Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan

ISSN 2959 - 4197 (Print)
ISSN 2959 - 4200 (Online)

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Scientific journal

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЗАҢ ЖУРНАЛЫ

Ғылыми журнал

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЗАҢ ЖУРНАЛЫ

Научный журнал

No. 2(15)
2026
Almaty

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Chief Editor
Akimzhanov Talgat Kurmanovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 5)

Responsible Editor
Aldabergenova Nonna Aldabergenovna – PhD in Law, Associate Professor, Turan University (H-index 1)

Editor
Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – c.ph.s., PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor
Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

1 Edward Yukhnevich – Doctor of Law, Professor, University of Gdansk, Poland (H-index 2)
2 Bukalerova Lyudmila Alexandrovna – Doctor of Law, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Russian Federation (H-index 4)
3 Zhanuzakova Leila Telmanovna – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 1)
4 Suleymanov Akif Firudinovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 3)
5 Alayeva Gulnaz Tursunovna – Candidate of Law, Professor, University Turan (H-index 3)
6 Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 2)
7 Kasymbek Aliya Orynbasarkyzy – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 3)
8 Karagusov Farkhad Sergeevich – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 3)
9 Baymakhanova Dina Muratovna – Doctor of Law, Professor, KazNU named after al-Farabi (H-index 4)
10 Bizhanova Aigul Rabkhanovna – Doctor of Law, Associate Professor, KazNPU named after Abaya (H-index 3)
11 Khanov Talgat Akhmatzievich – Doctor of Law, Professor, Research Institute of Economic and Legal Research at Kazpotrebsoyuz University (H-index 5)
12 Dilbarkhanova Zhanat Rahimzhanovna – Doctor of Law, Professor, M.Yesbulatov Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (H-index 2)
13 Akimbekova Saida Aminovna – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 5)
14 Lapshin Valery Fedorovich – Doctor of Law, Professor, Yugorsky State University, Russian Federation (H-index 2)
15 Seliverstov Vyacheslav Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russian Federation (H-index 3)

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2026

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министірлігі
Ақпарат комитетінің
07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

Меншіктенуші: «Тұран» университеті» мекемесі

2022 ж. желтоқсаннан бастап тоқсанына бір рет шығады

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор
Акимжанов Талгат Курманович – з.ғ.д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 5)

Жауапты редактор
Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H -index 1)

Редактор
Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – ф.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті

Сайт редакторы
Скуратова Ирина Михайловна

Редакциялық алқа мүшелері

1 Юхневич Эдвард – з.ғ.д., профессор, Гданьск университеті, Польша (H-index 2)
2 Букалерова Людмила Александровна – з.ғ.д., профессор, Ресей халықтар достығы университеті, РФ (H-index 4)
3 Жанузакова Лейла Тельмановна – з.ғ.д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 1)
4 Сулейманов Акиф Фирудинович – з.ғ. д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
5 Алаева Гульназ Турсуновна – з.ғ.к., профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
6 Кошкинбаева Алия Сержановна – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H-index 2)
7 Қасымбек Әлия Орынбасарқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
8 Карагусов Фархад Сергеевич – з.ғ.д., профессор, Caspian University (H-index 3)
9 Баймаханова Дина Муратовна – з.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (H-index 4)
10 Бижанова Айгуль Рабхановна – з.ғ.д., қауымдастырылған профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (H-index 3)
11 Ханов Талгат Ахматзиевич – з.ғ.д., профессор, Қазтұтынуодағы университеті экономикалық және құқықтық зерттеулер ҒЗИ директоры (H-index 5)
12 Дильбарханова Жанат Рахимжановна – з.ғ.д., профессор, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Академиясы (H-index 2)
13 Акимбекова Саида Аминовна – з.ғ.д., профессор, Caspian University (H-index 5)
14 Лапшин Валерий Федорович – з.ғ.д., профессор, Югор мемлекеттік университеті, РФ (H-index 2)
15 Селиверстов Вячеслав Иванович – з.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы ММУ, РФ (H-index 3)

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

© «Тұран» университеті, 2026

Свидетельство № KZ81VPY00058517 от 07.11.2022 г.
Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Комитет информаци

Собственник: учреждение «Университет «Туран»

Выходит с декабря 2022 г. один раз в квартал

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор
Акимжанов Талгат Курманович – д.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 5)

Ответственный редактор
Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – к.ю.н., ассоциированный профессор, университет «Туран» (H-index 1)

Редактор
Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – к.ф.н., PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Редактор сайта
Скуратова Ирина Михайловна

Члены редакционной коллеги

1 Юхневич Эдвард – д.ю.н., профессор, Гданьский университет, Польша (H-index 2)
2 Букалерова Людмила Александровна – д.ю.н., профессор, Российский университет дружбы народов, РФ (H-index 4)
3 Жанузакова Лейла Тельмановна – д.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 1)
4 Сулейманов Акиф Фирудинович – д.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 3)
5 Алаева Гульназ Турсуновна – к.ю.н., профессор, университет «Туран» (H-index 3)
6 Кошкинбаева Алия Сержановна – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран» (H-index 2)
7 Қасымбек Алия Орынбасарқызы – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран» (H-index 3)
8 Карагусов Фархад Сергеевич – д.ю.н., профессор, Caspian University (H-index 3)
9 Баймаханова Дина Муратовна – д.ю.н., профессор, КазНУ им. аль-Фараби (H-index 4)
10 Бижанова Айгуль Рабхановна – д.ю.н., ассоциированный профессор, КазНПУ им. Абая (H-index 3)
11 Ханов Талгат Ахматзиевич – д.ю.н., профессор, НИИ экономических и правовых исследований университета Казпотребсоюз (H-index 5)
12 Дильбарханова Жанат Рахимжановна – д.ю.н., профессор, Академия МВД РК им. М. Есбулатова (H-index 2)
13 Акимбекова Саида Аминовна – д.ю.н., профессор, Caspian University (H-index 5)
14 Лапшин Валерий Федорович – д.ю.н., профессор, Югорский государственный университет, РФ (H-index 2)
15 Селиверстов Вячеслав Иванович – д.ю.н., профессор, МГУ им. М.В. Ломоносова, РФ (H-index 3)

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2026

IN THE ISSUE

1 STATE LAW AND MANAGEMENT

Zhanuzakova L.T., Buribayev E.A., Amirov N.K., Alimbetova A.R.
Ethics comissioner in the system of monitoring compliance with ethics by civil servants.....9
Yessetova S.K.
Digital migration and state sovereignty: a theoretical and legal analysis.....20
Abeuov D.A., Momysheva F.S., Rakhimgulova M.B., Zhangabulova Zh.M.
Legal aspects of Kazakhstan's migration policy in the context of national security and foreign experience.....33
Baiseitov B.B., Askar N., Oryntayev Zh.K., Bazarova D.B.
The place of customary law in the modern system of military-patriotic education under conditions of state digitalization.....45
Amirov T.K., Suleimanov A.F., Bukalerova L.A.
Citizens' participation in electoral processes as the main factor in the formation of democracy in the Republic of Kazakhstan.....69
Baisymakova D.S., Mukhamedzhanov O.Z., Ramazanova A.S., Abilmazhina A.M.
The right to work in the context of the new constitutional reform and digitalization of the state sphere.....70
Teleuyev G.B., Tanatbayeva Z.E., Remi M., Nurmukhankyzy D.
Comparative legal analysis of the activities of state authorities in the field of hydraulic structures.....80
Seralina A.Zh., Saktaganova I.S., Salaev N.S., Abiev Y.S.
Poaching in the system of state management of natural resources: issues of legal regulation.....91
Ilyassov K.T., Balgimbekova G.U., Kenzhibekova E.P., Koshpenbetov B.M.
State-confessional models of providing freedom of religious conviction.....100

2 CIVIL LAW, CIVIL PROCESSC

Otarbayeva A.B., Begzhan A.M., Aidarbayev S.Zh.
Trademark protection: the practice of Kazakhstan and the European Union.....111
Moroz S.P., Alimov O.T., Maxatov N.R., Achilova L.I.
Legal regulation of lending to individuals in Republic of Kazakhstan: problems and ways of improvement.....122
Amangeldy A.A.
Time and space in intellectual property.....135
Baikonakova B.S., Stvol M., Belkhozhayeva D.Zh., Daubassov S.Sh.
Problematic aspects of the legal regulation of the development, deployment, and use of artificial intelligence technologies in the republic of Kazakhstan.....147
Sharivkhan Zh., Satybaldy L., Koldassov B.S., Osmanova D.B.
Civil liability for damage caused by artificial intelligence systems: key issues of legal regulation in the Republic of Kazakhstan.....157
Imanbekova M.M., Yessenaliyev A.E., Meirbekova G.B.
Family legal liability of spouses in system of measures for protection of family legal relations in Republic of Kazakhstan.....170

3 CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCESS

Moldabekova Z.S., Seliverstov V.I., Imangaliev S.S., Akhmetova D.A.
On some problems of ensuring the rights and legitimate interests of those sentenced to imprisonment.....180
Ryskulbekova B.R., Alayeva G.T., Mukhanova A.T., Aitmukhanova D.U.
Features of the use of digital evidence in fraud cases in the criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan.....192

Zharylkasynov K.A., Aituarova A.B.
Problems of admissibility and evaluation of evidence obtained using artificial intelligence in criminal proceeding.....202
Mukhamadieva G.N., Zhanibekov A.K., Zhumadilova N.S.
The use and legal regulation of artificial intelligence technologies in the criminal procedure of the Republic of Kazakhstan.....212
Adilmuratova R.A., Khan V.V., Alembayev K.O.
Legal Terminology and Translation Issues in the Criminal Procedure Legislation of the Republic of Kazakhstan.....221
Yessengaziyeva A.K., Idressova U.Kh., Saktaganova A.B., Azretbergenova I.Zh.
Administrative and legal mechanisms for the prevention of cyber offenses among minors: comparative analysis 234
Issayeva Zh.A., Mussabekova I.T., Karzhaubayeva L.M., Saniyazova E.K.
Phishing in the criminal law of the Republic of Kazakhstan: legislative gaps and law enforcement challenges 247
Baizakova R.B., Kuandykov B.Zh., Zhetpisbayev G.A., Kuandykova E.S.
Proportionality of punishment as principle of criminal law and problems of its practical application in Republic of Kazakhstan 258
Otebaliyeva K.E., Shaimukhanova Zh.T., Erzhanova Z.A., Adibayeva A.K.
Smart contracts in kazakh legislation: problems of civil law qualification and evidence in criminal proceedings 268
Eleusizova G.K., Kankulov N.K.
Features of the investigation of stalking in bullying.....283
Tulebayeva A.S., Jumabayeva K.A., Koshkinbayeva A.S., Kadirbay A.A.
Victimological problems in violent crimes prevention.....293
Tuleumukhambetov A.B., Dilbarkhanova Z.R.
Issues of information and communication support for countering criminal offenses in the Republic of Kazakhstan.....306
Zhandykeeva G.E., Torgautova B.A., Zhandykeeva A.K., Kundakova M.Zh.
Implementation of international standards for countering cybercrime in the criminal legislation of Kazakhstan.....317
Abuov A.G., Moldagaliyeva A.D., Abdukerova A.M., Yensebayeva A.R.
Criminological profile of individuals committing sexual offences against minors: comparative legal analysis of the legislation of Kazakhstan, Russia and Germany.....329
Izturganova G.K., Aldabergenova N.A., Toilybekova E.O., Kassymbek A.O.
The problems of ensuring the professional safety of advocacy in criminal proceedings in the context of digitalization 341
Tomanova N.M., Zhappar K.Z., Buzelo A.S., Aldabergenkyzy L.
Speech Manipulation in Public Speeches: A Methodology for the Linguistic Expert Analysis of Disputed Texts.....354
Kulmukhanbetova B.A., Anuarova K.A.
The legal nature and concept of educational work with persons sentenced to imprisonment.....362

4 INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW

Rasheva G.K., Kuanaliyeva G.A., Umbetbayeva Zh.B.
Issues in the legal regulation of the subsidization of organic agriculture.....372
Sultanova N.T., Sairambaeva Zh.T., Šustek P.
International legal regulation of the protection of personal medical data of a patient in cross-border medical insurance systems 383
Moldakhmetova Zh.E., Omirali A.O., Abdilda D.A., Nuranova R.K.
Social rights of migrants in conditions of climatic and economic instability: a new constitutional paradigm 393
Turysbek Zh.B., Sarina S.A., Damian C., Ismailov A.A.
Legal framework for data processing in Big Data and artificial intelligence ecosystems: development of a national regulatory model in the Republic of Kazakhstan 403

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

Жанұзақова Л.Т., Бурибаев Е.А., Амиров Н.К., Алимбетова А.Р.
Мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдеп нормаларын сақтауды бақылау жүйесіндегі әдеп жөніндегі уәкіл 9
Есетова С.К.
Цифровая миграция и государственный суверенитет: теоретико-правовой анализ 20
Abeuov D.A., Momysheva F.S., Rakhimgulova M.B., Zhangabulova Zh.M.
Legal aspects of Kazakhstan's migration policy in the context of national security and foreign experience 33
Байсейтов Б.Б., Аскар Н., Орынтаев Ж.К., Базарова Д.Б.
Мемлекеттік цифрландыру жағдайындағы заманауи әскери-патриоттық тәрбие жүйесіндегі әдет құқығының орны 45
Амиров Т.К., Сулейманов А.Ф., Букалерова Л.А.
Участие граждан в избирательных процессах как главный фактор становления демократии в Республике Казахстан 57
Байсымакова Д.С., Мухамеджанов О.З., Рамазанова А.С., Абилмажина А.М.
Право на труд в условиях новой конституционной реформы и цифровизации государственной сферы 70
Телеуев Г.Б., Танатбаева Ж.Е., Реми М., Нұрмуханқызы Д.
Гидротехникалық құрылыстар саласындағы мемлекеттік органдар қызметінің салыстырмалы-құқықтық талдауы 80
Сералина А.Ж., Сактаганова И.С., Салаев Н.С., Абиев Е.С.
Браконьерство в системе государственного управления природными ресурсами: вопросы правовой регламентации 91
Ильясов К.Т., Балгимбекова Г.У., Кенжибекова Э.П., Кошпенбетов Б.М.
Діни сенім бостандығын қамтамасыз етудің мемлекеттік-конфессиялық үлгілері 100

2 АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Otarbayeva A.B., Begzhan A.M., Aidarbayev S.Zh.
Trademark protection: the practice of Kazakhstan and the European Union 111
Мороз С.П., Алимов О.Т., Максатов Н.Р., Ачилова Л.И.
Правовое регулирование кредитования физических лиц в Республике Казахстан: проблемы и пути совершенствования 122
Amangeldy A.A.
Time and space in intellectual property 135
Baikonakova B.S., Stvol M., Belkhozhayeva D.Zh., Daubassov S.Sh.
Problematic aspects of the legal regulation of the development, deployment, and use of artificial intelligence technologies in the republic of Kazakhstan 147
Sharivkhan Zh., Satybaldy L., Koldassov B.S., Osmanova D.B.
Civil liability for damage caused by artificial intelligence systems: key issues of legal regulation in the Republic of Kazakhstan 157
Иманбекова М.М., Есеналиев А.Е., Мейрбекова Г.Б.
Семейно-правовая ответственность супругов в системе мер защиты семейных правоотношений в Республике Казахстан 170

3 ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Молдабекова З.С., Селиверстов В.И., Иманғалиев С.С., Ахметова Д.А.
Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің кейбір мәселелері туралы 180
Ryskulbekova B.R., Alayeva G.T., Mukhanova A.T., Aitmukhanova D.U.
Features of the use of digital evidence in fraud cases in the criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan 192

Жарылкасынов К.Ә., Айтуарова А.Б.
Проблемы допустимости и оценки доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта, в уголовном судопроизводстве.....202
Мухамадиева Г.Н., Жанибеков А.К., Жумадилова Н.С.
Использование и правовое регулирование технологий искусственного интеллекта в уголовном процессе Республики Казахстан.....212
Адильмуратова Р.А., Хан В.В., Алембаев К.О.
Юридическая терминология и проблемы перевода в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан.....221
Есенгазиева А.К., Идресова У.Х., Сақтаганова А.Б., Азретбергенова И.Ж.
Кәмелетке толмағандар арасындағы киберқұқықбұзушылықтарды алдын алудың әкімшілік-құқықтық тетіктері: салыстырмалы талдау.....234
Issayeva Zh.A., Mussabekova I.T., Karzhaubayeva L.M., Saniyazova E.K.
Phishing in the criminal law of the Republic of Kazakhstan: legislative gaps and law enforcement challenges.....247
Байзакова Р.Б., Куандыков Б.Ж., Жетписбаев Г.А., Куандыкова Э.С.
Соразмерность наказания как принцип уголовного права и проблемы его практического применения в Республике Казахстан.....258
Otebaliyeva K.E., Shaimukhanova Zh.T., Erzhanova Z.A., Adibayeva A.K.
Smart contracts in kazakh legislation: problems of civil law qualification and evidence in criminal proceedings.....268
Елеусизова Г.К., Канкулов Н.К.
Особенности расследования сталкинга при буллинге.....283
Тулебаева А.С., Джумабаева К.А., Кошкинбаева А.С., Кәдірбай А.Ә.
Зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу мәселелері.....293
Тулеумухамбетов А.Б., Дильбарханова Ж.Р.
Вопросы информационно-коммуникационного обеспечения противодействия уголовным правонарушениям в Республике Казахстан.....306
Жандыкеева Г.Е., Торгаутова Б.А., Жандыкеева А.К., Кундакова М.Ж.
Имплементация международных стандартов противодействия киберпреступности в уголовном законодательстве Казахстана.....317
Абуов А.Г., Молдагалиева А.Д., Абдукерова А.М., Енсебаева А.Р.
Криминологический портрет лица, совершающего сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних: сравнительно-правовой анализ законодательства Казахстана, России и Германии.....329
Ізтұрганова Г.Қ., Алдабергенова Н.А., Тойлыбекова Э.О., Қасымбек Ә.О.
Цифрландыру жағдайында қылмыстық процесте адвокаттық қызметтің кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері.....341
Томанова Н.М., Жаппар К.З., Бузело А.С., Алдабергенқызы Л.
Речевая манипуляция в публичных выступлениях: методика лингвистической экспертизы спорных текстов.....354
Кулмуханбетова Б.А., Ануарова К.А.
Правовая природа и понятие воспитательной работы с осужденными к лишению свободы.....362

4 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Рашева Г.К., Куаналиева Г.А., Умбетбаева Ж.Б.
Органикалық ауыл шаруашылығын субсидиялауды құқықтық реттеу мәселелері.....372
Султанова Н.Т., Сайрамбаева Ж.Т., Шустек П.
Международно-правовое регулирование защиты персональных медицинских данных пациента в системах трансграничного медицинского страхования.....383
Молдахметова Ж.Е., Өмірәлі Ә.Ө., Әбділда Д.Ә., Нуранова Р.К.
Социальные права мигрантов в условиях климатической и экономической нестабильности: новая конституционная парадигма.....393
Тұрысбек Ж.Б., Сарина С.А., Дамиан С., Исмаилов А.А.
Big Data және жасанды интеллект экожүйелеріндегі деректерді өңдеудің құқықтық режимі: Қазақстан Республикасындағы реттеудің ұлттық моделінің дамуы.....403

1 STATE LAW AND MANAGEMENT
МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

ҒТАХР 10.17.25
ӘОЖ 342.9.07
JEL K42

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-9-19

ЖАНҰЗАҚОВА Л.Т.,*[1]
з.ғ.д., профессор.
*e-mail: l.zhanuzakova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0005-0750-2614
БУРИБАЕВ Е.А.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: yermek-a@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0433-596X
АМИРОВ Н.К.,[3]
з.ғ.к., ассистент-профессор.
e-mail: nurlan.amirov@narxoz.kz
ORCID ID: 0009-0000-2525-1410
АЛИМБЕТОВА А.Р.,[4]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: alimbetova.alida@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8675-9135
[1]ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан
[3]Нархоз университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[4]Алматы гуманитарлық-экономикалық
университеті,
Алматы қ., Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚЫЗМЕТТІК ӘДЕП НОРМАЛАРЫН САҚТАУДЫ БАҚЫЛАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘДЕП ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінде әдептілік қағидаттар мен стандарттардың сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік бақылау жүйесін талдауға арналған. Аталған жүйе мемлекеттік органдар қызметінің заңдылығын, адалдығын және оған деген қоғамдық сенімді нығайтудың негізгі құралы ретінде қарастырылады. Зерттеуде сыбайлас жемқорлықтың алдын алудағы, мүдделер қақтығысын болдырмаудағы және қызметтік өкілеттіктерді теріс пайдалануға жол бермеудегі әдептілік нормалардың маңызы айқындалады. Осы тұрғыда мемлекеттік қызметтің тұрақты әрі тиімді жұмыс

істеуінде этиканың институционалдық рөлі ерекше мәнге ие екені көрсетіледі. Мемлекеттік бақылаудың институционалдық тетіктеріне айрықша назар аударылады. Атап айтқанда, әдеп жөніндегі уәкілдердің, кеңестердің, комиссиялардың және осы саладағы өзге де бақылаушы органдардың қызметі жан-жақты талданады. Сонымен қатар мемлекеттік бақылаудың нысандары мен әдістері қарастырылады. Олардың қатарына нормативтік-құқықтық реттеу, мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқына мониторинг жүргізу, қызметтік тексерулер өткізу және жауаптылық шараларын қолдану жатады. Бұл құралдардың өзара байланысымен практикалық тиімділігі ғылыми тұрғыда бағаланады. Зерттеу барысында мемлекеттік қызметте әдептілік және сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалардың сақталуын бақылау саласындағы шетелдік тәжірибе де зерделенеді. Халықаралық тәжірибені талдау ұлттық жүйені жетілдіру үшін қолдануға болатын озық тәсілдерді айқындауға мүмкіндік береді. Мақалада әдеп стандарттарының бұзылуын алдын алу, қызметтік мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және этикалық сауаттылық деңгейін арттырудың маңыздылығы ерекше атап өтіледі. Мемлекеттік бақылаудың тиімділігі құқықтық, ұйымдастырушылық және тәрбиелік шаралардың өзара үйлесімділігіне, мемлекеттік қызметтің ашықтылығы мен есептілігіне тікелей байланысты екені тұжырымдалады. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік қызмет саласында әдеп мәселелерін реттеу жүйесін және бақылау тетіктерін одан әрі жетілдіру барысында пайдаланылуы мүмкін.

Тірек сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік бақылау, мемлекеттік қызметші, мүдделер қақтығысы, сыбайлас жемқорлық, әдеп жөніндегі уәкіл, әдептілік нормалар.

Кіріспе

Әдептілік нормалардың сақталуына мемлекеттік бақылау – мемлекеттік қызметтің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз етудің күрделі, бірақ аса маңызды міндеті. Сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және оның алдын алу тетігінің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады.

Мәселенің өзектілігі мынада, тиімді әрі жемқорлықтан ада мемлекеттік қызмет жүйесін қалыптастыру азаматтардың билік органдарына деген сенімін арттыруда маңызды факторлардың бірі болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, мемлекеттік басқару сапасының артуы мен ашықтық деңгейінің жоғарылауы қоғам мен билік арасындағы өзара сенім мен диалогтың дамуына оң ықпал етеді.

Әдептілік қағидаттар мен стандарттарының сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік бақылау жүйесі Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметін қамтып, барлық мемлекеттік қызметшілерге қолданылады. Мақалада осы жүйеге кіретін органдардың құзыреттері мен қызметінің құқықтық негіздері қарастырылады. Зерттеу барысында әдеп жөніндегі уәкіл институтының құқықтық мәртебесі мен оның әдеп нормаларын сақтау жүйесіндегі функционалдық рөліне талдау жүргізіледі.

Заңнаманы және оны қолдану практикасын сыни тұрғыдан талдау, сондай-ақ шетелдік тәжірибе негізінде еліміздің мемлекеттік қызметінде әдептілік қағидаттары мен стандарттарының сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік бақылаудың құқықтық реттелуі мен ұйымдастырылуын жетілдіруге арналған ұсынымдар әзірленеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің құқықтық негізін «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» заңы, мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексі, сондай-ақ қызметтік әдепті реттейтін басқа да нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Мақаланың эмпирикалық базасын әдеп жөніндегі уәкілдердің қызметі туралы есептер, Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің өзге де практикалық материалдары, тақырып бойынша жүргізілген социологиялық зерттеудің нәтижелері құрайды.

Зерттеу барысында мемлекеттік қызметтегі әдеп мәселелеріне арналған отандық ғалымдар – С. Джаненова, А. Карибай, Р. Тлеухан, Ж.Ж. Давлетбаева, А.В. Загребин еңбектері зерделенді. Сондай-ақ, АҚШ, Ұлыбритания, Швеция, Норвегия, Сингапур және өзге де елдердің мемлекеттік қызмет жүйелеріндегі этикалық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттардың сақталуын бақылау тетіктерін зерттеген шетелдік ғалымдар L. Brown, R. Taylor, P. Karlsson, J.S.T. Quah еңбектеріне талдау жасалды.

Зерттеудің әдіснамасы өзара байланысты бірқатар әдістерді қамтиды. Атап айтқанда, мемлекеттік қызмет саласындағы ұлттық заңнама мен оны қолдану практикасын зерттеу үшін формальды-құқықтық және жүйелік-құрылымдық әдістер пайдаланылды. Қазақстан Республикасы мен шетел мемлекеттерінің заңнамасы мен мемлекеттік органдары қызметін салыстыру мақсатында салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Сонымен қатар нақты-әлеуметтік зерттеу әдістері, оның ішінде жинақталған SWOT-талдау, PEST-талдау және халық арасында жүргізілген анкеталық сауалнама қолданылды. Мемлекеттік қызмет мәселелері бойынша ғылыми әдебиеттерге теориялық талдау жасау да зерттеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Нәтижелер мен талқылау

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» заңына сәйкес уәкілетті орган мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызмет саласындағы заңнаманы сақтауына және мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдеп нормаларын сақтауына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады, сондай-ақ осы мәселелер бойынша мемлекеттік органдардың немесе лауазымды тұлғалардың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне қатысты жеке және заңды тұлғалардың шағымдарын қарайды [1]. Аталған бақылау сыртқы мемлекеттік бақылау нысанында жүзеге асырылады және оны Мемлекеттік қызмет істері агенттігі қамтамасыз етеді. Оның мазмұны мемлекеттік қызметке қабылдау, оны өткеру үдерістері және қызметтік әдеп талаптарының сақталуын қамтиды. Сонымен қатар уәкілетті орган әдеп бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған қызметті үйлестіру арқылы мемлекеттік қызмет жүйесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді [2].

Саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің тәртіптік жауапкершілігі мәселелерін қарау әртүрлі мемлекеттік органдардың құзыретіне жатады. Атап айтқанда, бұл өкілеттіктер Қазақстан Республикасының Президентіне, Президент Әкімшілігінің Басшысына, Үкіметке, Премьер-Министрге және өзге де мемлекеттік органдардың басшыларына тиесілі. Дегенмен, негізгі функциялар арнайы лауазымды тұлға – әдеп жөніндегі уәкіл арқылы жүзеге асырылады.

Әдеп жөніндегі уәкіл – мемлекеттік қызметші, ол мемлекеттік қызмет саласындағы заңнаманы сақтау, қызметтік әдепті қамтамасыз ету, бұзушылықтарды алдын алу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексін орындауын қадағалаумен айналысады. Әдеп жөніндегі уәкілдің лауазымы аумақтық бөлімшілері немесе шетелдік мекемелері бар орталық мемлекеттік органдарда, сондай-ақ әкімдіктер аппараттарында енгізіледі. Мұндай тұлғалар орган басшысына бағынып, әдеп жөніндегі уәкілдің қызметін үйлестіреді және әдістемелік басшылық жасайды. Аумақтық бөлімшелері жоқ мемлекеттік органдарда бұл функциялар кеңесшіге немесе басқа мемлекеттік қызметшілерге жүктеледі. Мұндай лауазым төмен тұрған деңгейдегі әкімдер мен мәслихат аппараттарында да жоқ, дегенмен оны құруға нақты қажеттілік бар. Бұл функцияны тиісті органдар басшыларына немесе басқа да мемлекеттік қызметшілерге жүктеу оларды ынталандырмайды, өйткені қосымша ақысыз жүктеме болып табылады. Құқық қорғау және арнайы мемлекеттік органдарда, Қорғаныс министрлігінде әдеп жөніндегі уәкілдің лауазымы енгізілмейді. Бұл жағдайдың нақты себебі белгісіз. Социологиялық зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мемлекеттік қызметшілер арасында этикаға сай келмейтін мінез-құлықтың белгілі бір деңгейде орын алатыны байқалады (57%). Сонымен қатар респонденттердің 48%-ы аталған органдарда сыбайлас жемқорлық деңгейінің жоғары екенін атап өткен. Бұл көрсеткіштер мемлекеттік органдармен, соның ішінде полиция және күштік құрылым өкілдерімен өзара әрекеттесу барысында азаматтардың сенім деңгейінің төмендеу үрдісін көрсетеді.

Әдеп жөніндегі уәкілдің функциялары мен құқықтары арнайы Ережеде анықталған [2]. Олардың талдауы көрсеткендей, ол мемлекеттік қызметшілерге қызметтік әдеп нормалары мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер бөлігінде мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы сақтауға көмектеседі, заңнама нормаларын түсіндіру, олардың сақталуын бақылау, осы нормаларды тікелей қолдану кезінде консультациялар мен кеңестер беру, олар бұзылған жағдайда туындайтын теріс салдарды түсіндіру және оқыту іс-шараларын өткізу арқылы жүзеге асырылады. Қызметтік әдеп нормаларының сақталуын бақылау және ұжымдағы моральдық-

психологиялық климатты бағалау мақсатында әдеп жөніндегі уәкіл кемінде жарты жылда бір рет уәкілетті орган бекіткен форма бойынша анонимді сауалнама жүргізу тиіс [3].

Сауалнама формасымен танысу көрсеткендей, негізгі назар мемлекеттік қызметшінің өз тікелей басшысымен қарым-қатынастарына бағытталған. Әрине, бұл мемлекеттік органдағы моральдық-психологиялық климаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Алайда, қызметтік этика нормаларына қатысты көптеген сұрақтар назардан тыс қалады. Мысалы, мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтау және бұзу туралы сұралмайды, ал мұндай анонимді сауалнама олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормаларды қаншалықты білетінін, осы мәселеге деген нақты көзқарасын анықтауға мүмкіндік берер еді. Бұл, өз кезегінде әдеп жөніндегі уәкілге мемлекеттік қызметшілерге түсіндіру жұмысын жүргізу, оқыту лекциялар мен семинарлар ұйымдастыру бойынша өз қызметін түзетуге көмектеседі. Мұндай тәсіл әдеп жөніндегі уәкілдің функциясына сәйкес келеді – мемлекеттік қызметшілердің заңмен белгіленген шектеулер мен тыйымдарды сақтауын қамтамасыз етуге ықпал ету. Сонымен қатар, заңмен белгіленген шектеулерді сақтау, мүдделер қақтығысынан аулақ болу – қызметтік әдептің ең маңызды стандарттарының бірі болып табылады. Сауалнама формасында азаматтармен қарым-қатынаста әдептілік нормалардың сақталуына қатысты сұрақтар қарастырылмаған, алайда бұл да қызметтік әдеп стандарттарына кіреді және ұжымдағы моральдық-психологиялық климатты сипаттайды. Осыған байланысты мемлекеттік қызметшілерді сауалнамаға тартқанда сұрақтар тізімін кеңейту қажет. Олар қызметтік әдеп стандарттарының барлық талаптарын қамту тиіс.

Әдеп жөніндегі уәкіл құқық қорғау функциясын мемлекеттік қызметшілердің өз құқықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайларда жүзеге асырылады. Алайда, олардың құқықтарын қорғау және қалпына келтіру бойынша қабылданатын шаралар нақты Ережеде көрсетілмеген. Бұл, әдетте, мемлекеттік қызметшіні негізсіз тәртіптік немесе басқа құқықтық жауапкершілікке тарту, әділетсіз жаза қолдану, немесе басқа мемлекеттік қызметшінің қызметтік әдеп талаптарын бұзып, ешқандай жауапқа тартылмауы сияқты жағдайларға қатысты болуы мүмкін.

Мемлекеттік қызметшілердің бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру шараларын нақтылау орынды. Ережемен қарастырылған іс-қимылдардан бөлек, әдеп жөніндегі уәкілге келесі құқықтарды беру ұсынылады: мемлекеттік қызметшілердің құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгіну құқығын беру; өз органының басшысына, сондай-ақ жоғары тұрған орган басшысына мемлекеттік қызметшіге қатысты қабылданған заңсыз шешімді, оның ішінде заңсыз тәртіптік жаза қолдану мәселелері бойынша, жою туралы ұсыныстар енгізу.

Әдеп жөніндегі уәкіл халықпен өзара әрекеттеседі, бір жағынан, мемлекеттік қызметшілердің әдеп нормаларын бұзғаны туралы азаматтардың шағымдарын қарастыру арқылы. Екінші жағынан, қоғамдық институттармен өзара іс-қимыл жасау арқылы. Екі жағдайда да мұндай өзара әрекеттесудің негізгі мақсаттары – мемлекеттік қызмет саласындағы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл заңнаманың және Әдеп кодексі талаптарының бұзылуын алдын алу және болдырмау, бұрын жіберілген бұзушылықтарды жою, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру. Бұл мақсаттар ҚР Президенті бірнеше рет атап өткен «тыңдайтын мемлекет» қағидаттарына сәйкес келеді. Үшінші бағыт – әдеп жөніндегі уәкілдің өз жұмыс істейтін орган басшылығымен және басқа мемлекеттік органдармен өзара байланысы. Оның өкілеттігіне қызметтік әдеп нормаларының бұзылу фактілері туралы хабарлау, құқықбұзушылық жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайлар бойынша талдау жүргізу, оларды жою жөнінде ұсынымдар енгізу, мемлекеттік қызметшілерді тәртіптік жауапкершілікке тарту туралы ұсыныстар енгізу, сондай-ақ мемлекеттік органның оң имиджін қалыптастыруға және ұжымдағы жағымды ахуалды дамытуға елеулі үлес қосқан тұлғаларды көтермелеу туралы ұсыныстар енгізу кіреді. Сонымен қатар, әдеп жөніндегі уәкіл сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметпен мемлекеттік қызметшілерге қатысты бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған материалдарды мониторингтеу барысында анықталған теріс материалдар бойынша өзара әрекеттеседі, әсіресе сыбайлас жемқорлық тәуелдеріне ұшырайтын лауазымдарды атқаратын мемлекеттік қызметшілерге қатысты.

Әдеп жөніндегі уәкілдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметі олардың жылдық типтік жұмыс жоспарларына әртүрлі профилактикалық іс-шараларды енгізу арқылы ұйымдастырылады. Аталған іс-шаралар түрлі форматта жүзеге асырылады: тренингтер, кездесулер, семинарлар, дөңгелек үстелдер, Zoom-конференциялар, онлайн-оқыту, ұсыныстар, хаттар

жіберу, профилактикалық әңгімелер,сауалнамалар, есептерді тыңдау, жазбаша ескертулер, бейнематериалдар, БАҚ және әлеуметтік желілерде жарияланымдар, ақпарат беру және т.б.

Дегенмен, кейбір мемлекеттік органдардағы әдеп жөніндегі уәкілдердің есебін қарағанда [4; 5], олардың қызметіне қатысты үстірт қарау, формальды тәсіл байқалады. Формальды түрде профилактикалық әңгімелер мен семинарлар өткізілген, заңнама бойынша түсіндіру жұмыстары жүргізілген. Әлеуметтік желілер мониторингіленген, БАҚ-та мақалалар мен материалдар жарияланған, азаматтарды қабылдау ұйымдастырылған, мемлекеттік қызметшілерді тәртіптік жауапкершілікке тарту фактілері бар. Алайда есептердің мазмұны негізінде қалыптасқан көрініс объективті жағдайды толық көрсетпейді: мемлекеттік қызметшілердің әдеп нормаларын бұзу немесе сыбайлас жемқорлық әрекеттері дерлік жоқ деп көрсетіледі, азаматтар олардың жұмысына толығымен риза, мемлекеттік органдардағы моральдық-психологиялық климат жоғары деңгейде деп бағаланған. Шын мәнінде, мұндай толық қанағаттану жағдайлары мүмкін болса да, халықтың пікірін ескергенде олар сирек кездеседі және болжау қиын.

Халықтың мемлекеттік қызметтің адалдығы, әдептілігі, ашықтығы мен тиімділігі мәселелеріне көзқарасын зерделеу бойынша жүргізілген социологиялық зерттеу көрсеткендей, қоғамдық пікір мемлекеттік қызметшілердің әдеп нормаларын сақтауы тұралы екіұдай болып келеді. Респонденттердің шамамен жартысы бейтарап, бестен бір бөлігі сенімсіздік білдіреді, ал үштен бір бөлігі оң бағалайды. Бұл мемлекеттік қызмет жүйесінде проблемалық аймақтардың бар екенін және белгілі бір деңгейдегі сенімнің бар екенін көрсетеді. Оны ашықтықты арттыру және кәсіби мәдениетті күшейту арқылы нығайтуға болады. Алайда, зерттелген есептер көрсеткендей, азаматтық қоғаммен өзара әрекеттесу өте әлсіз жүргізіледі, көбіне тек азаматтарды қабылдау, олардың өтініштерін қарау және БАҚ-та мақалалар жариялау деңгейінде шектеледі. Есептерде көбіне тек мемлекеттік қызметшілерді сауалнамаға қатыстыру фактісі көрсетіледі, бірақ сауалнамаға қатысқан қызметшілердің саны, ұжымдағы моральдық-психологиялық климаттың жағдайы және сауалнама нәтижелері бойынша қабылданған шаралар туралы деректер толық берілмейді. Сонымен қатар, зерттелген есептерде мүдделер қақтығысы мәселесіне және оны жою бойынша қабылданған шараларға назар аударылмаған.

Әдеп жөніндегі уәкілдердің негізгі міндеті – өз жұмысында тек қана оң нәтижелерді тіркеу емес, сонымен қатар мемлекеттік қызметшілердің қызметіндегі проблемаларды анықтау. Бұл қызмет мемлекеттік қызметшілердің әдеп талаптарын және басқа да қызметтік тәртіп нормаларын сақтауы, заңнаманы бұзу фактілерін анықтау, бұған ықпал ететін себептер мен жағдайларды талдау, сондай-ақ оларды жою бойынша нақты ұсыныстар енгізуді қамтиды. Сонымен қатар, әдеп жөніндегі уәкілдердің қызметіне қатысты материалдардың уақытылы жариялануын да атап өту қажет. Оңтайлы жағдайда агенттік қоғамдық кеңесі отырыстарында қаралған уәкілдердің қызметі туралы қысқаша ақпарат немесе БАҚ материалдары орналыстырылады. Интернет-ресурстың осы деңгейдегі толтырылуы, бәлкім, мемлекеттік қызметтегі әдеп нормаларын сақтау мәселелерінің агенттіктің басты назарында еместігін көрсетеді. Мұндай тәсіл әдеп жөніндегі институт қызметін сыни тұрғыдан талдауға, оның әлсіз тұстарын анықтауға және анықталған кемшіліктерді жою бойынша нақты ұсыныстар қалыптастыруға мүмкіндік бермейді.

Әдеп жөніндегі уәкілдердің төмен тиімділігі мәселелерін зерттеген ғалымдар келесі себептерді анықтады: әдеп және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, психология және қақтығыстарды басқару мәселелері бойынша жүйелі оқытуға, тәжірибе алмасуға және әдістемелік қолдауға қажеттілік; өңірлерде қосалқы аппаратсыз жұмыс істеудің қиындығы; тікелей басшының әдепке қайшы мінез-құлқы жағдайларындағы мүдделер қақтығысы; әдеп жөніндегі уәкілдің өз мемлекеттік органының басшысына немесе Агенттікке қосарлы бағыныштылығының болуы; мемлекеттік қызмет әдебін ілгерлету жөніндегі жұмысқа азаматтық қоғамның төмен деңгейде тартылуы және т.б. [6; 7, 34–39 б.]. Азаматтық қоғам институттарымен мемлекеттік органдар арасындағы өзара әрекеттестігін арттырудың күшейтудің тиімді жолдарының бірі ретінде әдеп жөніндегі уәкілдер жанынан консультативтік-кеңесші органдар құру ұсынылады. Мұндай құрылымдардың құрамына азаматтық сектор өкілдері, БАҚ өкілдері, сондай ақ мүмкіндігінше мемлекеттік органдардың қызметін қоғамға кеңінен таныта алатын танымал блогерлерді тарту орынды деп саналады.

Әдепті сақтау мәселелеріне қатысты бақылау мен мониторингтің нақты тетіктерінің жеткіліксіздігі, сондай ақ осы саладағы нормативтік ережелердің әртүрлі талқылануы мен қолданылуы ғылыми әдебиеттерде де атап өтіледі. Сонымен қатар, әдеп жөніндегі уәкілдердің мемлекеттік қызметшілер тарапынан этикалық нормалардың бұзылуына байланысты жауапкершілік мәселелерін өз бетінше қарау өкілеттігінің болмауы және олардың ұсынымдарының міндетті сипатқа ие еместігі де көрсетілген [7, 37 б.]. Ереженің 7-тармағында уәкілге мемлекеттік орган басшыларының бейтараптығына, соның ішінде мүдделер қақтығысының туындауына байланысты күмән пайда болған және бұл олардың лауазымдық өкілеттіктерін тиісінше орындамауына алып келуі мүмкін жағдайларда, дербес әрекет ету құқығы берелетіні көзделген [3]. Алайда бұл норма нақты іске асыру тетіктерімен және қосымша құқықтық кепілдіктермен қамтамасыз етілмегендіктен, декларативтік сипатта қалып тұр. Мұндай жағдайда уәкілдің мемлекеттік орган басшысымен тікелей қызметтік қақтығысқа түсу ықтималдығы артып, оның тарапынан қысымға ұшырау қаупі туындайды. Сонымен қатар, бірқатар мемлекеттік органдарда уәкілдің дербес штаттық лауазымының болмауы, ал әдеп нормаларын насихаттау функцияларының өзге қызметкерге немесе мемлекеттік қызметшіге жүктелуі бұл норманың іс жүзінде тиімді жүзеге асырылуын шектейді.

Осыған байланысты, әдеп жөніндегі уәкілдердің институционалдық тәуелсіздігін арттыру мақсатында олардың қосарланған бағыныштылығы мен есептілік тетіктерін жойып, бір ғана тік бағыныштылықты – Мемлекеттік қызмет істері агенттігіне бағыныштылықты белгілеу орынды болып табылады. Бұл шара уәкілдердің қызметтік дербестігін қамтамасыз етіп, олардың шешім қабылдау барысындағы объективтілігі мен бейтараптығын күшейтуге ықпал етеді. Сонымен қатар, әдептілік нормаларының бұзылуының алдын алу тәсілдерін қайта қарау қажеттілігі туындайды. Атап айтқанда, негізінен жазалауға бағытталған бақылау моделінен ынталандыруға негізделген алдын алу моделіне көшу ұсынылады. Осы мақсатта мемлекеттік қызметшілердің әдепті мінез-құлқын қолдауғы және көтермелеуге бағытталған ынталандыру механизмдерін енгізу, сондай-ақ олардың кәсіби беделі мен этикалық мәдениет деңгейін айқындайтын әдептілік рейтингін қалыптастыру тиімді шара ретінде ұсынылады [8, 157 б.].

Талданып отырған мәселенің өзектілігін ескере отырып, аталған саладағы халықаралық тәжірибеге жүгіну орынды. Мәселен, АҚШ-та мемлекеттік қызметтегі әдепті бақылау федералдық және жергілікті деңгейдегі әдептілік комиссиялары арқылы жүзеге асырылады. Федералдық әдеп комиссиясының негізгі функцияларына әдеп стандарттарын белгілеу, мемлекеттік қызметшілерді оқыту, заңнаманың сақталуын бақылау, тергеу жүргізу және құқық бұзушыларды жауапкершілікке тарту жатады [9]. Сонымен қатар, АҚШ-та арнайы кеңесші офисі (Office of Special Counsel, OSC) қызмет атқарады, ол әдептілікке қатысты бұзушылықтар туралы хабарлаған мемлекеттік қызметшілерді қорғауды қамтамасыз етіп, құқыққа қайшы әрекеттерді тергейді. Ұлыбританияда мемлекеттік қызметтегі әдепті бақылау Мемлекеттік қызметтегі стандарттар жөніндегі комиссиясы арқылы жүзеге асырылады. Аталған комиссия мемлекеттік қызметшілерге арналған мінез-құлық кодекстерін әзірлеумен айналысады, олардың сақталуын бақылауды қамтамасыз етеді, әдептілік нормаларын бұзу мәселелері бойынша шағымдарды тергейді және тәртіптік ықпал ету шараларын қолдануға қатысты ұсынымдар береді [10]. Скандинавиялық елдер мемлекеттік қызметтің жоғары ашықтығымен және жемқорлық деңгейінің төмендігімен ерекшеленеді. Атап айтқанда, Швеция мен Норвегияда әдеп мәселелері бойынша тәуелсіз кеңестер қызмет атқарады, олар әдептілік нормаларының сақталуын бақылау, тексерулер жүргізу және тиісті ұсынымдар беру өкілеттіктеріне ие [11].

Азия елдерінің тәжірибесі де ғылыми тұрғыдан талдауды талап етеді. Бұл мемлекеттер мемлекеттік қызмет жүйесінің тиімділігін арттыруда, ашықтық пен адалдық қағидаттарына негізделген институционалдық құрылымдарды қалыптастыруда елеулі нәтижелерге қол жеткізген. Аталған елдерде әдептілік қағидаттарының сақталуын бақылау сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметпен өзара тығыз байланыста жүзеге асырылады. Сингапур аталған салада үлгілі тәжірибе ретінде қарастырылады. Елде әдеп пен сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған қатаң бақылау жүйесі қалыптасқан, оны Жемқорлыққа қарсы тергеу бюросы (CPIB) жүзеге асырады. Аталған органға тергеу жүргізу, қамауға алуға және айып тағу өкілеттіктері берілген. CPIB қызметінің тиімділігі мен қатаң құқықтық реттеу әдептілік нормаларының

кеңінен сақталуына ықпал етеді [12]. Оңтүстік Кореяда Адам құқықтары және сыбайлас жемқорлыққа қарсы комиссиясы (ACCRC) қызмет атқарады. Аталған орган азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етіп, мемлекеттік қызметтегі әдептілік нормаларының сақталуын бақылауды жүзеге асырады, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілерге арналған оқыту және ағартушылық іс-шараларды жүйелі түрде жүргізеді.

Алайда, аталған және өзге де елдердегі оң нәтижелерге қарамастан, мемлекеттік бақылау мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйелерде әдетте бірқатар жүйелік әлсіз тұстар сақталуда. Оларға материалдық-техникалық ресурстар мен және білікті кадрлардың жеткіліксіздігі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы органдардың саяси ықпалға ұшырау қаупі, өкілеттіктер ауқымының шектеулілігі, қызметтің ашықтығы деңгейінің төмендігі және қоғаммен кері байланыс тетіктерінің жеткілікті дамымауы жатады. Сонымен қатар, бюрократиялық кедергілер мен тергеу рәсімдерінің күрделілігі, сондай-ақ киберқауіптер мен әлеуметтік желілердің ықпалы сияқты технологиялық факторлар да бұл жүйелердің тиімділігіне теріс ықпал етеді.

Дамыған мемлекеттердің өзінде де заңнама мен құқық қолдану барысында Қазақстандағыдай кейбір мәселелер орын алады. Алайда, Қазақстанмен салыстырғанда, аталған елдерде бұл кемшіліктердің ауқымы шектеулі болып, сыбайлас жемқорлық деңгейі айтарлықтай төмен. Осы тұрғыдан алғанда, халықаралық тәжірибені жүйелі түрде зерделеу, мемлекеттердің күшті және әлсіз тұстарын сыни талдау Қазақстанда әдептілік нормаларының сақталуын бақылау және сыбайлас жемқорлықты азайтуға бағытталған тиімді тетіктерді әзірлеуге негіз бола алады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу әдеп жөніндегі уәкілдердің құқықтық мәртебесін реттейтін заңнаманы одан әрі жетілдірудің, сондай-ақ олардың тәуелсіздігін арттыруға және қызметінің тиімділігін күшейтуге бағытталған ұйымдық шараларды қабылдаудың өзектілігін айқындайды.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегідей шараларды іске асыру ұсынылады:

1. Барлық мемлекеттік органдарда, оның ішінде құқық қорғау және арнайы органдарда, сондай-ақ облыстық, республикалық маңызы бар қала мен астана деңгейден төмен жергілікті өкілдік және атқарушы органдарда өзге қызмет түрлерімен біріктірілмейтін, босатылған әдеп жөніндегі уәкіл лауазымын енгізу.

2. Әдеп жөніндегі уәкілдердің дербес мәртебесін нығайту мақсатында олардың тиісті мемлекеттік орган басшысына көлденең бағыныштылығын жойып, уәкілетті органға ғана тік бағыныштылығы мен есептілігін сақтау қажет.

3. Әдеп жөніндегі уәкілдердің қызмет тиімділігін арттыру мақсатында олардың өкілеттіктерін кеңейту қажет. Атап айтқанда, мемлекеттік қызметшілердің құқықтары бұзылған жағдайда сотқа жүгіну және олардың мүдделерін сотта қорғау, сондай-ақ мемлекеттік орган басшысына және жоғары тұрған орган басшысына мемлекеттік қызметшіге қатысты заңсыз қабылданған шешімдердің, оның ішінде заңсыз тәртіптік жазалардың күшін жою туралы ұсыныстар енгізу құқығын беру ұсынылады.

4. Әдеп жөніндегі уәкілдердің есептілігіне қойылатын талаптарды күшейтіп, бекітілген нысанда көзделген көрсеткіштер қамтылмаған есептерді қабылдамау қажет.

5. Мемлекеттік қызметшілерге анкеталық сауалнама жүргізу барысында сұрақнамаға енгізілетін мәселелердің тізбесін кеңейту қажет. Бұл ретте қызметтік әдеп стандарттарының барлық талаптарын, соның ішінде белгіленген шектеулер мен тыйымдардың сақталуын, сондай-ақ азаматтармен өзара қарым-қатынаста әдеп нормаларының орындалуын толық қамту ұсынылады.

6. Әдеп жөніндегі уәкілдер туралы Ережесінің 6-тармағында олардың белгіленген мерзімділікпен тұрақты оқытудан өту міндетін бекіту қажет.

7. Қоғамдық кеңестердің отырыстарында аталған мәселелерді қарау, сондай-ақ әдеп жөніндегі уәкілдердің жанынан құрамына қоғамдық бірлестіктердің, үкіметтік емес ұйымдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері және мемлекеттік органдар қызметінің тақырыптарын ілгерлетіп жүрген танымал блогерлер кіретін консультативтік-кеңесші органдар құру арқылы азаматтық қоғам институттарын уәкілдердің қызметіне тарту қажет.

8. Әдеп жөніндегі уәкіл туралы Ереженің 6-тармағында мемлекеттік органдар мен олардың басшыларының уәкілдің ұсынымдары мен ұсыныстарын нақты белгіленген мерзімде қарау міндетін бекітіп, олармен келіспеген жағдайда бас тартуды негіздеу талаптарын айқындау қажет.

9. Әдептілік және сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалардың сақталуын бақылау жүйесінде жазалауға негізделген тәсілден құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған ынталандырушы тәсілге көшу қажет. Бұл материалдық және моральдық көтермелеу тетіктерін енгізуді, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің әдептілік рейтингін қалыптастыруды көздейді.

10. Әдеп жөніндегі уәкілдердің қызметінің тиімділігін арттыру үшін олардың негізгі функцияларынан туындайтын көрсеткіштерді айқындау маңызды:

1) тәртіптік құқықбұзушылықтар мен сыбайлас жемқорлықтың алдын алу (анықталған және алдын алынған тәртіптік және сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылықтардың саны, мүдделер қақтығысы жағдайлары және олардың қайталануы);

2) азаматтардың өтініштерімен жұмыс және мемлекеттік қызметке деген сенім деңгейі (қаралған өтініштер саны және олар бойынша қабылданған шаралар, қарау мерзімдерінің орташа ұзақтығы, азаматтардың қанағаттану деңгейі мен мемлекеттік органға деген сенімі, жария жанжалдардың саны, мемлекеттік органның ашықтық индексі);

3) мемлекеттік қызметшілерге консультативтік көмек көрсету (өткізілген консультациялар саны, консультация беру формалары, мемлекеттік қызметшілердің ақпараттану деңгейі, бір мәселелер бойынша қайталама өтініштердің үлесі);

4) мемлекеттік қызметшілерді этика мәселелері бойынша оқыту (өткізілген семинарлар, тренингтер және өзге де іс-шаралар саны, қамтылған қызметкерлер саны, оқыту деңгейі және кейінгі тиімділік бағасы, кейістер мен тәжірибелерді енгізу деңгейі);

5) ұжымда этикалық мәдениетті қалыптастыру (қызметкерлердің анонимді сауалнамаларының нәтижелері, мемлекеттік орган басшылығына және әдеп жөніндегі уәкілге деген сенім деңгейі, жанжалдық жағдайлардың саны).

Әдеп нормаларының сақталуын тиімді бақылау жеткілікті қаржыландыруды, уәкілетті органдардың тәуелсіздігін, жүйелі білім беру бағдарламаларын және қоғамның белсенді қатысуын қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Аталған мәселелерді шешу мемлекеттік қызметтегі ашықтық пен жауапкершілік деңгейін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің № BR 27195163 «Қазақстанның мемлекеттік қызметіндегі ұйымдық мәдениетті трансформациялау архитектоникасы» тақырыбындағы ғылыми жобаны гранттық қаржыландыру аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416 (өтініш берілген күн: 03.03.2026)

2 «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 жарлығы. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000153 (өтініш берілген күн: 03.03.2026)

3 «Әдеп жөніндегі уәкілдердің қызметінің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының м.а. 2017 жылғы 4 тамыздағы № 156 бұйрығы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015534 (өтініш берілген күн: 03.03.2026)

4 «2023 жылдың I жартыжылдығы бойынша Әдеп жөніндегі уәкілінің жұмысының есебі» / Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің ішкі мемлекеттік аудит комитеті. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/details/131533 (өтініш берілген күн: 04.03.2026)

5 Отчет о работе Уполномоченного по этике территориального департамента Комитета атомного и энергетического надзора и контроля Министерства энергетики Республики Казахстан по Северо-

Казахстанской области за I полугодие 2024 года. URL: http://ishimochka.kz/index.php/2013-11-19-09-20-57/5492-otchet-o-rabote-upolnomochennogo-po-etike-za-i-polugodie-2024-goda (дата обращения: 04.03.2026)

6 Джаненова С. Этика на госслужбе: «презумпция невиновности», менталитет или миссия выполнима? Пять причин низкой эффективности института уполномоченных по этике. URL: https://vlast.kz/politika/23155-etika-na-gossluzbe-prezumpcia-nevinovnosti-mentalitet-ili-missia-vypolnima.html (дата обращения: 04.03.2026)

7 Джаненова С., Карибай А., Тлеухан Р. Успехи и барьеры в продвижении этики государственной службы в Казахстане: взгляд уполномоченных по этике // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. Халықаралық ғылыми-талдау журнал. Public administration and civil service. International scientific-analytical journal. – 2017. – № 3. – С. 29–40.

8 Давлетбаева Ж.Ж., Загребин А.В. Повышение роли этики государственных служащих в вопросах превенции коррупции в Республике Казахстан // Вестник Торайгыров университет. Серия гуманитарная. – 2020. – № 3. – С. 149–162.

9 Brown L. Government Ethics: A Comparative View // Journal of Public Affairs. 2020. Vol. 35. No. 1. P. 15–30. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pa.1864 (accessed: 05.03.2026)

10 Taylor R. Ethics in Public Administration // Public Management Review. 2019. Vol. 21. No. 2. P. 200–215. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14719037.2018.1514671 (accessed: 05.03.2026)

11 Karlsson P. Nordic Ethics: A Model for Governance // Scandinavian Journal of Public Administration. 2021. Vol. 25. No. 4. P. 67–85. URL: //https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/SJPA-09-2021-0057/full/html (accessed: 05.03.2026)

12 Quah J.S.T. Defying institutional failure: learning from the experiences of anti-corruption agencies in four Asian countries // Crime, Law and Social Change. 2010. Vol. 53. No. 1. P. 23–54. URL: // https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_ZqqdFAAAAAJ&citation_for_view=_ZqqdFAAAAAJ:kNdYIx-mwKoC (accessed: 05.03.2026)

REFERENCES

1 «Qazaqstan Respublikasynyñ memlekettık qyzmetı turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2015 jylğy 23 qaraşadağy № 416-V Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416 (ötınış berılgen kün: 03.03.2026) (In Kazakh)

2 «Qazaqstan Respublikasynyñ memlekettık qyzmetşılerınıñ ädeptılık normalaryn jäne mınez-qūlyq qağidalaryn odan ärı jetıldıru jönındegı şaralar turaly» Qazaqstan Respublikasy Prezidentınıñ 2015 jylğy 29 jeltoqsandağy № 153 Jarlyğy. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000153 (ötınış berılgen kün: 03.03.2026) (In Kazakh)

3 «Ädep jönındegı uäkılderdıñ qyzmetınıñ keibır mäseleleri turaly» Qazaqstan Respublikasy Memlekettık qyzmet ısterı jäne sybailas jemqorlyqqa qarsy ıs-qimyl agenttıgı Törağasynyñ m.a. 2017 jylğy 4 tamyzdağy № 156 būiryğy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015534 (ötınış berılgen kün: 03.03.2026) (In Kazakh)

4 «2023 jyldyñ I jartyjyldyğy boiynşa Ädep jönındegı uäkılınıñ jūmysynyñ esebı» / Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministrlıgınıñ ışkı memlekettık audit komitetı. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/details/131533 (ötınış berılgen kün: 04.03.2026) (In Kazakh)

5 Otchet o rabote Upolnomochennogo po jetike territorial'nogo departamenta Komiteta atomnogo i jenergeticheskogo nadzora i kontrolja Ministerstva jenergetiki Respubliki Kazahstan po Severo-Kazahstanskoj oblasti za I polugodie 2024 goda. URL: http://ishimochka.kz/index.php/2013-11-19-09-20-57/5492-otchet-o-rabote-upolnomochennogo-po-etike-za-i-polugodie-2024-goda (data obrashhenija: 04.03.2026) (In Russian)

6 Dzhanenova S. Jetika na gossluzhbe: «prezumpcija nevinovnosti», mentalitet ili missija vypolnima? Pjat' prichin nizkoj jeffektivnosti instituta upolnomochennyh po jetike. URL: https://vlast.kz/politika/23155-etika-na-gossluzbe-prezumpcia-nevinovnosti-mentalitet-ili-missia-vypolnima.html (data obrashhenija: 04.03.2026) (In Russian)

7 Dzhanenova S., Karibaj A., Tleuhan R. (2017) Uspehi i bar'ery v prodvizhenii jetiki gosudarstvennoj sluzhby v Kazahstane: vzgljad upolnomochennyh po jetike // Memlekettik basқaru zhəne memlekettik қyzmet. Halyқaralyқ ғylymi-taldau zhurnal. Public administration and civil service. International scientific-analytical journal. No. 3. P. 29–40. (In Russian)

8 Davletbaeva Zh.Zh., Zagrebin A.V. (2020) Povyshenie roli jetiki gosudarstvennyh sluzhashhih v voprosah prevencii korrupcii v Respublike Kazahstan // Vestnik Torajgyrov universitet. Serija gumanitarnaja. No. 3. P. 149–162. (In Russian)

9 Brown L. (2020) Government Ethics: A Comparative View // Journal of Public Affairs. Vol. 35. No. 1. P. 15–30. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pa.1864 (accessed: 05.03.2026) (In English)

10 Taylor R. (2019) Ethics in Public Administration // Public Management Review. Vol. 21. No. 2. P. 200–215. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14719037.2018.1514671 (accessed: 05.03.2026) (In English)

1 Karlsson P. (2021) Nordic Ethics: A Model for Governance // Scandinavian Journal of Public Administration. Vol. 25. No. 4. P. 67–85. URL: //https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/SJPA-09-2021-0057/full/html (accessed: 05.03.2026) (In English)

12 Quah J.S.T. (2010) Defying institutional failure: learning from the experiences of anti-corruption agencies in four Asian countries // Crime, Law and Social Change. Vol. 53. No. 1. P. 23–54. URL: // https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_ZqqdFAAAAAJ&citation_for_view=_ZqqdFAAAAAJ:kNdYIx-mwKoC (accessed: 05.03.2026) (In English)

ЖАНУЗАКОВА Л.Т.,*[1]
д.ю.н., профессор.
*e-mail: l.zhanuzakova.turan-edu-kz
ORCID ID: 0009-0005-0750-2614
БУРИБАЕВ Т.А.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: yermek-a@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0433-596X
АМИРОВ Н.К.,[3]
к.ю.н., ассистент-профессор.
e-mail: nurlan.amirov@narhoz.kz
ORCID ID: 0009-0000-2525-1410
АЛИМБЕТОВА А.Р.,[4]
доктор PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: alimbetova_alida@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8675-9135
[1]Институт законодательства и правовой информации РК, г. Алматы, Казахстан
[2]Жетысуский университет, г. Талдыкорган, Казахстан
[3]Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан
[4]Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы, Казахстан

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ ПО ЭТИКЕ В СИСТЕМЕ КОНТРОЛЯ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ СЛУЖЕБНОЙ ЭТИКИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ СЛУЖАЩИМИ

Аннотация

Статья посвящена анализу системы государственного контроля за соблюдением этических принципов и стандартов на государственной службе Республики Казахстан как ключевого инструмента обеспечения законности, добросовестности и общественного доверия к деятельности государственных органов. Рассматривается значение этических норм для предупреждения коррупции, конфликта интересов и злоупотребления служебными полномочиями. Особое внимание уделяется институциональным механизмам государственного контроля, включая деятельность уполномоченных по этике, советов, комиссий и иных контрольных органов в этой области. Анализируются формы и методы государственного контроля: нормативно-правовое регулирование, мониторинг поведения государственных служащих, проведение служебных расследований и применение мер ответственности. Изучен зарубежный опыт системы государственного контроля за соблюдением этических и антикоррупционных норм на государственной службе. В статье подчеркивается роль профилактики нарушений этических стандартов, формирования культуры служебного поведения и повышения уровня правовой и этической грамотности государственных служащих. Сделан вывод о том, что эффективность государственного контроля во многом зависит от согласованности правовых, организационных и воспитатель-

ных мер, транспарентности и подотчетности государственной службы. Результаты исследования могут быть использованы при дальнейшем совершенствовании системы регулирования вопросов этики и механизмов контроля в сфере государственной службы.

Ключевые слова: государственная служба, государственный контроль, государственный служащий, конфликт интересов, коррупция, уполномоченный по этике, этические нормы.

ZHANUZAKOVA L.T.,*[1]
d.l.s., professor.
*e-mail: l.zhanuzakova.turan-edu-kz
ORCID ID: 0009-0005-0750-2614
BURIBAYEV E.A.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: yermek-a@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0433-596X
AMIROV N.K.,[3]
c.l.s., assistant professor.
e-mail: nurlan.amirov@narhoz.kz
ORCID ID: 0009-0000-2525-1410
ALIMBETOVA A.R.,[4]
PhD, associate professor.
e-mail: alimbetova_alida@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8675-9135
[1]Institute of Legislation and Legal Information of RK,
Almaty, Kazakhstan
[2]Zhetysu University,
Taldykorgan, Kazakhstan
[3]Narhoz University,
Almaty, Kazakhstan
[4]Almaty Humanitarian and Economic University,
Almaty, Kazakhstan

ETHICS COMISSIONER IN THE SYSTEM OF MONITORING COMPLIANCE WITH ETHICS BY CIVIL SERVANTS

Abstract

The article is devoted to the analysis of the system of state control over compliance with ethical principles and standards in the civil service of the Republic of Kazakhstan as a key instrument for ensuring legality, integrity, and public trust in the activities of public authorities. The significance of ethical norms in preventing corruption, conflicts of interest, and abuse of official powers is examined. Particular attention is paid to institutional mechanisms of state control, including the activities of ethics commissioners, councils, commissions, and other supervisory bodies in this field. The forms and methods of state control are analyzed, such as legal and regulatory framework, monitoring of civil servants' conduct, conducting internal investigations, and the application of liability measures. The article also explores foreign experience in state control systems for compliance with ethical and anti-corruption standards in the civil service. Emphasis is placed on the role of prevention of ethical violations, the formation of a culture of official conduct, and the enhancement of legal and ethical awareness among civil servants. It is concluded that the effectiveness of state control largely depends on the coherence of legal, organizational, and educational measures, as well as on the transparency and accountability of the civil service. The results of the study may be used in further improving the system of ethical regulation and control mechanisms in the civil service.

Keywords: civil service, state control, civil servant, conflict of interests, corruption, Ethics Commissioner, ethical standards.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 10.01.2026

МРНТИ 10.91.91
УДК 343.9:004.738.5(574)
JEL K14, K42, K33

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-20-32

ЕСЕТОВА С.К.,*[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2858-3546
[1]Q University,
г. Алматы, Казахстан

ЦИФРОВАЯ МИГРАЦИЯ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В условиях цифровизации экономики, развития платформенной занятости и трансграничной удаленной работы цифровая миграция становится значимым правовым явлением, влияющим на институт занятости и пределы государственного суверенитета. Цель исследования состоит в теоретико-правовом анализе влияния цифровой миграции на трансформацию занятости, юрисдикции и механизмов государственного регулирования. Основные направления исследования включают изучение разрыва между территорией и юрисдикцией, анализ гибридного статуса платформенных работников, оценку изменений миграционной и налоговой политики, а также выявление роли алгоритмического управления. Научная значимость работы заключается в развитии представлений о функциональной юрисдикции и цифровой трансформации суверенитета. Практическая значимость связана с возможностью использования выводов при совершенствовании законодательства Казахстана в сфере занятости, миграции и социальной защиты. Методология исследования основана на доктринально-правовом, сравнительно-правовом и системном анализе национального законодательства, международных стандартов Международной организации труда (МОТ) и Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), а также зарубежной практики. В результате установлено, что цифровая миграция усиливает юрисдикционные пробелы, фрагментирует правовой статус работников и повышает значение негосударственного регулирования. Ценность исследования состоит в обосновании модели Lex Digitalis как перспективного направления развития правового регулирования цифровой занятости.

Ключевые слова: цифровая миграция, государственный суверенитет, цифровые кочевники, платформенная занятость, прекариат, экстерриториальность.

Введение

Цифровизация экономики, развитие платформенных бизнес-моделей и рост трансграничной удаленной занятости существенно изменили характер трудовых и миграционных процессов [1, 2]. В современных условиях все больше работников создают экономическую ценность вне жесткой территориальной привязки к работодателю и государству [3]. В результате место нахождения работника, юрисдикция работодателя, налоговое резидентство и система социальной защиты все чаще не совпадают [4, 5].

Под цифровизацией в настоящем исследовании понимается процесс внедрения цифровых технологий, платформенных решений, алгоритмов обработки данных и дистанционных коммуникационных механизмов в сферу экономики, занятости и государственного управления, влекущий изменение традиционных способов регулирования общественных отношений. Следует отметить, что в Цифровом кодексе Республики Казахстан от 9 января 2026 г. (статья 73) закреплено легальное определение цифровизации [6]. Вместе с тем указанное определение носит общий технологический характер и не раскрывает особенностей цифровизации применительно к трансграничной занятости, платформенному труду и цифровой миграции. В связи с этим в настоящем исследовании используется доктринальное уточнение данного понятия применительно к сфере миграционного и трудового права.

В этих условиях цифровая миграция представляет собой перемещение экономической активности лица за пределы традиционной территориальной связи с работодателем и государ-

ством посредством использования цифровых технологий, дистанционной занятости и платформенных механизмов труда.

В рамках настоящего исследования под цифровой миграцией предлагается понимать форму трансграничной трудовой и экономической мобильности, при которой выполнение профессиональной деятельности осуществляется посредством цифровых технологий и платформ вне устойчивой территориальной связи между работником, работодателем и юрисдикцией государства.

Под цифровым мигрантом в исследовании понимается физическое лицо, осуществляющее трудовую, предпринимательскую либо платформенную деятельность с использованием цифровой инфраструктуры одновременно в нескольких юрисдикциях либо вне устойчивой привязки к территории государства получения дохода.

Это приводит к формированию нового явления – цифровой миграции, которое требует пересмотра традиционных подходов к миграционному праву и пониманию государственного суверенитета [7]. Предлагаемые определения позволяют рассматривать цифровую миграцию не только как технологическое или экономическое явление, но и как самостоятельную категорию современного миграционного и трудового права.

В классической правовой модели суверенитет государства основывается на территориальности: именно территория определяет пределы действия права и механизмов контроля [8]. Однако развитие цифровой экономики ослабляет эту связь. Такие формы занятости, как платформенная работа, дистанционный труд и цифровое кочевничество, выводят значительную часть трудовых отношений за рамки традиционной модели, основанной на совпадении работника, работодателя и государства [9, 10].

В этих условиях государство сталкивается с рядом проблем: обеспечением трудовых гарантий, определением применимого права, регулированием трансграничной обработки персональных данных, установлением налогового резидентства и контролем деятельности цифровых платформ [11, 12, 13].

Особенно актуальна данная проблема для государств с традиционной моделью правового регулирования, включая Республику Казахстан. С одной стороны, национальное законодательство по-прежнему опирается на территориальный принцип и классические механизмы правового контроля [14]. С другой – уже наблюдаются процессы адаптации: развивается регулирование платформенной занятости [15], усиливаются фискальные и социальные механизмы [16], внедряются специальные режимы для мобильных работников [17]. Это свидетельствует о постепенном переходе от классической модели регулирования к более гибким формам, формируемым в том числе под влиянием международных стандартов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) [1].

В научной литературе исследуются отдельные аспекты этой трансформации: правовой статус платформенных работников и риски прекаризации, цифровое кочевничество, алгоритмическое управление и цифровая репутация, а также проблемы традиционной миграции, которые требуют сопоставления с новыми реалиями. Однако большинство работ рассматривают эти вопросы фрагментарно и не объединяют их в единую теоретико-правовую модель. Недостаточно изученным остается вопрос о том, каким образом цифровая миграция влияет на пределы государственного суверенитета и трансформирует институт занятости, особенно в странах постсоветского пространства, включая Казахстан.

Научная новизна исследования заключается в том, что цифровая миграция рассматривается не просто как разновидность удаленной или нестандартной занятости, а как системный фактор изменения юрисдикции, правового статуса работника и механизмов реализации функций государства. Показано, что цифровизация приводит к ослаблению связи между трудом и территорией, усложнению правового регулирования и частичному перераспределению регулятивных функций в пользу цифровых платформ и международных стандартов.

Цель исследования – проанализировать влияние цифровой миграции на трансформацию института занятости и пределы государственного суверенитета в условиях цифровой экономики.

Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: выявить особенности цифровой миграции как новой формы трансграничной трудовой мобильности; определить, как циф-

ровизация изменяет связь между территорией, юрисдикцией и занятостью; проанализировать межотраслевые изменения в регулировании платформенного труда в праве Республики Казахстан; сопоставить национальные и международные подходы к регулированию цифрово-мобильных работников; обосновать необходимость перехода от исключительно территориальной модели регулирования к более гибкой, функциональной юрисдикции.

Гипотеза исследования состоит в том, что цифровая миграция формирует устойчивый разрыв между экономической деятельностью и территориальной юрисдикцией. В этих условиях государство не утрачивает суверенитет полностью, а трансформирует способы его реализации, переходя от прямого территориального контроля к более сложным моделям функционального, инфраструктурного и частично транснационального регулирования.

Теоретическая и практическая значимость исследования определяется возможностью использовать полученные выводы для дальнейшего развития доктрины цифровой миграции, совершенствования законодательства в сфере занятости, миграции и социальной защиты, а также для разработки новых правовых конструкций, ориентированных на переносимость прав и координацию регулирования в трансграничной цифровой среде. В этом контексте формирующийся комплекс норм и подходов может рассматриваться как предпосылка более широкой модели Lex Digitalis, способной обеспечить правовую защиту цифрово-мобильных работников за пределами традиционной территориальной логики.

Материалы и методы

В данном исследовании используется доктринально-правовой и сравнительно-правовой подход, направленный на анализ трансформации государственного суверенитета в контексте цифровой миграции и занятости на платформах.

Исследование основано на интегративном правовом подходе, сочетающем доктринально-правовой анализ с элементами сравнительно-правового и политического анализа. Такой подход позволяет рассматривать цифровую миграцию как правовую конструкцию и как социально-экономическое явление, влияющее на эволюцию трудового законодательства и юрисдикционных границ.

Исследование фокусируется на трех взаимосвязанных уровнях регулирования:

- национальная правовая база Республики Казахстан, включая Конституцию Республики Казахстан, Трудовой кодекс Республики Казахстан, Социальный кодекс Республики Казахстан, Закон «О миграции населения»;
- международные правовые и политические рамки, включая конвенции и стандарты Международной организации труда (МОТ), политические инструменты и рекомендации Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР);
- сравнительная практика регулирования, в частности визовые режимы для цифровых кочевников, регуляторные подходы к использованию платформ в странах ОЭСР.

Эмпирическая основа исследования состоит из нормативно-правовых актов, международных политических документов, научной литературы.

Анализ построен вокруг ключевых аналитических переменных, позволяющих сравнивать традиционные и цифровые формы миграции: юрисдикционная связь (территориальная против экстерриториальной), правовая классификация занятости (трудовое право против гражданского/социального права), критерии налогового резидентства (физическое присутствие против цифровой деятельности), механизмы регулирования (государственное правоприменение против алгоритмического управления), степень социальной защиты (стандартная занятость против нестабильной занятости).

С целью систематизации выявленных различий между традиционной и цифровой моделями правового регулирования занятости ключевые характеристики были структурированы и представлены в виде сравнительной таблицы (таблица 1).

Как следует из данных таблицы 1, цифровая модель занятости характеризуется ослаблением территориальной привязки, гибридизацией правового статуса работников и усилением роли негосударственных механизмов регулирования.

Таблица 1 – Сравнение традиционной и цифровой модели правового регулирования занятости

Критерий	Традиционная модель	Цифровая модель
Юрисдикция	Территориальная	Экстерриториальная / распределенная
Местонахождение работника	Физически закреплено	Мобильное, трансграничное
Работодатель	Локализован	Часто транснациональный
Правовой статус	Трудовые отношения	Гибридный (трудовое + гражданское право)
Налоговое резидентство	По месту проживания (183 дня)	Множественное / неопределенное
Социальная защита	Гарантированная	Частичная / нестабильная
Регулирование	Государственное	Смешанное (государство + платформы)
Механизм управления	Административный	Алгоритмический
Примечание: Составлено автором на основе анализа [1–23].		

В исследовании применяются следующие методы: доктринально-правовой анализ (для интерпретации правовых норм и выявления несоответствий в национальном законодательстве); сравнительно-правовой метод (для изучения различий в подходах к регулированию в разных юрисдикциях); системный анализ (для оценки взаимосвязей между трудовым, миграционным и социальным правом); анализ переноса политики (для оценки влияния международных стандартов на национальные правовые системы).

Исследование проводилось в четыре этапа: концептуальный (определение цифровой миграции и ее отличие от традиционной миграции и удаленной работы); доктринальный анализ (изучение конституционных и законодательных положений для выявления юрисдикционных ограничений); сравнительный анализ (оценка визовых режимов для цифровых кочевников и регулирования работы на платформах в выбранных юрисдикциях); синтез и моделирование (разработка теоретической основы для функциональной (сетевой) юрисдикции (Lex Digitalis).

Достоверность результатов обеспечивается внутренней логической согласованностью и триангуляцией правовых источников и научной литературы. Однако исследование ограничено своим преимущественно теоретическим характером и отсутствием количественных эмпирических данных, что может повлиять на обобщаемость выводов.

Исследование цифровой миграции, трансформации государственного суверенитета и платформенной занятости опирается на широкий круг как зарубежных теоретических концепций, так и национальных правовых исследований. В современном научном дискурсе можно выделить несколько ключевых направлений, формирующих теоретическую основу анализа экстерриториального цифрового труда:

◆ Концепции цифрового суверенитета и нормативной роли алгоритмов. Одной из базовых теоретических основ является концепция Лоуренса Лессига (Lawrence Lessig) «Code is Law» («Код – это закон») [3]. Лессиг показал, что в цифровой среде программный код выполняет регулирующую функцию, аналогичную правовым нормам. Эта идея получила развитие в контексте ослабления территориального суверенитета и цифровизации государственного управления.

В казахстанской и зарубежной литературе данная проблематика также активно исследуется. Так, Ашыралиева Б.С. и Жугралина Б.М. [7] анализируют проблемы адаптации права к цифровой трансформации.

◆ Платформенная занятость и прекаризация труда. В международном научном дискурсе важное место занимают исследования Валерио Де Стефано (Valerio De Stefano), посвященные нестандартной занятости, гиг-экономике и алгоритмическому контролю [2]. Его работы во многом повлияли на подходы Международной организации труда (МОТ) к защите прав цифровых работников. На институциональном уровне эти проблемы рассматриваются также в отчетах ОЭСР о будущем труда [1].

В настоящем исследовании под прекариатом понимается социально-профессиональная группа работников, характеризующаяся нестабильностью занятости, отсутствием устойчивых трудовых гарантий и высокой зависимостью от рыночной конъюнктуры. Соответственно, пре-

каризация рассматривается как процесс утраты устойчивых трудовых и социальных гарантий вследствие распространения нестандартных форм занятости.

Под платформенной занятостью понимается выполнение работ или оказание услуг через цифровые платформы, обеспечивающие взаимодействие между заказчиком и исполнителем посредством алгоритмического управления.

Термин «цифровые мобильные работники» используется для обозначения лиц, осуществляющих профессиональную деятельность дистанционно с возможностью перемещения между различными государствами без прекращения трудовой или предпринимательской активности.

В Казахстане данные вопросы развиваются в работах Нургалиевой Е.Н. и Баймахановой А.С. [9], где анализируются пробелы регулирования платформенной занятости. Гибридный правовой статус работников и вопросы их социальной защиты рассматриваются Жаркеновой С.Б. и Галиакбаровой Г.Г. [10], а также в исследованиях, основанных на стандартах ОЭСР [1].

◆ Алгоритмическое управление и искусственный интеллект. Развитие идей Лессига и Де Стефано связано с анализом алгоритмического управления, при котором функции работодателя частично выполняются цифровыми системами. Государственно-правовые аспекты регулирования труда в условиях внедрения искусственного интеллекта исследуются Акпаном А.М. и соавторами [15].

Вопросы формирования цифровой репутации и ее влияния на правовой статус субъектов рассматриваются Нүсіпжановым Н.Н. [18]. Эти исследования подтверждают, что цифровые платформы формируют собственные квазиправовые механизмы регулирования, которые часто выходят за пределы национальных юрисдикций.

◆ Цифровые кочевники и экстерриториальная мобильность. Отдельное направление исследований связано с феноменом цифровых кочевников (digital nomads), для которых характерно отсутствие устойчивой связи между местом проживания и юрисдикцией получения дохода. Международный опыт регулирования таких субъектов подробно анализируется Бокаевым Б.Н. и соавторами [16, 17].

Проблемы правового регулирования онлайн-труда и защиты прав мигрантов рассматриваются в работах Мыктыбаевой Д.А. [19] др. В этих исследованиях также поднимаются вопросы размывания налоговой базы и кризиса традиционных критериев налогового резидентства, что отражено в инициативах ОЭСР (BEPS) [5] и нормах Налогового кодекса Республики Казахстан [13].

Анализ научной литературы показывает, что в международной науке уже сформирован устойчивый теоретический аппарат для понимания цифрового труда, алгоритмического регулирования и уязвимости платформенных работников (работы Л. Лессига и В. Де Стефано). В то же время казахстанская правовая доктрина находится на этапе активного поиска подходов к адаптации национального законодательства, прежде всего трудового, социального и цифрового регулирования, к новым условиям цифровой экономики.

Настоящее исследование направлено на восполнение данного пробела и предлагает синтез теории функционального суверенитета с концепцией инфраструктурного контроля, развиваемой в рамках модели Lex Digitalis.

Результаты

Доктринальный и сравнительно-правовой анализ показал, что в условиях цифровизации происходят существенные изменения в регулировании труда и миграции. В целом наблюдается переход от территориально ограниченной модели правового регулирования к более гибким, фрагментированным и частично экстерриториальным механизмам управления.

Проведенный анализ позволил выявить ряд конкретных правовых пробелов в действующем законодательстве Республики Казахстан, препятствующих эффективному регулированию цифровой миграции. К ним относятся: отсутствие нормативно закрепленного статуса цифрового мигранта; отсутствие специальных норм о трансграничной платформенной занятости; недостаточная определенность налогового резидентства дистанционно работающих лиц; отсутствие комплексных механизмов защиты социальных и трудовых прав работников цифровых

платформ; недостаточная урегулированность трансграничной передачи персональных данных работников.

Вывод 1. Разрыв между юрисдикцией и физической территорией

Результаты исследования показывают, что цифровая миграция ослабляет традиционную связь между физическим местонахождением и правовой юрисдикцией. В классической модели юрисдикция определяется территорией и совпадает с местом работы и проживания. Однако при платформенной и удаленной занятости эта связь становится нестабильной.

Работники могут находиться в одной стране, а работать на компании из другой юрисдикции через цифровые платформы. В результате государствам становится сложнее обеспечивать соблюдение трудовых стандартов. Возникает ситуация, при которой ни страна проживания, ни страна работодателя не осуществляют полноценного правового контроля.

Вывод 2. Фрагментация трудового регулирования

Исследование выявило межотраслевой сдвиг в регулировании труда платформенных работников в Республике Казахстан. Несмотря на наличие норм о дистанционной работе в Трудовом кодексе, такие работники не всегда признаются субъектами трудового права.

Показательным примером межотраслевой трансформации выступает статья 102 Социального кодекса Республики Казахстан, посвященная платформенной занятости [20]. Указанная норма фактически признает существование платформенной формы труда и предусматривает механизмы участия платформенных работников в системе социальных платежей. Вместе с тем регулирование преимущественно сосредоточено на вопросах фискального и социального учета, тогда как трудоправовой статус платформенных работников остается недостаточно определенным. Это подтверждает выявленный в исследовании сдвиг от классического трудового регулирования к смешанной модели, сочетающей элементы трудового, социального и гражданского права.

Их регулирование частично переносится в сферу социального и гражданского права, что приводит к разделению между трудовой деятельностью и получением дохода. В результате формируется гибридный правовой статус, при котором работники выполняют трудовые функции, но не имеют полного доступа к трудовым гарантиям (отпуск, защита от увольнения, охрана труда).

Это свидетельствует о необходимости внесения изменений в Трудовой кодекс Республики Казахстан в части выделения самостоятельной категории платформенных работников и закрепления минимальных гарантий труда независимо от формы занятости.

Вывод 3. Смещение регулирования в сторону фискальной инклюзии

Анализ показывает, что государственная политика постепенно смещается от защиты труда к обеспечению фискальной включенности. Работники платформ вовлекаются в систему социальных и пенсионных взносов, но не в полной мере охватываются трудовым правом.

Таким образом, государство делает акцент на учете доходов и налоговом регулировании, а не на обеспечении трудовых гарантий. Это изменяет баланс между социальной и экономической функциями государства.

Вывод 4. Неопределенность налогового резидентства

Сравнительный анализ показывает, что традиционные критерии налогового резидентства, включая «правило 183 дней», становятся недостаточными в условиях цифровой мобильности. Цифровые кочевники могут быть связаны сразу с несколькими юрисдикциями и не иметь устойчивого центра жизненных интересов.

Это создает риски двойного налогообложения или, наоборот, отсутствия налогообложения. Отсутствие согласованных международных подходов усиливает эту проблему для национальных налоговых систем.

Представляется целесообразным разработать дополнительные критерии определения налогового резидентства, учитывающие цифровое присутствие, источник дохода и продолжительность дистанционной экономической деятельности.

Вывод 5. Трансформация миграционной политики

Результаты показывают, что миграционная политика постепенно меняется. Традиционно она была направлена на защиту внутреннего рынка труда через ограничения и квоты.

В современных условиях появляются программы для цифровых кочевников, ориентированные на привлечение мобильных и финансово независимых специалистов. Это свидетельствует о переходе к более конкурентной модели, в которой государства стремятся привлекать, а не ограничивать трудовую мобильность.

Для Республики Казахстан это открывает возможность формирования специальных визовых и регистрационных режимов для привлечения цифрово-мобильных специалистов, предпринимателей и высококвалифицированных кадров.

Вывод 6. Снижение эффективности правоприменения

Анализ показывает, что традиционные механизмы правоприменения остаются привязанными к территории. Например, трудовые инспекции и административные меры предполагают физическое присутствие работодателя.

В цифровых трудовых отношениях, особенно при работе через иностранные платформы, такие механизмы становятся малоэффективными. В результате снижается реальная возможность обеспечения прав работников.

Вывод 7. Рост роли негосударственного (алгоритмического) регулирования

Исследование выявило усиление роли негосударственных механизмов регулирования. В условиях ограниченного государственного контроля цифровые платформы создают собственные системы управления.

Речь идет об алгоритмическом менеджменте, который включает динамическое ценообразование; рейтинговые системы; штрафы и ограничения доступа к заказам; автоматическую блокировку аккаунтов.

Такие механизмы фактически выполняют регулирующую функцию, определяя условия труда и доход работников без юридической ответственности перед государством, что частично заменяет нормы трудового законодательства.

В совокупности эти изменения свидетельствуют о трансформации традиционных правовых систем и необходимости разработки новых моделей регулирования, основанных на функциональном и транснациональном подходе.

Обсуждение

Результаты исследования вносят вклад в научную дискуссию о трансформации государственного суверенитета и регулирования трудовых отношений в условиях цифровой экономики. Полученные данные подтверждают, что цифровая миграция является не просто новой формой занятости, а фактором, который изменяет основы правового регулирования.

Прежде всего исследование фиксирует важный теоретический сдвиг: ослабление территориального суверенитета и переход к функциональной юрисдикции. Как показывают отчеты ОЭСР [1], экономическая деятельность все чаще отрывается от физического присутствия, что размывает традиционную связь между правом и территорией. В отличие от существующих исследований, где этот процесс чаще рассматривается с экономической точки зрения, в данной работе показаны его правовые последствия – возникновение юрисдикционных пробелов в применении трудового законодательства. Это позволяет уточнить теорию: суверенитет не исчезает, а трансформируется, принимая функциональную (сетевую) форму, где регулирование связано не столько с территорией, сколько с экономической активностью.

Выявленные изменения позволяют перейти к рассмотрению структуры формирующейся функциональной (сетевой) юрисдикции, отражающей перераспределение регулятивных функций между государствами и цифровыми платформами. Данная модель представлена на рисунке 1.

Как видно из рисунка 1, в условиях цифровой миграции регулятивные функции распределяются между несколькими юрисдикциями и негосударственными акторами, что подтверждает переход от территориальной к функциональной модели правового регулирования.

Рисунок 1 – Модель функциональной (сетевой) юрисдикции в условиях цифровой миграции

Примечание: Разработано автором в рамках концепции Lex Digitalis.

Одним из последствий такого разрыва является фрагментация правового регулирования и формирование гибридного статуса работников. Выявленное разделение между трудовым и социальным правом соответствует международным дискуссиям о платформенной занятости. Однако казахстанский пример демонстрирует специфическую модель: вместо расширения трудового права формируется гибридная система, при которой работники частично охвачены социальным законодательством, но лишены ключевых трудовых гарантий. Это уточняет понятие прекаризации, показывая, что она закрепляется не только экономически, но и нормативно.

В ответ на эти изменения государство трансформирует свои функции, смещая акцент на фискальное регулирование. Как отмечается в рекомендациях ОЭСР [1], государства все чаще стремятся обеспечить учет доходов цифровых работников через налоги и социальные взносы. В рамках данного исследования этот процесс рассматривается как перераспределение функций государства: приоритет переносится с защиты труда на стабилизацию налоговой базы. Таким образом, фискальные инструменты частично заменяют классические механизмы трудового регулирования.

Параллельно развивается проблема налогового резидентства. Если ранее внимание было сосредоточено на корпоративном уклонении от налогов (инициатива BEPS) [5], то цифровая миграция переносит эти риски на уровень физических лиц. Традиционные критерии, такие как «правило 183 дней» или «центр жизненных интересов», оказываются недостаточными для цифровых кочевников. В результате возрастает риск налоговой неопределенности и регуляторного арбитража.

Трансформация затрагивает и миграционную политику. Она постепенно переходит от защитной модели к конкурентной. Если ранее регулирование было направлено на ограничение доступа к рынку труда, то современные визовые режимы для цифровых кочевников ориентированы на привлечение мобильных и финансово самостоятельных специалистов. Это отражает более широкую тенденцию конкуренции государств за человеческий капитал.

В условиях ослабления традиционного правоприменения усиливается роль цифровых платформ. Исследование показывает, что они формируют собственные квазиправовые системы (Lex Cryptographia), основанные на алгоритмическом управлении. В качестве примеров можно привести забастовки курьеров Wolt в г. Алматы в 2021 г., а также жалобы пользователей на механизмы блокировок и рейтингов в сервисах Yandex.Go и Glovo. Эти инструменты факти-

чески выполняют функции дисциплинарного воздействия и регулируют трудовые отношения без участия государства.

В этой связи в статье обосновывается необходимость формирования новой правовой модели – Lex Digitalis. В отличие от традиционного международного права, она предполагает переносимость прав между юрисдикциями и интеграцию трудовых, социальных и налоговых механизмов регулирования. Для реализации такой модели требуется изменение подходов к правоприменению – переход от территориального контроля к инфраструктурному и цифровому регулированию.

В практическом аспекте это предполагает необходимость формирования комплексного межотраслевого регулирования, включающего адаптацию налогового законодательства к цифровой мобильности, установление минимальных социальных стандартов платформенной занятости, а также разработку механизмов трансграничной защиты персональных данных и цифровой идентичности работников.

Одним из возможных инструментов является использование финансовых и технологических механизмов контроля, включая влияние на платежные системы и цифровую инфраструктуру. Развитие концепции Л. Лессига «Code is Law» [3] предполагает возможность интеграции правовых требований непосредственно в цифровые системы, например через автоматическое распределение выплат и социальных отчислений.

Вместе с тем реализация подобных подходов связана с рядом рисков. Усиление инфраструктурного контроля может противоречить принципам международной торговли и обязательствам в рамках ВТО. Кроме того, чрезмерное регулирование может привести к уходу цифровых платформ с национального рынка, что повлечет негативные последствия для экономики и занятости. Поэтому внедрение модели Lex Digitalis должно осуществляться постепенно, с учетом принципа соразмерности и в координации с международными партнерами.

Практическое значение полученных результатов состоит в возможности использования сформулированных выводов при подготовке изменений и дополнений в трудовое, миграционное, налоговое и информационное законодательство Республики Казахстан, а также при разработке стратегических документов в сфере цифровой экономики.

Заключение

Проведенное исследование показало, что цифровая миграция выступает системным фактором трансформации правового регулирования занятости и реализации государственного суверенитета в условиях цифровой экономики. В отличие от традиционных форм миграции, она характеризуется разрывом между экономической деятельностью и территориальной юрисдикцией, что приводит к пересмотру базовых правовых конструкций.

Установлено, что в современных условиях происходит переход от территориально обусловленной модели регулирования к более сложным формам функциональной и частично экстерриториальной юрисдикции. Государственный суверенитет при этом не утрачивается, а трансформируется, адаптируясь к новым условиям цифровой мобильности и трансграничной занятости.

Результаты анализа подтверждают наличие ряда взаимосвязанных тенденций: фрагментации трудового и социального регулирования, формирования гибридного правового статуса работников платформ, смещения государственного регулирования в сторону фискальной инклюзии, а также снижения эффективности традиционных механизмов правоприменения. Существенное значение приобретает рост негосударственных форм регулирования, прежде всего алгоритмического управления, реализуемого цифровыми платформами.

На примере Республики Казахстан показано, что национальная правовая система находится на этапе адаптации к данным процессам. Сохраняя территориальную основу регулирования, она одновременно демонстрирует элементы перехода к более гибким моделям, включая развитие социальных и налоговых инструментов, а также внедрение специальных режимов для мобильных субъектов.

Научный вклад исследования заключается в теоретическом обосновании концепции функциональной (сетевой) юрисдикции и в интерпретации цифровой миграции как фактора струк-

турной трансформации правового регулирования. Предложен подход к пониманию формирующегося правового режима как элемента более широкой модели Lex Digitalis, ориентированной на интеграцию трудовых, социальных и фискальных механизмов в условиях трансграничной цифровой экономики.

Практическая значимость работы состоит в возможности использования полученных выводов при совершенствовании законодательства Республики Казахстан в сфере занятости, миграции и социальной защиты. Результаты исследования могут быть применены при разработке нормативных решений, направленных на регулирование платформенной занятости, определение правового статуса цифровых работников и адаптацию механизмов правоприменения к экстерриториальным формам экономической активности.

В целях совершенствования законодательства Республики Казахстан предлагается:

1) закрепить в Законе Республики Казахстан «О миграции населения» понятие цифровой миграции и цифрового мигранта;

2) дополнить Трудовой кодекс Республики Казахстан нормами о платформенной и трансграничной дистанционной занятости;

3) разработать специальные критерии налогового резидентства цифрово-мобильных работников, учитывающие не только физическое пребывание («правило 183 дней»), но и источник цифрового дохода, местонахождение основных заказчиков, использование национальной цифровой инфраструктуры и центр экономических интересов лица;

4) установить минимальные социальные гарантии для платформенных работников независимо от формы оформления занятости, включая обязательное социальное страхование, пенсионные отчисления, базовые стандарты охраны труда, защиту от необоснованной блокировки аккаунтов и доступ к механизмам разрешения цифровых трудовых споров;

5) усовершенствовать механизмы регулирования трансграничной передачи персональных данных работников цифровой экономики посредством внедрения обязательных соглашений о защите данных, локализации отдельных категорий чувствительных данных, а также гармонизации национального законодательства с международными стандартами цифровой безопасности и защиты персональных данных.

Реализация указанных мер позволит адаптировать национальную правовую систему к современным формам мобильной занятости и повысить конкурентоспособность Республики Казахстан в условиях глобальной цифровой экономики.

В качестве перспектив дальнейших исследований целесообразны развитие эмпирической базы, включая анализ правоприменительной практики и сравнительные исследования национальных моделей регулирования цифровой миграции, а также разработка конкретных правовых механизмов реализации принципов Lex Digitalis на международном уровне.

Информация о финансировании. Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP26103687 «Цифровая миграция: новые горизонты социально-экономического развития и правовая интеграция»).

ЛИТЕРАТУРА

1 OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work // OECD iLibrary. – Paris: OECD Publishing. 2019. URL: https://doi.org/10.1787/9ee00155-en (accessed: 28.02.2026)

2 De Stefano V. The Rise of the «Just-in-Time Workforce»: On-Demand Work, Crowd Work and Labour Protection in the «Gig-Economy» // Comparative Labor Law & Policy Journal. 2015. URL: https://ssrn.com/abstract=2682602 (accessed: 28.02.2026)

3 Lessig L. Code is Law: On Liberty in Cyberspace // Harvard Magazine. 2000. URL: https://www.harvardmagazine.com/2000/01/code-is-law-html (accessed: 28.02.2026)

4 The Impact of the Platform Economy on Taxation // OECD Tax Policy Reviews. URL: https://www.oecd.org/tax/tax-policy/ (accessed: 02.03.2026)

5 Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Project // OECD. URL: https://www.oecd.org/tax/beps/ (accessed: 02.03.2026)

6 Цифровой кодекс Республики Казахстан от 9 января 2026 года №255-VIII ЗРК // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (дата обращения: 02.03.2026)

7 Ашыралиева Б.С., Жугралина Б.М. Право в условиях цифровой трансформации общества: проблемы и перспективы развития // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2025. – № 3(12). – С. 41–50. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-3-41-50

8 Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. В редакции Закона РК от 19.09.2022 №148-VII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000 (дата обращения: 08.03.2026)

9 Нургалиева Е.Н., Баймаханова А.С. Проблемы правового регулирования платформенной занятости в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия «Право». – 2024. – № 1(146). – С. 49–65. DOI:10.32523/2616-6844-2024-146-1-49-65

10 Жаркенова С.Б., Галиакбарова Г.Г. Legal Aspects of Labor Regulation for Individuals Performing Non-Standard Employment Functions // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2026. – № 1(154). – С. 155–169. DOI: 10.32523/2616-6844-2026-154-1-155-169

11 Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года №414-V ЗРК. В редакции Закона РК от 15.04.2026 №180-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414 (дата обращения: 08.03.2026)

12 Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года № 94-V ЗРК. В редакции Закона РК от 10.02.2026 №160-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (дата обращения: 8.03.2026)

13 Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) от 25 декабря 2017 года №120-VI ЗРК. В редакции Закона РК от 09.01.2026 №257-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120 (дата обращения: 10.03.2026)

14 Закон Республики Казахстан «О миграции населения» от 22 июля 2011 года № 477-IV. В редакции Закона РК от 15.04.2026 № 180-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477 (дата обращения: 10.03.2026)

15 Акпан А.М., Момышева Ф.С., Сарбасов Б.А. Государственно-правовое управление трансформацией трудовых отношений в условиях внедрения искусственного интеллекта в Республике Казахстан // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2025. – № 4(13). – С. 20–31. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-4-20-31

16 Бокаев Б.Н., Наурызбек М.Д., Наурызбек К.Д. Правовые основы регулирования мобильности цифровых кочевников: международный опыт и казахстанские реалии // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2025. – № 3(152). – С. 63–84. – DOI: 10.32523/2616-6844-2025-152-3-63-84

17 Бокаев Б.Н., Торебекова З.Т., Наурызбек М.Д., Бактияров А.Д. Правовой статус и механизмы регулирования цифровых кочевников в контексте глобальной миграции // Вестник Казахского национального университета им. аль-Фараби. Серия «Право». – 2025. – № 3(115). – С. 28–34. DOI: org/10.26577/JAPJ202511533

18 Нүсіпжанов Н.Н. Азаматтық құқық саласындағы цифрландыру: цифрлық бедел // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2023. – № 3(4). – С. 14–22. DOI: 10.46914/2959-4197-2023-1-3-14-22

19 Мыктыбаева Д.А., Давлетгильдеев Р.Ш. Правовое регулирование труда казахстанских граждан за рубежом: использование международного права и зарубежного законодательства для совершенствования законодательства Республики Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2026. – № 1(154). – С. 233–255. DOI: 10.32523/2616-6844-2026-154-1-233-255

20 Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года №224-VII ЗРК. В редакции Закона РК от 09.01.2026 №254-VIII // ИПС «Әділет». – 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224 (дата обращения: 18.03.2026)

REFERENCES

1 OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work // OECD iLibrary. – Paris: OECD Publishing. 2019. URL: https://doi.org/10.1787/9ee00155-en (accessed: 28.02.2026). (In English)

2 De Stefano V. (2015) The Rise of the «Just-in-Time Workforce»: On-Demand Work, Crowd Work and Labour Protection in the «Gig-Economy» // Comparative Labor Law & Policy Journal. URL: https://ssrn.com/abstract=2682602 (accessed: 28.02.2026). (In English)

3 Lessig L. (2000) Code is Law: On Liberty in Cyberspace // Harvard Magazine. URL: https://www.harvardmagazine.com/2000/01/code-is-law-html (accessed: 28.02.2026). (In English)

4 The Impact of the Platform Economy on Taxation // OECD Tax Policy Reviews. URL: https://www.oecd.org/tax/tax-policy/ (accessed: 02.03.2026). (In English)

5 Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Project // OECD. URL: https://www.oecd.org/tax/beps/ (accessed: 02.03.2026). (In English)

6 Cifrovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 9 janvarja 2026 goda No.255-VIII ZRK // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

7 Ashyralieva B.S., Zhugralina B.M. (2025) Pravo v uslovijah cifrovoj transformacii obshhestva: problemy i perspektivy razvitija // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 3(12). P. 41–50. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-3-41-50. (In Russian)

8 Konstitucija Respubliki Kazahstan: prinjata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda. V redakcii Zakona RK ot 19.09.2022 No. 148-VII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000 (data obrashhenija: 08.03.2026). (In Russian)

9 Nurgalieva E.N., Bajmahanova A.S. (2024) Problemy pravovogo regulirovanija platformennoj zanjatosti v Respublike Kazahstan // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Serija «Pravo». No. 1(146). P. 49–65. DOI:10.32523/2616-6844-2024-146-1-49-65 (In Russian)

10 Zharkenova S.B., Galiakbarova G.G. (2026) Legal Aspects of Labor Regulation for Individuals Performing Non-Standard Employment Functions // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Pravo. No. 1(154). P. 155–169. DOI: 10.32523/2616-6844-2026-154-1-155-169 (In Russian)

11 Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda No. 414-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 15.04.2026 №180-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414 (data obrashhenija: 8.03.2026). (In Russian)

12 Zakon Respubliki Kazahstan «O personal'nyh dannyh i ih zashhite» ot 21 maja 2013 goda No. 94-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 10.02.2026 №160-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (data obrashhenija: 8.03.2026). (In Russian)

13 Kodeks Respubliki Kazahstan «O nalogah i drugih objazatel'nyh platezhah v bjudzhet» (Nalogovyj kodeks) ot 25 dekabrja 2017 goda No.120-VI ZRK. V redakcii Zakona RK ot 09.01.2026 No. 257-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120 (data obrashhenija: 10.03.2026). (In Russian)

14 Zakon Respubliki Kazahstan «O migracii naselenija» ot 22 ijulja 2011 goda No.477-IV. V redakcii Zakona RK ot 15.04.2026 No.180-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477 (data obrashhenija: 10.03.2026). (In Russian)

15 Akpan A.M., Momysheva F.S., Sarbasov B.A. (2025) Gosudarstvenno-pravovoe upravlenie transformaciej trudovyh otnoshenij v uslovijah vnedrenija iskusstvennogo intellekta v Respublike Kazahstan // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 4(13). P. 20–31. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-4-20-31 (In Russian)

16 Bokaev B.N., Nauryzbek M.D., Nauryzbek K.D. (2025) Pravovye osnovy regulirovanija mobil'nosti cifrovyh kochevnikov: mezhdunarodnyj opyt i kazahstanskie realii // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Pravo. No. 3(152). P. 63–84. DOI: 10.32523/2616-6844-2025-152-3-63-84 (In Russian)

17 Bokaev B.N., Torebekova Z.T., Nauryzbek M.D., Baktijarov A.D. (2025) Pravovoj status i mehanizmy regulirovanija cifrovyh kochevnikov v kontekste global'noj migracii // Vestnik Kazahskogo nacional'nogo universiteta im. al'-Farabi. Serija «Pravo». No. 3(115). P. 28–34. DOI: org/10.26577/JAPJ202511533 (In Russian)

18 Nüsıpjanov N.N. (2023) Azamattyq qūqyq salasyndağy sifrlandyru: sifrlyq bedel // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 3(4). P. 14–22. DOI: 10.46914/2959-4197-2023-1-3-14-22 (In Kazakh)

19 Myktybaeva D.A., Davletgil'deev R.Sh. (2026) Pravovoe regulirovanie truda kazahstanskih grazhdan za rubezhom: ispol'zovanie mezhdunarodnogo prava i zarubezhnogo zakonodatel'stva dlja sovershenstvovanija zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Pravo. No. 1(154). P. 233–255. DOI: 10.32523/2616-6844-2026-154-1-233-255 (In Russian)

20 Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2023 goda No.224-VII ZRK. V redakcii Zakona RK ot 09.01.2026 No. 254-VIII // IPS «Ədilet». 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224 (data obrashhenija: 18.03.2026). (In Russian)

ЕСЕТОВА С.К.,*[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2858-3546
[1]Q University,
Алматы қ., Қазақстан

ЦИФРЛЫҚ КӨШІ-ҚОН ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ЕГЕМЕНДІК: ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Экономиканы цифрландыру, платформалық жұмыспен қамтудың кеңеюі және трансшекаралық қашықтан еңбектің өсуі жағдайында цифрлық көші-қон жұмыспен қамту институтына және мемлекеттік егемендіктің шектеріне ықпал ететін маңызды құқықтық құбылысқа айналуда. Зерттеудің мақсаты – цифрлық көші-қонның жұмыспен қамту, юрисдикция және мемлекеттік реттеу тетіктерінің өзгеруіне әсерін теориялық-құқықтық тұрғыдан талдау. Зерттеудің негізгі бағыттарына аумақ пен юрисдикция арасындағы алшақтықты қарастыру, платформалық жұмыскерлердің гибридті құқықтық мәртебесін талдау, көші-қон және салық саясатының өзгерістерін бағалау, сондай-ақ алгоритмдік басқарудың рөлін айқындау жатады. Жұмыстың ғылыми маңызы мемлекеттік егемендіктің цифрлық трансформациясы мен функционалдық юрисдикция туралы теориялық түсініктерді дамытуында. Практикалық маңызы Қазақстанның жұмыспен қамту, көші-қон және әлеуметтік қорғау саласындағы заңнамасын жетілдіруде қолданылу мүмкіндігімен анықталады. Зерттеу әдіснамасы ұлттық заңнаманы, ХЕҰ мен ЭЫДҰ халықаралық стандарттарын және шетелдік тәжірибені доктриналық-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және жүйелік талдауға негізделген. Зерттеу нәтижесінде цифрлық көші-қон юрисдикциялық олқылықтарды күшейтетіні, жұмыскерлердің құқықтық мәртебесін фрагменттейтіні және мемлекеттік емес реттеудің рөлін арттыратыны анықталды. Зерттеудің құндылығы Lex Digitalis моделін цифрлық еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің перспективалы бағыты ретінде негіздеуде көрінеді.

Тірек сөздер: цифрлық көші-қон, мемлекеттік егемендік, цифрлық көшпенділер, платформалық жұмыспен қамту, прекариат, экстерриториялық.

YESSETOVA S.K.,*[1]
c.l.s, associate professor.
*e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2858-3546
[1]Q University,
Almaty, Kazakhstan

DIGITAL MIGRATION AND STATE SOVEREIGNTY: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Abstract

In the context of economic digitalization, platform-based employment, and the growth of cross-border remote work, digital migration has become an important legal phenomenon affecting both employment regulation and the limits of state sovereignty. The study aims to provide a theoretical and legal analysis of the impact of digital migration on the transformation of employment, jurisdiction, and state regulatory mechanisms. The main research directions include examining the gap between territory and jurisdiction, analyzing the hybrid legal status of platform workers, assessing changes in migration and tax policy, and identifying the growing role of algorithmic management. The scientific significance of the article lies in advancing the concepts of functional jurisdiction and the digital transformation of sovereignty. Its practical significance is linked to the possibility of using the findings to improve Kazakhstan's legislation on employment, migration, and social protection. The methodology combines doctrinal, comparative legal, and systemic analysis of national legislation, ILO and OECD standards, and comparative foreign practice. The study shows that digital migration deepens jurisdictional gaps, fragments workers' legal status, and strengthens non-state regulatory mechanisms. The value of the research lies in substantiating Lex Digitalis as a promising model for regulating digital labor.

Keywords: digital migration, state sovereignty, digital nomads, platform employment, precariat, extraterritoriality.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.04.2026

IRSTI 10.01.11
UDC 34.34-09
JEL K31

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-33-44

ABEUOV D.A.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail: dulatabeuov@mail.ru
ORCID ID: 0009-0008-5744-336X
MOMYSHEVA F.S.,*[2]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: f.momysheva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-4053-0690
RAKHIMGULOVA M.B.,[3]
PhD, associate professor.
e-mail: madu805@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-7591-0369
ZHANGABULOVA Zh.M.,[3]
MSc in Foreign Regional Studies,
senior lecturer.
e-mail: zhangabulova09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2731-2920
[1]Academy of Management of the MIA
of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan
[2]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[3]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Kazakhstan

LEGAL ASPECTS OF KAZAKHSTAN'S MIGRATION POLICY IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY AND FOREIGN EXPERIENCE

Abstract

The article examines the current state of Kazakhstan's migration policy through the lens of national security and focuses on the transition from simple control and registration of violations to a more preventive system of migration management. The purpose of the study is to substantiate the need to introduce "digital filters" and predictive models into the legislation of the Republic of Kazakhstan in order to regulate migration flows more effectively. The research is based on a comparative analysis of key strategic documents, including the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027 and the Concept of Migration Policy until 2030, as well as on the study of relevant foreign experience. Statistical data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms were also used to assess current migration trends. The analysis shows that the e-Visa and e-Qonaq systems currently function mainly as registration tools and do not fully use the analytical potential of Big Data. The authors propose introducing a "migration trust index" that links a foreigner's legal status with tax and administrative discipline. This would help identify risk zones in advance.

Keywords: migration policy, national security, preventivism, foreign experience, digitalization, e-Visa.

Introduction

Over the past decade, migration processes in Kazakhstan have ceased to be just a matter of employment or demography, turning into a strategic challenge for national security. Global instability and the growth of cross-border mobility force the state to look for new ways of control that would not interfere with economic development, but at the same time reliably protect the internal order. Traditional methods of "post-factum control", when the police respond to a perfect violation, are ineffective today. This is confirmed by the emergence of new groups of migrants, such as "digital nomads" or remote workers, whose legal status in the republic is still "blurred".

The relevance of the study is reinforced by the adoption of the Migration Policy Concepts to 2027 (the law has lost force) and 2030. These documents lay the transition to a new management model, but their legal content and implementation mechanisms require in-depth scientific analysis. We see a clear gap in how digital tools (e-Visa, e-Qonaq) are integrated into the overall security system: they often work as simple accounting bases, not allowing predicting risks.

The object of our research is social relations arising from the implementation of the migration strategy of Kazakhstan. The subject is regulations and digital platforms governing these processes. The purpose of the study is to justify the introduction of a predictive (proactive) control system capable of identifying threats before they materialize.

The work was based on the hypothesis that in modern conditions border security does not depend on physical barriers, but on the quality of "digital filters" and the ability of legislation to work ahead of the curve. To achieve the goal, we analyzed the continuity of Kazakhstani legislation, compared it with the international experience of selective migration and identified specific gaps in the current IT infrastructure of government agencies.

Materials and methods

The methodological base of the study was formed on the basis of a set of complementary scientific approaches, among which a comparative legal method and a systematic analysis of regulatory legal acts were used. To ensure that the study conclusions were objective, we used multiple source groups. Firstly, this is the regulatory framework of Kazakhstan: The Law "On Population Migration" [1] and the latest government decrees (No. 961 and No.1081) On approval of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 (Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated on November 30, 2022 No.961. And it has lost force by decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated on December 15, 2025 No.1081). Secondly, the statistical reports of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan and the Bureau of National Statistics were analyzed, which made it possible to see the real picture of the resettlement of citizens to the northern regions and the dynamics of external flows.

The theoretical basis was the works of foreign scientists (L. Zedner, A. Ashworth) dealing with issues of preventive justice. Using the comparative legal method, we compared Kazakhstani realities with foreign experience. This helped not only to describe the situation, but to identify specific legal gaps in our e-Visa and e-Qonaq systems, assessing their reliability as control tools.

Results and discussion

The hypothesis of this study is related to its main concept. The authors' hypothesis is based on the postulate that the effectiveness of the migration system today is determined not by the rigidity of physical boundaries, but by the accuracy of "digital filters" and the predictive potential of legislative norms.

The transformation of the migration policy of the Republic of Kazakhstan is characterized by a transition from administrative accounting to a strategy for managing human capital in the interests of national security. The study conducted a comparative content analysis of key strategic documents: the Concept of Migration Policy for 2023–2027 (Decree No.961) and the new Concept until 2030 (Decree No.1081), where migration is considered as a determinant of national security [2, 3]. The analysis showed that the reactive model focused on fixing offenses "after the fact" is being replaced by the doctrine of legal preventivism.

It should be said that, the concept of preventivism has long been the subject of scientific research by foreign scientists, who rely on the fundamental works of L. Zedner and A. Ashworth. According to this concept, the legal system should stop threats by introducing pre-selection systems in migration flows. And in this case, the state border will be not only a physical "wall", but also an intellectual filter [4].

In Kazakhstan, the term "prevention" is often used in the context of anti-corruption policy and administrative law. In the field of national security related to migration risks, the issue of prevention is examined in the works of scholars who focus on measures aimed at preventing and reducing migration threats. As L.F. Delovarova (2024) notes, this requires the state to develop preventive and more flexible control instruments capable of quickly adapting to changes along the border perimeter [5].

The implementation of a predictive legal regime in migration policy will contribute to the identification and use of tools that neutralize risks and challenges that are a threat to national security. This is especially true in the light of the globalization shifts taking place in the world, the situation in the Middle East, when Kazakhstan may face possible uncontrolled large migration flows. Thus, we propose to consider the migration law of the Republic of Kazakhstan not as a set of prohibitions, but as a dynamic legal regime capable of adapting to changing threats even before their actual manifestation at the border.

Returning to the analysis of strategic documents in the field of migration law, it should be noted that the integration of the Republic of Kazakhstan into the international labor market is rigidly tied to the function of protecting national interests. Multilevel filtering of migration flows makes it possible to distinguish risks at the stage of submitting visa applications, which correlates with the task of national security – to prevent the penetration of destructive elements.

A special place in the implementation of the updated strategy is occupied by the digital transformation of migration control, institutionalized through the introduction of e-Visa and e-Qonaq systems.

The introduction of the e-Qonaq information system allowed the state to move from passive data collection to real-time monitoring of migration flows. From the point of view of national security, this minimizes the risks of uncontrolled stay of foreign citizens and forms the basis for risk-oriented profiling. As emphasized in Kazakhstani legal studies (particularly the studies of A.Ye. Kultanova [6]), note that such digital transformation of governance is a necessary stage for minimizing latent risks and ensuring national security through the transparency of cross-border movements.

The digitalization of registration is an important condition for ensuring border transparency amid global challenges, and this is difficult to dispute [7].

The e-Visa system, in turn, acts as a primary "smart filter". It allows you to carry out preliminary verification of persons on the databases of law enforcement agencies even before their actual arrival on the territory of the Republic of Kazakhstan. Thus, the transition from the physical control function at the border to the preventive control of threats at the stage of the visa application is being implemented (figure 1).

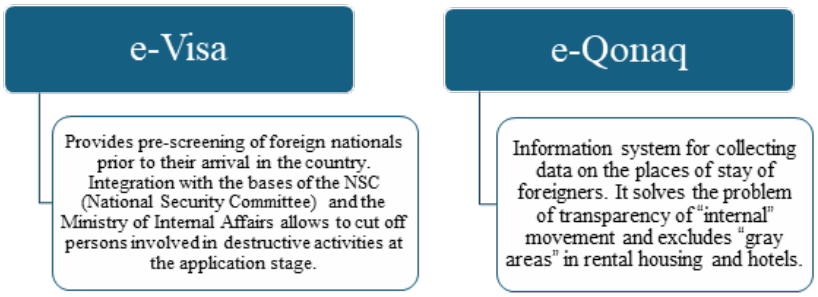

Figure 1– Purpose of systems in the national security loop

Note: Compiled by the authors based on data from the "eQonaq" system and Visa Migration Portal of the Republic of Kazakhstan [7].

The transition to the digital platforms e-Visa and e-Qonaq in the Republic of Kazakhstan marked the transformation of migration control from a fiscal accounting function into a high-tech tool for

ensuring national security. A comparative analysis of the effectiveness of the "before" and "after" mechanisms of their implementation demonstrates a radical reduction in time lags and the elimination of zones of operational opacity (table 1). Based on table 1, one of the reasons for the effectiveness of the introduction of these information systems can be cited as an example: within the framework of the traditional control model, the period of "information invisibility" of a foreign citizen from the moment of crossing the border to notifying the internal affairs bodies was up to 72 hours, which created a critical window of opportunity for destructive elements. The introduction of the e-Qonaq system made it possible to reduce this interval to 15 minutes in 98% of cases [8], ensuring the transfer of data on the location of the subject to the centralized database of the Ministry of Internal Affairs in real time. This not only increased the density of administrative oversight, but also allowed counterintelligence units to instantly identify persons of operational interest.

Table 1 – Comparative effectiveness of digital control

Security Indicator	Traditional Control (Up to 2023)	Digital Control (2025-2026)
Migrant "Invisibility" Period	Up to 3 days	Up to 15 minutes
Wanted Database Screening Method	Manual / Selective	Automatic / Total (at e-Visa stage)
Private Sector Coverage Level	Low (latent)	High (digital footprint in e-Qonaq)
Corruption Component	Medium (direct contact)	Minimal (algorithmic decision)
Detection of Overstay Violations	Selective (upon exit or inspection)	Automatic (system blocks IIN/ Passport in database upon expiry)
Share of Unaccounted Migrants in the Legal Sector	~15-20%	<2%
Note: Compiled by the authors based on data from the Statistical Digest of the "eQonaq" Information System for 2024–2025 [8].		

Table 1 shows that a tool for preventive screening has emerged. Whereas previously checks against wanted-person databases were often selective and carried out directly at border crossing points, the digital visa system provides for comprehensive automated verification through interdepartmental systems and Interpol databases at the application stage. Such a filter is fully capable of preventing potential security threats without involving the resources of the border service for physical detention and deportation. At the same time, process automation has practically eliminated the corruption factor by excluding direct contact between the migrant and officials at the stage of making a decision on entry.

A qualitative shift is also observed in the field of internal movement control. The coverage of more than 30 000 accommodation facilities by the e-Qonaq system led to a reduction in the latent (gray) rental market by 15–18%, which significantly reduced the possibility for hidden residence of foreign groups. The use of Big Data tools allowed government agencies to switch to predictive analysis: the identification of abnormal concentrations of foreign citizens near strategic facilities or in border zones is now automatic. The increase in recorded visa violations by 25% in 2025 is not a consequence of a worsening situation, but a direct result of increasing the transparency of the system, where each discrepancy between the date of crossing the border and the actual registration is instantly identified by the algorithm. Thus, digitalization has created a closed monitoring loop, turning statistical accounting into an active system for protecting sovereign space.

The integration of digital platforms made it possible to assess migration risks through specific performance indicators. The transition to an end-to-end monitoring system based on e-Visa and e-Qonaq has ensured the formation of a data array that serves as the basis for making operational decisions in the field of national security. A central aspect of this transformation is the correlation between technical indicators of systems and their direct impact on the security of sovereign space.

Analysis of quantitative indicators for 2025 demonstrates not only an increase in transparency of cross-border movements, but also a qualitative improvement in the mechanisms for identifying hidden threats (table 2). In particular, the automation of processes has made it possible to radically reduce the latent component of migration, where each digital trace, from the applied visa application

to registration in the accommodation facility, is compared with the databases of law enforcement agencies. This creates conditions for total control over compliance with the visa regime and prompt response to any deviations from the stated goals of the stay. Systematized data are presented below, reflecting the direct relationship between the functionality of the implemented systems and the effectiveness of migration control in the context of preventing risks to national security.

Table 2 – Quantitative indicators of information system implementation and their direct impact on national security

Indicator	Value (2025)	Result (Positive impact on national security)	Problem (Negative factor)
Identified visa regime violations	+25% compared to the previous year*	Automation identified individuals evading registration. Improved budget revenue and compliance with stay regulations.	Overload of courts and migration police. The increase in deportations requires additional budget funding.
Automatic notifications to the Ministry of Internal Affairs	98% of all check-ins**	Elimination of the "time lag". The Ministry of Internal Affairs is notified of a foreigner's location within 15 minutes. Suppression of anonymous group gatherings.	The 2% of unaccounted data represents a "gray zone" (approx. 150 000 people) where wanted individuals may be hiding.
e-Visa rejections	~1.2% of applications***	Preventive screening. Approximately 10-12 thousand people were denied entry during the check against Interpol and National Security Committee databases.	Erroneous blocking of law-abiding investors due to matching surnames (phonetic system errors).
Private sector coverage (e-Qonaq)	> 30 000 facilities****	Bringing landlords in border areas out of the "shadow economy". Reduced likelihood of the establishment of "safe houses".	High administrative pressure on small businesses. Fines lead to hostels concealing the presence of foreign guests.
*Calculated by comparing annual indicators for 2024 and 2025 based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan: https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-crime/ **This is a target indicator of the Concept of Migration Policy for 2023–2027. ***Data from departmental statistics of the Ministry of Internal Affairs. ****Reports published on the website: https://eqonaq.kz/?lang=kz			
Note: The results and issues presented in Columns 3 and 4 were compiled by the authors based on data provided in the official press release published on the portal of the Prime Minister on July 22, 2025, as well as on data from the Report on the Implementation Progress of the Action Plan for the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027 [9].			

Analyzing table 2, we can note several important threats when the introduction of e-Visa and e-Qonaq systems can pose risks to national security.

First, operational services have become overly reliant on e-Qonaq data. In the event that a foreigner has registered at one hotel, but actually lives in another (collusion with the administration), the system gives a false trace.

Secondly, the tightening of control in e-Qonaq has led to the fact that persons with a criminal past have completely switched to the use of "black" brokers and rental housing through instant messengers without registration. It turns out that digital control works only for law-abiding citizens, and dangerous elements become "invisible" to systems.

Third, there is a risk of data leaks concerning the movements of diplomats, military advisers, or foreign delegations as a result of system hacking. According to the State Technical Service of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, in 2025, amid the overall intensification of cyber threats approximately 800 million incidents within six months, targeted attempts at unauthorized parsing of migration registration databases were recorded [9]. This confirms the status of the e-Visa and e-Qonaq systems as critical information infrastructure facilities requiring the highest level of

protection for the personal data of non-residents in order to prevent their compromise for intelligence purposes.

The listed risks of using e-Visa and e-Qonaq systems allow the state to effectively stop security threats in real time, but technical control is only an instrumental basis for implementing larger government tasks. The effectiveness of digital filters should be considered in inextricable connection with the country's strategic guidelines laid down in the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027.

Analyzing the implementation of the Concept of Migration Policy until 2027, it is necessary to pay attention to structural changes in the composition of migration flows. According to the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan, over the past three years (2023–2025), there has been a steady trend towards a decrease in the negative migration balance, which formally indicates the stabilization of the demographic situation. However, qualitative analysis shows that the risk of "brain drain" remains. The emigration of highly qualified specialists to Organization for Economic Co-operation and Development countries is still not compensated by the influx of personnel of a similar level from the Commonwealth of Independent States countries.

Particular attention is required by the legal support of the program for the resettlement of citizens from the southern regions to the northern ones (North Kazakhstan region, Pavlodar, Kostanay regions). Despite the allocated subsidies within the framework of the National Project "Strong Regions", we fix the problem of "return migration". Legal analysis shows that the main reason is the absence in the law of long-term obligations of migrants and mechanisms for their real integration into the local labor market. In this context, national security suffers due to the erosion of the demographic framework of border areas, which requires tightening the terms of the "social contract" between the state and the migrant

To objectify the study, a statistical analysis of migration flows was carried out, which demonstrates a direct relationship between digitalization of accounting (e-Visa, e-Qonaq systems) and a decrease in the level of legal nihilism in the migration environment (table 3).

Table 3 – Dynamics of migration activity and correlation with national security parameters.

Indicator	Period 2021–2022	Period 2023–2025	Forecast for 2026	Impact on the National Security
Net migration rate	Negative	Positive / Stable	Increase +2500	Reduction of depopulation threat in northern regions
Share of highly qualified specialists (HQS) in total flow (%)	12%	24%	25%	Growth of intellectual capital and technological security
Concentration index in metropolitan areas	0,45	0,62	0,7	Risk of social tension and infrastructure overload
Share of arrivals to labor-deficient regions (North Kazakhstan Region, Pavlodar Region)	15%	28%	40%	Strengthening territorial integrity
Effectiveness of offense detection (%)	42%	68%	85%	Increased efficiency of administrative and legal control
Note: Compiled by the authors based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistical collection "Migration of the population of the Republic of Kazakhstan" [10].				

This table's data allows us to draw the following conclusion: the positive dynamics of the migration balance requires new adaptation mechanisms from the legal system, since quantitative population growth without qualitative integration leads to the formation of isolated ethnic enclaves.

However, the identified concentration of migrants in megacities (Almaty, Astana) indicates the continuing risk of "social overheating" and the burden on the law enforcement system, which requires the legislative consolidation of regional quotas and economic incentives for resettlement in the labor-deficient northern and eastern regions. In this case, a large role is given to the effective implementation of the program of the National Project "Strong Regions – the Driver of the Country's Development") [10]. This is a critical factor in the country's territorial security. Although the indicator "The share of arrivals in labor-deficient regions" shows a positive trend, nevertheless, the low rate of integration of migrants in rural areas creates risks of secondary migration.

The study of international models of legal regulation of migration processes allows us to identify the most suitable tools for ensuring national security for Kazakhstan.

European model (on the example of Germany). In the face of modern global challenges, Germany has revised its legal approaches by implementing the Qualified Immigration Act (FEG), which correlates with Kazakhstan's system of attracting "valuable skills". According to Adamson and Tsourapas (2019), they note in their fundamental analysis of migration security, the success of this model is due to the transition to a point-based selection system, which minimizes the risks of social disintegration and reduces the burden on state institutions [11]. The legal experience of Germany demonstrates that national security is ensured not only by physical border control, but also by strict educational and professional qualifications of arrivals.

Analyzing the work of Castles [12], we see that excessive liberalization of migration regimes without mechanisms of cultural and legal adaptation leads to an increase in social tension. This experience is critically important for the Republic of Kazakhstan in regulating the flows of labor migration from Central Asian countries, where legal norms should ensure not only control, but also protection of the rights of migrants themselves, excluding their departure to the shadow sector.

Middle East model (using Israel as an example). The experience of Israel is of particular value to the Republic of Kazakhstan in the context of improving the institution of repatriation (Kandas). Della Pergola studies emphasize that Israeli law views migration as a strategic tool for demographic security [13]. The integration of migrants in this model is not limited to the provision of legal status, but includes a multi-level system of socio-economic support, which makes it possible to level the threats of isolated ethnic enclaves.

Asian model. Modern trends in the countries of Southeast Asia and Oceania indicate the priority of digital filters in migration law. According to the study by A. Beduschi [14], the implementation of automated biometric identification and predictive analytics systems (analogues of e-Visa and e-Qonaq) allows states to switch to a risk-based management model. This confirms the authors' hypothesis about the need to transform Kazakhstani law towards predictive monitoring, where each visa decision is based on the digital profile of the migrant's trustworthiness.

Singapore's "digital sovereignty" model assumes a predictive analysis system that correlates visa questionnaire data with the real activity of foreigners in social networks and financial registries [15]. This made it possible to reduce the level of illegal employment by 30%. The introduction of similar algorithms in Kazakhstan's e-Visa and e-Qonaq systems would allow moving away from formal accounting to real monitoring of the risks of misuse of visas.

So, the analysis of international experience in comparison with Kazakhstan, allows us to conclude that it is not necessary to directly copy foreign experience, it is necessary to adapt it to the existing realities. Unlike the German model focused on the labor market, the Kazakhstan model (especially in terms of Kandas) bears the burden of restoring historical justice and ethno-demographic balance. Our study reveals an important feature: without legal consolidation of economic incentives in labor-deficient regions (North and East Kazakhstan), administrative resettlement remains ineffective.

During the study of this problem, the following gap was a new observation: despite the introduction of e-Visa and e-Qonaq systems, an analysis of law enforcement practice shows that these systems are often not synchronized with the databases of tax authorities and health insurance funds. For example, the current legal status of "digital nomads" does not provide for mechanisms for their participation in the system of compulsory health insurance and pension provision. In the context of national security, this creates long-term risks of burden on the social budget without an appropriate contribution.

Let's agree with the conclusion that limiting the process merely to the digitalization of control, without creating a unified institutional system, will lead to the persistence of hidden forms of illegal migration [16]. We propose the introduction of a "migration risk/trust index", where the legal status of a migrant directly depends on his tax discipline and the absence of administrative offenses. Instead of total control over all categories of persons, law enforcement agencies should focus resources on groups with a "red" index (discrepancy between income and expenses, frequent change of places of residence, lack of legal sources of income).

Conclusion

After having studied the problem, we see that the migration policy of Kazakhstan is now seriously changing. The main conclusion of the study is that we need to move away from conventional surveillance to a threat prevention system. The law must be triggered before there is a real danger.

The implementation of e-Visa and e-Qonaq digital migration control systems in the Republic of Kazakhstan represents a fundamental shift in the national security architecture, transforming the reactive surveillance model into a proactive analytical monitoring system. From the point of view of strategic containment of threats, the introduction of e-Visa made it possible to institutionalize the mechanism for pre-filtering the inbound flow at distant approaches. Integration of the platform with interdepartmental databases of law enforcement agencies provided automated screening of persons involved in extremist or destructive activities, even at the stage of submitting an electronic application.

In parallel, the deployment of the e-Qonaq information system has provided an unprecedented level of transparency in the internal movement of foreign citizens. The main positive result here is the elimination of the "information vacuum" between the moment of crossing the border and the actual placement of the migrant. The achieved indicator of 98% of automatic notifications received by the internal affairs bodies within 15 minutes after check-in made it possible to almost completely exclude the possibility of hidden formation of mobile groups in urban agglomerations. From the point of view of the counterintelligence regime, this reduced the time for the operational search for persons of interest to the special services from several days to seconds. The effectiveness of identifying violations of visa legislation increased by 25%, which confirms the thesis about increasing the "digital transparency" of state borders.

However, in the context of national security, the introduction of these systems has generated a number of critical challenges and negative externalities. The concentration of colossal amounts of personal data in a single circuit has created a new zone of vulnerability in the face of cyber threats. Attempts at large-scale data parsing, recorded in 2025, indicate that centralized migration bases are becoming a priority target for technical intelligence of neighboring states and transnational criminal groups. This forms a segment of "invisible" subjects who, realizing the inevitability of registration in e-Qonaq, fundamentally avoid legal accommodation facilities. Thus, despite the technological success in monitoring the law-abiding majority, there remains a risk of the formation of a shadow infrastructure that requires other methods of operational impact that go beyond exclusively digital administration.

We realized that e-Visa and e-Qonaq are a good start, but they must be associated with tax bases and insurance funds. If this is not done, we will get a "digital formalism" behind which illegal work and tax evasion will be hidden. Above, we expressed concern that digital control works only for law-abiding citizens, and dangerous elements become "invisible" to systems. We propose to introduce a kind of "trust index" to the migrant. Instead of checking everyone in a row, security officials should focus on those who are suspicious: they often change housing or spend much more than they officially earn. It is also important to understand that the settlement of the north and east of the country will not work only by order. The law should have clear economic incentives so that people go there consciously and stay for a long time. Only by creating a unified digital risk analysis system will Kazakhstan be able to remain an open country and at the same time reliably protect its interests.

Funding information. This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26103509 "Gender aspect of external migration and adaptation of migrants in Kazakhstan").

REFERENCES

1 Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.10.2025 г.) URL: http://prg.kz/document/?doc_id=31038298 (дата обращения: 12.01.2026)

2 Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2022 года № 961 «Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2023-2027 годы». Утратило силу в соответствии с постановлением Правительства РК от 15 декабря 2025 года № 1081 URL: http://prg.kz/document/?doc_id=34063814 (prg.kz in Bing) (дата обращения: 13.01.2026)

3 Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 декабря 2025 года № 1081 «Концепция миграционной политики Республики Казахстан до 2030 года» URL: http://prg.kz/document/?doc_id=32733176&pos=2;67 (prg.kz in Bing) (дата обращения: 13.01.2026)

4 Ashworth A., Zedner L. Preventive Justice. Oxford: Oxford University Press, 2014. 310 p. ISBN 978-0-19-871440-1. URL: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198713258.001.0001.

5 Деловарова Л.Ф. Миграционная политика Казахстана: обзор внешнего вектора // International Relations and International Law Journal. – 2024. – Т. 105, № 1. – С. 50–57. URL: https://doi.org/10.26577/IRILJ.2024.v105.i1.05.

6 Култанова А.Е. и др. Improving the effectiveness of migration policy as a factor in the sustainable development of Kazakhstan // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2023. – № 6. – С. 444–461. URL: https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.643

7 Токаев потребовал от правительства и КНБ полной цифровизации миграционного учета. URL: https://www.zakon.kz/politika/6505683-tokaev-potreboval-ot-pravitelstva-i-knb-polnoy-tsifrovizatsii-migratsionnogo-ucheta.html (дата обращения: 01.03.2026)

8 Шайкенова Р. Миграционные вопросы иностранных туристов в РК решают за 5 минут // КАЗИНФОРМ. URL: https://eqonaq.kz/news-detail-80?lang=kz (дата обращения: 10.03.2026)

9 Отчет Председателя КНБ РК Е. Сагимбаева Главе государства о результатах работы по обеспечению национальной безопасности. 25 октября 2025 года. URL: https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-predsedatelya-komiteta-nacionalnoy-bezopasnosti-ermeka-sagimbaeva-2591043. (дата обращения: 13.03.2026)

10 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 729 «Об утверждении национального проекта «Сильные регионы – драйвер развития страны» (утратило силу). URL: http://prg.kz/document/?doc_id=33992206 (дата обращения: 20.03.2026)

11 Adamson F.B., Tsourapas G. The Migration State in the Global South: National Security, Development, and Local Governance // International Migration Review. 2019. Vol. 53. No. 2. P. 335–358. URL: https://doi.org/10.1177/0197918319879057

12 Castles S., de Haas H., Miller M.J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. Red Globe Press, 2020. 464 p. URL: https://doi.org/10.1080/10803920500434037.

13 Della Pergola S. Demographic Trends in Israel and Palestine: Prospects and Policy Implications // Israel Studies. 2003. Vol. 8. No. 1. P. 52–87. URL: https://www.researchgate.net/publication/268030623 (accessed: 20.03.2026)

14 Beduschi A. International migration management in the age of artificial intelligence // Migration Studies. 2021. Vol. 9. Iss. 3. P. 576–596. URL: https://doi.org/10.1093/migration/mnaa003.

15 Greenleaf G. Asian Data Privacy Laws: Trade & Human Rights Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2014. 579 p.

16 Broeders D., Hampshire J. Dreaming of seamless borders: ICTs and the pre-emptive governance of mobility // Journal of Ethnic and Migration Studies. 2013. Vol. 39. No. 8. P. 1201–1218. URL: https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.787512.

REFERENCES

1 Law of the Republic of Kazakhstan of July 22, 2011 No. 477-IV “On Population Migration” (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 11.10.2025 g). URL: http://prg.kz/document/?doc_id=31038298 (data obrashhenija: 12.01.2026) (In Russian)

2 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of December 29, 2022 No. 961 “Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027” (revoked by Resolution No. 1081 of December 15, 2025). URL: http://prg.kz/document/?doc_id=34063814 (data obrashhenija: 13.01.2026) (In Russian)

3 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of December 15, 2025 No. 1081 "Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030". URL: http://prg.kz/document/?doc_id=32733176&pos=2;67 (data obrashhenija: 13.01.2026) (In Russian)

4 Ashworth A., Zedner L. (2014) Preventive Justice. Oxford: Oxford University Press, 310 p. (In English)

5 Delovarova L.F. (2024) Migratsionnaya politika Kazakhstana: obzor vneshnego vektora // International Relations and International Law Journal. 105(1). P. 50–57. URL: https://doi.org/10.26577/IRILJ.2024.v105.i1.05 (In Russian)

6 Kultanova A.E. et al. (2023) Improving the effectiveness of migration policy as a factor in the sustainable development of Kazakhstan // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. No. 6. P. 444–461. URL: https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.643 (In English)

7 Tokaev treboval ot pravitel'stva i KNB polnoi tsifrovizatsii migratsionnogo ucheta. Zakon.kz. URL: https://www.zakon.kz/politika/6505683-tokaev-potreboval-ot-pravitelstva-i-knb-polnoy-tsifrovizatsii-migratsionnogo-ucheta.html (data obrashhenija: 01.03.2026) (In Russian)

8 Shaikenova R. (2026) Migratsionnye voprosy inostrannykh turistov v RK reshayut za 5 minut // KAZINFORM. URL: https://eqonaq.kz/news-detail-80?lang=kz (data obrashhenija: 10.03.2026) (In Russian)

9 Report of the Chairman of the CNS of the Republic of Kazakhstan E. Sagimbaev to the Head of State on the results of work on ensuring national security. URL: https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-predsedatelya-komiteta-nacionalnoy-bezopasnosti-ermeka-sagimbaeva-2591043 (data obrashhenija: 13.03.2026) (In Russian)

10 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of October 12, 2021 No. 729 "On approval of the national project 'Strong Regions – Driver of the Country's Development'" (revoked). URL: http://prg.kz/document/?doc_id=33992206 (data obrashhenija 20.03.2026) (In Russian)

11 Adamson F.B., Tsourapas G. (2019) The Migration State in the Global South: National Security, Development, and Local Governance // International Migration Review. 53(2). P. 335–358. URL: https://doi.org/10.1177/0197918319879057 (In English)

12 Castles S., de Haas H., Miller M.J. (2020) The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. Red Globe Press, 464 p. (In English)

13 Della Pergola S. (2003) Demographic Trends in Israel and Palestine: Prospects and Policy Implications // Israel Studies. 8(1). P. 52–87. URL: https://www.researchgate.net/publication/268030623 (accessed: 20.03.2026) (In English)

14 Beduschi A. (2021) International migration management in the age of artificial intelligence // Migration Studies. 9(3). P. 576–596. URL: https://doi.org/10.1093/migration/mnaa003 (In English)

15 Greenleaf G. (2014) Asian Data Privacy Laws: Trade & Human Rights Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 579 p. (In English)

16 Broeders D., Hampshire J. (2013) Dreaming of seamless borders: ICTs and the pre-emptive governance of mobility // Journal of Ethnic and Migration Studies. 39(8). P. 1201–1218. URL: https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.787512 (In English)

АБЕУОВ Д.А.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: dulatabeuov@mail.ru
ORCID ID: 0009-0008-5744-336X
МОМЫШЕВА Ф.С.,*[2]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: f.momysheva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-4053-0690
РАХИМГУЛОВА М.Б.,[3]
PhD, доцент.
e-mail: madu805@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-7591-0369
ЖАНГАБУЛОВА Ж.М.[3]
шетелдік аймақтану саласындағы магистрі,
аға оқытушы.
e-mail: zhangabulova09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2731-2920
[1]Қазақстан Республикасы
ІІМ-нің Басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан
[2]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[3]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ КОНТЕКСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада ұлттық қауіпсіздік призмасы арқылы Қазақстанның көші-қон саясатының қазіргі жай-күйі қаралады. Авторлар мемлекеттің қарапайым бақылаудан және бұзушылықтарды тіркеуден алдын алу шаралары жүйесіне көшуін талдайды. Жұмыс мақсаты – көші-қон ағындарын басқару үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына «цифрлық сүзгілер» мен болжамды модельдер енгізу қажеттілігін негіздеу. Зерттеу Қазақстанның стратегияларын салыстырмалы талдауға (Қазақстан Республикасының 2023–2027 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы және Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі көші-қон саясатының тұжырымдамасы) және шетелдік тәжірибені зерделеуге негізделеді. Сондай-ақ ағымдағы көші-қон трендтерін бағалау үшін Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері пайдаланылды. Талдау барысында e-Visa және e-Qonaq жүйелері Big Data аналитикалық әлеуетін толық көлемде пайдаланбай, есепке алу құралдары ретінде жұмыс істейтіні анықталды. Авторлар шетелдіктің құқықтық мәртебесін оның салық және әкімшілік тәртібімен байланыстыратын «көші-қон сенім индексін» енгізуді ұсынып отыр. Бұл мемлекетке мигранттарды бақылап қана қоймай, тәуекел аймақтарын алдын ала анықтауға мүмкіндік береді. Жұмыстың қорытындылары «цифрлық көшпенділер» мен еңбек мигранттарының мәртебесін реттейтін нормативтік актілерді пысықтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Тірек сөздер: көші-қон саясаты, ұлттық қауіпсіздік, құқықтағы алдын алу қағидаты, шетелдік тәжірибе, цифрландыру, e-Visa.

АБЕУОВ Д.А.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: dulatabeuov@mail.ru
ORCID ID: 0009-0008-5744-336X
МОМЫШЕВА Ф.С.,*[2]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: f.momysheva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-4053-0690
РАХИМГУЛОВА М.Б.,[3]
PhD, доцент.
e-mail: madu805@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-7591-0369
ЖАНГАБУЛОВА Ж.М.,[3]
магистр в области зарубежного
регионоведения, ст. преподаватель.
e-mail: zhangabulova09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2731-2920
[1]Академия управления МВД
Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан
[2]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[3]Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация

В статье рассматривается современное состояние миграционной политики Казахстана через призму национальной безопасности. Авторы анализируют переход государства от простого контроля и фиксации нарушений к системе превентивных мер. Цель работы – обосновать необходимость внедрения «цифровых фильтров» и предиктивных моделей в законодательство Республики Казахстан для управления миграционными потоками. Исследование строится на сравнительном анализе стратегий Казахстана (Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2023–2027 гг. и Концепция миграционной политики Республики Казахстан до 2030 г.) и изучении зарубежного опыта. Также использованы данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан для оценки текущих миграционных трендов. В ходе анализа выявлено, что системы e-Visa и e-Qonaq пока работают преимущественно как инструменты учета, не используя в полной мере аналитический потенциал Big Data. Авторы предлагают внедрить «индекс миграционного доверия», который свяжет правовой статус иностранца с его налоговой и административной дисциплиной. Это позволит государству не просто следить за мигрантами, а заранее выявлять зоны риска. Выводы работы могут быть использованы для доработки нормативных актов, регулирующих статус «цифровых кочевников» и трудовых мигрантов.

Ключевые слова: миграционная политика, национальная безопасность, превентивизм, зарубежный опыт, цифровизация, e-Visa.

Article submission date: 10.04.2026

МРНТИ 10.07.00
УДК 34.15
JEL K10

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-45-56

БАЙСЕЙТОВ Б.Б.,[1]*
докторант.
*e-mail: 24251147@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-7854-322X
АСКАР Н.,[2]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: 4810007@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7384-3664
ОРЫНТАЕВ Ж.К.,[3]
к.ю.н., профессор.
e-mail: zhambul1971@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7094-2720
БАЗАРОВА Д.Б.,[4]
з.ғ.к., профессор.
e-mail: d.bazarova@tsul.uz
ORCID ID: 0000-0001-6794-5947
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Q University,
Алматы қ., Қазақстан
[3]Южно-Казахстанский исследовательский
университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан
[4]Ташкент мемлекеттік заң университеті,
Ташкент қ., Өзбекстан

МЕМЛЕКЕТТІК ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ӘСКЕРИ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘДЕТ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ОРНЫ

Аңдатпа

Зерттеу жұмысында қазақтың дәстүрлі әдет құқығы институттарының әскери-патриоттық тәрбиені қалыптастырудағы тарихи-құқықтық және әлеуметтік-педагогикалық рөлі қарастырылады. Әдет құқығы нормаларының («Жеті жарғы», әскери-патриоттық және әскери-жауынгерлік дәстүрлер) жастардың отансүйгіштік санасын, әскери борыш сезімін және азаматтық жауапкершілігін қалыптастыруға ықпалы зерттеу барысында талданады. Зерттеу нәтижесінде әдет құқығы әскери-патриоттық тәрбиенің құндылықтық-нормативтік негізі ретінде қарастырылып, оны цифрландыру және қазіргі Қазақстандағы әскери-патриоттық тәрбие жүйесіне интеграциялау бағыттары ұсынылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің «Smart военкомат», «Armia.kz», «Sarbaz 2.0» және «Askeri Ziyat» цифрлық жүйелеріне әдет құқығы нормаларын енгізу ғылыми жұмыстың жаңалығы ретінде қарастырылады. Шетелдік ғалымдардың зерттеу нәтижелері ғылыми жұмыстың эмпирикалық негізін құрады. Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін цифрлық жүйелеріне әдет құқығы нормаларын енгізу арқылы әскери ұйымдар мен мекемелердегі әскери қызметкерлер мен сарбаздар арасында туындайтын құқықбұзушылықтардың алдын алу, сондай-ақ оларды шешу жолдары мен тетіктерін ғылыми тұрғыдан негіздеу зерттеу жұмысының негізгі мақсаты болып табылады.

Тірек сөздер: мемлекет, құқық, заң, әдет, дәстүр, әскери-патриоттық тәрбие, цифрландыру.

Кіріспе

Жалпы адамзаттың арғы тегі шамамен 6–7 млн жыл бұрын пайда болған деген ғылыми деректер бар. Қазіргі саналы адамдар шамамен 300 мың жыл бұрын қалыптасып, олардың

арғы тектері бұдан әлдеқайда ертерек кезеңдерде-ақ құрал-сайман жасай бастаған. Дегенмен 10–12 мың жыл бұрын болған неолиттік революция мыңдаған жылдарға созылып, адамзаттың егіншілік пен отырықшы өмірге көшіп, өркениеттік даму үдерісіне қадам басқан кезеңі деп бағаланады. Бұл кезең қола дәуірінің басталуына дейінгі уақытқа жатады.

Рулар мен одақтас тайпалардың пайда болуы, сондай-ақ алғашқы қоғамдық қатынастардың күрделене түсуі биліктің қоғамнан бөлінуіне және қоғамның билікті бақылауына негізделген саяси қарым-қатынастардың қалыптасуына алып келді. Құқықтық тұрғыдан алғанда, мұндай қатынастар мемлекеттіліктің белгілерін айқындап, қалыптасқан билік органдарының қызметін реттейтін мононормалардың пайда болуына себеп болды. Бұл нормалар әдет-ғұрып пен салт-дәстүр түрінде қалыптасты. Әдеттік нормалар күнделікті белгілі бір іс-әрекеттердің қайталануы нәтижесінде орнықты. Олар көбінесе діни рәсімдер, салттық ғұрыптар және моральдық (адамгершілік) нормалар түрінде көрініс тапты.

Өзіміздің ұлттық болмысымызға (ұлттық кодқа) немесе дүниетаным ерекшелігімізге (менталитетке) арқа сүйесек атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан әдет-ғұрыптарымыз қазіргі өркениетте де өзінің мәртебесін жоғалтқан емес. Керісінше салт-дәстүр, әдет-ғұрыпымыз бүгінгі қазақ жұртының дамыған, басқамен терезесі тең мемлекет құруына негізгі тірек болды десек артық болмас.

Дәстүрдің озығы мен тозығы болатыны белгілі. Осыған байланысты, ата-бабадан сан ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан әдет-ғұрыптарымызды қазіргі қоғам талаптарына және ел мүддесіне сай ықшамдап, олардың жаңғыртылған әрі жаңартылған үлгісін халыққа ұсыну қажет. Мұндай ұстанымды Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өз баяндамаларында да атап өткен.

Қазіргі Қазақстан Республикасында әскери-патриоттық тәрбие мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының бірі. Ол азаматтардың Отанды қорғауға дайындық деңгейін және патриоттық санасын қалыптастыруға бағытталған жүйелі қызмет ретінде қарастырылады.

Сонымен қоса, қазақстандық патриотизм тарихи-мәдени дәстүрлерге, ұлттық құқықтық нормаларға және халықтық құндылықтарға негізделеді. Заманауи зерттеулер патриоттық тәрбиенің ұлттық дәстүрлер мен құқықтық мәдениет сабақтастығында қалыптасатынын көрсетті.

Құқықтық актілерді біліп қана қою қазіргі уақытта аздық ететіні анық, сонымен қоса әдет нормаларын бірге игеру және оны әскери салаға енгізу бүгінгі әскердің жәй-күйін түбегейлі өзгертетініне сенімдіміз.

Осы тұрғыдан алғанда қазақтың әдет құқығы әскери-патриоттық тәрбиенің тарихи-құндылықтық негіздерінің бірі болып табылады.

Әдет құқығы әскери-патриоттық тәрбиенің тарихи негізі. Қазақ қоғамында әдет құқығы тек құқықтық реттеу жүйесі ғана емес, сонымен бірге әскери-саяси ұйымдасу мен қоғамдық тәртіптің негізі болды. «Жеті жарғы» заңдары қазақ қоғамының бірлігі мен әскери күшін нығайту мақсатында қабылданған.

«Жеті жарғы» заңдар жинағы қазақ қоғамының бірлігін нығайтуға және әскери қуатын күшейтуге бағытталған құқықтық құжат ретінде қабылданған. Зерттеушілердің пікірінше, «Жеті жарғы» нормалары қоғамның әскери ұйымшылдығын қамтамасыз етіп, ру-тайпалар арасындағы бірлікті нығайтты, әскери міндет пен ерлік идеалын қалыптастырды, сондай-ақ Отанды қорғау борышын құқықтық норма деңгейіне көтерді.

Сондықтан әдет құқығы нормалары әскери-патриоттық тәрбие мазмұнының бастапқы құқықтық-идеологиялық өзегі болып табылады.

Аталған бағыттағы ойды тереңдете түсу үшін Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың бесінші отырысында сөйлеген сөзіне назар аудару маңызды: «Мен халықтың жады мен ғылым-білімін жинақтайтын «Ұлттық цифрлық мұра» қорын құру идеясын қолдаймын. Цифрландыру және жасанды интеллект жылы аясындағы мұндай бастама тарихи мұрамызды сақтап, оны терең зерделеуге жол ашады. Мен былтырғы Құрылтайда ғылыми еңбектерді, мұрағат материалдарын, мұражай қорларын және өнер туындыларын жүйелеу қажеттігін ерекше атап өттім. «Ұлттық цифрлық мұра» бұл шаруаны заман талабына сай жүргізуге мүмкіндік береді.

Бес жыл бұрын менің «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақалам жарық көрді. Онда қазіргі заманғы ғылыми тәсілдер негізінде төл тарихымызға арналған жаңа академиялық еңбек жазу

туралы тапсырма бердім. Осы ауқымды әрі іргелі зерттеу жұмысы жыл соңына қарай аяқталады. Қазақстанның академиялық тарихының көлемді жеті томдығы жарыққа шығады. Бұл еңбек мемлекеттігімізді нығайтуға және ұлтымыздың біртұтас тарихи сана-сезімін қалыптастыруға қосқан қомақты үлесіміз болмақ. Осы маңызды ғылыми жинақ Тәуелсіздігіміздің 35 жылдығына орай шыққалы отыр. Мұның зор символдық мәні бар. Біз бұл тарихи белесті дәл осындай нақты істермен атап өтуіміз керек. Өткенді ұмытпай, болашаққа сеніммен қарасақ, еліміздің дәйекті дамуына жол ашылады. Сондай-ақ ұрпақтың отаншылдық сезімі ел игілігі жолындағы нақты іспен ұштасады.

Отаншылдық дегеніміз – әрине, Отанға деген сүйіспеншілік деген сөз. Алайда, Отан алдындағы жауапкершілігіңді сезініп, перзенттік парызыңды өтеуге талпынбасаң, «отаншылмын, патриотпын» деген сөзіңнің құны көк тиын болмақ [1].

Материалдар мен әдістер

Мақалада салыстырмалы құқықтық талдау және теориялық жалпылау, индуктивті және дедуктивті, нормативтік-құқықтық талдау және болжау әдістері қолданылды. Ғылыми зерттеу жұмысы барысында қойылған ғылыми міндеттерді шешу және зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін жалпығылыми және арнайы ғылыми таным әдістерінің кешені қолданылды. Атап айтқанда, салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі арқылы ұлттық және шетелдік мақалалар мен әдебиеттер, ғылыми тұжырымдамалар мен тәжірибелер өзара салыстырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалды, әдет нормаларымен құқықтық реттеудің тиімді үлгілері анықталды. Теориялық жалпылау әдісі зерттеліп отырған құбылыстың мәнін ашуға, ғылыми көзқарастарды жүйелеуге және тұжырымдамалық қорытындылар қалыптастыруға мүмкіндік берді. Соның ішінде Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігінің «Smart военкомат», «Armia.kz», «Sarbaz 2.0» және «Askeri Ziyat» цифрлық жүйелеріне әдет нормаларын енгізу мақаланың тірегі болып саналады. Шетелдік ғалымдардың зерттеу нәтижелері ғылыми зерттеудің эмпирикалық негізін құрады.

Зерттеу барысында индуктивті әдіс жекелеген деректер мен нақты құқық қолдану тәжірибелерін талдау негізінде жалпы ғылыми тұжырымдар жасауға бағытталған болса, ал дедуктивті әдіс жалпы теориялық қағидалар мен құқықтық ережелерден жекелеген қорытындылар мен ұсыныстар шығаруға мүмкіндік берді. Зерттеу шеңберінде әдет нормаларын талдау әдісі арқылы ұлттық заңнамаға сәйкестендіру, құрылымын және құқықтық реттеу тетіктерін зерделеуге, олардың өзара байланысы мен қолданылу ерекшеліктерін анықтауға және әскери-патриоттық бағыттағы халықаралық мақалаларға шолу жасалды.

Бұдан басқа болжау (прогностикалық) әдісі зерттеу нысанына қатысты әдет нормаларын жетілдірудің ықтимал бағыттарын айқындауға, құқықтық дамудың болашақ тенденцияларын негіздеу және практикалық ұсыныстар әзірлеу мақсатында пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылау

Мемлекет басшысының халықтың тарихи жады мен білімін жүйелейтін «Ұлттық цифрлық мұра» қорын құру бастамасы зерттеу жұмысының өзектілігін айқындай түседі. Цифрландыру жағдайындағы заманауи әскери-патриоттық тәрбие жүйесінде әдет-ғұрып құқығының алатын орнын аталған қордың тұжырымдамасымен сабақтастыра қарастыру – ғылыми ізденістің негізгі өзегі.

Ешкімге де құпия емес, қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігіне қарасты бөлімдер мен бөлімшелерде әскери жарғы мен әскери тәртіп саласында адамгершілік, отанға деген сүйіспеншілік және жауапкершілік аспектілері тұрғысынан бірқатар кемшіліктердің бар екені байқалады.

Себебі соңғы жылдары әскери бөлімдерде сарбаздардың қаза табуы немесе ауыр дене жарақаттарын алуы сияқты қайғылы жағдайлардың орын алуы қоғамды дүр сілкіндіріп, әскерге бару немесе сарбаз болу мәселесіне ата-аналар тарапынан заңды үрей туғызуда.

Осы ретте әскери-патриоттық тәрбие саласын цифрландыру деңгейіне жеткізіп, әскери қызметкерлер мен сарбаздарың моральдық-психологиялық жағдайын, рухани көңіл-күйін,

сенімі мен ерік-жігерінің психологиялық дамуын тұрақтандыруға мүмкіндік болар еді деп пайымдаймыз.

Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі 2026 жылғы 9 қаңтарда қабылданды. Аталған кодекс 19 тарау, 106 баптан тұрады. Оның міндеті, мақсаты мен қағидаттарын зерделеу барысында әдет нормаларының жеткілікті түрде көрініс таппағанын байқауға болады.

Зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасы цифрлық заңнамасының 3-бабы 1-тармағында белгіленген мақсаттар мен міндеттер негізге алынады Онда былай делінген: «Қазақстан Республикасы цифрлық заңнамасының мақсаты жеке және заңды тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің мүддесі үшін цифрлық ортаның орнықты дамуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз ету болып табылады» [2].

Осыған байланысты аталған бапқа «Цифрландыру арқылы әскери тәртіпті нығайту және әскери қызметкерлер мен сарбаздардың өмірі мен денсаулығына зиян шектірмеуді қамтамасыз ету» деген мазмұндағы жеке тармақ қосуды жөн деп санаймыз.

Бұл ұсыныс әскери бөлімдерде жиілеп кеткен немесе әскери саланың ауыр зардаптарына айналған (адам өлімі немесе ауыр дене жарақаттары) сияқты жат құбылысты тоқтатуға құқықтық негіз болар еді.

Мысал ретінде, барлық әскери бөлімдер мен бөлімшелерде цифрлық заманауи бейнебақылау камераларын қою. Сол арқылы болуы ықтимал қауіп-қатерлердің алдын алуға мүмкіндік туар еді.

Аталған мәселеге біржақты қарамау үшін, еліміздің тарихи-әдеби құндылықтарын цифрландыру арқылы әскери-патриоттық тәрбиені нығайтуға болады. Бұл өз кезегінде шынайы адами құндылықтарға басымдық беріп, адамгершілік, өзара құрмет, төзімділік пен жауапкершілікті күшейтуге ықпал етеді.

Осы ретте Ұлттық құрылтайда Президенттің қастерлі де қасиетті патриоттық сезім ұғымына қатысты айтқан сөзі ғылыми жұмыстың негізгі тіректерінің бірі болып табылады: «патриотизм – жалынды сөз бен сыртқы айқай емес, ел алдындағы жауапкершілікті шынайы сезініп, оны нақты әрекетпен дәлелдеу» немесе «Отан алдындағы парызыңды өтеуге ұмтылмасаң, өзіңді патриотпын деудің еш мәні жоқ»,- деген пікірі әр азаматтың жүрегіне ой салары анық [1].

Жаңа өндірістік дәуірге қадам басқан қазіргі кезеңде мемлекеттік басқару жүйесінің цифрлануы қорғаныс саласындағы әскери-патриоттық тәрбиемен сабақтас болуы тиіс. Бұл ретте әдет нормалары мен қағидаттары әскери жарғы мен цифрлық бағдарламаларда көрініс табуы қажет деп санаймыз. Сонда ғана еліміздің әскерге қабілетті азаматтарын отанға, туған жерге, тәуелсіздік пен егемендікке деген шынайы патриоттық рухта тәрбиелеуге мүмкіндік туады.

Мысал ретінде әскери ұйымдар мен білім беру мекемелерін цифрландыру барысында «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәуке ханның «Жеті жарғысы» сияқты тарихи құқықтық-әдет нормаларының әскери-патриоттық қағидаттарын енгізу орынды болар еді.

Соның ішінде сақтардан, ғұндардан және түркі қағанатынан келе жатқан бабаларымыздың киіз үйде, шатырларда өмір сүруі, шөптің шығуы мен судың ағымына қарай көшіп-қонуы, мал шаруашылығымен, аң аулаумен айналысқаны, жегені ет, ішкені қымыз, теріден және жүннен жасалған киімді кигені, үлкенге ізет, кішіге құрмет көрсеткендігі туралы әскери-патриоттық нысанда құрылған, цифрлық технологияларды пайдалану арқылы тарихи деректі және көркем фильмдер, ән-жырлар, электронды әскери әдебиеттер мен электронды әскери-патриоттық кітаптар шығаруды қолға алу бүгінгі әскердегі көріністі түбегейлі өзгертетін еді.

Өкінішке қарай, әскери органдар мен әскери білім беру мекемелерінде сарбаздардың өлім-жітімі, өз-өзіне қол жұмсау фактілері және денсаулықтарына ауыр зиян келтіру сияқты төтенше жағдайлар әлі де жиі кездеседі. Мұндай жағдайлардың орын алу себептерінің бірі ретінде әскери-патриоттық тәрбиенің, соның ішінде әдет-ғұрып нормаларының тәрбие жүйесіне жеткілікті деңгейде енгізілмеуін атауға болады. Қайғылы оқиғалардың алдын алу мақсатында қазіргі әскери құрылымдардың цифрлық жүйелеріне ұлттық әдет-ғұрып нормаларын кеңінен интеграциялау орынды деп санаймыз.

Ата-бабаларымыздың әскери құрал-жабдықтарды кәсіби тұрғыда жетік меңгеру тәжірибесін әскери құрылымдарда жүйелі түрде насихаттау маңызды. Соның ішінде садақ пен

ысқырғыш жебелерді, сауыт-саймандарды, найза, шоқпар, қылыш және қанжар сияқты қару түрлерін жоғары дәлдікпен әрі шеберлікпен қолдану дәстүрін дәріптеу әскери қызметкерлер мен сарбаздардың жауынгерлік рухын және патриоттық санасын арттырудың тиімді тетігі болар еді.

Бүгінгі таңда әскерге барып нағыз сарбаз болып келетін ұлдарымыз зақым алып, бірі есінен адасса, бірі денсаулығынан айырылып, ал ең өкініштісі табытпен оралып жатқандардың саны артуда. Бұндай жат құбылыстарға Мемлекет басшысы да араласып, қатаң тергеу жүргізуді бұйырған оқиғалар да бар. Бұл дегеніміз әскердегі тәлім-тәрбие мен адамгершілік және де бір-біріне деген құрметтің тым төмендеп, әскери моральдық-психологиялық жай-күйдің нашарлап кеткендігінің дәлелі. Ал онымен күрес әскер саласына цифрлық деңгейде бабаларымыздан келе жатқан тәрбиелік-тағлымдық әдет нормаларын заманауи уақытқа икемдеп енгізу деп білеміз.

Зерттеу тақырыбының еліміздегі өзектілігі мен осы бағыттағы ғылыми еңбектердің жеткіліксіздігі бұл ғылыми мақала шеңберінде терең зерттеу жүргізу қажеттігін айқындайды.

Осыған орай ежелгі түркі жұртының жаза жүйесіне қатысты «Жеті жарғы» нормаларын зерттей отырып, Ж.О. Артықбаевтың «Жеті жарғы – мемлекет және құқық ескерткіші» атты еңбегіне назар аударды қ. Аталған еңбекте: «адам өлтіру, ханға қарсы шығу, жау жағына өту, зинақорлық (бөтеннің әйелімен қатынас жасау), тұсаулы атты ұрлау сияқты әрекеттер үшін өлім жазасы белгіленген» [3, 39 б]. деп көрсетіледі.

Бұл деректер құқықтық салыстырмалы талдау жасауға негіз болды. Қазіргі Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында аталған әрекеттердің басым бөлігі қылмыс құрамына жатқызылғанымен, оларға өлім жазасы қолданылмайды. Сонымен қатар, зинақорлық (ерлі-зайыптылық адалдықты бұзу) қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылмайды, бұл қазіргі құқықтық жүйенің гуманистік және зайырлы қағидаттарға негізделгенін көрсетеді.

Ежелгі құқық нормаларын терең зерделеу қазіргі жас сарбаздар мен әскери қызметшілердің адамгершілік-этикалық қасиеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқара алады. Мұндай тарихи-құқықтық мұраларды пайдалану олардың Отанға адал қызмет етуіне тәрбиелік ықпал етуі мүмкін.

Сондай-ақ, аталған еңбекте дене жарақатына немесе мүліктік зиян келтіруге байланысты жазалар жүйесі де сипатталады: «төбелес кезінде келтірілген зиянның ауыр-жеңілдігіне қарай құн төлеу, көзін шығарған жағдайда қызын беру немесе оның жасауын өтеу, дене мүшесіне зақым келсе малмен (жылқымен) өтем жасау, ұрлық жасағаны үшін келтірілген зиянды бірнеше есе (жиырма есеге дейін) қайтару» сияқты нормалар көрсетілген.

Бұл нормалар қазіргі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі жазалау жүйесінен едәуір ерекшеленеді. Қазіргі құқықтық жүйеде мұндай дәстүрлі өтем түрлері қолданылмайды, алайда келтірілген зиянды өтеу институты (айыппұл, материалдық өтемақы) сақталған. Осы тұрғыдан алғанда, ежелгі құқық нормалары мен қазіргі заңнаманың арасындағы айырмашылықтар тарихи-құқықтық дамудың эволюциясын көрсетеді.

Зерттеу жұмысында тарихи ізденіс пен ежелгі әдет ғұрыптарға негізделген соң Шыңғысханның «Жасақ» заңы мен өзімізді тікелей мұрагері санайтын «Алтын Орда» заманына да тоқталдық.

Еліміз Алтын Орданың тікелей тарихи мұрагері болып саналады. Алтын Орда XIII ғасырдың ортасында Бату ханның билігі тұсында құрылды. Бату хан – Жошы ханның ұлы. Тарихта Жошы ұлысы деп аталатын бұл мемлекет кезеңі қазіргі Қазақстан аумағының тарихи-мәдени және саяси қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Сондықтан бұл кезеңді жас ұрпақтың тарихи санасында мақтаныш сезімін қалыптастыратын, елдің тарихи мәртебесін айқындайтын маңызды дәуір ретінде қарастыруға болады.

2020 ж. Қазақстанда Алтын Орданың құрылуына шамамен 750–800 жыл толуына орай ғылыми конференциялар, көрмелер және мәдени іс-шаралар өткізілді. Бұл дата XIII ғасырдың ортасында Жошы ұлысының негізінде қалыптасып, кейін дербес мемлекетке айналған Алтын Орданың тарихымен байланысты. Алтын Орда Еуразия тарихында маңызды рөл атқарған ортағасырлық мемлекет болып саналады. Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасу тарихында оның тарихи-мәдени ықпалы ерекше.

Президентіміз өз сөзінде «Жошы әулеті 6 ғасыр бойы Орталық Еуразияның тағдырына тікелей ықпал етті. Ұлан-ғайыр аумақта біртұтас өркениет құруға ұмтылды. Жршы ұлысы Ұлы

даланы мекен еткен халықтардың сан ғасырлық даму бағдарын айқындап отырды. Ұлық ұлыс мемлекетті басқару ісін жаңа деңгейге көтерді. Оның Рим империясымен ұқсастығы да осында. Биыл Жошы Ұлысының негізі қаланғанына 800 жыл толды. Бүгінгі жиынымыз да осы мерейлі белеске тұспа-тұс келіп тұр. Мұның зор символдық мәні бар. Жошы ұлысы Қазақстанның мемлекеттік дәстүрінде айырықша орын алады [4]» – деп тоқталады.

Зерттеу жұмысында осы мәселені зерттеген бірқатар ғалымдардың еңбектері талданады және ұсынылады.

Патриоттық құндылықтарға ұлттық мақтаныш, азаматтық жауапкершілік, мәдени адалдық және моральдық тұтастық жатады. Бұл құндылықтар әлеуметтену үдерісі арқылы, әсіресе балалық шақта қалыптасады [5].

Осы салада зерттеу жүргізген ғалым Л. Холберг моральдық даму теориясын ұсынады, онда балалардың әділеттілік пен борыш туралы түсінігінің қалай эволюцияланатынын түсіндіріп, олардың патриоттық идеалдарды ішкі нанымға айналдыруына мүмкіндік беретінін айтады [6].

Аксиологиялық тәсіл бойынша – моральдық және азаматтық құндылықтарды тәрбиелеуді берік патриоттық бірегейліктің негізі ретінде айқындайды деп көрсеткен [7, 31 б.].

Ғ. Күзембаева өзінің ой-тұжырымында отбасына, Отанына және мәдени тамырына деген сүйіспеншілік патриоттық сезімнің өзегін құрайды деген көзқарасқа тоқтаған [8].

Г.С. Султанбаева бастаған ғалымдар, қоғамдағы құндылықтарға ұлттық деңгейде мән берудің күшеюі мен елдегі әлеуметтік-саяси өзгерістер патриотты, азаматты және маманды қалыптастыру, дамыту, тұлғалық тұрғыдан жүзеге асыру және тәрбиелеу мәселелерін ұлттық дискурстың алдыңғы қатарына шығарғанын, ал Қазақстандағы «жаңа патриотизм» ел дамуының негізгі үрдістерінің бірі екенін атап көрсеткен [9].

Ғ. Ибраева бастаған ғалымдар тобы – көпұлтты Қазақстан жағдайындағы ұлтаралық әлеуметтену бір мемлекетте өмір сүретін түрлі этностардың ортақ мүдделер, рухани бағдарлар мен мәдени тәжірибелер төңірегінде жақындасуына ықпал еткенін атап өтеді. Олар Қазақстанды өз Отаны ретінде қабылдайды, мұнда әртүрлі этностар мен конфессиялар бейбіт қатар өмір сүреді. Патриотизм, негізінен, саяси идеологиямен емес, моральдық сезім ретінде түсіндірілетін құбылыс; қазіргі қазақстандықтардың көпшілігі үшін ол өз Отаны мен тарихына деген мақтаныш, сондай-ақ елін бай, қуатты және бақытты етуге ұмтылыс арқылы көрініс табады деп сөздерін түйіндеген [10].

Жоғарыда келтірілген ғалымдардың пікірімен санаса отырып Қазақстан Республикасы Президент телерадио кешенінің қолдауымен «Жошы хан» филімі түсірілуде, бітуіне жақын қалды. Атақты журналист Мая Бекбаеваның «Жошы хан» туралы деректі көркем филімі де жарық көрген.

Осындай әскери-патриоттық бағыттағы кинолардың түсірілуі еліміздің азаматтарының әскери рухын, сарбаздардың морольдық-психологиялық жағдайын, мәдениеті мен тарихи білімдерін тереңдетіп, бабаларының салған жолын, кімнің ұрпақтары екенін біліп өсуіне, салт-дәстүр мен әдет нормаларын бойларына сіңіріп өсуіне ықтимал көмегін тигізер еді.

Ойымызды жалғастыра отырып, Шыңғыс ханның «Жасақ» заңдарының бір ережесіне назар аударсақ, онда барлық діндерге бірдей құрметпен қарап, оларды тең дәрежеде ұстану қажеттігі айтылған [11, 114–115 бб.]. Ол дегеніміз діни толеранттық дегенді білдіреді. Қазіргі таңда діни өшпенділік пен араздық, соның ішінде діни экстремизм, көбейіп тұрған кезде бабаларымыздың әдет нормалары мен ғұрыптарын дәріптеу осының бәрінің алдын алуға мүмкіндік болар еді десек қате пікір емес.

Жоғарыда аталғандарды әскери бөлімдердің патриоттық тәрбие жоспарларына заманауи ғылыми және цифрлық технологияларды қолдану арқылы енгізіп, әскери салада патриоттық идеологияны жүйелі түрде насихаттасақ, бұл әскери-патриоттық рухтың жаңғыруына негіз болар еді.

Қазақ әдет құқығында әскери-патриоттық тәрбиені қалыптастыратын бірнеше негізгі қағидат бар:

1) Отанды қорғау – қасиетті борыш-қағидаты. Дәстүрлі құқықта елді қорғау бүкіл қауымның міндеті саналды. Бұл қағида қазіргі әскери-патриоттық тәрбиедегі азаматтық борыш ұғымына сәйкес келеді. Еліміздің негізгі заңы Конституциясында елді қорғау әрі борыш әрі міндет болып бекітілген. Бұл тарихи-құқықтық сабақтастықты білдіреді.

2) Ерлік пен намыс қағидаты. Әдет құқығы батырлық, намыс, ұғымдарын әлеуметтік мәртебемен байланыстырып, сол институттарға ерекше көңіл аударған. Батырларын ерекше сыйлап құрметтеген. Қазірге қоғамда батырларымызды ұмытып, көзден таса болған жағдайлар көп кездеседі.

3) Әскери тәртіп пен бағыну қағидаты. Билер мен батырлар институты әскери тәртіп пен иерархияны қалыптастырады.

4) Қоғамдық жауапкершілік қағидаты. Қазақ құқықтық дәстүрінде қауым алдындағы жауапкершілікті жоғары бағалаған. Қылмыс пен теріс қылық жасағандарды қауым алдында тезге салып, жауапкершілікке тартқан. Одан асқан адам үшін қорлық жоқ болған.

Міне осындай қағидаттарды қазірде ұстана білсек, біз әскердегі әлеуетіміз бен әскери тәртібімізді жоғары деңгейде ұстар едік. Бұндай құндылықтар мен қағидалар қазіргі патриоттық тәрбиенің негізгі мазмұнымен сәйкес келеді.

Қазақстандық патриотизм тарихи дәстүрлер мен ұлттық мәдениетке сүйенеді. Зерттеулерде ұлттық дәстүрлер мен тарихқа құрмет патриотизмнің негізгі компоненті ретінде қарастыруға болады.

Әдет құқығы – тарихи жадыны сақтайды; ұлттық құқықтық сананы қалыптастырады; этникалық бірегейлікті нығайтады; мемлекетшілдік құндылықтарды бекітеді.

Біздің зерттеуіміз патриотизмді тек декларативті сипатта емес, оның мазмұнын мемлекетшілдік ұстаныммен ұштастыра қарастыруды көздейді. Осы тұрғыда мемлекетшілдік әскери-патриоттық тәрбиенің мәдени-құқықтық негізі ретінде қарастырылады.

Осыған сәйкес, қазіргі әскери-патриоттық тәрбиеде әдет құқығын пайдалану және оны цифрландыру заман талабы. Қазақстандағы әскери-патриоттық тәрбие жастарда патриоттық сана мен әскери міндетке дайындықты қалыптастыруға бағытталған.

Бұл жүйеге әдет құқығын енгізудің негізгі бағыттары кіреді, мысалға: әскери дәстүрлерді оқу бағдарламасына енгізу; батырлық құқықтық нормаларды оқыту; билер соты үлгісінде тәрбие әдістері; тарихи-құқықтық кейстер; әскери-дәстүрлік рәсімдерді айтсақ болады.

Заманауи педагогикалық зерттеулерде патриоттық тәрбиенің тиімділігі ұлттық құндылықтарға негізделгенде арта түсетінін көрсетеді. Әдет құқығы осы ұлттық құндылықтардан бастау алады. Оларда құқықтық, моральдық және мәдени аспектілері болуы тиіс.

Осы ретте тағы да ғалымдардың пікірлері мен тұжырымдарына тоқталып өтсем.

Қазіргі Қазақстанда әскери-патриоттық тәрбие мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты болып табылады. Ол азаматтардың Отанды қорғауға дайындық деңгейін және патриоттық санасын қалыптастыруға бағытталған жүйелі қызмет ретінде анықталады [12].

Сонымен қатар, қазақстандық патриотизм тарихи-мәдени дәстүрлерге, ұлттық құқықтық нормаларға және халықтық құндылықтарға негізделеді. Заманауи зерттеулер патриоттық тәрбиенің ұлттық дәстүрлері мен құқықтық мәдениет сабақтастығында қалыптасатынын көрсетеді [13].

А. Абдакимовтың зерттеу жұмысына назар аударсақ, себебі Мемлекет басшысы да туымызға, жалпы ұлттық рәміздерімізге қатысты пікір білдіріп жүр. Соның ішінде көк туымыздың жайқалып ілініп тұруы менің мақтанышымды оятады деген сөздері де бар. Оның ғылыми еңбегіне сәйкес, мемлекеттік рәміздер жеке тұлғаның патриоттық және азаматтық қасиеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын үздіксіз әлеуметтік-педагогикалық үдерістің құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл үдеріс отбасыдан басталып, білім беру және қоғамдық ортада жалғасады. Мемлекеттік рәміздер азаматтардың өз еліне, тарихына және ұлттық құндылықтарына деген мақтаныш сезімін қалыптастырып, қазақстандық патриотизмді нығайтуға ықпал етеді. Сонымен қатар, оларды насихаттау мемлекеттік және ұлттық іс-шаралар арқылы жүзеге асырылып, қоғамда Отанға деген құрмет пен азаматтық жауапкершілікті арттырудың маңызды құралы ретінде қарастырылады [13].

М. Губайдуллин «қазақ қоғамында әдет құқығы тек құқықтық реттеу жүйесі ғана емес, сонымен бірге әскери-саяси ұйымдасу мен қоғамдық тәртіптің негізі болды. «Жеті жарғы» заңдары қазақ қоғамының бірлігі мен әскери күшін нығайту мақсатында қабылданған», – деген пікір білдірген [14, 120 б.].

Ғылыми мақаланы аяқтай келе, Қазақстан Республикасының Қорғаныс Министрлігінің цифрландыру жәй-күйімен, олардағы бар цифрлық жүйелерге қысқаша тоқталып оған қазақтың әдет ғұрпының әскери-патриоттық нормаларын енгізуге қатысты механизмдеріне тоқталсақ.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері цифрлық трансформациялауда бірнеше бастамалары бар. Мақсаты әкімшілік процестерді жеңілдету, әскерилер қызметінің тиімділігін арттыру және сапасын жақсарту болып табылады.

Сондай бастамалардың бірі ретінде «Smart военкомат» – бұл әскери есепте тұрған шақырылушылардың жалпы санынан әскерге шақыру жасындағы азаматтарды іріктеу. Бұл цифрлық жүйе жасанды интеллектпен қамтамасыз етілген. Осы жүйеге әдет нормаларын енгізуге болады деп ойлаймыз. Мысалға, әскерге шақырылатындарға электронды хат жолданса, онда әскерге бару әрбір азаматтың қасиетті борышы әрі міндеті деген арнайы хаттар келсе. Қосымша әскерге шақырылған азаматтың әскери-патриоттық рухын оятатын әдет нормалары арқылы әскерге бару ықтимал белсенділігін арттырсақ.

Қорғаныс министрлігін трансформациялау шеңберінде «Askeri Ziyat» әскери білім беру көпфункционалды платформасын құру болды. Бұл платформа әскери мамандарды даярлау жүзеге асыратын әскери жоғары оқу орындары мен әскери колледждердің бірыңғай цифрлық кеңістікте біріктіреді, қарау режимінде сыртқы ұйымдар үшін де электрондық кітапханасы бар. Бұл платформада жиырмаға жуық курстар өткізіледі және мыңдаған әскери арнайы курстардан өткен.

Зерттеу жұмысының түйіні болып табылатын әдет нормаларын аталған көпфункционалды «Askeri Ziyat» платформасына жеке курс немесе платформаның бір қаралым тарауы ретінде цифрландырылған әдет нормалары мен әскери-патриоттық объектілерді байланыстыра алсақ зерттеу нәтижесіне жететін едік. Цифрландырылған әдет нормалары арқылы әскерилер мен сарбаздардың психологиялық және моральдық жай-күйін жасанды интеллект артықшылықтары арқылы зерттеп, оларға бақылау жүргізе алар едік. Нәтижесінде әскери бөлімдер мен әскери ұйымдарда төтенше жағдайлар мен қайғылы оқиғалардың алдын алуға мүмкіндік болар еді. Бұл платформаны жетілдіру арқылы әскери-патриоттық рухты кеңінен дәріптеп, Отанға деген сүйіспеншіліктері мен бір-біріне деген адамгершілік қағидаттарына негізделген құрметтерін арттырар едік. Патриоттық ұғымын сөзбен емес, іспен дәлелдеуге мүмкіндік болар еді.

Бұдан басқа Қорғаныс министрлігінде «Sarbaz 2.0» онлайн жобасы жұмыс істеп тұр. Бұл жүйеге де заманауи әскери-патриоттық тәрбие жүйесіндегі әдет құқығының алғы шарттарын бекіту арқылы әскери тәртіптің мызғымас бөлігі ретінде қарастыруға болады.

Цифрландырудың тағы бір жемісі ретінде Қорғаныс министрлігінің «Armia. KZ» сервисін айтуға болады. Бұл сервис Ұлттық жасанды интеллект платформасына негізделген жасанды интеллект ассистентін құрды. Аталған бот білім базалары мен заңнамадағы өзгерістерге бейімделе алады және әскери қызметке қатысты сұрақтарға «цифрлық кеңесші» ретінде жауап бере алады.

Аталған цифрлық серверлер арқылы ғылыми мақаланың өзегі болған және оған тірек болған заманауи әскери-патриоттық тәрбие жүйесіндегі әдет құқығының рөлі мен орнын ерекше айқындауға мүмкіндік бар.

Алдағы уақытта осы мақала төңірегінде жоғары лауазымды әскери қызметшілер қызығушылық танытып, мақалада қарастырылған негізгі мәселелерге көңіл аударады және іс жүзінде іске асырады деп тұжырымдауға болады.

Қорытынды

Сонымен әдет құқығы қазақ қоғамында әскери ынтымақ пен ұйымшылдықты, ерлік пен қайсарлықты, Отан қорғау мен әскери тәртіпті, құқық пен заңдылықтың сақталуын қалыптастыратын негізгі әлеуметтік институт болып табылады.

Әдет құқығы нормаларын ел қорғанысына әдістемелік тұрғыда енгізу әскери-патриоттық тәрбиеге, ұлттық патриотизмге, құқықтық мәдениетке, азаматтық жауапкершілікке, жоғары әскери дайындыққа және кез келген ұрысқа тойтарыс беру қабілетімен, жеке құрамның моральдық-психологиялық жай-күйінің қайнар көзіне айналып, ешкімге ұқсамас өзіндік моделі қалыптасар еді.

Осылайша әскери-патриоттық тәрбие жүйесіне әдет құқығын ғылыми негізде енгізу Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін нығайтуға және Қорғаныс ұйымдарының негізгі идеологиясын айқындауға ықпалын тигізеді.

Қазақстан Республикасының цифрландыру жағдайында заманауи әскери-патриоттық тәрбие жүйесіндегі әдет құқығы әскерилер мен сарбаздарды бірлікте болуға, бір-бірін құрметтеуге, бауырмашыл және адамгершілік қағидаларын қатаң сақтайтын қорғаныс институтына айналуына ықпалдасар еді.

Қазақ арасында кең тараған «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» және «Тәуке ханның Жеті жарғысы» сияқты ғасырдан ғасырға ұласып, сабақтасып келе жатқан нормалар бүгінде өзектілігін жоғалтпай санамызда сақталып, салт-дәстүрімізде, әдет-ғұрпымызда және ұстанымымызда айырықша орын алады және адамгершілік, ізет және құрмет сияқты парасаттылықты бойымыздан шығармай сіңіріп тұр.

Олай болса әдет нормаларын қорғаныс мекемелері мен ұйымдарда терең дәріптеп, оның әскери-патриоттық тәрбиенің қайнар көзіне айналуына ғылыми тұрғыда негіздеп, Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігінің цифрлық жүйелері мен серверлеріне әдет нормаларын бейімдеу және қолданысқа енгізу бүгінгі күннің күн тәртібіндегі мәселе.

Әдет нормалары бірнешеге жіктеледі, осы зерттеу жұмысында әскери-корпоративтік әдет нормаларын енгізуді ұсынамыз. Әскери ортаға тән дәстүрлер мен мінез-құлық кодекстерін қабылдап, оны әскери ұйымдарда қолдануда басымдық берер едік.

Әскери әдет нормалары тәрбиелік функция атқарып, ата-бабамыздан келе жатқан құндылықтарды ұрпаққа мирас етіп бейресми реттеу механизмі ретінде әрекет етер еді.

Ғылыми педагогикалық тұрғыдан әскери-патриоттық тәрбие тек құқықтық және идеологиялық ықпалмен емес, мәдени-дәстүрлік нормалар арқылы жүзеге асады.

Қазақ әскери дәстүрінде үлкенді құрметтеу, сертке адалдық, батырлық, ұжым намысы және ерлік үлгісі сияқты әдет нормалары әскери мінез-құлық моделін қалыптастырған.

Қорыта келе, жоғарыда көрсетілген міндеттерді орындау үшін, әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін, қарулы күштер толық дайын болу үшін, жауынгерлік қабілет пен жауынгерлік әзірлік жоғары деңгейде болу үшін, әскери күштерді теріс қылықтардан және құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғау үшін, тәуелсіздік пен егемендікті сақтау үшін цифрландырылған әдет нормаларын қорғаныс саласына ғылыми негіздеп әдістемелік құралдарға енгізу бүгінгі күннің талабы екенін айқындаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың бесінші отырысында сөйлеген сөзі. URL: https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-ulttyk-kuryltaydyn-besinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-2005352 (өтініш берілген күн: 14.04.2025)

2 Қазақстан республикасының цифрлық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2026 жылғы 9 қаңтардағы № 255-VIII ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255 (өтініш берілген күн: 15.04.2026)

3 Артықбаев Ж.О. «Жеті жарғы» – мемлекет және құқық ескерткіші (зерттелуі, деректер, тарихы, мәтіні). – Алматы: Жеті жарғы, 2012. – 192 б.

4 Жошы ұлысы Қазақстанның мемлекеттілік дәстүрінде айрықша орын алады – Президент. URL: https://egemen.kz/article/360214-zhoshy-ulysy-qazaqstannynh-memlekettilik-dasturinde-ayryqsha-oryn-alady-preziden?utm_source=chatgpt.com (өтініш берілген күн: 15.04.2026)

5 Knafo A., Schwartz S.H. Value Socialization in Families of Israeli-born and Soviet-born Adolescents in Israel // Journal of Cross-Cultural Psychology. 2001. Vol. 32. No. 2. P. 213–228. DOI: 10.1177/0022022101032002008 (accessed: 15.04.2026)

6 Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development. – San Francisco: Harper & Row, 1981 (accessed: 15.04.2026)

7 Pozdnyakova I.A., Vereshagina E.A. Approaches to the Formation of Patriotic Culture of Youth // Scientific Notes of the Russian State Social University. 2017. Vol. 16. No. 5. P. 30–34.

8 Kuzembayeva G. Axiological dimension of citizenship and patriotism in a worldview of Kazakhs: A psycholinguistic study, East European Journal of Psycholinguistics. 2023. Vol. 10. No. 1. P. 116–135. DOI: 10.29038/eejpl.2023.10.1.kuz (accessed: 15.04.2026)

9 Sultanbaeva G.S., Velitchenko S.N., Lozhnikova O.P., Mukasheva M.T. «MANGILIK EL» as an Intellectual Matrix of Kazakhstan. Almaty: Kazakh University, 2019. P. 353–379.

10 Ibrayeva G., Kassen G., Tuleubekova N. Patriotic education in Kazakhstan: Theoretical and practical considerations. Journal of Social Science Research. 2019. Vol. 14. No. 2. P. 112–120.

11 Хара-Даван Э. Чингис-хан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи XII-XIY веков. – Алма-Ата: Крамдс-Ахмед Яссауи, 1992. – 272 с.

12 «Азаматтарға әскери-патриоттық тәрбие беру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 тамыздағы № 597 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2025 жылғы 1 қазандағы № 816 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2500000816 (өтініш берілген күн: 15.04.2026)

13 Ramashov O.N., Mussin K.S., Lavnichak A. Ways of formation of Kazakhstan's patriotism in the course of Public Service and its legal basis // Вестник Карагандинского университета, Серия «Право». – 2021. – № 2(102). – С. 44–51. DOI: https://doi.org/10.31489/2021l2/44-51

14 Gubaidullin M. The Role of Zhety Zhargy in Formation of Legal Culture of Kazakhstan Society in the History of Kazakhstan State and Law // Theoretical & Applied Science. 2018. No. 7(63). P. 119–123. DOI: 10.15863/TAS.2018.07.63.16

REFERENCES

1 Memleket basşysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ Ūlttyq qūryltaidyñ besınşı otyrysynda söilegen sözı. URL: https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-ulttyk-kuryltaydyn-besinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-2005352 (ötınış berılgen kün: 14.04.2025) (In Kazakh)

2 Qazaqstan respublikasynyñ sifrlyq kodeksı. Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı 2026 jylğy 9 qañtardağy № 255-VIII QRZ. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255 (ötınış berılgen kün: 15.04.2026) (In Kazakh)

3 Artyqbaev J.O. (2012) «Jeti jarğy» – memleket jäne qūqyq eskertkişi (zerttelui, derekter, tarihy, mätini). Almaty: Jeti jarğy. 192 p. (In Kazakh)

4 Joşy ūlysy Qazaqstannyñ memlekettılık dästürında airyqşa oryn alady – Prezident. URL: https://egemen.kz/article/360214-zhoshy-ulysy-qazaqstannynh-memlekettilik-dasturinde-ayryqsha-oryn-alady-preziden?utm_source=chatgpt.com (ötınış berılgen kün: 15.04.2026) (In Kazakh)

5 Knafo A., Schwartz S.H. (2001) Value Socialization in Families of Israeli-born and Soviet-born Adolescents in Israel // Journal of Cross-Cultural Psychology. Vol. 32. No. 2. P. 213–228. DOI: 10.1177/0022022101032002008 (accessed: 15.04.2026) (In English)

6 Kohlberg L. (1981) Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row. (accessed: 15.04.2026) (In English)

7 Pozdnyakova I.A., Vereshagina E.A. (2017) Approaches to the Formation of Patriotic Culture of Youth // Scientific Notes of the Russian State Social University. Vol. 16. No. 5. P. 30–34. (In English)

8 Kuzembayeva G. (2023) Axiological dimension of citizenship and patriotism in a worldview of Kazakhs: A psycholinguistic study, East European Journal of Psycholinguistics. Vol. 10. No. 1. P. 116–135. DOI: 10.29038/eejpl.2023.10.1.kuz (accessed: 15.04.2026) (In English)

9 Sultanbaeva G.S., Velitchenko S.N., Lozhnikova O.P., Mukasheva M.T. (2019) «MANGILIK EL» as an Intellectual Matrix of Kazakhstan. Almaty: Kazakh University. P. 353–379. (In English)

10 Ibrayeva G., Kassen G., Tuleubekova N. (2019) Patriotic education in Kazakhstan: Theoretical and practical considerations. Journal of Social Science Research. Vol. 14. No. 2. P. 112–120. (In English)

11 Hara-Davan Je. (1992) Chingis-han kak polkovodec i ego nasledie. Kul'turno-istoricheskij ocherk Mongol'skoj imperii HII-HIY vekov. – Alma-Ata: Kramds-Ahmed Jassaui. 272 p. (In Russian)

12 «Azamattarğa äskeri-patriottyq tärbie beru qağidalaryn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2022 jylğy 24 tamyzdağy № 597 qaulysyna özgerıster men tolyqtyrular engızu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2025 jylğy 1 qazandağy № 816 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2500000816. (ötınış berılgen kün: 15.04.2026) (In Kazakh)

13 Ramashov O.N., Mussin K.S., Lavnichak A. (2021) Ways of formation of Kazakhstan's patriotism in the course of Public Service and its legal basis // Vestnik Karagandinskogo universiteta, Serija «Pravo». No. 2(102). P. 44–51. DOI: https://doi.org/10.31489/2021l2/44-51 (In English)

14 Gubaidullin M. (2018) The Role of Zhety Zhargy in Formation of Legal Culture of Kazakhstan Society in the History of Kazakhstan State and Law // Theoretical & Applied Science. No. 7(63). P. 119–123. DOI: 10.15863/TAS.2018.07.63.16 (In English)

БАЙСЕЙТОВ Б.Б.,*[1]
докторант.
*e-mail: 24251147@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-7854-322X
АСКАР Н.,[2]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: 4810007@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7384-3664
ОРЫНТАЕВ Ж.К.,[3]
к.ю.н., профессор.
e-mail: zhambul1971@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7094-2720
БАЗАРОВА Д.Б.,[4]
к.ю.н., профессор.
e-mail: d.bazarova@tsul.uz
ORCID ID: 0000-0001-6794-5947
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Q University,
г. Алматы, Казахстан
[3]Южно-Казахстанский исследовательский
университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан
[4]Ташкентский государственный
юридический университет,
г. Ташкент, Узбекистан

МЕСТО ОБЫЧНОГО ПРАВА В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В исследовательской работе рассматривается историко-правовая и социально-педагогическая роль институтов казахского традиционного обычного права в формировании военно-патриотического воспитания. В ходе исследования анализируется влияние норм обычного права («Жеті жарғы», военно-патриотические и военно-боевые традиции) на формирование патриотического сознания молодежи, чувства воинского долга и гражданской ответственности. По результатам исследования обычное право рассматривается как ценностно-нормативная основа военно-патриотического воспитания, а также предлагаются направления его цифровизации и интеграции в современную систему военно-патриотического воспитания Казахстана. Кроме того, научной новизной работы является рассмотрение вопросов внедрения норм обычного права в цифровые системы Министерства обороны Республики Казахстан – «Smart военкомат», «Armia.kz», «Sarbaz 2.0» и «Askeri Ziyat». Эмпирическую основу научной работы составили результаты исследований зарубежных ученых. Основной целью исследования является научное обоснование путей и механизмов предупреждения правонарушений, возникающих среди военнослужащих и солдат в военных организациях и учреждениях, а также способов их разрешения посредством внедрения норм обычного права в цифровые системы Министерства обороны Республики Казахстан, функционирующие на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: государство, право, закон, обычаи, традиции, военно-патриотическое воспитание, цифровизация.

BAISEITOV B.B.,*[1]
PhD student.
*e-mail: 24251147@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-7854-322X
ASKAR N.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: 4810007@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7384-3664
ORYNTAYEV Zh.K.,[3]
c.l.s., professor.
e-mail: zhambul1971@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7094-2720
BAZAROVA D.B.,[4]
c.l.s., professor.
e-mail: d.bazarova@tsul.uz
ORCID ID: 0000-0001-6794-5947
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Q University,
Almaty, Kazakhstan
[3]M. Auezov South Kazakhstan
Research University,
Shymkent, Kazakhstan
[4]Tashkent State Law University,
Tashkent, Uzbekistan

THE PLACE OF CUSTOMARY LAW IN THE MODERN SYSTEM OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION UNDER CONDITIONS OF STATE DIGITALIZATION

Abstract

The research paper examines the historical-legal and socio-pedagogical role of the institutions of Kazakh traditional customary law in the formation of military-patriotic education. The study analyzes the influence of the norms of customary law («Zheti Zhargy», military-patriotic and military-combat traditions) on the development of patriotic consciousness among young people, as well as their sense of military duty and civic responsibility. Based on the findings of the study, customary law is considered as a value-based and normative foundation of military-patriotic education, and directions for its digitalization and integration into the modern system of military-patriotic education in Kazakhstan are proposed. In addition, the scientific novelty of the work lies in the examination of the implementation of customary law norms into the digital systems of the Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan – «Smart Voenkomat», «Armia.kz», «Sarbaz 2.0», and «Askeri Ziyat». The empirical basis of the research consists of the findings of studies conducted by foreign scholars. The main objective of the research is the scientific substantiation of methods and mechanisms for preventing offenses arising among military personnel and soldiers in military organizations and institutions, as well as ways of resolving them through the implementation of customary law norms into the artificial intelligence-based digital systems of the Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: state, legislation, law, customs, traditions, military-patriotic education, digitalization.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.04.2026

МРНТИ 10.15.37
УДК 342.8
JEL K00

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-57-69

АМИРОВ Т.К.,*[1]
докторант.
*e-mail: timononp737@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2501-0288
СУЛЕЙМАНОВ А.Ф.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: akif_sulei@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5848-7884
БУКАЛЕРОВА Л.А.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: bukalerova-la@rudn.ru
ORCID ID: 0000-0003-2794-5074
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Российский университет дружбы народов,
г. Москва, Россия

УЧАСТИЕ ГРАЖДАН В ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ДЕМОКРАТИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Настоящая статья посвящена проблеме недостаточного участия граждан Республики Казахстан в избирательных процессах на фоне усиливающегося общественного запроса на политическую активность населения (политический абсентеизм). В условиях демократического развития государства вовлеченность граждан в выборные процессы является важнейшим фактором становления и укрепления демократических институтов. В исследовании анализируются ключевые причины низкой электоральной активности казахстанских граждан, включая недостаточную правовую осведомленность и грамотность, недоверие к избирательной системе, влияние социально-экономических факторов и отсутствие действенных механизмов стимулирования гражданского участия. Рассматриваются возможные способы преодоления данных проблем, включая модернизацию избирательного законодательства, повышение прозрачности выборных процедур, усиление роли гражданского общества и общественного контроля за деятельностью государственных органов. Особое внимание уделяется теоретическому осмыслению демократических процессов в Казахстане через призму соотношения понятий «демократия», «меритократия» и «охлократия». Делается вывод о необходимости пересмотра отдельных избирательных цензов, что позволит найти баланс между демократическими принципами и требованиями к качественному составу избирательного корпуса. Помимо этого, делается вывод о необходимости повышения правовой грамотности среди граждан Казахстана во избежание избрания демагогов и неэффективных управленцев на выборные должности.

Ключевые слова: демократия, избирательный процесс, избирательная система, электоральная активность, политическое развитие.

Введение

Идеи демократии, зародившиеся в Древней Греции в V веке до н.э., существуют уже более 25 столетий. Демократией же признается народовластие, то есть власть народа. В большинстве конституций современных государств именно народ признается источником государственной власти и суверенитета. Например, в Конституции Российской Федерации (статья 3) закреплено, что носителем суверенитета и единственным источником власти в Российской Федерации является ее многонациональный народ. Преамбула к Конституции Соединенных Штатов Америки устанавливает, что именно народ Соединенных Штатов провозглашает и устанавливает пред-

ставленную Конституцию. Основной закон Федеративной Республики Германия устанавливает именно народ в качестве основы государственной власти (пункт 2 статьи 20 Конституции ФРГ).

Народ в таком контексте может быть определен как коллективный субъект права, однако понимание этого понятия и его определение являются давней головной болью не только для юристов, но и для ученых других направлений. В рамках настоящего исследования предлагается использовать подход российского ученого Д.А. Авдеева, который определяет в качестве источника власти не весь народ в совокупности, а только часть граждан, обладающих активным избирательным правом [1, с. 14–17]. При этом он же вводил термин «фактический источник власти», тем самым отождествляя с народом электорат [2, с. 25–30]. С этой точкой зрения можно не согласиться, однако этот вопрос в настоящем исследовании рассматриваться более не будет, так как он не является предметом исследования в представленной статье.

Таким образом, именно народ является источником власти во множестве государств де-юре, а де-факто всякое государство опирается на народ, который является одним из признаков государства (однако следует отметить, что в литературе используется термин «население») [3, с. 21]. Однако люди не всегда хотят участвовать в социально-политической жизни общества, и, как отмечают исследователи, причины этого многочисленны и сложны [4]. Казахстан в этом не исключение.

Материалы и методы

Вопросы демократии и избирательных систем широко освещены в политической науке, социологии и праве. Классические концепции демократии рассматриваются в трудах Платона, где демократия интерпретируется как форма, склонная к вырождению в охлократию, а также в работах Джона Локка и Жан-Жака Руссо, сформулировавших идеи народного суверенитета. В XX в. Йозеф Шумпетер предложил концепцию демократического элитизма, в рамках которой демократия рассматривается как механизм конкуренции политических элит за поддержку избирателей.

В рамках настоящего исследования теоретическую основу также составили работы отечественных и зарубежных исследователей в области конституционного права и теории государства, включая исследования Авдеева Д.А., посвященные проблеме определения народа как субъекта публичной власти, а также труды казахстанских авторов, анализирующих особенности национальной избирательной системы. В казахстанском контексте вопросы демократии и избирательного процесса анализируются в трудах Мухамеджанова Э.Б., Нурпеисова Е.К. и Жанузаковой Л.Т.

Методологическую основу исследования составил междисциплинарный подход, сочетающий политико-правовой, институциональный и социологический анализ. В работе использован комплекс взаимодополняющих методов.

Сравнительный метод применялся для сопоставления показателей электоральной активности в Республике Казахстан на различных этапах политического развития, в том числе на примере референдумов 2022, 2024 и 2026 гг., что позволило выявить динамику участия граждан и особенности мобилизации электората.

Эмпирический анализ включал обработку официальных данных о явке избирателей, опубликованных уполномоченными государственными органами, а также анализ результатов социологических опросов, отражающих уровень информированности граждан и их отношение к избирательным процедурам. Это позволило выявить расхождения между формальными показателями участия и фактическим уровнем общественной вовлеченности.

Юридический метод использовался при исследовании нормативно-правовой базы, регулирующей избирательные процессы в Республике Казахстан, включая положения Конституции, конституционных законов и иных нормативных правовых актов. Особое внимание уделено анализу избирательных цензов и их соответствию принципам равенства и недискриминации.

Институциональный анализ был направлен на изучение роли государственных и квазигосударственных институтов в организации и проведении выборов, а также на оценку влияния консультативно-совещательных органов на систему народного представительства.

Применение указанных методов в совокупности позволило обеспечить комплексный анализ факторов, влияющих на уровень электоральной активности граждан, а также сформулировать обоснованные выводы и предложения по совершенствованию избирательной системы Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение

Одной из центральных проблем демократии является вопрос о способности обычных людей править обществом. Во-первых, решения должны принимать люди, которые обладают наилучшими для этого способностями, знаниями, опытом и качествами личности. Во-вторых, в эффективном обществе должно быть разделение труда, чтобы для решения сложных проблем находились человеческие ресурсы, поэтому недопустимо, чтобы каждый человек тратил свое время и энергию на политику. В-третьих, вклад одного человека в исход процесса крайне незначителен, что лишает людей мотивации вести себя ответственно и искать необходимую информацию накануне голосования.

Распространенным способом разрешения указанных противоречий является представительная демократия, при которой гражданское участие отчасти приносится в жертву потребности в компетентной власти и необходимости снизить временные затраты избирателей. Напротив, при меритократии оказывается невозможным обеспечить равенство интересов всех людей. Кроме того, меритократии сопутствует патернализм, когда государство отказывает людям в их способности принимать наилучшие решения в собственных интересах и не стимулирует их саморазвитие в этой области. Тем не менее термины «демократия» и «меритократия» не являются антонимизирующими по отношению друг к другу, а, напротив, дополняют друг друга. К тому же сам факт существования избирательных цензов говорит о том, что мало какое общество, а соответственно мало какое государство, желает допускать к власти непригодных для нее. Таким образом, меритократия охраняет демократию от трансформации ее в охлократию – власть толпы. Именно охлократия является антиподом демократии, ее вырожденной формой.

В демократических государствах народ участвует в формировании органов власти, принимая участие в выборах, референдумах и других демократических процедурах. Конституции часто фиксируют механизм реализации этой функции через институты представительной и прямой демократии.

Именно выборы и референдумы являются основным инструментом для осуществления народом своей власти в Казахстане, как исходит из правовой нормы, закрепленной в пункте 1 статьи 3 Конституции Республики Казахстан [5]. Это же подтверждается и в тексте новой Конституции от 15 марта 2026 г. (пункт 1 статьи 4) [6]. В последние годы наметился положительный тренд в избирательных процессах и системе Казахстана. Так, выборными становятся все больше должностей, как, например, акимы районов и некоторых городов. В это же время важные вопросы государственной политики выносятся на референдумы, которые, в соответствии с пунктом 1 статьи 1 Конституционного закона «О республиканском референдуме» от 2 ноября 1995 г., представляют собой всенародное голосование по проектам Конституции, конституционных законов, законов, а также по решениям по иным наиболее важным вопросам государственной жизни Республики Казахстан [7]. Однако казахстанские граждане продолжают активно игнорировать выборы и референдумы, считая их неэффективным способом осуществления своей власти, отдавая предпочтение освещению актуальных проблем через СМИ и блогеров, созданию петиций и прямому обращению к государственным органам и должностным лицам. В редких случаях, когда электоральная активность достигает относительно высокого уровня, отмечается незаинтересованность и неспособность граждан более глубоко ознакомиться с заявлениями и программами кандидатов на выборах всех уровней или же поставленного на референдум вопроса. В таких условиях выборы и референдумы становятся удобным инструментом для продвижения своих интересов действующей властью и различными элитами. Так, даже на выборах в Советы в Казахской АССР 1925–1926 исследователями отмечается, что «активность избирателей, безусловно, позволила республике хорошо отчитаться перед Центром, но факт высокой явки избирателей имел свои подводные камни. Для крайкома ВКП(б) было очевидно, что высокая активность казахского населения на выборах была обусловлена всплеском клановой и родовой борьбы» [8].

Основной мотив отказа или простого нежелания граждан участвовать в избирательных процессах объясняется недоверием в силу своего голоса, в честность и прозрачность избирательных процессов. Многие граждане считают, что их голос не изменит ситуацию и что политическая элита действует в своих интересах, игнорируя потребности общества. В результате люди ощущают бессмысленность своего участия в выборах и референдумах. Кроме того, может отсутствовать мотивация к участию у граждан, которые заняты решением насущных личных проблем. Именно такого исхода опасался Платон, который выражался так, что в демократическом государстве существует возможность и не принимать участие в политических процессах, даже в том случае, если обычный гражданин имеет управленческие способности [9, с. 371]. Такое государство становится неконкурентоспособным на долгосрочной дистанции.

Подобное воззрение со стороны граждан формируется не на пустом месте. Мало какое избирательное мероприятие, будь то выборы или ферендумы, признавалось абсолютно честным и прозрачным. Постоянные вбросы бюллетеней со стороны членов участковых избирательных комиссий (далее – УИК) и общая склонность избирательной системы и избирательного процесса к рождению различных скандальных и резонансных ситуаций, а также усталость от постоянных выборов и отсутствие явных изменений в стране – все перечисленное рождает у избирателей фатализм: веру в неизбежность предначертанных событий и невозможность повлиять на судьбу. Таким образом, у активных избирателей рождается политическая апатия. Примером может послужить даже недавний референдум по вопросу принятия новой Конституции Республики Казахстан, который состоялся 15 марта 2026 г. [10].

Тем не менее, необходимо отметить факт достаточно высокой явки на недавних избирательных мероприятиях. Так, на уже упомянутом референдуме 15 марта 2026 г., по официальным данным, явка избирателей составила 73,12 процента, из них «за» проголосовало 87,15 процента [11]. Примечательно, что данный референдум не вызвал такого же ажиотажа, как два предыдущих: голосование по поправкам в Конституцию 5 июня 2022 г. и референдум о строительстве АЭС 6 октября 2024 г. Тем не менее формальные показатели участия свидетельствуют о достаточно высокой мобилизации электората: явка в 2026 г. (73,12%) оказалась выше, чем в 2022 г. (68,05%) и в 2024 г. (63,87%).

Подобное расхождение между уровнем общественного резонанса и официальными цифрами явки может интерпретироваться по-разному. С одной стороны, это может указывать на более эффективное административное и информационное сопровождение кампании, а также на постепенное формирование у населения установки на участие в институтах прямой демократии вне зависимости от уровня публичной дискуссии. С другой стороны, нельзя исключать и фактор формальной мобилизации, при которой участие обеспечивается не столько за счет реального интереса граждан, сколько посредством организационных механизмов, характерных для политических систем с высокой степенью централизации (каковой является и казахстанская политическая система).

Кроме того, важно учитывать специфику предмета голосования. В отличие от референдума 2024 г., затрагивавшего конкретный и социально чувствительный вопрос строительства атомной электростанции, и референдума 2022 г., проходившего в условиях посткризисной политической трансформации, референдум 2026 г. носил более комплексный и в определенной степени абстрактный характер. Вопрос о принятии новой Конституции, несмотря на свою фундаментальность, зачастую воспринимается значительной частью населения как менее непосредственно связанный с повседневной жизнью, что может снижать уровень публичной вовлеченности при сохранении формальной явки. С учетом агитационных тактик и давления государства в преддверии всех таких избирательных мероприятий следует сделать вывод о недостаточной информированности избирателей о сущности вопросов, вынесенных на такие референдумы. Например, согласно опросу исследовательского института «Общественное мнение», что только 22,5 процента опрошенных (а это 1200 человек) не информированы о новой Конституции [12]. При этом среди осведомленных о новой Конституции в общей сложности 78,8% респондентов одобряют документ, из них 31,7% полностью поддерживают, а 47,1% скорее поддерживают. Наибольший интерес у граждан вызывают вопросы, напрямую влияющие на их повседневную жизнь и правовой статус. В топ-3 наиболее обсуждаемых тем вошли:

1. Права и свободы граждан – 35,3%.
2. Социальные гарантии (образование, медицина, пенсии) – 29,5%.

3. Вопросы экологии – 18%.

Разумеется, что все эти цифры вызывают скепсис, поскольку при попытке проведения действительно независимого опроса инициаторов ждали задержания и процессы, а выборка респондентов крайне мала, как и репутация данного института. Тем не менее хочется обратить внимание на то, что большинство граждан хоть и информированы о новой Конституции, но крайне плохо себе представляют сущность документа (хотя в данном институте заявляется обратное). Специалистов в сфере юриспруденции и различных активистов гражданского общества больше волновали иные вопросы: усиление президентской власти, внедрение параллельных Парламенту (Курултаю) органов в лице Халық Кеңесі, неоднозначные изменения в сфере прав и свобод человека и гражданина. Известный ученый д.ю.н. Сулейменов М.К. и вовсе назвал конституционную реформу «фарсом», в чем его прямо и косвенно подержали его коллеги [13]. Это говорит о недостаточном уровне юридической и политической грамотности среди обычных граждан Казахстана, о чем чуть позже.

Отдельно стоит отметить тот факт, что в последнее время Казахстан начал чаще проводить республиканские референдумы по различным значимым вопросам. Так, начиная с 2019 г., то есть с года начала правления президента Касым-Жомарта Токаева, было проведено три республиканских референдума, которые были перечислены ранее. При этом в период с 1991 по 2019 гг. было проведено всего два референдума. Подобная тенденция говорит о том, что институт республиканского референдума в Республике Казахстан постепенно приобретает более активное значение в системе осуществления государственной власти. Усиление практики его применения может свидетельствовать о стремлении придать дополнительную легитимацию принимаемым политико-правовым решениям посредством прямого волеизъявления граждан, а также о поиске баланса между представительными и непосредственными формами демократии.

Вместе с тем количественный рост проведения референдумов не всегда однозначно свидетельствует об углублении демократических процессов. Существенное значение имеет не только сам факт их проведения, но и содержание выносимых на голосование вопросов, уровень политической конкуренции, степень информированности населения, а также наличие реальных альтернатив при принятии решений. В противном случае референдум может выполнять скорее функцию формального одобрения уже принятых на политическом уровне решений.

Кроме того, активизация использования данного инструмента может быть обусловлена трансформацией модели государственного управления, при которой усиливается роль исполнительной власти, а референдум становится одним из механизмов подтверждения проводимых реформ. В этом контексте важно обеспечить, чтобы процедуры подготовки и проведения референдума соответствовали принципам прозрачности, открытости и равного участия всех заинтересованных сторон.

Одним из таких способов может послужить уточнение понятия и предмета республиканского референдума. По мнению д.ю.н. Жанузаковой Л.Т., действующее законодательство Республики Казахстан в данной сфере содержит некую неопределенность в вопросе круга проблем, выносимых на референдум, что может приводить к размыванию границ между компетенцией представительных органов и институтами непосредственной демократии. В этой связи представляется целесообразным закрепление четких критериев и ограничений, позволяющих однозначно определить допустимый предмет республиканского референдума [14].

Как было сказано ранее, зачастую нарушения на различных избирательных мероприятиях (будь это выборы или референдумы) наблюдаются именно на уровне УИК. В связи с этим предлагается следующее: в целях повышения прозрачности избирательного процесса представляется целесообразным рассмотреть возможность расширения практик открытости участковых избирательных комиссий.

В частности, может быть обсуждена модель переноса избирательной инфраструктуры в публичные пространства (например, в парки, скверы и прочие открытые пространства), при условии соблюдения требований тайны голосования, безопасности избирателей и защиты избирательной документации.

Разумеется, нельзя отрицать силы природы. Холодное время года приносит массу неудобств и негативно сказывается на настроении среднестатистического человека. Тем не менее именно

на этот период выпадают основные избирательные мероприятия. Так, очередные президентские выборы проводятся в первое воскресенье декабря в соответствии со статьей 51 Конституционного закона «О выборах в Республике Казахстан» [15]. Чтобы не допустить нахождения членов УИК, наблюдателей и обычных избирателей в жестких погодных условиях в парках, скверах и на площадях, предлагается пересмотреть электоральные циклы в пользу проведения выборных мероприятий исключительно в теплое время года, будь это поздняя весна, лето или ранняя осень. Вместе с тем подобные изменения должны учитывать конституционные сроки, политическую стабильность и международную практику проведения выборов.

Безучастие граждан в избирательных процессах рождает иллюзию, что народ как не просто символическое понятие, а как полноценный правовой субъект, о чем было сказано выше, не обладает настоящей властью и вынужден повиноваться судьбе. Подобный фатализм представляется угрозой не просто для становления демократии в Казахстане, а угрозой для суверенитета государства, поскольку народ (в данном контексте более в широком понимании – как население всей страны) является одним из признаков государства.

Тем не менее на пути построения истинно демократического государства есть немало подводных камней – недостаточная осведомленность и правовая неграмотность, упомянутая выше, граждан, обладающих активным избирательным правом, может повлечь за собой неразборчивость избирателей в вопросе избрания своих представителей. В таком случае можно было бы предположить, что прямая демократия без каких-либо посредников в лице тех же депутатов или выборного главы государства будет выгоднее, но нет. Народ без представителей в таких условиях есть толпа, а демократия в таком случае изживается в охлократию, то есть власть народа сменяется на власть толпы – толпы неорганизованной, стихийной и безрассудной, о чем упоминалось ранее.

В подобных условиях самоустранение народа от государственного управления будет чревато либо сдачей страны на растерзание нелегитимной власти проходимцев, либо народным восстанием в том случае, если народ резко «проснется» в самый последний момент. При этом ни одно восстание за все время существования человечества не обходилось без тотальных потрясений и жертв (даже восславленные Великая французская революция и Октябрьская революция 1917 г.), а их исход редко когда можно было назвать положительным. Как выражался Фредерик Дуглас, американский писатель, бывший когда-то рабом, в своей статье «Реконструкция», хуже восстания может быть только то, что послужило причиной для оного [16].

Для соблюдения баланса между демократией и меритократией, а также для предотвращения вырождения демократии в охлократию, следует обратить внимание на избирательные цензы. Для обеспечения демократии и, более того, соответствия избирательного законодательства Конституции страны (а именно п. 2 ст.14) предлагается избавиться от требования к кандидату в Президенты в виде наличия пятилетнего опыта работы на государственной службе или выборных должностях (п. 1 ст. 54 Конституционного закона «О выборах в Республике Казахстан»). Данный ценз является, вне всякого сомнения, дискриминационным, о чем выражался в том числе и д.ю.н., профессор Мухамеджанов Э.Б. в своей статье «К вопросу об избирательных цензах кандидата в Президенты РК» [17], а также вопрос об устранении этого ценза не раз поднимался в стенах Мажилиса Парламента.

Помимо очевидной дискриминационной природы данного требования, его наличие существенно сужает круг потенциальных кандидатов, ограничивая конкуренцию и препятствуя приходу в политику новых лиц. Это противоречит основополагающим принципам демократического общества, где участие в выборах должно основываться на равных возможностях, а не на искусственно созданных барьерах. В мировой практике подобные ограничения встречаются крайне редко и, как правило, характерны для государств с авторитарными элементами управления, где институт власти стремится минимизировать политические риски, связанные с появлением независимых кандидатов.

Кроме того, требование пятилетнего стажа на государственной службе или выборной должности не является объективным критерием профессионализма или управленческих способностей. В истории Казахстана и других стран немало примеров, когда лидерами становились люди без значительного бюрократического опыта, но обладающие выдающимися качествами лидера, стратегическим мышлением и общественным доверием. Напротив, наличие опыта на

государственной службе само по себе не гарантирует эффективность управления, а в некоторых случаях может даже способствовать воспроизводству устаревших управленческих практик и корпоративной солидарности внутри правящей элиты.

Отмена данного ценза могла бы способствовать повышению политической конкуренции и открытости выборного процесса, что, в свою очередь, благоприятно сказалось бы на развитии демократических институтов в Казахстане. В условиях современной политической трансформации страны важно не просто формально расширять участие граждан в управлении государством, но и устранять правовые барьеры, препятствующие реализации избирательных прав.

Пересмотру подлежат возрастной и языковой цензы. Так, в современном стремительно меняющимся мире более молодые кандидаты имеют колоссальное преимущество перед своими старшими оппонентами, на основании чего возрастной ценз должен быть установлен в пределах от 35 до 63 лет (верхняя планка установлена в соответствии с возрастом выхода на пенсию для мужчин). Языковой же ценз подлежит расширению – лидер многонационального казахстанского государства обязан владеть не одним, а как минимум тремя языками: казахским, русским и английским. Подобное требование все чаще представляется к претендентам на должность в небольших коммерческих организациях, почему же такого не должно быть на уровне Президента страны? Подобные ограничения уже необходимы для соблюдения принципа меритократии.

Необходимость пересмотра избирательных цензов для кандидатов в Президенты страны становится наиболее очевидной после принятия новой Конституции Республики Казахстан 15 марта 2026 г., в рамках которой были усилены президентские полномочия. В подобных условиях нужно сделать все, чтобы данный пост занимал наиболее подходящий кандидат, который не сможет занять данное положение с помощью пустой популистской агитации или с помощью казахстанской элиты.

Помимо обозначенного необходимо отметить наличие множества иных органов народного представительства, помимо Парламента страны. Так, с принятием новой Конституции был введен новый орган – Халық Кеңесі, который является правопреемником Ассамблеи народа Казахстана и Национального курултая. Несмотря на то что законодательная функция остается у Парламента, площадкой для дискуссий остаются вышеназванные органы, что в корне неправильно: они, по сути, размывают народное представительство и уводят внимание народа от важных дискуссий, которые должны проходить в Парламенте страны. Особенно сильно это видно в последнее время: Президент страны чаще выступает с трибун обозначенных органов, а не в Парламенте. А теперь же с закреплением конституционно-правового статуса у такого органа возникает риск его институционализации в качестве параллельного центра публичной власти, не обладающего при этом ни должной степенью ответственности перед избирателями, ни встроенными механизмами парламентского контроля. Это способно привести к смещению баланса в системе разделения властей, при котором фактическое обсуждение ключевых государственных решений будет происходить вне рамок представительного органа, формируемого посредством всеобщих выборов.

Ранее подобные опасения высказывались в сторону Правительства. Например, еще в начале нулевых годов д.п.н. и депутат Мажилиса на тот момент Дьяченко С.А. выражал обеспокоенность тем, что роль Парламента снижается, а качество обсуждаемых и принимаемых правовых актов ухудшается [18, с. 32–36]. В таких условиях Правительство посредством издания подзаконных актов становится фактическим законодателем. Более того, Правительство и так имеет право законодательной инициативы, в соответствии с подпунктом 2) пункта 1 статьи 15 Конституционного закона «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» от 16 октября 1995 г. Теперь же такое же опасение следует высказывать и в сторону нового Халық Кеңесі.

Необходимо затронуть и финансовую часть проведения выборов – избирательные взносы кандидатов. В нынешних условиях их разумно называть имущественным цензом, поскольку их размеры препятствуют пассивным избирателям сотням, а то и тысячам желающим участвовать в выборах. В таких условиях размеры избирательных взносов подлежат пересмотру в сторону их уменьшения. Снижение избирательных взносов позволит устранить финансовый барьер, препятствующий полноценной политической конкуренции и равному доступу граждан к из-

бирательному процессу. В настоящее время высокий размер взносов фактически ограничивает участие малообеспеченных кандидатов, что противоречит принципу равенства перед законом и недопустимости дискриминации, закрепленному в п. 2 ст. 14 Конституции Республики Казахстан.

Так, абзац 2 пункта 2 статьи 54 Конституционного закона Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» от 28 сентября 1995 г. устанавливает избирательный взнос в пятидесятикратном размере минимальной заработной платы (на 2026 г. это 85 000 тенге) для кандидата в Президенты и в пятнадцатикратном размере для кандидатов в депутаты Мажилиса, как устанавливает статья 88 вышеназванного Конституционного закона (причем размер одинаков как для кандидатов по партийному списку, так и для кандидатов от одномандатных округов). Таким образом, если бы выборы проводились в 2026 г., то кандидату в Президенты пришлось бы вносить избирательный взнос в размере 4 250 000 тенге, а кандидату в депутаты Мажилиса – 1 275 000 тенге. Подобные значительные избирательные взносы способствуют формированию элитарной политической среды, в которой реальные шансы на регистрацию и участие в выборах получают лишь кандидаты с серьезной финансовой поддержкой. Это снижает представительность власти и ведет к монополизации политического процесса узким кругом лиц. Опыт многих демократических государств показывает, что уменьшение или даже отмена избирательных взносов способствует увеличению политической конкуренции, вовлечению в выборный процесс более широких слоев населения и повышению легитимности избранных органов.

При этом с принятием новой Конституции 15 марта 2026 г. выборы в Парламент проходят исключительно по пропорциональной системе. Очередная смена избирательной системы, безусловно, продиктована больше политическими мотивами, нежели желанием развития парламентаризма в Казахстане. О подобных проблемах высказывались, например, к.ю.н. Нурпеисов Е.К. и д.и.н. Аунасова А.М., отмечая, что трансформация избирательной системы в Республике Казахстан носит преимущественно эволюционный характер и обусловлена не столько внутренней логикой развития представительных институтов, сколько общей динамикой политической системы государства [19]. В указанном исследовании подчеркивается, что изменения избирательной модели, включая переход к различным сочетаниям мажоритарных и пропорциональных элементов, отражают прежде всего трансформацию механизмов осуществления государственной власти и перераспределение политического влияния, а не последовательное укрепление принципов парламентаризма. В этой связи установление исключительно пропорциональной системы может рассматриваться как очередной этап институциональной адаптации, направленный на структурирование партийного поля, но одновременно несущий риски дальнейшего ослабления персонализированного представительства интересов избирателей.

Более того, подобные изменения подтверждают тезис о зависимости избирательной системы от характера политического режима, при котором правовые реформы в электоральной сфере выступают инструментом настройки существующей модели власти. Это, в свою очередь, позволяет сделать вывод о том, что формальное совершенствование избирательных процедур не всегда сопровождается содержательным углублением демократических начал, включая расширение реального участия граждан в процессе формирования представительных органов власти.

Пересмотр размеров избирательных взносов или замена их на альтернативные формы подтверждения поддержки избирателей станет важным шагом в сторону демократизации выборного процесса, обеспечит большую открытость политической системы и будет способствовать соблюдению конституционных принципов равенства и недискриминации.

Прочие избирательные цензы для кандидатов в депутаты Мажилиса отвечают демократическим принципам. Однако, основываясь на вышеназванных проблемах, можно выразить опасение, что в Парламент избираются (уместнее сказать «попадают») не самые лучшие представители от народа. Депутатами Мажилиса зачастую становятся те люди, которые не подходят на роль законодателя в силу недостаточности своей компетентности в правовой или политической среде. Даже учитывая тот факт, что депутаты Мажилиса нередко являются ставленниками своих покровителей, многие из них имеют и немалую поддержку со стороны обычных избирателей.

Подобное происходит из-за того факта, что избиратели не всегда выбирают разумом, а больше опираются на эмоции. Это касается не только депутатов, но и любых других выборных должностных лиц: от сельских акимов до Президента. Поэтому, помимо пересмотра некоторых избирательных цензов, нельзя обходить стороной проблему низкой юридической и политической грамотности казахстанского населения, вскользь затронутой выше. Решение этой проблемы возможно посредством комплексных мер, направленных на повышение уровня правовой и политической культуры граждан. В первую очередь, необходимо развитие и усовершенствование образовательных программ. Такие школьные и вузовские дисциплины, как «Основы права», преподаются недостаточно качественно и неквалифицированными для данной дисциплины преподавателями (как правило, историками). В Государственном общеобязательности стандарте общего среднего образования, утвержденного приказом министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 г., необходимо к перечню обязательных учебных предметов причислить учебный предмет «Основы права» (пункт 38) [20]. Помимо этого, необходимо установить на уровне этого же документа требование о том, что только квалицированный юрист может вести названную дисциплину. Их возможно привлекать к работе на условиях неполного рабочего дня и почасовой оплаты.

Кроме того, важную роль играют независимые СМИ, социальные платформы и общественные организации, которые способны предоставлять гражданам объективную информацию о кандидатах, их программах и реальных достижениях. Работа в этом направлении ведется в том числе посредством выдачи грантов Центром поддержки гражданских инициатив (далее – ЦПГИ), но этого недостаточно.

Нельзя забывать и о необходимости повышения ответственности самих кандидатов и политических партий за уровень предвыборной агитации. Должны быть введены более строгие требования к содержанию предвыборных программ, а также механизмы, предотвращающие манипуляцию общественным мнением через популистские обещания и эмоции.

Устранение всех описанных проблем будет выгодно и народу, и государству – только в таких условиях можно будет избежать самых пессимистичных событий, с которыми Казахстан сталкивался уже не раз: от Желтоксана до Кантара.

Чтобы не допустить еще и гипотетический «Акпан», проблему дистанцирования народа и власти необходимо разрешать уже сейчас. Для этого нужна лишь человеческая воля, которой, увы, ни у государства, ни у народа, полноценно сейчас нет.

Заключение

На основании изложенного делаются следующие выводы:

1. Для преодоления безучастия граждан Казахстана в избирательных процессах предлагается пересмотреть порядок проведения избирательных мероприятий: выборов и референдумов. Так, предлагается проводить избирательные мероприятия не в воскресенье или субботу, а в любой будний день с возведением таких мероприятий в ранг государственного праздника с соответствующим законодательным закреплением. А также вынести Участковые избирательные комиссии за пределы зданий квазигосударственного сектора (общеобразовательных школ) в общественные открытые места (парки, площади, скверы). Помимо этого, выборы должны проводиться в теплое время года, чтобы работникам избирательной системы, иным госслужащим, а самое главное – самим избирателям было приятно и комфортно участвовать в избирательных процессах.

2. В целях балансирования между демократией и меритократией, а также для предотвращения вырождения демократии в охлократию, необходимо пересмотреть ряд избирательных цензов. В частности, в Конституции Республики Казахстан, а также в Конституционных законах «О Президенте Республики Казахстан» и «О выборах в Республике Казахстан» предлагается избавиться от требования к кандидату в Президенты в виде наличия пятилетнего опыта работы на государственной службе или выборных должностях. Пересмотру подлежат возрастной и языковой цензы. Возрастной ценз должен быть установлен в пределах от 35 до 63 лет. Языковой же ценз подлежит расширению: помимо казахского языка, Президент обязан владеть

также русским и английским языкми для более широкой и яркой репрезентации народа Казахстана внутри страны и на мировой арене.

3. Предлагается уменьшить размеры избирательных взносов для кандидатов в Президенты и депутаты Мажилиса Парламента (Курултая) с целью исключения фактически дискриминационного имущественного ценза.

4. Необходимо пересмотреть роль консультативно-совещательных органов в Казахстане. Недопустимо становление их параллельными органами государственного управления и народного представительства. В этой связи представляется целесообразным нормативное и функциональное разграничение компетенции консультативно-совещательных органов и представительных институтов государственной власти. Деятельность подобных структур должна носить вспомогательный характер и не подменять собой процедуры публичного обсуждения и принятия решений в рамках парламентского процесса.

5. Уровень юридической и политической грамотности казахстанского населения остается низким. Необходимо принять меры для устранения данной проблемы, такие как: развитие и усовершенствование соответствующих образовательных программ, привлечение гражданского общества к просветительской и агитационной деятельности, повышение ответственности самих кандидатов и политических партий за уровень предвыборной агитации. Например, в Государственном общеобязательности стандарте общего среднего образования, утвержденного приказом министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 г., необходимо к перечню обязательных учебных предметов причислить учебный предмет «Основы права» (пункт 38).

ЛИТЕРАТУРА

1 Авдеев Д.А. Избиратели как источник власти // Современное право. – 2015. – № 11. – С. 25–30.

2 Авдеев Д.А. Российский народ как субъект конституционного права // Конституционное и муниципальное право. – 2017. – № 11. – С. 14–17.

3 Ибраева А.С. и др. Теория государства и права: учебное пособие. – Алматы: Жеті Жарғы, 2017. – 344 с.

4 Schwanholz J., Rakers J. Unravelling the link between non-voting and political knowledge // Social Sciences & Humanities Open. 2026. Vol. 14. Article 1001129.

5 Конституция Республики Казахстан. Принята на общенациональном референдуме 30 августа 1995 года (утрачивает силу 1 июля 2026 г.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000 (дата обращения: 14.03.2026)

6 Конституция Республики Казахстан. Принята на общенациональном референдуме 15 марта 2026 года (вступает в силу 1 июля 2026 г.). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35502996 (дата обращения: 17.03.2026)

7 Конституционный закон Республики Казахстан «О республиканском референдуме» от 2 ноября 1995 г. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002592_ (дата обращения: 29.04.2026)

8 Аблажей Н.Н., Жанбосинова А.С. Избирательная кампания и родовое противостояние в Казахской АССР // Вестник Санкт-Петербургского университета. История. – 2025. – Т. 70. – Вып. 2. – С. 421–444.

9 Платон. Государство. – СПб.: Азбука; Азбука-Аттикус, 2020. – 480 с.

10 Независимые наблюдатели фиксируют первые нарушения на референдуме. URL: https://vlast.kz/novosti/68702-nezavisimye-nabludateli-fiksiruut-pervye-narusenia-na-referendume.html (дата обращения: 17.03.2026)

11 Об итогах голосования на республиканском референдуме 15 марта 2026 года. URL: https://www.election.gov.kz/rus/news/acts/index.php?ID=10117 (дата обращения: 17.03.2026)

12 Национальное бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам. URL: https://www.stat.gov.kz/ (дата обращения: 17.03.2026)

13 Публикация пользователя Майдан Сулейменов в социальной сети Facebook. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02RLxMmyy52LJ1dQE4zBVuCV7ihHti7zfwXJvzLYGX4H1mNeCvVMgJhUCWnkUmCHTgl&id=100078372746760 (дата обращения: 17.03.2026)

14 Жанузакова Л.Т. К вопросу о совершенствовании законодательства о референдуме // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2018. – № 1(50). – С. 19–26.

15 Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» от 28 сентября 1995 г. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ (дата обращения: 01.04.2026)

16 Douglass F. Reconstruction // The Atlantic. 1866. URL: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1866/12/reconstruction/304561/ (дата обращения: 18.03.2026)

17 Мухамеджанов Э.Б. К вопросу об избирательных цензах кандидата в Президенты Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35702331 (дата обращения: 18.03.2026)

18 Дьяченко С.А. Особенности формирования и генезис института парламентаризма // Парламентаризм в независимом Казахстане: состояние и проблемы: материалы междунар.науч.-практ.конф. – Астана, 2001. – Астана, 2009. – С. 32–36.

19 Нурпеисов Е.К., Ауанасова А.М. Трансформация избирательной системы в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2024. – № 1(76). – С. 13–22.

20 Государственный общеобязательный стандарт общего среднего образования. Утвержден Приказом министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031 (дата обращения: 18.03.2026)

REFERENCES

1 Avdeev D.A. (2015) Izbirateli kak istochnik vlasti // Sovremennoe pravo. No. 11. P. 25–30. (In Russian)

2 Avdeev D.A. (2017) Rossijskij narod kak sub”ekt konstitucionnogo prava // Konstitucionnoe i municipal’noe pravo. No. 11. P. 14–17. (In Russian)

3 Ibraeva A.S. et al. (2017) Teorija gosudarstva i prava: uchebnoe posobie. Almaty: Zheti Zhargy, 344 p. (In Russian)

4 Schwanholz J., Rakers J. (2026) Unravelling the link between non-voting and political knowledge // Social Sciences & Humanities Open. Vol. 14. Article 1001129. (In English)

5 Konstitucija Respubliki Kazakhstan (1995) Prinjata na obshhenacional’nom referendume 30 avgusta 1995 goda (utrachivaet silu 1 ijulja 2026 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000 (data obrashhenija: 14.03.2026). (In Russian)

6 Konstitucija Respubliki Kazakhstan (2026) Prinjata na obshhenacional’nom referendume 15 marta 2026 goda (vstupaet v silu 1 ijulja 2026 g.). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35502996 (data obrashhenija: 17.03.2026). (In Russian)

7 Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazakhstan “O respublikanskom referendume” (1995). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002592_ (data obrashhenija: 29.04.2026). (In Russian)

8 Ablazhej N.N., Zhanbosinova A.S. (2025) Izbiratel’naja kampanija i rodovoe protivostojanie v Kazahskoj ASSR // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Istorija. Vol. 70. Issue 2. P. 421–444. (In Russian)

9 Platon (2020) Gosudarstvo. Saint Petersburg: Azbuka; Azbuka-Attikus, 480 p. (In Russian)

10 Nezavisimye nabljudateli fiksirujut pervye narushenija na referendume. URL: https://vlast.kz/novosti/68702-nezavisimye-nabludateli-fiksiruut-pervye-narusenia-na-referendume.html (data obrashhenija: 17.03.2026). (In Russian)

11 Ob itogah golosovanija na respublikanskom referendume 15 marta 2026 goda. URL: https://www.election.gov.kz/rus/news/acts/index.php?ID=10117 (data obrashhenija: 17.03.2026). (In Russian)

12 Nacional’noe bjuro statistiki Agentstva Respubliki Kazakhstan po strategicheskomu planirovaniju i reformam. URL: https://www.stat.gov.kz/ (data obrashhenija: 17.03.2026). (In Russian)

13 Sulejmenov Majdan (2026) Publikacija v social’noj seti Facebook. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02RLxMmyy52LJ1dQE4zBVuCV7ihHti7zfwXJvzLYGX4H1mNeCvVMgJhUCWnkUmCHTgl&id=100078372746760 (data obrashhenija: 17.03.2026). (In Russian)

14 Zhanuzakova L.T. (2018) K voprosu o sovershenstvovanii zakonodatel’stva o referendume // Vestnik Instituta zakonodatel’stva i pravovoj informacii Respubliki Kazakhstan. No. 1(50). P. 19–26. (In Russian)

15 Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazakhstan “O vyborah v Respublike Kazakhstan” (1995). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ (data obrashhenija: 01.04.2026). (In Russian)

16 Douglass F. (1866) Reconstruction // The Atlantic. URL: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1866/12/reconstruction/304561/ (accessed: 18.03.2026). (In English)

17 Muhamedzhanov Je.B. (2026) K voprosu ob izbiratel’nyh cenzah kandidata v Prezidenty Respubliki Kazakhstan. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35702331 (data obrashhenija: 18.03.2026). (In Russian)

18 D'jachenko S.A. (2009) Osobennosti formirovanija i genezis instituta parlamentarizma // Parlamentarizm v nezavisimom Kazakhstane: sostojanie i problemy: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Astana. P. 32–36. (In Russian)

19 Nurpeisov E.K., Auanasova A.M. (2024) Transformacija izbiratel'noj sistemy v Respublike Kazakhstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazakhstan. No. 1(76). P. 13–22. (In Russian)

20 Gosudarstvennyj obshheobjazatel'nyj standart obshhego srednego obrazovanija (2022). Utverzhden prikazom ministra prosveshhenija Respubliki Kazakhstan No. 348 ot 3 avgusta 2022 goda. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031 (data obrashhenija: 18.03.2026). (In Russian)

АМИРОВ Т.К.,*[1]
докторант.
*e-mail: timononp737@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2501-0288
СУЛЕЙМАНОВ А.Ф.,[1]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: akif_sulei@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5848-7884
БУКАЛЕРОВА Л.А.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: bukalerova-la@rudn.ru
ORCID ID: 0000-0003-2794-5074
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Ресей халықтар достығы университеті
Мәскеу қ., Ресей

АЗАМАТТАРДЫҢ САЙЛАУ ПРОЦЕСТЕРІНЕ ҚАТЫСУЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕМОКРАТИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ БАСТЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы сайлау процестеріне азаматтардың жеткіліксіз қатысу мәселесі қарастырылады, бұл саяси белсенділікке деген қоғамдық сұраныстың артуы (саяси абсентиизм) аясында жүзеге асады. Елдің демократиялық дамуы тұрғысынан азаматтардың сайлау процестеріне қатысуы демократиялық институттардың қалыптасуы мен нығаюындағы шешуші фактор болып табылады. Зерттеуде Қазақстан азаматтарының сайлауға қатысуының төмендігінің негізгі себептері, соның ішінде құқықтық хабардарлық пен сауаттылықтың жеткіліксіздігі, сайлау жүйесіне сенімсіздік, әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсері және азаматтық қатысуды ынталандырудың тиімді тетіктерінің болмауы талданады. Бұл мәселелерді шешудің мүмкін жолдары қарастырылады, соның ішінде сайлау заңнамасын жаңғырту, сайлау рәсімдерінің ашықтығын арттыру, азаматтық қоғамның рөлін күшейту және мемлекеттік органдардың қоғамдық бақылауын күшейту. «Демократия», «меритократия» және «охлократия» ұғымдарының өзара байланысы тұрғысынан Қазақстандағы демократиялық процестерді теориялық тұрғыдан түсінуге ерекше назар аударылады. Онда демократиялық қағидаттар мен сайлау корпусының сапалық құрамына қойылатын талаптар арасындағы тепе-теңдікті табу үшін кейбір сайлау біліктіліктерін қайта қарау қажет деген қорытынды жасалады. Сонымен қатар, демагогтар мен тиімсіз менеджерлердің сайланбалы лауазымдарға сайлануын болдырмау үшін Қазақстан азаматтарының құқықтық сауаттылығын арттыру қажет деген қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: демократия, сайлау процесі, сайлау жүйесі, сайлау белсенділігі, саяси даму.

AMIROV T.K.,*[1]
PhD student.
*e-mail: timononp737@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2501-0288
SULEIMANOV A.F.,[1]
d.l.s., professor.
e-mail: akif_sulei@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5848-7884
BUKALEROVA L.A.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: bukalerova-la@rudn.ru
ORCID ID: 0000-0003-2794-5074
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Peoples' Friendship University of Russia,
Moscow, Russia

CITIZENS' PARTICIPATION IN ELECTORAL PROCESSES AS THE MAIN FACTOR IN THE FORMATION OF DEMOCRACY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article addresses the issue of insufficient citizen participation in electoral processes in the Republic of Kazakhstan amid growing public demand for political activity (political absenteeism). In the context of the country's democratic development, citizen engagement in electoral processes is a crucial factor in the strengthening of democratic institutions. The study analyzes the key reasons for the low electoral turnout of Kazakhstani citizens, including insufficient legal awareness and literacy, mistrust of the electoral system, the influence of socioeconomic factors, and the lack of effective mechanisms to stimulate civic participation. Solutions are considered, including modernizing electoral legislation, increasing the transparency of election procedures, strengthening the role of civil society, and strengthening public oversight of government agencies. Particular attention is paid to a theoretical understanding of democratic processes in Kazakhstan through the lens of the interrelationship between the concepts of "democracy," "meritocracy," and "ochlocracy." It concludes that certain electoral qualifications need to be revised to find a balance between democratic principles and the requirements for the qualitative composition of the electoral corps. It is concluded that it is necessary to improve legal literacy among citizens of Kazakhstan in order to avoid the election of demagogues and ineffective managers to elected positions.

Keywords: democracy, electoral process, electoral system, electoral activity, political development.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.04.2026

МРНТИ 10.15.59
УДК 342.7
JEL J61

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-70-79

БАЙСЫМАКОВА Д.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: baisymakovadana@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-1255-0235
МУХАМЕДЖАНОВ О.З.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: amonuzm@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0002-9311-7103
РАМАЗАНОВА А.С.,[3]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: ainura1210@bk.ru
ORCID ID: 0009-0009-3573-469X
АБИЛМАЖИНА А.М.,[3]
м.ю.н., ст. преподаватель.
ORCID ID: 0000-0001-9022-6115
e-mail: abilmazhina@mail.ru
[1]Университет Конаева,
г. Алматы, Казахстан
[2]Ташкентский государственный
юридический университет,
г. Ташкент, Узбекистан
[3]Восточно-Казахстанский университет
им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан

ПРАВО НА ТРУД В УСЛОВИЯХ НОВОЙ КОНСТИТУЦИОННОЙ РЕФОРМЫ И ЦИФРОВИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СФЕРЫ

Аннотация

Цифровая трансформация экономики оказывает существенное влияние на содержание и механизмы реализации конституционного права на труд. Распространение цифровых технологий, развитие платформенной экономики, дистанционной занятости и алгоритмических систем управления трудом формируют новые модели трудовых отношений, которые требуют адаптации существующих правовых механизмов защиты работников. В этих условиях особую актуальность приобретает исследование конституционно-правовых механизмов обеспечения трудовых прав работников в условиях цифровизации экономики. Целью настоящей статьи является анализ трансформации конституционного права на труд в условиях цифровой экономики и выявление современных конституционно-правовых механизмов обеспечения трудовых прав работников при распространении новых форм занятости. В рамках исследования рассматривается влияние цифровых технологий на структуру рынка труда, особенности платформенной занятости и применение алгоритмических систем управления трудовыми процессами.

Ключевые слова: конституционное право на труд, цифровая экономика, платформенная занятость, цифровизация труда, алгоритмическое управление трудом, защита персональных данных работников, конституционно-правовые гарантии трудовых прав.

Введение

Цифровая трансформация экономики является одним из наиболее значимых процессов современного развития общества и государства. Расширение применения цифровых технологий, автоматизации и искусственного интеллекта оказывает существенное влияние на структуру занятости, формы организации труда и характер трудовых отношений. В такой ситуации актуали-

зируется проблема обеспечения трудовых прав работников, закрепленных на конституционном уровне. Как правило, конституционное право на труд традиционно рассматривается как одно из фундаментальных социально-экономических прав человека, направленное на обеспечение достойных условий жизни и социальной стабильности общества. Очень важно отметить, что развитие цифровой экономики приводит к изменению содержания и механизмов реализации конституционного права на труд, на свободу выбора, что является основанием для переосмысления существующих конституционно-правовых гарантий его реализации.

В литературе подчеркиваются такие особенности правового регулирования трудовых отношений в условиях особого экономического измерения, как: упрощение процедуры перевода работниками на дистанционную форму без необходимости заключения дополнительных соглашений; возможность работодателя вносить временные изменения в дополнительные условия трудового договора; расширение роли локальных нормативных актов, определяющих особенности организации труда; появление новой категории основано на изменении режима рабочего времени и размера заработной платы; усиление гарантирует минимальный уровень оплаты труда даже при временных изменениях условий труда [1].

Цифровая экономика показывает, что новые формы занятости и новые модели организации труда не всегда соответствуют традиционным механизмам правового регулирования трудовых отношений. Распространение цифровых платформ, дистанционной занятости и использование алгоритмических систем управления трудовыми процессами трансформируют характер взаимодействия между работником и работодателем. Как правило, в таком контексте становится необходимой адаптация правовых механизмов защиты работников к новым условиям цифрового рынка труда [2–5].

Сегодня цифровая экономика представляет собой важный фактор социально-экономического развития страны и оказывает влияние на структуру занятости и функционирование рынка труда [6].

Серьезное внимание ученые уделяют вопросам влияния цифровизации на структуру рынка труда и динамику занятости в Казахстане. Фактически наиболее распространенные и популярные среди населения виды платформенной занятости, а это услуги такси и курьерская деятельность, как правило, не требуют высокой квалификации, что сказывается на «замораживании» рабочей силы в низкопродуктивных секторах экономики. Такое обстоятельство еще больше актуализирует вопросы создания качественных рабочих мест, повышения квалификации и обучения в течение всей жизни (непрерывного образования). Вместе с тем платформенная занятость, требующая профессионального опыта и навыков, также развивается, но в основном ориентирована на оказание бытовых услуг населению и сосредоточена в крупных городах, несмотря на то что широкополосный доступ в Интернет имеется практически во всех населенных пунктах страны. Как в первом, так и во втором случаях вопросы социального обеспечения и защиты трудовых прав и интересов работников ложатся на их же плечи, а агрегатор интернет-платформы фактически снимает с себя какие-либо обязательства, предусмотренные в трудовом законодательстве, позиционируя свою деятельность как посредническую, а не как наем работников для оказания услуг и выполнения работ под своим зонтичным брендом [7, 8, 9].

Появление новых форм занятости, развитие платформенной экономики и внедрение алгоритмических систем управления трудом требуют совершенствования конституционно-правовых механизмов защиты работников. Исследования тенденций трансформации конституционного права на труд позволяют выявить основные направления развития правового регулирования труда в условиях цифровой экономики и определить перспективы дальнейшего совершенствования законодательства.

Новацией конституционного законодательства Республики Казахстан в свете конституционной реформы является тот факт, что в проекте новой Конституции Республики Казахстан закрепляется норма, отражающая влияние цифровизации на систему прав и свобод человека. В частности, в статье 21 предусматривается защита персональных данных от незаконного сбора, обработки и использования, в том числе с применением цифровых технологий. Можно зафиксировать, что эта норма свидетельствует о признании государством необходимости правового регулирования цифровой среды и обеспечения защиты прав человека в условиях цифровой трансформации общества.

Целью настоящей статьи является комплексный анализ трансформации содержания конституционного права на труд в условиях цифровой экономики и выявление современных конституционно-правовых механизмов обеспечения трудовых прав работников при возникновении обусловленных цифровизацией экономики и развитием цифровых технологий современных форм занятости.

Материалы и методы

Исследование трансформации конституционного права на труд в условиях цифровой экономики основано на комплексном использовании теоретических и сравнительно-правовых методов научного познания.

Системный метод применен для анализа конституционного права на труд как элемента более широкой системы социально-экономических прав человека. В исследовании также использован метод анализа и синтеза для обобщения результатов изучения научных публикаций, нормативных актов и международных документов и формулирования выводов о трансформации содержания конституционного права на труд в условиях цифровизации экономики. Метод правового моделирования позволяет сформировать теоретическую модель конституционно-правового обеспечения трудовых прав работников в условиях цифровой экономики.

Результаты и обсуждение

В современный период классические подходы к регулированию трудовых правоотношений подвергаются существенным корректировкам. Действительно, существующие нормы трудового законодательства, как правило, ориентированы на классическую модель занятости, предполагающую наличие стабильных трудовых отношений между работником и работодателем. Вместе с тем современная цифровая экономика формирует новые формы занятости, которые не всегда соответствуют указанной модели.

В парадигме новых форм занятости выделяются: а) платформенная занятость как форма трудовой деятельности, характеризующая отношения между исполнителем и заказчиком посредством использования цифровой онлайн-платформы при определении и распределении заданий, алгоритмическом управлении и мониторинге трудовых функций и результатов, отличающаяся гибкостью и нередко краткосрочным характером занятости; б) дистанционная работа как форма организации труда отличается использованием информационно-коммуникационных технологий в процессе трудовой деятельности работника вне места нахождения работодателя между работодателем и работником с момента получения задания, выполнения трудовых функций и передачи результатов трудовой деятельности; в) проектная и гибкая занятость как форма выполнения трудовых функций, заключающаяся в том, что работник ограничен в пределах краткосрочных задач, часто в условиях выполнения конкретного проекта; при этом условия деятельности отличаются гибкостью, проявляющейся в том, что, во-первых, график работы может постоянно и кардинально изменяться; во-вторых отсутствует понятие постоянного места работы, и, в-третьих, характер сотрудничества работника с работодателем является временным; г) работа через цифровые платформы и онлайн-сервисы как более широкое понятие формы занятости, выходящее за рамки платформенной занятости и охватывающее разнообразные формы взаимодействия исполнителей и заказчиков путем использования цифровых посреднических сервисов.

В контексте рассмотрения проблемы трансформации конституционно-правового регулирования труда в условиях цифровой экономики одной из центральных проблема является обеспечение защиты персональных данных работников и ограничение чрезмерного цифрового контроля со стороны работодателей. В ситуации распространения дистанционной занятости, платформенной экономики и алгоритмического управления трудом работодатели обладают возможностью осуществлять постоянный мониторинг трудовой деятельности работников с использованием цифровых технологий. Данный комплекс представлен сбором данных о производительности труда, местоположении работников, активности в цифровых системах и иных параметрах трудовой деятельности. В подобной ситуации актуализируется конституционная

защита права на неприкосновенность частной жизни и персональных данных. В проекте новой Конституции Республики Казахстан закрепляется положение, согласно которому каждому человеку гарантируется защита персональных данных от незаконного сбора, обработки, хранения и использования, в том числе с применением цифровых технологий. Очевидно, что эта норма отражает проблему необходимости правового регулирования цифровой среды и формирует конституционную основу для разработки механизмов защиты прав работников в условиях цифровизации труда.

Важно отметить, что цифровые платформы обеспечивают взаимодействие между заказчиками услуг и исполнителями посредством цифровых алгоритмов, которые осуществляют распределение задач, контроль выполнения работы и оценку эффективности труда. При этом сами платформы, как правило, позиционируют себя не в качестве работодателей, а в качестве технологических посредников, что существенно влияет на правовой статус работников, выполняющих задания через такие системы [10, с. 431].

Выделим специфику платформенной занятости. Во-первых, работники, выполняющие задания через цифровые платформы, зачастую рассматриваются не как наемные работники, а как независимые исполнители или самозанятые лица. Очевидно, что подобная правовая квалификация позволяет платформам избегать обязательств, которые традиционно возникают в рамках трудовых отношений, включая обеспечение социальных гарантий, выплату отпускных, компенсаций при временной нетрудоспособности и предоставление иных элементов социальной защиты. В таком ракурсе работники платформенной экономики оказываются в более уязвимом положении по сравнению с работниками, занятыми в рамках классических трудовых отношений [10, с. 433].

Современные исследования обосновывают факт, что распространение платформенной занятости сопровождается формированием так называемой гибкой модели труда, при которой работники получают возможность самостоятельно выбирать время выполнения работы и количество выполняемых заданий. Такая гибкость рассматривается как одно из преимуществ платформенной экономики, поскольку она позволяет совмещать несколько видов занятости и расширяет возможности участия населения в экономической деятельности. Однако одновременно с этим гибкость занятости сопровождается нестабильностью доходов и отсутствием долгосрочных гарантий занятости. Доход работников цифровых платформ может существенно колебаться в зависимости от спроса на услуги, алгоритмических решений платформы и уровня конкуренции между исполнителями [11, с. 279].

Во-вторых, особенностью платформенной занятости является использование алгоритмических систем управления трудом. Исследователи обращают внимание на следующие аспекты. Цифровые алгоритмы выполняют функции, которые в традиционных трудовых отношениях осуществлялись работодателем или менеджером. Алгоритмы могут распределять задания между работниками, определять порядок выполнения задач, устанавливать уровень оплаты труда и оценивать качество выполненной работы [12, с. 3729].

Современная платформенная система характеризуется высокой степенью конкуренции между работниками. Цифровые платформы позволяют большому количеству исполнителей одновременно участвовать в выполнении заданий, что нередко приводит к снижению уровня оплаты труда и усилению экономической нестабильности работников. В условиях высокой конкуренции работники вынуждены выполнять большее количество заданий для поддержания приемлемого уровня доходов, что может негативно отражаться на условиях труда и уровне социальной защищенности [11, с. 281].

Исходя из указанной специфики платформенной занятости, логично возникает необходимость пересмотра традиционных подходов к правовому регулированию трудовых отношений.

Значительное влияние на трансформацию трудовых отношений оказывает использование алгоритмических систем управления трудом. Алгоритмическое управление предполагает использование цифровых алгоритмов для распределения задач, оценки эффективности работников и принятия управленческих решений. В рамках цифровых платформ алгоритмы могут определять объем выполняемой работы, уровень оплаты труда и даже возможность продолжения сотрудничества с работником [12–14].

Изменение формата трудовых отношений сопровождается трансформацией содержания конституционного права на труд. Традиционно данное право представлено как гарантия возможности свободного выбора профессии и получения работы на справедливых условиях. Вместе с тем в условиях цифровой экономики реализация данного права приобретает новые формы, связанные с развитием гибких форм занятости и цифровых трудовых платформ. В этой связи конституционное право на труд должно рассматриваться не только как право на доступ к занятости, но и как право на справедливые и безопасные условия труда в цифровой среде [15, с. 74].

Сравнительный анализ международного опыта показывает, что многие государства уже предпринимают меры по адаптации правового регулирования труда к условиям цифровой экономики. Интерес представляет опыт ряда стран Европейского союза, где предпринимаются меры по признанию работников цифровых платформ субъектами трудовых отношений и расширению их социальных гарантий [16, с. 39]. Такие меры направлены на обеспечение справедливого баланса между интересами цифровых платформ и защитой трудовых прав работников [17–19]. Кроме того, следует отметить роль международных организаций, которые обращают внимание на необходимость разработки новых правовых стандартов регулирования алгоритмического управления трудом и защиты персональных данных работников [10, с. 21].

Сложно переоценить влияние процессов цифровизации экономики в Республике Казахстан на структуру занятости и развитие трудовых отношений. Оценивая уровень развития цифровой занятости и использования цифровых платформ для организации труда, исследователи показывают, что цифровизация экономики способствует не просто созданию новых рабочих мест и расширению возможностей занятости населения, но и одновременно требует совершенствования механизмов правового регулирования трудовых отношений [6, с. 58]. Совершенно логично заключить, что в таком контексте необходимо применить адаптационный потенциал трудового законодательства к новым формам занятости и обеспечения эффективной защиты трудовых прав работников в цифровой среде.

Как отмечалось выше, трудовое законодательство ориентировано на классическую модель трудовых отношений, интегрирующих содержание трудового договора, наличие фиксированного рабочего места, определенные взаимные права и обязанности работодателя и работника, основанные на принципе субординации. Вместе с тем новая модель трудовой деятельности, сформированная в результате трансформации трудовых отношений под влиянием цифровизации, зачастую не укладывается в традиционную модель трудовых отношений. В таком контексте важно иметь в виду, что платформенная занятость нередко основана на модели гражданско-правового договора, что является основанием для такого положения, когда работник выводится из сферы трудового законодательства. Такая ситуация ставит вопрос об уточнении критериев трудовых отношений в условиях цифровизации экономики. Поэтому актуализируется проблема качественной трансформации правового регулирования анализируемых новых форм трудовой деятельности. Прежде всего задачей первостепенной важности является законодательная регламентация правового статуса работников в парадигме цифровых платформ.

Не менее актуальна в современный период проблема четкого определения правового режима занятости, который является удаленным от постоянного места работы и, соответственно, гибким.

Время показывает также целесообразность установления минимума социальных гарантий для лиц, осуществляющих трудовую деятельность в условиях цифровой экономики, в том числе защиту от необоснованного прекращения доступа к цифровой платформе. Важно обеспечить адекватность действующего трудового законодательства вызовам времени, что является гарантией защиты прав работников.

В целях устранения имеющихся в действующем трудовом законодательстве лакун и создания единой юридической базы для регулирования современных форм занятости необходимо создать комплексную модель законодательных изменений в Трудовом кодексе Республики Казахстан. В первом разделе ТК РК Общие положения представляется целесообразным дополнить понятийный аппарат:

55-3) цифровая платформа труда – информационная система, обеспечивающая трудовую деятельность посредством цифровых технологий;

55-4) платформенная занятость – форма трудовой деятельности лица посредством цифровой платформы;

55-5) алгоритмическое управление трудом – организация и мониторинг трудовой деятельности посредством цифровых систем.

Нормы о платформенной занятости необходимо включить в Главу 12 Трудового кодекса РК «Особенности регулирования труда отдельных категорий работников», поскольку чаще всего лица, выполняющие работу посредством цифровых систем, не заключают трудовой договор с оператором цифровой платформы и, как правило, выполняют свои функции на основе гражданско-правового договора оказания услуг. В таком случае цифровая платформа выступает в качестве технологического посредника, а не непосредственного работодателя. Последствиями фактического отсутствия трудового договора и формального статуса работника может быть невозможность реализации таких трудовых гарантий, как минимальная оплата труда, нормы охраны и безопасности труда, социальное страхование, необоснованное прекращение допуска к цифровой платформе, право на ограничение рабочего времени и отдых и оплачиваемый ежегодный отпуск, право на защиту от дискриминации, право на объединение и коллективную защиту, право на защиту персональных данных, право на обжалование алгоритмических решений. В таком контексте актуален вопрос о квалификации платформенной занятости и распространения на нее трудовых гарантий.

Полагаем целесообразным дополнить главу статьей 138-1) Особенности регулирования платформенной занятости:

Отношения между оператором цифровой платформы и лицом, выполняющим трудовые функции, признаются трудовыми независимо от формы заключенного договора, если оператор цифровой платформы осуществляет организацию и контроль выполнения работы.

При признании указанных отношений трудовыми на них распространяются положения Трудового кодекса Республики Казахстан.

Ограничение и прекращение доступа работника к цифровой платформе допускается только по основаниям, предусмотренным трудовым законодательством и правилами функционирования цифровой платформы, с обязательным уведомлением работника о причинах такого решения.

Исследование проблематики позволило осуществить моделирование конституционно-правового обеспечения трудовых прав работников в условиях цифровой экономики. Конструкция данной модели состоит из строго взаимосвязанных элементов. Основу модели представляют конституционные принципы, определяющие содержание права на труд и социальную защиту работников. Своего рода каркас данной модели составляют факторы цифровой трансформации труда, среди которых главными являются развитие платформенной экономики, дистанционной занятости и алгоритмического управления трудовыми процессами.

Заключение

В рамках реализации конституционной реформы в Казахстане формируется новая модель социального государства, в которой приоритетом становится развитие человеческого капитала наряду с обеспечением социальных гарантий. Особое внимание уделяется адаптации трудового законодательства к условиям цифровой экономики, включая развитие дистанционной и платформенной занятости. Новая Конституция закрепляет широкий подход; развитие человеческого капитала, образования и науки. Трудовое законодательство предстоит адаптировать к новым формам занятости и созданию качественных рабочих мест, чтобы социальная политика получила новое стратегическое измерение.

Цифровая, информационная революция современного периода диктует необходимость выработки новых, более гибких, универсальных и широких подходов к определению трудовых правоотношений, позволяющих включить в сферу защиты с помощью норм трудового права значительно более широкий круг работников в эпоху цифровизации экономики. Критерий субординированности труда в качестве условия для применения норм трудового права к отношениям, связанным с трудом, должен быть дополнен критерием экономической зависимости работающего и асимметрией экономических возможностей сторон.

Проблема конституционных гарантий прав работников, вовлеченных в новые формы занятости, нуждается не только в углубленном анализе на уровне научной доктрины, например, в отношении переосмысления подходов к понятию трудового правоотношения, но и в конкретных действиях законодательной и исполнительной власти, направленных на минимизацию негативных аспектов технологического прогресса в части регулирования труда.

Для устранения пробелов в действующем трудовом законодательстве и создания единой юридической базы для регулирования современных форм занятости считаем целесообразным внесение законодательных изменений в Трудовой кодекс Республики Казахстан. Во-первых, в первом разделе ТК РК «Общие положения» необходимо расширить понятийный аппарат положениями о цифровой платформе труда, платформенной занятости и алгоритмическом управлении трудом. Во-вторых, предлагается включить в текст ТК РК нормы о платформенной занятости в части расширения главы 12 «Особенности регулирования труда отдельных категорий работников», уточняющие содержание отношений между оператором цифровой платформы и лицом, выполняющим трудовые функции, которые признаются трудовыми независимо от формы заключенного договора, если оператор цифровой платформы осуществляет организацию и контроль выполнения работы. Соответственно, при признании указанных отношений трудовыми на них должны распространяться положения Трудового кодекса Республики Казахстан, том числе по проблеме ограничения и прекращения доступа работника к цифровой платформе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ханин М.Ю. Особенности правового регулирования трудовых отношений в отдельных организациях при введении специальных мер в сфере экономики // Право и государство: теория и практика. – 2025. – № 7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-regulirovaniya-trumovyh-otnosheniy-v-otdelnyh-organizatsiyah-pri-vvedenii-spetsialnyh-mer-v-sfere-ekonomiki (дата обращения: 22.12.2026)

2 Кушебина Г.М., Абаева Г.И., Сеитова Г.Т., Жусупбекова Г.Е. Влияние цифровых технологий на рынок труда и занятость населения // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – № 1(54). – С. 174–181. DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).22

3 Bishop L., Carter C., Deakin S., Pourkermani A. Labour Rights in the Digital Economy. London: Digital Futures at Work Research Centre, 2025. URL: https://digit-research.org/wp-content/uploads/2025/05/Digit-Data-Commentary-Platform-Work-Index-1.pdf (accessed: 22.12.2026)

4 Нурмагамбетов А.М. Влияние искусственного интеллекта на трудовые отношения // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. – 2022. – № 4(141). – С. 114–122. DOI: 10.32523/2616-6844-2022-141-4-114-122

5 Bayazitova R., Kaishatayeva A., Vasilyev A. Working from Home, Telework, Equality and the Right to Privacy: A Study in Kazakhstan. // Soc. Sci. 2023. No. 12. P. 42. DOI: 10.3390/socsci12010042

6 Башиева Ж.К., Мухамедиева Г., Сыздыкова К., Бокижанова Ф., Маулина Н. Цифровая экономика в Республике Казахстан // Scientific Journal of Pedagogy and Economics. – 2023. – Т. 405. – №. 5. – С. 348–364. DOI: 10.32014/2023.2518-1467.596

7 Влияние цифровизации на рынок труда Республики Казахстан. Определение стратегии действий профсоюзов в Казахстане путем анализа доступа к социальной защите, правовой и практической среды трудовых отношений в секторах, где преобладают формы уязвимой занятости. URL: https://kasipodaq.kz/wp-content/uploads2022.pdf (дата обращения: 22.12.2026)

8 Kakizhanova T., Utepkaliyeva K., Zeinolla S., Aben A., Ilyashova G. Impact of Digitalization, Economic Growth and Birth Rate on Female Labor Force: Evidence from Kazakhstan // Economics. 2025. Vol. 13(2). P. 95–110. DOI: 10.2478/eoik-2025-0032

9 Косникова О.В., Золкин А.Л., Ожиганов В.Е., Дорждеева В.А. Перспективы развития цифровых платформ в глобализированном мире // Индустриальная экономика. – 2024. – № 1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-tsifrovyh-platform-v-globalizirovannom-mire (дата обращения: 23.12.2026)

10 De Stefano V. Platform Work and the Employment Relationship // International Labour Review. 2021. Vol. 160. No. 3. P. 427–447.

11 Vallas S.P., Schor J.B. What Do Platforms Do? Understanding the Gig Economy // Annual Review of Sociology. 2020. Vol. 46. P. 273–294.

12 Kellogg K.C., Valentine M.A., Christin A. Algorithms at Work: The New Contested Terrain of Control // Academy of Management Annals. 2020. Vol. 14. No. 1. P. 366–410.

13 Wood A.J., Graham M., Lehdonvirta V., Hjorth I. Good Gig, Bad Gig: Autonomy and Algorithmic Control in the Global Gig Economy // Work, Employment and Society. 2019. Vol. 33. No. 1. P. 56–75.

14 Ajunwa I., Crawford K., Schultz J. Limitless Worker Surveillance // California Law Review. 2017. Vol. 105. No. 3. P. 735–776.

15 De Stefano V. The Rise of the Just-in-Time Workforce: On-Demand Work, Crowdwork and Labour Protection in the Gig Economy // Comparative Labor Law and Policy Journal. 2016. Vol. 37. No. 3. P. 471–504.

16 European Commission. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Improving Working Conditions in Platform Work. Brussels: European Commission, 2021. 35 p.

17 Лютов Н.Л. Трансформация трудового правоотношения и новые формы занятости в условиях цифровой экономики // Журнал российского права. – 2019. – № 7. – С. 115–130. DOI: 10.12737/jrl.2019.7.10

18 Трансформация права в цифровую эпоху: монография. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2020. – 432 с.

19 Вуколов В.Л. Особенности нормативно-правового регулирования использования цифровых технологий на рынке труда и в сфере трудовых отношений // Социально-трудовые исследования. – 2023. – № 51(2). – С. 8–15. DOI: 10.34022/2658-3712-2023-51-2-8-15.

REFERENCES

1 Hanin M.Ju. (2025) Osobennosti pravovogo regulirovanija trudovyh otnoshenij v otdel'nyh organizacijah pri vvedenii special'nyh mer v sfere jekonomiki // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. No. 7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-regulirovaniya-trumovyh-otnosheniy-v-otdelnyh-organizatsiyah-pri-vvedenii-spetsialnyh-mer-v-sfere-ekonomiki (data obrashhenija: 22.12.2026). (In Russian)

2 Kushebina G.M., Abaeva G.I., Seitova G.T., Zhusupbekova G.E. (2024) Vlijanie cifrovyh tehnologij na rynok truda i zanjatost' naselenija // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. No.1(54). P. 174–181. DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).22 (In Russan)

3 Bishop L., Carter C., Deakin S., Pourkermani A. (2025) Labour Rights in the Digital Economy. London: Digital Futures at Work Research Centre. URL: https://digit-research.org/wp-content/uploads/2025/05/Digit-Data-Commentary-Platform-Work-Index-1.pdf (accessed: 22.12.2026). (In English)

4 Nurmagambetov A.M. (2022) Vlijanie iskusstvennogo intellekta na trudovye otnoshenija // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. No. 4(141). P. 114–122. DOI: 10.32523/2616-6844-2022-141-4-114-122 (In Russian)

5 Bayazitova R., Kaishatayeva A., Vasilyev A. (2023) Working from Home, Telework, Equality and the Right to Privacy: A Study in Kazakhstan. // Soc. Sci. No. 12. P. 42. DOI: 10.3390/socsci12010042 (In English)

6 Bashieva Zh.K., Muhamedieva G., Syzdykova K., Bokizhanova F., Maulina N. (2023) Cifrovaja jekonomika v Respublike Kazahstan // Scientific Journal of Pedagogy and Economics. V. 405. No. 5. P. 348–364. DOI: 10.32014/2023.2518-1467.596 (In Russian)

7 Vlijanie cifrovizacii na rynok truda Respubliki Kazahstan. Opredelenie strategii dejstvij profsojuzov v Kazahstane putem analiza dostupa k social'noj zashhite, pravovoj i prakticheskoj sredy trudovyh otnoshenij v sektorah, gde preobladajut formy ujazvimoj zanjatosti. URL: https://kasipodaq.kz/wp-content/uploads2022.pdf (data obrashhenija: 22.12.2026). (In Russian)

8 Kakizhanova T., Utepkaliyeva K., Zeinolla S., Aben A., Ilyashova G. (2025) Impact of Digitalization, Economic Growth and Birth Rate on Female Labor Force: Evidence from Kazakhstan // Economics. V. 13(2). P. 95–110. DOI: 10.2478/eoik-2025-0032 (In English)

9 Kosnikova O.V., Zolkin A.L., Ozhiganov V.E., Dorzhdeeva V.A. (2024) Perspektivy razvitija cifrovyh platform v globalizirovannom mire // Industrial'naja jekonomika. No. 1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-tsifrovyh-platform-v-globalizirovannom-mire (data obrashhenija: 23.12.2026). (In Russian)

10 De Stefano V. (2021) Platform Work and the Employment Relationship // International Labour Review. V. 160. No. 3. P. 427–447. (In English)

11 Vallas S.P., Schor J.B. (2020) What Do Platforms Do? Understanding the Gig Economy // Annual Review of Sociology. V. 46. P. 273–294. (In English)

12 Kellogg K.C., Valentine M.A., Christin A. (2020) Algorithms at Work: The New Contested Terrain of Control // Academy of Management Annals. V. 14. No. 1. P. 366–410. (In English)

13 Wood A.J., Graham M., Lehdonvirta V., Hjorth I. (2019) Good Gig, Bad Gig: Autonomy and Algorithmic Control in the Global Gig Economy // Work, Employment and Society. V. 33. No. 1. P. 56–75. (In English)

14 Ajunwa I., Crawford K., Schultz J. (2017) Limitless Worker Surveillance // California Law Review. V. 105. No. 3. P. 735–776. (In English)

15 De Stefano V. (2016) The Rise of the Just-in-Time Workforce: On-Demand Work, Crowdwork and Labour Protection in the Gig Economy // Comparative Labor Law and Policy Journal. V. 37. No. 3. P. 471–504. (In English)

16 European Commission. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Improving Working Conditions in Platform Work. Brussels: European Commission, 2021. 35 p. (In English)

17 Ljutov N.L. (2019) Transformacija trudovogo pravootnoshenija i novye formy zanjatosti v uslovijah cifrovoj jekonomiki // Zhurnal rossijskogo prava. No. 7. P. 115–130. DOI: 10.12737/jrl.2019.7.10 (In Russian)

18 Transformacija prava v cifrovuju jepohu: monografija. Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, 2020. 432 p. (In Russian)

19 Vukolov V.L. (2023) Osobennosti normativno-pravovogo regulirovanija ispol'zovanija cifrovyh tehnologij na rynke truda i v sfere trudovyh otnoshenij // Social'no-trudovye issledovanija. No. 51(2). P. 8–15. DOI: 10.34022/2658-3712-2023-51-2-8-15. (In Russian)

БАЙСЫМАКОВА Д.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: baisymakovadana@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-1255-0235
МУХАМЕДЖАНОВ О.З.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: amonuzm@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0002-9311-7103
РАМАЗАНОВА А.С.,[3]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: ainura1210@bk.ru
ORCID ID: 0009-0009-3573-469X
АБИЛМАЖИНА А.М.,[3]
з.ғ.м, аға оқытушы.
e-mail: abilmazhina@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9022-6115
[1]Қонаев университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Ташкент мемлекеттік заң университеті,
Ташкент қ., Өзбекстан
[3]С. Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК САЛАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЕҢБЕК ЕТУ ҚҰҚЫҒЫ

Аңдатпа

Экономиканың цифрлық трансформациясы еңбек етуге конституциялық құқықтың мазмұнына және оны жүзеге асыру тетіктеріне елеулі ықпал етеді. Цифрлық технологиялардың таралауы, платформалық экономиканың дамуы, қашықтықтан жұмыспен қамту және еңбекті алгоритмдік басқару жүйелері жұмыскерлердің құқықтарын қорғаудың қолданыстағы құқықтық тетіктерін бейімдеуді талап ететін еңбек қатынастарының жаңа модельдерін қалыптастырады. Мұндай жағдайларда экономиканы цифрландыру кезеңінде жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетіктерін зерттеу ерекше өзекті болып отыр. Осы мақаланың мақсаты цифрлық экономика жағдайында еңбек етуге конституциялық құқықтың трансформациясын талдау және жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының таралуы жағдайында жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қамтамасыз етудің заманауи конституциялық-құқықтық тетіктерін айқындау болып табылады. Зерттеу аясында цифрлық технологиялардың еңбек нарығының құрылымына ықпалы, платформалық жұмыспен қамтудың ерекшеліктері және еңбек процестерін басқарудың алгоритмдік жүйелерін қолдану мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: еңбек етуге конституциялық құқық, цифрлық экономика, платформалық жұмыспен қамту, еңбекті цифрландыру, еңбекті алгоритмдік басқару, жұмыскерлердің жеке деректерін қорғау, еңбек құқықтарының конституциялық-құқықтық кепілдіктері.

BAISYMAKOVA D.S.,*[1]
PhD student.
*e-mail: baisymakovadana@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-1255-0235
MUKHAMEDZHANOV O.Z.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: amonuzm@yahoo.com
ORCID ID: 0009-0002-9311-7103
RAMAZANOVA A.S.,[3]
c.l.s., associate professor.
e-mail: ainura1210@bk.ru
ORCID ID: 0009-0009-3573-469X
ABILMAZHINA A.M.,[3]
master of law, senior lecturer.
e-mail: abilmazhina@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9022-6115
[1]University of Konaev,
Almaty, Kazakhstan
[2]Tashkent State University of Law,
Tashkent, Uzbekistan
[3]S. Amanzholov East Kazakhstan University,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

THE RIGHT TO WORK IN THE CONTEXT OF THE NEW CONSTITUTIONAL REFORM AND DIGITALIZATION OF THE STATE SPHERE

Abstract

The digital transformation of the economy has a significant impact on the content and mechanisms of the implementation of the constitutional right to work. The spread of digital technologies, the development of a platform economy, remote employment, and algorithmic labor management systems are forming new models of labor relations that require adaptation of existing legal mechanisms for employee protection. In these conditions, the study of constitutional and legal mechanisms for ensuring the labor rights of employees in the context of the digitalization of the economy is particularly relevant. The purpose of this article is to analyze the transformation of the constitutional right to work in the digital economy and identify modern constitutional and legal mechanisms for ensuring workers' labor rights in the spread of new forms of employment. The study examines the impact of digital technologies on the structure of the labor market, the features of platform employment and the use of algorithmic labor process management systems.

Keywords: constitutional right to work, digital economy, platform employment, digitalization of labor, algorithmic labor management, protection of personal data of employees, constitutional and legal guarantees of labor rights.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.04.2026

МРНТИ 10.59.01
УДК 349.6
JEL K32

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-80-90

ТЕЛЕУЕВ Г.Б.,*[1]
PhD, аға оқытушы.
*e-mail: telgalym@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9575-5278
ТАНАТБАЕВА Ж.Е.,[1]
докторант.
e-mail: tanatbayeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9575-5536
РЕМИ М.,[2]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: michei.remi@usa.es
ORCID ID: 0000-0003-0218-7377
НҰРМУХАНҚЫЗЫ Д.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail:daniyafmo@mail.ru
ORCID ID 0000-0003-3817-1975
[1]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан
[2]Кадис университеті,
Кадис қ., Испания

ГИДРОТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫСТАР САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды салу және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметі зерттелген. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеудің тиімділігін жетілдіру қажеттілігі негізделген. Салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде Орталық Азия мемлекеттері мен өзге де шет мемлекеттердегі гидротехникалық құрылыстар қызметіне жауапты органдардың құқықтық мәртебесінің ерекшеліктеріне зерттеу жүргізіліп, гидротехникалық құрылыстарды басқарудың тиімді моделін айқындауға бағытталған ғылыми тұжырымдар жасалған. Зерттеу қорытындысында Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстар қызметіне жауапты мемлекеттік органдардың жұмысын жетілдіру қажеттілігіне қатысты тұжырымдар берілген. Сонымен қатар, елімізде гидротехникалық құрылыстар туралы арнайы заң қабылдап, уәкілетті мемлекеттік органның құзыреті мен өкілеттіктерін нақты бекіту қажеттігі туралы қорытындылар ұсынылған. Зерттеу нәтижелерін еліміздің су құқығы саласындағы ғылыми зерттеулерде және су қатынастарын құқықтық реттеуге бағытталған құқық шығармашылық қызметте қолдануға болады.

Тірек сөздер: гидротехникалық құрылыстар, су қатынастары, мемлекеттік реттеу, су саясаты, трансшекаралық ынтымақтастық, климаттық өзгерістерге бейімделу, су заңнамасы.

Кіріспе

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіз жұмыс істеуінің басты мақсаты – халық пен аумақтарды апатты су тасқындарынан қорғау, гидротехникалық құрылыстардың үздіксіз жұмысын қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы дақылдарын және халықты тұрақты сумен жабдықтау, сондай-ақ экономикалық және әлеуметтік нысандарды электр энергиясымен қамтамасыз ету болып табылады. Бұл ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа да салаларының дамуының, сондай-ақ халықтың әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатының артуының маңызды

кепілі болып саналады [1]. Заманауи статистикалық мәліметтерге сәйкес, әлемде шамамен 58,4 мың бөгет бар, оның ішінде 37,4 мыңы соңғы 65 жыл ішінде салынған. Қазіргі уақытта су қоймалары арқылы жалпы көлемі 38,3 мың км³ өзен ағынының 16,1 мың км³-ден астамы реттеледі. Бұл гидротехникалық құрылыстардың су шаруашылығы жүйесінде маңызды орын алатынын және орнықты дамуды қамтамасыз етуде елеулі рөл атқаратынын көрсетеді. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіз жай-күйін қамтамасыз етуде мемлекеттік-құқықтық реттеу тетігі шешуші рөл атқарып қана қоймай, мемлекеттің экономикалық тұрақтылығына да тікелей ықпал етеді. Қазақстан Республикасында Су ресурстары және ирригация министрлігінің бастамасымен жеке меншік нысанындағы немесе қараусыз қалған гидротехникалық құрылыстарды мемлекеттік кәсіпорындардың балансына беру жөніндегі жол картасы әзірленген. Осыған сәйкес, 2025 ж. 120 гидротехникалық нысан мемлекеттік меншікке өткен болса, 2026 ж. – 245, ал 2027 ж. 456 нысанды мемлекет балансына беру жоспарланған. Сонымен қатар, шамамен 1937 гидротехникалық нысанды коммуналдық меншіктен республикалық меншікке ауыстыру көзделіп отыр [2].

Жалпы, Қазақстан Республикасында соңғы жылдары гидротехникалық құрылыстар қызметіне байланысты орын алған апаттардан кейін оларды мемлекеттік меншікке беру жұмыстары күшейтілді (1-кесте).

Кесте 1 – Гидротехникалық құрылыстарды мемлекет меншігіне өткізу динамикасы

№	Жыл	Мемлекет меншігіне өткен гидротехникалық құрылыстар саны
1	2025 ж.	120
2	2026 ж.	245
3	2027 ж.	456 (жоспарда)
Ескертпе: Авторлар құрастырған.		

Гидротехникалық құрылыстардың қызметі мемлекеттің су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен орнықты дамуға көшудегі маңызды факторлардың бірі болып табылады. Осыған байланысты олардың құрылысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметін құқықтық тұрғыдан зерттеу және жетілдіру шараларын ұсыну заң ғылымын дамытуға негіз болады. Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың маңызы су тапшылығының артуына, трансшекаралық су пайдалану мәселелеріне және климаттық өзгерістерге байланысты ерекше өзектілікке ие болып отыр. Осы саладағы мемлекеттік органдардың қызметін жетілдіру гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың экологиялық, экономикалық және әлеуметтік талаптарға сәйкестігін арттыруда маңызды рөл атқарады.

Зерттеу нысаны – Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды салу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметі барысында туындайтын құқықтық қатынастар.

Зерттеу пәні – Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды салу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық нормалар мен негізгі ережелер, сондай-ақ осы саладағы халықаралық актілер, ұлттық заңнама және құқық қолдану тәжірибесі.

Ғылыми мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында және кейбір шет мемлекеттерде гидротехникалық құрылыстарды салу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметіне кешенді талдау жүргізу негізінде құқықтық олқылықтарды анықтап, осы саладағы заңнама мен ұлттық тәжірибені жетілдіру жолдарын ұсыну. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер айқындалған:

1. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі мен олардың қолданысқа енгізілуінің нормативтік құқықтық негіздеріне талдау жасау.
2. Қазақстан Республикасындағы және кейбір шет мемлекеттерде гидротехникалық құрылыстарды салу мен су құрылыстары саласындағы мемлекеттік органдардың құзыреті мен олардың қызметінің мазмұнын анықтау.
3. Күрделі су құрылыстарын басқару саласындағы органдардың жүйесін ұсыну.

4. Еліміздегі күрделі су құрылыстарын салу және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі нормалардың олқылықтарын анықтап, оларды тиімді шешу жолдарын көрсету.

5. Гидротехникалық құрылыстарды салу мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ұлттық тәжірибені жетілдіру мақсатында шетелдік осы саланы мемлекеттік реттеу органдарының қызметіне талдау жасау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды салу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметін жетілдіру мәселелерін зерттеуге арналған. Зерттеу барысында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі тиімді модельді анықтау мақсатында Орталық Азия мемлекеттері мен өзге де шет мемлекеттердің тәжірибесі негізінде салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі кеңінен қолданылды. Ғылыми мақаланың эмпирикалық базасын Қазақстан Республикасының Су кодексі, гидротехникалық құрылыстардың қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілер, сондай-ақ осы саладағы мемлекеттік органдардың ресми актілері құрады. Ғылыми-құқықтық талдау әдісі отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу тақырыбына қатысты ғылыми еңбектерінің мазмұнын зерделеу барысында қолданылды.

Сонымен қатар, шет мемлекеттер мен Қазақстан Республикасындағы гидротехникалық құрылыстар қызметін реттеуге қатысты негізгі нормативтік-құқықтық актілерді талдау кезінде формальды-құқықтық әдіс кеңінен пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылау

XX ғ. соңғы онжылдықтары мен XXI ғ. алғашқы онжылдықтары жаһандық су мәселесінің өзектілігінің артуымен сипатталып, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ерекше назар аударуды талап етті. Сонымен қатар, қоршаған орта мен су қауіпсіздігі саласында теориялық және құқықтық зерттеулер белсенді түрде жүргізілуде. Қазақстан Республикасында су ресурстарын ұтымды пайдалануды қамтамасыз етудің негізгі тетіктерінің бірі – гидротехникалық құрылыстар қызметін құқықтық реттеуді жүйелеу болып табылады. Жалпы, су саласын реттеудің басты міндеті – су объектілерін (өзендер, көлдер, теңіздер, жер асты сулары) экономикалық тұрғыдан тиімді әрі ұтымды пайдалануға жағдай жасау. Табиғи су ресурстарын, атап айтқанда өзендер, көлдер, теңіздер мен жер асты суларын тиімді пайдаланумен қатар, су шаруашылығының түрлі салаларында жасанды су ағындары мен күрделі су (гидротехникалық) құрылыстары кеңінен қолданылады.

Су ресурстарының қолжетімділігі ең алдымен табиғи факторларға тікелей байланысты болғандықтан, өзен арналарын тазарту, су көздерін қалпына келтіру, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы мақсаттары үшін су алу, тау-кен өндірісіндегі дренаж, су жинау жүйелерін дамыту сияқты іс-шаралар арқылы қамтамасыз етіледі. Аталған компоненттердің күрделілігі экологиялық және антропогендік өзгерістерге байланысты артып келеді. Көптеген дамушы мемлекеттер су ресурстарының жеткіліксіздігі мен сумен жабдықтау қажеттілігінің артуына байланысты түрлі қиындықтарға тап болуда. Климаттың өзгеруі, халық санының өсуі және су ресурстарын тиімсіз басқару әлемнің көптеген өңірлерінде су тапшылығына алып келді. Қазіргі жағдайда қарқынды экономикалық даму су тапшылығы мәселесін одан әрі күшейтуде. Сондықтан осы процестердің теріс әсерін азайтуға бағытталған шараларды қабылдау қажет. Су тапшылығы қаупін төмендету және су ресурстарының қолжетімділігін тұрақтандыруда гидротехникалық құрылыстардың рөлі ерекше маңызды [3].

Құқықтық философия тұрғысынан гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі тек техникалық немесе әкімшілік жауапкершілік ретінде ғана қарастырылмауы тиіс. Сонымен қатар, ол болашақ ұрпақтың мүдделері мен қоғамның жалпы әл-ауқатын қорғауға бағытталған заңдық міндет ретінде бағалануы қажет. Осы жағдайда құқық тек реттеуші құрал ғана емес, сонымен бірге профилактикалық бақылау мен тиімді пайдалануды ұйымдастыру тетігі ретінде қызмет етуі тиіс. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды бағыттарының бірі – қауіпсіздікті бағалау және профилактикалық қадағалау жүйесін жетілдіру.

Тарихи тұрғыдан алғанда, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі салалық заңнамамен және Орталық Азия елдеріндегі орталықтандырылған мемлекеттік бақылау жүйесі арқылы реттеліп келді. Бұл модель инфрақұрылым қауіпсіздігі мен тәуекелдерді басқаруда мемлекеттің шешуші рөлін айқындайтын құқықтық философияны көрсетеді [2].

Су шаруашылығы тәжірибесі көрсеткендей, гидротехникалық құрылыстар қызметіндегі болмашы ақаулардың өзі ірі табиғи апаттарға алып келуі мүмкін. Әсіресе 30–40 жылдан астам уақыт пайдаланылып келе жатқан гидротехникалық құрылыстарда апаттардың орын алу қаупі арта түседі. Әлемнің әртүрлі мемлекеттеріндегі гидротехникалық құрылыстарда орын алған апаттарға жүргізілген статистикалық талдау олардың тіреуіш конструкциялары салыстырмалы түрде сенімді болғанымен, әрбір мың бөгеттің бірінде ірі апат немесе адам шығынына, ірі материалдық залалға және экологиялық зардаптарға алып келетін төтенше жағдайлардың тіркелетінін көрсетеді [4].

Жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің 90%-ы, электр энергиясының 40%-ы, гидротехникалық құрылыстардың төменгі ағысындағы су жинау алаптарында тұратын 15 миллионнан астам халықтың қауіпсіздігі, сондай-ақ экономиканың басқа да салаларының тұрақты қызметі гидротехникалық құрылыстардың тиімді жұмысына тікелей байланысты [5]. Гидротехникалық құрылыстардың қызметі мен олардың қауіпсіздігіне жауапты мемлекеттік органдардың қызметін жетілдіру мәселесін зерттеу үшін Орталық Азия мемлекеттеріндегі осы саладағы мемлекеттік органдардың құрылымы мен қызметіне талдау жүргізу қажет. Жалпы, гидротехникалық құрылыстар қызметіне жауапты органдардың құқықтық мәртебесі мен қызметін реттеу шет мемлекеттерде әртүрлі ерекшеліктерге ие. Бұл, ең алдымен, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі саласындағы заңнаманы жетілдірудің негізгі бағыты алдын алу шаралары жүйесін әзірлеу, жобалау және оларды тиімді пайдалану барысында барлық техникалық регламенттердің уақытылы орындалуын мемлекеттік деңгейде қатаң бақылаумен байланысты.

Трансшекаралық су ресурстарында орналасқан бөгеттер мен басқа да гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету көршілес мемлекеттердің қауіпсіздігіне ықтимал теріс әсердің алдын алу тұрғысынан ерекше маңызға ие. Орталық Азия мемлекеттеріндегі гидротехникалық құрылыстарға қойылатын қауіпсіздік талаптарын талдау нәтижесінде Өзбекстан Республикасының заңнамасы осы салада жетекші орын алатыны байқалады. Өзбекстан Республикасында ірі гидротехникалық құрылыстарды қадағалайтын арнайы уәкілетті орган құрылған, сондай-ақ «Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі туралы» Заң қабылданған. Аталған заңға сәйкес гидротехникалық құрылыстың меншік иесі мен пайдаланушы ұйымы «гидротехникалық құрылыстар қауіпсіздігінің нашарлау себептерін жүйелі түрде талдауға, олардың техникалық жай-күйін бақылауға, қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ авариялардың алдын алу жөніндегі шараларды жедел әзірлеп, іске асыруға» міндетті [6]. Осы Заңның 6-бабына сәйкес, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары мыналар болып айқындалған:

- гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі саласындағы мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру;
- гидротехникалық құрылыстарда табиғи және антропогендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу және олардың салдарын азайтуға бағытталған шаралар кешенін әзірлеу және іске асыру;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарын дамыту, сондай-ақ инновациялық және практикалық жобалардың нәтижелерін өндірістік тәжірибеге енгізу;
- гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі саласындағы кадрларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру;
- халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

Сонымен қатар, Өзбекстан Республикасының Министрлер Кабинеті, гидротехникалық құрылыстардың қызметіне жауапты арнайы уәкілетті орган, Өзбекстан Республикасының Су шаруашылығы министрлігі, Төтенше жағдайлар министрлігі, Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы министрлігі және жергілікті атқарушы органдардың гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы құзыреттері мен жауапкершілігі нақты айқындалған [7].

Ал Тәжікстан Республикасында Энергетика және су ресурстары министрлігінің жанындағы гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін мемлекеттік қадағалау қызметі гидротехникалық құрылыстар пайдалануға берілгеннен кейін оларға мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті атқарушы орган болып табылады.

Мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде келесі өкілеттіктерді жүзеге асырады:

- бөгеттерді, су электр станциялары ғимараттарын, су өткізу тоннельдерін және өзге де гидротехникалық құрылыстарды жөндеу-құрылыс жобаларын әзірлеу мен іске асыру барысында нормалар мен ережелердің сақталуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік қадағалауды жүзеге асырады;
- су электр станцияларының гидротехникалық құрылыстарындағы геодезиялық және геосүзгілеу жұмыстарын бақылауды қамтамасыз етеді;
- қауіпсіздік декларацияларын рәсімдеу тәртібін және оған енгізілетін деректер тізбесін әзірлейді;
- гидротехникалық құрылыстардағы авариялардың алдын алу бойынша бақылау шараларын жүзеге асырады;
- гидротехникалық құрылыстар аумақтарын, өзен арналары мен оларға іргелес аумақтарды пайдалану мәселелерін тиісті мемлекеттік органдармен келіседі [8].

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін басқаруда Тәжікстан Республикасының тәжірибесі ерекше назар аударуға тұрарлық. Себебі Тәжікстан Республикасының Су кодексі су объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы құқықтық қатынастарды реттеудің негізгі қайнар көзі болып табылады. Сонымен қатар, аталған кодексте гидротехникалық құрылыстар қызметіне жауапты жалпы құзыретті мемлекеттік органдардың мәртебесі мен қызметі бекітілген. Тәжікстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін мемлекеттік қадағалау қызметі жұмыс істейді. Су ресурстарының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты негізгі орган – Төтенше жағдайлар министрлігі. Оның негізгі міндеттеріне мыналар кіреді:

1. Ерекше маңызы бар объектілерді, соның ішінде құбырларды, ауыз су көздерін, электр станцияларын және гидродинамикалық құрылыстарды күзетуді ұйымдастыру.
2. Су тасқыны мен сел қаупі бар аймақтарды анықтау, жағалауды нығайту жұмыстарын жүргізу және қорғаныш аймақтарының құрылысын бақылау.
3. Тиісті мемлекеттік органдармен бірлесіп қауіпсіздік, санитариялық-гигиеналық қағидалар мен нормалардың сақталуын бақылау.
4. Халықты ауыз сумен қауіпсіз қамтамасыз ету мақсатында ауыз су көздерін қорғау және пайдалану.
5. Мемлекеттік органдармен бірлесіп бақылау және мониторинг жүргізуді ұйымдастыру.
6. Табиғи ресурстарды қорғау жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру;
8. Төтенше жағдайларды болжау және мониторингтеу жүйесін құру бойынша қажетті шараларды қабылдау [8].

Ал Қырғызстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі саласындағы нормативтік-құқықтық базаның негізін Су кодексі құрайды. Қырғызстан Республикасының Су кодексінде су тасқыны, құрғақшылық, сел және көшкін қаупі, гидротехникалық құрылыстардың жай-күйі мен тұрақтылығы туралы ақпараттық-басқару жүйесінің құрылымы бекітілген. Сонымен қатар, объектілердің халық үшін ықтимал қауіптілігіне қатысты болжамдар қарастырылған. Кодекс су объектілерін пайдалану және қорғау саласындағы құқықтық қатынастардың негізгі қағидаттарын айқындайды. Алайда, гидротехникалық құрылыстардың ерекшеліктерін ескере отырып, төтенше жағдайлар қаупін бағалау тетіктері жеткілікті деңгейде нақтыланбаған. Қырғызстан Республикасының тәжірибесінде гидротехникалық құрылыстар су шаруашылығы құрылыстарының бір түрі ретінде қарастырылып, оларды басқару су ресурстарын басқаруға жауапты мемлекеттік органның құзыретіне жатады [9]. Түрікменстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану қағидалары қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі реттеуші тетігі ретінде қарастырылады. Түрікменстанның Су кодексіне сәйкес, суды пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік басқаруды Түрікменстан Министрлер Кабинеті, уәкілетті мемлекеттік органдар, жергілікті атқарушы билік органдары және жергілікті өзін-өзі басқару органдары жүзеге асырады (10-бап, 1-т.). Уәкілетті мемлекеттік органдардың қызметіне жалпы басшылықты Түрікменстан Министрлер Кабинеті жүзеге асырады. Сонымен

қатар, аумақтық-бассейндік мемлекеттік су шаруашылығы ұйымдары суды пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік басқару және бақылау функцияларын орындайтын уәкілетті органға ведомстволық бағынысты құрылымдар болып табылады [10]. Әзірбайжан Республикасы су қауіпсіздігінің әлеуметтік (қоғамдық денсаулық) және экологиялық аспектілеріне ерекше назар аударады, ал бөгеттердің қауіпсіздігі осы жүйенің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Қазіргі уақытта елде халықты сумен қамтамасыз етуді жақсарту және жаңа гидроэлектр станцияларын салу бағытындағы ірі жобалар, соның ішінде Тахтакөрпу су қоймасы мен Шәмкірчай су қоймасы жобалары іске асырылуда [11].

Бүгінде Әзірбайжан Республикасында 1,435 млн га суармалы жер пайдаланылуда, оның 118,2 мың га Армения басып алған аумақта орналасқан. Республикада өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімдерінің шамамен 85–90%-ы осы суармалы жерлердің үлесіне тиесілі. Суармалы жерлер негізінен ыстық әрі құрғақ климат жағдайындағы жазық аймақтарда орналасқан. Сонымен қатар, 600 мың га астам аумақта кешенді мелиорациялық іс-шаралар жүргізіліп, коллекторлық-дренаждық желілер салынған. Жалпы республика бойынша жыл сайын 10–13 млрд текше метр су пайдаланылады, оның 65–70%-ы ауыл шаруашылығы саласының үлесіне тиеді. Әзірбайжан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттің негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру;
- гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі саласындағы ғылыми-техникалық саясатты айқындау және халықаралық ынтымақтастықты дамыту;
- құрылыстардың қауіпсіздік деңгейі бойынша жіктелуін және оларды қорғау режимін белгілеу;
- гидротехникалық құрылыстардың мемлекеттік тізілімін жүргізу тәртібін бекіту;
- құрылыстардың қауіпсіздігіне сараптама жүргізу және қауіпсіздік декларацияларын әзірлеу қағидаларын бекіту;
- авариялық жағдайларға техникалық тексеру жүргізетін арнайы комиссияларды ұйымдастыру;
- гидротехникалық құрылыстардың сенімділігі мен қауіпсіз пайдалану талаптарына қатысты нормативтер мен стандарттарды әзірлеу және бекіту;
- мемлекеттік бақылау жүргізу қағидаларын айқындау;
- апарияға ұшыраған немесе табиғи апаттар салдарынан бүлінген құрылыстарды жою, қалпына келтіру немесе консервациялау туралы шешім қабылдау [11].

Жоғарыда аталған мемлекеттердің тәжірибесімен салыстырғанда, Қазақстан Республикасындағы гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мемлекеттік органдардың қызметі кешенді әрі салааралық сипатымен ерекшеленеді. Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты органдарды шартты түрде тікелей және жанама басқарушы органдар деп екі санатқа бөліп қарастыруға болады. Біздің пікірімізше, гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі тікелей органы ретінде Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігі қарастырылуы тиіс. Аталған министрліктің негізгі қызмет бағыттарына мыналар жатады:

- су ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру;
- су жеткізу қызметтерін ұйымдастыру;
- су қатынастары саласындағы табиғи монополия субъектілерінің қызметін реттеу және бақылау;
- гидротехникалық құрылыстар арқылы беттік ағындарды реттеу және басқа да заңнамамен айқындалған функцияларды жүзеге асыру [12].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 ж. 4 қазандағы №863 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігінің кейбір мәселелері туралы» ережеге сәйкес министрліктің гидротехникалық құрылыстарға қатысты келесі құзыреттері бар:

- гидротехникалық құрылыстарды пайдалану және жөндеу тәртібін белгілеу;
- суару арналары арқылы су жеткізу және гидротехникалық құрылыстар арқылы беттік ағындарды реттеу қызметтерін бақылау;

- гидротехникалық құрылыстардың техникалық жағдайын тексеру ережелерін бекіту;
- гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі жөніндегі қағидаларды бекіту;
- гидротехникалық құрылыстарды сертификаттау тәртібін айқындау;
- республикалық меншіктегі су ресурстары мен гидротехникалық құрылыстардың жұмысын ұйымдастыру [13].

Гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңызды стратегиялық ұйымдардың бірі – «Қазсушар» ШЖҚ РМК. Бұл кәсіпорын су шаруашылығы инфрақұрылымын басқаруды жүзеге асырып, мемлекеттік су саясатын іске асыруда негізгі рөл атқарады. Сонымен қатар, «Қазсушар» гидротехникалық құрылыстарды техникалық қызмет көрсету, жөндеу және қайта жаңарту жұмыстарын жүргізеді, олардың техникалық жай-күйін бақылайды және су ресурстарын басқарудың заманауи технологияларын енгізуге қатысады. Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі нормативтік-құқықтық базасын Қазақстан Республикасының Су кодексі және Су ресурстары және ирригация министрлігінің гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі жөніндегі нормативтік актілері құрайды. Алайда, аталған құқықтық актілерде мемлекеттік органдардың құзыреттері көбіне жалпы сипатта ғана белгіленген. Сонымен бірге, жаңа редакциядағы Су кодексінде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі мен пайдалану режиміне қатысты нормалар кеңейтілген [14]. Ал гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі регламентін бекіту туралы министрлік бұйрығында олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты нақты талаптар қарастырылғанымен, мемлекеттік органдардың жауапкершілігі мен өзара құзыреттерін нақты айқындайтын нормалар жеткіліксіз [15]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қызметіне жанама түрде ықпал ететін әртүрлі мемлекеттік органдар бар. Олар гидротехникалық құрылыстардың экологиялық талаптарға сәйкестігін, авариялық қауіпсіздігін, құрылыс нормаларының сақталуын, коммуналдық меншіктегі объектілердің қызметін бақылауды, тарифтік реттеуді және пайдалану режимін айқындауды жүзеге асырады. Осыған байланысты гидротехникалық құрылыстарды басқару тек бір органның құзыретімен шектелмейді. Мұндай модельдің жағымды жағы – басқарудың кешенділігін қамтамасыз ету болса, жағымсыз жағы – басқару функцияларының жүйесіздігі мен мемлекеттік органдар арасындағы үйлестірудің жеткіліксіздігі болып табылады. Өкінішке қарай, мемлекеттік бақылау және қадағалау органдарының көптігіне қарамастан, бөгеттердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында олардың арасында тиімді үйлестіру мен ынтымақтастық тетіктері толық қалыптаспаған.

Бұл мәселе болашақтағы ғылыми зерттеулердің маңызды бағыттарының бірі бола алады.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін реттейтін нормативтік-құқықтық базаның құрылымдық тұтастыққа ие еместігін және алдын алу сипатындағы құқықтық стандарттарды жүйелі түрде біріктіруді толық қамтамасыз етпейтінін көрсетті. Бұл мәселе тек әкімшілік сипаттағы проблема ғана емес, сонымен қатар салалық заңнамадағы құқықтық олқылықтардың көрінісі болып табылады. Доктриналық талдау гидротехникалық құрылыстар қауіпсіздігіне қатысты нормалардың су құқығы, экологиялық құқық, азаматтық қорғау заңнамасы және құрылыс нормалары арасында шашыраңқы түрде орналасқанын көрсетті. Алайда, бұл салада біртұтас арнайы заңнамалық актінің болмауы тәуекелдерді жіктеу, алдын алу міндеттемелері, бақылау өкілеттіктері мен жауапкершілік стандарттарын нақтылауда құқықтық олқылықтарға алып келеді. Қолданыстағы нормативтік актілер негізінен бөгеттерді тіркеу және санаттау мәселелеріне бағытталған, ал өзге гидротехникалық құрылыстар кешенді рәсімдік кепілдіктермен толық қамтылмаған. Бұл жағдай заңнаманың жүйелілігі мен иерархиялық үйлесімділігін әлсіретіп, құқық қолдану тетіктерінің тиімді жұмыс істеуіне кедергі келтіреді [16].

Қорытынды

Сонымен, зерттеу барысында Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды салу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметін жетілдіруге бағытталған кешенді салыстырмалы-құқықтық талдаулар жүргізілді. Ерекше назар мемлекеттік басқарудың институционалдық жүйесіне, салааралық құрылымына

және мемлекеттік органдардың өзара іс-қимыл тетіктеріне аударылды. Үздік тәжірибелерді айқындау мақсатында Орталық Азия мемлекеттеріндегі гидротехникалық құрылыстарды салу және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты органдардың қызметіне заңнамалық талдау жасалды. Зерттеу объектісі ретінде қарастырылған мемлекеттерде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі елдің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және тұрақты дамуға көшу әлеуетімен тікелей байланысты екені анықталды.

Орталық Азия мемлекеттері өздерінің құқықтық жүйелерінің ерекшеліктеріне сәйкес гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде әртүрлі мемлекеттік-құқықтық реттеу тетіктерін қолданады. Кейбір мемлекеттерде бұл мәселе арнайы нормативтік-құқықтық актілермен реттелсе, енді бір елдерде жалпы құқықтық актілер шеңберінде қарастырылған. Сонымен қатар, жекелеген мемлекеттерде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігіне жауапты органдардың құзыреттері фрагментарлық сипатта ғана бекітілгені байқалады. Жүргізілген салыстырмалы талдау гидротехникалық құрылыстарды салу мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органдардың қызметі бірыңғай институционалдық құрылым негізінде ұйымдастырылып, әрбір органның жауапкершілік шегі нақты айқындалуы және олардың өзара іс-қимылы жоғары деңгейде үйлестірілуі қажет екенін көрсетті.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы үшін арнайы «Гидротехникалық құрылыстар туралы» заң қабылдау қажеттігі жөнінде ұсыныс жасаймыз. Аталған заңда гидротехникалық құрылыстардың қызметі мен қауіпсіздігіне жауапты мемлекеттік органдардың құзыреттері нақты әрі жүйелі түрде бекітілуі тиіс. Сонымен қатар, барлық уәкілетті органдардың қызметін үйлестіретін және осы салаға жалпы басшылық жасайтын арнайы мемлекеттік орган құру қажет деген қорытындыға келеміз. Зерттеу нәтижелері негізінде отандық гидротехникалық құрылыстардың қызметі мен қауіпсіздігіне жауапты мемлекеттік органдардың құқықтық мәртебесін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірленді. Зерттеуде ұсынылған ғылыми тұжырымдар мен идеялар осы бағыттағы болашақ ғылыми зерттеулер үшін теориялық және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын AP26193915 «Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу» гранттық жобасы аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Махмақулов Н.И., Чориев И.Н. Меры по обеспечению безопасности гидротехнических сооружений // Наука и образование. – 2022. URL: https://www.cawater-info.net/bk/dam-safety/papers.htm (дата обращения: 23.03.2026)

2 2026 жылы 245 гидротехникалық нысан мемлекеттік меншікке өтеді // DKNews. URL: https://dknews.kz/kz/kazak-tilindegi-makalalar/370464-2026-zhyly-245-gidrotehnikalyk-nysan-memlekettik (өтініш берілген күн: 02.05.2026)

3 Музтауов Ж., Гаврилова Ю., Умаров Д. Нормативно-правовое регулирование гидротехнических сооружений и их влияние на водную безопасность Республики Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. – 2024. – № 146(1). – С. 158–175. URL: https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/354

4 Телеуев Г.Б., Танатбаева Ж.Е., Нарзуллаев О.Х. Некоторые вопросы правил государственного правового регулирования эксплуатации гидротехнических сооружений в Республике Казахстан // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2025. – № 4(13). – С. 42–52. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-4-42-52

5 Narzullaev O.K., Kholmuminov J.T., Baratov A.S., Mamatqulov R.P., Khamidov B.K. Ensuring the Safety of Hydraulic Structures in Central Asia: A Comparative Perspective // Legality: Journal Ilmiah Hukum. 2026. Vol. 34. No. 1. P. 46–66. DOI: 10.22219/ljih.v34i1.42508

6 Миканович Д.С. Прогнозирование возникновения чрезвычайных ситуаций на грунтовых подпорных сооружениях шламохранилищ Республики Беларусь: дис. … канд. техн. наук. – Минск, 2020. – 214 с.

7 О безопасности гидротехнических сооружений: Закон Республики Узбекистан // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – 2023. URL: https://lex.uz (дата обращения: 23.03.2026)

8 О безопасности гидротехнических сооружений: Закон Республики Таджикистан // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2020. – № 12(1), с. 825. URL: https://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/tj_hts_safety_2010.pdf (дата обращения: 23.03.2026)

9 Водный кодекс Кыргызской Республики от 12 января 2005 года № 8 (в ред. 2025 г.) // Официальный интернет-портал нормативных правовых актов Кыргызской Республики. – 2025. URL: https://cbd.minjust.gov.kg (дата обращения: 23.03.2026)

10 Водный кодекс Республики Туркменистан № 685-V. – 2015. URL: https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=82935 (дата обращения: 23.03.2026)

11 Водный кодекс Азербайджанской Республики № 418-IQ. – 1997. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2564 (дата обращения: 23.03.2026)

12 Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігі. Ресми интернет-ресурс. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/water?lang=kk (өтініш берілген күн: 07.05.2026)

13 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 4 қазандағы № 863 қаулысы «Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігінің кейбір мәселелері» // Әділет. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 07.05.2026)

14 Қазақстан Республикасының Су кодексі № 178-VIII. – 2025. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000178 (өтініш берілген күн: 07.05.2026)

15 «Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі туралы регламентті бекіту туралы» ҚР Су ресурстары және ирригация министрінің 2025 жылғы 15 шілдедегі № 173-НҚ бұйрығы // Әділет. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500036459 (өтініш берілген күн: 07.05.2026)

16 Mukasheva A.A., Narzullaev O.K., Teleuyev G.B., Bekturganov A.E., Tanatbaeva Zh.E. Regulating Transboundary Water Resources and Hydraulic Infrastructure in Central Asia // Journal of Sustainable Development and Regulatory Issues. 2026. Vol. 4. No. 1. P. 163–189. DOI: 10.53955/jsderi.v4i1.228. URL: https://journal.contrariusactus.com/index.php/JSDERI/article/view/228 (accessed: 07.05.2026)

REFERENCES

1 Mahmakulov N.I., Choriev I.N. (2022) Mery po obespecheniju bezopasnosti gidrotehnicheskih sooruzhenij // Nauka i obrazovanie. URL: https://www.cawater-info.net/bk/dam-safety/papers.htm (data obrashhenija: 23.03.2026) (In Russian)

2 2026 jyly 245 gidrotehnikalyq nysan memlekettık menşıkke ötedı // DKNews. URL: https://dknews.kz/kz/kazak-tilindegi-makalalar/370464-2026-zhyly-245-gidrotehnikalyk-nysan-memlekettik (ötınış berılgen kün: 02.05.2026) (In Kazakh)

3 Muztauov Zh., Gavrilova Ju., Umarov D. (2024) Normativno-pravovoe regulirovanie gidrotehnicheskih sooruzhenij i ih vlijanie na vodnuju bezopasnost' Respubliki Kazahstan // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo. No. 146(1). P. 158–175. URL: https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/354 (In Russian)

4 Teleuev G.B., Tanatbaeva Zh.E., Narzullaev O.H. (2025) Nekotorye voprosy pravil gosudarstvennogo pravovogo regulirovanija jekspluatacii gidrotehnicheskih sooruzhenij v Respublike Kazahstan // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 4(13). P. 42–52. DOI: 10.46914/2959-4197-2025-1-4-42-52 (In Russian)

5 Narzullaev O.K., Kholmuminov J.T., Baratov A.S., Mamatqulov R.P., Khamidov B.K. (2026) Ensuring the Safety of Hydraulic Structures in Central Asia: A Comparative Perspective // Legality: Jurnal Ilmiah Hukum. Vol. 34. No. 1. P. 46–66. DOI: 10.22219/ljih.v34i1.42508 (In English)

6 Mikanovich D.S. (2020) Prognozirovanie vozniknovenija chrezvychajnyh situacij na gruntovyh podpornyh sooruzhenijah shlamohranilishh Respubliki Belarus': dis. … kand. tehn. nauk. Minsk. 214 p. (In Russian)

7 O bezopasnosti gidrotehnicheskih sooruzhenij: Zakon Respubliki Uzbekistan // Nacional'naja baza dannyh zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan. 2023. URL: https://lex.uz (data obrashhenija: 23.03.2026) (In Russian)

8 O bezopasnosti gidrotehnicheskih sooruzhenij: Zakon Respubliki Tadzhikistan // Ahbori Madzhlisi Oli Respubliki Tadzhikistan. 2020. No. 12(1), p. 825. URL: https://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/tj_hts_safety_2010.pdf (data obrashhenija: 23.03.2026) (In Russian)

9 Vodnyj kodeks Kyrgyzskoj Respubliki ot 12 janvarja 2005 goda № 8 (v red. 2025 g.) // Oficial'nyj internet-portal normativnyh pravovyh aktov Kyrgyzskoj Respubliki. 2025. URL: https://cbd.minjust.gov.kg (data obrashhenija: 23.03.2026) (In Russian)

10 Vodnyj kodeks Respubliki Turkmenistan №685-V. 2015. URL: https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=82935 (data obrashhenija: 23.03.2026) (In Russian)

11 Vodnyj kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki № 418-IQ. 1997. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2564 (data obrashhenija: 23.03.2026) (In Russian)

12 Qazaqstan Respublikasynyñ Su resurstary jäne irigasia ministrlıgı. Resmi internet-resurs. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/water?lang=kk (ötınış berılgen kün: 07.05.2026) (In Kazakh)

13 Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 4 qazandağy № 863 qaulysy «Qazaqstan Respublikasynyñ Su resurstary jäne irigasia ministrlıgınıñ keibır mäseleleri» // Ädılet. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 07.05.2026) (In Kazakh)

14 Qazaqstan Respublikasynyñ Su kodeksı №178-VIII. 2025. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000178 (ötınış berılgen kün: 07.05.2026) (In Kazakh)

15 «Gidrotehnikalyq qūrylystardyñ qauıpsızdıgı turaly reglamenttı bekıtu turaly» QR Su resurstary jäne irigasia ministrınıñ 2025 jylğy 15 şıldedegı № 173-NQ būiryğy // Ädılet. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500036459 (ötınış berılgen kün: 07.05.2026) (In Kazakh)

16 Mukasheva A.A., Narzullaev O.K., Teleuyev G.B., Bekturganov A.E., Tanatbaeva Zh.E. (2026) Regulating Transboundary Water Resources and Hydraulic Infrastructure in Central Asia // Journal of Sustainable Development and Regulatory Issues. Vol. 4. No. 1. P. 163–189. DOI: 10.53955/jsderi.v4i1.228. URL: https://journal.contrariusactus.com/index.php/JSDERI/article/view/228 (accessed: 07.05.2026) (In English)

ТЕЛЕУЕВ Г.Б.,*[1]
PhD, ст. преподаватель.
*e-mail: telgalym@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9575-5278
ТАНАТБАЕВА Ж.Е.,[1]
докторант.
e-mail: tanatbayeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9575-5536
РЕМИ М.,[2]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: michei.remi@usa.es
ORCID ID: 0000-0003-0218-7377
НҰРМУХАНҚЫЗЫ Д.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail:daniyafmo@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3817-1975
[1]Жетысуский университет
им. И. Жансугурова,
г. Талдықорған, Қазақстан
[2]Кадисский университет,
г. Кадис, Испания

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В СФЕРЕ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается деятельность государственных органов, ответственных за строительство и безопасность гидротехнических сооружений в Республике Казахстан. Устанавливается необходимость повышения эффективности государственного правового регулирования в сфере обеспечения безопасности гидротехнических сооружений. На основе сравнительно-правового анализа было проведено исследование специфики правового статуса органов, ответственных за эксплуатацию гидротехнических сооружений в странах Центральной Азии и других зарубежных государствах, предприняты научные инициативы по выявлению оптимальной модели управления эксплуатацией гидротехнических сооружений. Исследование завершилось выводами о необходимости совершенствования деятельности государственных органов, ответственных за эксплуатацию гидротехнических сооружений в Республике Казахстан. Был сделан вывод о необходимости принятия в нашей стране закона о гидротехнических сооружениях, устанавливающего полномочия и ком-

петенцию специализированного государственного органа. Результаты исследования рекомендуется использовать в научных исследованиях по водному праву страны и в законодательной деятельности, касающейся правового регулирования водных отношений.

Ключевые слова: гидротехнические сооружения, водные отношения, государственное регулирование, водная политика, трансграничное сотрудничество, адаптация к изменению климата, водное законодательство.

TELEUYEV G.B.,*[1]
PhD, senior lecturer.
*e-mail: galim200385@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9575-5278
TANATBAYEVA Z.E.,[1]
PhD student.
e-mail: tanatbayeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9575-5536
REMI M.,[2]
PhD, associate professor.
e-mail: michei.remi@usa.es
ORCID ID: 0000-0003-0218-7377
NURMUKHANKYZY D.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail:daniyafmo@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3817-1975
[1]Zhetisu University named
after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan
[2]University of Cádiz,
Andalusia, Spain

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITIES IN THE FIELD OF HYDRAULIC STRUCTURES

Abstract

The article examines the activities of the state bodies responsible for the construction and safety of hydraulic engineering structures in the Republic of Kazakhstan. It establishes the necessity of improving the effectiveness of state legal regulation in ensuring the safety of hydraulic engineering structures. Based on comparative legal analysis, a study was conducted into the specific legal status of the bodies responsible for the operation of hydraulic engineering structures in Central Asian states and other foreign countries, scientific initiatives were undertaken to identify the best model for managing the operation of hydraulic engineering structures. The study concluded with findings regarding the need to improve the activities of the state bodies responsible for the operation of hydraulic engineering structures in the Republic of Kazakhstan. It was concluded that a law on hydraulic engineering structures should be adopted in our country, establishing the remit and authority of a specialised state body. The results of the research are recommended for application in scientific research on the country's water law and in legislative activity concerning the legal regulation of water relations.

Keywords: hydraulic engineering structures, water relations, state regulation, water policy, transboundary cooperation, adaptation to climate change, water legislation.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 13.04.2026

МРНТИ 10.53.30
УДК 342.74; 349,6; 343.97;
JEL Q57

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-91-99

СЕРАЛИНА А.Ж.,[1]
докторант.
e-mail: a.seralina1978_26@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-7016-2480
САКТАГАНОВА И.С.,[1]
к.ю.н., профессор.
e-mail: aridnis@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7218-197X
САЛАЕВ Н.С.,[2]
к.ю.н., профессор.
e-mail: nodir-law@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2147-8762
АБИЕВ Е.С.,*[3]
магистр права, ст. преподаватель.
*e-mail: abiev93@mail.ru
ORCID ID: 0009-0000-5505-299X
[1]Евразийский Национальный
университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан,
[2]Ташкентский государственный
юридический университет,
г. Ташкент, Узбекистан
[3]Карагандинский университет
Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

БРАКОНЬЕРСТВО В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДНЫМИ РЕСУРСАМИ: ВОПРОСЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ

Аннотация

В исследовании дается всесторонняя интерпретация незаконного захвата природных ресурсов как социально-правового явления, угрожающего экологической устойчивости и общественному порядку. Браконьерство рассматривается не только как нарушение нормативных требований, но и как показатель кризиса социальных ценностей, при котором природные объекты рассматриваются в основном с точки зрения утилитарной выгоды. В статье обосновывается необходимость пересмотра существующих категориальных подходов и включения растительных ресурсов в число охраняемых законом объектов наряду с дикой природой. Актуальность темы связана с растущим трансграничным характером незаконного природопользования, расширением теневых рынков биологических ресурсов и участием различных социальных групп в незаконных схемах. Анализ показывает, что экологическая политика может быть эффективной только при сочетании правовых механизмов и формировании ответственного отношения к природе. Особое внимание уделяется необходимости выработки единого законодательного определения браконьерства для устранения терминологических нестыковок и совершенствования правоприменительной практики. Междисциплинарный подход позволяет рассматривать браконьерство как угрозу национальной безопасности и экологической идентичности государства.

Ключевые слова: браконьерство, экологическая безопасность, правовая дефиниция, незаконное природопользование, нормативное регулирование, флора и фауна, экологическая политика.

Введение

Флористические и зоологические компоненты биосферы составляют каркас природной среды и одновременно формируют стратегический ресурс национального развития. Их уязвимость к антропогенным и природным стрессорам, ограниченная компенсаторная способность популяций и необратимость утраты отдельных видов превращают сохранение биоразнообразия в задачу государственной важности, напрямую связанную с экологической безопасностью и устойчивым ростом.

В казахстанском правовом поле эта приоритетность закреплена системой норм главы 13 Уголовного кодекса, нормами Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, а также Экологическим кодексом, определяющим рамки рационального природопользования и охраны окружающей среды.

На уровне государственной политики актуальность темы подтверждена Посланием Президента Республики Казахстан от 2 сентября 2024 г. «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм», где провозглашены задачи улучшения экологической ситуации и формирования бережного отношения к природе; институциональной поддержкой служит и Концепция развития экологической культуры «Taza Qazaqstan» на 2024–2029 гг. (Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2024 г. № 910), выявившая низкий уровень гражданской вовлеченности в природоохранные практики.

На международном уровне проблематика противодействия экологическим преступлениям, включая браконьерство, выделена в повестке 14-го Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Киото, 7–12 марта 2021 г.), что подчеркивает трансграничный характер угроз и необходимость гармонизации подходов.

При заданных нормативных, экологических и уголовно-правовых и административных ориентирах браконьерство выступает не только источником биологического обеднения (дефаунизации и дефлоризации) и разрыва трофических цепей в локальных и региональных экосистемах, но и индикатором институциональных дефицитов – от терминологической неопределенности и разнородности правоприменения до недостатка межведомственной координации и современных средств выявления и пресечения правонарушений. Длительное осуществление незаконной эксплуатации биоресурсов формирует устойчивые девиантно-криминальные модели поведения, повышая вероятность перехода в более опасные формы транснациональной преступной активности (включая контрабанду дериватов редких видов животных). Учитывая национальные приоритеты, международные обязательства и зафиксированные разрывы между нормой и практикой, тематика статьи направлена на укрепление нормативных оснований и инструментов правоприменения в сфере охраны животного и растительного мира, в том числе через совершенствование понятийного аппарата.

Материалы и методы

Методологическая база исследования сформирована на основе междисциплинарного подхода, включающего инструменты уголовного права, административного права, экологического законодательства, философии природы и социологии. В качестве нормативной основы использованы положения национальных и международных нормативных правовых актов и программных документов.

Эмпирическую основу составили данные правоохранительной и административной практики по делам экологической направленности за 2023–2025 гг., официальные отчеты государственных органов, статистика выявленных фактов браконьерства, а также сведения СМИ по резонансным эпизодам незаконного природопользования. Для раскрытия философско-правовой природы браконьерства применялись методы герменевтического анализа, правовой интерпретации, компаративистики и контент-анализа научных публикаций, что позволило выявить терминологические разрывы и обосновать необходимость расширения дефиниции браконьерства.

Результаты и обсуждение

На территории Республики Казахстан незаконное присвоение компонентов растительного и животного мира представляет собой устойчивую и социально значимую проблему на протяжении долгого времени. В незаконную браконьерскую деятельность вовлекаются не только социально уязвимые группы населения, испытывающие экономические затруднения (сельские жители), но и субъекты предпринимательской деятельности, представители публичной власти, правоохранительных органов, а также лица, на которых возложена обязанность по обеспечению сохранности животного и растительного мира. Браконьерство как социально-правовое явление отличается многоаспектной природой и охватывает ресурсно-экономическую, нормативно-правовую, культурно-поведенческую, технологическую и управленческую плоскости.

По мере эволюции общественных структур и усложнения производственно-экономических моделей данный вид незаконной деятельности претерпел трансформацию, однако сохранил потенциал к формированию нелегитимных практик присвоения природных ресурсов в современных условиях.

Масштабность незаконного использования природного потенциала в Республике Казахстан, по нашему мнению, во многом обусловлена низкой степенью развития экологически ориентированного сознания и правосознания у значительной части населения, а также дефицитом представлений об отсроченных экологических и социально-экономических последствиях разрушения природных систем. Совокупное воздействие данных обстоятельств, усугубляемое отсутствием прочных ценностно-нормативных установок, ориентированных на поддержание устойчивости окружающей среды, способствует укоренению асоциальных и отклоняющихся форм поведения.

Рассматривая систему детерминации браконьерской активности в более широком социофилософском ракурсе, следует констатировать, что фундаментальной предпосылкой существования данного явления выступает доминирование социально-экономической парадигмы капиталистического типа. В условиях рыночной идеологии окружающая среда сводится к категории ресурсной базы, оцениваемой преимущественно через параметр экономической выгоды и товарной стоимости. По аналогии с данным процессом человек также начинает рассматриваться не как самоценная личность, а как носитель трудовой функции, включенный в систему обмена и экономической полезности [1].

Браконьерство как социально-природное явление может быть осмыслено в контексте углубленного философского и онтологического подхода как результат господства потребительски ориентированной модели отношений между человеком и окружающей средой, основанной на приоритете антропоцентрического мировосприятия. В рамках данной парадигмы человек рассматривается как центральный и высший элемент бытийной структуры, в силу чего природная среда и ее живые компоненты утрачивают самостоятельную ценность и редуцируются до инструмента удовлетворения материальных и утилитарных потребностей общества. Такая ценностная доминанта обладает устойчивыми историко-культурными корнями и, по-видимому, сформировалась на ранних стадиях развития человеческого сознания.

В научных исследованиях акцентируется внимание на том, что возникновение предпосылок браконьерской практики коррелирует с переходом человечества на более высокий уровень интеллектуального и познавательного развития, что обеспечило ему лидирующее положение в биосферной системе, но одновременно превратило в активный фактор техногенного и антропогенного воздействия на природные экосистемы [2, с. 218; 3].

Механизмы правового регулирования, действующие в сфере охраны окружающей среды в ряде государств Европы и Азии, характеризуются последовательным курсом на модернизацию и усиление мер юридической ответственности за действия, наносящие ущерб природной среде. Современное экологическое законодательство затрагивает широкий круг регуляторных направлений – от закрытия производственных мощностей с недопустимым уровнем вредных выбросов до установления правовых запретов и ограничений на использование животных в развлекательной деятельности и в процессе проведения токсикологических исследований химических веществ [4]. Очевидно, что внедрение подобных норм сопровождается определенным общественным сопротивлением и конфликтом интересов.

Реализация указанных преобразований стала возможной лишь при условии предварительного формирования прочной теоретической и методологической базы, опирающейся на комплексные междисциплинарные разработки в области философского знания, поведенческой психологии и прикладной этики. В отсутствие такой концептуальной подготовки и глубокой научно-правовой рефлексии экологические требования, инновационные технологические решения и принципы «зеленой экономики» нередко воспринимаются экономическими субъектами и социумом не как фактор устойчивого развития, а как ограничение их экономических интересов и сложившихся моделей потребления.

Следует иметь в виду, что само понятие выгоды не носит универсального характера и наполняется различным содержанием в зависимости от позиции и целей конкретных участников общественных отношений. Органы публичной власти, бизнес-сообщество и местные объединения, ориентированные на внедрение экологически устойчивых решений, также руководствуются соображениями собственной рациональной заинтересованности. Вместе с тем в их системе ценностей доминирующее значение приобретает стратегический горизонт, связанный с обеспечением сохранности природной среды и качества жизни, предполагающий защиту чистоты воздушного пространства, устойчивый доступ к безопасным водным ресурсам, поддержание плодородия земель и сохранение гармоничных, экологически устойчивых и визуально целостных природных ландшафтов.

В результате складывается ситуация, при которой как субъекты, осуществляющие разрушительное воздействие на экосистемы, так и участники природоохранной деятельности действуют, исходя из установки на извлечение определенной пользы, однако наполняют данное понятие содержанием, полярно различным по своему философско-ценностному основанию.

В отечественной правоприменительной и управленческой практике нередко фиксируется тенденция к редукции экологической проблематики до плоскости технико-экономических, нормативно-правовых и административных показателей, при этом ценностно-мировоззренческий потенциал экологической повестки оказывается сведенным к второстепенной роли. Подобная узкоинструментальная интерпретация процессов деградации природных комплексов и сокращения биологического разнообразия приводит к тому, что значительное число природоохранных инициатив демонстрирует низкую результативность, поскольку не соотносится с доминирующими в массовом сознании представлениями о содержании категории «высшее благо».

По всей видимости, без выстраивания содержательного философско-теоретического фундамента и проведения системных, масштабных просветительских программ, ориентированных на развитие экологической этики и осмысление отношений человека с природой, рассчитывать на качественное изменение понимания экологической ответственности, включая противодействие браконьерству в Республике Казахстан, затруднительно [5].

При этом уже сегодня в ряде регионов страны отмечается усиление общественной тревоги, обусловленной резким сокращением численности диких животных; причем предметом внимания становятся не только крупные и наиболее узнаваемые представители фауны, но и виды, которые обычно остаются вне фокуса широкого общественного восприятия.

В условиях современного этапа сохранение видового многообразия во многом обеспечивается за счет функционирования сети заповедных зон и других форм особо охраняемых природных территорий. Так, на территории государственного национального природного парка «Тарбагатай» действует режим полного запрета охоты, что по своей сути представляет собой жесткое ограничение, исключающее любые формы добывающей деятельности и хозяйственного использования животного мира в границах данного природного комплекса. Общая площадь особо охраняемых природных территорий в Республике Казахстан не превышает 23 миллионов гектаров, тогда как совокупный массив охотничьих угодий достигает приблизительно 118 миллионов гектаров [6]. Такое пространственное соотношение отчетливо свидетельствует о значительном перекосе между зонами с усиленным режимом природоохраны и территориями, допускающими эксплуатацию биологических ресурсов. Приведенные показатели позволяют сделать вывод о сохранении устойчивого и экономически мотивированного интереса к охотничьей деятельности, в том числе со стороны зарубежных субъектов, готовых вкладывать существенные финансовые средства в получение разрешений на добычу объектов животного мира.

Ряд видов, которые ранее характеризовались стабильной и многочисленной популяционной структурой, в настоящее время демонстрируют признаки снижения устойчивости. В тех

случаях, когда сокращение численности не обусловлено экстремальными природно-климатическими условиями, решающим дестабилизирующим фактором выступает антропогенное воздействие, которое проявляется в виде интенсивной охотничьей деятельности. Так, незаконная охота представляет собой одну из ключевых причин сокращения числа видов некоторых животных и занесения их в Красную книгу Республики Казахстан. В некоторых случаях данные обстоятельства приводят к абсолютному исчезновению отдельных видов, формируя трагические утраты в экологической истории страны. Существенным фактором воспроизводства браконьерства выступает развитая сеть частных охотничьих хозяйств, деятельность которых нередко создает условия для коррупционных проявлений, злоупотреблений и систематического несоблюдения природоохранных требований.

Дополнительным стимулом нелегального промысла водных ресурсов является неопределенность международно-правового режима Каспийского моря. Национальное законодательство ограничивает государственную юрисдикцию 12 морскими милями от береговой линии, что позволяет нарушителям, смещаясь в акватории со спорным статусом, уходить от преследования. Данный правовой пробел активно используется организованными группами, применяющими технически оснащенные суда, современные средства связи и логистические схемы для незаконной добычи ценных видов рыб и их последующей реализации [7].

Значимым стимулом развития браконьерства остается материальная выгода, подпитываемая стабильным спросом на продукцию нелегального происхождения. Для иллюстрации реальных масштабов экологического вреда, наносимого незаконной добычей биоресурсов, показательны данные правоприменительной практики. Так, 25 июля 2025 г. в Восточно-Казахстанской области на Бухтарминском водохранилище были задержаны пятеро граждан, у которых изъято порядка 733 кг незаконно добытой рыбы; размер причиненного окружающей среде ущерба предварительно оценен в 5 млн тенге [8].

Необходимо отметить, что последняя ревизия перечня видов животных и растений, занесенных в Красную книгу, была осуществлена в 2022 г. В 2025 г. было объявлено о подготовке очередной, пятой по счету редакции раздела, посвященного объектам животного мира, в рамках которой отдельные виды были исключены из охранного списка, тогда как другие, напротив, включены на основании обновленных результатов мониторинговых исследований и научной оценки состояния популяций [9].

При проведении понятийно-категориального анализа феномена браконьерства целесообразно отметить, что противоправные формы природопользования оформились значительно раньше становления экологической науки и разработки концепций охраны биоразнообразия. Первоначальное семантическое наполнение данного термина существенно отличалось от его современной интерпретации и носило более узкий характер. Так, в ряде энциклопедических изданий браконьерство определялось как несанкционированное осуществление охотничьей деятельности на территориях, не принадлежащих субъекту добычи, что отражает начальный этап правового и социокультурного осмысления данного явления, характерный для рубежа XIX–XX столетий [10].

Отметим, что ранние нормативные правовые предписания, направленные на пресечение незаконной охотничьей деятельности, первоначально имели своей целью не обеспечение охраны животного мира как компонента экологической системы, а защиту имущественных интересов владельцев лесных и охотничьих угодий [11].

Необходимо также указать, что этимологические истоки терминов «браконьер» и «браконьерство» восходят к французскому языковому контексту. Слово «braque» изначально использовалось для обозначения определенной породы охотничьих собак, тогда как лексема «braconnier» применялась в отношении лица, осуществлявшего их содержание и специализированную дрессировку в целях охотничьего использования. В последующем данное наименование закрепилось за охотниками, демонстрировавшими особую квалификацию и умение применять собак в процессе добычи дичи [12, с. 20]. В русской лексикографической традиции браконьер определяется как лицо, осуществляющее незаконную охоту на чужих территориях и добывающее дичь противоправными, хищническими способами [13].

В современных научных публикациях представлено несколько концептуальных интерпретаций категории «браконьерство».

Одними авторами браконьерство рассматривается как форма правового нигилизма и экономической мотивации, связанная с теневой экономикой вокруг животного мира (сайга, рыба,

пушной зверь) [14; 15]. В других работах, браконьерство трактуется как уголовно значимое деяние, подрывающее всю экологическую безопасность страны, где незаконная добыча (как животных, так и растений) рассматривается как подрыв суверенитета над природными ресурсами [16].

Современное осмысление категории «браконьерство» в юридической и эколого-научной доктрине не вызывает существенных разногласий: указанный термин устойчиво используется для обозначения противоправного изъятия объектов животного мира, водных биологических ресурсов, а также компонентов растительного покрова. Вопросы сохранения флоры и фауны нашли нормативное закрепление в законодательстве Республики Казахстан и получили развитие в научных исследованиях. Вместе с тем применяемое в теории и практике определение браконьерства требует уточнения, поскольку традиционно не выделяет растительные ресурсы в качестве самостоятельного объекта посягательства. Между тем противоправная деятельность затрагивает не только животных и водные экосистемы, но и флору, являющуюся базовым элементом биотической структуры.

Ввиду того, что браконьерство затрагивает разнородные элементы природной среды – животный мир, водные биологические ресурсы и объекты растительного происхождения, представляется целесообразным нормативно закрепить легальное определение данного явления в Экологическом кодексе Республики Казахстан от 2 января 2021 г. № 400-VI ЗРК. Необходимость принятия подобного законодательного решения определяется тем, что существующая нормативно-правовая система характеризуется фрагментарностью и преимущественно направлена на регламентацию отдельных категорий природных ресурсов, без их комплексного охвата. Между тем многокомпонентная природа браконьерской деятельности требует ее целостного и системного отражения именно в рамках базового экологического законодательства, обеспечивающего единый подход к охране животного и растительного мира.

С учетом изложенного, видится целесообразным законодательно закрепить понятие «браконьерство», пересмотрев его с учетом современных действующих реалий, озвученных нами выше.

Введение подобной дефиниции в экологическое законодательство обеспечит унификацию правоприменительной практики, расширит границы правовой защиты природных ресурсов и позволит устранить существующую терминологическую неопределенность в научных и правовых источниках.

Заключение

Анализ браконьерства как комплексного правового и экологического феномена позволяет утверждать, что существующая система регулирования в Республике Казахстан носит преимущественно фрагментарный характер и не учитывает полноту угроз, возникающих в результате незаконного изъятия природных ресурсов. Доминирование антропоцентрической логики, при которой природные компоненты воспринимаются исключительно как экономический ресурс, приводит к формированию устойчивых девиантных практик и снижает эффективность государственных природоохранных стратегий. Усиление нормативного контроля без параллельного изменения ценностных ориентиров общества не способно обеспечить долгосрочного результата, что подтверждается устойчивой динамикой правонарушений и вовлечением в браконьерство лиц с различным социальным статусом.

В этой связи необходима институциональная модернизация правоприменительных механизмов с одновременным усилением идеологической составляющей экологической политики. Введение единой легальной дефиниции браконьерства в Экологический кодекс РК позволило бы устранить терминологические разночтения и расширить границы правовой охраны флоры и фауны. Важно не только жестко пресекать незаконное природопользование, но и формировать долгосрочную систему профилактики, основанную на правовом просвещении, этическом переосмыслении отношения к природе и развитии экологической ответственности.

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование, заключенного с Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН проекта AP27510473).

ЛИТЕРАТУРА

1 Kronenberg J. From neoliberal urban green space production and consumption to urban greening as part of a degrowth agenda // Cities. 2025. Vol. 159. Art. 105739. DOI: 10.1016/j.cities.2025.105739

2 Stewart M., Peters C., Ziegler M.J., Carleton W.C., Roberts P., Boivin N., Groucutt H.S. The state of the late Quaternary megafauna extinction debate: a systematic review and analysis // Frontiers in Mammal Science. 2025. Vol. 4. Article 1678231. DOI: 10.3389/fmamm.2025.1678231

3 Janssen J., Lemieux A., Nivette A., Ruiter S. A scoping review on what motivates individuals to illegally harvest wildlife // Global Crime. 2024. Vol. 25, No. 2. P. 97–121.

4 Carnwath L., Planning Policy and the Law // Journal of Environmental Law. 2023. Issue 1. P. 133–138. DOI: 10.1093/jel/eqac021

5 Акшатаева Ж.Б., Озенбаева А.Т. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Шымкент: издательство «Әлем», 2025. – 212 с.

6 Садвакасова А.Т., Тогайбаева Ш.С., Коппаева А.Ш. Браконьерство как комплексная эколого-правовая проблема // Наука и реальность. – 2025. – № 3(23) – С. 78–87

7 Abadikhah M. The Straight Baselines under the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: Iran's Approach // Kutafin Law Review. 2023. Vol. 10. No. 2. P. 437–454. DOI: 10.17803/2713-0533.2023.2.24

8 На Бухтарме задержали браконьеров с 700 кг рыбы. URL: https://rus.baq.kz/na-buhtarme-zaderzhali-brakonerov-s-700-kg-ryby_300018571/ (дата обращения: 01.02.2026)

9 Обновленное издание Красной книги выпустят в РК (21.01.2025 г.). URL: https://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/168758-obnovlennoe-izdanie-krasnoj-knigi-vypustyat-v-kazakhstane (дата обращения: 03.02.2026)

10 Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь в 41 томе + 2 дополнительных (86 полутомов), 121 240 статей, 7800 иллюстраций и 235 карт. URL: https://runivers.ru/lib/book3182/ (дата обращения: 03.02.2026)

11 Hudacek P. The royal forests of the Arpads in the eleventh and twelfth centuries // Journal of Medieval History. 2023. Vol. 49. No. 2. P. 175–200.

12 Петрова Т.М. Преступления против особо охраняемых диких животных и растений: квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового противодействия: дис. … канд. юрид. наук: 5.1.4. – М.: Университет прокуратуры Российской Федерации, 2024. – 265 с.

13 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: электронная версия // Словарь Даля онлайн. URL: https://slovardalja.net/ (дата обращения: 04.02.2026)

14 Zhang M., Zhang Z., Chen J., Cirella G.T., Xie Y. Understanding and Mitigating the Purchase Intention of Medicines Containing Saiga Antelope Horn among Chinese Residents: An Analysis of Influencing Factors // Diversity. 2024. Vol. 16. No. 1. Article 49. DOI: 10.3390/d16010049.

15 Roberts D.L., Mun K., Milner-Gulland E.J. A systematic survey of online trade: trade in Saiga antelope horn on Russian-language websites // Oryx. 2022. Vol. №56(3). P. 352–359. DOI: 10.1017/S0030605320001313.

16 Duffy R. Crime, Security, and Illegal Wildlife Trade: Political Ecologies of International Conservation // Global Environmental Politics. 2022. Vol. 22. No. 2. P. 23–44.

REFERENCES

1 Kronenberg J. (2025) From neoliberal urban green space production and consumption to urban greening as part of a degrowth agenda // Cities. Vol. 159. Art. 105739. DOI: 10.1016/j.cities.2025.105739 (In English).

2 Stewart M., Peters C., Ziegler M.J., Carleton W.C., Roberts P., Boivin N., Groucutt H.S. (2025) The state of the late Quaternary megafauna extinction debate: a systematic review and analysis // Frontiers in Mammal Science. Vol. 4. Art. 1678231. DOI: 10.3389/fmamm.2025.1678231 (In English).

3 Janssen J., Lemieux A., Nivette A., Ruiter S. (2024) A scoping review on what motivates individuals to illegally harvest wildlife // Global Crime. Vol. 25. No. 2. P. 97–121. (In English).

4 Carnwath L. (2023) Planning Policy and the Law // Journal of Environmental Law. Issue 1. P. 133–138. DOI: 10.1093/jel/eqac021 (In English).

5 Akshataeva Zh.B., Ozenbaeva A.T. (2025) Ekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie. Shymkent: izdatel'stvo «Alem». 212 p. (In Russian).

6 Sadvakasova A.T., Togajbaeva Sh.S., Koppaeva A.Sh. (2025) Brakon'erstvo kak kompleksnaya ekologo-pravovaya problema // Nauka i real'nost'. No 3(23). P. 78–87. (In Russian).

7 Abadikhah M. (2023) The Straight Baselines under the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: Iran's Approach // Kutafin Law Review. Vol. 10. No. 2. P. 437–454. DOI: 10.17803/2713-0533.2023.2.24 (In English).

8 Na Buhtarme zaderzhali brakon’erov s 700 kg ryby. URL: https://rus.baq.kz/na-buhtarme-zaderzhali-brakonerov-s-700-kg-ryby_300018571/ (data obrashhenija: 01.02.2026). (In Russian).

9 Obnovlennoe izdanie Krasnoj knigi vypustyat v RK (21.01.2025g.). URL: https://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/168758-obnovlennoe-izdanie-krasnoj-knigi-vypustyat-v-kazakhstane (data obrashhenija: 03.03.2026). (In Russian)

10 Brokgauz F.A., Efron I.A. Enciklopedicheskij slovar’ v 41 tome + 2 dopolnitel’nyh (86 polutomov), 121 240 statej, 7800 illyustracij i 235 kart. URL: https://runivers.ru/lib/book3182/ (data obrashhenija: 03.03.2026). (In Russian)

11 Hudacek P. (2023) The royal forests of the Arpads in the eleventh and twelfth centuries // Journal of Medieval History. Vol. 49. No. 2. P. 175–200. (In English).

12 Petrova T.M. Prestupleniya protiv osobo ohranyaemyh dikih zhivotnyh i rastenij: kvalifikaciya, sovershenstvovanie mekhanizma ugolovno-pravovogo protivodejstviya: dis. … kand. yurid. nauk: 5.1.4. M.: Universitet prokuratury Rossijskoj Federacii, 2024. 265 p. (In Russian).

13 Dal’ V.I. Tolkovyj slovar’ zhivogo velikorusskogo yazyka: elektronnaya versiya // Slovar’ Dalya onlajn. URL: https://slovardalja.net/ (data obrashhenija: 04.02.2026). (In Russian).

14 Zhang M., Zhang Z., Chen J., Cirella G.T., Xie Y. (2024) Understanding and Mitigating the Purchase Intention of Medicines Containing Saiga Antelope Horn among Chinese Residents: An Analysis of Influencing Factors // Diversity. Vol. 16. No. 1. Art. 49. DOI: 10.3390/d16010049 (In English).

15 Roberts D.L., Mun K., Milner-Gulland E.J. (2022) A systematic survey of online trade: trade in Saiga antelope horn on Russian-language websites // Oryx. Vol. No.56(3). P. 352–359. DOI: 10.1017/S0030605320001313 (In English).

16 Duffy R. (2022) Crime, Security, and Illegal Wildlife Trade: Political Ecologies of International Conservation // Global Environmental Politics. Vol. 22. No. 2. P. 23–44. (In English).

СЕРАЛИНА А.Ж.,[1]
докторант.
e-mail: a.seralina1978_26@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-7016-2480
САКТАГАНОВА И.С.,[1]
з.ғ.к., профессор.
e-mail: aridnis@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7218-197X
САЛАЕВ Н.С.,[2]
з.ғ.к., профессор.
e-mail: nodir-law@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2147-8762
АБИЕВ Е.С.,*[3]
құқық магистрі, аға оқытушы.
*e-mail: abiev93@mail.ru
ORCID ID: 0009-0000-5505-299X
[1]Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Казақстан
[2]Ташкент мемлекеттік заң университеті,
Ташкент қ., Өзбекстан
[3]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Казақстан

ТАБИҒИ РЕСУРСТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БРАКОНЬЕРЛІК: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Зерттеу экологиялық тұрақтылық пен қоғамдық тәртіпке қауіп төндіретін әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде табиғи ресурстарды заңсыз басып алуды жан-жақты түсіндіруді қамтамасыз етеді. Браконьерлік тек нормативтік талаптарды бұзу ретінде ғана емес, сонымен қатар табиғи объектілер негізінен утилитарлық пайда арқылы қарастырылатын әлеуметтік құндылықтар дағдарысының көрсеткіші ретінде қарастырылады. Құжатта қолданыстағы категориялық тәсілдерді қайта қарау және өсімдік ресурстарын жабайы табиғатпен

қатар заңмен қорғалатын объектілердің қатарына қосу қажеттілігі негізделген. Тақырыптың өзектілігі табиғатты заңсыз пайдаланудың трансшекаралық сипатының артуымен, биологиялық ресурстардың көлеңкелі нарықтарының кеңеюімен және әлеуметтік әр түрлі топтардың заңсыз схемаларға қатысуымен байланысты. Талдау көрсеткендей, экологиялық саясат құқықтық тетіктердің үйлесуі және табиғатқа жауапкершілікпен қарауды қалыптастыру арқылы ғана тиімді бола алады. Терминологиялық сәйкессіздіктерді жою және құқық қорғау органдарын жетілдіру үшін браконьерліктің бірыңғай заңнамалық анықтамасының қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Пәнаралық тәсіл браконьерлікті ұлттық қауіпсіздікке және мемлекеттің экологиялық ерекшелігіне қауіп ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: браконьерлік, экологиялық қауіпсіздік, құқықтық анықтама, табиғатты заңсыз пайдалану, нормативтік реттеу, флора мен фауна, экологиялық саясат.

SERALINA A.Zh.,[1]
PhD student.
e-mail: a.seralina1978_26@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-7016-2480
SAKTAGANOVA I.S.,[1]
c.l.s., professor.
e-mail: aridnis@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7218-197X
SALAEV N.S.,[2]
c.l.s., professor.
e-mail: nodir-law@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2147-8762
ABIEV Y.S.,*[3]
master of law, senior lecturer.
*e-mail: abiev93@mail.ru
ORCID ID: 0009-0000-5505-299X
[1]L.N. Gumilev Eurasian
National University,
Astana, Kazakhstan.
[2]Tashkent State Law University,
Tashkent, Uzbekistan.
[3]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Kazakhstan.

POACHING IN THE SYSTEM OF STATE MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES: ISSUES OF LEGAL REGULATION

Abstract

The study provides a comprehensive interpretation of the illegal seizure of natural resources as a socio-legal phenomenon that threatens environmental sustainability and public order. Poaching is considered not only as a breach of regulatory requirements, but also as an indicator of a crisis in social values, in which natural objects are viewed mainly through utilitarian benefit. The paper substantiates the need to revise existing categorical approaches and to include plant resources among legally protected objects alongside wildlife. The relevance of the topic is linked to the growing transboundary character of illegal nature use, the expansion of shadow markets for biological resources and the participation of socially diverse groups in unlawful schemes. The analysis shows that environmental policy can be effective only through a combination of legal mechanisms and the formation of responsible attitudes toward nature. Special attention is given to the need for a unified legislative definition of poaching to remove terminological inconsistencies and improve law enforcement. The interdisciplinary approach allows poaching to be examined as a threat to national security and the ecological identity of the state.

Keywords: poaching, environmental safety, legal definition, illegal use of natural resources, regulatory regulation, flora and fauna, environmental policy.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.04.2026

МРНТИ 11.15.05
УДК 340.11
JEL K38, Z12

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-100-110

ИЛЬЯСОВ К.Т.,*[1]
докторант.
*e-mail: kainarilyass@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-6129-7994
БАЛГИМБЕКОВА Г.У.,[1]
PhD, профессор.
e-mail: gulnarabalgimbekova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4405-1339
КЕНЖИБЕКОВА Э.П.,[2]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: danaestai@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1915-4531
КОШПЕНБЕТОВ Б.М.,[2]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: kbakhytkali@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5054-6560
[1]Академик Е. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ДІНИ СЕНІМ БОСТАНДЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ МЕМЛЕКЕТТІК-КОНФЕССИЯЛЫҚ ҮЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі саяси-құқықтық жүйелердегі мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың түрлері және олардың жеке адамның діни сенім бостандығын жүзеге асыруына әсері жан-жақты талданады. Мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының зайырлылық, авторитарлық бақылау, кооперативтік модель сияқты негізгі үлгілерінің жіктелуі мен сипаттамасына ерекше назар аударылады. Олардың әртүрлі елдердегі, соның ішінде еуропалық мемлекеттер мен бұрынғы кеңестік республикалардағы көріністері, посттоталитарлық кезеңдегі діни саясаттың нақты дамуына баса назар аударылады. Қоғамдық-саяси тұрақтылықты, ұлттық қауіпсіздікті, азаматтық бірегейлікті нығайту тұрғысында автор діни саясатты талдаудың және мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастарды институттандырудың маңыздылығын атап көрсетеді. Автор «дәстүрлі дін» және «мемлекеттік дін» ұғымдарының құқықтық және әлеуметтік-мәдени түсіндірмесін қарастырып, олардың көпұлтты және көпконфессиялы қоғамдарда қолданылу күрделілігін зерттейді. Мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастар үлгілерінің типологиясы әсіресе айқын көрінетін діни институттар мен қоғам арасындағы өзара іс-қимылдың тарихи сипатымен анықталады деген тезиске ерекше назар аударылады. Түрлі мысалдарды талдай отырып, автор адам құқығы, плюрализм және өзара сыйластық қағидаттарына негізделген теңгерімді және тиімді діни саясатты әзірлеу кезінде мәдени-тарихи контекстті ескеруді ұсынады.

Тірек сөздер: мемлекеттік-конфессиялық қатынас түрлері, дін, діни сенім, діни бірлестік, секуляризация.

Кіріспе

Әлемде діни алауыздықтан туындап жатқан қақтығыстардың көбеюі діни салаға қатысты мәселелердің қазіргі уақытта өзектілігін жоғалтпағанын, керісінше, ең маңызды мәселелердің бірі екенін көрсетеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда жүргізіп отырған діни саладағы құқықтық саясат өз мақсатына толықтай жеткен жоқ, ал қолданыстағы заңнама елімізде деструктивті

діни идеологиялардың таралуына нақты тосқауыл бола алмады. Осыған байланысты қоғамда діни қатынастарды реттеу және діни қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік-құқықтық саясатты қайта қалыптастыру қажеттілігі күмән туғызбайды. Бұл саясат діни экстремизмге және деструктивті бағыттағы діни бірлестіктердің қызметіне қарсы іс-қимыл шараларының кешенін қамтуы тиіс. Жаһандану тудырған әлемдік деңгейдегі негізгі адамгершілік құндылықтардың өзгеру процесі тек белгілі бір ұлттың діни қауіпсіздігіне ғана емес, бүкіл адамзаттың қауіпсіздігіне де қауіп төндіреді. Жаһандану процестері түрлі діни қауымдастықтардың мәдениеті мен өмір салтын бірыңғайландырып, ал дәстүрлі діни құндылықтар жүйесін мен этностардың ұлттық өзіндік санасының ерекшелігін жойып, қоғам өміріндегі дәстүрлі діндер мен салт дәстүрдің орны мен рөлін төмендетуде. Құқықтық позитивизм әдісі Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, әкімшілік және қылмыстық заңнама нормаларын, сондай-ақ өзге де нормативтік құқықтық актілерді олардың заңдық күші, иерархиясы және тікелей реттеуші мазмұны тұрғысынан талдау үшін қолданылды. Бұл әдіс діни сенім бостандығына қатысты ұлттық құқықтық модельдің формальды-құқықтық құрылымын айқындауға мүмкіндік берді. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VIII съезінде «Бір жағынан біз құқықтық консервативті және либералды идеологиялардың қақтығысына куәміз. Бұл бірқатар елді саяси тұрақсыздыққа әкеледі. Қазақстанда осы тектес жаһандық проблемаларға жіті назар аударылады. Бұл – ішкі саясатымыздың негізгі өзегі. Түрлі этнос, дін және ұлт өкілдері арасында толеранттылық пен өзара құрмет саясатын жүргізу маңызды деп санаймын» [1] деген болатын. Бұл елімізде діни тұрақтылық пен келісімді сақтаудың қаншалықты маңызды екенін көрсетіп тұр.

Материалдар мен әдістер

Мақалада зерттеліп отырған мәселенің мәнін ашуға мүмкіндік берген жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер қолданылды. Атап айтқанда, тарихи, диалектикалық, формалды-құқықтық және салыстырмалы (құқықтық салыстырмалы) әдістер пайдаланылды. Тарихи әдіс Қазақстан Республикасындағы зайырлы мемлекеттің қалыптасуы мен дамуын зерттеуге мүмкіндік берді. Диалектикалық таным әдісі құқықтық құбылыстарды олардың өзара байланысы мен дамуында қарастыруға көмектесті, бұл жағдайда біз мемлекет пен конфессиялардың қарым қатынасының адамның діни сенім бостандығына әсерін зерттедік. Салыстырмалы-құқықтық әдіс әр түрлі елдердің мемлекеттік-конфессиялық қатынастарының үлгілерін салыстыру барысында қолданылды. Формалды-құқықтық әдіс (құқықтық догматика) діни бірлестіктердің қызметінің конституциялық-құқықтық аспектілерін реттейтін құқықтық нормаларды талдауға мүмкіндік берді. Конституциялық-герменевтикалық әдіс діни сенім бостандығына қатысты конституциялық ережелерді олардың мәтіндік мағынасымен шектемей, адам қадір-қасиеті, құқықтық теңдік, ар-ождан бостандығы, мемлекеттік бейтараптық және зайырлылық қағидаттарымен жүйелі байланыста түсіндіру үшін пайдаланылды. Осы әдістің көмегімен зерттеуде діни сенім бостандығын оқшау құқық ретінде емес, жалпы конституциялық құрылым аясында бағалау қажеттігі негізделді. Осы әдістерді қолданудың нәтижесі ретінде Қазақстандағы конфессиялармен қарым қатынас және діни сенім бостандығын сақтау бойынша тұжырымдар мен ұсыныстар жасалды.

Нәтижелер мен талқылау

Әлемде екі жүзден астам мемлекет бар. Олардың өздерінің тарихына, ұлттық дәстүріне және мемлекеттің саясатына байланысты қалыптасқан әр түрлі мемлекеттік конфессиялық қатынас үлгілері бар. Заң ғылымында осыған байланысты бұл қатынастарды әр түрлі санаттарға бөліп, жіктеп зерттеу дәстүрі қалыптасқан. Бұл мақалада дін саласындағы құқықтық реттеудегі ең тиімді қатынас түрін анықтау үшін діни сенім бостандығын конституциялық-құқықтық қамтамасыз ету тәжірибесін зерттеп, өз еліміздегі діни құқықтық саясатты жетілдіру үшін ең тиімді конфессиялық қатынас түрін анықтадық. Осы мақсаттарға сәйкес бірнеше санаттарды

қарастырамыз. Классикалық кеңестік заң ғылымында мемлекеттерді үш топқа бөліп қарастырды:

- мемлекеттік ресми діні бар;
- барлық діндердің заң бойынша теңдігі бар;
- дін мемлекеттен бөлінген мемлекеттер.

Ал осы саланы зерттеген ғалым Е.Салыгиннің пікірінше, ғылымда қалыптасан үш жүйе бар:

- мемлекеттік шіркеу жүйесі бар;
- конкордаттық жүйе;
- мемлекеттік-шіркеулік қатынастардың плюралистік жүйесі [2].

Осыған ұқсас пікірді заң ғалымы К.Клейн келесі үлгілерді ұсынады:

- теократиялық үлгідегі мемлекеттер;
- ресми діні бар мемлекеттер;
- көпконфессиялы мемлекеттер;
- зайырлы мемлекеттер.

Шет елдік ғалымдар Д. Шелтон мен А. Кисе діни-мемлекеттік қатынастарды келесідей топтарға бөлуді дұрыс санайды:

- барлық дінге мемлекеттік бақылау бар;
- дінге қатысты бейтараптық қағидасы қалыптасқан;
- теократиялық басқару жүйесі бар;
- дінге тыым салу немесе оны шектеу саясаты бар мемлекттер;
- мемлекет пен шіркеудің өкілеттіктері ажыратылған және нақты шекарасы бекітілген мемлекеттер.

Неміс ғалымы Г. Робберст Еуропалық Одақтағы діни-құқықтық жүйелердің үш негізгі түрін анықтаған:

1) мемлекеттік шіркеуі бар жүйе;

2) мемлекет пен шіркеудің қатаң бөлінуіне негізделген жүйе;

3) мемлекет пен шіркеу бөлінгенімен, олардың бірлесіп шешетін түрлі әлеуметтік міндеттері бар жүйе.

Ал, осы саланы зерттеп, мемлекет пен діни бірлестіктердің қатынасын жан жақты зерттеген отандық ғалым Р.А. Подопригора келесі жіктеуді ұсынды:

1. Діни(теократиялық) мемлекеттер.
2. Ресми діні (шіркеуі) бар мемлекеттер.
3. Діни ұйымдарға қатысты бейтараптық қағидасы қалыптасқан мемлекеттер.
4. Діни ұйымдар мемлекеттен бөлінген мемлекеттер [3].

Бұл жіктеме мемлекеттерді нақты түрлерге бөлудің қисындылығымен және оның элементтерінің бір-бірімен үйлесімділігімен ерекшеленеді.

Зерттеу міндеттерін жүзеге асыру мақсатында біз испандық профессор, дін саласын зерттеуші Глория Моран ұсынған мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың үлгілерін де қарастырамыз. Бұл зайырлы мемлекеттерді «сепарациялық» және «кооперациялық» деп екі түрге бөліп қарастырады. Бірінші үлгі мемлекетте барлық діни бірлестіктердің теңдігін қамтамасыз ету және мемлекеттің діннен толық ажыратылғанын білдіреді. Ал кооперациялық түрде мемлекет белгілі бір конфессиямен немесе барлық діни бірлестіктермен әртүрлі салалда серіктестік қарым-қатынастар орнатады [4].

Жоғарыдағы ғалымдардың пікірін ескере отырып, біз мемлекет пен дін арасындағы қатынасты зерттеуді екі негізгі үлгіні басшылыққа ала отырып зерттейміз:

1) «Зайырлы мемлекеттер» – бұл жерде мемлекеттік дін жоқ, ешбір діни бірлестік басым құқыққа ие болмады, барлық діндер мен діни нанымдар заң алдында тең және бірдей құқыққа ие (Ресей, Беларусь, Болгария, Словакия, Латвия, Молдова, Өзбекстан, Португалия және т.б.).

2) «Мемлекеттік ресми діні бар мемлекеттер» – мемлекеттік дін немесе ресми діні бар және ол діни бірлестік басқа діни бірлестіктерге қарағанда басым құқықтарға ие болады (Ұлыбритания, Дания, Швеция, Финляндия, Сауд Арабиясы, Бахрейн, Кувейт және т.б.).

Зайырлы мемлекеттер қатарына конституциясында діни ұйымдардың мемлекеттен бөлінуі туралы нақты ережелер көрсетілмеген, бірақ барлық конфессиялардың тең мәртебесі

қамтамасыз етілген және мемлекеттің олармен бейтарап қатынастағы елдер де кіреді. Мұндай елдерде бір немесе бірнеше дәстүрлі конфессиялардың халыққа ықпалы басым болып табылады (Германия, Италия, Ирландия және т.б.). Осылайша, бұл мемлекеттер мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың аралық үлгісін білдіреді, мұнда әр елдің өзіндік ерекшеліктері болады.

Осы үлгілер негізінде әр түрлі мемлекеттердің діни сенім бостандығының конституциялық-құқықтық қамтамасыз етілуін қарастырамыз. Біріншіден біз зайырлы мемлекеттер АҚШ-ты және Италия Республикасын қарастырамыз.

АҚШ – демократиялық, федеративті, құқықтық, зайырлы мемлекет. Мұнда шіркеу мен мемлекет бөлек жұмыс істейді, ал барлық діндер тең құқылы. АҚШ-та христиандық, иудаизм, ислам, буддизм, индуизм және басқа да діндер кең таралған. Діни сенім бостандығы үшін күресте Р. Уильямс, У. Пенн, Д. Леланд, Т. Джефферсон, Д. Мэдисон және Ч. Хейнс секілді философтар мен мемлекет қайраткерлері маңызды рөл атқарды.

АҚШ Конституциясында және Билльдің бірінші түзетулерінде діни сенім бостандығын қорғауға арналған негізгі қағидалар көрсетілген. Конституцияға енгізілген Бірінші түзетуде: «Конгресс қандай да бір дінді мемлекеттің ресми діні ретінде орнатуға немесе қандай да бір дінді еркін ұстануға тыйым салатын заң қабылдамауы тиіс [5]» деп бекітілген. Осылайша, АҚШ-та шіркеу мемлекеттен заңнамалық түрде бөлінген.

АҚШ Конституциясының Бірінші түзетілімі анық жазылғанымен, АҚШ-та үкімет пен дін арасындағы шекараны белгілеу тіпті конституциялық құқық саласындағы мамандар үшін де қиынға соғады. Мемлекеттік мектеп оқушылары оқу күні ішінде ашық түрде дұға ете алмайды, алайда АҚШ Конгресінің әрбір сессиясы діни қызметкер оқитын дұғамен басталады. Жергілікті билік ғимараттарында Иса пайғамбардың туғанын бейнелейтін көріністер орналастыра алмайды, бірақ «Біз Құдайға сенеміз» ұраны АҚШ-тың ақшасында басылып тұр, ал діни ұйымдарға жасалған қайырымдылықтарға табыс салығы салынбайды. Шіркеу колледждерінің студенттері мемлекеттік несиелер ала алады, бірақ олардың бастауыш және орта мектеп жасындағы балалары діни мектептерге бару үшін мемлекеттік қаржы ала алмайды.

АҚШ Конституциясының VI бабы: «АҚШ-та қандай да бір мемлекеттік қызметті атқару үшін адамның діни сенімі бойынша сынақтан өтуі талап етілмейді» деп көрсеткен. Бұл ереже барлық діни сенімдегі немесе ешбір дінді ұстанбайтын адамдарға мемлекеттік қызметтерге жол ашты.

Бұл қағидалар штаттар мен жергілікті билік органдарына да қатысты, себебі Жоғарғы соттың шешімі бойынша Конституцияның Он төртінші түзетуінде штаттарға адамдардың бостандығын шектеуге тыйым салынғаны Бірінші түзетудің барлық штаттарға да қолданылатынын білдіреді. Бұл қағидаларға сәйкес, федералдық немесе штат билігі қандай да бір дінді ресми түрде бекіте алмайды, сондай-ақ дінге қатысты жалпы талаптар қоя алмайды. Сонымен қатар, билік дінді насихаттауға немесе қолдауға құқылы емес. Бірақ бұл мемлекеттің дінге жаулықпен қарауы керек дегенді білдірмейді. АҚШ Жоғарғы соты анықтаған «ізгі ниетті бейтараптық» саясаты биліктің діни рәсімдерді орындауға мүмкіндік беруін, бірақ оларды ұйымдастыруға және қаржыландыруға араласпауын талап етеді.

Діни сенім бостандығы туралы қағида биліктің діни нанымдарға араласуына тыйым салады және олардың діни рәсімдерге араласу мүмкіндігін шектейді. АҚШ Жоғарғы соты «сенім бостандығы» ұғымына келесідей түсініктеме береді: кез келген адам қалаған діни ілімді ұстану немес еш діни ілімге сенбеу құқығы бар, бірақ бұл абсолютті емес, кейбір жағдайларда мемлекет сенім түрлеріне нақты себептерге байланысты шектеу қоя алады. Бірақ мемлекеттік орган діни әрекеттерге кедергі тыйым салатын болса немесе шектейтін жағдайда, ол тек «жоғары дәрежелі қажеттілік» қағидатына негізделуі керек. Яғни билік өзінің мақсаттарына жету үшін діни бостандыққа аз шектеу қоятын баламалы әдістер жоқ екенін көрсетуі қажет.

XX ғасырдың 50-жылдарында АҚШ-та үш негізгі діни топ болды: протестант, католик және иудаизм. 1990 ж. протестанттардың саны 140 млн, католиктер 62 млн, ал иудаизмді ұстанушылар 5 миллионға жетті. Қазіргі кезде бұл үштік модель өзгеріске ұшырады. АҚШ-та төртінші дін, ислам қалыптасып, мұсылмандардың саны 5 миллионға жетті. Соңғы зерттеулер бұл елде 1250-ден астам мешіт пен ислам орталығы бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, шамамен 1200 исламдық баспа, радио станциясы және басқа да ұйымдар жұмыс істейді. Дегенмен, кейбір аймақтарда исламофобия проблемасы бар [6].

АҚШ-тың дінге қатысты саясаты плюрализмге негізделген. Діни еркіндікке кеңінен қорғау көрсетіледі, ал 1993 ж. қабылданған Діни бостандықты қалпына келтіру туралы заң биліктің діни сенімдерге араласуын қатты шектейді. Мемлекет тек аса маңызды мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін ғана діни бостандыққа араласуға құқылы. Сонымен қатар, діни қауымдастықтардың өзін-өзі басқару және автономия құқықтары мықты қорғалады. АҚШ тәжірибесі көрсеткендей, барлық діни топтарға құрметпен қарау – қоғамды тұрақтандырушы күш болып табылады.

АҚШ-та мемлекет пен дін арасындағы қатынастар классикалық «сепарациялық модель» бойынша реттеледі. Бұл жүйе заң жүзінде ғана емес, іс жүзінде де жүзеге асырылып келеді. АҚШ-та діни сенім бостандығы қамтамасыз етіліп, мемлекеттің араласуынан қорғалады. АҚШ тәжірибесі Қазақстан және басқа да постсоциалистік елдер үшін маңызды. Қазақстан заңдарында да мемлекет пен діннің бөлінуіне негіз бар, бірақ іс жүзінде бұл модель толық жүзеге асырылмаған. Қазақстанда діни сенім бойынша әр түрлі шектеулер бар, мысалы мектептерде Білім министрлігінің мектеп формасын сақтау бұйрығына сәйкес діни сенімі бойынша киінген оқушыларға сабаққа қатысуын шектеуі мүмкін немесе ол оқушылар мектеп формасына қойылатын талапты сақтауы тиіс. Бұл бұйрықты Қазақстанның зайырлы мелекет болғандықтан мемлекеттік мектепте де зайырлық қағидасы сақталуы тиіс деп түсіндіріледі.

АҚШ-тың дін мен мемлекеттің толық бөліну моделіне қарама қарсы Италияда «кооперациялық модель» қалыптасқан.

1947 ж. Италияда демократиялық және әлеуметтік сипаттағы жаңа Конституция қабылданып, парламенттік басқару жүйесі мен унитарлық мемлекеттік құрылым орнатылды. Италияда дін бостандығы мойындалып, барлық азаматтарға өз дінін еркін ұстану, оны тарату және діни рәсімдерді жеке немесе көпшілікпен бірге орындау құқығы берілді.

Италияда мемлекет пен діни қауымдастықтар арасындағы қарым-қатынастар «кооперациялық модель» бойынша реттеледі. Бұл жүйе мемлекет пен діни ұйымдар арасында арнайы келісімдер жасасу арқылы жүзеге асады. Италия Конституциясы діни сенім бостандығын қамтамасыз етеді және мемлекет пен дін арасындағы әріптестік қатынас орнатады:

- 7-бап: Католик шіркеуі мен мемлекет әрқайсысы өз саласында тәуелсіз болады.
- 8-бап: Барлық діни конфессиялар тең құқыққа ие және өз ережелеріне сәйкес қызмет етеді.
- 19-бап: Барлық адамдарға дінін еркін ұстану құқығы берілген, бірақ қоғамдық тәртіпке немесе моральға қайшы рәсімдерге тыйым салынады [7].

Католик шіркеуінің ерекше рөліне қарамастан, Италия зайырлы мемлекет болып саналады. Мемлекет пен Ватикан арасындағы қарым-қатынастар Латеран келісімдерімен реттеледі, ал басқа діни қауымдастықтармен жеке келісімдер жасалады.

Католиктік емес конфессиялар өздерінің діни сенімдеріне сәйкес ұйымдасу құқығына ие, бірақ олардың қызметі Италия заңдарына сәйкес болуы керек. Мемлекет әрбір діни қауымдастықпен жеке келісімдер жасасу арқылы олардың мәртебесін реттейді. Қазіргі таңда Италия мемлекеті бірнеше діни қауымдастықтармен келісімдер жасаған, соның ішінде вальденсиандықтар (1984), пятидесятниктер мен адвентистер (1986), иудаизм, баптистер және лютерандар (1993) бар [9].

Латеран келісімдері – 1929 ж. фашистік партия мен католик шіркеуі арасында жасалған келісімдер. Бұл келісімдер мемлекет пен шіркеу арасындағы ұзаққа созылған дауларды шешіп, Ватикан мемлекетін құруға негіз болды. Сонымен қатар, католик шіркеуі келесі салаларда артықшылықтарға ие болды:

1) діни рәсімдер;

2) экономикалық мәселелер;

3) мемлекеттік мектептердегі діни білім.

1947 ж. Республикалық Конституция қабылданғаннан кейін, бұл келісімдердің кейбір бөлімдері қайта қаралды. Конституция діни қауымдастықтарға кең автономия берді, бірақ католик шіркеуі ерекше мәртебеге ие болып қала берді.

Италияда діни ұйымдар үш деңгейлі жүйеге бөлінеді:

1) Ең жоғары деңгей – католик шіркеуі, конкордат арқылы ерекше құқықтармен қамтамасыз етілген.

2) Орташа деңгей – мемлекетпен келісім жасасқан діни қауымдастықтар (протестанттар, иудейлер және т.б.), олар католик шіркеуіне жақын құқықтарға ие.

3) Ең төменгі деңгей – мемлекетпен келісім жасамаған діни топтар (мысалы, мұсылмандар мен Иегова куәгерлері), олардың қызметі жалпы азаматтық заңдармен реттеледі және кейбір жеңілдіктерден айырылған.

Италияда католиктік діни білім мемлекеттік мектептерде оқытылады. 1984 ж. конкордат бойынша, мектептерде катехизис аптасына екі сағат оқытылады. Университет деңгейінде діни білім міндетті емес. Мемлекет діни білім беруді қаржыландырады. Ата-аналар мен оқушылар жыл сайын бұл сабақтарға қатысу-қатыспау туралы шешім қабылдай алады.

Италиядағы шіркеу мен мемлекеттің қарым-қатынасы ынтымақтастық қағидаттарына негізделген. Барлық діндер заң жүзінде тең құқылы болғанымен, католик шіркеуі іс жүзінде ерекше орынға ие. Бұл модельді басқа мемлекеттер де қолдана алады.

Біз қарастыратын келесі мемлекет ол Англия. Ұлыбританияның Конституциясының жазбаша нұсқада жоқ және төрт негізгі көзден тұрады:

1) заңдар (статуттар);

2) сот прецеденттері;

3) конституциялық дәстүрлер;

4) доктриналық көздер.

Ел парламенттік монархия болып табылады. Ұлыбританияда діни сенім бостандығы бар, елде католиктер, иудейлер, мұсылмандар және буддистер қауымдары әрекет етеді. Бірақ ресми мемлекеттік шіркеу – Англикан шіркеуі, оның басшысы – Ұлыбритания монархы. Халықтың 47%-ы – протестанттар, 16%-ы – католиктер, сауалнама нәтижесінде 76% халықтың Құдайға сенетінін көрсетті [8]. Ұлыбритания көпұлтты, көп конфессиялы мемлекет, алайда ресми түрде тек екі шіркеу танылған:

1) Англикан шіркеуі – Англияда;

2) Пресвитериандық шіркеу – Шотландияда.

Уэльс пен Солтүстік Ирландияда ресми мемлекеттік дін жоқ. Мемлекет діни мекемелерге белгілі бір деңгейде көмек көрсетеді. Мысалы, түрмелер мен ауруханалардағы дін қызметкерлері жалақы алады. Сондай-ақ, мемлекет тарихи ғимараттарды (соның ішінде синагогалар мен католиктік шіркеулерді) қалпына келтіруді қаржыландырады.

Мектептерде барлық негізгі әлемдік діндер туралы пән оқытылады, бірақ басты назар христиандыққа және діни төзімділікке аударылады. Күнделікті мектептік дұға оқу міндетті. Ата-аналар балаларын діни сабақтардан босатуға құқылы. Солтүстік Ирландияда оқушыларға міндетті діни білім беріледі. Католиктер мен протестанттар бірлесіп білім алуы үшін интеграцияланған мектептер ашылғанымен, көп жағдайда католиктер католиктік, ал протестанттар протестанттық мектептерге барады.

Англикан шіркеуі ерекше мәртебеге ие:

◆ Ұлттық маңызды оқиғаларды ұйымдастыру құқығы бар (мысалы, монархты таққа отырғызу рәсімі).

◆ Шіркеу 24 епископы Лордтар палатасының мүшесі болып табылады және заң шығару процесіне тікелей әсер етеді.

◆ Тек Ұлыбритания монархы ғана шіркеу басшысы бола алады және міндетті түрде протестант болуы тиіс [10].

Англикан шіркеуі өзінің саяси ықпалын сақтап отыр, бірақ бұл кейде мемлекетпен қайшылықтарға әкелуі мүмкін. Ұлыбританияда шіркеу мен мемлекеттің байланысы Италиядағыдай емес, өйткені Англикан шіркеуі тікелей мемлекеттік билік жүйесінің бөлігі. Италиядағыдай ынтымақтастық моделі емес, клерикалдық жүйе орын алған. Бұл жүйеде мемлекеттік шіркеу ерекше мәртебеге ие, бірақ сонымен бірге діни сенім бостандығына да кепілдік беріледі. 1950 ж. бұрынғы Кентербери архиепископы: «Мүмкін, шіркеу өзінің бастапқы кезеңінде ғана толық еркін болған шығар» деп жазған еді. Орта ғасырларда шіркеуді Папа мен монарх, кейіннен монарх, ал ақырында Парламент бақылауына алды. Англикан шіркеуі қазір де «сырттан» бақыланады, өйткені оның негізгі заң шығарушы органы – Жоғарғы Шіркеу Синоды қабылдаған «шаралар» Парламенттің мақұлдауын қажет етеді, ал «канондар» заңға айналуы

үшін патшаның мақұлдауынан өтуі тиіс. Құдайға құлшылық ету формаларын Парламент бекітеді [11]. Мысалы, 1558 ж. Біркелкілік туралы Актімен бекітілді, ал оған өзгерістер 1662 және 1872 жж. енгізілді. 1928 ж. Парламент шіркеудің жаңа өзгерістер енгізу туралы ұсынысын қабылдамады, ал 1989 ж. Қауымдар палатасы алдымен ажырасқан ер адамдардың қайта некеге тұрып, діни қызметкер болуына рұқсат беретін шіркеу заңын қабылдамады. Жақында әйелдердің діни қызметкер болуына рұқсат беретін шіркеу заңын да Парламент мақұлдады. Осылайша, шіркеу заңдарына кез келген өзгеріс Парламенттің мақұлдауынсыз жүзеге аса алмайды.

Ресми шіркеудің артықшылықтарынан бөлек, англикан шіркеуі Құдайға тіл тигізбеу туралы заңмен қорғалады. Құдайға тіл тигізу ұғымын анықтау өте қиын. Егер белгілі бір тақырыпта христиандық доктринаның және Інжілдің шынайылығы жоққа шығарылып, бұл христиан дініне қорлау ретінде көрінсе, ол Құдайға тіл тигізушілік деп саналады [12].

Ұлыбританияда христиандық мерекелердің басым бөлігі мемлекеттік деңгейде тойланады, ал діни азшылықтар бұл артықшылықтан айырылған. Олардың діни мерекелері көбіне жұмыс күндерінің ортасына сәйкес келетіндіктен, жұмыс берушінің талаптарын орындай алмау жағдайлары жиі кездеседі, бұл өз кезегінде жұмыстан шығаруға алып келеді, ал оны сот арқылы даулауға мүмкіндіктері жоқ.

Заңның дін мәселелеріне бейтарап қарайтыны туралы ресми мәлімдемелерге қарамастан, англикан шіркеуі заң шығаруға ықпал ете алады және өзге діндерден өзгеше, заңнамалық тұрғыда қорғалған. Мемлекеттік мерекелер негізінен христиандық күнтізбеге сәйкес келеді, сондықтан христиандар өз діндерін еркін ұстана алады, ал өзге дін өкілдеріне бұл қиынға соғады. Оларға намаз оқу немесе діни мерекелерін атап өту үшін қосымша уақыт берілмейді. Христиан дініне жасалған мұндай артықшылықтар тарихи қалыптасқанымен, болашақта көпдінді қоғамда оны ақтау барған сайын қиындай түспек.

Сонымен қатар, Ұлыбританияда мемлекеттің клерикалдық сипатына және монархиялық басқару жүйесіне қарамастан, жеке тұлғалар мен діни ұйымдардың дін бостандығын заңды түрде жүзеге асыруына барлық жағдай жасалғанын атап өту қажет.

Қорытынды

Бұл зерттеу жұмысы әлемнің әр түрлі елдеріндегі діни бірлестіктер мен мемлекет арасындағы қатынасты жан жақты зерттеуге және оның ішінде елімізге тиімді модель түрін анықтауға бағытталған. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мемлекет пен дін қатынастарының үлгілері тарихи, саяси және мәдени факторларға байланысты әр елде түрлі сипатқа ие. Осы қатынас түрлерін талдай отырып біз мелекет пен діни бірлестіктің ара қатынасына байланысты жіктеудің келесідей нұсқасын ұсынамыз:

- Зайырлы мемлекеттер, мұнда мемлекеттік құрылымдар мен мектеп шіркеуден бөлінген.
- Клерикалдық мемлекеттер, мұнда мемлекеттік дін бар.
- Теократиялық мемлекеттер, мұнда діни және мемлекеттік құрылымдар тұтасып кеткен және бір-бірінсіз өмір сүре алмайды.
- Аралас модельдер. Мысалы, зайырлы мемлекетте бір немесе бірнеше дін басымдыққа ие болуы мүмкін.

Осы типологияларды талдай отырып біз діни сенім бостандығын қамтамасыз етудің түрлі үлгілерін салыстырмалы-құқықтық тұрғыда жүйелеу арқылы Қазақстан үшін оңтайлы бағыттарды анықтадық.

Клерикализм біз үшін қолайсыз, бұл Ұлыбритания мысалында көрсетілді. Қазақстанда мемлекеттік дінді енгізуге құқықтық та, саяси да негіз жоқ. Бұл бағыт елеулі (тіпті қарулы) қақтығыстарға алып келуі мүмкін. Дегенмен, Ұлыбританиядағы клерикализмге қарамастан, мемлекеттің діни ұйымдарға деген көзқарасы дін ұстанушылардың құқықтарын құрметтеуге негізделген.

Дін бостандығы бірнеше онжылдық бойы сәтті жүзеге асырылып келе жатқан демократиялық мемлекеттердің тәжірибесі Қазақстан үшін маңызды. АҚШ-та қалыптасқан сепарация-

лық модель дін ұйымдарын мемлекеттен нақты бөліп көрсетуімен ерекшеленеді. Сонымен қатар, АҚШ-тың «ізгі ниетті бейтараптық» принципі де оң тәжірибе болып табылады.

Кооперациялық модель еліміз үшін де қолайлы болуы мүмкін. Мемлекет пен діни ұйымдар арасындағы келісімдер әртүрлі конфессиялармен қарым-қатынасты нақты реттеуге мүмкіндік береді, бұл мемлекет пен діни бірлестіктердің мүдделерін теңестіруге көмектеседі. Мысалы ТМД елдерінің басым бөлігінде заңдарында дәстүрлі діни ұйымдардың статусы анықталған. Ал Қазақстан заңнамасыда ханафи бағытындағы исламның және православиелік христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін танитынын көрсетеді. Бірақ бұл осы діни бірлестіктерге қандай да болмасын артықшылық бермейді. Егер біз Еуропа елдерінде қалыптасқан жүйені тиімді пайдаланып, дәстүрлі дін ұғымын заңды түрде бекітсек ол еліміз үшін пайдалы болар еді. Біріншіден дәстүрлі діндерді экстремистік, деструктивті ағымдарға қарсы күресте пайдалануға мүмкіндік беріледі. Екіншіден осы конфессиялар арқылы жастардың рухани құндылықтарын қалыптастыруға пайдалану мүмкіндігі артады.

«Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» қолданыстағы заңға діни бірлестіктердің қызметін шектеуге бағытталған түзетулер қабылдауға жасалатын әрекеттер мен олардың сәтсіз аяқталуы бізде әлі де болса заңнаманы жетілдірудің қажеттілігін көрсетеді. Қоғамдық өмірді ұйымдастырудың демократиялық қағидаттарын және халықаралық міндеттемелерді ұстануға ұмтылыс авторитарлық дәстүрлермен, төзімсіздікпен, сондай-ақ мәселелерді бұрыннан белгілі әкімшілік шаралар арқылы шешуге талпыныспен қайшылыққа түседі. Ал мұндай шаралар іс жүзінде жағдайды одан әрі күрделендіреді.

Әртүрлі мәселелерді, соның ішінде мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды шешуде шетелдік тәжірибеге жүгіну қалыпты құбылысқа айналды. Өкінішке қарай, мұндай тәжірибе заң шығару үдерісінде де, құқық қолдану тәжірибесінде де дұрыс пайдаланылмайды. Түрлі мысалдар жалпы реттеу контексінен жұлып алынады, ал саяси режим, елдегі діни ахуал, тарихтағы діннің рөлі сияқты маңызды факторлар ескерілмейді. Сондықтан қолданыстағы заңнамаларды жетілдіруде осы факторларды бірінші орында басшылыққа алу керек.

Қазақстан үшін әлемдік тәжірибелерді ескере отырып, мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың бейтарап әрі ынтымақтастыққа негізделген үлгісін дамыту маңызды. Бұл елдегі дәстүрлі діндердің тарихи рөлін сақтаумен қатар, өзге діни конфессиялардың теңдігін қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс.

Ұсынылған тұжырымдар мемлекеттік-конфессиялық саясатты жетілдіруде, діни қауіпсіздікті қамтамасыз етуде және құқықтық реформалар жасау барысында пайдаланылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жұмағалиқызы Қ. Бірлік пен әралуандыққа қарсы әрекеттерге жол берілмейді – Тоқаев // Egemen.kz. – 2025. URL: https://egemen.kz/article/395305-birlik-pen-araluandyqqa-qarsy-areketterge-dgol-berilmeydi-toqaev (өтініш берілген күн: 04.06.2026)

2 Roberts C.K. Freedom of Religion or Belief in the European Convention on Human Rights: A Reappraisal. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. DOI:10.1017/9781009217959

3 Подопригора Р.А. Государственные и религиозные организации (административно-правовые вопросы): монография. – Алматы: Аркаим, 2002. – 324 с.

4 Weaver K. The Concept of Secularism in Comparative Constitutional Law // Southwestern Law Review. 2025. URL: https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2025-02/K%20Weaver%20Article.pdf (accessed: 04.06.2026)

5 Конституция Соединенных Штатов Америки. 1787 г. URL: https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm (дата обращения: 04.06.2026)

6 Schragger R., Schwartzman M., Tebbe N. Reestablishing Religion // University of Chicago Law Review. 2025. Vol. 92. P. 199. URL: https://ssrn.com/abstract=4733156 (accessed: 04.06.2026)

7 Конституция Итальянской Республики. 1947 г. URL: https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf (дата обращения: 04.06.2026)

8 Ferrari S. The Emerging Pattern of Church and State in Western Europe: The Italian Model // BYU Law Review. 1995. No. 2. P. 421–450. URL: https://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol1995/iss2/4 (accessed: 04.06.2026)

9 Hunter-Henin M. Religious Neutrality at Europe's Highest Courts: Shifting Strategies // Oxford Journal of Law and Religion. 2022. Vol. 11. No. 1. P. 23–46. DOI: 10.1093/ojlr/rwac012

10 Онлашева Ж. Религия в современном мире: зарубежный опыт и Казахстан: монография. – Астана, 2009. – 201 с. URL: https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1109254&simple=true

11 Strhan A., Lee L., Shillitoe R. Becoming Humanist: Worldview Formation and the Emergence of Atheist Britain // Sociology of Religion. 2024. Vol. 85. No. 4. P. 454–481. DOI: https://doi.org/10.1093/socrel/srad050.

12 Ильясов К.Т. The reflection of religious belief and the legal regulation of the activities of religious associations in the norms of customary law // Е.А. Бөкетовтің ғылыми көкжиектері: материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию академика Е.А. Букетова. – Караганда: Изд-во Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, 2025. – С. 398–400.

REFERENCES

1 Jūmağaliqyzy Q. (2025) Bırlık pen äraluandyqqa qarsy äreketterge jol berılmeidı – Toqaev // Egemen.kz. URL: https://egemen.kz/article/395305-birlik-pen-araluandyqqa-qarsy-areketterge-dgol-berilmeydi-toqaev (ötınış berılgen kün: 04.06.2026) (In Kazakh)

2 Roberts C.K. (2023) Freedom of Religion or Belief in the European Convention on Human Rights: A Reappraisal. Cambridge: Cambridge University Press. DOI:10.1017/9781009217959 (In English)

3 Podoprigora R.A. (2002) Gosudarstvennye i religioznye organizacii (administrativno-pravovye voprosy): monografija. Almaty: Arkaim. 324 p. (In Russian)

4 Weaver K. (2025) The Concept of Secularism in Comparative Constitutional Law // Southwestern Law Review. URL: https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2025-02/K%20Weaver%20Article.pdf (accessed: 04.06.2026) (In English)

5 Konstitucija Soedinennyh Shtatov Ameriki. 1787 g. URL: https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm (data obrashhenija: 04.06.2026) (In Russian)

6 Schragger R., Schwartzman M., Tebbe N. (2025) Reestablishing Religion // University of Chicago Law Review. Vol. 92. P. 199. URL: https://ssrn.com/abstract=4733156 (accessed: 04.06.2026) (In English)

7 Konstitucija Ital'janskoj Respubliki. 1947 g. URL: https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf (data obrashhenija: 04.06.2026) (In Russian)

8 Ferrari S. (1995) The Emerging Pattern of Church and State in Western Europe: The Italian Model // BYU Law Review. No. 2. P. 421–450. URL: https://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol1995/iss2/4 (accessed: 04.06.2026) (In English)

9 Hunter-Henin M. (2022) Religious Neutrality at Europe's Highest Courts: Shifting Strategies // Oxford Journal of Law and Religion. Vol. 11. No. 1. P. 23–46. DOI: 10.1093/ojlr/rwac012 (In English)

10 Onlasheva Zh. (2009) Religija v sovremennom mire: zarubezhnyj opyt i Kazahstan: monografija. Astana. 201 p. URL: https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1109254&simple=true (In Russian)

11 Strhan A., Lee L., Shillitoe R. (2024) Becoming Humanist: Worldview Formation and the Emergence of Atheist Britain // Sociology of Religion. Vol. 85. No. 4. P. 454–481. DOI: https://doi.org/10.1093/socrel/srad050 (In English)

12 Il'jasov K.T. (2025) The reflection of religious belief and the legal regulation of the activities of religious associations in the norms of customary law // E.A. Bөketovtің ғylymi kөkzhiekteri: materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 100-letiju akademika E.A. Buketova. Karaganda: Izd-vo Karagandinskogo universiteta imeni akademika E.A. Buketova. P. 398–400. (In Russian)

ИЛЬЯСОВ К.Т.,*[1]
докторант.
*e-mail: kainarilyass@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-6129-7994
БАЛГИМБЕКОВА Г.У.,[1]
PhD, профессор.
e-mail: gulnarabalgimbekova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4405-1339
КЕНЖИБЕКОВА Э.П.,[2]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: danaestai@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1915-4531
КОШПЕНБЕТОВ Б.М.,[2]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: kbakhytkali@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-50546560
[1]Карагандинский национальный исследовательский
университет им. академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан
[2]Казахский национальный педагогический
университет им. Абая,
г. Алматы, Қазақстан

ГОСУДАРСТВЕННО-КОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СВОБОДЫ РЕЛИГИОЗНЫХ УБЕЖДЕНИЙ

Аннотация

Статья посвящена комплексному анализу типов государственно-конфессиональных отношений и их влияния на реализацию свободы вероисповедания личности в современных политико-правовых системах. Особое внимание уделяется классификации и характеристике основных моделей взаимодействия государства и религиозных объединений, таких как секуляризм, авторитарный контроль и кооперативная модель. Рассматриваются их проявления в различных странах, включая европейские государства и бывших советских республик, с акцентом на особенности формирования религиозной политики в посттоталитарный период. В контексте укрепления общественно-политической стабильности, национальной безопасности и гражданской идентичности автор подчеркивает значимость анализа религиозной политики и институционализации государственно-конфессиональных отношений. Поднимается вопрос о правовой и социокультурной интерпретации понятий «традиционная религия» и «государственная религия», раскрываются сложности их применения в многонациональных и многоконфессиональных обществах. Уделено внимание тезису о том, что типологизация моделей государственно-конфессиональных отношений определяется исторически сложившимся характером взаимодействия между религиозными институтами и обществом. Анализируя различные примеры, автор предлагает учитывать культурно-исторический контекст при разработке сбалансированной и эффективной религиозной политики, основанной на принципах прав человека, плюрализма и взаимного уважения.

Ключевые слова: типы государственно-конфессиональных отношений, религия, религиозные убеждения, религиозные объединения, секуляризация.

ILYASSOV K.T.,*[1]
PhD student.
*e-mail: kainarilyass@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-6129-7994
BALGIMBEKOVA G.U.,[1]
PhD, professor.
e-mail: abdrakhmanova.v@kaznmu.kz
ORCID ID: 0009-0000-1899-8452
KENZHIBEKOVA E.P.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: danaestai@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1915-4531
KOSHPENBETOV B.M.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: kbakhytkali@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-50546560
[1]Karaganda National Research University
named after academician E.A. Buketov,
Karaganda, Kazakhstan
[2]Kazakh National Pedagogical University
named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

STATE-CONFESSIONAL MODELS OF PROVIDING FREEDOM OF RELIGIOUS CONVICTION

Abstract

This article analyzes in detail the types of State-confessional relations in modern political and legal systems and their impact on the exercise of freedom of religion by an individual. Particular attention is paid to the classification and description of such basic models of interaction between the state and religious associations as secularism, authoritarian control, cooperative model. Their manifestations in various countries, including European states and former Soviet republics, emphasize the real development of religious policy in the post-totalitarian period. In the context of strengthening socio-political stability, national security, civic identity, the author emphasizes the importance of analyzing religious policy and institutionalizing state-confessional relations. The author considers the legal and socio-cultural interpretation of the concepts of «traditional religion» and «state religion» and examines the complexity of their application in multinational and multi-confessional societies. Particular attention is paid to the thesis that the typology of models of State-confessional relations is determined by the historical nature of interaction between religious institutions and society, which is especially pronounced. Analyzing various examples, the author proposes to take into account the cultural and historical context when developing a balanced and effective religious policy based on the principles of human rights, pluralism and mutual respect.

Keywords: types of state-confessional relations, religion, religious belief, religious association, secularization.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 14.04.2026

2 CIVIL LAW, CIVIL PROCESS
АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ҮРДІС
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

IRSTI 85.31.37
UDC 347.77.4
JEL K11; K33; O34

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-111-121

OTARBAYEVA A.B.,*[1]
PhD, senior lecturer.
*e-mail: aina.89@list.ru
ORCID ID: 0000-0003-2131-0174
BEGZHAN A.M.,[1]
PhD, senior lecturer.
e-mail: aizat007@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6566-4671
AIDARBAYEV S.Zh.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: aydarbaevs@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4472-8469
[1]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Institute of Social and Humanitarian Sciences
of Harbin Institute of Technology,
Harbin, China

TRADEMARK PROTECTION: THE PRACTICE OF KAZAKHSTAN AND THE EUROPEAN UNION

Abstract

This article is devoted to a comparative legal analysis of trademark protection mechanisms in the Republic of Kazakhstan and the European Union. The relevance of the study is обусловлена the increasing number of infringements of exclusive rights in both jurisdictions, as well as the ongoing convergence of regional legal systems within the framework of the EAEU and their harmonization with international standards. The purpose of the study is to identify common approaches and key differences in enforcement practice and to formulate recommendations for improving Kazakhstani legislation, taking into account the experience of the EU. The methodological framework comprises comparative legal analysis, examination of judicial practice, and statistics. The article reviews key cases from Kazakhstan and precedents of the Court of Justice of the EU. Kazakhstan's system effectively combats counterfeiting, while EU practice is more focused on protecting brand reputation and preventing actions that may undermine brand prestige; therefore, to incorporate European experience into Kazakhstan's legislation, following measures are proposed: amend Article 43 of the Law on Trademarks, Service Marks, Geographical Indications and Appellations of Origin to include brand reputation protection; establish a procedure for the prompt removal of unlawful digital content; and strengthen pre-trial dispute resolution by developing mediation mechanisms.

Keywords: trademarks, protection, infringement, exhaustion of rights, parallel import.

Introduction

According to the definition provided by the World Intellectual Property Organization (WIPO), a trademark is "a sign capable of distinguishing the goods of one enterprise from those of other enterprises" [1]. This concept has been incorporated into national legal systems. In Kazakhstan, a trademark is defined as "a designation registered or protected under international treaties that serves to differentiate the goods (services) of certain entities from homogeneous goods (services) of others" (subpara. 8, Art. 1) [2], thereby emphasizing its role in combating unfair competition. A similar approach is reflected in the European Union: pursuant to Article 4 of Regulation (EU) 2017/1001, a trademark must be capable of distinguishing the goods or services of one undertaking from those of other market participants and is subject to mandatory registration [3]. Thus, in both legal systems, the emphasis is placed on the identifying and differentiating functions of the mark, which constitute the foundation of its legal protection [4, p. 607].

The development of the trademark institution is closely linked to the doctrine of exhaustion of rights. In the European Union, the principle of regional exhaustion applies, whereby the right holder loses control over the further distribution of goods after their first lawful sale within the Union. This mechanism ensures a balance between the protection of intellectual property rights and the free movement of goods, as enshrined, inter alia, in Article 7 of Directive 89/104/EEC [5].

Republic of Kazakhstan, as a member of the Eurasian Economic Union (EAEU), applies a similar regime of regional exhaustion (Annex No. 26 to the EAEU Treaty) [6]. However, unlike the EU, its trademark registration system remains national in character. Prospective harmonization is envisaged through the EAEU Trademark Treaty (2020), which provides for the establishment of a Unified Register of the Union, enabling protection across all Member States on the basis of a single application. Accordingly, a process of convergence between regional legal orders in the field of trademark protection can be observed.

The exclusive right to a trademark encompasses both its use and control over its disposition. Infringement of this right not only prejudices the interests of the right holder but also creates a risk of misleading consumers, thereby undermining the stability of market relations. To prevent such violations, EU law, in particular Article 10 of Directive 2015/2436, prohibits the use of identical or similar signs liable to cause confusion [7]. Comparable regulation is established under the national legislation of Kazakhstan [2].

At the same time, statistical data indicate the persistence of a high incidence of infringements in both jurisdictions. In the European Union, according to the European Union Intellectual Property Office (EUIPO), 180,447 applications for trade mark registration were filed in 2024, representing a 2.7% increase compared to 2023 [8]. The number of oppositions filed against trade mark registrations remained consistently high, amounting to 18,069 [7]. In Kazakhstan, by the end of 2025, the local justice authorities identified 293 infringements related to the unlawful use of trade marks, which resulted in the initiation of 303 administrative proceedings, with 294 individuals held liable [9]. These indicators confirm that enforcement challenges in the field of trade mark protection remain significant, thereby necessitating the further development and refinement of enforcement mechanisms, including through a comprehensive analysis of judicial and administrative practice.

Materials and methods

The methodological basis of the study comprises general scientific and specific legal methods, including comparative legal analysis, formal-dogmatic interpretation, case law examination, and statistical evaluation. The normative framework encompasses the legislation of the Republic of Kazakhstan (notably the Law «On Trademarks, Service Marks and Appellations of Origin» and the Civil Code), the legal acts of the European Union (Regulation (EU) 2017/1001, Directive (EU) 2015/2436, Directive 89/104/EEC), international treaties (TRIPS, Paris Convention), and the founding documents of the Eurasian Economic Union, including the EAEU Treaty and the EAEU Trademark Treaty (2020). The comparative analysis is structured around key criteria: the legal definition of a trademark, the scope of exclusive rights, the exhaustion regime, and enforcement mechanisms.

The empirical component draws on judicial and administrative practice from 2021–2025. For Kazakhstan, the study examines published decisions of specialised economic and administrative courts (cases involving «LEGO», «PENOPLEX», «MILLIONAIRE») retrieved from the official judicial database, as well as statistical data from the justice authorities (number of inspections, administrative proceedings, fines, and seized counterfeit goods). A total of 15 published decisions from the period 2021–2025 were analysed, selected on the basis of the presence of disputes concerning the unlawful use of trade marks (including counterfeiting, likelihood of confusion, and "grey" imports). For the European Union, the analysis focuses on the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union (landmark rulings in Silhouette, Viking Gas, Merck, Copad) and quantitative data from the EUIPO 2023 Annual Report. To assess the dynamics of enforcement activity, a comparative analysis of absolute indicators was employed, along with the calculation of growth rates (expressed as percentages). The synthesis of findings is achieved through systemic interpretation and logical-legal reasoning, culminating in evidence-based legislative recommendations for the Republic of Kazakhstan.

1. Protection of Trademarks and Service Marks in the Republic of Kazakhstan

In order to ensure the effective protection of intellectual property rights in the Republic of Kazakhstan, the justice authorities systematically identify and suppress infringements, acting upon applications submitted by right holders. Pursuant to paragraph 2 of Article 21 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks and Appellations of Origin," the right to use a trademark is granted exclusively by its owner on the basis of an assignment agreement, a licence agreement, or a franchising contract. This legal structure affirms the trademark as an object of intellectual property and a means of individualization, the use of which without the consent of the right holder constitutes a violation of the exclusive right protected under national legislation and international instruments, including Article 16 of the TRIPS Agreement and Article 6 of the Paris Convention. The transfer of rights requires the conclusion and registration of a licence agreement (Article 22); in the absence thereof, the use of the trademark is deemed unlawful and entitles the owner to judicial protection.

The enforcement practice in 2025 demonstrates not merely active measures to counter infringements, but also a stable positive trend in key indicators compared to 2024. The total number of initiated cases increased by 7% (from 283 to 303). Of these, 11 cases were referred by the Police Department and the Economic Investigations Department of the city of Shymkent, and 2 cases by the Police Department of the Ulytau region, indicating an expansion of inter-agency cooperation and a geographical diversification of sources for detecting violations. Particular attention should be drawn to the initiation of 3 cases under Article 462 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan (obstruction of officials), a relatively small yet indicative figure reflecting instances of resistance to inspections.

The effectiveness of enforcement remains high: 294 individuals were held administratively liable, representing a 10.1% increase compared to 267 in 2024. The financial dimension is even more pronounced: the total amount of fines imposed increased by 48.5% (from KZT 22.1 million to KZT 32.9 million), while the volume of counterfeit goods removed from illegal circulation rose both in quantitative terms (205,222 units) and in monetary value (KZT 174.4 million, an increase of 16.6% compared to 2024). Notably, the growth in fines outpaces the increase in the value of seized goods, which may indicate either a tightening of sanctions or the detection of larger-scale infringements per case. The range of protected trade marks includes both global corporations (Toyota, Apple, LEGO, Xiaomi, Louis Vuitton, among others) and Kazakhstani right holders (LTS Kazakhstan LLP, Kyzylzhar, Tau Samal, Sinyaya Gora, Stolichnaya, Rodnaya Step'), thereby confirming the systemic and cross-sectoral nature of intellectual property infringements [9].

The above quantitative data acquire greater analytical depth when complemented by illustrative examples from enforcement practice. A representative case in this regard concerns the unlawful use of the "LEGO" trade mark (2024). Following a complaint submitted by the representative of the right holder, LEGO Juris A/S, an unscheduled inspection was conducted at B LLP, a company engaged in wholesale trade. During the inspection, more than 3,000 units of children's construction sets unlawfully bearing the "LEGO" designation were identified, with a total value exceeding KZT 4 million. As a result, the responsible parties were held administratively liable under Article 158 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan, and the counterfeit goods were destroyed [10].

This case is illustrative in several respects. First, it demonstrates the mechanism for detecting infringements initiated by the right holder, thereby confirming the effectiveness of public–private cooperation in this field. Second, even where the unit value of goods is relatively low, the aggregate damage and the scale of seizure (thousands of units) highlight the economic significance of combating such violations. Third, the "LEGO" case complements the overall statistics for 2025 by concretising how the measures reflected in the data – namely, the increase in initiated cases, higher fines, and larger volumes of seized goods – are implemented in practice. Thus, the aggregate data and the specific example mutually reinforce the conclusion regarding the intensification and effectiveness of enforcement activities in the field under study.

Such conduct misleads consumers into purchasing counterfeit goods instead of original products and constitutes a manifestation of unfair competition [11, p. 61]. It infringes the rights of trademark owners, distorts market conditions, and undermines consumer trust. In the long term, it may reduce overall product quality, as counterfeit goods are not oriented toward maintaining high standards. At the same time, the "grey market" creates competition for genuine products by offering goods at reduced prices without the authorization of the right holder [12].

Although the acquisition of "grey" goods attracts consumers due to lower prices combined with acceptable quality, it produces adverse consequences for the economy and trademark owners. Importers of such goods do not provide after-sales services or quality control, thereby undermining brand reputation and long-term reputational stability. Official distributors, who invest in logistics, marketing, and quality assurance, are placed at a competitive disadvantage, which reduces the profitability of lawful business activities, decreases employment opportunities, and diminishes tax revenues. The expansion of the grey market weakens fair competition, discourages investment in innovation, and slows economic development.

Particular attention should be given to cases involving the unlawful use of trademarks in the digital environment. In 2021, the Specialized Interdistrict Administrative Court of Almaty considered a case against LLP "Firma Demeu," which was held liable under Article 158 of the Code of Administrative Offences for the unlawful use of a registered trademark. During the proceedings, it was established that LLP "Firma Demeu," for the purpose of promoting its products, had unlawfully used the trademark "Penoplex (Пеноплэкс)" on various online resources, including its official website. The trademark in question was registered with the Committee on Intellectual Property Rights of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan in the name of Penoplex (Пеноплэкс) SPb LLC, which holds the exclusive right to use the mark [13].

Under paragraph 9 of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks and Appellations of Origin," the use of a trademark includes its placement on goods, packaging, advertising materials, business documentation, and the introduction into civil circulation of goods marked with the relevant designation. Violation of these provisions constitutes an infringement of the exclusive rights of the trademark owner and entails legal liability under Article 43 of the Law. The court found LLP "Firma Demeu" guilty of committing an administrative offence under Article 158 of the Code of Administrative Offences. This decision demonstrates the strict approach adopted in Kazakhstan toward the protection of intellectual property and highlights the importance of compliance with legal requirements in commercial activities, including in the digital sphere [13]. At the same time, the case revealed a procedural gap: the absence of an оперативный mechanism for the removal of unlawful online content. Currently, the right holder must initiate court proceedings, a process that requires considerable time, during which the infringer continues to benefit from the unlawful use of the brand. The introduction of a simplified procedure for interaction with hosting providers and domain administrators, similar to European practice, would significantly enhance the effectiveness and promptness of protection.

Another notable case, decided on 10 October 2022 by the Specialized Interdistrict Economic Court of the East Kazakhstan Region, upheld the claim of LLP "Millioners" for the protection of its exclusive rights to the trademark "Millionaire". According to the registration certificate issued on 20 May 2019 by the National Institute of Intellectual Property of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, LLP "Millioners" owns the exclusive rights to the combined trademark "MILLIONAIRE," registered in Classes 35, 41, and 43 of the International Classification of Goods and Services and actively used in restaurant activities. The defendant, an individual entrepreneur, conducted similar business activities using the designations "Restobar & karaoke Millionaire,"

“Karaoke Club Millionaires,” “Клуб Миллионеров,” and “Millionairoff,” which were found to be confusingly similar to the claimant’s trademark [10]. Despite receiving a cease-and-desist letter and promising to rename the establishment, the defendant continued to use the disputed designations on signage and social media platforms (Instagram, 2GIS, ZOON.kz).

Relying on expert examination in the field of intellectual property, the court established the fact of infringement of the exclusive rights of LLP “Millioners.” The defendant’s actions were also found to violate paragraph 2 of Article 1029 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, which prohibits, without the consent of the right holder, the use of designations confusingly similar to a registered trademark where such use may mislead consumers as to the goods or their producer. Pursuant to paragraph 6 of Article 1032 of the Civil Code, the court ordered the defendant to cease using the disputed designations, remove them from signage and online resources, and pay compensation for the infringement as well as court costs.

Judicial practice underscores the importance of compliance with legal requirements by all market participants, as even seemingly minor infringements may entail significant legal consequences. Such enforcement contributes to fair competition, strengthens consumer confidence, and encourages lawful business conduct. The legal protection of trademarks is aimed not only at safeguarding the proprietary interests of right holders but also at protecting consumers by guaranteeing the authenticity and quality of goods. Infringements in this sphere may mislead consumers, thereby undermining trust in brands and in the market as a whole. However, the growing number of online infringements (as illustrated by the “Penoplex” case) necessitates further refinement of procedural mechanisms. The absence in the Law [2] of provisions obliging online platforms to respond promptly to right holders’ complaints, in our view, reduces the effectiveness of enforcement in the digital environment and calls for legislative reform

2. Protection of Trademarks and Service Marks in the European Union

An analysis of the European pharmaceutical market shows that parallel imports occupy a stable niche: their annual volume is estimated at €6-7 billion, corresponding to 2–3% of the total market. According to updated data for 2024, this figure reached €7.67 billion (2.8%). Despite the economic significance of parallel imports –particularly their role in reducing medicine prices – they are associated with heightened risks of trade mark infringement, since the importation of genuine pharmaceutical products without the consent of the local right holder may be deemed unlawful in jurisdictions applying national or regional exhaustion of rights.

Data from the European Union Intellectual Property Office (EUIPO) for 2023 confirm a high level of disputes in this area: right holders submitted 18,421 infringement claims concerning trade mark rights. Of these, only 7,880 cases (36%) were brought before the courts, while 11,761 cases (64%) were resolved through out-of-court settlements [8]. Such a high proportion of pre-litigation resolution indicates a well-developed system of mediation and alternative dispute resolution mechanisms within the EU, significantly reducing transaction costs and alleviating the burden on the judiciary. For Kazakhstan, where legislation (Article 42 of the Law [2]) formally permits mediation but does not actively incentivise its early-stage use, this experience is of particular relevance. The introduction of mandatory conciliation procedures for selected categories of disputes – such as cases concerning the early termination of trade mark protection due to non-use – appears to be a justified measure, taking into account successful EU practice.

In parallel with the resolution of trade mark disputes, European enforcement practice demonstrates substantial results in combating counterfeit goods, which are often imported under the guise of parallel trade or distributed through similar channels. In 2023, approximately 152 million counterfeit items with a total estimated value exceeding €3.4 billion were seized at EU external borders and within the internal market. When compared with the volume of parallel imports (€7.67 billion), the value of seized counterfeit goods (€3.4 billion) corresponds to approximately 44% of the legitimate parallel import market, underscoring both the severity of the threat to right holders and the effectiveness of EU customs and law enforcement authorities. Notably, the success of the EU in intercepting counterfeit goods correlates with the high rate of out-of-court dispute resolution: effective border enforcement reduces the number of cases reaching the judiciary and creates favourable conditions for mediation.

Thus, the European model demonstrates a comprehensive approach combining stringent border control, a well-developed alternative dispute resolution framework, and statistically measurable outcomes. For countries with developing legal systems such as Kazakhstan, the integration of these

elements – namely, a mandatory pre-litigation mediation stage and strengthened customs enforcement – could substantially enhance the effectiveness of trade mark protection without a proportional increase in judicial workload. These statistical trends are further supported by consistent case law of the Court of Justice of the European Union, which has progressively expanded the scope of trade mark protection.

The significance of the principle of exhaustion of rights is clearly illustrated by the case of Silhouette International Schmied GmbH & Co. KG v. Hartlauer Handelsgesellschaft mbH (C-355/96, 1998) [15]. The Court of Justice of the European Union (CJEU) held that a trademark proprietor may oppose the importation of goods into the EU even if those goods were lawfully placed on the market outside the EU. Accordingly, international trade as such does not imply the proprietor's consent to the free circulation of goods within the internal market. The application of the exhaustion principle, enshrined in Article 7 of Directive 89/104/EEC [5], is limited to the intra-Union context, and any expansive interpretation creates legal risks for distributors and parallel importers. This approach was subsequently codified in Regulation (EU) 2017/1001, which provides that the use of a trademark without the proprietor's consent is impermissible where the goods were first placed on the market outside the European Economic Area (EEA) [3].

An additional dimension of legal protection was addressed in Viking Gas A/S v. Kosan Gas A/S (C-46/10, 2011) [16], which concerned the modification of products lawfully placed on the market with the proprietor's consent. The Court held that unauthorized alterations to the visual characteristics of a product, capable of creating misleading associations among consumers, are contrary to the objectives of trademark protection, even where the initial distribution was lawful. Thus, the right holder retains the ability to control subsequent modifications of products where such changes affect protected brand elements and create a risk of consumer confusion.

These judicial findings have been reflected in legislation. Article 15 of Directive 2015/2436 [7] limited the scope of the exhaustion principle, while Article 9(2)(c) of Regulation (EU) 2017/1001 [4] granted trademark proprietors enhanced protection of their reputation by prohibiting the use of signs that take unfair advantage of, or are detrimental to, the distinctive character or repute of the mark. Consequently, EU judicial practice and legislative development demonstrate an evolution from the protection of formal proprietary rights toward a comprehensive safeguarding of business reputation and market stability.

The CJEU has consistently clarified that a trademark proprietor may oppose further distribution of goods where their presentation damages the reputation of the mark. In Merck, Sharp & Dohme GmbH v. Paranova Pharmazeutika Handels GmbH (C-443/99, 2002) [17], the Court confirmed that alterations to packaging or labelling without the proprietor's consent may preclude the application of the exhaustion principle. Repackaging that distorts the original appearance of the product or negatively affects consumer perception undermines the commercial reputation of the brand and does not exhaust the proprietor's rights. These principles were subsequently extended to other categories of goods, including luxury products [18].

The principle of preserving the intangible characteristics of goods received particular emphasis in Copad SA v. Christian Dior Couture SA (C-59/08, 2009) [18]. The Court recognized that the proprietor of a trademark positioned in the premium segment may object to the marketing of goods through distribution channels inconsistent with its brand image. It was established that damage to the "aura of luxury" may, in itself, constitute sufficient grounds for refusing to apply the exhaustion principle under Article 7(1) of Directive 89/104/EEC [5]. In this way, the Court expanded the concept of "quality" to encompass not only physical characteristics but also image-related elements, such as prestige and brand attractiveness [19].

This jurisprudential line has been further developed in subsequent decisions. The Court has indicated that exceptions to the exhaustion principle may be justified by the need to preserve the commercial reputation of a trademark as an intangible asset and to prevent misleading associations among consumers (as in Viking Gas and related cases). The concept of "controlled availability" has thus become a central element in the legal protection of luxury brands, ensuring the maintenance of exclusivity and market value [20]. Notably, such an approach – aimed at safeguarding not merely formal rights but also the reputational capital of the brand – has not yet been directly incorporated into the legislation of the Republic of Kazakhstan. Article 43 of the Kazakhstani Law [2] primarily focuses on preventing consumer confusion as to the goods or their producer and does not extend to situations where the prestige of a brand is undermined through the sale of genuine goods under inappropriate

conditions (for example, in informal markets or discount outlets inconsistent with the image of a luxury brand).

At the normative level, these approaches are enshrined in Regulation (EU) 2017/1001. In particular, Article 9 grants proprietors exclusive prerogatives to prohibit the use of identical or similar signs where such use is liable to cause confusion or to be detrimental to the reputation of the mark [21]. Accordingly, EU case law and legislation have developed a comprehensive system of trademark protection aimed not only at safeguarding formal proprietary rights but also at preserving the reputational value of the brand as a strategic intangible asset.

Regulation (EU) 2017/1001 does not merely prohibit the direct copying of trademarks; it also equips right holders with mechanisms to control the initial placing of goods on the Union market. The principle of exhaustion of rights codified therein restricts parallel imports of goods from third countries without the proprietor's consent, thereby preventing the dilution of a brand's premium status and price erosion. This is particularly relevant for luxury brands, whose business models rely on exclusivity and selective distribution: legal protection prevents the unauthorized expansion of distribution channels and preserves market differentiation strategies. Furthermore, Article 9(2)(c) provides proprietors with the possibility to prohibit uses of the mark outside the sphere of direct competition where such use undermines its distinctive character or reputation. In the context of digital commerce, this provision acquires particular significance: the use of original brand symbols on websites selling counterfeit goods, or their algorithmic association with undesirable content, may mislead consumers and necessitates prompt legal intervention [21, p. 935].

These provisions correlate with Directive 2006/114/EC concerning misleading and comparative advertising, forming a coherent legal framework for combating not only direct copying but also indirect forms of brand exploitation, including unfair comparative advertising. Thus, Regulation 2017/1001 reflects the adaptation of the EU legal system to the challenges of globalization and the digital economy: the rules set out in Article 9 strike a balance between the protection of exclusive rights and the maintenance of a competitive environment, minimizing consumer risks and strengthening the innovative potential of the internal market, where the brand functions as a key source of added value.

The comparative analysis conducted reveals not only common approaches but also key differences in the enforcement practices of the Republic of Kazakhstan and the European Union. While the Kazakhstani system demonstrates considerable effectiveness in detecting and suppressing clear infringements (such as counterfeiting and unlawful online use), EU practice is more strongly oriented toward the protection of the brand's intangible assets – its reputation, prestige, and image-related characteristics. The cases of Copad v. Dior and Viking Gas illustrate the proprietor's ability to control not only distribution channels but also the preservation of the "aura" of a luxury product. For Kazakhstan, where the premium brand market is actively developing, the adaptation of such an approach represents a promising direction. However, the current wording of Article 43 of the Law of the Republic of Kazakhstan [2] does not contain an explicit prohibition of acts that discredit the prestige of a trademark, thereby creating a legal gap in the protection of reputational assets and necessitating appropriate legislative amendments. Such reform would enable the protection not merely of the form, but of the substance of the brand as a strategic asset – an issue of particular relevance in the context of digitalization and the expansion of the grey market.

Conclusion

The conducted study confirms that the institution of the trademark in the Republic of Kazakhstan and the European Union performs a key function in the individualization of market participants and the protection of consumer rights. An analysis of the regulatory framework and judicial practice demonstrates a shared orientation of both legal systems toward combating unfair competition. The application of the principle of regional exhaustion of rights within the frameworks of the EAEU and the EU establishes a balanced mechanism that safeguards the interests of right holders while preventing uncontrolled parallel imports. With regard to the Republic of Kazakhstan, the current regime of regional exhaustion of rights (within the framework of the Eurasian Economic Union) generally corresponds to the European model. However, enforcement practice has not yet developed clear criteria for distinguishing lawful parallel imports from infringements of exclusive rights.

Unlike the European Union, where cases such as Copad and Viking Gas afford protection to brand reputation even in the context of the importation of genuine goods, Kazakhstani legislation does

not provide mechanisms for assessing damage to the prestige of a trade mark in situations involving parallel imports.

The enforcement practice of the Republic of Kazakhstan, as illustrated by the cases involving "Zara," "Lego," "Penoplex," and "Millioners," indicates the emergence of a consistent approach to suppressing infringements in both traditional commerce and the digital environment. By contrast, the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union (notably in Silhouette, Merck, Copad, and Viking Gas) elevates trademark protection to a qualitatively different level, recognizing the trademark as an independent intangible asset possessing reputational value. The comprehensive approach embodied in Regulation (EU) 2017/1001 provides important guidance for the further development of national legislation.

On the basis of the comparative analysis, the following legislative and enforcement recommendations appear appropriate.

First, given that the current wording of Articles 6 and 43 of the Law of the Republic of Kazakhstan does not encompass the protection of the brand's image-related characteristics, it is proposed to supplement paragraph 1 of Article 43 with a provision recognizing as infringement the use of a trademark that causes harm to its reputation or prestige, including through distribution via inappropriate commercial channels. This measure shifts the focus from the mere existence of consent for sale to the conditions under which such sale occurs, thereby ensuring the protection of the brand's reputational capital.

Second, it is recommended that the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan adopt a normative resolution clarifying that damage to business reputation may be recognized as an independent category of loss, and that evidence thereof may include sociological survey data and expert opinions demonstrating a decline in the prestige of the trademark.

Third, in order to reduce the burden on the judicial system and to promote out-of-court dispute resolution, it is proposed to amend Article 42 of the Law by introducing a mandatory conciliation procedure (mediation) for cases concerning the early termination of trade mark protection due to non-use, while in other categories of disputes imposing on courts the obligation to inform the parties of the possibility of mediation. This would optimize enforcement processes, drawing upon the experience of the European Union, where the proportion of pre-trial settlements reaches 64%.

In sum, the proposed measures are aimed at harmonizing national legislation with advanced EU standards and at creating an effective legal environment for the protection of the innovation economy and creative industries in the Republic of Kazakhstan.

Funding information. This article was prepared within the framework of the state-funded grant project for 2024–2026 (AP23489368) entitled: "Legal and Economic Problems of Competition Development in Cross-Border Markets (WTO Standards and EAEU Practice): Ensuring the National Interests of the Republic of Kazakhstan".

REFERENCES

1 Trademarks. URL: https://www.wipo.int/en/web/trademarks#:~:text=A%20trademark%20is%20a%20sign,can%20I%20protect%20my%20trademark%3F (accessed: 09.02.2026)

2 Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456 «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_ (дата обращения: 20.01.2025)

3 Регламент (ЕС) 2017/1001 Европейского Парламента и совета от 14 июня 2017 г. о товарном знаке Европейского союза. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18298 (дата обращения: 25.01.2025)

4 Castaldi C. To trademark or not to trademark: The case of the creative and cultural industries // Research Policy. 2018. Vol. 47. No. 3. P. 606–616.

5 Directive 89/104/EEC of 21 December 1988 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/104/oj/eng (accessed: 09.01.2025)

6 Приложение №26 к Договору о ЕАЭС. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/bd226dd95ecfd44a5e4398f10520b0ba963d05d5/ (дата обращения: 20.01.2025)

7 Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks (recast). URL: Directive - 2015/2436 - EN - EUR-Lex (accessed: 09.01.2025)

8 Zyl Ch., Ferdinand J., Garlantezec S.Ch. EUIPO trade mark filings 2023-2024: Key insights and trends. URL: https://www.marks-clerk.com/insights/articles/euipo-trade-mark-filings-2023-2024-key-insights-and-trends/ (accessed: 11.01.2025)

9 Информация о проделанной работе территориальными органами юстиции за 2025 год. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet-kis/documents/details/970931?lang=ru (дата обращения: 16.04.2026)

10 Апелляционный совет, политика маркетплейсов и рассматриваемые дела: Минюст о защите права интеллектуальной собственности. URL: https://primeminister.kz/ru/news/reviews/apellyatsionnyy-sovet-politika-marketpleysov-i-rassmatrivaemye-dela-minyust-o-zashchite-prava-intellektualnoy-sobstvennosti-29041 (дата обращения: 31.01.2025)

11 Heymann L.A. The scope of trademark law in the age of the Brand persona // Va. L. Rev. Brief. 2012. Vol. 98. P. 61.

12 Skoko H. Theory and practice of parallel imports: the New Zealand case. 1994. URL: https://www.academia.edu/2160193/THEORY_AND_PRACTICE_OF_PARALLEL_IMPORTS_THE_NEW_ZEALAND_CASE (accessed: 16.04.2026)

13 Незаконное использование товарного знака. URL: https://almaty.sud.kz/rus/news/nezakonnoe-ispolzovanie-tovarnogo-znaka-1 (дата обращения: 15.04.2026)

14 Policy document MEB 14. Parallel importation: marketing authorisation and maintenance. 5 August 2025. 40 p. URL: https://english.cbg-meb.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2023/01/01/meb-14-parallel-import-authorisation-and-maintenance/MEB+14-250805-Parallelimport+Handelsvergunning+en+onderhoud+EN.pdf (accessed: 16.04.2026)

15 Silhouette International Schmied GmbH & Co. KG v. Hartlauer Handelsgesellschaft mbH (C-355/96, 1998). URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-355/96 (accessed: 19.01.2025)

16 Judgment of the Court (First Chamber) of 14 July 2011. Viking Gas A/S v Kosan Gas A/S. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0046 (accessed: 21.01.2025)

17 Merck, Sharp & Dohme GmbH v. Paranova Pharmazeutika Handels GmbH (C-443/99, 2002). URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&T,F&num=C-443/99 (accessed: 21.01.2025)

18 Judgment of the Court of 4 November 1997. Parfums Christian Dior SA and Parfums Christian Dior BV v Evora BV. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=ecli%3AECLI%3AEU%3AC%3A1997%3A517 (accessed: 21.02.2026)

19 Aaker D.A. Building Strong Brands. London, 2010. P. 19–20.

20 Epstein R.A. Why Restrain Alienation? // Columbia Law Review. 1985. No. 970. P. 970–990.

21 Rose-Ackerman S. Inalienability and the Theory of Property Rights // Columbia Law Review. 1985. No. 932. P. 931–969.

REFERENCES

1 Trademarks. URL: https://www.wipo.int/en/web/trademarks#:~:text=A%20trademark%20is%20a%20sign,can%20I%20protect%20my%20trademark%3F (accessed: 09.02.2026). (In English)

2 Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 ijulja 1999 goda No. 456 «O tovarnyh znakah, znakah obsluzhivanija, geograficheskih ukazanijah i naimenovanijah mest proishozhdenija tovarov». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_ (data obrashhenija: 20.01.2025). (In Russian)

3 Reglament (ES) 2017/1001 Evropejskogo Parlamenta i soveta ot 14 ijunja 2017 g. o tovarnom znake Evropejskogo sojuza. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18298 (data obrashhenija: 25.01.2025). (In Russian)

4 Castaldi C. (2018) To trademark or not to trademark: The case of the creative and cultural industries // Research Policy. Vol. 47. No. 3. P. 606–616. (In English)

5 Directive 89/104/EEC of 21 December 1988 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/104/oj/eng (accessed: 09.01.2025). (In English)

6 Prilozhenie No. 26 k Dogovoru o EAJeS. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/bd226dd95ecfd44a5e4398f10520b0ba963d05d5/ (data obrashhenija: 20.01.2025). (In Russian)

7 Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks (recast). URL: Directive - 2015/2436 - EN - EUR-Lex (accessed: 09.01.2025). (In English)

8 Zyl Ch., Ferdinand J., Garlantezec S.Ch. EUIPO trade mark filings 2023-2024: Key insights and trends. URL: https://www.marks-clerk.com/insights/articles/euipo-trade-mark-filings-2023-2024-key-insights-and-trends/ (accessed: 11.01.2025). (In English)

9 Informacija o prodelannoj rabote territorial'nymi organami justicii za 2025 god. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet-kis/documents/details/970931?lang=ru (data obrashhenija: 16.04.2026). (In Russian)

10 Apelljacionnyj sovet, politika marketplejsov i rassmatrivaemye dela: Minjust o zashhite prava intellektual'noj sobstvennosti. URL: https://primeminister.kz/ru/news/reviews/apellyatsionnyy-sovet-politika-marketpleysov-i-rassmatrivaemye-dela-minyust-o-zashchite-prava-intellektualnoy-sobstvennosti-29041 (data obrashhenija: 31.01.2025). (In Russian)

11 Heymann L.A. (2012) The scope of trademark law in the age of the Brand persona // Va. L. Rev. Brief. Vol. 98. P. 61. (In English)

12 Skoko H. Theory and practice of parallel imports: the New Zealand case. 1994. URL: https://www.academia.edu/2160193/THEORY_AND_PRACTICE_OF_PARALLEL_IMPORTS_THE_NEW_ZEALAND_CASE (accessed: 16.04.2026). (In English)

13 Nezakonnoe ispol'zovanie tovarnogo znaka. URL: https://almaty.sud.kz/rus/news/nezakonnoe-ispolzovanie-tovarnogo-znaka-1 (data obrashhenija: 15.04.2026). (In Russian)

14 Policy document MEB 14. Parallel importation: marketing authorisation and maintenance. 5 August 2025. 40 p. URL: https://english.cbg-meb.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2023/01/01/meb-14-parallel-import-authorisation-and-maintenance/MEB+14-250805-Parallelimport+Handelsvergunning+en+onderhoud+EN.pdf (accessed: 16.04.2026). (In English)

15 Silhouette International Schmied GmbH & Co. KG v. Hartlauer Handelsgesellschaft mbH (C-355/96, 1998). URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-355/96 (accessed: 19.01.2025). (In English)

16 Judgment of the Court (First Chamber) of 14 July 2011. Viking Gas A/S v Kosan Gas A/S. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0046 (accessed: 21.01.2025). (In English)

17 Merck, Sharp & Dohme GmbH v. Paranova Pharmazeutika Handels GmbH (C-443/99, 2002). URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&T,F&num=C-443/99 (accessed: 21.01.2025). (In English)

18 Judgment of the Court of 4 November 1997. Parfums Christian Dior SA and Parfums Christian Dior BV v Evora BV. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=ecli%3AECLI%3AEU%3AC%3A1997%3A517 (accessed: 21.02.2026). (In English)

19 Aaker D.A. (2010) Building Strong Brands. London. P. 19–20. (In English)

20 Epstein R.A. (1985) Why Restrain Alienation? // Columbia Law Review. No. 970. P. 970–990. (In English)

21 Rose-Ackerman S. (1985) Inalienability and the Theory of Property Rights // Columbia Law Review. No. 932. P. 931–969. (In English)

ОТАРБАЕВА А.Б.,*[1]
PhD, аға оқытушысы.
*e-mail: aina.89@list.ru
ORCID ID: 0000-0003-2131-0174
БЕГЖАН А.М.,[1]
PhD, аға оқытушысы.
e-mail: aizat007@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6566-4671
АЙДАРБАЕВ С.Ж.,[2]
з.ғ.д., профессоры.
e-mail: aydarbaevs@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4472-8469
[1]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Харбин политехникалық университетінің Әлеуметтік
және гуманитарлық ғылымдар институты,
Харбин қ., Қытай

ТАУАР БЕЛГІСІН ҚОРҒАУ: ҚАЗАҚСТАН МЕН ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасы мен Еуропалық Одақтағы тауар белгілерін қорғау тетіктеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жасауға арналған. Зерттеудің өзектілігі екі юрисдикцияда да айрықша құқықтарды бұзу жағдайларының көбеюімен, сондай-ақ ЕАЭО шеңберінде өңірлік құқықтық жүйелердің жақындасу үдерісімен және халықаралық стандарттармен үйлестіру қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – құқық қолдану тәжірибесіндегі ортақ ұстанымдар мен негізгі айырмашылықтарды анықтау, сондай-ақ ЕО

тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан заңнамасын жетілдіруге бағытталған ұсынымдар әзірлеу. Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы-құқықтық талдау, сот тәжірибесі және статистикалық деректер қамтиды. Мақалада Қазақстан тәжірибесіндегі негізгі істер мен Еуропалық одақ Сотының прецеденттері қарастырылды. Қазақстан жүйесі контрафакцияға қарсы тиімді күрес жүргізеді, ал ЕО тәжірибесі көбіне бренд беделін қорғауға және оның абыройына нұқсан келтіруі мүмкін әрекеттердің алдын алуға бағытталған; осыған байланысты еуропалық тәжірибені Қазақстан заңнамасына енгізу мақсатында келесі шаралар ұсынылады: «Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» заңның 43-бабына бренд беделін қорғауды енгізу арқылы өзгерістер енгізу; заңсыз цифрлық контентті жедел жою рәсімін белгілеу; сондай-ақ медиация тетіктерін дамыту арқылы дауларды сотқа дейін реттеуді күшейту.

Тірек сөздер: тауар белгілері, қорғау, құқық бұзушылық, құқықтардың сарқылуы, параллельді импорт.

ОТАРБАЕВА А.Б.,*[1]
PhD, ст. преподаватель.
*e-mail: aina.89@list.ru
ORCID ID: 0000-0003-2131-0174
БЕГЖАН А.М.,[1]
PhD, ст. преподаватель.
e-mail: aizat007@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6566-4671
АЙДАРБАЕВ С.Ж.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: aydarbaevs@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4472-8469
[1]Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
[2]Институт социальных и гуманитарных наук
Харбинского политехнического университета,
г. Харбин, Китай

ЗАЩИТА ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ: ПРАКТИКА КАЗАХСТАНА И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация

Настоящая статья посвящена сравнительно-правовому анализу механизмов защиты товарных знаков в Республике Казахстан и Европейском союзе. Актуальность исследования обусловлена ростом числа нарушений исключительных прав в обеих юрисдикциях, а также процессом сближения региональных правопорядков в рамках ЕАЭС и гармонизацией с международными стандартами. Цель работы – выявить общие подходы и ключевые различия в правоприменительной практике, а также сформулировать рекомендации по совершенствованию казахстанского законодательства с учетом опыта ЕС. Методологическая основа включает сравнительно-правовой анализ, изучение судебной практики и статистических данных. В статье рассматриваются ключевые дела из практики Казахстана и прецеденты Суда Европейского союза. Система Казахстана эффективно противодействует контрафакции, тогда как практика ЕС в большей степени ориентирована на защиту репутации бренда и предотвращение действий, способных подорвать его престиж. В этой связи для имплементации европейского опыта в законодательство Казахстана предлагаются следующие меры: внести изменения в статью 43 Закона «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров», предусмотрев защиту репутации бренда; установить процедуру оперативного удаления незаконного цифрового контента; а также усилить досудебное урегулирование споров посредством развития механизмов медиации.

Ключевые слова: товарные знаки, защита, правонарушение, исчерпания прав, параллельный импорт.

Article submission date: 01.04.2026

МРНТИ 10.59.51
УДК 347.734
JEL G21

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-122-134

МОРОЗ С.П.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: spmoroz@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-6143-0210
АЛИМОВ О.Т.,*[1]
докторант.
*e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-9464-4286
МАКСАТОВ Н.Р.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: nureke259@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7459-2502
АЧИЛОВА Л.И.,[2]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: liliya.achilova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0111-0546
[1]Каспийский общественный университет,
г. Алматы, Казахстан
[2]Ташкентский государственный
юридический университет,
г. Ташкент, Узбекистан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КРЕДИТОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию состояния и перспективы развития правового регулирования потребительского кредитования в Республике Казахстан. В условиях роста закредитованности населения обоснована необходимость комплексного пересмотра существующих механизмов государственного контроля за деятельностью финансовых институтов путем разработки и принятия специализированного закона о потребительском кредите. Целью исследования является выявление дефектов в законодательстве и формирование научно обоснованного подхода к защите прав потребителей финансовых услуг. Проведен системный анализ проблем, препятствующих финансовой стабильности граждан. Изучены правовые коллизии в сфере микрофинансовой деятельности и онлайн-кредитования, включая риски цифрового мошенничества и недостатки процедур удаленной идентификации заемщиков. Особое внимание уделено формальному характеру досудебного урегулирования задолженности и обоснована необходимость перехода к модели законодательной обязанности кредитора по реструктуризации долга при наступлении трудных жизненных ситуаций у гражданина. В рамках сравнительно-правового анализа исследован опыт Республики Узбекистан по реализации Закона «О потребительском кредите», устанавливающего обязательный безналичный порядок предоставления займов. Ключевым результатом исследования является обоснование необходимости объединения правовых норм в единый законодательный акт. Такая мера повысит прозрачность финансовых операций и обеспечит правовые механизмы защиты платежеспособности граждан. Научная новизна исследования заключается в выявлении нормативных пробелов, затрудняющих защиту прав заемщиков в условиях цифровизации кредитных отношений. Практическая значимость работы состоит в разработке предложений по корректировке законодательства для снижения долговой нагрузки населения.

Ключевые слова: потребительское кредитование, правовое регулирование, защита прав заемщиков, чрезмерная закредитованность, реструктуризация задолженности, микрофинансовая деятельность, долговая нагрузка.

Введение

Потребительское кредитование является одним из наиболее динамичных сегментов финансового рынка Республики Казахстан. Оно играет важную роль в обеспечении доступа граждан к финансовым ресурсам, позволяя удовлетворять текущие потребности населения и стимулировать внутренний потребительский спрос. Однако интенсивный рост кредитного портфеля банков второго уровня и микрофинансовых организаций в последние годы выявил ряд серьезных проблем в области правового регулирования. Основным вызовом для государства стала прогрессирующая избыточная долговая нагрузка населения, которая требует не только оперативных регуляторных мер, но и глубокого пересмотра законодательной базы.

Масштаб сложившейся ситуации подтверждается актуальными показателями финансового рынка. Согласно данным регулятора, к началу 2025 г. совокупный объем кредитного портфеля физических лиц в Республике Казахстан превысил отметку в 24 трлн тенге, продемонстрировав рост более чем на 22% в годовом исчислении [1]. Особую обеспокоенность вызывает динамика необеспеченного потребительского кредитования, где средняя задолженность на одного совершеннолетнего жителя страны достигла порядка 1, 65 млн тенге [2]. Несмотря на стабильность банковского сектора в целом, наблюдается постепенное увеличение доли неработающих займов, объем которых к сентябрю 2025 г. составил более 1 трлн тенге.

Статистика также указывает на серьезный социальный аспект проблемы, который выражается в том, что число граждан, имеющих проблемную задолженность, по разным оценкам, достигает 1,5–1,7 млн человек. Высокая концентрация долгов в микрофинансовом секторе, на долю которого приходится значительная часть краткосрочных онлайн-займов, создает дополнительные риски из-за упрощенных процедур оценки платежеспособности. Введенные в 2024–2025 гг. законодательные ограничения, включая мораторий на продажу долгов коллекторским агентствам и ужесточение коэффициента долговой нагрузки, являются важными шагами, однако они не решают проблему системных пробелов в защите прав заемщиков на долгосрочную перспективу.

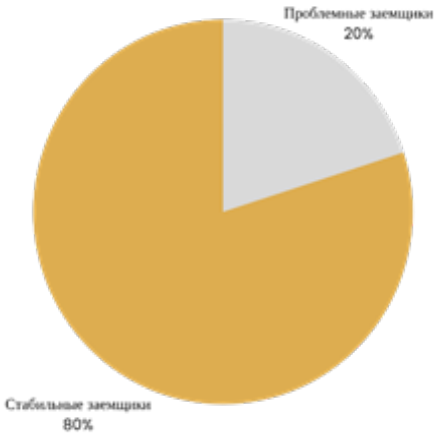

Рисунок 1 – Структура заемщиков по качеству задолженности
в Республике Казахстан

Примечание: Составлено авторами.

Указанные данные свидетельствуют о том, что проблема закредитованности выходит за рамки экономических показателей. При массовом характере кредитования даже незначительные дефекты правового регулирования приводят к системным негативным последствиям для заемщиков.

Рост закредитованности населения требует глубокого переосмысления концептуальных основ кредитных правоотношений. В отечественной доктрине банковского права этот вопрос занимает центральное место. В частности, анализируя природу финансовых обязательств, Д.К. Абжанов указывает на то, что назначение банковского законодательства заключается в обеспечении соразмерности интересов участников финансового рынка [3, с. 112].

Ключевым становится анализ того, насколько действующие нормы способны обеспечить баланс интересов сторон и предотвратить формирование избыточной долговой нагрузки населения.

Таким образом, анализ правового регулирования кредитных отношений становится критически важным для разработки превентивных механизмов, способных предотвратить дальнейшее снижение платежеспособности граждан.

Материалы и методы

В процессе исследования данной статьи был применен формально-юридический метод, который позволил провести детальный анализ норм гражданского, банковского и микрофинансового законодательства Республики Казахстан, регулирующих сферу потребительского кредитования.

Сравнительно-правовой метод был использован для изучения зарубежного опыта регулирования долговой нагрузки и защиты прав заемщиков, что позволило выделить наиболее эффективные международные практики, адаптируемые для правовой системы Казахстана. Кроме того, в работе применялся статистический метод для анализа динамики закредитованности населения и оценки объемов просроченной задолженности на основе данных регулятора.

Юридико-аналитический подход послужил основой для систематизации доктринальных положений и анализа правоприменительной практики, включая вопросы судебного и внесудебного урегулирования споров по договорам займа.

Эмпирическую базу исследования составляют нормативные правовые акты Республики Казахстан, официальные отчеты и статистические данные уполномоченных органов, а также материалы судебной практики. Теоретическую основу исследования составили научные публикации, монографии и экспертные комментарии, раскрывающие проблемы финансового права и защиты прав потребителей финансовых услуг, в частности Д.К. Абжанова, Ф.С. Карагусова, Б.К. Баишева, С.П. Мороз, С.А. Акимбековой, Э. Юхневича, И.К. Елеусизовой, А.У. Калиевой, О.А. Османова, Е.М. Зюзиной, Е.А. Черячукиной, А.В. Гуковой, В.Н. Клопова, Н.В. Крицкого, А.В. Емелина, Б.Г. Перова, а также О.А. Гульм, что позволило обеспечить комплексность и всесторонность исследования. Использование указанных источников позволило обеспечить комплексный характер исследования и сформировать аргументированные предложения по совершенствованию законодательства.

Результаты и обсуждение

Кредитование физических лиц представляет собой совокупность гражданско-правовых отношений, в рамках которых кредитные организации представляют денежные средства заемщикам-гражданам на условиях возвратности, платности и срочности для удовлетворения их личных, семейных или иных бытовых нужд, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности. Данный подход находит свое подтверждение в трудах Е.А. Черячукиной, которая рассматривает потребительский кредит как «денежную сумму, предоставляемую профессиональным кредитором физическому лицу для целей, исключающих ведение предпринимательской деятельности» [4].

Такое понимание потребительского кредита обосновывает необходимость усиленного правового регулирования, поскольку заемщик в данных отношениях объективно находится в менее защищенном положении по сравнению с профессиональным кредитором.

Сущность данного вида кредитования заключается в его социально-экономической направленности, где заемщик признается менее защищенной стороной договора, что предопределяет необходимость прямого государственного регулирования для установления справедливых условий займа. Юридическая природа этих отношений выражается в целевом характере использования средств и специфическом субъектном составе, где на стороне кредитора выступают участники профессионального финансового рынка.

Правовое регулирование кредитования физических лиц в Республике Казахстан представляет собой системную совокупность норм, базирующаяся на положениях Гражданского

кодекса Республики Казахстан, который определяет фундаментальные основы договора займа с участием граждан. Правовой режим указанных отношений регулируется специальными законодательными актами Республики Казахстан, в том числе законами «О банках и банковской деятельности», «О микрофинансовой деятельности» и «О коллекторской деятельности», которые определяют порядок предоставления финансовых ресурсов, а также правовые механизмы и процедуры взыскания задолженности в случае несвоевременного погашения соответствующих платежей.

Правовая защита в рамках данной системы обеспечивается нормами Закона Республики Казахстан «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан», а также подзаконными нормативными правовыми актами Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, направленными на установление предельных показателей долговой нагрузки и процентных ставок.

В трудах Ф.С. Карагусова и Б.К. Баишева отмечается, что финансовые отношения с участием граждан требуют усиленного публично-правового регулирования, поскольку государство несет ответственность за стабильность и безопасность используемых финансовых инструментов [5].

Несмотря на наличие значительного массива нормативных актов, их разрозненный характер не позволяет сформировать целостную модель защиты прав заемщиков.

Отсутствие системного подхода в правовом регулировании потребительского кредитования в Республике Казахстан. Одним из существенных препятствий на пути формирования эффективного рынка розничных финансовых услуг в Республике Казахстан является рассредоточенность правовых норм по различным законодательным актам. В настоящее время отношения в сфере потребительского кредитования регулируются не единым законом, а комплексом нормативно правовых актов, имеющих разную отраслевую принадлежность. Основные нормы и ограничения содержатся в Гражданском кодексе Республики Казахстан, Законе «О банках и банковской деятельности», Законе «О микрофинансовой деятельности», а также в многочисленных подзаконных актах регулятора.

Подобное состояние законодательства порождает серьезную проблему, которая заключается в существенной дифференциации статуса заемщика и в том, что объем его защиты существенно различается в зависимости от того, выступает кредитором банк или микрофинансовая организация. Несмотря на то что экономическая суть операции остается неизменной – предоставление средств гражданину для личных нужд, условия займа и механизмы защиты прав заемщика регулируются разными законами. Подобное отсутствие законодательного единства создает правовую неопределенность, затрудняет понимание гражданами своих обязательств и ведет к правовой неопределенности судебной практики. С.П. Мороз, С.А. Акимбекова и Э. Юхневич подчеркивают, что действующая система законодательства Республики Казахстан в сфере финансовых услуг носит фрагментированный характер и ориентирована преимущественно на институциональное регулирование. При этом вопросы защиты прав потребителей, включая граждан, вступающих в кредитные правоотношения, остаются недостаточно урегулированными и во многом носят вспомогательный характер [6]. В условиях подобной неопределенности развитие кредитных отношений становится труднопрогнозируемым, что неизбежно ведет к росту чрезмерной закредитованности населения и снижению контроля за реальной долговой нагрузкой граждан.

Современные исследования показывают, что традиционные методы информирования потребителей, ориентированные исключительно на индивидуальное взаимодействие «кредитор – заемщик», в цифровой среде часто оказываются недостаточно эффективными. Как отмечают А. Давола, И. Кверчи и С. Романи, «для обеспечения реальной защиты прав граждан в условиях алгоритмизации финансовых услуг необходим переход к стратегии «реляционного раскрытия информации». Данный подход позволяет потребителю сопоставлять персонализированные условия с доступными рыночными альтернативами, что существенно повышает уровень осознанности и способствует более глубокому пониманию принципов функционирования кредитных алгоритмов» [7].

В научной литературе обоснованно подчеркивается необходимость формирования системного подхода к правовому регулированию потребительского кредитования, что, как справедли-

во отмечается исследователями, позволяет устранить существующие противоречия и повысить уровень защиты прав заемщиков. Как отмечает О.А. Османов, «потребительский кредит как форма кредитования населения имеет важное социальное значение, что обуславливает необходимость его детального и специального правового регулирования, направленного прежде всего на повышение уровня защиты прав граждан-потребителей» [8].

В развитии данной позиции представляется целесообразным обратиться к зарубежному опыту, в рамках которого уже реализованы комплексные модели законодательного регулирования рассматриваемых отношений.

Изучение международного опыта подтверждает эффективность перехода к единым законодательным актам в этой сфере. Примечателен пример Закон Кыргызской Республики «О потребительском кредите» от 28 октября 2025 г. №237. Данный законодательный акт направлен на комплексную защиту прав и интересов заемщиков, создание условий для прозрачности и сопоставимости условий кредитования, а также на предупреждение критической долговой нагрузки.

Важной особенностью данного закона является его распространение на всех профессиональных кредиторов, включая банки и небанковские финансовые организации, что позволяет внедрить единые стандарты ответственного кредитования и пресечь недобросовестные рыночные практики [9].

Указанный подход демонстрирует эффективность единых стандартов регулирования для всех профессильнальных кредиторов.

Особое внимание в этой сфере заслуживает опыт Республики Беларусь. В данной стране 17 февраля 2025 г. был принят Закон «О потребительском кредите и потребительском микрозайме», который был одобрен Советом республики 30 января 2025 г. за номером № 62-З. Ключевой особенностью данного документа является его социальная направленность, выходящая за рамки обычного регулирования технических процедур. В отличие от традиционных подходов, белорусский законодатель закрепил в статье 21 закона безусловное право заемщика на получение отсрочки платежей при возникновении трудных жизненных ситуаций.

Указанная норма превращает реструктуризацию из права банка в обязательную гарантию для граждан. Это обеспечивает финансовую «разгрузку» заемщика в критических ситуациях, предотвращая дефолт [10].

Данный пример подтверждает, что социальная направленность законодательства может быть реализована через императивные обязанности кредитора.

Опыт Республики Узбекистан в регулировании потребительского сектора представляет собой особый интерес благодаря наличию профильного Закона Республики Узбекистан «О потребительском кредите». принятого Законодательной палатой 22 декабря 2005 г.

Данный документ направлен на комплексное регулирование отношений, возникающих при получении гражданами средств для приобретения товаров и услуг на личные нужды. Законодательством предусмотрены две формы кредитования: финансовая, осуществляемая через банки и кредитные организации, и товарная, предоставляемая продавцами или производителями в виде рассрочки.

Важной гарантией защиты прав потребителей служит норма, согласно которой при досрочном погашении проценты выплачиваются только за срок фактического использования кредита, а также право на расторжение договора при покупке некачественного товара [11]. Подобная правовая модель обеспечивает прозрачность финансовых потоков и усиливает социальную защищенность населения.

В качестве механизмов, направленных на усиление защиты прав заемщиков, является опыт Европейского союза, где базовым регулятором выступает Директива Европейского парламента и Совета Европейского союза 2008/48/ЕС от 23 апреля 2008 г. о договорах потребительского кредитования [12]. Таким образом, установление в ЕС жестких стандартов прозрачности и ответственности кредиторов доказывает необходимость перехода от фрагментированных правил к системному закону.

Анализ международного опыта, в частности профильного законодательства Узбекистана, демонстрирует эффективность выделения потребительского кредитования в отдельное правовое поле.

Представленные модели подтверждают, что системное регулирование потребительского кредитования является необходимым элементом устойчивого финансового рынка.

Научная новизна работы заключается в обосновании перехода к функциональной модели регулирования. В отличие от институционального подхода, она ориентирована не на статус организации, а на суть финансовых отношений. В работе доказано, что принятие единого профильного закона «О потребительском кредите» позволит устранить существующий правовой дуализм, при котором уровень защиты прав гражданина необоснованно варьируется в зависимости от статуса кредитора – банка или микрофинансовой организации.

Таблица 1 – Сравнительный анализ моделей правового регулирования потребительского кредитования в странах СНГ

Критерий сравнения	Республика Казахстан	Республика Узбекистан	Республика Беларусь	Кыргызская Республика
Наличие специального закона	Нет (фрагментарно в разных актах)	Да (Закон «О потребительском кредите»)	Да (Закон «О потреб. кредите и микрозайме»)	Да (Закон «О потребительском кредите»)
Обязательная реструктуризация	Нет (на усмотрение кредитора)	Нет	Да (при трудных жизненных ситуациях)	Нет
Запрет на выдачу наличных	Нет	Да (только безналичный расчет)	Нет	Нет
Единый стандарт для банков и МФО	Частично	Да	Да	Да
Примечание: Составлено авторами.				

Для Республики Казахстан внедрение аналогичного специализированного закона является необходимым шагом для устранения системных пробелов в сфере онлайн-рассрочек и микрозаймов. Это позволит перейти от формального регулирования к реальным правовым гарантиям, обеспечивая финансовую разгрузку населения и превращая защиту заемщика из дискреционного права финансовых организаций в безусловную законодательную норму.

И.К. Елеусизова и А.У. Калиева также подчеркивают необходимость разработки и принятия специального закона в сфере потребительского кредитования, выразим следующую мысль: «полагаем необходимым принятие в Казахстане отдельного закона о потребительском кредитовании, предусматривающего обеспечение надлежащей защиты экономических интересов заемщика как уязвимой стороны договора потребительского кредитования» [13].

Вместе с тем эффективность правового регулирования во многом определяется механизмами работы с уже возникшей задолженностью.

Формализм процедур досудебного урегулирования задолженности. Современное состояние финансового рынка Казахстана характеризуется критическим уровнем закредитованности населения, что во многом обусловлено существенным пробелом в нормативном регулировании процедур досудебного урегулирования. Действующим законодательством, в частности Законом Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности», установлена лишь формальная обязанность заемщика и кредитора вступить в переговоры по реструктуризации долга.

Как отмечают А.В. Гукова и В.Н. Клопов, в современных экономических исследованиях реструктуризация задолженности рассматривается как приоритетный инструмент финансового оздоровления, позволяющий субъекту избежать критической стадии банкротства [14].

Основной пробел заключается в том, что законом не предусмотрены четкие случаи, когда банк или кредитор обязан пойти навстречу гражданину. В результате процедура реструктуризации становится формальной и не дает заемщику реальной правовой защиты.

В результате досудебное урегулирования утрачивает свое превентивное значение и не выполняет функцию стабилизации финансового положения заемщика.

Данная проблема выражается в том, что ст. 34 Закона «О банках и банковской деятельности» и статья 3 Закона «О микрофинансовой деятельности» оставляют вопрос о реструктуризации на полное усмотрение кредитора. Поскольку финансовая организация обладает правом на субъективное усмотрение при одобрении реструктуризации, заемщик оказывается беззащитным. Это приводит к неконтролируемому накоплению задолженности. Отсутствие законодательно закрепленной обязанности кредитора пересматривать условия займа при документальном подтверждении ухудшения финансового положения, например при болезни, потере работы и т.д., приводит к тому, что досудебный порядок не выполняет свою главную функцию – предотвращение дефолта. Вместо реального снижения долговой нагрузки граждане получают формальные отказы, что влечет за собой неконтролируемый рост просроченных платежей и, как следствие, системную закредитованность граждан.

В рамках исследования разработана авторская модель обязательной реструктуризации задолженности. В отличие от действующей практики, при которой пересмотр условий займа осуществляется по усмотрению кредитора, предлагается трансформировать данное право в императивную обязанность при наступлении документально подтвержденных социальных рисков. Такой подход переводит досудебный порядок из формальной процедуры в эффективный механизм предупреждения дефолта заемщика.

На наше усмотрение для снижения уровня закредитованности населения необходимо изменить сам подход к досудебному урегулированию долгов. По мнению Н.В. Крицкого, реструктуризация кредита представляет собой действия кредитора по изменению условий погашения кредита, направленные прежде всего на облегчение обслуживания долга заемщиком, и является эффективным инструментом работы с проблемной задолженностью, позволяющим снизить уровень просроченной задолженности в кредитном портфеле кредитных организаций [15].

Предлагается на законодательном уровне закрепить реструктуризацию как прямую обязанность кредитора при наступлении определенных жизненных обстоятельств у заемщика. В целях устранения выявленных пробелов предлагается внести изменения в статью 36 Закона «О банках и банковской деятельности» и статью 9-2 Закона «О микрофинансовой деятельности». Поправки направлены на установление обязательного характера реструктуризации при подтверждении заемщиком факта ухудшения его финансового положения.

Предлагается дополнить указанные статьи нормой в следующей редакции:

«Кредитор обязан произвести изменение условий договора банковского займа (микрокредита) при предоставлении заемщиком документов, подтверждающих наступление одного из следующих обстоятельств:

a) регистрация заемщика в качестве безработного в органах занятости;

b) утрата заемщиком трудоспособности (установление инвалидности I или II группы);

c) смерть близкого родственника или супруга (супруги) заемщика, повлекшая существенное снижение дохода семьи.

В указанных случаях кредитор предоставляет отсрочку платежа по основному долгу и (или) вознаграждению на срок не менее трех месяцев с разработкой графика погашения задолженности, учитывающего реальные доходы заемщика».

Подобное уточнение в законе позволит исключить субъективный подход финансовых организаций при рассмотрении обращений граждан. Четкое закрепление обязанности банка или МФО в тексте закона обеспечит гражданам реальную правовую защиту. Это предотвратит накопление штрафов и пеней в критические периоды жизни заемщика, что послужит действенным механизмом борьбы с чрезмерной закредитованностью населения.

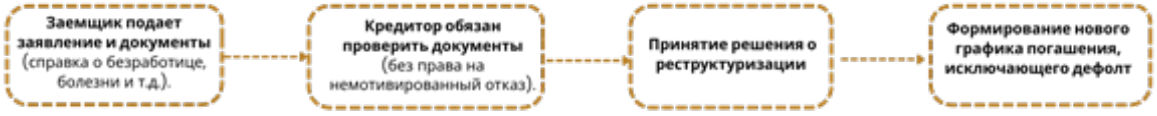

Рисунок 2 – Алгоритм обязательной реструктуризации задолженности

Примечание: Составлено авторами.

Дополнительные риски для заемщиков формируются и на этапе заключения договора, особенно при использовании дистанционных технологий кредитования.

Недостаточная надежность процедур онлайн-идентификации заемщиков в условиях цифровизации микрокредитования. Одной из существенных проблем правового регулирования в сфере микрофинансовой деятельности остаются недостатки процедур дистанционной идентификации заемщиков, используемых при предоставлении краткосрочных потребительских микрокредитов через информационно-телекоммуникационные сети. Стремление микрофинансовых организаций к ускоренной выдаче займов создает правовой дисбаланс. Приоритет оперативности над надежностью идентификации личности заемщика существенно повышает риски цифрового мошенничества.

В условиях дистанционного кредитования именно кредитор определяет параметры идентификации, что обуславливает необходимость возложения на него повышенной ответственности за возможные правовые последствия.

На данную проблему в своих трудах обращает внимание А.В. Емелин, по мнению которого, «в условиях развития дистанционного финансового обслуживания идентификация клиента приобретает ключевое значение как юридически значимая стадия возникновения обязательственных правоотношений, а недостаточная определенность и надежность соответствующих процедур неизбежно ведут к росту правовых и операционных рисков для всех участников рынка» [16].

Стремление финансовых институтов к максимальному упрощению процедур выдачи займов традиционно влечет за собой рост системных рисков. Как указывает О.А. Гульм, в погоне за расширением клиентской базы кредиторы минимизируют количество необходимых документов и увеличивают скорость принятия решения, что неизбежно ведет к повышению уровня невозврата [17].

Целью предлагаемых изменений является усиление требований к проведению биометрической идентификации при дистанционном заключении договоров микрокредитования, а также закрепления безусловной ответственности кредитора за последствия выдачи микрокредита без надлежащей проверки личности заемщика. Реализация указанных мер в рамках Закона «О микрофинансовой деятельности» позволит повысить уровень защиты прав потребителей финансовых услуг и снизить количество мошеннических операций в цифровой среде.

В условиях активного развития онлайн-кредитования особую актуальность приобретает вопрос распределения рисков, связанных с использованием цифровых технологий идентификации заемщиков. Для повышения уровня защиты прав потребителей финансовых услуг представляется обоснованным нормативное закрепление принципа повышенной ответственности профессионального участника финансового рынка. Поскольку именно микрофинансовая организация самостоятельно определяет способы, средства и алгоритмы дистанционной верификации личности, на нее должны возлагаться правовые последствия, обусловленные недостаточной надежностью применяемых технологических решений.

Авторами сформулирован концептуальный подход к распределению цифровых рисков, основанный на принципе повышенной ответственности профессионального участника рынка. Обосновывается необходимость нормативного закрепления приоритета защиты потребителя, в рамках которого бремя доказывания корректности идентификации, а также риски применения несовершенных алгоритмов возлагаются на кредитора.

В этой связи предлагается внести изменения в действующее законодательство, направленные на формирование комплексной системы ответственности микрофинансовых организаций, включающей следующие элементы:

1. Гражданско-правовой механизм защиты заемщика

В случае возникновения спора относительно факта заключения договора микрокредитования или действительности волеизъявления заемщика бремя доказывания надлежащего проведения процедуры дистанционной идентификации целесообразно возложить на микрофинансовую организацию. Кредитор должен подтвердить и доказать, что идентификация была осуществлена в строгом соответствии с требованиями законодательства, включая корректную проверку биометрических данных в режиме реального времени.

При отсутствии таких доказательств либо при установлении факта неправомерного оформления микрокредита предлагается прекращать начисление вознаграждения, а также исключать

возможность реализации права требования данного вознаграждения по соответствующему договору. Подобный подход будет способствовать формированию экономических стимулов к отказу от избыточно упрощенных и риск-ориентированных моделей дистанционного кредитования.

2. Административно-правовые меры воздействия на кредитора

Наряду с гражданско-правовыми средствами защиты заемщика и в целях предотвращения закредитованности населения целесообразно предусмотреть административную ответственность за нарушение обязательных требований, регулирующих порядок дистанционной идентификации при предоставлении микрокредитов. Несоблюдение установленных регламентов верификации личности заемщика должно квалифицироваться как самостоятельное административное правонарушение.

Введение санкций за предоставление микрокредитов без надлежащего соблюдения требований к биометрической идентификации будет способствовать формированию рыночных практик, ориентированных на приоритет надежности и безопасности финансовых операций, а не исключительно скорости принятия решений.

В целях минимизации рисков нецелевого использования и хищения кредитных средств целесообразно имплементировать нормы, аналогичные статье 15 Закона Республики Узбекистан «О потребительском кредите». Данная норма устанавливает обязательный безналичный порядок предоставления займа путем прямого перечисления средств на счет поставщика товаров, одновременно налагая императивный запрет на выдачу кредита наличными средствами.

Заключение

Проведенное исследование подтверждает, что действующая система правового регулирования потребительского кредитования в Республике Казахстан носит фрагментированный характер и не в полной мере отвечает современным условиям цифровизации финансового рынка. Это обуславливает необходимость перехода к системному законодательному подходу.

Основным выводом работы является обоснование целесообразности принятия специализированного Закона Республики Казахстан «О потребительском кредите», который должен стать базовым нормативным актом в данной сфере.

Практическая и научная значимость результатов исследования заключается в обосновании трансформации правовой природы кредитных отношений, от модели «свободы усмотрения кредитора» к модели «гарантированной защиты платежеспособности заемщика». Реализация предложенных подходов – обязательной реструктуризации задолженности, презумпции ответственности кредитора за процедуры онлайн-идентификации и приоритета безналичных расчетов – позволит сформировать более устойчивую правовую конструкцию, направленную на минимизацию рисков чрезмерной закредитованности населения в условиях цифровой экономики.

Такой закон обеспечит единообразие правового регулирования и создаст сбалансированные условия взаимодействия между кредиторами и заемщиками.

Предлагаемые изменения основываются на трех ключевых направлениях. Во-первых, защита заемщика как экономически более слабой стороны договора предполагает трансформацию реструктуризации задолженности из дискреционного права кредитора в его обязанность при подтвержденном ухудшении финансового положения заемщика. Во-вторых, повышение технологической безопасности требует законодательного закрепления биометрической идентификации в реальном времени и установления ответственности кредитора за недостатки процедуры верификации. В-третьих, внедрение безналичной формы предоставления потребительских займов с перечислением средств поставщикам товаров и услуг позволит исключить нецелевое использование кредитных ресурсов.

Реализация предложенных мер позволит перейти от формального регулирования к модели, ориентированной на предупреждение чрезмерной закредитованности и снижение рисков для граждан. Это будет способствовать повышению правовой определенности и устойчивости потребительского кредитования.

Информация о финансировании: Статья подготовлена в рамках грантового проекта НБ РК № 1971 «Правовой анализ кредитования физических лиц в Казахстане».

ЛИТЕРАТУРА

1 Официальная статистика Национального банка Республики Казахстан по кредитам экономике от банков второго уровня на начало 2025 года. URL: https://nationalbank.kz/ (дата обращения: 04.01.2026)

2 Официальная статистика Национального банка Республики Казахстан по кредитам, выданным банками второго уровня физическим лицам на потребительские цели, и ставкам вознаграждения по ним. URL: https://nationalbank.kz/ru (дата обращения: 04.01.2025)

3 Абжанов Д.К. Банковское право Республики Казахстан: Общая часть: учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. – 640 с.

4 Зюзина Е.М., Черячукина Е.А. Потребительский кредит: понятие и особенности // Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук: Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции. В 6 частях. Белгород, 30 ноября 2017 года / Под общей редакцией Е.П. Ткачевой. Часть II. – Белгород: Общество с ограниченной ответственностью «Агентство перспективных научных исследований», 2017. – С. 61–64.

5 Карагусов Ф.С., Баишева Б.К. О концепции национальных электронных денег в Республике Казахстан // VIII Международная научно-теоретическая конференция «Худяковские чтения по финансовому праву». – Алматы: Каспийский общественный университет, 2021. – № 8. – С. 106–124.

6 Moroz S., Akimbekova S., Juchnevicius E. Legal Mechanisms for the Protection of Financial Service Consumer's Rights in the Republic of Kazakhstan: A Comparative Analysis // Financial Law Review. 2025. P. 82–107.

7 Davola A., Querci I., Romani S. No Consumer Is an Island: Relational Disclosure as a Regulatory Strategy to Advance Consumer Protection Against Microtargeting // Journal of Consumer Policy. 2023. Vol. 46. P. 1–25.

8 Османов О.А. Об основных направлениях развития института потребительского кредитования // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. – 2025. – Т. 54. – № 2. – С. 99–104.

9 Закон Кыргызской Республики от 28 октября 2025 года № 237 «О потребительском кредите». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39034931 (дата обращения: 04.01.2026)

10 Закон Республики Беларусь от 17 февраля 2025 года № 62-З «О потребительском кредите и потребительском микрозайме». URL: https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12500062 (дата обращения: 04.01.2026)

11 Закон Республики Узбекистан от 22 декабря 2005 года «О потребительском кредите». URL: https://lex.uz/docs/1004490 (дата обращения: 01.01.2026)

12 Директива Европейского парламента и Совета Европейского союза 2008/48/ЕС от 23 апреля 2008 года «О договорах потребительского кредитования». URL: https://base.garant.ru/2568907/ (дата обращения: 04.01.2026)

13 Елеусизова И.К. Некоторые вопросы правового мониторинга банковского законодательства Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2017. – № 2 (47). – С. 180–189.

14 Гукова А.В., Клопов В.Н. Реструктуризация задолженности как способ финансового оздоровления предприятия // Вестник Волгоградского государственного университета. Экономика. – 2006. – № 10. – С. 35–42.

15 Крицкий Н.В. Применение кредитными организациями такого инструмента как реструктуризация // Экономика и социум. – 2016. – № 12-1 (31). – С. 1587–1590.

16 Емелин А.В., Перов Б.Г. Правовые проблемы идентификации при дистанционном финансовом обслуживании физических лиц // Финансовый журнал. – 2020. – Т. 12. – № 5. – С. 59–74.

17 Гульм О.А. Потребительское кредитование в Республике Казахстан: проблемы и перспективы // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2007. – № 3. – С. 72 – 74.

REFERENCES

1 Oficial'naja statistika Nacional'nogo banka Respubliki Kazahstan po kreditam jekonomike ot bankov vtorogo urovnja na nachalo 2025 goda. URL: https://nationalbank.kz/ (data obrashhenija: 04.01.2026) (In Russian)

2 Oficial'naja statistika Nacional'nogo banka Respubliki Kazahstan po kreditam, vydannym bankami vtorogo urovnja fizicheskim licam na potrebitel'skie celi, i stavkam voznagrazhdenija po nim. URL: https://nationalbank.kz/ru (data obrashhenija: 04.01.2025) (In Russian)

3 Abzhanov D.K. (2007) Bankovskoe pravo Respubliki Kazahstan: Obshhaja chast': uchebnoe posobie. Almaty: Zheti zharғy. 640 p. (In Russian)

4 Zjuzina E.M., Cherjachukina E.A. (2017) Potrebitel'skij kredit: ponjatie i osobennosti // Aktual'nye problemy social'no-gumanitarnyh nauk: Sbornik nauchnyh trudov po materialam Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. V 6 chastjah. Belgorod, 30 nojabrja 2017 goda / Pod obshhej redakciej E.P. Tkachevoj. Chast' II. Belgorod: Obshhestvo s ogranichennoj otvetstvennost'ju «Agentstvo perspektivnyh nauchnyh issledovanij». P. 61–64. (In Russian)

5 Karagusov F.S., Baisheva B.K. (2021) O koncepcii nacional'nyh jelektronnyh deneg v Respublike Kazahstan // VIII Mezhdunarodnaja nauchno-teoreticheskaja konferencija «Hudjakovskie chtenija po finansovomu pravu». – Almaty: Kaspijskij obshhestvennyj universitet. No. 8. P. 106–124 (In Russian)

6 Moroz S., Akimbekova S., Juchnevicius E. (2025) Legal Mechanisms for the Protection of Financial Service Consumer's Rights in the Republic of Kazakhstan: A Comparative Analysis // Financial Law Review. P. 82–107. (In English)

7 Davola A., Querci I., Romani S. (2023) No Consumer Is an Island: Relational Disclosure as a Regulatory Strategy to Advance Consumer Protection Against Microtargeting // Journal of Consumer Policy. Vol. 46. P. 1–25. (In English)

8 Osmanov O.A. (2025) Ob osnovnyh napravlenijah razvitija instituta potrebitel'skogo kreditovanija // Juridicheskij vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta. V. 54. No. 2. P. 99–104. (In Russian)

9 Zakon Kyrgyzskoj Respubliki ot 28 oktjabrja 2025 goda No. 237 «O potrebitel'skom kredite». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39034931 (data obrashhenija: 04.01.2026). (In Russian)

10 Zakon Respubliki Belarus' ot 17 fevralja 2025 goda No. 62-Z «O potrebitel'skom kredite i potrebitel'skom mikrozajme». URL: https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12500062 (data obrashhenija: 04.01.2026). (In Russian)

11 Zakon Respubliki Uzbekistan ot 22 dekabrja 2005 goda «O potrebitel'skom kredite». URL: https://lex.uz/docs/1004490 (data obrashhenija: 01.01.2026). (In Russian)

12 Direktiva Evropejskogo parlamenta i Soveta Evropejskogo sojuza 2008/48/ES ot 23 aprelja 2008 goda «O dogovorah potrebitel'skogo kreditovanija». URL: https://base.garant.ru/2568907/ (data obrashhenija: 04.01.2026). (In Russian)

13 Eleusizova I.K. (2017) Nekotorye voprosy pravovogo monitoringa bankovskogo zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. No. 2 (47). P. 180–189. (In Russian)

14 Gukova A.V., Klopov V.N. (2006) Restrukturizacija zadolzhennosti kak sposob finansovogo ozdorovlenija predprijatija // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika. No.10. P. 35–42. (In Russian)

15 Krickij N.V. (2016) Primenenie kreditnymi organizacijami takogo instrumenta kak restrukturizacija // Jekonomika i socium. No. 12-1 (31). P. 1587–1590. (In Russian)

16 Emelin A.V., Perov B.G. (2020) Pravovye problemy identifikacii pri distancionnom finansovom obsluzhivanii fizicheskih lic // Finansovyj zhurnal. V. 12. No. 5. P. 59–74. (In Russian)

17 Gul'm O.A. (2007) Potrebitel'skoe kreditovanie v Respublike Kazahstan: problemy i perspektivy // Vestnik Omskogo universiteta. Serija «Jekonomika». No. 3. P. 72–74. (In Russian)

МОРОЗ С.П.,[1]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: spmoroz@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-6143-0210
ӘЛІМОВ О.Т.,*[1]
докторант.
*e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-9464-4286
МАҚСАТОВ Н.Р.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: nureke259@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7459-2502
АЧИЛОВА Л.И.,[2]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: liliya.achilova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0111-0546
[1]Каспий қоғамдық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Ташкент мемлекеттік заң университеті,
Ташкент қ., Өзбекстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАРДЫ НЕСИЕЛЕНДІРУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасындағы тұтынушылық несиелендіруді құқықтық реттеудің қазіргі жай-күйі мен даму перспективаларын зерттеуге арналған. Халықтың шамадан тыс қарыздануы жағдайында бақылау тетіктерін қайта қарау және арнайы «Тұтынушылық несие туралы» Заңды қабылдау қажеттілігі негізделеді. Зерттеудің мақсаты – заңнамадағы кемшіліктерді анықтау және тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың ғылыми негізделген тәсілін қалыптастыру. Азаматтардың қаржылық тұрақтылығына кері әсер ететін мәселелерге жүйелі талдау жүргізілді. Микроқаржылық қызмет пен онлайн несиелендіру саласындағы құқықтық қайшылықтар, соның ішінде цифрлық алаяқтық тәуекелдері мен қашықтан сәйкестендіру тетіктерінің кемшіліктері зерделенді. Берешекті сотқа дейінгі реттеудің формалды сипатына, сондай-ақ қиын жағдайлар туындаған кезде кредитордың борышты қайта құрылымдау жөніндегі заңнамалық міндеттемесіне көшу қажеттілігіне ерекше назар аударылды. Салыстырмалы-құқықтық талдау аясында Өзбекстан Республикасында қарыздарды қолма-қол ақшасыз беру тәртібін белгілейтін заңнаманы іске асыру тәжірибесі зерттелді. Зерттеудің түйінді нәтижесі – құқықтық нормаларды бірыңғай заңнамалық актіге біріктіру қажеттілігін негіздеу. Бұл шара қаржылық операциялардың ашықтығын арттырып, азаматтардың төлем қабілеттілігін қорғаудың тиімді құқықтық тетіктерін қамтамасыз етеді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы несиелік қатынастарды цифрландыру жағдайында қарыз алушылардың құқықтарын қорғауға кедергі келтіретін нормативтік олқылықтарды анықтаудан көрініс табады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы халықтың борыштық жүктемесін азайту мақсатында заңнаманы жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды әзірлеумен айқындалады.

Тірек сөздер: тұтынушылық несиелеу, құқықтық реттеу, қарыз алушылардың құқықтарын қорғау, шамадан тыс борыштық жүктеме, берешекті қайта құрылымдау, микроқаржылық қызмет, борыш жүктемесі.

MOROZ S.P.,[1]
d.l.s., professor.
e-mail: spmoroz@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-6143-0210
ALIMOV O.T.,*[1]
PhD candidate.
*e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-9464-4286
MAXATOV N.R.,1
PhD, associate professor.
e-mail: nureke259@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7459-2502
ACHILOVA L.I.,[2]
PhD, associate professor.
e-mail: liliya.achilova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0111-0546
[1]Caspian University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Tashkent state university of law,
Tashkent, Uzbekistan

LEGAL REGULATION OF LENDING TO INDIVIDUALS IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Abstract

The article explores the state and prospects of legal regulation of consumer lending in the Republic of Kazakhstan. Given rising risks of over-indebtedness, the need for adoption of a specialized Law on Consumer Credit is substantiated. The study identifies deficiencies in legislation and formulates a scientific approach to protecting financial consumers' rights. A systemic analysis of challenges hindering financial stability of citizens is conducted. Legal conflicts in microfinance and online lending are examined, including digital fraud risks and flaws in remote identification. Special attention is devoted to the formalistic nature of pre-trial settlement; the need for a direct legislative obligation to restructure debt in difficult life circumstances is justified. A comparative legal analysis investigates the Republic of Uzbekistan's experience in implementing its Law "On Consumer Credit", mandating a cashless loan provision. The key finding substantiates the need to consolidate fragmented norms into a single legislative act to increase transparency and protect citizen solvency. Scientific novelty consists in identifying regulatory gaps obstructing the safeguarding of borrowers' interests amidst digital transformation. Practical utility is expressed in legislative recommendations designed to alleviate the public's debt load.

Keywords: consumer lending, legal regulation, protection of borrowers' rights, over-indebtedness, debt restructuring, microfinance activities, debt burden.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2026

IRSTI 10.27.01
UDC 347.1
JEL K15

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-135-146

AMANGELDY A.A.,*[1]
d.l.s., professor.
*e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5971-1219
[1]Konayev University,
Almaty, Kazakhstan

TIME AND SPACE IN INTELLECTUAL PROPERTY

Abstract

The article is devoted to consideration of categories «time» and «space» in intellectual property law. Time and space is the manifestation of the physical natural processes of life in general, being a completely objective indicator, can act also in ippostacy legally significant categories. In the article, the author reveals the influence of time on relations in the sphere of intellectual property, the problem of the duration of exclusive rights is studied, because property rights to objects of intellectual property can only be defensible for a certain time, Personal non-property rights are indefinite, the time factor does not affect their maintenance and protection. Another category that attracts the attention of the author is space, with which the concept of «territory» is linked in law. The exclusive rights are limited, thus only valid in a certain territory. The author considers exceptions to this rule. Intellectual property law is currently facing new challenges related to the use of objects on the Internet and artificial intelligence. Taking into account that the Internet space is not limited by the borders of the state, accordingly, to subjugate regulation of all social relations is a difficult task. The challenges today are not due to the transformation of intellectual property itself.

Keywords: time, space, territory, intellectual property, territoriality principle, cyberspace, digital environment.

Introduction

The questions of defining time and space in intellectual property law are of scientific interest, since there are many nuances in this subfield of civil law. An analysis of the legal literature indicates a lack of study of time and space in relation to intellectual property law.

Agreeing with S. Ranchordes' view, she is correct that until recently the relationship between time and right in the legal literature was almost ignored or limited to an analysis of the law's retroactivity. The lack of interest in this topic is explained by the traditional perception of legislation as a source of stable, predictable and long-term rules. Thus, law seemed to have a one-dimensional relationship with time: the relationship of continuity and consolidation [1].

Regulatory acts have temporal, spatial and subjective limits to their functioning. The effect of a normative act in time is conditioned by its coming into force and its ineffectiveness [2, p. 290].

The effect of a regulatory act is determined by the territory to which the authority authority that issued it extends [2, p. 291].

Regulations also extend their application to certain subjects of law. In the application of law and legislation, as a rule, we are always faced with conditions of action in time and space, and in this regard the rules of intellectual property law are not an exception, because these rules apply to a certain space in time.

Materials and methods

In the course of researching the categories of time and space in intellectual property law, a range of general scientific and specialist legal methods was employed to ensure a comprehensive and systematic analysis of the issues under consideration.

The dialectical method enabled us to examine legal phenomena in terms of their development and interrelationships, and to identify the dynamics of the transformation of temporal and territorial

boundaries of intellectual property protection in the context of globalisation and digitalisation. The systemic-structural method was applied to analyse intellectual property law as a holistic system comprising interrelated elements: norms, institutions and mechanisms of legal protection operating within specific temporal and spatial boundaries. The formal-legal method was used to interpret legislative acts regulating the duration of exclusive rights, as well as the territorial principle of their protection. This made it possible to identify the specific features of the establishment of temporal and spatial parameters in legislation. The comparative legal method facilitated a comparison of approaches to the regulation of intellectual property in various legal systems, which made it possible to identify general trends and national characteristics in the determination of temporal frameworks and territorial jurisdiction. The historical-legal method was employed to examine the evolution of concepts of time and space in intellectual property law, from early forms of legal protection to modern international agreements. The legal modelling method was also employed, enabling the formulation of potential avenues for improving legal regulation, taking into account the cross-border nature of intellectual activity and the acceleration of technological development. The comprehensive application of these methods ensured the reliability and validity of the study's conclusions.

The work uses the Constitution and certain regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, such as the Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2026, No. 225-VIII "Digital Code of the Republic of Kazakhstan," the Law of the Republic of Kazakhstan dated June 10, 1996, No. 6-I "On Copyright and Related Rights". International legal acts are used the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, the Paris Convention for the Protection of Industrial Property of 1883, the Treaty on the Eurasian Economic Union, the Protocol on the Protection and Enforcement of Intellectual Property Rights (Annex No. 26 to the EAEU Treaty), the Eurasian Patent Convention, Protocol on the Protection of Industrial Designs to the Eurasian Patent Convention of September 9, 1994. Textbooks and scientific articles on the theory of state and law and intellectual property law by foreign legal scholars are used, including Matuzov N.I., Malko A.V., and Shakhnazarov B.A.

The conclusions and proposals formulated by the author have become achievable through the application of scientific methods: formal-logical, systemic analysis, description and explanation, interpretation of rules of intellectual property law, which allowed to objectively reveal the problems of this article.

Results and discussion

Consider the categories of «time» and «space» regarding intellectual property rights. These concepts are not only legal. Rather, as a legal category, it is a derivative of the physical natural processes of life in general, being a completely objective indicator.

In the literature on physics, the following definitions are noted: Space is a model of objective reality, representing the coordination of co-existing objects (distance, orientation, etc.). Time is a physical quantity representing the coordination of successive states or phenomena (sequence, duration, etc.)» [3].

Out of the many meaningful dictionaries, the concept of «time» does not have a common approach. There are several entries that define time as 1) duration; 2) period; 3) segment or interval [4].

In addition, from a philosophical point of view time and space are the main forms of being, with their content changing depending on the direction of philosophical teachings.

Law, regulating social relations, setting itself the task of giving legal form to all phenomena, including this concept. Regarding time, in particular, in law there are important institutions: «timing», «action in time», «working time», «moment», «date», «duration», «limitation period» and so on. The concept of time is closely related to normative legal acts, the realization of subjective rights and obligations, legal protection and protection.

Interesting approach of E. Dogadaylo: «Time as a single intentional-receptive parameter, according to which (in the assessment and calculation of which) legal facts, legal events and legally significant actions are recorded, classified, evaluated over time and formally defined as temporally related between myself, forming direct, indirect/indirect or parallel sequences or interdependencies having different direct or indirect, direct or indirect temporal connections in the legal system (i.e. evaluated in the characteristics «immediately after», «directly before», «simultaneously», «faster», «timely» etc.)» [5, p. 12].

In this study, the author considered time from the point of view of psychological aspects, which is well justified from the standpoint of the influence of the flow of time on subjective rights and duties. In general, time, in one of its aspects, is a social-legal category that affects the regulation of social relations, since time is related to the right permanently, it is measurable and transient. From a legal point of view, the institution of time is significant.

Legal term is the time with which legal requirements bind the creation, modification and termination of a legal relationship, as well as the corresponding legal consequences [6].

The term is defined as a period of time or a point in time that must inevitably occur, and in this sense the onset of the term refers to the category of events (not dependent on the will of the subject of law) with which the right relates.

In intellectual property law, time is also essential because there are time limits for rights, time limits for the realization of the right to protection, time limits for carrying out administrative procedures, etc. As is known, in intellectual property law the subjective rights can be personal non-proprietary and exclusive (property).

Personal non-property rights: the right to authorship, the right to the author's name, the right to protect the author's reputation, the right to publicize, their operation is indefinite. Exclusive rights to intellectual property objects are limited in time, that is, they are of an urgent nature.

In accordance with art. 28 Law of the RK «On copyright and related rights» (hereinafter – Law of the RK on copyright) copyright is valid for the whole life of the author and 70 years after his death. Copyright for a work published anonymously or under an alias – within 70 years after the date of its lawful publication. Copyright to a work created in co-authorship – for the lifetime and 70 years after the death of the last author, surviving other co-authors. The copyright for a work first released within 30 years after the death of the author is valid for 70 years after its release, counting from 1 January following the release of the work.

Pursuant to art. 42 of the RK Law on Copyright, the exclusive rights of performers shall be valid for 70 years after the first performance or production. Exclusive rights of the phonogram producer – for 70 years after the first publication of the phonogram or for 70 years after its first recording, if the phonogram has not been published during this time. Exclusive rights to organize broadcasting – for 70 years after the organization's first broadcast. Exclusive rights to organize cable broadcasting – for 70 years after the organization's first broadcast of cable.

Trademark registration pursuant to art. 15 The Trade Marks Act is valid for 10 years from the date of application, the term of registration of the trade mark is extended every time by 10 years on the request of the owner submitted during the last year of its validity. According to art. 34 Trade mark law of the Republic of Kazakhstan registration of geographical indication is valid indefinitely, provided that a certain quality, reputation or other characteristics of the product which are largely related to its geographic origin are preserved.

The registration of the name of the place of origin of the goods is also valid indefinitely, provided that the special properties of the goods produced in the territory of the indicated geographical object are preserved. The right to use the geographical indication and the name of the place of origin of the goods is maintained for 10 years from the date of submission of the request to the expert organization. The term of the right to use the geographical indication and the name of the place of origin of the goods is extended each time for 10 years on the request of the owner submitted during the last year of its operation, provided that certain quality, reputation or other characteristics of the goods are preserved, which are to a large extent related to its geographical origin and the special characteristics of the product in respect of which the designation of origin is registered.

According to art. 5 of the Patent Law, the patent for the invention is valid for 20 years from the date of application. In the case of medicinal products, pesticides for which authorisation is required according to the procedure established by the legislation on authorisations and notifications of the RK, the validity of the exclusive right and the certifying right of the patent may be extended at the request of the patent holder, but not for more than five years. This period is extended from the date of application for a patent on the invention until the date of receipt of the first authorization to apply for the invention after deduction of five years.

The utility model patent is valid for five years from the date of application. This period may be extended at the request of the patent holder, but not for more than three years. The industrial design

patent is valid for 10 years from the date of application. It may be extended by five years at the request of the patent holder. The total patent term should not exceed 25 years from the date of application.

Based on art. 13 of the Law of the Republic of Kazakhstan on topologies exclusive right to topology is valid for 10 years from the date of its registration. If a topology has not been registered, the specified period is calculated from the documented date of its first use or an integrated circuit with this topology in any country of the world. Is it worth saying that for such an object the term of protection is too long?

In accordance with art. 3 The Law of the Republic of Kazakhstan on protection of breeding achievements patent certifies the exclusive right of the patentee to use the breeding achievement. The patent term for a plant variety is 25 years, animal breeds – 30 years, grape varieties, ornamental tree, fruit and forest crops, including their seedlings – 35 years from the date of application to the expert organization. The term of the patent may be extended at the request of the patent holder, subject to payment for each year of renewal, but not more than 10 years.

Thus, the exclusive rights have a duration of validity provided by the legislation of the Republic of Kazakhstan and thus can be defended only for a certain time, and personal non-property rights are indefinite, the factor of time does not affect their maintenance and protection.

Another category of being is space. In law, the concept of «territory» is linked to the notion of space. The Institute of the territory, in turn, is considered in legal science as an integral feature of the state.

In the theory of the state and law, the most important characteristics of the state are people, public power and territory [2, p. 51]. In its territory, the State has sovereignty and full power, and the mechanism of legal regulation is implemented within the territory of a certain country, thus extending the jurisdiction of the State.

The category of legal space is considered by I. V. Wolf in terms of organization of the state's power through norms of law on social relations, which is limited to the territorial limits of the state and exists at a specific historical time [7].

Space in relation to intellectual property law is a limitation, particularly with regard to industrial property objects. The principle is as follows: in the territory of which State the protected document has been issued, there is legal protection for this industrial property. This spatial limitation in relation to intellectual property law is overcome by international treaties and conventions, for example by virtue of the principle of reciprocity and under the Berne Convention on the Protection of Literary and Artistic Works, The Parties to this Convention recognize each other's rights as authors of the Parties.

The spatial scope of national intellectual property laws should be recognized as relatively territorial. A different approach, in favor of absolute territoriality, would lead to the isolation of states and national markets, which is unrealistic in the context of developing globalization of international economic relations and intensification of business activity in the virtual digital environment [8, p. 129].

As a rule, the exclusive right to patent law objects, breeding achievements and means of identification of participants in civil traffic, goods, works, services arises in case of provision of legal protection of the state and acts only on the territory of the state, that has provided a security document (patent, certificate) for an intellectual property object. Therefore, the exclusive rights are limited to the territory of action and, thus, can be defended only in a certain territory. But there are exceptions, for example, if legal protection is granted to copyright or related rights objects by virtue of an international treaty ratified by the RK, or industrial property objects have been issued with protection documents based on international treaties in which the RK participates.

In this context, it is worth paying attention to art. 5 Law of the Republic of Kazakhstan on copyright «Scope of copyright», which provides that copyright applies to published or unpublicized works both in Kazakhstan and abroad for authors (successors) citizens of Kazakhstan and foreigners in accordance with international treaties ratified by Kazakhstan. Kazakhstan joined the Berne Convention in accordance with the Law of the RK of 10 November 1998 297-1, article 5 regulates the application of the Convention in the countries of the Union. First, in the case of works for which authors are protected by virtue of the Convention, authors enjoy protection in the countries of the Union other than the country of origin of the work. Second, in addition to the provisions of this Convention, the extent of protection as well as the means of protection afforded to an author to protect his or her rights shall

be governed solely by the law of the country in which the protection is sought. Third, protection in the country of origin is regulated by domestic law. However, if the author is not a national of the country of origin of the work in respect of which he has been granted protection under this Convention, he shall enjoy in that country the same rights as authors who are citizens of that country»..

Notwithstanding the territorial principle in intellectual property law, the rights of foreign authors are also protected by the provisions of the convention in all States of the Union.

As some Russian authors rightly point out, the territorial nature of intellectual property rights acquired abroad does not mean that signs of these rights should not be taken into account within Russian jurisdiction [9, p. 84]. Similarly, in Kazakhstan, intellectual property rights are taken into account, especially with respect to copyright and related rights.

As regards industrial property, legal documents are required in each country where the right holder wishes to obtain them in the form of a security document by submitting an application through the authorized national authorities of the country or through international bodies such as WIPO.

We agree with the opinion of Shahnazarov B.A., that international acts in their entirety do not allow to overcome the principle of territoriality in intellectual property law. And the author rightly notes that for patent law objects this principle is even more expressed, just as the Madrid Convention on Personal Identification does not fully address these issues, and Shahnazar B.A. describes these reasons [10, p. 144]. One of the ways to overcome the territorial principle of protection, scientists see in the transformation of the national regime into an international regime. International mechanisms exist, for example, convention priority, submission of a single international application, international, regional registration, criteria of absolute worldwide novelty in relation to the protection of patentable objects. But these rules only partially form a single international legal framework for industrial property protection at the universal level [11, p. 149].

An analysis of the provisions of the 1883 Paris Convention for the Protection of Industrial Property (hereinafter referred to as the Paris Convention) makes it clear that the principle of territoriality is enshrined. The legal protection of industrial property is provided in each specific state. Article 2, paragraph 1, states that the rights of aliens shall be protected in the same way as those of nationals and they shall enjoy the same legal protection against any infringement of their rights, subject to all formalities. An interesting expression of the territoriality principle in the Paris Convention is the content of article 4-bis. In particular, patents and applications are independent of patents and applications obtained in different countries. The Convention states that these provisions apply without restriction. The established rule of independence means that if, for example, a patent is invalid in one country, it will not affect the patent on the same invention in another country.

It would seem that the Madrid Agreement on International Registration of Marks (hereinafter referred to as the Madrid Agreement) resolves these issues and goes beyond the principle of territoriality. Not quite so. The applicant may submit an international application for trademark registration under the rules of the Madrid Agreement, which simplifies the process since otherwise the applicant would need to submit national applications in the country in which he or she is interested. The legal protection of the trademark will be provided in the territories of countries specified in the international application. International trademark registration may also be refused on the basis of a violation of national law.

One of the solutions to the problem of the operation of space in intellectual property law is the harmonization or unification of national legislation, as well as the conclusion of multilateral or bilateral agreements in the field of intellectual property. But this process will likely take years.

Rather interesting is the question of how to approach the partial implementation of the principle of territoriality through regional conventions. And in the case of the Eurasian Economic Union (hereinafter – EAEC) and the CIS, these are international acts adopted within the framework of regional cooperation. For example, the EAEU Treaty does not explicitly provide for the extension of the principle of territoriality with respect to intellectual property, while supporting the national regime. According to article 90, paragraph 4 of the Treaty regulation of relations in the field of protection and protection of rights to intellectual property objects, including the definition of characteristics of the legal regime applicable to individual types of intellectual property objects, shall be carried out in accordance with Annex 26 to this Treaty [12]. The Protocol on the Protection and Enforcement of Intellectual Property Rights (Annex 26 to the EAEU Treaty) is important.

In particular, on the basis of article II, paragraph 5, of the Protocol, Member States shall grant rights holders with respect to cinematographic works the right to permit or prohibit the public commercial rental of copyrighted originals or copies thereof, in the territories of other member States [13]. In accordance with article IV, paragraph 14 of the Protocol, Member States shall register the Eurasian Economic Union trade mark and the Eurasian Economic Union service mark (hereinafter the Union trade mark). The trademark of the Union shall be given legal protection simultaneously in the territories of all member states [13]. Relations arising from the registration, legal protection and use of the Union's trademark in the territories of member states are governed by an international treaty within the framework of the Union (paragraph 15 of the Protocol) [13].

Based on the analysis of these provisions, the rules of regional agreements of the EAEU helps to overcome the territorial principle, but obviously not for all objects of intellectual property, this applies to cinematographic works and trademarks.

The Eurasian Patent Convention (Moscow, 9 September 1994), which is a special agreement pursuant to article 19 of the Paris Convention on the Protection of Industrial Property of 20 March 1883 and the Regional Patent Treaty pursuant to article 45 (1) Patent Cooperation Agreement of 19 June 1970 [14]. It is stated in the Preamble to the Convention that the States Parties to this Convention (hereinafter referred to as Contracting States) shall, through their Governments, establish an inter-State system for obtaining such protection on the basis of a single patent valid in all Contracting States [14].

Article 2 of the Protocol on the Protection of Industrial Samples to the Eurasian Patent Convention reads as follows: «(2) For the purposes of the protection of industrial samples, the territory of the Contracting States shall be recognized as the territory in which the Convention is applicable» [15].

This Convention aims at a certain «mitigation» of the principle of territoriality in providing legal protection to inventions.

The limitation of the legal space for intellectual property rights is overcome by the use of the Internet, where there are no territorial boundaries. The digital environment has expanded the possibilities of developing civilian traffic, which, like notoriety, requires firmness and stability. Logically, the question arises of applicable law with respect to intellectual property objects used or distributed in the Internet, digital environment.

Intellectual property law is currently facing new challenges related to the use of objects on the Internet and artificial intelligence. However, the current difficulties are not only related to this.

E.B. Leonovich also highlights cross-border piracy and counterfeiting, the creation of security systems within the framework of regional integration, issues of jurisdiction in intellectual property disputes, violations of intellectual property rights on the Internet [16, p. 9].

Taking into account that the Internet space is not limited by state borders, accordingly, to subjugate regulation of all social relations is a difficult task. There is no doubt that international law, both public and private, should play a leading role.

E.B. Leanovich rightly notes the fact that international acts and national norms are not ready to solve existing problems, fill gaps in legislation in order to adequately respond to processes in the globalized virtual space of the Internet [16, p. 12].

Not to mention that there is still no consensus in science regarding the concept of cyberspace, digital space and internet space, there are no legal mechanisms for resolving conflicts and specific practical situations.

Ismailov RA, Nechaeva D.C. correctly point out that the principle of territoriality was formed historically, but today in the conditions of a deep digital transformation social-economic relations, this principle cannot ensure the protection and protection of intellectual property rights in cyberspace. The authors consider that the conclusion of an international treaty is the most effective means to increase the degree of protection and protection of intellectual rights. Of course, participation in international relations for the protection and defence of transnational copyright requires bringing national legislation into line with such international legal obligations [17, p. 99].

That is, the primary task is the readiness of national legislation to define the legal regulation of digital processes.

This is not the only position. As noted by Orkin EA, the concept of lex informatica is being developed to meet the needs of network users [18, p. 45]. The author compares the process of creating

a lex informatica with a lex mercatoria, which regulated trade relations in cases where this task was not carried out by national laws [18, p. 45].

Kirilyuk O.V. also supports the idea of self-regulation of the Internet, thanks to which a more flexible and dynamic regulation is formed [19].

Kazakhstan has adopted the Code of the Republic of Kazakhstan from 9 January 2026 255-VIII «Digital Code of the Republic of Kazakhstan» (hereinafter – Digital Code), which has not yet been implemented. This code was an attempt by the legislator to codify rules governing social relations in the digital environment, but the concept of «space» in the digital environment does not provide.

Art. 77 The Digital Code contains the concept of a citizen's digital space, which is understood as the section of the personal office on the web portal «digital government», providing access to the citizen of the Republic of Kazakhstan to information about recorded digital events, to view, manage and use them. We believe that this definition is an attempt to perform the task «locally», but not to solve fundamentally what the Kazakh legislator understands as a digital space. Undoubtedly, the digital space is not limited to the web portal of the electronic government of the Republic of Kazakhstan, and the content of the Digital Code shows that its developers were guided by a conceptual approach in legislation based on the sovereignty of the state and its jurisdiction. However, it seems that we are talking about an extra-dimensional category and traditional legal postulates cannot solve this problem, so the only way to overcome these contradictions, in our opinion, is the development of an international act regulating relations in cyberspace. At the same time, the idea of developing a «soft» right for the digital world is also not devoid of logic and perspective.

In the history of law there are quite a few good examples of international norms and customs that do not annoy with legislation but, on the contrary, complement it (lex mercatoria, INCOTERMS, etc.), thus contributing to the stability of solid civil traffic.

Kartskhia A.A. believes that the participation of intellectual property in digital traffic in cyberspace leads to the formation of new intellectual property – «cyber-property» on objects of «digital» traffic – technology [20].

It is difficult to agree with this opinion, since the formation of intellectual property objects in a digital environment does not influence or change their content and qualitative characteristics, perfect form, creative character and intellectual activity of persons remain, Only the form of the environment in which they function is changed, this is the traditional and digital civic traffic that forms in the digital space.

In this connection, the conclusion that can be made on this issue is the need for a legal definition of cyberspace, digital space, the principle of territoriality in these spaces does not allow to solve the problem, Therefore, approaches must be changed both to the formation of substantive and procedural rules: jurisdiction, establishment of violations of rights, jurisdiction, provision of evidence, execution of judicial acts, etc.

The analysis conducted shows that the current regulation of time and space in intellectual property law, as enshrined in particular in the TRIPS Agreement, the Berne Convention and the Paris Convention, contains a number of significant gaps, namely: 1) International treaties establish standardised minimum terms, but do not take into account the accelerated obsolescence of digital objects, such as software and multimedia; 2) No uniform approaches have been defined regarding: the moment of creation of a digital object, for example, when using AI; and the determination of the time at which rights arise; 3) Legislation does not take into account situations involving temporary licensing in the digital environment;

Here are no uniform international rules regarding: force majeure in the digital environment; the reinstatement of missed deadlines in the case of cross-border infringements.

The fundamental principle of territoriality, enshrined in international treaties, does not take into account: the global nature of the Internet; the lack of clear localisation of infringements.

At present, there are no universal rules: for determining the place of infringement (e.g. the location of the server, user or platform); for the delimitation of the jurisdiction of courts.

There are challenges such as: the recognition and enforcement of court decisions; and cooperation between national authorities in the protection of rights.

International law does not establish: the concept of «digital territory»; or special regimes for legal protection on the Internet.

In view of the gaps identified, it appears necessary to initiate the drafting of the following international legal instruments:

1. An international treaty on the temporal parameters of intellectual property rights. It would be advisable to adopt a separate treaty (within the framework of the World Intellectual Property Organisation) aimed at: introducing a flexible model for terms of protection (variable terms depending on the category of the subject matter); establishing uniform rules for determining the moment of the creation of rights in the digital environment; regulating temporary digital rights; recognising time-stamping technologies (blockchain, digital timestamps) as legally valid evidence.
2. International treaty on the cross-border protection of intellectual property rights in the digital space. It is proposed to develop a universal agreement aimed at: establishing supranational criteria for jurisdiction (for example, based on the place where the damage was caused or where the victims are located); establishing the principle of 'digital extraterritoriality'; simplifying procedures for the recognition and enforcement of court decisions; and creating mechanisms for inter-state cooperation in identifying infringements.
3. Protocol to the TRIPS Agreement on the Digital Environment. It is possible not only to draft a new treaty but also to modernise existing instruments. In particular, it is proposed to develop a protocol that includes: provisions on the legal status of digital objects; clarification of the territorial principle in light of the internet; and specific provisions on the cross-border liability of platforms.
4. An international instrument recognising cyberspace as a legal category. Such a document should aim to: establish the concept of 'cyberspace' as a distinct sphere of regulation; define its relationship with state sovereignty; establish uniform principles for the regulation of intellectual property on the Internet.

Thus, existing international regulation, formed in the pre-digital era, does not fully meet contemporary challenges. The categories of time and space require rethinking and regulatory consolidation at a new level. A key area of development should be the formation of a comprehensive system of international treaties focused on: flexibility of the temporal parameters of rights; overcoming territorial restrictions; recognising the digital environment as an independent legal space.

The implementation of these proposals will enhance the effectiveness of intellectual property protection and ensure a balance between the interests of rights holders and society in the context of global digitalisation.

Conclusion

Time and space have a significant influence on intellectual property, in particular in terms of timing. The term of validity of the rights, the period of realization of the right to protection, the period for carrying out administrative procedures, etc. The exclusive rights have a term of validity provided by the legislation of the Republic of Kazakhstan and thus may be protected only for a certain time, and personal non-property rights are indefinite, the factor of time on their content and protection does not affect. In the field of intellectual property, the principle of territoriality is applied and national legislation is generally used. At the same time, harmonization or unification of national laws is possible through the conclusion of multilateral or bilateral agreements, regional agreements of the EAEU in the field of intellectual property, contribute to the relaxation of the principle of territoriality. The limitation of the legal space for intellectual property rights is also overcome by the use of the Internet, where there are no territorial boundaries. The digital environment has increased opportunities for the development of civilian traffic, which is known to require firmness and stability. And logically the question arises of applicable law with respect to intellectual property objects used or distributed in the Internet, digital environment. Intellectual property law is currently facing new challenges related to the use of objects on the Internet and artificial intelligence. However, the current difficulties are not only related to this. Intellectual property is a fairly well-studied category of law, and the challenges today arise not because of the transformation of intellectual property itself, but because the civil circulation that functions in the digital environment is changing, The way in which intellectual property objects exist has changed. Now cyberspace is the same resilient environment, and this has led to numerous disruptions in the Internet and the digital world at large. The task of law is to provide legal regulation of social relations arising from intellectual property in the digital space, as well as to develop a mechanism for the

protection of personal non-proprietary and exclusive rights on the Internet, where a State's jurisdiction cannot be justified by the traditional territorial approach.

This study enables us to draw a number of practical conclusions and to put forward proposals for improving legislation and theoretical approaches to understanding the concepts of time and space in intellectual property law.

First and foremost, it has been established that the concept of time in intellectual property law is becoming increasingly flexible. Traditionally fixed terms of protection for exclusive rights do not always correspond to the pace of technological development and the digital circulation of objects. In this regard, it seems appropriate to consider the possibility of differentiating the terms of legal protection depending on the type of intellectual property, the rate at which it becomes obsolete, and its economic significance.

The second important conclusion concerns the transformation of the spatial (territorial) principle. In the context of the digital environment and the cross-border dissemination of the results of intellectual activity, the traditional linking of rights to the territory of a specific state is becoming less effective. This justifies the need to develop supranational mechanisms for the protection of rights, as well as the harmonisation of legislation at the international level.

The following are proposed as areas for improving legislation: greater harmonisation of the rules governing the duration of exclusive rights within the framework of international agreements and regional organisations; the development of flexible legal regimes allowing the duration of protection to be adapted to the specific characteristics of individual works (such as software or digital content); introducing mechanisms for simplified cross-border recognition and enforcement of intellectual property rights; clarifying the rules governing the commencement and termination of rights in the digital environment (including when using distributed ledger technologies).

From a theoretical perspective, it is proposed to: to consider the category of time not only as the duration of a right, but also as an element of the legal regime (including the moment of creation, suspension and restoration of rights); to rethink the category of space, including in it not only the physical territory of a state, but also digital space as an independent sphere of legal regulation; to develop the concept of the 'extraterritoriality' of intellectual property protection on the Internet.

Furthermore, it is advisable to strengthen the role of case law and law enforcement bodies in establishing uniform approaches to the interpretation of the temporal and spatial aspects of intellectual property rights, particularly in cases involving cross-border infringements.

In conclusion, it should be noted that the further development of intellectual property law requires a move away from strictly traditional concepts of time and space and a transition to more flexible, multi-layered regulatory models suited to the conditions of the digital economy.

REFERENCES

1 Ranchordás S. Time, Timing, And Experimental Legislation. The Theory and Practice of Legislation. 2015. Vol. 3(2). P. 135–139. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20508840.2015.1092728 (accessed: 09.02.2026)

2 Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2016. – 528 с.

3 Ляпин А.И. Пространство и время в физической терминологии. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvo-i-vremya-v-fizicheskoy-terminologii (дата обращения: 09.02.2026)

4 Тенилова Т.Л. Время в праве. URL: https://www.litres.ru/book/tatyana-lvovna-tenilova/vremya-v-prave-48565131/chitat-onlayn/ (дата обращения 09.02.2026)

5 Догадайло Е.Ю. Время и право: теоретико-правовое исследование: дисс. … д.ю.н. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. – М., 2013. – 54 с.

6 Ендольцева Ю. Влияние времени на действие права // Право и управление. XXI век. – 2013. – № 2. – С. 149–155. URL: https://mgimo.ru/upload/iblock/be4/be47301d73dedc726679f5f5a8f0268a.pdf?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com (дата обращения: 09.02.2026)

7 Волк И.В. Право, время и пространство: теоретический аспект: дисс. … к.ю.н. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. – 2004. URL: https://www.dissercat.com/content/pravo-vremya-i-prostranstvo-teoreticheskii-aspekt (дата обращения: 09.02.2026)

8 Крупко С.И. Специфика разграничения суверенной власти при осуществлении регулятивной функции в сфере интеллектуальной собственности // Труды Института государства и права Российской академии наук. – 2015. – № 6. – С. 125–133.

9 Бородаенко Н.В., Максименко А.В. Территориальный характер прав интеллектуальной собственности в сети Интернет и международное частное право // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2021. – Т. 11-3 (62). – С. 82–84.

10 Шахназаров Б.А. Особенности реализации территориального принципа охраны объектов промышленной собственности // Вестник Университета им. Е.О. Кутафина (МГЮА). – 2016. – № 12. – С. 142–149.

11 Шахназаров Б.А. Особенности реализации принципа национального режима на современном этапе развития охраны промышленной собственности // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2019. – № 4. – С. 136–150.

12 Договор о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31565247&pos=1276;43 (дата обращения: 09.02.2026)

13 Протокол об охране и защите прав на объекты интеллектуальной собственности (Приложение № 26 к Договору о ЕАЭС). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31568089&pos=25;-21&searchText=%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F (дата обращения: 09.02.2026)

14 Евразийская патентная конвенция (г. Москва, 9 сентября 1994 года). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1007750&pos=19;271 (дата обращения: 09.02.2026)

15 Протокол об охране промышленных образцов к Евразийской патентной конвенции от 9 сентября 1994 года. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=34099796&pos=24;230 (дата обращения: 09.02.2026)

16 Леанович Е.Б. Трансграничные аспекты охраны прав интеллектуальной собственности в условиях глобализации // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2009. – № 10. – 6–13.

17 Исмаилов Р.А., Нечаева Д.С. Территориальный принцип права интеллектуальной собственности на современном этапе развития интеллектуально-правовых отношений // Ленинградский юридический журнал. – 2021. – № 3. – С. 88–102.

18 Оркина Е.А. Интеллектуальная собственность в цифровой среде: проблемы и решения // Философия права. – 2020. – № 2(93). – С. 44–50.

19 Кирилюк О.В. Международно-правовые основы саморегулирования в киберпространстве // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2016. – № 1. – С. 177–188. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-osnovy-samoregulirovaniya-v-kiberprostranstve (дата обращения: 09.02.2026)

20 Карцхия А.А. Интеллектуальная собственность в киберпространстве: новые условия правоприменения // Мониторинг правоприменения. – 2017. – № 1. – С. 50–52. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-osnovy-samoregulirovaniya-v-kiberprostranstve (дата обращения: 09.02.2026)

REFERENCES

1 Ranchordás S. (2015) Time, Timing, And Experimental Legislation. The Theory and Practice of Legislation. Vol. 3(2). P. 135–139. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20508840.2015.1092728 (accessed: 09.02.2026). (In English).

2 Matuzov N.I., Mal'ko A.V. (2016) Teorija gosudarstva i prava: uchebnik. 4-e izd., ispr. i dop. M.: Izdatel'skij dom «Delo» RANHiGS. 528 p. (In Russian)

3 Ljapin A.I. Prostranstvo i vremja v fizicheskoj terminologii. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvo-i-vremya-v-fizicheskoy-terminologii (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

4 Tenilova T.L. Vremja v prave. URL: https://www.litres.ru/book/tatyana-lvovna-tenilova/vremya-v-prave-48565131/chitat-onlayn/ (data obrashhenija 09.02.2026). (In Russian)

5 Dogadajlo E.Ju. (2013) Vremja i pravo: teoretiko-pravovoe issledovanie: diss. … d.ju.n. Special'nost' 12.00.01 – Teorija i istorija prava i gosudarstva; istorija uchenij o prave i gosudarstve. M. 54 p. (In Russian)

6 Endol'ceva Ju. (2013) Vlijanie vremeni na dejstvie prava // Pravo i upravlenie. XXI vek. No. 2. P. 149–155. URL: https://mgimo.ru/upload/iblock/be4/be47301d73dedc726679f5f5a8f0268a.pdf?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

7 Volk I.V. (2004) Pravo, vremja i prostranstvo: teoreticheskij aspekt: diss. … k.ju.n. Special'nost' 12.00.01 – Teorija i istorija prava i gosudarstva; istorija uchenij o prave i gosudarstve. URL: https://www.dissercat.com/content/pravo-vremya-i-prostranstvo-teoreticheskii-aspekt (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

8 Krupko S.I. (2015) Cpecifika razgranichenija suverennoj vlasti pri osushhestvlenii reguljativnoj funkcii v sfere intellektual'noj sobstvennosti // Trudy Instituta gosudarstva i prava Rossijskoj akademii nauk. No. 6. P. 125–133. (In Russian)

9 Borodaenko N.V., Maksimenko A.V. (2021) Territorial'nyj harakter prav intellektual'noj sobstvennosti v seti Internet i mezhdunarodnoe chastnoe pravo // International Journal of Humanities and Natural Sciences. V. 11-3 (62). P. 82–84. (In Russian)

10 Shahnazarov B.A. (2016) Osobennosti realizacii territorial'nogo principa ohrany ob#ektov promyshlennoj sobstvennosti // Vestnik Universiteta im. E.O. Kutafina (MGJuA). No. 12. P. 142–149. (In Russian)

11 Shahnazarov B.A. (2019) Osobennosti realizacii principa nacional'nogo rezhima na sovremennom jetape razvitija ohrany promyshlennoj sobstvennosti // Vestnik Saratovskoj gosudarstvennoj juridicheskoj akademii. No. 4. P 136–150. (In Russian)

12 Dogovor o Evrazijskom jekonomicheskom sojuze (g. Astana, 29 maja 2014 goda). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31565247&pos=1276;43 (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

13 Protokol ob ohrane i zashhite prav na ob#ekty intellektual'noj sobstvennosti (Prilozhenie № 26 k Dogovoru o EAJeS). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31568089&pos=25;-21&searchText=%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

14 Evrazijskaja patentnaja konvencija (g. Moskva, 9 sentjabrja 1994 goda). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1007750&pos=19;271 (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

15 Protokol ob ohrane promyshlennyh obrazcov k Evrazijskoj patentnoj konvencii ot 9 sentjabrja 1994 goda. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=34099796&pos=24;230 (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

16 Leanovich E.B. (2009) Transgranichnye aspekty ohrany prav intellektual'noj sobstvennosti v uslovijah globalizacii // Imushhestvennye otnoshenija v Rossijskoj Federacii. No. 10. P. 6–13. (In Russian)

17 Ismailov R.A., Nechaeva D.S. (2021) Territorial'nyj princip prava intellektual'noj sobstvennosti na sovremennom jetape razvitija intellektual'no-pravovyh otnoshenij // Leningradskij juridicheskij zhurnal. No. 3. P. 88–102. (In Russian)

18 Orkina E.A. (2020) Intellektual'naja sobstvennost' v cifrovoj srede: problemy i reshenija // Filosofija prava. No. 2 (93). P. 44–50. (In Russian)

19 Kiriljuk O.V. (2016) Mezhdunarodno-pravovye osnovy samoregulirovanija v kiberprostranstve // Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. No. 1. P. 177–188. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-osnovy-samoregulirovaniya-v-kiberprostranstve (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

20 Karchija A.A. (2017) Intellektual'naja sobstvennost' v kiberprostranstve: novye uslovija pravoprimenenija // Monitoring pravoprimenenija.No. 1. P. 50–52. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-osnovy-samoregulirovaniya-v-kiberprostranstve (data obrashhenija: 09.02.2026). (In Russian)

АМАНГЕЛЬДЫ А.А.,*[1]
д.ю.н., профессор.
*e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5971-1219
[1]Университет Конаева,
г. Алматы, Казахстан

ВРЕМЯ И ПРОСТРАНСТВО В ПРАВЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению категорий «время» и «пространство» в праве интеллектуальной собственности. Время и пространство – это проявление физических естественных процессов жизнедеятельности в целом. Являясь совершенно объективным показателем, они могут выступать и в ипостаси юридически значимых категорий. В статье автором раскрывается влияние времени на отношения в сфере интеллектуальной

собственности, изучается проблематика сроков исключительных прав, ведь имущественные права на объекты интеллектуальной собственности могут быть оборотоспособными лишь определенное время, а личные неимущественные права бессрочны, фактор времени на их содержание и защиту не влияет. Другой категорией, привлекающей внимание автора, выступает пространство, с которым в праве связывают понятие «территория». Исключительные права ограничены, тем самым оборотоспособны только на определенной территории. Автором рассматриваются исключения из этого правила. Перед правом интеллектуальной собственности в настоящее время возникают новые вызовы, связанные с использованием объектов в сети Интернет и искусственным интеллектом. Интернет-пространство не ограничивается границами государства, соответственно, подчинить регулированию все общественные отношения является трудной задачей. Вызовы сегодня возникают не по причине трансформации самой интеллектуальной собственности – меняется гражданский оборот, который функционирует в цифровом мире, киберпространство является такой же устойчивой средой, и это привело к многочисленным нарушениям прав интеллектуальной собственности в сети Интернет.

Ключевые слова: время, пространство, территория, интеллектуальная собственность, принцип территориальности, киберпространство, цифровая среда.

АМАНГЕЛЬДЫ А.А.,*[1]
з.ғ.д., профессор.
*e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5971-1219
[1]Қонаев университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ УАҚЫТ ПЕН КЕҢІСТІК

Аңдатпа

Бұл мақала зияткерлік меншік құқығы саласындағы «уақыт» пен «кеңістік» категорияларын қарастырады. Уақыт пен кеңістік жалпы өмірдің физикалық табиғи процестерінің көрінісі болып табылады және толықтай объективті көрсеткіштер ретінде олар құқықтық тұрғыдан маңызды категориялар ретінде де қызмет ете алады. Мақалада автор зияткерлік меншік саласындағы қатынастарға уақыттың әсерін ашып көрсетеді және айрықша құқықтардың мерзімі мәселесін қарастырады, себебі зияткерлік меншік объектілеріне меншік құқықтары тек белгілі бір мерзімге ғана саудаға шығарылады, ал жеке емес мүліктік емес құқықтар мәңгілік сипатта болып, мазмұны мен қорғалуы тұрғысынан уақыт факторынан тәуелсіз. Автордың назарын аударатын тағы бір категория – заңда «аумақ» ұғымымен байланысты кеңістік. Айрықша құқықтар шектеулі және сондықтан тек белгілі бір аумақта ғана жүзеге асырылады. Автор осы ережеге қатысты ерекшеліктерді қарастырады. Интеллектуалдық меншік құқықтары қазіргі уақытта интернеттегі объектілерді пайдалану және жасанды интеллектпен байланысты жаңа сын-қатерлерге тап болуда. Интернет кеңістігі мемлекеттік шекаралармен шектелмегендіктен, барлық әлеуметтік қатынастарды реттеу қиын. Заңның міндеті – цифрлық кеңістікте зияткерлік меншікпен байланысты туындайтын әлеуметтік қатынастарды құқықтық реттеуді қамтамасыз ету және дәстүрлі аумақтық тәсілмен мемлекеттік юрисдикцияны негіздей алмайтын интернетте жеке мүліктік емес және айрықша құқықтарды қорғау механизмін әзірлеу.

Тірек сөздер: уақыт, кеңістік, аумақ, зияткерлік меншік, территориалдылық қағидасы, киберкеңістік, цифрлық орта.

Article submission date: 02.04.2026

IRSTI 10.19.25
UDC 34.05
JEL K2, K24

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-147-156

BAIKONAKOVA B.S.,*[1]
PhD student.
*e-mail: bbs.80@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-8849-0289
STVOL M.,[2]
PhD, professor.
e-mail: gulasmz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6624-4505
BELKHOZHAYEVA D.Zh.,[3]
PhD, associate professor.
e-mail: dinar_15@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-4348-0556
DAUBASSOV S.Sh.,[4]
c.l.s, acting associate professor.
e-mail: sabit_75@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-8236-4755
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Gdansk University,
Gdansk, Poland
[3]Kazakh National Pedagogical
University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan
[4]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF THE DEVELOPMENT, DEPLOYMENT, AND USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article addresses one of the most relevant spheres of social life in the era of digitalization, namely the legal regulation of activities related to the development/deployment/use of artificial intelligence (AI) technologies in Kazakhstan. The widespread dissemination of these technologies is evidenced by their everyday use by virtually all of us through voice assistants, chatbots, and online user support systems across various internet resources and platforms. The purpose of this study is to analyze the problems arising in the legal regulation of the development/deployment/use of AI technologies in the Republic of Kazakhstan, as well as to formulate proposals for the development of a normative legal act whose provisions would regulate the ethical aspects of the development and deployment of AI technologies. Accordingly, the article possesses both scientific and practical significance in identifying the key problems of the legal regulation of the processes under consideration. The principal methods of our systemic analysis were concentrated on legal modeling. We also address a number of issues through the application of the analytical method; however, a more detailed discussion of the applicable methodological framework and materials is provided later in the article itself.

Keywords: artificial intelligence, problems, development, deployment, legal regulation, improvement.

Introduction

Artificial intelligence has a broad range of technological applications, and its use is characterized by its adaptability to virtually all spheres of modern human and social life. At present, the areas in

which the technologies under consideration are most actively used include trade, informatization, robotics, text analysis, image analysis, and others. The scale and diversity of applications of these technologies are both impressive and alarming, because despite the speed of their dissemination, many issues of legal regulation remain unresolved.

The deployment of AI technologies in financial processes is of particular concern, since in this field people rely heavily on automated solutions for managing funds, assessing risks, and making economic decisions. This raises questions of liability, transparency, and legal protection for the parties involved in financial and legal relations.

The technologies we analyze are regarded as tools in human hands, and the nature of their use determines their potential for application across a wide range of areas in which they may produce significant and tangible social effects.

This is confirmed by facts available in the press and on the global internet. One of the most noteworthy examples is information indicating that AI technologies have been applied in pharmaceuticals [1] and medicine [2]. Without going into detail, it is sufficient to note that these technologies currently function as universal tools that contribute to increasing the efficiency of researchers working in various fields.

The use of artificial intelligence has the potential to produce substantial positive effects and to expand the horizons of humanity's socio-economic and technological development [3, p. 207], and this is difficult to dispute.

However, if one attempts to analyze information already described in open sources, it becomes clear that society is already beginning to face problems associated with the active use of the technologies under consideration. These problems arise, for example, in the incorrect classification of goods on marketplaces (a seller lists one type of product, while AI identifies another), in malfunctions of household appliances (for example, a robot vacuum cleaner starts draining water instead of cleaning), and in cases where cameras are activated and third parties gain remote access to them and are able to monitor the private lives of others. It follows that, despite the obvious advantages of using AI in social life, it is impossible to deny the existence of certain risks aimed at violating the rights and freedoms of individuals закрепленных in legislation.

The technologies under analysis possess a number of unique properties, including a high degree of autonomy which, however alarming it may sound, gives rise to the ability to self-learn and self-organize. Therefore, earlier understandings of these technologies are losing their relevance, which creates a need for a comprehensive assessment of the risks associated with their deployment. This would make it possible to predict and prevent the negative consequences of AI use and to develop mechanisms ensuring that AI is used exclusively for the benefit of society while minimizing its harmful effects.

The importance of the issues raised is beyond doubt, especially given that they are compounded by the absence in legislation [4] of a fully developed conceptual framework through which a mechanism for regulating the use of AI, including within civil circulation, could be developed. Moreover, as was rightly noted in the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan approving the relevant document, "...there are no norms regulating the ethical standards for the use of artificial intelligence, which, according to international practice, constitute the foundation for the development of legal relations in the field of artificial intelligence" [5].

Researchers in Kazakhstan whose works on AI and its legal regulation are publicly available have also pointed to the identified gaps [6, p. 273]. Accordingly, contemporary society is confronted with the complex and multifaceted task of establishing the fundamental basis for the harmonious deployment and subsequent use of AI which, on the one hand, creates conditions for the development of innovation and, on the other, contributes to preserving the integrity of fundamental legal and social values. In order to minimize the risk of violations of human rights and freedoms, these circumstances must be taken into account in the development and improvement of legal norms.

The object of our research is the development/deployment/use of AI technologies in Kazakhstan, namely the legal regulation of these processes. As for the subject matter, this study examines the legislative norms of both Kazakhstan and certain foreign states, as well as the provisions of legal doctrine.

Materials and methods

Depending on the stated objective, the authors identified a methodological framework that made it possible to determine the key directions for the development of the institution of legal regulation of the development, deployment, and use of AI technologies. In order to understand the level of legal regulation reflected in national legislation and in approaches found in foreign practice and international law, we employed the comparative legal method as a special research method.

It should be noted, however, that, as mentioned above, the main methodological instrument within the general methods of scientific inquiry was analysis, which made it possible to identify and examine the provisions of the current legislation of Kazakhstan and certain foreign states, as well as scholarly literature devoted to the issues raised in this article.

Subsequently, this made it possible to apply the method of legal modeling, within the framework of which possible formulations of legal norms aimed at eliminating gaps in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of regulating the development, deployment, and application of AI technologies were developed and substantiated.

As repeatedly noted, the empirical basis of the study consists of the provisions of the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as scholarly works and publications by both Kazakhstani and foreign authors.

The methodological basis was determined by the authors in accordance with the purpose of the academic article, as has already been mentioned earlier in this study.

Results and discussion

An analysis of the current legislation not only of our own state but also of a number of foreign countries regarding the regulation of everything related to AI technologies has shown that the law is lagging behind and failing to keep pace with the rapidly developing field of AI. According to some researchers [7, p. 96], this is due to the absence of a regulatory framework establishing the necessary standards on the basis of which the legislator could develop the appropriate tools for legal regulation. The opinion of scholars who adhere to this position is indeed confirmed by measures adopted by certain states. In the context of our research, we must mention this. We are referring to norms of an ethical nature [8] and to guiding principles. Such principles already exist at the international and/or regional levels, as well as at the national level [9].

The work of defining the legal foundations for regulating the development/deployment/use of AI technologies has not stopped. This need is also connected with the fact that the technologies themselves continue to evolve. Accordingly, instruments such as the “AI Act” of 21 April 2021, developed and adopted by the European Commission, have emerged. This was followed by the entry into force of the new EU AI law [10] on 1 August 2024. This event marked the beginning of a series of key stages related to ensuring compliance with the requirements established in that law [11].

Steps are also being taken to expand the possibilities for the use of highly automated vehicles on public roads. One example is the experience of France. This state not only introduced certain amendments to its traffic regulations, but also to its Transport Code [12]. The amendments made by the French legislator entered into force in September 2022. At the same time, these changes also affected issues of criminal liability. More specifically, where there is evidence that the vehicle was being used without any violations, the driver (who, however paradoxical it may sound, was not actually driving the vehicle) will not bear liability in the event of a traffic accident.

In the context of ensuring information security, it is equally important to establish restrictions on price discrimination, which is often based on socially sensitive characteristics. Accordingly, legislative development should also focus on introducing mandatory risk assessment procedures and audit requirements aimed at verifying pricing accuracy and preventing fraudulent practices.

A separate issue concerns the potential for unfair and unlawful creation of artificial scarcity through the use of AI technologies in electronic commerce. Therefore, it is necessary to prohibit such practices where they involve covert manipulation of consumer choice or misleading representations regarding the characteristics or availability of goods.

This is particularly important, as errors in the application of AI technologies may result in unjustified denial of services or the blocking of users.

To ensure the effective implementation of these requirements, the relevant legislation of the Republic of Kazakhstan should include provisions enabling the clear allocation of liability among the various actors involved in electronic commerce relationships, including AI developers, marketplace operators, and sellers.

In the context of the topic of this article, it is important to focus not only on the problems related to the legal regulation of the development and deployment of AI, but also on issues concerning ethical aspects. States seek to create the necessary conditions for the rapid development and deployment of "artificial intelligence" technologies, including through the establishment of the necessary standards [13, p. 1966].

With specific regard to electronic commerce involving the technologies under consideration, it appears essential to impose obligations on operators of digital trading platforms and marketplaces to ensure algorithmic transparency, particularly where such algorithms influence product ranking, consumer recommendations, and pricing mechanisms. Consumers must also be adequately informed of the use of AI and, as noted above, be provided with the option to opt out of personalization.

In this regard, it is worth noting the position of O. Yar, A. Brazheev, L. Golovko, and V. Bashkatov, who argue that the use of "artificial intelligence" will require the state not only to amend existing legal norms but also to engage in the "...development of new" regulatory mechanisms through which it will become possible to ensure full protection of fundamental human rights. At the same time, these authors emphasize that the protection of fundamental human rights must also include the prevention of abuses of an ethical nature [14].

Having reviewed a considerable body of scholarly literature and legislative provisions, we venture to broaden the problem by turning to such categories of the AI "life cycle" as "development, deployment, and application."

At this point, it should immediately be noted that once the problem is broadened in this way, the need arises to expand the approach to determining the legal personality of AI. This follows from the fact that AI must be considered not only as an "object" of legal relations but also as a "subject."

This point of view has found support among legal scholars. In her publications, V.V. Belozertseva also emphasizes that legal mechanisms (which the author describes as "traditional") are incapable of ensuring the effective regulation of artificial intelligence. According to this author, this is due to the fact that artificial intelligence acts both as an object and as a potential subject of rights to varying degrees. The author points to difficulties in the legal individualization of decisions made with respect to artificial intelligence and to the absence of direct mechanisms of legal liability as one of the principal problems [15, p. 83].

The nature of artificial intelligence technologies and their "life cycle" has led to a high degree of fragmentation in the existing documents and a lack of coherence in the creation of mechanisms and/or standards for determining approaches to terminology and its regulation. Therefore, it is impossible to discuss the legal regulation of the development, advancement, deployment, and application of the technologies under analysis without a generally accepted definition of the term "artificial intelligence." Moreover, this problem exists not only in Kazakhstani legislation. International practice likewise lacks a unified approach to defining this term.

Within the context of our work, we would also like to address the issue of ethical aspects. We are not alone in drawing attention to this matter. In particular, as already noted, AI technologies allow remote access to the video cameras of household devices that operate using AI (such as robot vacuum cleaners), thereby making it possible to violate someone's private life. This means that legislators must not only use legal and regulatory instruments, but must also equip these instruments with mechanisms of an ethical nature.

Speaking of the ethical dimension, it should be emphasized that it is especially relevant in intellectual property law. A. Pokrovskaya has focused on this issue, discussing the problem of legal uncertainty associated with AI-generated content and paying particular attention to copyright issues and the possibility of recognizing AI as a "subject" of these legal relations. In the author's view, this raises important "...ethical questions related to the use of AI," including in the context of personal data protection and the prevention of "...data leaks" [16, p. 180].

In this connection, it should be emphasized that, to date, no state (at the time of writing this article) has adopted a special law on AI except the EU. It should be noted that only the European Union has adopted an "AI Act," the provisions of which are aimed at regulating AI. Admittedly, this regulation lacks specificity and is characterized as "general regulation," as we mentioned earlier in the article; nevertheless, a standalone law has been adopted in the EU. This gives rise to the question: given the specific nature of AI technologies, is it necessary to develop and subsequently adopt a special law, or would it be sufficient to amend existing legislative acts?

A similar approach involving two groups of problems, "ex ante" and "ex post," is proposed by M. Scherer, according to whom AI technologies possess a set of unique characteristics that make it possible to divide the problems into these two groups. These groups concentrate, respectively, on problems arising at the initial stages and those arising at later stages [17].

The legal regulation of any phenomenon must begin with the definition of that phenomenon – that is, how can something be regulated if it has no definition? AI is no exception, and it must primarily be defined through its specific features. In this regard, let us once again emphasize that, as already noted earlier in this article, neither the national legislation of Kazakhstan (including the Civil Code of the Republic of Kazakhstan [18]) nor international law contains a generally accepted definition of artificial intelligence.

Moreover, none of the definitions that have already been proposed by various scholars has received recognition leading to its transformation into a rule of law. In our view, this is due not so much to a lack of specificity as to the absence of consensus within academic circles.

Our position is also based on the opinion of S.V. Nikitenko, according to whom the current legislation is characterized by a "...conservative and rigid nature," which, in the author's opinion, necessitates the "...construction of a flexible system of norms capable of adapting to the conditions of rapid technological progress" [19, p. 155].

From this perspective, a reasonable approach would consist in identifying the types of AI systems and developing and subsequently implementing restrictive measures. However, such measures should apply only to systems that pose a significant risk, while the criteria for risk assessment should also be developed jointly with specialists in the field of digitalization. Such an approach would help reduce the likelihood of harm or mitigate its consequences through risk assessment and the application of rules corresponding to potential risks [20].

Concluding the analysis of doctrinal sources, the authors emphasize that the legal regulation of all processes within the AI "life cycle" is still at an early stage. We have not identified any unified approach to differentiating AI technologies, nor any definition of AI that exists at either the national or international level.

The problem is further aggravated by the absence of a uniform approach to regulating the development, deployment, and application of AI technologies through legal norms and/or standards, because both norms and standards are highly fragmented, and their use is possible only in relation to certain specific aspects of particular spheres of social life.

Conclusion

We have conducted a study devoted to the legal regulation of processes related to the development, deployment, and application of AI technologies. At the time of preparing this article, neither the law of Kazakhstan nor international law contains any unified approach to the conceptual framework or to the development of ethical and legal standards.

In order to resolve these problems, it is necessary to develop and adopt a special law (possibly following the example of the EU), the provisions of which would be aimed at comprehensive regulation of all aspects of the creation, deployment, and application of AI technologies. In our view, the proposed legislative provisions should reflect a number of important aspects of AI regulation, including risk assessment, the determination of a list of spheres in which AI would be prohibited in an imperative manner, and mandatory state monitoring of all processes taking place within the AI "life cycle."

The effectiveness of the proposed measures would be ensured through the application of a risk-based approach. Establishing a list of prohibited areas of AI use would make it possible to guarantee that technologies contrary to the values of a rule-of-law state are not used on the territory of Kazakhstan or in relation to its citizens, including those located outside the Republic of Kazakhstan.

It is also important that the improvement of national legislation include the development and formal recognition of the term "artificial intelligence," from which the legal personality of AI should follow. Only once the term itself and the legal personality of AI have been determined will the legislator be able to develop criteria aimed at assessing the risks and ethical aspects associated with the development, deployment, and application of AI technologies.

We also emphasize that there is now a real need to establish a comprehensive set of requirements and rules for systems classified as high-risk. These should include conformity assessment, risk management, requirements for data processing and storage, record-keeping, and transparency. The implementation of these measures is intended to enhance public trust in artificial intelligence and to ensure the safe deployment of AI in all spheres of public life.

If Kazakhstan establishes a legal framework for regulating the development, implementation, and application of AI, it will be able to share this experience in standard-setting with other countries. This will enhance both the country's image and investor confidence in Kazakhstan.

Therefore, in the opinion of the authors, the legal regulation of AI and of the processes comprising its "life cycle" must also be accompanied by full user awareness regarding interaction with such technologies, as well as by granting all interested parties the possibility of refusing to use AI. This is of particular importance in relation to high-risk AI systems, where the criterion of the "ambiguity of interaction" becomes especially significant. In addition, users must be guaranteed the right to choose interaction with a human rather than with an AI system in cases where there is a risk of violation of their rights.

Taking into account the foregoing analysis and the prevailing scholarly views, we conclude that within the life cycle of artificial intelligence (AI), particularly at the deployment stage, the state must establish a legally binding procedure for certification and, consequently, registration of AI systems, especially those used in electronic commerce. It is essential to emphasize the necessity of mandating human oversight and monitoring; the exclusive use of fully automated decision-making in high-risk domains should not be permitted.

Summarizing our analysis and having examined various approaches to the classification of AI across different spheres of social activity, we conclude that the differentiation of AI-driven systems as high-risk systems in electronic commerce should be based on a set of criteria. These include:

- the degree of impact on consumers' access to goods and services, including automated refusals or restrictions;
- the extent of economic impact, such as personalized pricing;
- the scope of audience reach through the use of personal and behavioral data;
- and the degree of autonomy, as well as the potential for discriminatory or manipulative effects on user behavior.

Upon completion of monitoring, the presence of one or more of these factors should entail the application of enhanced regulatory requirements.

And it is these evaluation criteria that can serve as the basis for further work on the formation of ethical standards that will be applied in the development/implementation/application of AI technologies. Our assumption is based on the fact that the criteria we propose are already aimed at maintaining a high degree of legitimacy of AI technology, which is widely used by e-commerce entities.

With specific regard to electronic commerce involving the technologies under consideration, it appears essential to impose obligations on operators of digital trading platforms and marketplaces to ensure algorithmic transparency, particularly where such algorithms influence product ranking, consumer recommendations, and pricing mechanisms. Consumers must also be adequately informed of the use of AI and, as noted above, be provided with the option to opt out of personalization.

In the context of ensuring information security, it is equally important to establish restrictions on price discrimination, which is often based on socially sensitive characteristics. Accordingly, legislative development should also focus on introducing mandatory risk assessment procedures and audit requirements aimed at verifying pricing accuracy and preventing fraudulent practices.

A separate issue concerns the potential for unfair and unlawful creation of artificial scarcity through the use of AI technologies in electronic commerce. Therefore, it is necessary to prohibit such practices where they involve covert manipulation of consumer choice or misleading representations regarding the characteristics or availability of goods.

This is particularly important, as errors in the application of AI technologies may result in unjustified denial of services or the blocking of users.

To ensure the effective implementation of these requirements, the relevant legislation of the Republic of Kazakhstan should include provisions enabling the clear allocation of liability among the various actors involved in electronic commerce relationships, including AI developers, marketplace operators, and sellers.

Issues of liability for damage caused to consumers as a result of malfunctioning or improper operation of AI systems are of paramount importance in shaping the legal framework governing the development, deployment, and use of AI technologies in Kazakhstan. Accordingly, such liability must be clearly defined to ensure, inter alia, the effective compensation of harm.

REFERENCES

1 Australian Researches Released the World's First AI-developed Vaccine. URL: https://www.splice-bio.com/australian-researchers-released-the-worlds-first-ai-developed-vaccine/ (accessed: 24.12.2025)

2 AlphaFold Algorithm Predicts COVID-19 Protein Structures. URL: https://www.infoq.com/news/2020/03/deepmind-covid-19/ (accessed: 24.12.2025)

3 Сарсенбаева Б.Б., Шаркемелов А.К., Бегимбаев С.А. Интеграция искусственного интеллекта в криминалистическую практику: от анализа данных к принятию решений // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2025. – № 4(13). – С. 206–216.

4 Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК. В редакции Закона РК от 17.11.2025 № 231-VIII // Ведомости Парламента РК, 2015 г. № 22-V. Ст. 155.

5 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы» от 24 июля 2024 года № 592. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (дата обращения: 26.12.2025)

6 Ibragimova Z.G., Dzhumabayeva K.A., Stvol M. Legal regulation of artificial intelligence: international experience and challenges for Kazakhstan // Eurasian Scientific Journal of Law. 2025. № 4(13). P. 272–282.

7 Понкин И.В., Редькина А.И. Искусственный интеллект с точки зрения права // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. – 2018. – Т. 22. – № 1. – С. 91–109.

8 Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта (ЕС) // ЮНЕСКО. URL: https://www.unesco.org/ru/artificial-intelligence/recommendation-ethics (дата обращения: 08.01.2026)

9 Миронова А. 33 организации из 22 государств присоединились к Кодексу этики в сфере ИИ // Системы безопасности. URL: https://www.secuteck.ru/news/33-organizacii-iz-22-gosudarstv-prisoedinilis-k-kodeksu-ehtiki-v-sfere-ii (дата обращения: 27.12.2025)

10 Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689) // Future of Life Institute. URL: https://artificialintelligenceact.eu/the-act/ (accessed: 26.12.2025)

11 Новый закон об ИИ в ЕС: строгие ограничения для технологий и крупные штрафы // Общественный фонд «Евразийский цифровой фонд». URL: https://digitalrights.asia/events/new-eu-ai-act-strict-restrictions-on-technology-and-hefty-fines/ (дата обращения: 05.01.2026)

12 France first EU country to adapt its highway code for self-drive cars. URL: https://www.connexionfrance.com/article/French-news/France-first-EU-country-to-adapt-its-highway-code-for-self-drive-cars (accessed: 05.01.2026)

13 Finocchiaro G. The regulation of artificial intelligence // AI & Society (Springer Science and Business Media LLC). 2023. No. 4. P. 1961–1968.

14 Yara O., Brazheyev A., Golovko L., Bashkatova V. Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence: Problems and Development Prospects // European Journal of Sustainable Development. 2021. Vol. 10. No. 1. URL: https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1170 (accessed: 05.01.2026)

15 Белозерцева В.В. Правовое регулирование искусственного интеллекта // Пробелы в российском законодательстве. – 2024. – Т. 17. – № 6. – С. 78–86.

16 Pokrovskaya A. The Legal Status of Artificial Intelligence: The Need to Form a Legal Personality and Regulate Copyright // Artificial Intelligence and Applications. 2025. Vol. 3. No. 2. P. 179–191.

17 Scherer M.U. Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies // Harvard Journal of Law & Technology. 2016. No. 29(2). URL: https://jolt.law.harvard.edu/articles/pdf/v29/29HarvJLTech353.pdf (accessed: 08.01.2026)

18 Цифровой кодекс Республики Казахстан от 9 января 2026 года № 255-VIII ЗРК // ИПС «Параграф». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (дата обращения: 08.01.2026)

19 Никитенко С.В. Международно-правовое регулирование искусственного интеллекта: анализ текущего состояния и перспективы развития // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2021. – Т. 1. – № 2(98). – С. 151–163.

20 Petit N. Law and Regulation of Artificial Intelligence and Robots – Conceptual Framework and Normative Implications // SSRN (Elsevier Inc.). March 9, 2017. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2931339 (accessed: 08.01.2026)

REFERENCES

1 Australian Researches Released the World's First AI-developed Vaccine. URL: https://www.splice-bio.com/australian-researchers-released-the-worlds-first-ai-developed-vaccine/ (accessed: 24.12.2025). (In English)

2 AlphaFold Algorithm Predicts COVID-19 Protein Structures. URL: https://www.infoq.com/news/2020/03/deepmind-covid-19/ (accessed: 24.12.2025). (In English)

3 Sarsenbaeva B.B., Sharkemelov A.K., Begimbaev S.A. (2025) Integracija iskusstvennogo intellekta v kriminalisticheskuju praktiku: ot analiza dannyh k prinjatiju reshenij // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 4(13). P. 206–216. (In Russian)

4 Zakon Respubliki Kazahstan «Ob informatizacii» ot 24 nojabrja 2015 goda No. 418-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 17.11.2025 № 231-VIII // Vedomosti Parlamenta RK, 2015 g. No. 22-V. St. 155. (In Russian)

5 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Koncepcii razvitija iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody» ot 24 ijulja 2024 goda No. 592. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (data obrashhenija: 26.12.2025). (In Russian)

6 Ibragimova Z.G., Dzhumabayeva K.A., Stvol M. (2025) Legal regulation of artificial intelligence: international experience and challenges for Kazakhstan // Eurasian Scientific Journal of Law. № 4(13). P. 272–282. (In English)

7 Ponkin I.V., Red'kina A.I. (2018) Iskusstvennyĭ intellekt s tochki zrenija prava // Vestnik Rossiĭskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Juridicheskie nauki. V. 22. No.1. P. 91–109. (In Russian)

8 Rekomendacija ob jeticheskih aspektah iskusstvennogo intellekta (ES) // JuNESKO. URL: https://www.unesco.org/ru/artificial-intelligence/recommendation-ethics (data obrashhenija: 08.01.2026). (In Russian)

9 Mironova A. 33 organizacii iz 22 gosudarstv prisoedinilis' k Kodeksu jetiki v sfere II // Sistemy bezopasnosti. URL: https://www.secuteck.ru/news/33-organizacii-iz-22-gosudarstv-prisoedinilis-k-kodeksu-ehtiki-v-sfere-ii (data obrashhenija: 27.12.2025). (In Russian)

10 Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689) // Future of Life Institute. URL: https://artificialintelligenceact.eu/the-act/ (accessed: 26.12.2025). (In English)

11 Novyj zakon ob II v ES: strogie ogranichenija dlja tehnologij i krupnye shtrafy // Obshhestvennyj fond «Evrazijskij cifrovoj fond». URL: https://digitalrights.asia/events/new-eu-ai-act-strict-restrictions-on-technology-and-hefty-fines/ (data obrashhenija: 05.01.2026). (In Russian)

12 France first EU country to adapt its highway code for self-drive cars. URL: https://www.connexionfrance.com/article/French-news/France-first-EU-country-to-adapt-its-highway-code-for-self-drive-cars (accessed: 05.01.2026). (In English)

13 Finocchiaro G. (2023) The regulation of artificial intelligence // AI & Society (Springer Science and Business Media LLC). No. 4. P. 1961–1968. (In English)

14 Yara O., Brazheyev A., Golovko L., Bashkatova V. (2021) Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence: Problems and Development Prospects // European Journal of Sustainable Development. Vol. 10. No. 1. URL: https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1170 (accessed: 05.01.2026). (In English)

15 Belozerceva V.V. (2024) Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta // Probely v rossijskom zakonodatel'stve. V. 17. No. 6. P. 78–86. (In Russian)

16 Pokrovskaya A. (2025) The Legal Status of Artificial Intelligence: The Need to Form a Legal Personality and Regulate Copyright // Artificial Intelligence and Applications. Vol. 3. No. 2. P. 179–191. (In English)

17 Scherer M.U. Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies // Harvard Journal of Law & Technology. 2016. No. 29 (2). URL: https://jolt.law.harvard.edu/articles/pdf/v29/29HarvJLTech353.pdf (accessed: 08.01.2026). (In English)

18 Cifrovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 9 janvarja 2026 goda No. 255-VIII ZRK // IPS «Paragraf». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (data obrashhenija: 08.01.2026). (In Russian)

19 Nikitenko S.V. (2021) Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta: analiz tekushhego sostojanija i perspektivy razvitija // Vestnik Volzhskogo universiteta im. V.N. Tatishheva. V.1. No. 2(98). P. 151–163. (In Russian)

20 Petit N. (March 9, 2017) Law and Regulation of Artificial Intelligence and Robots – Conceptual Framework and Normative Implications // SSRN (Elsevier Inc.). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2931339 (accessed: 08.01.2026). (In English)

БАЙКОНАКОВА Б.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: bbs.80@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-8849-0289
СТВОЛ М.,[2]
PhD, профессор.
e-mail: gulasmz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6624-4505
БЕЛХОЖАЕВА Д.Ж.,[3]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: dinar_15@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-4348-0556
ДАУБАСОВ С.Ш.,[4]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: sabit_75@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-8236-4755
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Гданьск университеті,
Гданьск қ., Польша
[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[4]әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ӘЗІРЛЕУДІ, ЕНГІЗУДІ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Ұсынылған мақала цифрландыру кезеңіндегі қоғам өмірінің ең өзекті салаларының біріне, атап айтқанда Қазақстанда жасанды интеллект технологияларын әзірлеуге/енгізуге/пайдалануға бағытталған әрекеттерді құқықтық реттеуге арналған. Бұл технологиялардың кең таралуы олардың әр түрлі интернет-ресурстар мен платформаларда дауыстық көмекшілерді, чатботтарды және пайдаланушыларды онлайн қолдау жүйелерін күнделікті қолдануымен расталады. Біздің зерттеуіміздің мақсаты Қазақстан Республикасында жасанды интеллект технологияларын әзірлеуді, енгізуді және пайдалануды құқықтық реттеу кезінде туындайтын проблемаларды талдау, сондай-ақ нормалары жасанды интеллект технологияларын әзірлеу мен енгізудің этикалық аспектісін регламенттейтін нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу бойынша ұсыныстар жасау болып табылады. Демек, қарастырылып отырған процестерді құқықтық реттеудің негізгі мәселелерін анықтауда мақаланың ғылыми және практикалық маңыздылығының болуын атап өтуге болады. Біз жүргізген жүйелік талдаудың негізгі әдістері құқықтық модельдеуге шоғырланды. Біз сондай-ақ пайдаланылған талдау әдісінің арқасында бірқатар сұрақтарды ашамыз, бірақ қолданылатын әдістемелік база мен материалдар туралы толығырақ мақалада тоқталамыз.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, мәселелер, әзірлеу, енгізу, құқықтық реттеу, жетілдіру.

БАЙКОНАКОВА Б.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: bbs.80@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-8849-0289
СТВОЛ М.,[2]
PhD, профессор.
e-mail: gulasmz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6624-4505
БЕЛХОЖАЕВА Д.Ж.,[3]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: dinar_15@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-4348-0556
ДАУБАСОВ С.Ш.,[4]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: sabit_75@mail.ru
ORCID ID: 0009-0003-8236-4755
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Гданьский университет,
г. Гданьск, Польша
[3]Казахский национальный
педагогический университет им. Абая,
г. Алматы, Казахстан
[4]Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗРАБОТКИ, ВНЕДРЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Представленная статья посвящена одной из наиболее актуальных сфер жизнедеятельности общества в период цифровизации, а именно правовой регламентации тех действий, которые направлены на разработку/внедрение/использование технологий искусственного интеллекта в Казахстане. Широкое распространение этих технологий подтверждается их повседневным использованием практически каждым из нас голосовых ассистентов, чат-ботов и систем онлайн-поддержки пользователей на различных интернет-ресурсах и платформах. Целью нашего исследования выступает анализ проблем, возникающих при правовом регулировании разработки, внедрения и использования технологий искусственного интеллекта в Республике Казахстан, а также выработка предложений по разработке нормативно-правовых актов, нормы которого будут регламентировать этический аспект разработки и внедрения технологий искусственного интеллекта. Следовательно, мы можем отметить наличие научной и практической значимости статьи в выявлении ключевых проблем правового регулирования рассматриваемых процессов. Основные методы проведенного нами системного анализа были сконцентрированы на правовом моделировании. Мы также раскроем ряд вопросов благодаря использованному методу анализа, но более подробно о применимой методологической базе и материалах мы остановимся далее, уже непосредственно в статье.

Ключевые слова: искусственный интеллект, проблемы, разработка, внедрение, правовое регулирование, совершенствование.

Article submission date: 13.04.2026

IRSTI 10.27.65
UDC 347.42
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-157-169

SHARIVKHAN ZH.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail: zhardenbek.m@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-5450-0954
SATYBALDY L.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: North_@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-5930-6126
KOLDASSOV B.S.,[2]
master of law, senior lecturer.
e-mail: berik.koldassov@bk.ru
ORCID ID: 0009-0008-6437-5086
OSMANOVA D.B.,*[1]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: o_dinara82@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2760-7243
[1]A. Myrzakhmetov Kokshetau University,
Kokshetau, Kazakhstan
[2]Caspian University of Technology and
Engineering named after Sh. Yessenov,
Aktau, Kazakhstan

CIVIL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS: KEY ISSUES OF LEGAL REGULATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article analyzes the current model of civil liability for damage caused by artificial intelligence systems in the Republic of Kazakhstan and assesses the need for its improvement. The study examines why, despite the adoption of a special law on artificial intelligence, compensation for harm continues to rely on the traditional tort mechanisms of the Civil Code, and whether these mechanisms are capable of addressing algorithmic autonomy, complex technological chains, evidentiary asymmetry, and risk allocation. Using formal-legal, comparative-legal, systemic, and doctrinal methods, the research analyzes the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence", the Civil Code, domestic legal doctrine, the European Union AI Act, the Product Liability Directive, and foreign legal practice. The study concludes that granting artificial intelligence independent legal personality does not simplify compensation mechanisms but instead obscures the identification of liable persons. A more effective approach is proposed whereby external liability toward the victim is concentrated on the entity that introduced and used the system, while liability among developers, integrators, and service providers is distributed through recourse claims. The article also argues that, for high-risk systems, failure to preserve logs, audit materials, and risk documentation should create adverse evidentiary consequences for the defendant.

Keywords: artificial intelligence, civil liability, tort, compensation for harm, causation, high-risk system, algorithmic transparency.

Introduction

The legal system of Kazakhstan has begun to perceive artificial intelligence no longer merely as a technical novelty or part of digital policy, but as an institution generating concrete legal consequences. It is insufficient to measure this change simply by the adoption of a law. More important is the point at which the new legislative layer intersects with old civil-law instruments. The 2025 Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence" established as fundamental benchmarks the priority of the human being, his or her rights, freedoms, and well-being, justice and equality, the transparency and intelligibility of the algorithm, accountability and controllability, the protection of

data and privacy, and the safety and reliability of systems; the user must receive complete information about the capabilities, characteristics, and limitations of the artificial intelligence system, while owners and users are obliged to manage risks and bear responsibility, in accordance with legislation, for the results of the system's operation [1]. These are not mere declarations. Yet for civil law the key issue lies elsewhere: Article 24 of the law directly establishes that compensation for damage caused by artificial intelligence systems shall be carried out in accordance with the procedure defined in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, while liability and the insurance of risks are regulated in accordance with legislation [1, 2]. Hence, although the special law initiates a new philosophy of liability, the concrete fate of compensation is nonetheless decided through the classical constructions of the Civil Code [1, 2].

Here the first collision becomes visible. Traditional tort law has in many cases relied either on direct human conduct or on an instrument wholly under human control [2]. But in systems dependent on machine learning, self-adaptation, and data streams, damage often does not arise from a single decision alone. A defect in software architecture, bias in the data set, an integration error, excessive trust on the part of the professional user, an unsuccessful update, the absence of an explanatory interface, or even the very introduction of the system into a field for which it is wholly unsuitable may layer upon one another. In such a chain, to attribute the answer to the question "who exactly caused the damage?" to one defendant invariably distorts the real picture. Therefore, in this sphere, not merely a formal legal definition, but the very technique of attributing liability, acquires decisive significance [1, 2].

Materials and methods

The research relies on the methods of formal-legal, comparative-legal, systemic, and doctrinal analysis. The formal-legal method was used to examine the normative content of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence" and the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, with particular attention to provisions concerning risk management, accountability, compensation for damage, defects in goods, works and services, and the general grounds of tort liability [1, 2]. This method made it possible to identify the legal point at which the special AI legislation does not replace the civil-law regime, but refers the issue of compensation back to the traditional mechanisms of the Civil Code.

The comparative-legal method was applied not as a general description of foreign experience, but as a tool for testing the adequacy of Kazakhstan's model against selected regulatory and judicial materials. For this purpose, the study compares the risk-based logic of the European Union AI Act, the updated approach to defective digital products under Directive (EU) 2024/2853, the withdrawn proposal for the AI Liability Directive, and selected foreign cases involving automated decision-making and algorithmic interfaces [12–17]. The purpose of comparison is not mechanical borrowing, but the identification of those legal techniques that may be relevant for Kazakhstan: disclosure of evidence, documentation duties, risk-based differentiation, the treatment of software and AI systems as products or services, and the allocation of liability between the professional operator and other participants in the technological chain.

The systemic method was used to examine civil liability for AI-related harm not as an isolated private-law issue, but as a point of intersection between civil law, digital regulation, consumer protection, personal data protection, equality guarantees, and sectoral professional duties. This is important because damage caused by an AI system may arise simultaneously from a defective technological architecture, improper deployment, insufficient human oversight, biased data, failure to inform the user, or the absence of audit and logging procedures. The systemic approach therefore allows the research to distinguish between external liability toward the victim and internal allocation of responsibility among developers, integrators, service providers, owners and professional users.

The doctrinal method was used to analyze the positions of Kazakhstani and foreign scholars on the legal status of artificial intelligence, the limits of recognizing AI as a subject of law, and the more practically significant question of who must bear liability for damage caused by algorithmic systems [3–11]. This doctrinal analysis is necessary because the current academic debate often shifts attention to the abstract issue of "electronic personality," while for civil liability the decisive question is different: whether the victim can identify a solvent and legally responsible defendant, obtain evidence, and receive effective compensation.

Results and discussion

The Legal Status of Artificial Intelligence and the Problem of Identifying the Liable Subject. Kazakhstani academic literature has been showing this difficulty from different angles. Zh.O. Tilembaeva earlier noted that the legal regulation of artificial intelligence should be built on the basis of sectoral risks and the balance of the interests of the individual, society, and the state [3]. A.T. Beken, analysing the issue of legal liability for negative consequences arising from the actions of robots equipped with artificial intelligence, expands the circle of potentially liable persons beyond the manufacturer alone, to include the owner, programmer, developing company, and even a third person who unlawfully reprogrammed the system [4]. Zh.R. Temirbekov, in a literature review on the relationship between law and artificial intelligence, shows that current legal systems are not prepared for the phenomenon of autonomy and that, despite the attractiveness of the idea of an "electronic person," it does not automatically resolve the problem of liability [5]. A.N. Kulazhanova proposes, from the standpoint of civil law, the more rational path of considering artificial intelligence within the framework of objects of civil law [6]. A.A. Ondash arrives at similar logic, writing that although disputes concerning the recognition of legal personality have theoretical significance, they do not make easier the question of who is liable for concrete harm [7]. In later works, the conceptual apparatus, legislative definitions, sectoral regulatory principles, and the structure of the new law were examined in detail [8–10]. Among these works one debate has not ceased: should artificial intelligence be introduced into law as an independent subject, or should liability always be returned to a human or organizational link [5–10].

The present study supports the second direction. The reason lies not in a conservative attitude toward technology. The issue is not weakening the victim's legal protection. If artificial intelligence is symbolically recognized as an "electronic person" and liability is shifted onto it, it may remain unclear who exactly pays compensation, who takes out insurance, who conducts the audit, who stops the model, and who corrects the defect [4, 5, 7]. Conferring legal personality here does not deepen liability; on the contrary, it blurs it. The analysis of attribution proposed by Jerrold Soh also touches precisely upon this point: the characterization of artificial intelligence by law as "autonomous" is often the product not of factual reality but of legal convenience, and such convenience sometimes removes liability from the proper subject [11]. Therefore, in Kazakhstan's conditions, it is a far more robust path to regard artificial intelligence as a special object of law, a dangerous digital instrument, or a complex software-hardware product, while distributing liability among the real persons and organizations surrounding it [6, 7, 11].

The Existing Civil Liability Model and Its Limits. The current Civil Code is by no means a blank field for such disputes. Article 917 establishes the general grounds of liability for causing harm; Article 921 establishes the liability of a legal entity or citizen for harm caused by its employee; Article 947 and the related norms disclose the grounds for compensating harm caused as a result of defects in goods, works, and services [2]. Each may be activated in a particular scenario. For example, if a medical organization, relying on the result of a diagnostic system introduced into a doctor's work, prescribes erroneous treatment to a patient, both the regime of liability for employee conduct under Article 921 and the compensation mechanism related to defects in services under Article 947 may potentially be considered in parallel [2]. But if damage is caused by a software defect residing in an autonomous device placed on the market, a model approximated to product defect appears more logical [2, 13]. Yet it is precisely here that artificial intelligence "bends" the classical structures: the defect does not always reside solely in the finished product; it may lie in the data set, in continuous updating, in the cloud service, in the interface, in the safety filter, or in an insufficiently designed mode of human supervision [2, 6, 13].

Already now, two propositions are becoming clear for civil law. The first is that damage caused by artificial intelligence is not always a "software error." Sometimes the system functions correctly from a technical standpoint, but the organization that introduced it uses it in a legally unsuitable context. For example, a model intended to assess creditworthiness may produce biased results with respect to socially vulnerable groups and, in combination with the bank's own internal regulations, generate a discriminatory effect. In such a case, the issue lies not in broken code, but in the use of an algorithmic decision in a sphere affecting human destiny without appropriate safeguards [1, 8, 12]. The second

is the opposite scenario: the organization seems, formally, to have used the system correctly, but the damage arises from a technical defect in the system's core. Thus, for civil-law analysis it is necessary to distinguish at what level the violation is located-at the level of design, at the level of data, at the level of implementation, in the user interface, or in the stage of later updates [2, 13].

If this distinction is not made, judicial practice may move in one of two erroneous directions. The first erroneous direction is to place all liability upon the final user. The logic that "the final decision was made by a human" or that "the organization merely used the tool" looks simple from the outside. But it ignores the role in risk management of the subject that selected, adapted, integrated, and profited from the system, and that prepared its documentation [1, 3]. The second erroneous direction is automatically to blame the developer for all damage. This too is insufficient. For much damage arises not from the model designed by the developer, but from the professional user who did not verify it for its own field, misconfigured it, or removed human control [4, 7]. Therefore, to tie liability to only one center creates, in this sphere, an artificial simplicity [3–7].

Proof, Causation, and the Allocation of External/Internal Liability. In many cases, damage is the product not of one subject, but of a technological chain. For example, a banking scoring system may wrongly place a client into a risky category and groundlessly refuse to grant credit, or unjustifiably increase the cost of insurance. Here, even if the ultimate effect of the decision is connected with a particular algorithmic conclusion, at least four links participate in the dispute: the model creator, the data supplier, the integrator that introduced the system into the business process, and the organization that actually used the conclusion [4, 9, 10]. In the case of an erroneous medical decision, the clinic's own protocols, the doctor's professional judgment, and the quality of informing the patient also enter this circle. Thus, for civil law, the principal task is not to ignore technological complexity and make the person who "pressed the final button" the sole defendant; on the contrary, it is to distinguish between external and internal liability [2, 4, 9, 10].

Table 1 – Functional distribution of liability in cases of damage caused by artificial intelligence systems

Participant in the AI ecosystem	Function in the technological chain	Possible civil-law relevance	Form of liability
Professional operator / organization using the AI system	Introduces the system into professional circulation and applies its results in relations with the victim	Closest institutional link to the victim; controls deployment, instructions, audit, insurance and risk management	External liability toward the victim
Developer of the AI model	Designs the model architecture, training logic and technical functionality	May be responsible where the damage results from a defect in the model, unsafe design, inadequate documentation or failure to provide necessary updates	Internal liability through recourse
Integrator	Adapts and embeds the system into the business, medical, financial or administrative process	May be responsible where harm results from incorrect integration, improper configuration, removal of safeguards or failure to test the system in the relevant environment	Internal liability through recourse
Data supplier / data processor	Provides, prepares or structures data used for training or operation of the system	May be relevant where biased, incomplete, unlawful or poor-quality data materially contributed to the harmful result	Internal liability through recourse or shared liability
Service provider / cloud platform	Provides technical infrastructure, access, maintenance or updates	May be responsible where harm is linked to malfunction, failure of updates, cybersecurity vulnerability, lack of continuity or technical control at the infrastructure level	Internal liability, and in some cases direct liability
Victim / affected person	Suffers harm from the use or result of the AI system	Should not be required to reconstruct the entire technological chain before bringing a claim	Claimant entitled to effective compensation
Note: Compiled by the authors.			

This functional distinction is important because the person who suffered harm is usually not able to determine at the initial stage whether the damage was caused by model architecture, data quality, integration, an update, or improper professional use. Therefore, the external defendant should be the professional subject that introduced and applied the system in civil circulation, while internal disputes among the participants of the technological chain should be resolved through recourse mechanisms.

External liability must be maximally clear for the victim. The person claiming compensation for harm should not be obliged to analyse a complex technological supply chain and identify separately the author of the code, the contractor that selected the data set, the owner of the cloud server, and the subcontractor that configured the model. Such a requirement leaves legal protection on paper. It is fair that the professional subject standing closest to the victim and that actually introduced the artificial intelligence system into circulation should be regarded as the external defendant [2]. In a medical organization, this may be the clinic; in finance, the bank or insurer; in a digital platform, the platform itself; in public service, the relevant organization. Their advantage is not one alone: they selected the system, saw the economic benefit of its use, and possessed the institutional capacity to assess risk, obtain insurance, conduct an audit, draft instructions, and explain matters to the victim [1, 2]. Therefore, imposing external liability on this link is not a step against innovation; it is the alignment of legal burden with the subject capable of effectively managing risk [1, 2, 10].

Internal relations, by contrast, should be resolved through recourse. If the ultimate cause of the damage lay in a defect in the model architecture, the external defendant may later bring a recourse claim against the developer. If the defect arose during integration, recourse turns against the integrator. If the system was of proper quality, yet the professional user ignored instructions or left human control merely formal, there may even be no recourse at all. Such a model does not make the victim dependent on an internal technical dispute within a complex digital ecosystem. Beken's division of potentially liable persons into several categories, and Ondash's presentation of liability as an issue requiring concrete legal regulation, both support this idea [4, 7]. The principle in the new law of specifying liability according to the roles of owners and users also provides the normative precondition for precisely this distribution [1].

One qualification is necessary here. It is insufficient always to assign external liability simply to the "owner." In some cases, the "owner" possesses neither technical control nor professional influence. For example, a small enterprise using a cloud AI system offered as a service does not possess the same capacities as the platform owner managing it at the infrastructural level. Therefore, in possible future amendments to the Civil Code, it would be more appropriate not to confine oneself to the notion of "owner," but to use a functional criterion: "the person who introduced the system into professional use and applied its results in civil circulation" [2, 10]. It is precisely this shift in legislative technique that brings liability closer, not to the formalism of title, but to the real structure of control and profit [2].

The next difficult knot is the concept of fault. In traditional tort law, fault is understood within the framework of negligence or intent [2]. But in disputes concerning artificial intelligence, damage often arises not from a direct "wrong decision" by the operator, but from the organization's failure to create proper mechanisms of verification, control, and warning. Here fault appears not as an isolated psychological condition, but as organizational negligence. Introducing a system without testing it, failing to adapt it to a high-risk environment, not turning on the explanatory module, failing to validate the results, not candidly disclosing limitations to the user, and failing to preserve audit trails-these are the concrete manifestations of fault today [1, 2]. If civil law continues to describe this phenomenon only in the old language of "the employee made a mistake," it will not capture the real mechanism of technological harm.

Kazakhstan's new law obliges users to provide complete information regarding the system's capabilities, characteristics, and limitations, to monitor the operation of the system, to manage risks, and to answer, in accordance with legislation, for its results [1]. These norms are of substantial civil-law significance. They are not merely separate administrative or sectoral obligations; in future tort disputes they should become the benchmark by which the organization's standard of care is measured. Put differently, if an organization that launched a high-risk system failed to warn the user, failed to conduct an audit, failed to document the model's limitations, this ought to be assessed not merely as an ethical defect, but as an independent form of negligence from the standpoint of civil law [1, 3, 8].

Causation is even more difficult. It is precisely this element that, in many cases, becomes the heaviest barrier for the victim. For the connection between damage and an algorithmic decision is

often interrupted by intervening human decisions, organizational procedures, data quality, and system updates [2, 5]. In medicine it is often argued that the final word belongs to the doctor. But this argument does not justify every case. If the interface pushes the doctor into excessive trust in the algorithm, provides no alternative explanation, lacks an error-warning mechanism, then it is insufficient simply to say that "the final decision was made by a human." The same is true in the financial sphere: the fact that a human signed off does not mean that the whole chain of causation becomes detached from the algorithm. Therefore, in evaluating causation, it is necessary to move away from the narrow criterion of the "sole cause of the decision" and develop more precise civil-law tests such as "a substantial factor in the damage" or "the factor that materialized the risk" [2, 5].

The issue of the burden of proof also requires radical rethinking. The victim does not possess the logs, the specific version of the model, the metadata of the training data set, the previous configuration of the user interface, the risk map, or the internal audit materials. All of this is under the control of the defendant organization. In such a situation, to leave with the victim the obligation to provide full technical evidence creates, although it appears to be formal equality, a real procedural inequality. Therefore, for high-risk systems, at least two presumptions seem necessary. The first: if the defendant cannot produce logs, an audit, documented instructions, risk assessment, or proof that the user was informed, this should be evaluated not in its favour but, on the contrary, against itself [1]. The second: if the system was used in a high-risk sphere designated by the new law, and the damage arose in connection with precisely the decision covered by that system, the defendant should be obliged actively to prove that the system complied with the proper standards of safety and control [1, 12]. This approach does not completely reverse the burden of proof, but it softens the information asymmetry in legal terms [1, 2].

Another delicate issue is the defence that "a human remained in control." Many organizations, when introducing AI systems, declare that the final decision always remains with a human. Outwardly, this looks like a responsible model. But for law the issue lies not in a formal signature, but in the reality of the control. If the human is left only with a confirmation button, if there is no explanation, if there is time pressure, if the organization's internal instructions require no departure from the algorithm, or if the human does not have access to alternative sources of information, the expression "human in the loop" may signify not real control, but a technique for shifting liability [5, 11]. Therefore, in future domestic practice, criteria are needed for evaluating the sufficiency of human control: was the human able to explain the decision, was the human able to depart from the algorithmic recommendation on reasonable grounds, was there a possibility of independent verification, did the organization train the human to do so, were time and information provided? Without these, human participation cannot become a magical formula releasing one from liability [1, 5, 11].

Comparative Legal Analysis and Directions for Updating the Kazakhstani Model. The most recent step of the European Union well reveals how deep this problem is. At EU level, the AI Act entrenched a risk-based model: the greater the potential to cause damage, the stricter the requirements; the law separates prohibited practices, imposes special requirements on high-risk systems, introduces clear transparency obligations for certain systems, and requires the marking of generative outputs [12]. Kazakhstan's new law, in substantive terms, also resonates with this direction: it establishes classification according to the level of risk, prohibited practices, mandatory labelling of synthetic content, and duties of control and risk management for owners and users [1]. But EU practice did not stop there. The 2024 Product Liability Directive updated product liability for the digital age and included software, including AI systems, within the concept of "product" to which strict liability for a defective product applies; the Directive clarifies that software is treated as a product regardless of the form in which it is supplied, and that the developer or manufacturer acquires the status of producer [13]. Even more importantly, it was indicated that, in assessing defectiveness, account must be taken of the effect on safety of the product's capacity, after being placed on the market, to learn or acquire new properties [13]. This was law's recognition of the technical reality that the behaviour of an autonomous system may change over time.

The fact that the draft AI Liability Directive later acquired withdrawn status also indicates one thing: even within the European Union itself, the formation of a separate, fully completed civil-liability regime for AI remained difficult [16]. This fact is visible both in the European Parliament's Legislative Train materials and in the EUR-Lex procedural file [16]. Consequently, Kazakhstan does

not now need a "separate civil code for artificial intelligence." But a number of precise, targeted, technologically sensitive amendments to the Civil Code and sectoral legislation are needed.

The updated model of European product liability offers a useful guide in this regard. The 2024 Directive requires, in assessing product defectiveness, account to be taken of labelling, instructions, the absence of software updates, interoperability with other products, safety requirements related to cybersecurity, and the consequences of the product's ability to learn new properties [13]. That is, causation and defectiveness are understood not through purely physical "breakage," but through complex digital behaviour [13]. Even though the Kazakhstani Code lacks precisely this kind of detail, it is unfounded to confine the notion of "defects of goods, works, or services" in Article 947 to a narrow physical deficiency. If an AI system offered as a service misleads the user and pushes the user toward a wrong decision, if the explanatory module generates false confidence, if a mandatory update is not made, or if the quality of the training data set is systematically impaired, all this should be regarded as a contemporary form of defect in a service or product [2, 13].

The practical logic of such a direction is also indicated by a foreign case. In Moffatt v. Air Canada, the airline's chatbot provided a client with erroneous information concerning a bereavement fare, and the company later attempted to rely upon the argument that "the chatbot is a separate subject." Yet the tribunal held that the chatbot was only a part of the company's website, and that the company was therefore responsible for the information on its website; it was recognized that the client was not obliged to verify separately, by reference to another section of the site, information provided by one part of the site [14]. This case is not a model to be copied directly into Kazakhstan. But its principle is highly valuable: an enterprise cannot push outward, by reference to the independence of a "technical agent," the consequences of the algorithmic interface it used in civil circulation [14]. This very principle also comes naturally to domestic law. If a bank, clinic, marketplace, or insurer builds communication with the client precisely through an AI interface, the misleading nature of that interface should remain within the organization's zone of risk [2, 14].

Another useful illustration is Mobley v. Workday, Inc., a United States case concerning algorithmic applicant-screening tools. The plaintiff alleged that Workday's AI-based screening system discriminated against applicants on the basis of race, age and disability. The case is not a classical tort claim for defective products; nevertheless, it is highly relevant for civil liability analysis because it concerns the distribution of responsibility between the organization using an algorithmic system and the technology provider whose tools participate in decision-making. In 2024, the court allowed the claim to proceed under an "agent" theory, reasoning that the plaintiff had plausibly alleged that employers delegated traditional hiring functions to Workday's algorithmic tools. In 2025, the court granted preliminary collective certification for the age-discrimination claim, emphasizing the alleged use of Workday's AI recommendation system to score, sort, rank or screen applicants [17]. For Kazakhstan, the significance of this case is not in the direct borrowing of American employment-discrimination doctrine, but in the more general civil-law idea: where a technological provider does not merely supply a neutral instrument, but participates functionally in decisions affecting legally protected interests, the allocation of liability cannot be reduced to the formal argument that "the final decision belonged to the client."

At this point, the work of Amantai, Nurmagambetov, and Akhpanov, analysing AI tools as a means of expanding access to justice for consumers, is important, even if indirectly [15]. While recognizing the potential of algorithmic assistance, the authors show the need for human oversight, legal infrastructure, and precise regulation [15]. That is, the issue is not a total negation of AI, but its combination with institutional responsibility. In civil liability as well, the same logic should operate: an AI system may be useful, but precisely this usefulness must not obscure who bears the risk [15].

Another controversial topic is the civil-law dimension of harm caused by personal-data violations, breaches of privacy, and algorithmic discrimination. The new law prohibited the creation and use of systems that violate requirements for the protection of personal data, exploit human vulnerabilities, permit social or biometric discrimination, and use manipulative methods [1]. But prohibition does not automatically mean full compensation. The consequences of discrimination often manifest not through direct material loss, but through lost opportunity, damage to reputation, moral suffering, and exclusion from civil circulation [1, 8]. In such cases, the structure of compensation, the standard of proof, and the mechanism for evaluating moral harm remain for now unclear. Hence, AI liability is

not only a matter of technical defect; it also intersects with the principles of equality, dignity, and fair procedure [1, 3, 8].

From a practical standpoint, sectoral differences need to be laid open distinctly. In healthcare, if an artificial intelligence system influences diagnosis, risk assessment, or therapeutic tactics, it is appropriate to maintain the civil-liability standard at the highest level [2]. Here the patient's informational weakness, trust in the authority of the specialist, and the irreversibility of the consequences of an erroneous decision play a special role. In the financial sector, the situation is somewhat different: damage manifests itself more often not through an instantaneous physical consequence, but through erroneous scoring, unjustified refusals, incorrect calculation of insurance risk, or automated alteration of contractual terms. But here too the organization's professional status does not weaken. A financial institution is not merely a purchaser of an algorithm; it is an infrastructure of trust in civil circulation. For that reason, its argument that "the vendor offered it to us this way" cannot become a fully exculpatory proof [2, 9, 10]. In transport and logistics, disputes connected with autonomous or semi-autonomous systems are characterized by complex causation between software, sensor data, operator reaction, and technical maintenance. Here too it is preferable that external liability be located at the operator link standing closest to the victim, while internal distribution is resolved within the technical chain [2, 9, 10].

The sphere of public services requires particular attention. If artificial intelligence is used in the formation of state information resources, in the provision of services to citizens, in selection for social benefits, in risk assessment, or in other decisions of public significance, then the question of civil liability overlays a public-law dimension. Here the damage may not always manifest itself in the form of monetary loss; sometimes the citizen loses a right, a service, a status, or a procedural guarantee. Kazakhstan's new law introduces heightened requirements precisely for high-risk systems in such important spheres [1]. If the civil consequences of these requirements are not made clear, legal regulation will not be fully activated. If a citizen is groundlessly excluded from a public service or deprived of access to social support as a result of an automated decision, it may be insufficient to confine matters solely to an administrative appeal procedure. In certain situations, property damage, lost opportunity, moral harm, and even damage to reputation may arise in parallel [1, 8]. Therefore, in future law-enforcement practice it is necessary to see public and private law mechanisms not as opposed to one another, but as a complementary structure [1, 8].

The issue of auditing artificial intelligence systems should also be reassessed from the standpoint of civil liability. Ordinarily, audit is spoken of within the framework of administrative oversight, technical conformity, or corporate compliance. Yet in a civil dispute the existence or absence of an audit provides direct information about the defendant's diligence. If an organization introduces a system into a high-risk environment, but conducts no independent validation, models no probable error scenarios, does not test data bias, and does not train the user, it cannot later describe the resulting damage merely as an "accidental technical defect" [1, 3]. Here, in evaluating the standard of care, the work carried out in advance acquires decisive significance. The presence in the new law of norms concerning risk management and audit builds a direct bridge to civil law [1]. And if this bridge remains unused, the most important preventive potential of the legislation is lost. For that reason, in the future, a more complex analysis may be expected from courts-one that evaluates not only the fact of the damage, but also the managerial order preceding the introduction of the system [1, 2].

Another difficult question is how moral harm and damage to reputation are to be evaluated in an algorithmic environment. A system using artificial intelligence may place a person into an incorrect category, present that person as a false dangerous subject, produce an automated conclusion damaging professional reputation, or indirectly create conditions for the dissemination of false synthetic content. In such cases, the amount of damage is not measured by bookkeeping alone. Lost opportunity, social stigma, deterioration of business reputation, and psychological pressure-all these are real objects of civil-law protection [1, 2]. Kazakhstan law is not unfamiliar with this mechanism, but in the context of artificial intelligence proof and evaluation become more complicated. Here the court must take into account not only the truth or falsity of the result, but also the speed of the automated system's impact on reputation, the scale of dissemination, the possibility of correction, and whether the organization acted promptly. And where the requirement of mandatory labelling of synthetic content is violated, the weight of civil liability becomes even stronger [1].

There is yet another aspect connected with works and data sets used to train artificial intelligence. The new law has entrenched an approach under which works may be used for training AI models only where the author or right holder has not prohibited such use [1]. This rule is usually discussed within the framework of copyright. But it also bears upon civil liability. If a model is trained on unlawful or unauthorized data and later precisely that model produces an erroneous, false, or harmful output that causes civil loss, the original infringement related to the data source should not be excluded from consideration in internal recourse and in the distribution of risk [1, 10]. Put differently, it should not be possible to "feed" a model on unlawful data and then shift its consequences solely onto the final user. Here the closeness of the developer or provider to the original infringement increases its subsequent civil risk [1, 10].

Conclusion

The totality of the foregoing leads to one conclusion. Kazakhstan does not now need a "separate civil code for artificial intelligence." But a number of precise, targeted, and technologically sensitive amendments to the Civil Code and sectoral legislation are necessary. These amendments should not remain at the level of abstract references to "improvement of regulation." At least five concrete directions appear necessary. First, the Civil Code should clarify that a defect in a digital product or service may include not only physical malfunction, but also unsafe algorithmic behaviour, misleading interface design, inadequate documentation, failure to provide necessary updates, insufficient cybersecurity protection, and the use of data that creates legally significant discriminatory or harmful effects. Secondly, for high-risk AI systems, legislation should introduce a duty to preserve logs, audit reports, risk assessment materials, documentation on model limitations, and evidence that the user or affected person was properly informed. Thirdly, failure to preserve such materials should entail adverse evidentiary consequences for the defendant, since the victim normally has no access to the technical information needed to prove causation. Fourthly, external liability should be linked not to the formal title of "owner," but to the functional criterion of professional deployment: the person who introduced the system into civil circulation, applied its results and was able to manage the risk should be the primary defendant toward the victim. Fifthly, sectoral legislation should develop insurance and recourse mechanisms for high-risk AI systems, so that compensation for the victim is not delayed by internal disputes between developers, integrators, cloud providers and professional users [1, 2, 10, 13].

In addition, future judicial practice in Kazakhstan should receive methodological guidance on the assessment of causation in algorithmic harm cases. Courts should not ask only whether the AI system was the sole cause of damage. In technologically complex disputes, a more realistic test is whether the AI system was a substantial factor in the materialization of the risk, whether the defendant failed to maintain an adequate standard of organizational care, and whether the absence of documentation prevents the victim from proving the internal mechanism of harm. This approach would allow civil liability to respond to the actual structure of AI-related damage without transforming artificial intelligence into an independent legal person and without leaving the victim in an evidentiary vacuum.

As a final point, attention should be directed to the very culture of law enforcement. If the regulation of artificial intelligence is confined only to new terms, new prohibitions, and new ethical declarations, there will be little concrete result for civil circulation. The real test begins when a claim reaches the court: how does the judge understand the structure of the algorithmic system, what documents does the judge demand from the parties, how does the judge evaluate organizational diligence, does the judge recognize the asymmetry of proof or not, does the judge leave the victim under the burden of the costs of technical expertise, or does the judge take into account the informational dominance of the professional operator [1, 2]. Therefore, for Kazakhstan, not only the refinement of the legislative text is important, but also methodological explanations for judicial practice, principled positions at the level of the highest court, a specialized expert infrastructure for digital disputes, and, if necessary, model evidentiary standards. The real effectiveness of civil liability is tested precisely in this institutional layer. If law-enforcement bodies perceive artificial intelligence either as a "magic black box" or as "merely another computer program," in both cases they err. In the first case, they retreat excessively before technical complexity and blur liability. In the second, they ignore the specific features of autonomy, data dependence, and scale effects, and mechanically apply the old tort scheme. Kazakhstan needs

a balanced law-enforcement model operating between these two extremes, nourished by academic literature, comparative experience, and the data of the concrete digital environment. Only then will the new law's provisions concerning human rights, transparency, safety, and accountability cease to remain formal slogans and become concrete compensation, concrete standards of care, and concrete legal predictability [1, 2, 12, 13].

At the present stage, the most rational formula comes down to this: civil liability with respect to artificial intelligence should be evaluated not by the single question "who owns the technology?" but by four criteria – "who created the risk, who was capable of managing it, who profited from it, and who stands in the closest legal relationship to the victim?" Only when these four criteria are applied together can Kazakhstan's legal system distribute algorithmic harm fairly. Such an approach opens the way to recognizing new technology neither as a source of fear nor as a symbol of limitless progress, but as a complex institution bringing, for law, both concrete risk and concrete opportunity [2, 7, 11].

Therefore, discussion of liability for damage caused by artificial intelligence is not a hypothesis of the future, but already a practical task of civil law. For the legislator, for the courts, and for legal doctrine alike, the main test is the same: not to leave the victim in a legal vacuum by referring to technical complexity. The value of civil law is measured precisely at such a moment. The task of law lies not in placing the algorithm above the human being, but in fixing with precision the human and institutional responsibility for the risk generated by the algorithm. For that reason, any reform in this sphere should be evaluated through the accessibility of compensation, the fairness of proof, and the clarity of identifying the liable subject. An effective model of civil liability for damage caused by artificial intelligence systems will likewise take shape precisely through the concrete securing of these requirements.

REFERENCES

1 Закон Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000230 (дата обращения: 20.03.2026)

2 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part). 1 July 1999. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K990000409_ (accessed: 20.03.2026)

3 Тлембаева Ж.У. О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2021. – № 2(65). DOI: 10.52026/2788-5291_2021_65_2_61

4 Бекен А.Т. Некоторые вопросы правосубъектности роботов, оснащенных искусственным интеллектом // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2019. – № 4(58). – С. 170–175.

5 Темірбеков Ж.Р. Құқық пен жасанды интеллект // Право и государство. – 2022. – № 2(95). – С. 83–99. DOI: 10.51634/2307-5201_2022_2_83

6 Құлажанова А.Н. Жасанды интеллект азаматтық құқық объектісі ретінде // Dulaty University Хабаршысы. – 2024. – № 3. – Б. 143–151. DOI: 10.55956/HUFB6983

7 Ондаш А.А. Жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесі және оның құқық субъектілігі туралы даулар // Право и государство. – 2024. – № 1(102). – Б. 55–64. DOI: 10.51634/2307-5201_2024_1_55

8 Жалтырбаева Р.С., Джангабулова А.Қ., Тілембаева Ж.О. Жасанды интеллект ұғымының құқықтық дефинициясы: теориялық негіздер мен заңнамалық тұжырымда // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы. – 2025. – № 4(80). – Б. 35–53. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_4_35

9 Бердиярова Ж.С., Саймова Ш.А., Абдуллаева Д.С. Жасанды интеллектіні пайдаланудың құқықтық мәселелері // Вестник им. Л.Н. Гумилева. Серия «Право». – 2026. – №. 1(154). – Б. 41–50. DOI: 10.32523/2616-6844-2026-154-1-41-50

10 Турецкий Н.Н. О Законе Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2025. – № 4(80). – С. 398–408. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_4_398

11 Soh J. Legal dispositionism and artificially-intelligent attributions // Legal Studies. 2023. Vol. 43. No. 4. P. 583–602. DOI: 10.1017/lst.2022.52.

12 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (accessed: 20.03.2026)

13 Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj/eng (accessed: 20.03.2026)

14 Moffatt v. Air Canada, 2024 BCCRT 149. URL: https://canlii.ca/t/k2spq (accessed: 20.03.2026)

15 Amantai A., Nurmagambetov A.M., Akhpanov A.N. The Use of Artificial Intelligence Tools as a Means of Ensuring Consumers' Access to Justice // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 2025. Vol. 80. No. 3.

16 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (AI Liability Directive), COM(2022) 496 final; proposal withdrawn. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0496 (accessed: 20.03.2026)

17 Mobley v. Workday, Inc., Case No. 23-cv-00770-RFL, Order Granting Preliminary Collective Certification, United States District Court, Northern District of California, 16 May 2025. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCOURTS-cand-3_23-cv-00770/pdf/USCOURTS-cand-3_23-cv-00770-1.pdf (accessed: 03.06.2026)

REFERENCES

1 Zakon Respubliki Kazahstan «Ob iskusstvennom intellekte» ot 17 nojabrja 2025 goda No. 230-VIII ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000230 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

2 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part). 1 July 1999. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K990000409_ (accessed: 20.03.2026). (In English)

3 Tlembaeva Zh.U. (2021) O nekotoryh podhodah k pravovomu regulirovaniju iskusstvennogo intellekta // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. No. 2(65). DOI: 10.52026/2788-5291_2021_65_2_61 (In Russian)

4 Beken A.T. (2019) Nekotorye voprosy pravosub#ektnosti robotov, osnashhennyh iskusstvennym intellektom // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. No. 4(58). P. 170–175. (In Russian)

5 Temırbekov J.R. (2022) Qūqyq pen jasandy intelekt // Pravo i gosudarstvo. No. 2(95). P. 83–99. DOI: 10.51634/2307-5201_2022_2_83 (In Kazakh)

6 Qūlajanova A.N. (2024) Jasandy intelekt azamattyq qūqyq obektısı retında // Dulaty University Habarşysy. No. 3. P. 143–151. DOI: 10.55956/HUFB6983 (In Kazakh)

7 Ondaş A.A. (2024) Jasandy intelekttıñ qūqyqtyq märtebesı jäne onyñ qūqyq subektılıgı turaly daular // Pravo i gosudarstvo. No. 1(102). P. 55–64. DOI: 10.51634/2307-5201_2024_1_55 (In Kazakh)

8 Jaltyrbaeva R.S., Jangabulova A.Q., Tılembaeva J.O. (2025) Jasandy intelekt ūğymynyñ qūqyqtyq definisiasy: teorialyq negızder men zañnamalyq tūjyrymda // Qazaqstan Respublikasynyñ Zañnama jäne qūqyqtyq aqparat institutynyñ Jarşysy. No. 4(80). P. 35–53. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_4_35 (In Kazakh)

9 Berdiarova J.S., Saimova Ş.A., Abdullaeva D.S. (2026) Jasandy intelektını paidalanudyñ qūqyqtyq mäseleleri // Vestnik im. L.N. Gumileva. Seria «Pravo». No. 1(154). P. 41–50. DOI: 10.32523/2616-6844-2026-154-1-41-50. (In Kazakh)

10 Tureckij N.N. (2025) O Zakone Respubliki Kazahstan «Ob iskusstvennom intellekte» // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. No. 4(80). P. 398–408. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_4_398 (In Russian)

11 Soh J. (2023) Legal dispositionism and artificially-intelligent attributions // Legal Studies. Vol. 43. No. 4. P. 583–602. DOI: 10.1017/lst.2022.52 (In English)

12 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (accessed: 20.03.2026). (In English)

13 Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj/eng (accessed: 20.03.2026). (In English)

14 Moffatt v. Air Canada, 2024 BCCRT 149. URL: https://canlii.ca/t/k2spq (accessed: 20.03.2026). (In English)

15 Amantai A., Nurmagambetov A.M., Akhpanov A.N. (2025) The Use of Artificial Intelligence Tools as a Means of Ensuring Consumers' Access to Justice // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. Vol. 80. No. 3. (In English)

16 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (AI Liability Directive), COM(2022) 496 final; proposal withdrawn.

URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0496 (accessed: 20.03.2026). (In English)

17 Mobley v. Workday, Inc., Case No. 23-cv-00770-RFL, Order Granting Preliminary Collective Certification, United States District Court, Northern District of California, 16 May 2025. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCOURTS-cand-3_23-cv-00770/pdf/USCOURTS-cand-3_23-cv-00770-1.pdf (accessed: 03.06.2026). (In English)

ШАРИВХАН Ж.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: zhardenbek.m@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-5450-0954
САТЫБАЛДЫ Л.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: North_@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-5930-6126
КОЛДАСОВ Б.С.,[2]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: berik.koldassov@bk.ru
ORCID ID: 0009-0008-6437-5086
ОСМАНОВА Д.Б.,*[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: o_dinara82@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2760-7243
[1]А. Мырзахметов ат. Көкшетау университеті,
Көкшетау қ., Қазақстан
[2]Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖҮЙЕЛЕРІ КЕЛТІРГЕН ЗИЯН ҮШІН АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ТҮЙІНДІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасында жасанды интеллект жүйелері келтірген зиян үшін азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің қолданыстағы моделін және оны жетілдіру қажеттігін талдауға арналған. Зерттеу өзегінде бір сұрақ тұр: арнайы заң қабылданған жағдайда неге зиянды өтеу мәселесі әлі де Азаматтық кодекстің дәстүрлі деликттік тетіктерімен шешіледі және бұл тетіктер алгоритмдік автономия, көпсубъектілі технологиялық тізбек, дәлелдеу асимметриясы мен тәуекелді үлестіру проблемаларына қаншалықты бейімделген. Талдау барысында Қазақстан Республикасының «Жасанды интеллект туралы» заңы, Азаматтық кодекс нормалары, отандық құқықтанудағы негізгі тұжырымдар, сондай-ақ Еуропалық одақтың AI Act, Product Liability Directive және шетелдік құқық қолдану материалдары формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік және доктриналдық әдістерді қолдану арқылы қарастырылды. Зерттеу нәтижесінде жасанды интеллектке дербес құқық субъектілігін беру қазіргі жағдайда өтем тетігін жеңілдетпейтіні, керісінше жауапты тұлғалар шеңберін бұлдыратыны айқындалды. Неғұрлым орнықты шешім ретінде жәбірленушіге қатысты сыртқы жауапкершілікті жүйені кәсіби айналымға енгізген және оның нәтижелерін пайдаланған субъектінің мойнына шоғырландыру, ал әзірлеуші, интегратор, сервис жеткізуші және өзге қатысушылар арасындағы жауапкершілікті регресс тәртібімен бөлу ұсынылады. Сонымен бірге жоғары тәуекелді жүйелер бойынша логтарды, аудит материалдарын, тәуекел карталарын және пайдаланушыны хабардар ету құжаттарын сақтамау дәлелдеу салдарын жауапкердің өзіне қарсы бұруға негіз болуы тиіс деген қорытынды жасалады.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, азаматтық жауапкершілік, деликт, зиянды өтеу, себепті байланыс, жоғары тәуекелді жүйе, алгоритмдік ашықтық.

ШАРИВХАН Ж.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: zhardenbek.m@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-5450-0954
САТЫБАЛДЫ Л.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: North_@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-5930-6126
КОЛДАСОВ Б.С.,[2]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: berik.koldassov@bk.ru
ORCID ID: 0009-0008-6437-5086
ОСМАНОВА Д.Б.,*[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: o_dinara82@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2760-7243
[1]Кокшетауский университет
им. А. Мырзахметова,
г. Кокшетау, Казахстан
[2]Каспийский университет технологии и
инжиниринга им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ СИСТЕМАМИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: КЛЮЧЕВЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Статья посвящена анализу действующей модели гражданско-правовой ответственности за вред, причиненный системами искусственного интеллекта, в Республике Казахстан и необходимости ее совершенствования. В центре исследования стоит один вопрос: почему даже при принятии специального закона проблема возмещения вреда по-прежнему решается посредством традиционных деликтных механизмов Гражданского кодекса и насколько эти механизмы адаптированы к проблемам алгоритмической автономии, многосубъектной технологической цепочки, асимметрии доказывания и распределения риска. В ходе анализа были рассмотрены Закон Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте», нормы Гражданского кодекса, основные концепции отечественной правовой науки, а также AI Act Европейского союза, Product Liability Directive и материалы зарубежной правоприменительной практики с использованием формально-юридического, сравнительно-правового, системного и доктринального методов. В результате исследования установлено, что наделение искусственного интеллекта самостоятельной правосубъектностью в современных условиях не упрощает механизм возмещения, а, напротив, размывает круг ответственных лиц. В качестве более устойчивого решения предлагается сосредоточить внешнюю ответственность перед потерпевшим на субъекте, который ввел систему в профессиональный оборот и использовал ее результаты, а ответственность между разработчиком, интегратором, поставщиком сервиса и иными участниками распределять в порядке регресса. Вместе с тем делается вывод о том, что по высокорисковым системам несохранение логов, материалов аудита, карт рисков и документов об информировании пользователя должно служить основанием для обращения последствий доказывания против самого ответчика.

Ключевые слова: искусственный интеллект, гражданская ответственность, деликт, возмещение вреда, причинная связь, высокорисковая система, алгоритмическая прозрачность.

Article submission date: 14.04.2026

МРНТИ 10.47.65
УДК 347.625
JEL K15

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-170-179

ИМАНБЕКОВА М.М.,*[1]
PhD, ассоциированный профессор.
*e-mail: ayu@edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5993-1833
ЕСЕНАЛИЕВ А.Е.,[2]
к.ю.н., доцент.
e-mail: roza_07.22@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9391-499X
МЕЙРБЕКОВА Г.Б.,[3]
м.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: Meirbekova67@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7700-2643
[1]Международный казахско-турецкий
университет им. Ходжи Ахмета Ясауи,
г. Туркестан, Казахстан
[2]Южно-Казахстанский
университет им. М. Ауезова,
г. Шымкент, Казахстан
[3]КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан

СЕМЕЙНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СУПРУГОВ В СИСТЕМЕ МЕР ЗАЩИТЫ СЕМЕЙНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Статья посвящена анализу семейно-правовой ответственности супругов в системе мер защиты семейных правоотношений в Республике Казахстан. Автор рассматривает ответственность не как карательный механизм, а как комплекс восстановительных, компенсационных и охранительных мер, реализуемых через судебные, договорные, исполнительные и административные инструменты. Исследование основано на формально-юридическом, системном и сравнительно-правовом подходах. Особое внимание уделено алиментным обязательствам, разделу имущества, брачному договору и мерам защиты при семейно-бытовом насилии. Показано влияние конституционных изменений на доступ к правосудию, в частности переход к субъективной модели исковой давности. Выявлены ключевые проблемы правоприменения: неопределенность общих обязательств супругов, сложность доказывания, слабость исполнения решений и недостатки процедурной справедливости. Предложены рекомендации по совершенствованию законодательства и практики. Дополнительно обоснована необходимость межотраслевой координации норм семейного, гражданского и административного права. Подчеркивается роль институциональной инфраструктуры, включая центры поддержки семьи, в обеспечении реальной защиты прав. Сделан вывод о многоуровневом характере института ответственности и его значении для стабильности семейных отношений и защиты прав человека, что определяет перспективы его дальнейшего развития в условиях цифровизации и усиления правовых гарантий.

Ключевые слова: семейно-правовая ответственность супругов, защита семейных правоотношений, алиментные обязательства, раздел имущества, семейно-бытовое насилие, правоприменительная практика.

Введение

В казахстанской модели защиты семейных правоотношений семейно-правовая ответственность супругов проявляется не как «штрафная» конструкция в узком смысле, а как комплекс неблагоприятных правовых последствий имущественного и реже неимущественного характера, запускаемых при нарушении обязанностей либо злоупотреблении семейными правами, и

реализуемых через суд, нотариат, исполнительное производство и административно-правовые инструменты охраны [1].

Системообразующая норма о защите семейных прав закреплена в статье 7 Кодекса о браке (супружестве) и семье, согласно которой защита осуществляется в порядке, установленном данным Кодексом и иными законами. Это положение формирует основу межотраслевого механизма защиты семейных прав (семейное, гражданское и административное право). При этом статья 8 вводит принципиально важную процессуальную гарантию: исковая давность не применяется к большинству семейных требований, кроме прямо названных в Кодексе, а при применении давности суд ориентируется на нормы гражданского законодательства.

Ключевым маркером эволюции судебной защиты за последние 10 лет стала конституционализация подходов к разделу имущества после развода: Конституционный суд Республики Казахстан 4 декабря 2024 г. (№ 55-НП) указал на неконституционность объективного исчисления трехлетнего срока по требованиям о разделе общего имущества строго «с момента расторжения брака», и эта позиция была реализована через изменения Верховным судом Республики Казахстан [2] в нормативное постановление по делам о расторжении брака. Это усилило доступ к правосудию и приблизило казахстанскую практику к «субъективной» модели давности по моменту узнавания о нарушении права на долю в имуществе.

В практической плоскости система защиты прав супругов при семейных спорах включает несколько взаимосвязанных механизмов: судебное разрешение сопутствующих вопросов при расторжении брака, использование договорных инструментов, принудительное исполнение судебных решений через институт судебных исполнителей, а также применение специальных мер защиты при семейно-бытовом насилии, включая вынесение защитного предписания и установление особых требований к поведению правонарушителя.

Категория «семейно-правовая ответственность супругов» в научном дискурсе традиционно определяется через два взаимосвязанных контекста:

1) ответственность как форма юридической ответственности;

2) ответственность как элемент механизма защиты семейных прав, тесно сопряженный с мерами охраны и мерами принудительного исполнения.

Для Казахстана практически значимым оказывается второй подход: нормы Кодекса о браке (супружестве) и семье прямо строят «каркас» защиты (ст. 7) и задают правила взаимодействия с гражданским правом и институтом исковой давности (ст. 5 и 8), создавая основу для межотраслевых мер защиты.

Ответственность супругов в казахстанской доктрине и правоприменении традиционно связывается с имущественными отношениями: общим режимом, разделом имущества, брачным договором, долговыми и алиментными обязательствами. Однако современная система защиты уже не сводится к имущественным санкциям: с 2024 г. в Кодексе дополнительно закрепляется инфраструктурный элемент государственной семейной политики – «центры поддержки семьи» с функциями координации помощи и даже возможностью краткосрочного размещения лиц с признаками бытового насилия.

Материалы и методы

В основу работы положена совокупность общенаучных и частно-юридических способов познания, среди которых ведущее место занимают формально-юридический, системный и сравнительно-правовой подходы. Нормативный материал представлен положениями Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье», а также нормами гражданского и административного права. Кроме того, проанализированы нормативные постановления Верховного суда и решение Конституционного суда от 4 декабря 2024 г. № 55-НП, повлекшее пересмотр правил исчисления исковой давности в спорах о разделе имущества супругов. Эмпирическая база включает акты, определяющие порядок исполнительного производства, выдачу защитных предписаний при бытовом насилии, а также правовой статус центров помощи семье. Теоретическую основу составили научные публикации отечественных, российских и иностранных авторов по проблематике имущественных отношений супругов, алиментирования, семейно-правовой ответственности и межотраслевой защиты прав в семейной сфере. Примененная методология позволила

представить ответственность супругов не в отрыве от других явлений, а в качестве неотъемлемого звена охранительной системы, объединяющей судебные, договорные, административные и принудительно-исполнительные средства.

Результаты и обсуждение

Анализ научной литературы и правоприменительной практики показывает, что семейно-правовая ответственность супругов в современной правовой системе рассматривается преимущественно через призму защитных механизмов, направленных на обеспечение имущественных и личных прав участников семейных отношений. Особое значение в данной связи приобретают алиментные обязательства и регулирование имущественных отношений супругов, поскольку именно в этих сферах наиболее отчетливо проявляется баланс между восстановительной функцией права и элементами юридической ответственности.

Так, Фельберг в своей работе показывает, что даже при развитии принципов равенства супругов критерии нуждаемости, самодостаточности и корректировка последствий брака сохраняются как инструмент «компенсации» и «перераспределения» рисков, что важно для интерпретации алиментной ответственности как защитного механизма, а не наказания [3].

Ф.Г. Ибрагимова и Д.Б. Алшымбек рассматриват алиментные обязательства супругов и бывших супругов как элемент гарантий имущественных прав и формулирует предложения по совершенствованию отечественного регулирования [4]. Л.З. Шаданова и Т.С. Тілеп анализирует алиментные обязательства супругов/бывших супругов и подчеркивают значение «переходного» периода после развода (потеря жилья, занятости), что позволяет рассматривать алименты как меру защиты от «экономического насилия» и обнищания [5]. О. Сайдуова выделяет проблему отсутствия легального определения общих обязательств супругов в казахстанском праве и показывает риски разнотолкования при обращении взыскания на долю супруга и при разделе долгов [6].

В более широком контексте вопросы защиты от экономического и иных форм насилия в семейной сфере рассматриваются через призму международных стандартов. В частности, в научных исследованиях анализируется, как Казахстан и другие государства Центральной Азии согласуют национальные нормы с глобальными рамками по противодействию насилию в отношении женщин и девочек (CEDAW и Пекинская платформа), при этом выделяются параметры эффективности не только на уровне «закона», но и на уровне стратегий, сбора данных, функционирования кризисных центров и подготовки специалистов, что методологически важно для понимания мер защиты как системы (а не набора санкций) [7]. В логике «порогов терпимости» к насилию исследователи показывают, что неполная криминализация/дифференциация домашнего насилия и сохранение процедурных «компромиссов» могут создавать правовые «невидимые границы» допустимости насилия; авторы предлагают конкретные направления корректировки уголовно-правового реагирования (включая различение насилия со стороны близких, ограничения повторной медиации и др.) [8]. Эмпирический фон для обсуждения мер защиты от семейно-бытового насилия дают междисциплинарные исследования: исследователи на материале судебно-медицинских данных и опроса женщин в регионах Казахстана оценивают распространенность и социально-демографические факторы риска насилия (что важно для аргументации профилактических и охранительных мер как части защиты семейных правоотношений) [9]. На уровне инфраструктуры помощи авторы (на интервью с профессионалами организаций помощи в Казахстане) показывают, как кризис COVID-19 одновременно увеличивал потребность в поддержке и снижал организационные ресурсы/доступность сервисов. Это усиливает аргумент о том, что «эффективность» защиты семейных прав зависит не только от норм, но и от организационно-финансовых возможностей системы поддержки [10]. Для сравнительной оценки инструментов типа защитного предписания значимы выводы систематического обзора и метаанализа Рейни Кордье и соавт.: по данным включенных исследований эффективность охранных ордеров неоднородна, а снижение нарушений (recidivism/violations) более выражено при сочетании ордера с арестами и при определенных контекстных факторах, что поддерживает идею «связки» охранительных и принудительных инструментов в системе защиты [11].

Отдельный пласт исследований, полезный для развития вашего тезиса о преобладании восстановительных и компенсационных механизмов ответственности супругов, касается имущественных последствий развода и поиска баланса между предсказуемостью и судебным усмотрением. Так, исследователи (на массиве 265 судебных актов) демонстрируют, что даже в дискретионной модели распределения имущества возможно выявлять устойчивые «тренды» (влияние длительности брака, наличия детей, различий в прямом/косвенном вкладе), что актуально для обсуждения стандартизации подходов суда при разделе имущества и споре об «эквивалентности вкладов» [12].

Наконец, на материале интервью с семейными юристами показывают, как в переговорах о разводе сталкиваются конкурирующие модели равенства (формально-эгоцентричная и компенсаторная) и как практики юристов учитывают внутрипарные дисбалансы власти; это расширяет аргументацию о том, что ответственность/защита в семейном праве реализуется через «настройку» последствий развода, а не через карательность [13].

Указанные проблемы свидетельствуют о необходимости обращения к нормативным основам механизма защиты семейных правоотношений, поскольку именно они определяют пределы и формы реализации семейно-правовой ответственности супругов.

Статья 7 Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» формулирует рамку: защита семейных прав осуществляется в порядке, установленном самим Кодексом и другими законами, то есть законодатель прямо допускает подключение «внешних» правовых режимов (гражданский, административный). Эта конструкция – юридическое основание для включения в систему защиты таких инструментов, как нотариальное удостоверение брачных соглашений, медиация, исполнительное производство, защитные предписания и специальные требования при домашнем насилии.

Статья 8 Кодекса устанавливает общий принцип нераспространения исковой давности на семейные требования (кроме прямо предусмотренных), а при применении давности – отсылку к Гражданскому кодексу. Эта логика важна для квалификации ответственности супругов: в семейных спорах ответственность часто «растянута во времени» (например, скрытые активы, фактическое пользование имуществом после развода), поэтому чрезмерно жесткая давность ведет не к стабильности, а к отказу в защите.

Статья 22 Кодекса закрепляет перечень вопросов, которые могут быть урегулированы соглашением супругов при разводе, а при отсутствии соглашения суд обязан определить проживание детей, алименты на детей, произвести раздел имущества по требованию, определить содержание нуждающегося супруга и порядок общения родителя с ребенком; при затрагивании интересов третьих лиц требование о разделе имущества может быть выделено в отдельное производство. Для темы ответственности супругов это означает: суд не просто прекращает брак, а конструирует последствия (санкции/восстановление) по нескольким «каналам ответственности» одновременно: имущественный, алиментный, поведенческий (контакты с ребенком).

Норма о центрах поддержки семьи (статья 5-1) описывает их функции: сохранение семьи, координация поддержки, юридическая/психологическая помощь, мероприятия профилактики бытового насилия и даже возможность временного проживания лиц с признаками бытового насилия (до 1 месяца). Это важный «несудебный» компонент защиты, влияющий на реальную исполнимость семейных прав (особенно в ситуациях конфликта и насилия).

В казахстанском контексте целесообразно различать:

1) меры защиты (восстановление права, пресечение нарушения, обеспечение безопасности, обеспечение исполнения),

2) семейно-правовую ответственность как часть мер защиты, когда для нарушителя наступают неблагоприятные юридические последствия. На практике граница подвижна: раздел имущества одновременно восстанавливает имущественный баланс и создает неблагоприятный результат для стороны, скрывавшей актив или злоупотреблявшей правом.

Таблица демонстрирует, что «семейно-правовая ответственность супругов» в Казахстане реализуется как минимум в трех юридических регистрах: семейно-судебном (развод и последствия), договорно-судебном (брачный договор) и административно-охранительном (безопасность при насилии).

Таблица 1 – Систематизация по действующим нормам и правоприменительным механизмам

Форма ответственности/ защитного последствия	Юридическое основание (уровень)	Тип меры (защита или ответственность)	Компетентный субъект	Типовые правовые последствия для супругов	Ключевые риски правоприменения
Судебное конструирование последствий развода: алименты, раздел имущества, порядок общения	Ст. 22 Кодекса (закон)	Комплексная защита с элементами ответственности	Суд	Закрепление обязанностей по содержанию, перераспределение активов, юридическая фиксация режима общения	Неполнота соглашений; доказательственные проблемы по активам/ доходам; затрагивание интересов третьих лиц (кредиторы/ совладельцы)
Имущественная ответственность в связи с разделом общего имущества после развода и давностью	Нормативная позиция КС 2024; изменения ВС 2025 (практика)	Защита доступа к правосудию; коррекция «барьеров»	Конституционное правосудие → Верховный суд → нижестоящие суды	Переход от объективной давности «с момента развода» к модели «с момента узнавания о нарушении права», расширение возможностей требовать долю в скрытом имуществе	Риск доказательной неопределенности момента «узнал/должен был узнать»; рост споров о добросовестности и осведомленности
Договорная ответственность через оспаривание/недействительность брачного договора и ограничение автономии	Брачный договор как соглашение о правах/ обязанностях супругов	Ответственность/ защита слабой стороны	Суд + нотариат (на стадии оформления)	Признание отдельных условий/ договора недействительным; сохранение законного режима; перераспределение рисков	Недостаток «процедурной справедливости» при заключении; слабая информированность; отсутствие единых судебных стандартов оценки «явной несправедливости»
Ответственность супругов в отношении алиментного содержания (в браке и после развода)	Научно-практические проблемы алиментов супругов	Защита нуждающегося супруга; ответственность должника	Суд + исполнительное производство	Установление/ взыскание содержания; формирование задолженности; принудительное исполнение	Сложность доказывания нуждаемости/нетрудоспособности; исполнение решений; «экономическое насилие» через уклонение от выплат
Административно-правовые меры безопасности при семейно-бытовом насилии: защитное предписание и особые требования	Закон о профилактике бытового насилия; правительственные/ ведомственные правила	Преимущественно защита (пресечение/охрана), но с санкционным эффектом	Полиция (предписание), суд (особые требования), прокурорский надзор	Запрет контактов/ преследования; обязанности явки; срок предписания 30 суток; ответственность за нарушение	Недостатки вручения копий и разъяснений потерпевшим; контроль исполнения; «стык» семейного и административного процессов
Примечание: Составлено авторами на основе анализа Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье», постановления Конституционного суда РК от 4 декабря 2024 г. № 55-НП, Закона РК «О профилактике бытового насилия».					

Конституционное влияние на имущественные споры. Решение конституционного уровня 2024 г. по «трехлетнему сроку» для требований о разделе общего имущества супругов имеет двойной эффект: устраняет непропорциональное ограничение доступа к суду; закрепляет

конституционную взаимосвязь защиты права собственности и эффективной судебной защиты, то есть переводит семейный имущественный спор из частной плоскости в плоскость публично-правовых гарантий. В 2025 г. Верховный суд изменил соответствующее нормативное постановление, указав на исчисление срока исковой давности по моменту, когда лицо узнало или должно было узнать о нарушении права, а не автоматически с даты расторжения брака; изменения вступили в силу 9 июня 2025 г.

Нормативные постановления Верховного суда как «вторичное регулирование». Нормативное постановление по делам о расторжении брака действует с 2000 г., неоднократно обновлялось и фиксирует линию обеспечения единообразия практики (включая обновления 2023–2025 гг. и приведение в соответствие с конституционными ориентирами). Для системы мер защиты семейных прав это означает, что реальная «форма ответственности» часто задается не только текстом Кодекса, но и судебным стандартом: что считать надлежащим уведомлением, как объяснять сроки и последствия, как квалифицировать соглашения супругов.

Исполнение как слабое звено защиты. Принципиально, что многие последствия ответственности супругов (взыскание алиментов, исполнение раздела имущества, запреты и ограничения) работают только при эффективном исполнительном производстве. Закон об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей действует в актуальной редакции (по состоянию на март 2026 г.) и включает блоки о санкциях и ответственности за неисполнение исполнительных документов. На уровне правоприменительной коммуникации государственные органы прямо разъясняют обязанности судебного исполнителя как должностного лица, принимающего меры к принудительному исполнению, что указывает на административную инфраструктуру защиты семейных прав.

Безопасность в семье как часть системы защиты семейных правоотношений. Механизм защитного предписания и специальных требований к поведению правонарушителя показывает, что защита семейных прав включает не только распределение имущества и алименты, но и пресечение действий, нарушающих личную безопасность и психическое благополучие. Правила профилактического контроля детализируют процедуру вручения предписания, определяют документооборот и подчеркивают срок действия 30 суток, а также закрепляют связь с административной ответственностью за нарушение.

Пробелы регулирования и рекомендации по совершенствованию.

Пробел 1: недостаточная определенность понятия и структуры ответственности супругов. Казахстанская доктрина указывает на отсутствие легального определения «общих обязательств супругов» и шире на размытость концепта ответственности в имущественном блоке, особенно при конкуренции семейного и гражданского права (долги, обязательства, взыскание на долю). Рекомендация: сформулировать в Кодексе (или в разъяснениях верховного судебного уровня) критерии отнесения обязательств к «общим» и стандарт доказывания согласия/выгоды семьи, чтобы снизить разнотолкование и усилить предсказуемость.

Пробел 2: риски доказательственной неопределенности после перехода к «субъективной» давности. Конституционно обоснованная корректировка давности по разделу имущества усиливает защиту, но создает практические вопросы: как доказывать момент, когда супруг «узнал или должен был узнать» о нарушении; как оценивать добросовестность и сокрытие активов. Рекомендация: разработать ориентиры (например, презумпции) для типовых ситуаций – скрытые счета/вклады, отчуждение имущества одним супругом, корпоративные доли, кредиты, – чтобы снизить процессуальные злоупотребления.

Пробел 3: слабая «процедурная справедливость» при заключении брачных договоров. Казахстанские исследования фиксируют схематичность регулирования и недостаточную распространенность брачного договора, а зарубежные – подчеркивают необходимость фильтров против несправедливых соглашений. Рекомендация: институционализировать минимальные требования к информированию сторон (разъяснение правовых последствий, типовые чек-листы нотариуса), а для судебного контроля – закрепить критерии существенного дисбаланса и принуждения/злоупотребления.

Пробел 4: «разрыв исполнения» и недостаток интеграции мер безопасности. Нормативно защитное предписание содержит процессуальные гарантии (копия потерпевшему, прокурор-

ский контроль), но эмпирические обзоры показывают сбои исполнения и информирования, что снижает реальную защищенность. Рекомендация:

1) цифровая фиксация вручения/копий через ведомственные ИС с доступом потерпевшего;

2) межведомственные протоколы «семейное дело/насилие» (связка полицейских мер и семейного процесса в суде);

3) усиление роли центров поддержки семьи как «маршрутизатора» помощи.

Заключение

Проведенное исследование позволило установить, что семейно-правовая ответственность супругов в Республике Казахстан представляет собой сложный и многоуровневый правовой институт, функционирующий не изолированно, а в составе единой системы защиты семейных правоотношений. В отличие от классических моделей юридической ответственности, ориентированных преимущественно на санкционный элемент, казахстанский подход характеризуется интеграцией восстановительных, компенсационных и охранительных механизмов, реализуемых через судебные, договорные, исполнительные и административно-правовые инструменты.

В ходе исследования установлено, что семейно-правовая ответственность реализуется в различных правовых формах: через судебное конструирование последствий расторжения брака, применение договорных механизмов, алиментные обязательства, имущественную ответственность по обязательствам, а также меры административно-правовой защиты при семейно-бытовом насилии. Такая многокомпонентность позволяет рассматривать ответственность супругов как совокупность неблагоприятных последствий, направленных не только на реагирование на нарушение, но и на восстановление нарушенных прав и предотвращение дальнейших правонарушений.

Вместе с тем выявлены существенные проблемы правоприменения, снижающие эффективность рассматриваемого института. К их числу относятся недостаточная определенность категории «общих обязательств супругов», сложность доказывания обстоятельств при применении «субъективной» модели исковой давности, недостаточная развитость механизмов обеспечения справедливости брачных договоров, а также проблемы исполнения судебных решений и реализации мер защиты при семейно-бытовом насилии. Эти факторы указывают на необходимость дальнейшего совершенствования как нормативного регулирования, так и правоприменительной практики.

Предложенные в работе рекомендации направлены на устранение выявленных пробелов и повышение эффективности системы защиты семейных правоотношений. Их реализация позволит обеспечить более высокий уровень правовой определенности, предсказуемости и справедливости при разрешении семейных споров, а также усилить защиту прав и законных интересов супругов.

Семейно-правовая ответственность супругов в Республике Казахстан выступает не только инструментом реагирования на правонарушения, но и важнейшим элементом механизма обеспечения стабильности семейных отношений и реализации конституционных гарантий защиты личности, собственности и правосудия. Ее дальнейшее развитие должно осуществляться в направлении усиления межотраслевой координации, повышения качества правоприменения и внедрения современных инструментов защиты прав человека в семейной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1 О браке (супружестве) и семье: Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV (с изм. и доп.) // Әділет. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518 (дата обращения: 28.03.2026)

2 О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 6 статьи 37 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье»: Нормативное постановление Конституционного суда Республики Казахстан от 4 декабря 2024 года № 55-НП // Әділет. URL: https://adilet.zan.kz (дата обращения: 28.03.2026)

3 Fehlberg B. Spousal Maintenance in Australia // International Journal of Law, Policy and the Family. 2004. Vol. 18. No. 1. P. 1–37. DOI: https://doi.org/10.1093/lawfam/18.1.1

4 Ибрагимова Ф.Г., Алшымбек Д.Б. Значение алиментных обязательств в системе гарантий обеспечения имущественных прав супругов и бывших супругов по законодательству Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – № 3(70). – С. 90–100.

5 Шаданова Л.Ж., Тілеп Т.С. Алиментные обязательства супругов и бывших супругов: сравнительно-правовой анализ законодательств Казахстана и некоторых зарубежных стран // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». – 2023. – № 1(109). – С. 115–122.

6 Сайдуова О.Т. Ответственность супругов по обязательствам по законодательству Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2020. – № 1(59). – С. 373–378.

7 Akisheva A. Questions of harmonization with international legal and policy standards on violence against women and girls in Central Asia // International Journal of Discrimination and the Law. 2026. Vol. 26. No. 1. P. 70–102. DOI: 10.1177/13582291251327140

8 Sarykulov K., Utarov K., Meirkulova G., Abutayeva S., Mitskaya E. Elimination of invisible boundaries of domestic violence tolerance in the criminal law (based on the example of the Republic of Kazakhstan) // Social Sciences & Humanities Open. 2026. Vol. 13. Article 102107. DOI: DOI:10.1016/j.ssaho.2025.102107

9 Mussabekova S.A., Mkhitaryan X.E., Abdikadirova K.R. Domestic violence in Kazakhstan: Forensic-medical and medical-social aspects // Forensic Science International: Reports. 2024. Vol. 9. Article 100356. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fsir.2024.100356

10 Karabay A., Akhmetova S., Durrani N. Lessons learned from the experiences of domestic violence service providers in times of crisis: insights from a Central Asian country // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2024. Vol. 21. No. 10. Article 1326. P. 1–20. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph21101326

11 Cordier R., Chung D., Wilkes-Gillan S., Speyer R. The effectiveness of protection orders in reducing recidivism in domestic violence: a systematic review and meta-analysis // Trauma, Violence, Abuse. 2021. Vol. 22. No. 4. P. 804–828. DOI: 10.1177/1524838019882361]

12 Chan L.V., Xu K.R.X. Trends in the division of matrimonial property based on contribution: an empirical case study based on the structured approach in Singapore // International Journal of Law, Policy and the Family. 2022. Vol. 36, No. 1. Article ebac009. P. 1–32. DOI: 10.1093/lawfam/ebac009

13 Roduit S., Sahdeva B., Aeby G., Cottier M., Widmer E.D. Lawyers' strategies for gender equality in divorce negotiations // International Journal of Law, Policy and the Family. 2026. Vol. 40. No. 1. Article ebaf040. DOI: 10.1093/lawfam/ebaf040].

REFERENCES

1 O brake (supruzhestve) i sem'e: Kodeks Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrja 2011 goda № 518-IV (s izm. i dop.) // Ədilet. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518 (data obrashhenija: 28.03.2026) (In Russian)

2 O rassmotrenii na sootvetstvie Konstitucii Respubliki Kazahstan punkta 6 stat'i 37 Kodeksa Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrja 2011 goda «O brake (supruzhestve) i sem'e»: Normativnoe postanovlenie Konstitucionnogo cuda Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrja 2024 goda № 55-NP // Ədilet. URL: https://adilet.zan.kz (data obrashhenija: 28.03.2026) (In Russian)

3 Fehlberg B. (2004) Spousal Maintenance in Australia // International Journal of Law, Policy and the Family. Vol. 18. No. 1. P. 1–37. DOI: https://doi.org/10.1093/lawfam/18.1.1 (In English)

4 Ibragimova F.G., Alshymbek D.B. (2022) Znachenie alimentnyh objazatel'stv v sisteme garantij obespechenija imushhestvennyh prav suprugov i byvshih suprugov po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. No. 3 (70). P. 90–100. (In Russian)

5 Shadanova L.Zh., Tilep T.S. (2023) Alimentnye objazatel'stva suprugov i byvshih suprugov: sravnitel'no-pravovoj analiz zakonodatel'stv Kazahstana i nekotoryh zarubezhnyh stran // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». No. 1 (109). P. 115–122. (In Russian)

6 Sajduova O.T. (2020) Otvetstvennost' suprugov po objazatel'stvam po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. No. 1 (59). P. 373–378. (In Russian)

7 Akisheva A. (2026) Questions of harmonization with international legal and policy standards on violence against women and girls in Central Asia // International Journal of Discrimination and the Law. Vol. 26. No. 1. P. 70–102. DOI: 10.1177/13582291251327140 (In English)

8 Sarykulov K., Utarov K., Meirkulova G., Abutayeva S., Mitskaya E. (2026) Elimination of invisible boundaries of domestic violence tolerance in the criminal law (based on the example of the Republic of Kazakhstan) // Social Sciences & Humanities Open. Vol. 13. Article 102107. DOI: DOI:10.1016/j.ssaho.2025.102107 (In English)

9 Mussabekova S.A., Mkhitaryan X.E., Abdikadirova K.R. (2024) Domestic violence in Kazakhstan: Forensic-medical and medical-social aspects // Forensic Science International: Reports. Vol. 9. Article 100356. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fsir.2024.100356 (In English)

10 Karabay A., Akhmetova S., Durrani N. (2024) Lessons learned from the experiences of domestic violence service providers in times of crisis: insights from a Central Asian country // International Journal of Environmental Research and Public Health. Vol. 21. No. 10. Article 1326. P. 1–20. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph21101326 (In English)

11 Cordier R., Chung D., Wilkes-Gillan S., Speyer R. (2021) The effectiveness of protection orders in reducing recidivism in domestic violence: a systematic review and meta-analysis // Trauma, Violence, & Abuse. Vol. 22. No. 4. P. 804–828. DOI: 10.1177/1524838019882361] (In English)

12 Chan L.V., Xu K.R.X. (2022) Trends in the division of matrimonial property based on contribution: an empirical case study based on the structured approach in Singapore // International Journal of Law, Policy and the Family. Vol. 36, No. 1. Article ebac009. P. 1–32. DOI: 10.1093/lawfam/ebac009 (In English)

13 Roduit S., Sahdeva B., Aeby G., Cottier M., Widmer E.D. (2026) Lawyers' strategies for gender equality in divorce negotiations // International Journal of Law, Policy and the Family. Vol. 40. No. 1. Article ebaf040. DOI: 10.1093/lawfam/ebaf040] (In English)

ИМАНБЕКОВА М.М.,*[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: ayu@edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5993-1833
ЕСЕНАЛИЕВ А.Е.,[2]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: roza_07.22@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9391-499X
МЕЙРБЕКОВА Г.Б.,[3]
з.ғ.м., қауымдастырылған профессор.
e-mail: Meirbekova67@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7700-2643
[1]Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан
[2]М. Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан
[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасындағы отбасылық құқықтық қатынастарды қорғау жүйесіндегі ерлі-зайыптылардың отбасылық-құқықтық жауапкершілігін талдауға арналған. Автор жауапкершілікті жазалау тетігі ретінде емес, сот, шарттық, атқарушылық және әкімшілік құралдар арқылы іске асырылатын қалпына келтіруші, өтемдік және қорғаушылық шаралар кешені ретінде қарастырады. Зерттеу формальды-құқықтық, жүйелік және салыстырмалы-құқықтық тәсілдерге негізделген. Ерекше назар алименттік міндеттемелерге, мүлікті бөлуге, неке шартына және тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларындағы қорғау шараларына аударылған. Конституциялық өзгерістердің сот төрелігіне қол жеткізуге ықпалы, атап айтқанда талап қою мерзімінің субъективтік моделіне көшуі көрсетілген. Құқық қолдану тәжірибесінің негізгі мәселелері анық-

талған: ерлі-зайыптылардың жалпы міндеттемелерінің айқын еместігі, дәлелдеудің күрделілігі, шешімдердің орындалуының әлсіздігі және рәсімдік әділеттіліктің кемшіліктері. Заңнама мен тәжірибені жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген. Қосымша түрде отбасылық, азаматтық және әкімшілік құқық нормаларының салааралық үйлестіруінің қажеттілігі негізделген. Құқықтарды нақты қорғауды қамтамасыз етудегі институционалдық инфрақұрылымның, соның ішінде отбасыны қолдау орталықтарының рөлі атап өтіледі. Жауапкершілік институтының көпдеңгейлі сипаты және оның отбасылық қатынастардың тұрақтылығы мен адам құқықтарын қорғаудағы маңызы көрсетіліп, оның цифрландыру және құқықтық кепілдіктерді күшейту жағдайындағы одан әрі даму перспективалары айқындалады.

Тірек сөздер: ерлі-зайыптылардың отбасылық-құқықтық жауапкершілігі, отбасылық құқықтық қатынастарды қорғау, алименттік міндеттемелер, мүлікті бөлу, тұрмыстық зорлық-зомбылық, құқық қолдану тәжірибесі.

IMANBEKOVA M.M.,*[1]
PhD, associate professor.
*e-mail: ayu@edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5993-1833
YESSENALIYEV A.E.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: roza_07.22@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-9391-499X
MEIRBEKOVA G.B.,[3]
master of law, associate professor.
e-mail: Meirbekova67@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7700-2643
[1]Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University
Turkistan, Kazakhstan
[2]M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Kazakhstan
[3]Abai Kazakh National
Pedagogical University
Almaty, of Kazakhstan

FAMILY LEGAL LIABILITY OF SPOUSES IN SYSTEM OF MEASURES FOR PROTECTION OF FAMILY LEGAL RELATIONS IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article is devoted to analysis of family legal liability of spouses within system of measures for protection of family legal relations in Republic of Kazakhstan. Author considers liability not as punitive mechanism, but as complex of restorative, compensatory and protective measures implemented through judicial, contractual, enforcement and administrative instruments. Study is based on formal-legal, systemic and comparative legal approaches. Particular attention is paid to alimony obligations, division of property, marital agreements and protection measures in cases of domestic violence. Impact of constitutional changes on access to justice is demonstrated, particularly transition to subjective model of limitation periods. Key problems of law enforcement are identified, including uncertainty of spouses' general obligations, difficulties of proof, weak enforcement of decisions and shortcomings in procedural fairness. Recommendations for improving legislation and practice are proposed. Additionally, necessity of intersectoral coordination between family, civil and administrative law is substantiated. Role of institutional infrastructure, including family support centers, in ensuring effective protection of rights is emphasized. It is concluded that institution of liability has multi-level nature and plays significant role in ensuring stability of family relations and protection of human rights, which determines prospects for further development in context of digitalization and strengthening of legal guarantees.

Keywords: family legal liability of spouses, protection of family legal relations, alimony obligations; division of property, domestic violence, law enforcement practice.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.04.2026

3 CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCESS
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

ҒТАХР 10.77.35
ӘОЖ 343.241
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-180-191

МОЛДАБЕКОВА З.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: moldabekova_80mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-5138-8145
СЕЛИВЕРСТОВ В.И.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail: is_home@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-9554-5438
ИМАНҒАЛИЕВ С.С.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: s.imangaliev@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-2405-000X
АХМЕТОВА Д.А.,[3]
з.ғ.м., сениор-лектор.
e-mail: dina.akhmetova.63@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-6002-4754
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу
мемлекеттік университеті,
Мәскеу қ., Ресей
[3]Алматы гуманитарлы-экономикалық
университеті,
Алматы қ., Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада бас бостандығынан айыруға сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету сияқты құқық қолдану қызметінің маңызды мәселесі қарастырылады. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтамау немесе толық сақтамау нәтижесінде жазаларды орындау сияқты маңызды мемлекеттік функцияны орындауды қамтамасыз ететін уәкілетті органдар сотталғандардың конституциялық құқықтары мен заңды мүдделерін бұзып қана қоймай, Қазақстан Республикасының Конституциясының талабы да қамтамасыз етілмейді. Жазаны орындау сияқты маңызды мемлекеттік қызметтің орындалуын қамтамасыз ететін уәкілетті органдар бас бостандығынан айыруға сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтамағаны немесе толық сақтамағаны нәтижесінде сотталғандардың конституциялық құқықтары мен заңды мүдделері бұзылып қана қоймайды, сонымен қатар

Қазақстан Республикасының Конституциясының талаптары да бұзылады. Мақала авторлары Қазақстан Республикасындағы сотталғандардың жазасын орындау барысындағы құқықтары мен заңды мүдделерін жақсарту жөніндегі негізгі бағыттарды атап көрсеткен. Авторлар бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар азаматтық қоғамның ажырамас бөлігі болып саналғандықтан, мемлекет олардың құқықтары мен бостандықтарын тіпті оқшауланған кезде де, қорғауға тиіс деген дәйек келтірген. Бұл функцияны орындамау немесе толық орындамау жазаны орындау жүйесін ғана емес, сонымен қатар мемлекеттегі бүкіл құқық қорғау жүйесінің беделін төмендетуге апарып соғады.

Тірек сөздер: сотталған, бас бостандығынан айыру, жазаны орындау, қылмыстық заң, құқықтар мен міндеттер, адам құқықтары, заңдылық.

Кіріспе

Құқықтық мемлекет бірінші кезекте өз азаматтарының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық өрісті құруды көздейді.

Жазаны орындау барысында азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді іске асыру Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелерінен туындайтын мемлекеттік міндет болып табылады, онда Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітетіні туралы ережеге сәйкес, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады [1, 4 б.].

Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасы осы қағидаға негізделген.

Қылмыстық жазаны орындау маңызды мемлекеттік функция, себебі қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін кінәлі болып танылған адамға қатысты үкім мемлекет атынан шығарылады, сондай-ақ оны орындау мемлекеттің есебінен жүргізіледі және уәкілетті мемлекеттік органға жүктелген.

Өкінішке қарай, жазаны орындау тәжірибесі көрсетіп отырғандай, жазаны орындау, осы саладағы әсіресе бұқаралық ақпарат құралдарының арқасында бүкіл азаматтық қоғамға мәлім болған шулы, «жағымсыз» оқиғаларды ескерсек, жазаны орындау жүйесін қайта пайымдауды және әрі қарай жетілдіруді талап етіп отыр.

Бұл кездейсоқ емес, өйткені азаматтық қоғам елдің егеменді дамуының отыз жылында өзгерді және жазалау жүйесі мен олардың орындалуы, жұмыс формалары мен әдістері, соның ішінде сотталғандардың еңбегі мен оқуы өзгеріссіз қалды, сондықтан олар үнемі азаматтық қоғамға қайшы келеді.

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау мен жазаның осы түріне сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру керек екені жайында Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында» айтарлықтай жақсы айтылып, 4.12 тармағында жазаларды орындау мен өтеудің тәртібі мен шарттарын реттеуді және қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, сондай-ақ сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейту мақсатында қылмыстық-атқару заңнамасын, оның ішінде жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдіру талап етіледі [2].

Сотталғандардың мінез-құлқын тиімді бақылауды қамтамасыз ететін қазіргі заманғы технологиялар мен бейне тіркеу құралдарын бір мезгілде енгізе отырып, сотталғандарды ұстаудың камералық түріне одан әрі көшу жөніндегі жұмысты жалғастыру маңызды.

Әртүрлі өлшем шарттар бойынша талдау жасау мүмкіндігімен ҚАЖ мекемелері мен пробация қызметтерінде жазаларды орындау және сотталғандар санын автоматтандырылған есепке алу процестерін цифрландыруды жалғастыру қажет.

ҚАЖ мекемелерінің түрлерін кезең-кезеңімен оңтайландыру мүмкіндігін қарастыру маңызды, өйткені ізгілендіру жағдайында қамаудағылардың құрылымы айтарлықтай өзгерді (бас бостандығынан айыруға сотталғандардың 90%-дан астамы ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жазасын өтеп жатыр). Түрлерді оңтайландыру сотталғандарды этаппен алып жүру үшін бюджеттен бөлінетін едәуір қаржы қаражатын үнемдеуге, сондай-ақ туыстарының жазасын өтеу орындарына қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын сақтауға мүмкіндік береді.

Азаматтық қоғам өкілдерін тарта отырып, жеке және икемді дағдыларды дамытуға бағытталған халықаралық озық тәжірибені ескере отырып, пенитенциарлық пробацияны іске асыру, яғни ҚАЖ (пенитенциарлық) мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан адамдарды қайта әлеуметтендіру тәсілдерін қайта қарау талап етіледі, өйткені қазіргі нысандағы пробацияның осы түрі өзінің тиімсіздігін көрсетті [2].

Президент Қ-Ж.К. Тоқаев 2022 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында қылмыстық және қылмыстық-процестік кодекстерді мұқият саралап, ондағы қолданылмайтын немесе сот төрелігіне кедергі келтіретін артық-ауыс нәрсенің бәрінен арылу қажет екенін атап айтып, Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасы мен жаза институтына баса мән берген [3].

Сотталғандар – азаматтық қоғамның Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің ерекше бөлігінде көрсетілген қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған және қылмыс жасағаны үшін кінәлі болып танылған айрықша санаттағы өкілдер болып табылады.

Зерттеулер көрсеткендей, жасалған қылмыстар үшін заңға бағынатын және сотталғандар арасындағы шекара шартты болып табылады, өйткені кез келген заңға бағынатын азамат сотталушы орындықта болуы мүмкін, сондай-ақ өз құқықтарымен уақытша шектелген кез келген сотталған адам қалыпты жағдайға сәтті оралуы мүмкін.

Мысалы, ҚР ҚК 39-бабының 2-бөлігінде «Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді» десе [4], ал ҚР ҚАК 4-бабының 3-бөлігінде «Жазаларды және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындау тән зардабын шектіруді немесе адами қадір-қасиетті қорлауды мақсат етпейді» деп жазылған, ал бұлар жазаны орындау барысында сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін сөзсіз сақтауға міндеттеп тұр [5].

Сондай-ақ, сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету талабы ҚР ҚАК 5-бабының (Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасының қағидаттары) 1-тармағында аталған «адам және азамат құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін сақтау», 9-бабының 1-бөлігінде «Қазақстан Республикасы сотталғандардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін құрметтейді және қорғайды, оларды түзеу құралдарын қолданудың заңдылығын, сондай-ақ құқықтық қорғауды және жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз етеді» деген және 2-бөлігінде «Сотталғандар Қазақстан Республикасының Конституциясында, қылмыстық кодексінде және өзге де заңдарында белгіленетін шектеулермен, Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтарына, бостандықтарына ие болады және міндеттерін атқарады» деген [5].

Ал сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін сотталғандардың жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек [5].

Сондықтан сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін, олардың жеке басын, өмірі мен денсаулығын қорғау – мемлекеттің заңға бағынатын азаматтарын қорғау міндетті.

Оның үстіне, бұл жерде әңгіме адамдардың елеулі тобы жайлы болып отыр. Қазіргі кезде Қазақстанда 64 түзету мекемесінде 30827 сотталған жазасын өтеп жатыр, 16 тергеу изоляторында 5 805 адам қамақта отыр. Қазақстан «түрмедегі халқының» осынша санымен әлемдік рейтингте 100-ші орында тұр [5].

Қазақстан Республикасы ІІМ ҚАЖ комитетінің дерегі бойынша Қазақстанны егемен дамуы кезеңінде түзету мекемелерінде бір миллион жеті жүз мыңнан аса адам отырып шыққан.

Жазаны орындау барысында азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету міндетін жүзеге асыру мемлекеттің маңызды міндеті.

Сондықтан азаматтық қоғаммен қатар, Қазақстан Республикасы ІІМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті мен оның жергілікті құрылымдық бөлімшелері де сотталғандардың бәрін қалыпты өмірге және заңға мойынсұнатын мінез-құлық үлгісіне қайтаруға тырысады.

Дегенмен, объективті және субъективті сипаттағы бірқатар себептерге байланысты бұл міндет әрдайым сәтті жүзеге аса бермейді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық негізі қазақстандық және шетелдік ғалымдардың жалпы жазаларды орындау және айыру түріндегі жазаларды орындау мәселелеріне, сондай-ақ бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделеріне арналған жұмыстары болды.

Жүйелі талдау әдісі жазаның осы түрінің орнын түсіну үшін қолданылады, мысалы, жазаның мақсаттары мен қылмыстық-атқару заңнамасын жүзеге асыруда бас бостандығынан айыру, сотталғандарды түзету және соңғыларын қоғамға қайта бейімдеу.

Зерттеудің әртүрлі қосымша әдістеріне сүйену алынған нәтижелердің объективтілігі мен жан-жақтылығын қамтамасыз етті.

Нәтижелер

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаларды орындау саласындағы құқық қолдану тәжірибесін зерделеу мақала авторларына Қазақстан Республикасында қайта қарауды және одан әрі жетілдіруді қажет ететін қаралып отырған мәселенің жекелеген ережелерін тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Жазаны орындаудың негізгі аспектілерін белгілейміз, олардың шешімі, біздің ойымызша, жазаны орындау жүйесін өзгертуге және сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуын жақсартуға және нығайтуға мүмкіндік береді.

Бәріміз білетіндей, жазаны орындау жазаның қылмыстық кодексте бекітілген мақсаттары мен қылмыстық-атқару кодексінде бекітілген қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттарын ғана емес, сонымен қатар сотталған адамның қоғамға қайта оралуына қатысты шаралар кешенін де қамтиды.

Сондықтан жазаны орындау мәселесі қайта пайымдау мен әрі қарай жетілдіруді қажет етіп отыр. Әсіресе ұстау режимі сияқты аспектілері сотталғандардың жекелеген санаттарын түзету мекемелерінен тыс жерде еңбекке пайдалану, туыстарымен, жақындарымен әлдеқайда тығызырақ байланысы, т.б.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзі отыз жылдан аса егемен дамуы барысында айтарлықтай жақсарып өзгерген, ал жазаны орындау жүйесі сол бұрынғы қалпында дерлік қалып қойған.

Сондықтан, сотталған адам жазаны орындау жүйесі жабық болғандықтан, ол жайлы ештеңе білмегендіктен түзету мекемесіне келген кезде жайсыздық пен белгілі бір күйзеліске түседі. Ал оның бұл жай-күйі туыстары мен айналасындағы жақындары арқылы бүкіл азаматтық қоғамға тарап, азаматтар арасында теріс пікір қалыптастыруы мүмкін.

Сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына жазаны орындау жүйесіндегі дағдарыс (әлсіз материалдық база, төмен жалақы, кәсіптің беделсіздігі, ауыр және зиянды жұмыс жағдайлары және т. б.) кедергі келтіретінін атап өткен жөн. Сотталғандар ескі өмір сүргісі келмейді (азаптау, ұстау режимі мен шарттары, қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасындағы шығындар, жоғары ақы төленетін жұмыстың болмауы, кәсіптік оқытудың әлсіз жүйесі, медициналық көмектің жеткіліксіздігі және тағы басқалар).

Бұл мәселенің шешімі пенитенциарлық пробацияны әрі қарай дамытудан, яғни сотталғандарға бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу кезеңінде жәрдем беруде деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасы «Пробация туралы» 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 38-VI заңының 12-бабына сәйкес пробацияның түрлеріне мыналар жатады:

1) сотқа дейінгі пробация – сотқа дейінгі баяндаманы дайындау жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы;

2) үкімдік пробация – бас бостандығын шектеуге сотталған, сондай-ақ шартты түрде сотталған адамдарға қатысты пробациялық бақылау белгілеу мен оны жүзеге асыру және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы;

3) пенитенциарлық пробация – қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жүрген адамдарды әлеуметке қосу жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы;

4) пенитенциарлықтан кейінгі пробация – қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінен босатылған адамдарға қатысты пробациялық бақылау белгілеу мен оны жүзеге асыру және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы [6].

Мәселен, Ресейдің жетекші пенитенциарист ғалымы А.П. Скибаның бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан сотталғандарға терісінің астына микрочип орнату арқылы

чип салса ол адамның сотталғаны, сот үкімі, сотталғанның денсаулығы, жүктелген міндеттер (құқықтық шектеулер), тұрғылықты мекенжайы (жұмыс орны) және басқа да жеке басының мінездемелері туралы ақпаратты сол чипке жүктесе, оны ішкі істер органдары мен басқа да құқық қорғау органдарының қызметкерлері осындай ақпарат алуға тиісті техникалық құралдары болса кез келген уақытта тексере алса жақсы болар еді деген ұсынысы қолдауға тұрарлық. Бұл нәрсе жазаны орындау барысында ғана емес, сонымен қатар, мысалы сол адам шартты түрде мерзімінен мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін де оған қатысты постпенитенциарлық бақылау жүргізу үшін және оның құқық бұзушылық жасағанын анықтау үшін өзекті болар еді [7, 203 б.].

Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесінің күрделі материалдық-техникалық жай-күйі туралы егемен Қазақстанның тарихында қоғамға алғаш рет ҚР ІІМ ҚАЖК экстөрағасы, әділет генерал-майоры Ж.Б. Ешмагамбетов 2021 жылғы 17 ақпанда ҚР Парламенті Сенатының Конституциялық заңнама, сот жүйесі және құқық қорғау органдары комитетінің отырысында айтып, пенитенциарлық инфрақұрылымды модернизациялау мен жаңа түрмелер салу жөнінде шаралар қабылданып жатқанына қарамастан, түзету мекемелерінің көпшілігінің ғимараттары мен құрылыстары ескі екені, ал ол мәселені шешу үшін бюджеттен қаржы бөлінуі керек екенін айтқан.

Қазірі кезде камерада ұстайтын 9 мекеме бар, оларда 4 мыңға жуық сотталған адам отыр. ҚАЖ-нің бұл мекемелерінің негізгі қоры өткен ғасырдың 30–70 жж. салынған ғимараттар мен құрылыстар. 41 түзету мекемесіне реконструкция жүргізу керек [8].

Сондықтан жазаны орындау жүйесінің материалдық базасын жақсарту жөніндегі кешенді міндетті шешу үшін ҚР ҚАК-нің 89-бабында айқындалған қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінің (кәмелетке толмағандар үшін ең төменгі, орташа қауіпсіздік, орташа қауіпсіздік, ең жоғары, төтенше, толық, аралас қауіпсіздік мекемелері) әрбір түрі үшін үлгілік ережені пысықтап, үкіметтік деңгейде бекіту керек еді, сотталғандарды ұстаудың белгіленген режимін ескере отырып және оны қатаң ұстану [5].

Нарықтық қатынастар, әлемдік дағдарыстың әсерінен мемлекеттік бюджетте жаппай дефицит, сыбайлас жемқорлық жағдайында және мемлекет сыбайлас жемқорларды тиісті түрде жазалай алмай отырған жағдайында мемлекет бас бостандығынан айыруға сотталғандардың жазаны орындау кезінде еңбек етуіне және тиісті еңбекақы алуына, өзін-өзі қамтамасыз етуіне және мемлекетке пайда әкелуіне мүмкіндік беретін жағдай жасауға тиіс.

Қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде болып жатқан, бұқаралық-ақпарат құралдарына жарияланып жатқан оқиғалардың көпшілігінің негізгі себебі сотталғандардың қолы бос екенінде, ақы төленетін еңбек пен оқу мен тек аз-маз пайызы ғана айналысып жатқанында.

Өндірістік қатынастардың қалыптасқан жүйесін түбегейлі өзгерту керек, яғни өндірістік қатынастың тараптарының бәріне, яғни сотталғандарға да, мемлекетке де икемді, табысты және пайда әкелетіндей ету керек.

Бұрынғы КСРО тәжірибесіне сүйене отырып қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде қуатты да, тиімді өндірістер (кірпіш зауыттарын, құрылыс материалдарын дайындайтын зауыттар, цемент зауыттарын т.б.) ашып, сотталғандарға жұмыс істеуге және ақша табуға мүмкіндік беру керек, сонда олар тек жақсы ақша тауып, келтірген зиянды өтеп қана қоймай, сонымен қатар мемлекет бюджетіне де үлкен табыс әкелер еді.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде құрылған кәсіпорындарға (заводтарға, фабрикаларға т.б.) республика көлемінде мемлекеттік тапсырыстар беріліп, олар шығарған өнімге салық жеңілдігі қарастырылса, ол өндіріске жеңілдетілген несие берілсе, өндіріске жеке капиталды белсенді тартуға және сотталғандардың жеке еңбек қызметін тартуға қажет алғышарттар жасалса, еңбек қызметінің жағдайын жасаса, соның ішінде сотталғандардың еңбекақысын еңбек заңнамасына сай төлесе, оларды ұстауға кететін қаржыны өтеуден босатса, сондай-ақ жеке шоттарына аударылатын кепіл берілген төлемдерді ұлғайтса т.б.

Бұл ұсыныстарды жүзеге асыру жазаны орындау жүйесін дотациялық мекемеден сотталған адамның өзіне де, тұтастай мемлекетке де пайда әкелетін табыс табатын кәсіпорынға айналдыруға мүмкіндік берер еді.

Сотталған адамның босатылып шыққаннан кейін мемлекетке масыл болмай, жазасын өтеген кезде жинаған өз жинағы болып, жаңа толыққанды өмірге оңай араласып кетуін қамтамасыз етер еді, яғни ақша таппай баяғыдай қылмысқа қайта оралмауына себеп болар еді.

Оның үстіне, өндірісті қатынастарды жазаны орындаудың прогресивті жүйесімен, сондай-ақ шартты түрде мерзімінен босату шарттарымен байланыстырған жөн, сонда қылмыстық жазаның мақсатын жүзеге асырудың тиімділігі арта түседі.

Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды оқыту жүйесін қайта пайымдау керек, сонда сотталғандарды түзету жүйесін жақсартуға мүмкіндік береді.

Сотталғандарды оқытудың орта білімнен және тіпті жоғарғы білімнен кейінгі бағдарлама бойынша даярлауды, сондай-ақ қажет мамандықтар бойынша қайта даярлауды көздейтін жаңа формаларын енгізу ұсынылып отыр.

Сотталғандарды оқытуды сотталғандар оқшау жағдайда қашықтық технология арқылы жоғарғы оқу орны мен колледжде мемлекет есебінен, білім беру грантын беріп, стипендия төлеп, оқитындай етіп ұйымдастыруға болады, ал сотталған адамның оқығанын еңбек еткенімен теңестіруге болады.

Мемлекеттің экономикалық дамуының қазіргі деңгейімен және Қазақстан Республикасы халқының салыстырмалы түрде аз санымен бұл кері кету емес, оның пайдасы тек экономикалық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік маңызы бар әбден шешілетін міндет.

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаларды орындау процесінде бас бостандығынан айыруға сотталғандарды әлеуметтік оңалту мәселелеріне ерекше назар аудару қажет.

Жазаны орындаудың нәтижесі оң болуы үшін жазаны өтеу кезеңінде (пенитенциарлық қылмыс), жазаны өтеп болғасын (қылмыстың қайталануы) да, қылмыстық құқық бұзушылық жасауды барынша азайту.

Қазақстанның аумағы үлкен, ал халқы аз болғандықтан мемлекет қылмыстық жолға түскен және бас бостандығынан айыру сияқты жаза түріне сотталған әр азаматы үшін, олардың оқшауланған жағдайындағы құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету жолымен күресуі керек, сондай-ақ түзету мекемесінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан әрбір сотталғанды қоғам мен мемлекетке қызмет етуге барынша аз шығын шығара отырып қайтаруға ұмтылуы тиіс.

Талқылау

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындаудағы құқық қолдану тәжірибесіне талдау нәтижесі бұл салада шешілмеген мәселелер көп екенін көрсетіп отыр.

Зерттеу бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау мәселелерін заңмен реттеу қажет, түзету мекемелерінде ұстау режимі мен бас бостандығынан айыруға сотталған адамның құқығын қорғау арасындағы тепе-теңдікке жетудің оңтайлы жолы екенін растап отыр.

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындаудың шетелдік тәжірибесі мұқият ойластырылған құқықтық база болған кезде, жазаны орындау жөніндегі уәкілетті органдар мемлекет жүктеген функцияны адал орындайтынын, бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардың, яғни қылмыстық құқықбұзушылық жасағаны үшін сотталған және қоғамнан уақытша оқшауланған адамдардың құқықтарын бұзбайтынын көрсетіп отыр.

Құқықты гуманизациялауға және заң үстемдігін қамтамасыз етуге бет алған Қазақстан үшін, бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардың, яғни мемлекет түзетуге жіберген азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету қисынды қадам.

Бұндай реформаның бағытын талқылаған кезде халықаралық стандарттарды да, ұлттық ерекшелікті де, ескеру керек.

Б.К. Шнарбаев пікірінше, сотталғандардың негізгі құқықтары жалпы азаматтық құқықтарды конституциялық құқықтарды көрсететінін, жаза түріне немесе жеке факторларға қарамастан, мызғымас және әрбір сотталушыға тиесілі екенін атап өтті. Сотталғандардың негізгі құқықтарын төмендету қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері мен органдарының әкімшілігі тарапынан озбырлыққа әкелуі мүмкін [9, 44 б.].

С.М. Зубарев: «Сотталғанның құқықтық мәртебесі – сотталғанның қоғамдағы заңмен бекітілген орны», – деп, сотталғандардың құқықтық мәртебесіне жақсы анықтама берген. Құқықтық мәртебенің негізінде әлеуметтік мәртебе жатыр, яғни сотталғанның қазіргі қоғамдық қатынастар жүйесіндегі шынайы орнын айқындайды. Ал, құқық-әлеуметтік реттеуші ретінде сол орнын тек заң шеңберіне енгізіп, бекітеді [10, 89 б.].

Сотталғандар мен түзету мекемелері қызметкерлері арасындағы жылдар бойы қалыптасқан ескі қатынасты айтарлықтай түзету керек және жаңа қатынастар қалыптастыру керек.

Жазаны орындау тәжірибесі, әсіресе сотталып шыққандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі көрсетіп отырғандай, бұл салада шешілмеген мәселе көп. Ол мәселелер – сотталғандардың ұстау режимін сақтамауы, түзету мекемелері қызметкерлерінің құқық бұзуы (сыбайлас жемқорлық әрекеттері, азаптау, құқықтарын әртүрлі асыра пайдалану т.б.) соңғы уақытта бұқаралық ақпарат құралдарында талқыланып және Қазақстан Республикасында ең жоғарғы мемлекеттік деңгейлерде қарастырылып жүр.

В.И. Селиверстов пікірінше, жазаны орындау жүйесінде құқықтық реттеу әдісінің императивтік сипаты қалыптасқан, себебі жаза дегеніміз – мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, оны орындау құқықтық реттеудің императивті тәсіліне, яғни құқықтық қатынастар субъектілерінің тең емес екенін нақтылап тұр [11, 14 б.].

Көрнекті итальяндық ғалым Ч. Ломброзо өз уақытында түрме бюрократиясы, егер соқырлықпен емес, әрдайым миопиямен ерекшеленсе, түрмелердің тұрғындарын, әсіресе жалғыз камераларды нағыз адам кесектері үшін, қолдарсыз, аяқтарсыз, дауыссыз деп санайтынын әділ атап өтті, сонымен бірге бұл бақытсыздардың арасында дарынды адамдар бар болжауға болатын нәзік сезімдер. Олардың қызметі, дауысы және тіпті ең жасырын ойлары барлық жерде пайда болады: қабырғаларда, кереуеттерде, ішуге арналған ыдыстарда, терілерінде және тіпті серуендеу кезінде таптайтын дымқыл құмда [12, 195 б.].

Жазаны орындау сотталған үшін қосымша немесе жаңа жаза болмауға тиіс, ал іс жүзінде көбіне солай болып жатады.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде пенитенциарлық пробация аясында сотталғандардың мәселесін қарайтын бөлімдер (топтар) құру керек. Мәселен, сотталғанның сұрағын шешуге жәрдем берсе, ол адамның кінәсіз екенін дәлелдейтін мән-жайларды анықтауға көмек берсе, т.б.

Бұл тәсіл қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері қызметкерлерінің антагонисттен одақтасқа дейінгі сотталғандармен қалыптасқан қарым-қатынасын қайта құруға мүмкіндік береді.

Осылайша, талқылау барысы Қазақстанда сотталғандардың құқықтық мәртебесін заң тұрғысынан реттеу мен шектеудің шекті нормаларын бекіту, халықаралық озық тәжірибе мен ұлттық ерекшелікті ескере отырып жасалса ғана мүмкін болатынын көрсетіп отыр.

Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды ұстау режимі мен сотталғандардың құқықтары арасындағы тепе-теңдікке мына шаралар кешені арқылы қол жеткізуге болады: қылмыстық кодекс пен қылмыстық-атқару кодексіндегі бас бостандығынан айыруға сотталғандарға қатысты шектеу шараларына қарасты қағидалардың бәрін Қазақстан Республикасы Конституциясы нормаларына сәйкестендіру, этикалық стандарттарды қамтамасыз етудің процестік кепілін, тиімді қадағалауды бекіту.

Сонда, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау сотталғанды түзетудің тиімді құралы болады және құқықтық тәртіптің, қоғамдық қауіпсіздіктің нығаюына және азаматтардың қоғамнан уақытша оқшаулану жағдайында конституциялық құқығын жүзеге асыруына, Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген адам құқықтарына қауіп төндірмей, оң үлес қосады [1].

ҚР ҚК Ерекше бөлігінің жекелеген баптарынан қоғамға елеулі қауіп төндірмейтін іс-әрекеттер үшін бас бостандығынан айыру сияқты жаза түрін барынша алып тастау, оларды қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес, басқа жаза түрлерімен алмастыру жөніндегі жұмысты жалғастыру керек, себебі, академик В.Н. Кудрявцеваның пікірінше, «қылмыскерді қоғамнан оқшаулау стратегиясы маңызын жоғалтып келеді» [13, 169 б.].

Оның үстіне, көптеген мамандардың, соның ішінде осы мақала авторларының пікірінше, бас бостандығынан айыру жаза түрі ретінде онша тиімді емес, себебі сотталған адам жазасын өтеп болған кезде жақсармайды, керісінше нашарлай түседі.

Бас бостандығынан айыруға заң тұрғысынан бірқатар шектеулер енгізу керек.

Мәселен, ҚР ҚК 46-бабына қарттық жасқа жеткен адамдарға (63 жастан асқан), екі немесе одан да көп бала тәрбиелеп отырған әйелдерге, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмысты алғаш рет жасаған кәмелетке толмағандарға, біріші және екінші топ мүгедектеріне т.б. бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалмайтынын көрсететін тармақ енгізу керек.

Оның үстіне, 2025 жылғы 16 наурызда Tengri news-те жарияланған ақпаратқа сәйкес, ҚР ІІМ Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты Қарақат Әбденнің, сотталған әйелдердің кейбір санаттарына 2025 ж. амнистия қолдану туралы бастамасына қолдау білдірген.

Мәселен, депутат зорлық-зомбылықпен байланысты емес қылмыстар үшін сотталғандан бөлек, көпбалалы және жүкті әйелдерді, қолында жас баласы бар әйелдерді, мерзімінің жартысын өтеген әйелдерді, сондай-ақ 60-тан асқан әйелдерді босатуды ұсынған.

ІІМ-нің депутаттың сауалына берген ақпаратына сәйкес, бүгінде қылмыстық құқықбұзушылық жасағаны үшін 6 399 әйел жазасын өтеп жатыр, олардың 2 692-сі бас бостандығынан айыру орындарында отыр, ал 3 707-сі пробациялық бақылауда жүр.

Рақымшылық (Амнистия) болса ҚР ҚК 78-бабына сәйкес онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыс жасағаны үшін сотталған 1 220 әйел босатылады, соның ішінде бас бостандығынан айыру орындарындағы 157 әйел, пробациялық бақылауда жүрген 164 әйел босатылады. Одан бөлек, зорлық-зомбылықпен байланысты емес қылмыс жасағаны үшін 2002 әйел сотталған, олардың 1 766-сы алғаш рет, ал 150-і онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыс жасағаны үшін сотталған [14].

Ауыр және аса ауыр қылмыс үшін сотталған әйелдердің жаза мерзімі қысқаруы мүмкін.

Амнистия мәселесін қарастырған кезде қылмыстың ауырлығынан бөлек, сотталғандардың әлеуметтік жағдайын қосымша ескеруді ұсынған:

- 29 әйелдің мүгедектігі бар (I топ – 3, II топ – 3, III топ – 15);
- 243 әйелдің жасы 60-тан асқан (олардың 152-сі – бас бостандығынан айыру орындарында, 91-і – пробациялық бақылауда);
- 13 әйел жүкті;
- 58 әйелдің жас баласы бар (3-жасқа толмаған);
- 226 көпбалалы ана.

Өтелмеген талаптары бар әйелдердің, яғни олардың саны 3 910 адам, жазасы бас бостандығынан айырудан неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру арқылы жеңілдетілуі мүмкін [14].

N. Tleshaliyev, A. Tleubayev, G. Duisenbayeva, A. Tsoy, A. Smanova пікірінше, түрмеден босатылған адамдардың құқықтары; сынақ мерзімін анықтау; пробацияның негізгі принциптері мен түрлері; оңалту және қайта әлеуметтендіру құралдары және түрмеден кейінгі пробацияны қолдану негізгі аспекті болып табылады [15, 131 б.].

Көріп отырғанымыздай, ҚР парламенті Мәжілісі депутатының бастамасын жүзеге асырудың салдары сотталған әйелдер үшін де, бүкіл қазақ қоғамы үшін де оң болар еді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындаудың жекелеген қағидаларын, бас бостандығынан айыруға сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету тұрғысынан қайта қарау қажет екенін және оны адам құқығы тұрғысынан байыппен және мұқият қайта қарау керек екенін растап отыр.

Қазақстан Республикасының сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге жанама ғана емес, сондай-ақ тікелей қатысы бар қолданыстағы қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасын әрі қарай жетілдіру жөніндегі жұмысты жалғастыру керек. Өз еңбегімізде келесі ұсыныстарды енгізуге ұсынамыз:

- бас бостандығынан айырудың шекті мерзімін азайту. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 46-бабына сәйкес, қасақана жасалған қылмыстар үшін 10 жылдан аспайтын, абайсызда жасалған қылмыстар үшін 5 жылдан, қылмыстар жиынтығы бойынша 12 жылдан және үкімдер жиынтығы бойынша 15 жылдан аспайтын мерзімге дейін қысқарту;
- экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін сотталған жекелеген санаттағы сотталғандар үшін жазаны өтеу тәртібі қайта қарастыру қажет деп есептейміз.

Мәселен, Ресей Федерациясының Ғылымға еңбек сіңірген қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор В.И. Селиверстовтің ғылым басшылығымен жұмыс істеген ресейлік ғалымдардың экономикалық және лауазымдық қылмыстар үшін сотталғандардың, бас бостандығынан айыру жазасын өтеуін ұйымдастыру туралы жаңа теориялық моделіндегі теориялық тұрғыдан қызық және тәжірибелік тұрғыдан пайдалы ұсыныстарына сүйенсек, бұл идеяны Қазақстан Республикасында да, қолданған жөн [16, 37 б.].

Экономикалық немесе кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін сотталғандарды қылмыстық элементтер немесе қылмыстық-атқару жүйесінің сыбайлас жемқор қызметкерлері қылмыстық ортаның ықпалына түсетін, осылайша қылмыс әлемін қолдайтын жалпы түзету мекемелеріне жібермеу керек, керісінше оларды жазасын өтеудің бүкіл мерзіміне тозып кеткен елді мекендерге жіберіп, сол жерде қоныс-колониясына ұқсас құрылым (қауіпсіздігі барынша төмен мекеме) құру керек, сонда ғана сотталғандардың қоғам мен мемлекет игілігіне жұмыс істеуге мүмкіндігі болады [17].

S. Shaisultanov, T. Akimzhanov, B. Abdrakhmanov, A. Bazarlinova A. Bazarlinova ойларынша, ЕО мемлекеттерінің, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы ұлттық заңдарын интернетте жасалған қылмыстарға қатысты құқық қорғау органдарының жедел-тергеу қызметінің нақты қажеттіліктеріне сәйкес, келтіру қажеттілігі қарастырылуда. Интернеттегі алаяқтыққа қарсы іс-қимыл мыналарды қамтуы керек: интернет пайдаланушылары мен құқық қорғау органдарының қызметкерлерін киберқылмыстың алдын алуға үйрету; интернет қызметтері, банктік және басқа төлем жүйелері, әлеуметтік желілер арасында интернет-алаяқтықтың алдын алу бойынша жұмыс; шолуларды жариялау және киберқылмыс фактілерін анықтау статистикасы; құқық қорғау органдарының іс жүргізу іс-әрекеті; және халықаралық-құқықтық ынтымақтастық [18, 270 б.].

Осылай істесе сотталғанның өзі де риза, ол барған елді мекенге де пайдалы, ең бастысы қылмыстық заңнама адамгершілік сипатқа ие болып, қылмыстық жазаның мақсаты толық жүзеге асады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 72-бабының 3-бөлігінде көрсетілген шартты түрде мерзімінен босатудың тәртібіне өзгерту енгізу керек, яғни сотталғандардың жаза мерзімін іс жүзінде өтеуін онша ауыр емес қылмыс үшін – 0,5 жылға, ауырлығы орташа қылмыс үшін – 1 жылға дейін, ауыр қылмыс үшін – 2 жылға дейін, аса ауыр қылмыс үшін – 3 жылға дейін азайту керек [4].

Бұлай ауыстыру сотталғандардың бәрін жаппай және міндетті түрде босату дегенді білдірмейді. Әңгіме сотталғандардың арасындағы түзелген және әрі қарайғы оқшаулауды қажет етпейтін санаты жайлы болып тұр.

Құқық қолдану практикасы дерегі бойынша шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты небәрі 35–40 процентке ғана орындалады.

Ал бұл көзқарас сотталғандардың түзелуге ынталануына, түрме халқының санын айтарлықтай азайтуға, түзету мекемелерінің қызметкерлерінің өз жұмысы үшін жауапкершілігін жоғарлатуға және сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін жақсартуға мүмкіндік береді.

Осы енгізілген ұсыныстарды жүзеге асыру маңызды мемлекеттік функция болып саналатын, қылмыстық жазаның мақсатын орындауды қамтамасыз етіп қана қоймай, жазаны орындаудың ең алдымен сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін заманауи құқықтық мемлекет талап ететіндей сөзсіз қамтамасыз ететін жаңа моделін құруға, сондай-ақ құқық қолдану қызметінің жазаны орындау сияқты маңызды бағытының орындалу сапасының өсуіне көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция: 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 01.01.2023)

2 Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 15.10.2021)

3 Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 01.09.2022)

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі, 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 03.01.2026)

5 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі, 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 30.12.2025)

5 Пробация туралы: Қазақстан Республикасының Заңы, 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 38-VI ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 27.06.2022)

6 Скиба А.П. Повышение эффективности исполнения уголовных наказаний: расширение сферы применения информационных технологий // Уголовно-исполнительное право. – 2025. – Т. 2 (1–4). – № 2. – С. 203–208.

7 Информации Международного информационного агентства (МИА) «Казинформ» от 17 февраля 2021 года со ссылкой на итоги заседания Комитета по конституционному законодательству, судебной системе и правоохранительным органам Сената Парламента РК. URL: https://www.inform.kz/ru/senatory-obsudili-voprosy-penitenciarnoy-sistemy-strany_a3754290?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 30.12.2025)

8 Шнарбаев Б.К., Мизанбаев А.Е. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан: учебник. – Костанай: Костанайский филиал ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», 2017. – 512 с.

9 Зубарев С.М., Козакова В.А., Толкаченко А.А. Уголовно-исполнительное право: учебник для вузов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2013. – 455 с.

10 Уголовно-исполнительное право / Под ред. В.М. Анисимкова, В.И. Селиверстова. – Ростов н/Д: Феникс, 2019. – 413 с.

11 Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты: монография. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 314 с.

12 Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. – М.: Юрист, 2003. – 352 с.

13 Қазақстан Республикасы Конституциясының отыз жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2025 жылғы 23 маусымдағы № 195-VIII ҚРЗ. URL: https://adilet.zan.kz (өтініш берілген күн: 23.01.2025)

14 Tleshaliyev N., Tleubayev A., Duisenbayeva G., Tsoy A., Smanova A. Problems of the development of post-penitentiary probation in Kazakhstan // Social and Legal Studios. 2025. Vol. 8(2). P. 131–143. DOI: 10.32518/sals2.2025.131

15 Отбывание лишения свободы осужденными за экономические и должностные преступления: первый вариант теоретической модели / Под ред. В.И. Селиверстова. – М.: ИД «Юриспруденция», 2018. – 72 с.

16 Отбывание лишения свободы осужденными за экономические и (или) должностные преступления: итоги теоретического исследования. – М.: ИД «Юриспруденция», 2019. – 464 с.

17 Shaisultanov S., Akimzhanov T., Abdrakhmanov B., Bazarlinova A. Combating Internet Fraud through Operative-search Measures // The Law, State and Telecommunications Review. 2024. Vol. 16. No. 2. P. 257–275. URL: https://periodicos.unb.br/index.php/RDET/article/view/50740/41290

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy Konstitusia: 1995 jyly 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 01.01.2023) (In Kazakh)

2 Qazaqstan Respublikasynyñ qūqyqtyq saiasatynyñ 2030 jylğa deiıngı tūjyrymdamasyn bekıtu turaly: Qazaqstan Respublikasy Prezidentınıñ 2021 jylğy 15 qazandağy № 674 Jarlyğy. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 15.10.2021) (In Kazakh)

3 Ädılettı memleket. Bırtūtas ūlt. Berekelı qoğam: Memleket basşysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ 2022 jylğy 1 qyrküiektegı Qazaqstan halqyna Joldauy. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 01.09.2022) (In Kazakh)

4 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksi: Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı, 2014 jylğy 3 şildedegı № 226-V QRZ. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 03.01.2026) (In Kazakh)

5 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq-atqaru kodeksı: Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı, 2014 jylğy 5 şıldedegı № 234-V QRZ. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 30.12.2025) (In Kazakh)

6 Probasia turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy, 2016 jylğy 30 jeltoqsandağy № 38-VI QRZ. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 27.06.2022) (In Kazakh)

7 Skiba A.P. (2025) Povyshenie jeffektivnosti ispolnenija ugolovnyh nakazanij: rasshirenie sfery primenenija informacionnyh tehnologij // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo. Vol. 2(1–4). No. 2. P. 203–208. (In Russian)

8 Informacii Mezhdunarodnogo informacionnogo agentstva (MIA) «Kazinform» ot 17 fevralja 2021 goda so ssylkoj na itogi zasedanija Komiteta po konstitucionnomu zakonodatel'stvu, sudebnoj sisteme i pravoohranitel'nym organam Senata Parlamenta RK. URL: https://www.inform.kz/ru/senatory-obsudili-voprosy-penitenciarnoy-sistemy-strany_a3754290?utm_source=chatgpt.com (data obrashhenija: 30.12.2025) (In Russian)

9 Shnarbaev B.K., Mizanbaev A.E. (2017) Ugolovno-ispolnitel'noe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik. Kostanaj: Kostanajskij filial FGBOU VO «Cheljabinskij gosudarstvennyj universitet». 512 p. (In Russian)

10 Zubarev S.M., Kozakova V.A., Tolkachenko A.A. (2013) Ugolovno-ispolnitel'noe pravo: uchebnik dlja vuzov. 5-e izd., pererab. i dop. M.: Jurajt. 455 p. (In Russian)

11 Ugolovno-ispolnitel'noe pravo / Pod red. V.M. Anisimkova, V.I. Seliverstova. Rostov n/D: Feniks, 2019. 413 p. (In Russian)

12 Lombrozo Ch. (2018) Prestuplenie. Novejshie uspehi nauki o prestupnike. Anarhisty: monografija. M.: INFRA-M. 314 p. (In Russian)

13 Kudrjavcev V.N. (2003) Strategija bor'by s prestupnost'ju. M.: Jurist. 352 p. (In Russian)

14 Qazaqstan Respublikasy Konstitusiasynyñ otyz jyldyğyna bailanysty raqymşylyq jasau turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2025 jylğy 23 mausymdağy № 195-VIII QRZ. URL: https://adilet.zan.kz (ötınış berılgen kün: 23.01.2025) (In Kazakh)

15 Tleshaliyev N., Tleubayev A., Duisenbayeva G., Tsoy A., Smanova A. (2025) Problems of the development of post-penitentiary probation in Kazakhstan // Social and Legal Studios. Vol. 8(2). P. 131–143. DOI: 10.32518/sals2.2025.131 (In English)

16 Otbyvanie lishenija svobody osuzhdennymi za jekonomicheskie i dolzhnostnye prestuplenija: pervyj variant teoreticheskoj modeli / Pod red. V.I. Seliverstova. M.: ID «Jurisprudencija», 2018. 72 p. (In Russian)

17 Otbyvanie lishenija svobody osuzhdennymi za jekonomicheskie i (ili) dolzhnostnye prestuplenija: itogi teoreticheskogo issledovanija. M.: ID «Jurisprudencija», 2019. 464 p. (In Russian)

18 Shaisultanov S., Akimzhanov T., Abdrakhmanov B., Bazarlinova A. (2024) Combating Internet Fraud through Operative-search Measures // The Law, State and Telecommunications Review. Vol. 16. No. 2. P. 257–275. URL: https://periodicos.unb.br/index.php/RDET/article/view/50740/41290 (In English)

МОЛДАБЕКОВА З.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: moldabekova_80mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-5138-8145
СЕЛИВЕРСТОВ В.И.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: vis_home@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-9554-5438
ИМАНҒАЛИЕВ С.С.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: s.imangaliev@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-2405-000X
АХМЕТОВА Д.А.,[3]
м.ю.н., сениор-лектор.
e-mail: dina.akhmetova.63@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-6002-4754
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Московский государственный университет
им. М.В. Ломоносова,
г. Москва, Россия
[3]Алматинский гуманитарно-экономический университет,
г. Алматы, Казахстан

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ

Аннотация

В статье рассматривается такая важная проблема правоприменительной деятельности, как обеспечение прав и законных интересов осужденных к лишению свободы. В результате несоблюдения или неполного соблюдения прав и законных интересов осужденных к лишению свободы уполномоченными органами, обеспечивающими выполнение такой важной государственной функции, как исполнение наказаний, нарушаются

не только конституционные права и законные интересы осужденных, но и не обеспечивается требование Основного закона Республики Казахстан – Конституции РК. Реализация задачи по обеспечению прав и законных интересов граждан в ходе исполнения наказания является государственной задачей, вытекающей из положений Конституции РК, где в ст. 1 закреплено положение о том, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Авторами статьи изложены основные направления по улучшению прав и законных интересов осужденных в период исполнения наказания в Республике Казахстан. Подчеркивается необходимость приведения национальной практики исполнения наказаний в соответствие с международными стандартами в области прав человека. Реализация данных мер будет способствовать укреплению принципов законности, гуманизма и справедливости в деятельности уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан.

Ключевые слова: осужденный, лишение свободы, исполнение наказания, уголовный закон, права и обязанности, права человека, законность.

MOLDABEKOVA Z.S.,*[1]
PhD student.
*e-mail:moldabekova_80mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-5138-8145
SELIVERSTOV V.I.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: vis_home@list.ru
ORCID ID: 0000-0002-9554-5438
IMANGALIEV S.S.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: s.imangaliev@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-2405-000X
AKHMETOVA D.A.,[3]
master of law, senior lecturer.
e-mail: dina.akhmetova.63@mail.ru
ORCID ID: 0009-0005-6002-4754
[1]«Turan» University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Lomonosov Moscow State University,
Moscow, Russia
[3]Almaty University of Humanities and Economics,
Almaty, Kazakhstan

ON SOME PROBLEMS OF ENSURING THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF THOSE SENTENCED TO IMPRISONMENT

Abstract

The article considers such an important problem of law enforcement activity as ensuring the rights and legal interests of the prisoners under sentence. As a result of non-fulfill or incomplete fulfill of the rights and legal interests of the prisoners under sentence by the authorized bodies obliged to perform such an important state function as the execution of punishments violate not only the constitutional rights and legal interests of the prisoners, but also fail to comply the requirements of the Basic Law of the Republic of Kazakhstan – the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The implementation of the task on ensuring the rights and legal interests of citizens during the execution of punishment is a state task arising from the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, where Article 1 stipulates that the Republic of Kazakhstan proclaims itself as a democratic, secular, legal and social state whose highest values are a person, his life, rights, and freedoms. The authors of this article set out the main directions for ensuring the rights and legal interests of the prisoners under sentences in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: prisoner under sentence, imprisonment, execution of punishment, criminal law, rights and duties, human rights, legality.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.01.2025

IRSTI 10.77.51
UDC 343.14
JEL K41

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-192-201

RYSKULBEKOVA B.R.,*[1]
PhD student.
*e-mail: balzhan.ryskulbekova.76@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2572-8781
ALAYEVA G.T.,[1]
c.l.s., professor.
e-mail: g.alayeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-1672-2238
MUKHANOVA A.T.,[2]
master of law, senior lecturer.
e-mail: adema1986@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3973-7339
AITMUKHANOVA D.U.,[3]
master of law, senior lecturer.
e-mail: didroz_12345@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-0803-063X
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh National Agrarian
Research University,
Almaty, Kazakhstan
[3]Atyrau University named
after Kh. Dosmukhamedov,
Atyrau, Kazakhstan

FEATURES OF THE USE OF DIGITAL EVIDENCE IN FRAUD CASES IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article is devoted to the specific features of the use of digital evidence in criminal proceedings in fraud cases. The choice of topic is обусловлено by the fact that the modern development of technology has had a significant impact on the nature of criminal offenses, including fraud, as well as on the process of collecting evidence. In law enforcement practice, investigative and inquiry authorities are increasingly confronted with the growing role of digital evidence, which is manifested in data obtained from electronic correspondence. This, in turn, gives rise to additional issues. The authors of this article set out to identify the specific features of the use of digital evidence in criminal proceedings during the investigation of fraud cases. The methods selected from the arsenal of general scientific and special methods used in writing this article enabled the authors to conduct a critical analysis of both the current legislation of Kazakhstan and academic doctrine. The conclusions formulated by the authors make it possible not only to identify the emerging problems, but also to suggest possible ways of resolving them through the prism of the unique features of digital evidence in fraud cases.

Keywords: features, evidence, digitalization, fraud, criminal proceedings, electronic information, judicial practice.

Introduction

Modern realities dictate to society and the state the need to expand the approaches used, including those applied in judicial proceedings. This is due to the widespread introduction of digitalization into all social relations. Taking into account the existence of the global information space as an integral part of our daily life, we are faced with the need to transform both approaches to the collection and recording of evidence and approaches to its evaluation.

Undoubtedly, the issue of digital evidence has already been raised by various scholars; however, in the context of fraud, this topic acquires a particular dimension and specificity. The current criminal procedure legislation does not reject the use of technical means for the collection and recording of evidence and does not focus exclusively on the "handwritten" format of evidence [1, p. 66], in particular when it comes to records of investigative actions.

In law enforcement practice, investigative and inquiry authorities are increasingly confronted with the growing role of digital evidence, which is manifested in data from electronic correspondence, in particular in various messengers, transactions carried out through online services, information stored on various media (computers and mobile devices), and so forth. This, in turn, leads to additional questions regarding the lawfulness of collecting such evidence, the proper procedural documentation and/or recording thereof, and the examination and evaluation of such evidence in the criminal process of Kazakhstan.

At present, the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter, the CPC RK) [2] contain a general concept of evidence and its types. However, although the CPC RK is the conceptual source of criminal proceedings, it does not define either the legal nature of digital evidence or its legal status. Even though the provisions of the CPC RK do allow for digital evidence, considering it within the framework of documentary and/or material evidence, the technical and substantive peculiarities of such evidence are not taken into account. This leads to an increase in the number of cases in judicial practice where there are divergent interpretations regarding the admissibility of such evidence and the assessment of its evidentiary value.

Academic literature has repeatedly described approaches to solving problems related to digital evidence. This has led to the emergence of an independent direction within the doctrine of criminal procedure law, the provisions of which focus specifically on digital evidence. This is confirmed by the fact that a number of scholars already propose considering digital evidence as an independent procedural category [3], rather than attaching it merely to one of the forms of "traditional" evidence.

All of the above only confirms the relevance and timeliness of the topic chosen by the authors.

In the course of writing this article, the authors analyzed academic literature, including foreign scholarship, which made it possible to determine that foreign authors, when defining the legal status of digital evidence, pay close attention to such categories as authenticity, integrity, and reliability. These categories serve as evaluative criteria in the use of digital evidence and in determining its evidentiary value [4].

In this regard, we consider justified the proposals of some researchers who insist on the need to develop and subsequently adopt unified standards to be applied and taken into account when collecting, recording, and evaluating digital evidence [5]. We dare to suggest that this position is well-founded and may serve as a starting point in determining areas for improving, inter alia, the national criminal procedure law of Kazakhstan and the CPC RK in particular.

The proposed directions for the modernization of the CPC RK and the criminal procedure law of the Republic of Kazakhstan are general in nature. However, this does not mean that such changes will not affect the evidentiary process in fraud cases. In this regard, since fraud has moved to a new level of commission through the use of digital and information technologies, the problem of complying with legislative requirements concerning evidence has become particularly acute. Most often, this arises when, due to violations of the CPC RK during the collection and recording of digital evidence in fraud cases, such evidence is subsequently recognized as inadmissible (Article 112 of the CPC RK).

In this regard, we agree with the opinion of M.A. Utanov, who points out that such circumstances negatively affect the implementation of the fundamental principles of criminal proceedings. Therefore, as the author argues, when addressing the issue of the use of digital evidence, it is important to determine not only the technical side of collecting and recording digital evidence. According to M.A. Utanov, the legal aspects underlying criminal proceedings are of fundamental importance [6].

The object of our article is the social relations arising in connection with the use of digital evidence in fraud cases, taking into account the peculiarities of its legal nature and the procedural requirements for its collection, recording, and evaluation.

As for the subject matter of our research, it includes the norms of the current legislation of Kazakhstan and certain foreign states (in particular, Georgia), which establish the foundations for the

use of digital evidence, including in fraud cases, as well as a generalization of scholarly approaches to the problem under consideration.

In preparing this study, the authors formulated a goal and identified corresponding objectives. Thus, the goal is a comprehensive analysis of the key features of digital evidence through the prism of the provisions of the current criminal procedure legislation of Kazakhstan, with an emphasis on the use of digital evidence in fraud cases. The stated goal also includes the need to develop well-founded approaches to determining the trajectory for improving Kazakhstani legislation, which will directly affect criminal proceedings.

To achieve this goal, the authors also identified a number of objectives, including the need to determine the legal essence of digital evidence, as well as the need to analyze the particularities of collecting, recording, and evaluating digital evidence not so much from a technical as from a legal perspective, in order to reduce the risks of such evidence being declared inadmissible.

The methods used in this study were selected from the arsenal of general scientific and special methods, among which the methods of analysis, synthesis, comparative legal analysis, as well as the systemic-structural method were most frequently employed.

The practical significance of the study lies in the fact that the conclusions reached by the authors are aimed at determining the need to develop unified standards establishing criteria for the collection, recording, and evaluation of digital evidence, including those necessary in fraud cases. The formulated conclusions are intended to determine the trajectory for improving the national criminal procedure legislation of Kazakhstan.

Materials and methods

In preparing this article, the authors employed a wide range of methods of scientific cognition. The choice of particular methods was determined by the interdisciplinary nature of the features of digital evidence used in fraud cases. Thus, we employed methods from the set of general scientific and special legal methods of cognition.

Of particular importance in writing this article was the dialectical method, which is rightly considered a basic one and which enabled us to reveal the nature of digital evidence while taking into account its unique characteristics that affect the process of its collection, recording, and evaluation.

The methods of analysis and synthesis were also actively used, allowing the authors to identify the important features inherent in digital evidence.

In order to clarify and subsequently formulate the authors' conclusions, the authors also resorted to special methods of scientific cognition. Among such methods, the authors gave preference to the formal legal and comparative legal methods. It should be noted that the combination of these methods made it possible to identify "growth points" in determining the trajectory for improving the national criminal procedure legislation of Kazakhstan.

The methods indicated above were used to process the relevant material. Such materials include not only doctrinal sources of theoretical significance. They also include materials of a practical nature reflecting the peculiarities of the use of digital evidence in fraud cases.

In addition, the materials used in writing the article include the legislative provisions of the CPC RK [2] aimed at regulating evidence and proof, including in fraud cases. The procedural features encountered by law enforcement agencies conducting investigations into fraud cases were also studied.

The choice of methods was oriented toward a comprehensive study of the criminal procedural aspects and features of the use of digital evidence in fraud cases, as well as toward ensuring the scientific accuracy and reliability of the results obtained. The methods and materials used correspond to the goal set by the authors and the objectives identified by us, which guarantees the reliability of the results obtained and the conclusions formulated.

Results and discussion

The specific features of the use of digital evidence in the investigation and subsequent proof of fraud are inevitably linked to the unique characteristics of the unlawful act under analysis itself. We ventured to assume this on the basis of the existing debate in academic literature regarding the method

of committing fraud through means of digitalization. Thus, a number of authors, among whom we note A.E. Boronina [7, p. 255] and A.V. Sypacheva [8, p. 3], believe that digital technologies used in the commission of a criminal offense leave corresponding traces and therefore may act as an independent method of committing virtually any unlawful act (as we believe, including fraud).

Other authors, such as G.A. Gunderich [9, p. 14], adhere to a somewhat opposite point of view, indicating that the key element is still deception/misleading conduct, which is implemented through the use of one or another technology. Moreover, the said author insists on a certain combination of technology and deception.

Having considered various, even contradictory, scholarly viewpoints, we believe that it is not entirely correct to equate digital and information technologies with the evidence obtained through their use. This is also due to the fact that the essence of the criminal act remains the same; only the method of commission and the mechanism of trace formation change. This position, in turn, will subsequently reduce the risks of judicial practice requiring additional qualification of such acts, including under Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [10].

However, the inclusion in Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of a corresponding qualifying element indicates that the evidence should be of the same nature as the method of committing fraud, that is, evidence generated through ICT.

Moreover, in our opinion, this may indicate the impossibility of combining all methods of committing fraud into some single method of committing an unlawful act with only a set of unified trace characteristics of the offense. Accordingly, the forensic characteristics of fraud and the use of digital evidence in relevant cases acquire priority and are transformed into a system-forming element of criminal procedural proof.

Thus, if trace formation arising from the commission of fraud, which we are able to prove by means of digital evidence, is transformed into a system-forming component, this indicates that it is advisable for us to move away from the traditional perception of criminal procedural principles and to begin thinking about expanding approaches to understanding digital evidence.

In principle, we are already taking cautious steps toward such a transformation of the theory of evidence. This is confirmed both by the provisions of the CPC RK [2] and by academic research. Thus, according to D.K. Tleubaev, S.M. Imanbaev, and R.Sh. Karymsakov, it was after the entry into force of the current CPC RK that the procedure for registering criminal offenses underwent changes [11, p. 33]. This is also connected with the expansion of the understanding of evidence, when law enforcement agencies base their decision to initiate criminal proceedings precisely on digital evidence.

In practice, the main issue encountered here is that the sphere of informatization is not a material category. This is a property of information, and of any information. Only the carrier of such information is material. Consequently, information requires the determination of its legal status. This feature of information as evidence distinguishes it from classical types of evidence, since the evidence is the information itself, yet it still must be recorded through material and/or documentary evidence. Such recording is necessary, inter alia, in order to protect evidentiary information from distortion, destruction, or other types of unlawful modification [12, p. 47].

Therefore, in Kazakhstan there is a real need for the legislative consolidation of fundamental procedural guarantees that would be activated when digital evidence is obtained and approved. It is important to emphasize that the guarantees of which we speak must take into account both the technical specifications relevant to the conduct of a number of investigative actions and the procedural and legal aspects. Bearing in mind that digital evidence constitutes evidence of a complex nature, one should not forget that, like any other type of evidence, it covers all stages of criminal proceedings provided for by the CPC RK. Consequently, we once again emphasize that there is an objective need to modify Kazakhstani legislation, including through the introduction of procedural guarantees.

Our point of view is also supported by an analysis of the process of evaluating evidence, which is based on the inner conviction of the court. We argue that, despite the presence of the judge's inner conviction, evidence should not be evaluated contrary to such fundamental principles as "lawfulness, reliability, and relevance to the case." Since these criteria, according to both legislation and academic doctrine [13, p. 132], are key, failure to comply with them will result in evidence losing its probative force.

Based on the analysis conducted within the framework of our research, we came to the conclusion that the volume and content of digital evidence, particularly in fraud cases, tend to grow. Within the framework of preliminary verification measures and/or pre-trial investigation, law enforcement agencies widely use data extracted from various information systems and networks (we do not list them, since there are many of them and such a listing would not change the substantive content of the study). The information seized that may have evidentiary value is generated in the digital environment. Moreover, as we wrote above, every offense committed with the help of ICT leaves characteristic traces (specialists and/or experts subsequently assist in obtaining and recording such traces), which will later indicate one or another unlawful act.

Given that digital evidence has unique characteristics, it is important, when working with it, to distinguish it from traditional evidence. Therefore, the approach to working with it and to its procedural formalization must be reconsidered. This reconsideration should include the development and adoption of unified standards to be applied and taken into account in the collection, recording, and evaluation of digital evidence. Returning to the concept of our study, we again emphasize that this position appears justified and may serve as a starting point in determining areas for improvement of, inter alia, the national criminal procedure law of Kazakhstan and the CPC RK [2] in particular.

Our opinion is partially confirmed in academic literature as well. The doctrine emphasizes that the very process of collecting/recording digital evidence does not create difficulties in technical terms, whereas issues of legal regulation of the process of collection/recording, which may also include the integration thereof, raise numerous questions [14, p. 88]. This is due to the fact that only the correct legal formalization of such evidence will contribute to fair administration of justice.

The opinion expressed is based on the fact that, when it comes to fraud, various types of violations are encountered quite frequently during the seizure and/or formalization of digital evidence. Such violations may be related to the incorrect recording of digital evidence, errors in the record of the investigative action, including cases where the technical means used in collecting/recording such evidence are incorrectly indicated.

Another feature of digital evidence that generates problems is the issue of its preservation. The study of procedural legislation has shown that in Kazakhstan there is no unified approach to the implementation of this process and to its procedural formalization.

Such an omission may also lead to the loss of the probative force of digital evidence. Moreover, this is not related to the correctness of the use of technical means. Everything stems from procedural and legal violations [15].

Through the analysis of academic literature and information found in open sources, we encountered a feature of the use of digital evidence that is connected not so much with technical characteristics as with legal and procedural aspects.

In our opinion, another important conclusion is that the authors identified the specific features of the offense provided for in Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. These features influenced the digital evidence formed, which in turn had a direct connection with the methods of committing fraud. Such features are also a characteristic of the objective element of fraud.

We formulated two principal conclusions that together form a complex clearly demonstrating the indisputable existence of specific features of digital evidence, particularly those encountered in fraud cases.

The existence of these features, along with the parallel formation of the information society and the expansion of digitalization processes, dictates the need to modernize legislation regarding work with digital evidence [16, p. 119].

In this context, the approach of Georgia appears interesting to us, and we express solidarity with it. From the point of view of the Georgian legislator, information as such (regardless of the manner in which it was obtained) acts as a source of data and may be presented in court. At the same time, however, Georgian legislation establishes an imperative requirement according to which, in order to verify the information submitted, the primary source of such information must be provided. This provision is enshrined in the Criminal Procedure Code of Georgia, namely in Article 78, “Probative Force of a Document” [17], the substantive meaning of which shows that a document serving as a carrier of information, if there are grounds to believe it is authentic, will have probative force.

At the same time, the degree of reliability may also be determined through the questioning of a person connected with the origin (discovery/storage) of such a document/information. It is important to indicate that, according to the analyzed provision of the Criminal Procedure Code of Georgia [17], where necessary (for example, taking into account the use of the document/information), such digital evidence may be returned or transferred for temporary use to its lawful owner. A copy of such digital evidence may also be returned or transferred.

Turning to the legal doctrine of foreign academic schools, we found that such criteria as authenticity, integrity, and reliability of digital evidence are considered fundamental and constitute the core of its evidentiary value [18, p. 242; 19].

Summarizing the analysis of legislative provisions and certain scholarly approaches disclosed by us in the course of this study, we may note that the conclusions we have drawn, on the one hand, substantiate the need for further research concerning digital evidence in fraud cases. On the other hand, these conclusions have identified "growth points" and the trajectory for improving the criminal procedure legislation of Kazakhstan in the area of the use of digital evidence.

Conclusion

The study conducted allowed us to formulate a number of conclusions. Thus, we determined that digital evidence in fraud cases constitutes a complex and system-forming element of criminal justice. Such a transformation indicates that it is advisable for us to move away from the traditional perception of criminal procedural principles and to begin considering an expansion of approaches to understanding digital evidence.

Taking into account the growing role of digital evidence, which is manifested in data from electronic correspondence, in particular in various messengers, transactions carried out through online services, information stored on different carriers (computers and mobile devices), and so forth, there is now an urgent need to resolve additional issues concerning the lawfulness of collecting such evidence, the correctness of its procedural formalization and/or recording, and its examination and evaluation in the criminal process of Kazakhstan. The resolution of these issues is also connected with the fact that digital evidence has its own particular features reflected in its immateriality, variability, and vulnerability.

In addition, the authors attempted to develop a trajectory for improving approaches to this process. Thus, the study enabled the authors to argue that information as such, without emphasis on the method by which it was obtained, should play the role of a source of certain data and, consequently, should be presented to the court. To verify the admissibility of such information, it is necessary to legislatively enshrine, in Article 112 of the CPC RK, a requirement to provide the primary source of such information. At the same time, the degree of reliability may also be determined through the questioning of a person connected with the origin (discovery/storage) of such a document/information.

Issues surrounding the legal regulation of the collection/documentation of digital evidence, including its potential integration, give rise to numerous complexities, as only the proper formalization of such evidence, from both legal and procedural perspectives, can ensure the administration of justice. In cases of fraud, various violations frequently occur during the seizure and/or documentation of digital evidence. These violations may be associated with improper recording of digital evidence, errors in the protocol of investigative actions, including the incorrect identification of technical tools used in the process of collecting and documenting such evidence.

Accordingly, both the approach to handling digital evidence and its procedural formalization require reconsideration. Such reconsideration should include the development and adoption of unified standards applicable to, and taken into account in, the collection, documentation, and evaluation of digital evidence. In particular, it is proposed to introduce into the Criminal Procedure Code of the RK a requirement that the collection/documentation of digital evidence be conducted in accordance with principles ensuring the integrity/security of data against unauthorized access, loss, alteration, or destruction. It is crucial, moreover, to establish that this principle must be implemented at all stages of handling digital evidence.

As a further proposal for improving national legislation in this field, it is advisable to ensure continuous documentation of all processes involved in the acquisition, transfer, storage, use, and

examination of digital evidence. This should include recording the time and place of each action, as well as identifying the individuals responsible for each stage of the process.

When working with digital evidence, it is necessary, particularly from a legal and procedural standpoint, rather than merely a technical one, to provide for legislative regulation of requirements concerning the use of specialized technical tools, the creation of digital copies (forensic images) of data carriers, and the application of cryptographic methods. In our view, such measures would reduce the risks of unlawful modification of information capable of serving as evidence in fraud cases.

A separate direction for improving the institution under consideration involves ensuring the verifiability of results. This would enhance the transparency of the process of examining digital evidence through the use of recognized methodologies and/or control mechanisms. It would also enable, where necessary, the reproducibility of procedures, thereby increasing the likelihood of obtaining consistent and comparable results (which may be required when reapplying a particular methodology and/or tool under similar conditions).

Finally, it should become an imperative rule that all legally significant actions of authorized persons must be duly documented, ensuring their transparency, verifiability, and the possibility of subsequent oversight.

REFERENCES

1 Кужабаева Г.М., Калиев А.К. Формирование правовых основ использования электронно-информационных технологий в уголовном процессе и производстве по делам об административных правонарушениях // Вестник Карагандинского университета. – Серия «Право». – 2022. – № 2(106). – С. 64–71.

2 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. В редакции Закона РК от 03.01.2026 № 252-VIII // ИПС «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата обращения: 10.01.2026)

3 Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник. 8-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2021. – 784 с.

4 Horsman G. Digital evidence strategies for digital forensic science device examinations // Digital Investigation. 2023. Vol. 44. Article 301544. URL: https://dspace.lib.cranfield.ac.uk/server/api/core/bitstreams/a7d8d978-b391-4983-a110-d30a3612baaf/content (accessed: 01.02.2026)

5 Miha E., Pekmezi I. Electronic evidence in the criminal process // Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences. 2024. Vol. 10. No. 2. P. 1–11.

6 Утанов М. А. Использование электронных доказательств в судебном разбирательстве в странах СНГ и дальнего зарубежья // Право и правореализация в современных условиях. URL: file:///C:/Users/Asus/Downloads/editor,+journal-3-2016-10-18.pdf (дата обращения: 07.02.2026)

7 Боронина А.Е. Использование информационных технологий как способ совершения хищения // Вестник науки. – 2023. – № 11. – С. 252–257.

8 Сыпачев А.Ю. Основные способы хищений с использованием сети Интернет // Концепт. – 2019. – № 10. – С. 1–6.

9 Гундерич Г.А. Использование информационных технологий в качестве способов совершения преступления // Противодействие правонарушениям, совершаемым с использованием информационных технологий: сборник статей по материалам научно-практической конференции (III школы-семинара молодых ученых-юристов). – М., 2020. – С. 11–17.

10 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. В редакции Закона РК от 03.01.2026 № 252-VIII // Ведомости Парламента РК, 2014 г. № 13-II. Ст. 83.

11 Тлеубаев Д.К., Иманбаев С.М., Карымсаков Р.Ш. Цифровизация уголовного процесса в Республике Казахстан: становление и практика применения // Colloquium-journal. – 2021. – № 11(98). – С. 31–37.

12 Utepov D.P. Digital Information as Proof in Criminal Proceedings // Вестник Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. – 2021. – № 3. – С. 45–56.

13 Шарипова А.Б., Мухамадиева Г., Аманкулов А.Х. О свойствах доказательств в уголовном процессе // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Заң сериясы. – 2020. – № 1(93). – С. 128–138.

14 Jshi N., Kumar R., Patel P. The Role of Electronic Evidence in the Civil Case Evidence Process // Rechtsnormen Journal of Law. 2025. Vol. 3(1). P. 80–90.

15 Досаев Т.Б. Цифровизация доказательственной базы в гражданском процессе: практика судов Республики Казахстан // ИС «Параграф». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32329244&utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 20.02.2026)

16 Шарипова А.Б., Арын А.А., Куаналиева Г.А. Ақпараттық қоғамның жаһандануы жағдайында қылмысқа қарсы күрестің құқықтық аспектілері // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. – 2023. – № 2. – С. 112–123.

17 Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 9 октября 2009 года № 1772-IIс (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.10.2025 г.) // ИС «Параграф». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=37807676 (дата обращения: 05.03.2026)

18 Brenner S.W. Law in an era of smart technology: digital evidence and criminal justice // Oxford Journal of Legal Studies. 2020. Vol. 40(2). P. 233–259.

19 Ибрагимова А.М. Модернизация доказывания в уголовном судопроизводстве в условиях трансформации // Вестник Казанского юридического института МВД России. – № 3. – Т. 16. URL: https://vestnikkui.ru/ru/storage/viewWindow/229677 (дата обращения: 05.03.2026)

REFERENCES

1 Kuzhabaeva G.M., Kaliev A.K. (2022) Formirovanie pravovyh osnov ispol'zovanija jelektronno-informacionnyh tehnologij v ugolovnom processe i proizvodstve po delam ob administrativnyh pravonarushenijah // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». No. 2(106). P. 64–71. (In Russian)

2 Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda No. 231-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 03.01.2026 № 252-VIII // IPS «Ədilet». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (data obrashhenija: 10.01.2026) (In Russian)

3 Smirnov A.V., Kalinovskij K.B. (2021) Ugolovnyj process: uchebnik. 8-e izd., pererab. i dop. M.: Norma. 784 p. (In Russian)

4 Horsman G. (2023) Digital evidence strategies for digital forensic science device examinations // Digital Investigation. Vol. 44. Article 301544. URL: https://dspace.lib.cranfield.ac.uk/server/api/core/bitstreams/a7d8d978-b391-4983-a110-d30a3612baaf/content (accessed: 01.02.2026). (In English)

5 Miha E., Pekmezi I. (2024) Electronic evidence in the criminal process // Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences. Vol. 10. No. 2. P. 1–11. (In English)

6 Utanov M.A. Ispol'zovanie jelektronnyh dokazatel'stv v sudebnom razbiratel'stve v stranah SNG i dal'nego zarubezh'ja // Pravo i pravorealizacija v sovremennyh uslovijah. URL: file:///C:/Users/Asus/Downloads/editor,+journal-3-2016-10-18.pdf (data obrashhenija: 07.02.2026). (In Russian)

7 Boronina A.E. (2023) Ispol'zovanie informacionnyh tehnologij kak sposob sovershenija hishhenija // Vestnik nauki. No. 11. P. 252–257. (In Russian)

8 Sypachev A.Ju. (2019) Osnovnye sposoby hishhenij s ispol'zovaniem seti Internet // Koncept. No. 10. P. 1–6. (In Russian)

9 Gunderich G.A. (2020) Ispol'zovanie informacionnyh tehnologij v kachestve sposobov sovershenija prestuplenija // Protivodejstvie pravonarushenijam, sovershaemym s ispol'zovaniem informacionnyh tehnologij: sbornik statej po materialam nauchno-prakticheskoj konferencii (III shkoly-seminara molodyh uchenyh-juristov). M. P. 11–17. (In Russian)

10 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK. V redakcii Zakona RK ot 03.01.2026 No. 252-VIII // Vedomosti Parlamenta RK, 2014 g. No. 13-II. St. 83. (In Russian)

11 Tleubaev D.K., Imanbaev S.M., Karymsakov R.Sh. (2021) Cifrovizacija ugolovnogo processa v Respublike Kazahstan: stanovlenie i praktika primenenija // Colloquium-journal. No. 11(98). P. 31–37. (In Russian)

12 Utepov D.P. (2021) Digital Information as Proof in Criminal Proceedings // Vestnik Akademii pravoohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan. No. 3. P. 45–56. (In Russian)

13 Sharipova A.B., Muhamadieva G., Amankulov A.H. (2020) O svojstvah dokazatel'stv v ugolovnom processe // Vestnik KazNU im. al'-Farabi. Zaң serijasy. No. 1(93). P. 128–138. (In Russian)

14 Jshi N., Kumar R., Patel P. (2025) The Role of Electronic Evidence in the Civil Case Evidence Process // Rechtsnormen Journal of Law. Vol. 3 (1). P. 80–90. (In English)

15 Dosaev T.B. Cifrovizacija dokazatel'stvennoj bazy v grazhdanskom processe: praktika sudov Respubliki Kazahstan // IS «Paragraf». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32329244&utm_source=chatgpt.com (data obrashhenija: 20.02.2026). (In Russian)

16 Şaripova A.B., Aryn A.A., Kuanalieva G.A. (2023) Aqparattyq qoğamnyñ jahandanuy jağdaiynda qylmysqa qarsy kürestıñ qūqyqtyq aspektıleri // Qazaqstan Respublikasy Zañnama jäne qūqyqtyq aqparat institutynyñ habarşysy. No. 2. P. 112–123. (In Kazakh)

17 Ugolovno-processual'nyj kodeks Gruzii ot 9 oktjabrja 2009 goda No. 1772-IIc (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 16.10.2025 g.) // IS «Paragraf». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=37807676 (data obrashhenija: 05.03.2026). (In Russian)

18 Brenner S.W. (2020) Law in an era of smart technology: digital evidence and criminal justice // Oxford Journal of Legal Studies. Vol. 40(2). P. 233–259. (In English)

19 Ibragimova A.M. Modernizacija dokazyvanija v ugolovnom sudoproizvodstve v uslovijah transformacii // Vestnik Kazanskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii. V. 16. No. 3. URL: https://vestnikkui.ru/ru/storage/viewWindow/229677 (data obrashhenija: 05.03.2026). (In Russian)

РЫСКУЛБЕКОВА Б.Р.,*[1]
докторант.
*e-mail: balzhan.ryskulbekova.76@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2572-8781
АЛАЕВА Г.Т.,[1]
з.ғ.к., профессор.
e-mail: g.alayeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-1672-2238
МҰХАНОВА А.Т.,[2]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: adema1986@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3973-7339
АЙТМУХАНОВА Д.У.,[3]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: didroz_12345@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-0803-063X
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[3]Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ АЛАЯҚТЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ЦИФРЛЫҚ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Ұсынылған мақала алаяқтық істер бойынша қылмыстық процесте цифрлық дәлелдемелерді қолдану ерекшеліктеріне арналған. Тақырыпты таңдау технологияның қазіргі дамуы қылмыстық құқық бұзушылықтардың, соның ішінде алаяқтықтың сипатына, сондай-ақ дәлелдемелер жинау процесіне айтарлықтай әсер еткендігіне байланысты. Құқық қолдану шеңберінде тергеу және анықтау органдары электрондық хат-хабарлардан алынған мәліметтерде көрінетін цифрлық дәлелдемелердің рөлінің өсуіне тап болады. Бұл өз кезегінде қосымша сұрақтардың пайда болуына әкеледі. Осы мақаланың авторлары алаяқтық істерді тергеу кезінде қылмыстық процесте цифрлық дәлелдемелерді қолдану ерекшеліктерін анықтауды мақсат етті. Мақала жазу кезінде қолданылатын жалпы ғылыми және арнайы әдістердің арсеналынан таңдалған әдістер авторларға Қазақстанның қолданыстағы заңнамасына да, ғылыми доктринаға да сыни талдау жүргізуге мүмкіндік берді. Авторлар тұжырымдаған тұжырымдар туындаған мәселелерді ғана емес, сонымен қатар алаяқтық істердегі цифрлық дәлелдемелердің бірегей ерекшеліктерінің призмалары арқылы осындай мәселелерді шешудің нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: ерекшеліктері, дәлелдемелері, цифрландыру, алаяқтық, қылмыстық процесс, электрондық ақпарат, сот практикасы.

РЫСКУЛБЕКОВА Б.Р.,*[1]
докторант.
*e-mail: balzhan.ryskulbekova.76@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2572-8781
АЛАЕВА Г.Т.,[1]
к.ю.н., профессор.
e-mail: g.alayeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-1672-2238
МҰХАНОВА А.Т.,[2]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: adema1986@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3973-7339
АЙТМУХАНОВА Д.У.,[3]
м.ю.н., старший преподаватель.
e-mail: didroz_12345@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-0803-063X
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный аграрный
исследовательский университет,
г. Алматы, Казахстан
[3]Атырауский университет им. Х. Досмухамедова,
г. Атырау, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ПО ДЕЛАМ О МОШЕННИЧЕСТВЕ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Представленная статья посвящена особенностям использования цифровых доказательств в уголовном процессе по делам о мошенничестве. Выбор темы обусловлен тем, что современное развитие технологий оказало существенное влияние на характер уголовных правонарушений, включая мошенничество, а также на процесс сбора доказательств. В рамках правоприменения органы следствия и дознания сталкиваются с ростом роли цифровых доказательств, которые проявляются в данных из электронной переписки. Это, в свою очередь, ведет к возникновению дополнительных вопросов. Авторы этой статьи своей целью определили выявление особенностей использования цифровых доказательтсв в уголовном процессе при расследовании дел о мошенничестве. Выбранные методы из арсенала общенаучных и специальных методов, используемых при написании статьи, позволили авторам провести критический анализ как действующего законодательства Казахстана, так и научной доктрины. Сформулированные авторами выводы дают возможность не только определиться с возникающими проблемами, но и предположить варианты решения таких проблем через призмы уникальных особенностей цифровых доказательств в делах о мошенничестве.

Ключевые слова: особенности, доказательства, цифровизация, мошенничество, уголовный процесс, электронная информация, судебная практика.

Article submission date: 08.04.2026

МРНТИ 10.79.35
УДК 343.14
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-202-211

ЖАРЫЛКАСЫНОВ К.Ә.,*[1]
докторант.
*e-mail: kuanysh.zharylkasynov@bk.ru
ORCID ID: 0009-0004-0804-5681
АЙТУАРОВА А.Б.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail: 1976brilliance@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4615-7666
[1]Академия управления МВД,
г. Астана, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ДОПУСТИМОСТИ И ОЦЕНКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, ПОЛУЧЕННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА, В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию проблем допустимости и оценки доказательств, полученных с использованием технологий искусственного интеллекта, в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. Актуальность темы обусловлена активным внедрением алгоритмических систем анализа данных, интеллектуальных систем видеонаблюдения, технологий распознавания лиц и автоматизированной обработки больших массивов информации в деятельность органов уголовного преследования и судов. Целью исследования является выявление правовой природы доказательств, сформированных с применением искусственного интеллекта, а также определение процессуальных условий их допустимости и особенностей оценки в соответствии с нормами уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. Научная и практическая значимость работы заключается в систематизации рисков, связанных с использованием искусственного интеллекта при формировании доказательственной базы, и выработке рекомендаций по их минимизации в правоприменительной практике. Методологическую основу исследования составили общенаучные и специальные юридические методы, включая анализ и синтез, формально-юридический и сравнительно-правовой методы, а также анализ материалов следственной и судебной практики. В результате исследования обосновано, что ключевыми критериями допустимости и оценки доказательств, полученных с применением искусственного интеллекта, являются проверяемость алгоритмов, прослеживаемость происхождения данных и соблюдение процессуальных гарантий. Полученные выводы направлены на формирование единых подходов к использованию искусственного интеллекта в уголовном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, доказательства, допустимость доказательств, оценка доказательств, уголовный процесс, цифровые доказательства.

Введение

Активное внедрение цифровых технологий и интеллектуальных систем анализа данных в деятельность органов уголовного преследования существенно трансформирует традиционные подходы к формированию и оценке доказательственной базы. В практике Республики Казахстан все чаще используются результаты работы систем видеонаблюдения с элементами распознавания лиц, алгоритмического анализа больших массивов данных, автоматизированной идентификации лиц и событий, а также программных средств прогнозирования и классификации информации [1]. Указанные технологии, основанные на методах искусственного интеллекта, формируют новый массив доказательственной информации, правовая природа и процессуальный статус которой до настоящего времени остаются дискуссионными. Несмотря на наличие в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан общих положений о доказательствах и доказывании, действующее законодательство не содержит специальных норм, регулирующих порядок получения, закрепления, проверки и оценки доказательств, сформированных с при-

менением искусственного интеллекта [2]. Это обстоятельство порождает существенные проблемы правоприменения, связанные с определением допустимости таких доказательств, обеспечением их проверяемости, а также соблюдением принципов состязательности и равенства сторон в уголовном процессе [3]. Актуальность выбранной темы обусловлена не только отсутствием детальной нормативной регламентации, но и практическими рисками, возникающими при использовании алгоритмических решений в уголовном судопроизводстве. К числу таких рисков относятся невозможность воспроизведения логики принятия решений искусственным интеллектом, ограниченный доступ сторон защиты к исходным данным и алгоритмам обработки информации, а также потенциальные ошибки и искажения, заложенные в обучающих выборках [4]. В условиях цифровизации уголовного процесса данные обстоятельства могут оказывать непосредственное влияние на выводы органов досудебного расследования и суда [5].

Более того, исследованию особую ценность придает тот факт, что цифровизация уголовного процесса в Республике Казахстан перешла из плоскости теоретических дискуссий в стадию активного практического внедрения. Ярким подтверждением этого служит запуск Министерством внутренних дел пилотного проекта «Помощник следователя» на базе отдела полиции города Косшы [6]. Данная инициатива, реализуемая в рамках принципа «Закон и порядок», предполагает глубокую интеграцию искусственного интеллекта в Единый реестр досудебных расследований» (ЕРДР).

Функционал системы охватывает широкий спектр задач: от автоматизированной обработки материалов дела и определения квалификации деяния до разработки схем взаимосвязи участников процесса и формирования проектов планов расследования [6]. Алгоритмические системы становятся непосредственными участниками процесса формирования доказательственной базы, что требует оперативного правового осмысления их статуса.

Технологическая архитектура проекта «Помощник следователя» включает в себя модули интеллектуального анализа показаний и автоматической транскрибации аудио- и видеоматериалов в текстовый формат. Использование технологий распознавания речи (speech-to-text) и алгоритмов сопоставления данных позволяет системе выявлять скрытые противоречия в показаниях различных лиц на языке расследования [6]. Однако подобная интеллектуальная поддержка неизбежно ставит перед юридической наукой вопрос о допустимости результатов такой «машинной» обработки в качестве полноценных доказательств. Если алгоритм самостоятельно квалифицирует действия или указывает на недостоверность слов допрашиваемого, возникает риск подмены внутреннего убеждения следователя выводами программного кода. Это потенциальная угроза всему ходу расследования.

Внедрение подобных инноваций в Акмолинской области и перспективы их масштабирования на всю страну обнажают системный пробел в уголовно-процессуальном регулировании. Несмотря на заявленные разработчиками гарантии конфиденциальности и защиты персональных данных, в УПК РК отсутствуют четкие механизмы верификации алгоритмических решений стороной защиты и судом.

Отсутствие законодательно закрепленных стандартов проверки «цифровых помощников» может привести к ситуации, когда выводы ИИ будут приниматься на веру как неоспоримые факты, исключая возможность их эффективного оспаривания. В этой связи критически важным представляется исследование критериев оценки достоверности и проверяемости данных, полученных через систему «Помощник следователя», для обеспечения баланса между технологическим прогрессом и соблюдением конституционных прав граждан в уголовном процессе.

Объектом исследования являются общественные отношения, складывающиеся в процессе доказывания по уголовным делам с использованием технологий искусственного интеллекта [7]. Предметом исследования выступают правовые и процессуальные проблемы допустимости и оценки доказательств, полученных с применением искусственного интеллекта в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан.

Целью исследования является выявление особенностей правового режима доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта, а также разработка практико-ориентированных подходов к их допустимости и оценке в уголовном процессе. Для достижения поставленной цели в работе решаются следующие задачи: анализ действующих норм уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, определение критериев допустимо-

сти доказательств, полученных с применением искусственного интеллекта, выявление ключевых проблем их оценки в судебной практике, а также формулирование рекомендаций по совершенствованию правоприменительной деятельности [8].

Гипотеза исследования заключается в том, что доказательства, сформированные с использованием искусственного интеллекта, не могут оцениваться исключительно по формальным признакам цифровой фиксации и требуют установления дополнительных процессуальных критериев, обеспечивающих их проверяемость, достоверность и соответствие принципам уголовного судопроизводства.

Практическая значимость исследования состоит в возможности использования полученных выводов и рекомендаций в деятельности органов досудебного расследования, прокуратуры и судов при разрешении вопросов допустимости и оценки доказательств, полученных с применением искусственного интеллекта.

Новизна исследования заключается в:

- Обосновании необходимости перехода от формальной оценки цифрового носителя к содержательной верификации алгоритмической логики. Авторы доказывают, что в условиях работы систем типа «Помощник следователя» традиционный осмотр (ст. 221 УПК РК) недостаточен.
- Выделении нового критерия допустимости «Алгоритмической прозрачности» (Explainable AI). Это означает, что любое доказательство, сформированное ИИ, признается недопустимым, если сторона защиты лишена возможности проверить математическую логику формирования вывода.
- Классификации рисков «машинного предубеждения» (algorithmic bias) в контексте казахстанского правосудия, где автоматизация может привести к автоматическому «засиливанию» обвинительного уклона.

Материалы и методы

В качестве фактического материала исследования использованы данные уголовных дел, рассмотренных судами Республики Казахстан в 2019–2024 гг., в рамках которых в качестве доказательств представлялись результаты цифровой фиксации и аналитической обработки информации с применением программных алгоритмов. Анализ проводился без раскрытия персональных данных и с соблюдением требований законодательства о защите информации, что позволило обеспечить корректность и воспроизводимость полученных выводов [9].

Методологическую основу исследования образуют общенаучные и специальные юридические методы познания. К числу общенаучных методов отнесены анализ и синтез, индукция и дедукция, логический и системный подходы, позволившие выявить структурные элементы доказательственной деятельности при использовании искусственного интеллекта. Сравнительно-правовой метод применялся для сопоставления национального регулирования с отдельными подходами зарубежной правоприменительной практики в части оценки цифровых и алгоритмических доказательств.

Формально-юридический метод использовался при анализе норм уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, регламентирующих допустимость, относимость и достоверность доказательств, а также при выявлении пробелов и коллизий, возникающих в связи с применением искусственного интеллекта [10]. Историко-правовой метод позволил проследить эволюцию подходов к использованию технических средств и автоматизированных систем в уголовном процессе и определить тенденции их дальнейшего развития.

Особое место в исследовании занимает анализ правоприменительной практики, основанный на изучении судебных актов, материалов досудебного расследования и экспертных заключений, в которых результаты работы искусственного интеллекта рассматривались в качестве источников доказательственной информации [11]. Для оценки надежности таких доказательств применялся метод юридического моделирования, позволивший выявить типовые процессуальные ситуации и риски, связанные с использованием алгоритмических решений.

В рамках исследования также использовались элементы контент-анализа процессуальных документов, направленного на выявление критериев, фактически применяемых судами при оценке доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта.

Результаты и обсуждение

Сердцевиной уголовного процесса является познавательная, доказательственная деятельность, состоящая в установлении органами судопроизводства в предусмотренном законом порядке обстоятельств уголовного дела. Эта часть уголовного процесса целостна и настолько автономна, что совокупность регулирующих ее норм получила в юридической литературе название доказательственного права, а научные воззрения на данную сторону процессуальной деятельности традиционно именуются теорией доказательств.

Автоматизация в сфере права привносит значительные изменения в традиционные процессы. Интеллектуальные машины способны анализировать большие объемы данных, выявлять закономерности и помогать в принятии информированных решений. Это облегчает нагрузку на юристов, позволяя им сосредотачиваться на более сложных и творческих аспектах своей работы.

Однако внедрение искусственного интеллекта в юриспруденцию не ограничивается только повышением эффективности. Возникают этические вопросы, связанные с конфиденциальностью данных, прозрачностью алгоритмов и ответственностью за принимаемые решения. Это вызывает необходимость в разработке соответствующего законодательства и этических стандартов для использования искусственного интеллекта в юриспруденции.

Нейросети, принимающие решения относительно доказательств, должны обеспечивать прозрачность в использовании данных. Объекты имеют право знать, какие факторы учтены при принятии решений, чтобы лучше контролировать процесс.

Процесс интеграции искусственного интеллекта в уголовное судопроизводство Республики Казахстан охватывает не только сферу охраны общественного порядка, но и специфическую область расследования экономических преступлений. В рамках курсов повышения квалификации сотрудников Службы экономических расследований (СЭР) активно изучаются цифровые решения, представленные отечественными разработчиками, в частности ТОО «ITbyDesign» [12]. Практические кейсы внедрения ИИ, представленные экспертным сообществом, демонстрируют возможности автоматизации на всех этапах досудебного производства: от первичного планирования расследования до сложной визуализации механизмов совершения преступлений. Особую значимость для следственной практики представляют алгоритмы поиска скрытых противоречий в массивах показаний, что критически важно при работе с многоэпизодными делами в сфере теневой экономики.

Использование интеллектуальных систем для автоматического протоколирования допросов и прогнозирования преступной деятельности ставит перед теорией доказательств новые вызовы. Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан рассматривает развитие данных технологий как стратегическое направление, способное качественно трансформировать доказательственную базу, сделав ее более объективной и проверяемой [12]. Однако внедрение алгоритмов «поиска противоречий» и «визуализации хода преступления» требует четкой процессуальной регламентации: результаты работы таких систем должны рассматриваться не как истина в последней инстанции, а как вспомогательный инструмент, требующий обязательной верификации следователем и прокурором в соответствии со ст. 128 УПК РК.

Научный интерес представляет и образовательный аспект внедрения ИИ в деятельность органов уголовного преследования [12]. Тот факт, что современные цифровые инструменты становятся обязательным элементом профессиональной подготовки кадров, свидетельствует о неизбежном переходе к «цифровому правосудию».

Тем не менее расширение использования технологий ИИ в деятельности СЭР и прокуратуры должно сопровождаться разработкой этических и правовых стандартов, исключающих предвзятость алгоритмов. Это позволит не только сократить объем рутинных операций, но и обеспечить соблюдение прав участников процесса, гарантируя прозрачность и открытость правоохранительной деятельности на новом технологическом уровне.

В ходе проведенного исследования установлено, что доказательства, полученные с использованием технологий искусственного интеллекта, в уголовном судопроизводстве Республики

Казахстан фактически применяются в различных процессуальных формах, однако их правовой режим остается неоднородным. Анализ материалов следственной и судебной практики показал, что такие доказательства чаще всего рассматриваются не как самостоятельный вид, а как разновидность цифровых либо вещественных доказательств, что влияет на порядок их допустимости и оценки.

На практике в уголовном процессе Республики Казахстан применяются следующие группы доказательств, сформированных с использованием искусственного интеллекта.

Таблица 1 – Виды доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта, и формы их процессуального оформления

Вид технологии искусственного интеллекта	Результат применения	Процессуальная форма доказательства
Системы видеонаблюдения с распознаванием лиц	Идентификация лица, сопоставление изображений	Вещественные доказательства, документы
Алгоритмы анализа больших данных	Выявление связей, маршрутов, контактов	Документы, иные материалы дела
Интеллектуальные системы анализа аудиозаписей	Распознавание речи, идентификация голосов	Заключение специалиста, эксперта
Автоматизированные системы фиксации событий	Хронология действий, временные метки	Документы, цифровые носители
Примечание: Составлено авторами на основе источников [1, 12].		

Анализ показывает, что ключевым элементом допустимости указанных доказательств является не сам факт использования искусственного интеллекта, а соблюдение процессуальной формы их получения, закрепления и приобщения к материалам уголовного дела.

В результате исследования выявлены критерии, фактически применяемые органами уголовного преследования и судами при решении вопроса о допустимости таких доказательств.

Таблица 2 – Критерии допустимости доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта

Критерий	Содержание	Процессуальное значение
Законность получения	Применение технологии в рамках полномочий, предусмотренных УПК РК	Основание для признания доказательства допустимым
Проверяемость	Возможность воспроизведения и контроля результатов работы алгоритма	Обеспечение права на защиту
Прослеживаемость данных	Установление источника и целостности исходной информации	Подтверждение достоверности
Процессуальная фиксация	Надлежащее оформление протоколов и приложений	Исключение доказательства при нарушениях
Примечание: Составлено авторами на основе источника [1].		

Установлено, что отсутствие хотя бы одного из указанных критериев существенно снижает доказательственную ценность полученной информации и нередко становится основанием для признания ее недопустимой.

Результаты анализа судебной практики свидетельствуют о наличии устойчивых проблем, возникающих при оценке доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта. Основная сложность заключается в ограниченной возможности суда и сторон процесса проверить внутреннюю логику работы алгоритма, что фактически смещает акцент оценки с содержания доказательства на формальные признаки его получения.

Таблица 3 – Типовые проблемы оценки доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта

Проблема	Проявление в практике	Процессуальные последствия
«Закрытость» алгоритмов	Отсутствие доступа к принципам обработки данных	Снижение проверяемости доказательства
Зависимость от исходных данных	Ошибки обучающих выборок	Искажение выводов
Ограниченный контроль со стороны защиты	Невозможность альтернативной проверки	Нарушение принципа состязательности
Подмена оценки доказательств доверием к технологии	Формальное принятие результатов ИИ	Риск судебных ошибок
Примечание: Составлено авторами.		

Полученные в ходе исследования результаты подтверждают выдвинутую гипотезу о том, что доказательства, полученные с использованием искусственного интеллекта, не могут оцениваться в уголовном судопроизводстве исключительно по формальным признакам цифровой фиксации. В отличие от традиционных технических средств, алгоритмические системы формируют выводы на основе сложных моделей обработки данных, что существенно осложняет проверку достоверности полученной информации.

Целесообразно поднять вопрос касательно регулирования ответственности за вред, причиненный искусственным интеллектом. Важным этапом в этом стало принятие Закона РК «Об искусственном интеллекте» от 17 ноября 2025 г. Однако анализ статей 24 и 30 показывает, что законодатель ограничился общими принципами возмещения вреда, отсылая к Гражданскому кодексу [13]. Такой бланкетный подход недостаточен для уголовного процесса: закон не дает ответа, кто несет ответственность, если ошибка алгоритма «Помощника следователя» привела к незаконному задержанию или искажению квалификации деяния. Отсутствие конкретики создает опасный правовой вакуум, позволяя должностным лицам списывать следственные ошибки на программный сбой, а разработчикам – на конфиденциальность кода.

Разочаровывает и то, что механизмы страхования рисков, предусмотренные новым законом, никак не гармонируют с принципами презумпции невиновности. В уголовном судопроизводстве ошибка ИИ – это вопрос не имущественного ущерба, а человеческой свободы. Тот факт, что в профильном законе 2025 г. отсутствуют нормы о процессуальной верификации алгоритмов, подтверждает декларативный характер текущего регулирования. Для обеспечения реальной допустимости таких доказательств необходимо внедрять институты технологического аудита и четкую персональную ответственность следователя за решения, принятые на основе выводов ИИ.

Заключение

Проведенное исследование показало, что использование технологий искусственного интеллекта в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан формирует качественно новый массив доказательственной информации, правовая природа и процессуальный режим которого в настоящее время не получили достаточной нормативной определенности. Действующее уголовно-процессуальное законодательство, закрепляя общие требования к допустимости и оценке доказательств, не учитывает специфические особенности алгоритмических методов обработки данных.

В результате анализа норм Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан и правоприменительной практики установлено, что доказательства, полученные с использованием искусственного интеллекта, на практике оцениваются судами по аналогии с традиционными цифровыми или вещественными доказательствами. Такой подход не в полной мере обеспечивает реализацию принципов проверяемости, состязательности и равенства сторон, поскольку алгоритмические системы обладают ограниченной прозрачностью и требуют специальных условий для их воспроизведения и контроля.

Была рассмотрена проблема ответственности в случае причинения вреда искусственным интеллектом. Сделан вывод о том, что даже в новом специализированном законе отсутствует конкретика относительно распределения ответственности между разработчиком алгоритма, оператором системы и должностным лицом, принявшим процессуальное решение на основе выводов ИИ.

Практическое значение проведенного исследования заключается в возможности использования сформулированных выводов и рекомендаций в деятельности органов досудебного расследования и судов Республики Казахстан. В частности, представляется целесообразным рассматривать результаты работы искусственного интеллекта как вспомогательный источник доказательственной информации, подлежащий обязательному подтверждению иными доказательствами, а также закрепить в правоприменительной практике требования к документированию алгоритмов и исходных данных.

Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании уголовно-процессуального законодательства, разработке методических рекомендаций для следственных органов и формировании единых подходов к оценке доказательств, полученных с использованием искусственного интеллекта, в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан.

Рекомендуется внести изменения и дополнения в Уголовно-процессуальный кодекс РК:

1. Статьи 112 УПК РК (фактические данные, не допустимые в качестве доказательств).

Предложение: дополнить статью пунктом, согласно которому доказательства, полученные с использованием систем ИИ, признаются недопустимыми, если исходный код или методология обработки данных являются «закрытыми» (проприетарными) и не могут быть подвергнуты независимой технико-криминалистической экспертизе.

2. Введение института «Цифрового алиби» и его верификации.

Предложение: законодательно закрепить обязанность органов преследования предоставлять стороне защиты доступ не только к результату работы ИИ, но и к лог-файлам системы, чтобы исключить вероятность ошибки.

3. Регламентация статуса «Помощника следователя».

Предложение: в ст. 7 УПК РК включить дефиницию «Интеллектуальная информационная система обеспечения досудебного расследования», четко прописав, что выводы таких систем носят исключительно вспомогательный характер и не имеют доказательственного значения без их подтверждения следственным путем.

4. Специальные требования к заключению эксперта (ст. 116 УПК РК).

Предложение: при использовании ИИ в экспертной деятельности эксперт обязан указывать в заключении версию ПО, параметры обучающей выборки и процент вероятностной ошибки. Отсутствие данных о погрешности алгоритма должно вести к исключению заключения из базы доказательств.

Резюмируя, авторы приходят к выводу, что технологический прогресс в лице проекта «Помощник следователя» опережает процессуальную форму. Для предотвращения несоответствия законодательству необходимо внедрить стандарт технологической нейтральности. Правосудие должно доверять не авторитету технологии, а возможности ее опровержения. Предложенные поправки в УПК РК позволят гармонизировать цифровизацию следствия с конституционными гарантиями прав граждан на справедливый судебный процесс.

ЛИТЕРАТУРА

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2024 г.) URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата обращения: 29.03.2026)

2 Кусаинов Д.Т. Цифровые доказательства в уголовном процессе Республики Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. – 2021. – № 4. – С. 45–53.

3 Сейдахметов А.А. Проблемы оценки электронных доказательств в уголовном судопроизводстве // Юридическая наука и практика. – 2022. – № 2. – С. 67–74.

4 Бекмухаметов Е.К. Использование специальных технических средств в доказывании по уголовным делам // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2020. – № 3. – С. 112–120.

5 Ashley K.D. Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 240 p.

6 Искусственный интеллект поможет следователям: МВД запустило новый проект. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/1034235?lang=ru (дата обращения: 29.03.2026)

7 Surden H. Artificial Intelligence and Law: An Overview // Georgia State University Law Review. 2021. Vol. 35. No. 4. P. 1305–1337.

8 Casey E., Ferraro M., Nguyen L. Investigation and prosecution of digital evidence // Digital Investigation. 2020. Vol. 32. P. 200–215.

9 Gless S., Silverman E., Weigend T. If Robots Cause Harm, Who Is to Blame? Self-Driving Cars and Criminal Liability // New Criminal Law Review. 2021. Vol. 24. No. 3. P. 412–436.

10 European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Brussels, 2020. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai (accessed: 29.03.2026)

11 Fair Trial International. Automating Justice: The Use of Artificial Intelligence in Criminal Justice Systems. London, 2022. URL: https://www.fairtrials.org/articles/publications/automating-injustice/ (accessed: 29.03.2026)

12 Искусственный интеллект в уголовном процессе: новые горизонты расследовании. URL: https://academy-gp.edu.kz/?p=26465&lang=ru (дата обращения: 29.03.2026)

13 Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК «Об искусственном интеллекте». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (дата обращения: 29.03.2026)

REFERENCE

1 Ugolovno-processual’nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 2024 g.) URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (data obrashhenija: 29.03.2026). (In Russian)

2 Kusainov D.T. (2021) Cifrovye dokazatel’stva v ugolovnom processe Respubliki Kazahstan // Vestnik Evrazijskogo nacional’nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo. No. 4. P. 45–53. (In Russian)

3 Sejdahmetov A.A. (2022) Problemy ocenki jelektronnyh dokazatel’stv v ugolovnom sudoproizvodstve // Juridicheskaja nauka i praktika. No. 2. P. 67–74. (In Russian)

4 Bekmuhametov E.K. (2020) Ispol’zovanie special’nyh tehnicheskih sredstv v dokazyvanii po ugolovnym delam // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. No. 3. P. 112–120. (In Russian)

5 Ashley K.D. (2020) Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age. Cambridge University Press. 240 p. (In English)

6 Iskusstvennyj intellekt pomozhet sledovateljam: MVD zapustilo novyj proekt. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/1034235?lang=ru (data obrashhenija: 29.03.2026). (In Russian)

7 Surden H. (2021) Artificial Intelligence and Law: An Overview // Georgia State University Law Review. Vol. 35. No. 4. P. 1305–1337. (In English)

8 Casey E., Ferraro M., Nguyen L. (2020) Investigation and prosecution of digital evidence // Digital Investigation. Vol. 32. P. 200–215. (In English)

9 Gless S., Silverman E., Weigend T. (2021) If Robots Cause Harm, Who Is to Blame? Self-Driving Cars and Criminal Liability // New Criminal Law Review. Vol. 24. No. 3. P. 412–436. (In English)

10 European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Brussels, 2020. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai (accessed: 29.03.2026). (In English)

11 Fair Trial International. Automating Justice: The Use of Artificial Intelligence in Criminal Justice Systems. London, 2022. URL: https://www.fairtrials.org/articles/publications/automating-injustice/ (accessed: 29.03.2026). (In English)

12 Iskusstvennyj intellekt v ugolovnom processe: novye gorizonty rassledovanii. URL: https://academy-gp.edu.kz/?p=26465&lang=ru (data obrashhenija: 29.03.2026). (In Russian)

13 Zakon Respubliki Kazahstan ot 17 nojabrja 2025 goda № 230-VIII ZRK «Ob iskusstvennom intellekte». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (data obrashhenija: 29.03.2026). (In Russian)

ЖАРЫЛҚАСЫНОВ Қ.Ә.,*[1]
докторант.
*e-mail: kuanysh.zharylkasynov@bk.ru
ORCID ID: 0009-0004-0804-5681
АЙТУАРОВА А.Б.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: 1976brilliance@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4615-7666
[1]ІІМ Басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ АЛЫНҒАН ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІҢ ЖОЛ БЕРІЛУШІЛІГІ МЕН БАҒАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізуінде жасанды интеллект технологияларын қолдану арқылы алынған дәлелдемелердің жол берілушілігі мен оларды бағалаудың өзекті мәселелерін зерттеуге арналған. Зерттеудің өзектілігі қылмыстық қудалау органдары мен соттардың қызметіне алгоритмдік талдау жүйелерін, зияткерлік бейнебақылауды, бет-әлпетті тану технологияларын және үлкен деректерді өңдеу құралдарын белсенді енгізуімен негізделеді. Зерттеудің мақсаты –жасанды интеллект негізінде қалыптасқан дәлелдемелердің құқықтық табиғатын анықтау, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес олардың жол берілу шарттары мен бағалау ерекшеліктерін айқындау болып табылады. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы дәлелдемелік базаны қалыптастыру кезінде жасанды интеллектіні қолданумен байланысты процестік тәуекелдерді жүйелеуде және құқық қолдану практикасында оларды азайту бойынша нақты ұсыныстар әзірлеуде көрініс табады. Зерттеу нәтижесінде алгоритмдердің тексерілуі, деректердің түпнұсқалығы мен қадағалануы, сондай-ақ тараптардың теңдігі мен процестік кепілдіктердің сақталуы жасанды интеллект негізінде алынған ақпараттың заңдылығын бағалаудың шешуші критерийлері ретінде негізделді. Авторлар «Тергеуші көмекшісі» пилоттық жобасын талдау негізінде цифрлық құралдарды процестік верификациялаудың қажеттілігі туралы қорытынды жасайды.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, дәлелдемелер, жол берілушілік, дәлелдемелерді бағалау, қылмыстық процесс, цифрлық дәлелдемелер.

ZHARYLKASYNOV K.A.,*[1]
PhD student.
*e-mail: kuanysh.zharylkasynov@bk.ru
ORCID ID: 0009-0004-0804-5681
AITUAROVA A.B.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: 1976brilliance@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4615-7666
[1]Management Academy of the Ministry
of Internal Affairs,
Astana, Kazakhstan

PROBLEMS OF ADMISSIBILITY AND EVALUATION OF EVIDENCE OBTAINED USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDING

Abstract

This article is dedicated to investigating the complex issues surrounding the admissibility and evaluation of evidence generated through artificial intelligence (AI) technologies within the criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan. The relevance of this study is underscored by the rapid integration of algorithmic data analysis, intelligent video surveillance, facial recognition systems, and automated Big Data processing into the activities of law

enforcement agencies and courts. The primary objective of the research is to identify the legal nature of AI-generated evidence and define the specific procedural conditions for its admissibility and evaluation in accordance with the Criminal Procedure Code of Kazakhstan. The scientific and practical significance of the work lies in the systematization of legal risks associated with the "black box" effect of algorithms and the development of recommendations to minimize these risks in judicial practice. The study concludes that the key criteria for ensuring the legality of AI-based evidence include algorithm auditability, data traceability, and strict adherence to constitutional procedural guarantees. Furthermore, the authors propose specific legislative amendments to prevent the replacement of a judge's or investigator's independent judgment with automated software conclusions, thereby ensuring a balance between technological innovation and human rights.

Keywords: artificial intelligence, evidence, admissibility of evidence, evaluation of evidence, criminal procedure, digital evidence.

Дата поступления статьи в редакцию: 01.04.2026

МРНТИ 10.79.01; 28.23.01
УДК 007.52
JEL C8

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-212-220

МУХАМАДИЕВА Г.Н.,*[1]
к.ю.н., профессор.
*e-mail: mukhamadiyevagn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7170-7343
ЖАНИБЕКОВ А.К.,[2]
PhD, профессор.
e-mail: zhan-akin@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1116-2123
ЖУМАДИЛОВА Н.С.,[2]
докторант.
e-mail: Nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-5689-0995
[1]Университет Нархоз,
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются правовые и практические аспекты применения искусственного интеллекта в уголовном процессе Республики Казахстан в условиях цифровой трансформации правосудия. Отмечается, что действующее уголовно-процессуальное законодательство пока не содержит специальных норм, определяющих пределы и порядок использования ИИ, а также механизмы ответственности за последствия алгоритмической обработки данных. Особое внимание уделяется необходимости закрепления ключевых понятий, процессуальных гарантий и ограничений, обеспечивающих защиту прав участников уголовного процесса. Обоснована целесообразность включения определения ИИ в статью 7 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан с учетом профильного законодательства. В качестве направлений правового регулирования предлагаются два подхода: внесение выборочных изменений в действующие нормы УПК и разработка самостоятельной статьи или главы, посвященной цифровым технологиям и ИИ в уголовном судопроизводстве. Предлагаемые меры направлены на обеспечение баланса между технологической эффективностью, интересами правосудия и сохранением процессуальных гарантий личности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, уголовный процесс, правовое регулирование, судебный контроль, защита персональных данных, уголовно-процессуальное законодательство.

Введение

Современные тенденции цифровизации затрагивают все сферы общественной жизни, включая правоохранительную и судебную системы. Одним из наиболее обсуждаемых направлений технологического прогресса является внедрение искусственного интеллекта (ИИ) в правоприменительную практику, в том числе в уголовно-процессуальную деятельность. Использование ИИ в сфере уголовного судопроизводства может способствовать повышению эффективности расследования преступлений, оптимизации процессуальных процедур и сокращение временных и ресурсных затрат.

В то же время активное внедрение таких технологий порождает серьезные правовые, этические и процедурные вызовы. Применение алгоритмических систем при сборе доказательств,

принятии решений о мерах процессуального принуждения, анализе рисков рецидива и даже при формировании судебных позиций требует строгого соблюдения принципов уголовного судопроизводства, включая законность (ст. 10 УПК РК), судебную защиту прав и свобод человека и гражданина (ст. 12 УПК РК), охрану прав и свобод граждан при производстве по уголовным делам (ст. 15 УПК РК), неприкосновенность частной жизни (ст. 16 УПК РК), презумпцию невиновности (ст. 19 УПК РК), осуществление судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон (ст. 23 УПК РК) [1].

Зарубежный опыт показывает, что регулирование ИИ должно основываться на риск-ориентированном подходе. В Европейском союзе такой подход закреплен в законе об искусственном интеллекте (AI Act), вступившем в силу 1 августа 2024 г. [2].

Казахстан следует мировым тенденциям в области регулирования ИИ, разработав собственное законодательство с учетом международного опыта и специфики национальной экономики. Так, в Казахстане был разработан и впоследствии принят закон «Об искусственном интеллекте». Закон, состоящий из шести глав и 31 статьи, вводит классификацию систем ИИ по уровням риска (минимальный, средний и высокий) для регулирования их эксплуатации [3].

На современном этапе уголовно-процессуальное законодательство не содержит четких положений, регламентирующих использование ИИ в рамках уголовного процесса. Это создает правовую неопределенность и требует всестороннего научного осмысления. В этой связи особую актуальность приобретает анализ нормативных оснований, правовых ограничений и перспектив совершенствования регулирования применения искусственного интеллекта в уголовно-процессуальной сфере.

Целью настоящей статьи является рассмотрение ключевых правовых аспектов внедрения искусственного интеллекта в уголовно-процессуальную деятельность, выявление рисков и разработка подходов к формированию соответствующего правового механизма.

Материалы и методы

В процессе подготовки научной статьи использовались общенаучные и частно-правовые методы исследования. Основу методологии составили анализ, сравнительно-правовой метод, системный подход, а также формально-юридический метод. Сравнительно-правовой анализ позволил выявить особенности регулирования использования ИИ в уголовно-процессуальной сфере с учетом в законодательстве Республики Казахстан и зарубежного опыта. Системный подход применялся при рассмотрении ИИ как элемента цифровой трансформации правоприменительной деятельности в рамках уголовного судопроизводства. Формально-юридический метод обеспечил выявление правовых пробелов и противоречий в действующем законодательстве РК, регулирующем (или не регулирующем) использование ИИ в уголовном процессе.

Теоретическую и нормативную базу исследования составили положения Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, международные правовые акты, проекты законов, доктринальные источники, материалы научных публикаций, а также официальные документы международных организаций, таких как Европейская комиссия и Совет Европы.

Результаты и обсуждение

Согласно п. 3 ст. 1 Закона Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте», искусственный интеллект – функциональная способность к имитации когнитивных функций, характерных для человека, обеспечивающая результаты, сопоставимые с результатами интеллектуальной деятельности человека или превосходящие их [3].

Ведущий эксперт по компьютерам и праву Ричард Сасскинд отметил, что информационные технологии радикально трансформируют юридическую сферу – от способов предоставления консультаций до самой природы правосудия, смещая акцент с разрешения споров на их упреждение и управление правовыми рисками [4].

Развитие ИИ в Казахстане прошло путь от первых шагов в рамках государственной цифровизации до активной реализации национальной стратегии. Изначально внедрение ИИ было связано с программой «Цифровой Казахстан», направленной на модернизацию государственного управления, здравоохранения и образования [5].

В 2024 г. в Казахстане была принята Концепция развития искусственного интеллекта на 2024–2029 гг. [6].

Несмотря на стремительное развитие, Казахстан сталкивается с рядом проблем: нехваткой квалифицированных кадров, необходимостью обеспечения этической прозрачности, устойчивости цифровой инфраструктуры и защиты персональных данных. Отсутствие полной правовой базы также сдерживает более широкое использование ИИ в чувствительных сферах, включая правоохранительную и судебную. Особую значимость данная проблема приобретает в контексте совершенствования уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. Использование систем искусственного интеллекта может способствовать комплексному анализу судебной и правоприменительной практики, выявлению норм, вызывающих неоднозначное толкование или затруднения при их практической реализации. Это позволяет заблаговременно определить возможные источники правовой неопределенности и устранить их еще на этапе подготовки законодательных изменений. В перспективе применение таких технологий способно обеспечить более согласованную, последовательную и устойчивую модель уголовно-процессуального регулирования, снизить риск возникновения правовых коллизий и повысить качество правоприменительной практики. Так, в контексте уголовного судопроизводства ИИ может применяться для автоматизированного анализа доказательств, прогнозирования преступной активности, обработки больших массивов информации в досудебном расследовании и судебных разбирательствах.

В 2015 г. была запущена система «Единый реестр досудебных расследований» (ЕРДР), которая с 2018 г. позволяет вести уголовные дела в электронном формате, сейчас этим способом расследуется свыше 160 000 уголовных дел, что составляет около 76% от общего числа. С 2021 г. внедрена система е-Обращение, позволяющая гражданам и юрлицам подавать запросы и жалобы в прокуратуру онлайн – от регистрации до получения ответа [7].

В Казахстане действуют системы «Е-уголовное дело» и «Е-Төрелік», играющие важную роль в цифровизации уголовного и судебного процессов. Как отмечает судья Н. Молдаков, при рассмотрении уголовных дел применяется модуль «Помощь судьям», предназначенный для содействия судье в определении оптимальной меры наказания [8].

С февраля 2023 г. действует «Цифровая аналитика судебной практики» – сервис, обрабатывающий миллионы судебных актов для выявления аномалий, статистической аналитики и унификации судебной практики. Суды внедрили защищенные электронные платформы для подачи исков, обмена документами и мониторинга киберугроз [9].

Председатель Верховного суда Казахстана А. Мергалиев представил опыт внедрения ИИ и цифровых технологий в судах, включая меры по киберзащите, защищенные платформы для подачи исков и повышение квалификации судей в сфере информационной безопасности [10].

С июня 2025 г. пилотный проект «Цифровой помощник следователя» уже функционирует в г. Астане. Система анализирует связи между делами, генерирует рекомендации по стратегии расследования и составляет шаблоны документов, предлагая схемы допросов и экспертиз [11].

Зарубежные исследования подтверждают необходимость осторожного применения алгоритмических систем в уголовной юстиции. Так, Д. Дрессель и Х. Фарид на примере алгоритмической оценки риска рецидива показывают, что такие системы имеют ограничения с точки зрения точности и справедливости, поэтому их результаты не могут использоваться как самостоятельное основание для принятия решений в уголовном процессе [12].

А. Чулдехова, анализируя инструменты прогнозирования риска рецидива, указывает на возможность неодинакового воздействия алгоритмов на разные группы лиц, что требует обязательной проверки таких систем на предвзятость и процессуальную допустимость [13].

Интеграция ИИ в уголовно-процессуальное законодательство представляет собой не просто технологическое новшество, а глубокую правовую и этическую трансформацию. Чтобы использование ИИ соответствовало принципам законности, прозрачности и подотчетности, его необходимо нормативно закрепить в Уголовно-процессуальном кодексе. Возможны два подхода: первый – внесение точечных изменений в действующие статьи Кодекса, касающиеся охраны прав и свобод граждан, защиты частной жизни, использования технических средств фиксации процессуальных действий, а также уточнения полномочий судьи и прокурора в контексте при-

менения ИИ; второй – формирование отдельной статьи или главы, посвященной применению цифровых технологий и ИИ в уголовном судопроизводстве.

В контексте внедрения технологий ИИ в уголовное судопроизводство Республики Казахстан статья 16 УПК РК «Неприкосновенность частной жизни. Тайна переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений» требует особого внимания. ИИ-технологии, применяемые при обработке данных, включая анализ геолокации, прослушивание аудиозаписей, автоматическую фильтрацию больших массивов сообщений и изображений, существенно расширяют технические возможности органов следствия и прокуратуры. Однако это также усиливает риски произвольного вмешательства в частную жизнь, что требует четкого нормативного регулирования.

Предлагаемое регулирование должно соотноситься с Конституцией РК, гарантирующей защиту личной жизни и тайны переписки [14], международными стандартами, включая ст. 8 Европейской конвенции о защите прав человека [15], а также положениями Закона РК «О персональных данных и их защите» [16].

Применение ИИ в уголовном процессе предполагает многоуровневую модель ответственности, включающую:

- разработчика ИИ-системы – за корректность архитектуры алгоритма, отсутствие скрытых дискриминационных параметров, техническую устойчивость, соответствие заявленным характеристикам и требованиям законодательства о персональных данных. В случае выявления системных ошибок, повлекших нарушение прав граждан, ответственность может наступать в рамках гражданско-правовой или административной процедуры;
- оператора системы (владельца или администратора) – за надлежащее внедрение, техническое обслуживание, защиту данных, ведение журналов логирования, сохранность цифровых следов обработки информации и соблюдение требований к информационной безопасности;
- должностного лица (следователя, дознавателя, прокурора, судьи) – за принятие окончательного процессуального решения. Искусственный интеллект не может выступать субъектом юридической ответственности; все решения, затрагивающие права и свободы личности, должны приниматься или утверждаться уполномоченным должностным лицом. Использование ИИ не освобождает должностное лицо от обязанности самостоятельной правовой оценки доказательств.

Таким образом, предлагается закрепить в УПК РК норму о том, что применение ИИ не исключает персональной процессуальной ответственности лица, принимающего решение, а также предусмотреть возможность привлечения к ответственности разработчика или оператора при наличии доказанной технической неисправности либо алгоритмической ошибки.

Суд как гарант законности и прав личности должен контролировать надлежащее применение ИИ. Соответственно, предлагается дополнить статью 53 следующим положением: «Суд осуществляет контроль за правомерностью использования технологий искусственного интеллекта в ходе уголовного судопроизводства и вправе принимать меры в случае выявления нарушений, связанных с некорректной, недостоверной или непрозрачной алгоритмической обработкой данных».

С учетом статьи 19 УПК РК, закрепляющей принцип презумпции невиновности, применение технологий ИИ должно исключать автоматическое вынесение обвинительных заключений или прогнозов без надлежащей оценки судьей. Алгоритмические прогнозы и аналитические заключения, полученные с применением ИИ, не могут рассматриваться в качестве доказательств виновности без судебной оценки и не освобождают обвинение от обязанности доказывания.

В статье 120 «Документы» можно предусмотреть, что к числу документов, имеющих значение для уголовного дела, допускается отнесение заключений, полученных с использованием технологий искусственного интеллекта. Однако такие документы должны оцениваться наравне с другими доказательствами, без предоставления им особого статуса. Это обеспечит возможность использования автоматизированных выводов наравне с иными письменными доказательствами при условии экспертной проверки.

В условиях цифровизации полномочия прокурора требуют дополнительной конкретизации. На прокурора возлагается обязанность контроля за правомерным использованием ИИ-систем в уголовном процессе, включая проверку допустимости и достоверности доказательств,

полученных с помощью ИИ, а также недопущение нарушения прав подозреваемого, обвиняемого и потерпевшего.

В целях исключения нарушений прав личности предлагается закрепить следующие ограничения: запрет на автоматическое принятие процессуальных решений без участия человека; недопустимость использования алгоритмических прогнозов как самостоятельного доказательства виновности; обязательное судебное санкционирование применения ИИ при вмешательстве в частную жизнь; запрет на скрытое профилирование личности без процессуального основания; обязательное уведомление лица о применении ИИ в отношении него, за исключением случаев, прямо предусмотренных законом.

Такое дополнение отражает международные и национальные стандарты правоприменения, включая принципы, сформулированные в Европейской этической хартии по использованию ИИ в судебной системе [17].

Для отражения применения ИИ в деятельности начальника следственного отдела, следователя, начальника органа дознания и дознавателя представляется целесообразным внести точечные изменения в УПК РК. Эти изменения должны определить допустимые формы использования ИИ и установить гарантии контроля, подотчетности и защиты прав участников уголовного судопроизводства.

Статью 59 УПК РК можно дополнить положением о возможности использования ИИ при анализе материалов уголовных дел, автоматизированном контроле сроков расследования и предварительной оценке процессуальных решений следователей. При этом применение таких технологий не должно освобождать начальника следственного отдела от обязанности личного процессуального контроля.

Во всех случаях необходимо закрепить общее правило, согласно которому технологии искусственного интеллекта не могут подменять волеизъявление и процессуальную ответственность должностного лица. Автоматизированное принятие решений, затрагивающих права, свободы и законные интересы граждан, без непосредственного участия уполномоченного субъекта уголовного процесса должно быть прямо исключено.

ИИ может быть использован и в целях автоматизации процессуальных формальностей. Применение ИИ в протоколировании по УПК РК открывает новые возможности для повышения точности, полноты и объективности фиксации процессуальных действий. В рамках ст. 199, которая регулирует составление протокола следственного действия, ИИ может использоваться для автоматического преобразования аудио- и видеозаписей в текст, создания черновика протокола в режиме реального времени, а также структурирования зафиксированной информации в соответствии с требованиями закона. Это особенно актуально при проведении допросов, осмотров, обысков и иных действий, где точность формулировок имеет ключевое значение.

Целесообразно закрепить обязательное логирование всех этапов алгоритмической обработки, хранение метаданных и возможность их предоставления стороне защиты.

Нормы Уголовно-процессуального кодекса должны прямо предусматривать, что использование ИИ возможно только при соблюдении базовых процессуальных принципов: законности, судебной защиты прав и свобод человека и гражданина, охраны прав и свобод граждан, неприкосновенности частной жизни, презумпции невиновности, состязательности и равноправия сторон.

Формирование отдельной статьи или главы, посвященной применению цифровых технологий и искусственного интеллекта в УПК РК, представляет собой системный подход к внедрению ИИ в уголовное судопроизводство. Такая статья или глава может включать положения о допустимых ИИ-инструментах, ограничениях их применения, порядке судебного и прокурорского контроля, защите персональных данных и механизмах обжалования решений, в которых ИИ имел участие.

С учетом проведенного исследования первоочередными направлениями реформирования УПК РК следует признать:

- Закрепление общих принципов применения ИИ в уголовном процессе (включая запрет автоматизированного принятия решений).
- Регламентацию порядка использования ИИ при сборе и оценке цифровых доказательств с обязательным логированием и возможностью экспертной проверки.

◆ Установление четкой модели распределения ответственности между разработчиком, оператором и должностным лицом.

Реализация указанных направлений позволит создать устойчивую правовую основу цифровой трансформации уголовного судопроизводства без риска подмены правовых механизмов технологическими решениями.

Заключение

Таким образом, цифровизация и внедрение искусственного интеллекта способны повысить эффективность, оперативность и аналитические возможности уголовного судопроизводства. Однако применение таких технологий должно осуществляться только при наличии четких правовых рамок, процессуальных гарантий и механизмов человеческого контроля.

Интеграция искусственного интеллекта в уголовно-процессуальную систему Республики Казахстан требует нормативного закрепления ключевых понятий, условий применения ИИ, порядка проверки алгоритмических результатов и распределения ответственности между разработчиками, операторами и должностными лицами. Предлагаемые изменения направлены на формирование сбалансированного правового подхода, при котором цифровые технологии используются в интересах правосудия, но не нарушают презумпцию невиновности, право на защиту, неприкосновенность частной жизни и иные процессуальные гарантии личности.

Информация о финансировании. Данная научная статья разработана в рамках реализации программно-целевого финансирования «Внедрение инструментов искусственного интеллекта в законотворческий процесс Республики Казахстан для оптимизации и повышения эффективности, прозрачности законодательства», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант No BR27101389).

ЛИТЕРАТУРА

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата обращения: 23.02.2026)

2 Закон ЕС о регулировании ИИ вступил в силу. 2024. URL: https://ru.euronews.com/next/2024/08/01/the-eu-ai-act-enters-into-force (дата обращения: 23.02.2026)

3 Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК «Об искусственном интеллекте». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (дата обращения: 02.03.2026)

4 Susskind R.E. The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology. Oxford University Press, 1998. URL: https://www.amazon.com/Future-Law-Challenges-Information-Technology/dp/0198764960 (accessed: 02.03.2026)

5 Государственная программа «Цифровой Казахстан». Утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827 (дата обращения: 02.03.2026)

6 Концепция развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы. Утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (дата обращения: 02.03.2026)

7 Какие современные цифровые сервисы созданы в системе прокуратуры для населения и государства. 2023. URL: https://vecher.kz/ru/article/kakie-sovremennye-sifrovye-servisy-sozdany-v-sisteme-prokuratury-dlia-naseleniia-i-gosudarstva.html (дата обращения: 02.03.2026)

8 Брюшко М. Искусственный интеллект помогает казахстанским судьям выносить приговоры. 2024. URL: https://rus.baq.kz/iskusstvennyy-intellekt-pomogaet-kazahstanskim-sudyam-vynosit-prigovory-300002163/ (дата обращения: 02.03.2026)

9 Судьям Казахстана помогает искусственный интеллект // Право.ru. 2023. URL: https://sud.gov.kz/rus/print/325231 (дата обращения: 02.03.2026)

10 Об успешном применении ИИ в судах Казахстана рассказали на совещании стран ШОС в Китае. 2025. URL: https://ru.sputnik.kz/20250425/ob-uspeshnom-primenenii-ii-v-sudakh-kazakhstana-rasskazali-na-soveschanii-chlenov-shos-v-kitae-52833037.html (дата обращения: 02.03.2026)

11 МВД и Генпрокуратура запускают AI-проект для расследований. 2025. URL: https://exclusive.kz/mvd-i-genprokuratura-zapuskajut-ai-proekt-dlja-rassledovanij/ (дата обращения: 02.03.2026)

12 Dressel J., Farid H. The accuracy, fairness, and limits of predicting recidivism // Science Advances. 2018. Vol. 4. No. 1. Article eaao5580. DOI: 10.1126/sciadv.aao5580.

13 Chouldechova A. Fair prediction with disparate impact: A study of bias in recidivism prediction instruments // Big Data. 2017. Vol. 5. No. 2. P. 153–163. DOI: 10.1089/big.2016.0047.

14 Конституция Республики Казахстан. 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000 (дата обращения: 25.03.2026)

15 Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 года). URL: https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols (дата обращения: 02.03.2026)

16 Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года № 94-V. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094 (дата обращения: 02.03.2026)

17 Европейская этическая хартия об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и окружающих их реалиях (Страсбург, 3–4 декабря 2018 года). URL: https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version-17-12-2018-mdl-06092019-2-/16809860f4 (дата обращения: 02.03.2026)

REFERENCES

1 Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 ijulja 2014 goda. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (data obrashhenija: 23.02.2026). (In Russian)

2 Zakon ES o regulirovanii II vstupil v silu (2024). URL: https://ru.euronews.com/next/2024/08/01/the-eu-ai-act-enters-into-force (data obrashhenija: 23.02.2026). (In Russian)

3 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 17 nojabrja 2025 goda No. 230-VIII ZRK «Ob iskusstvennom intellekte». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

4 Susskind R.E. (1998) The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology. Oxford University Press. URL: https://www.amazon.com/Future-Law-Challenges-Information-Technology/dp/0198764960 (accessed: 02.03.2026). (In English)

5 Gosudarstvennaja programma «Cifrovoj Kazakhstan». Utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrja 2017 goda No. 827. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

6 Koncepcija razvitija iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody . Utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 24 ijulja 2024 goda No. 592. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

7 Kakie sovremennye cifrovye servisy sozdany v sisteme prokuratury dlja naselenija i gosudarstva (2023). URL: https://vecher.kz/ru/article/kakie-sovremennye-sifrovye-servisy-sozdany-v-sisteme-prokuratury-dlia-naseleniia-i-gosudarstva.html (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

8 Brjushko M. (2024) Iskusstvennyj intellekt pomogaet kazahstanskim sud'jam vynosit' prigovory. URL: https://rus.baq.kz/iskusstvennyy-intellekt-pomogaet-kazahstanskim-sudyam-vynosit-prigovory-300002163/ (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

9 Sud'jam Kazahstana pomogaet iskusstvennyj intellekt // Pravo.ru. 2023. URL: https://sud.gov.kz/rus/print/325231 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

10 Ob uspeshnom primenenii II v sudah Kazahstana rasskazali na soveshhanii stran ShOS v Kitae. 2025. URL: https://ru.sputnik.kz/20250425/ob-uspeshnom-primenenii-ii-v-sudakh-kazakhstana-rasskazali-na-soveschanii-chlenov-shos-v-kitae-52833037.html (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

11 MVD i Genprokuratura zapuskajut AI-proekt dlja rassledovanij. 2025. URL: https://exclusive.kz/mvd-i-genprokuratura-zapuskajut-ai-proekt-dlja-rassledovanij/ (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

12 Dressel J., Farid H. (2018) The Accuracy, Fairness, and Limits of Predicting Recidivism // Science Advances. Vol. 4. No. 1. Article eaao5580. DOI: 10.1126/sciadv.aao5580 (In English)

13 Chouldechova A. (2017) Fair Prediction with Disparate Impact: A Study of Bias in Recidivism Prediction Instruments // Big Data. Vol. 5. No. 2. P. 153–163. DOI: 10.1089/big.2016.0047 (In English)

14 Konstitucija Respubliki Kazakhstan. 2026. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000000 (data obrashhenija: 25.03.2026). (In Russian)

15 Evropejskaja konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod (Rim, 4 nojabrja 1950 goda). URL: https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

16 Zakon Respubliki Kazakhstan «O personal'nyh dannyh i ih zashhite». 2013. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

17 Evropejskaja jeticheskaja hartija ob ispol'zovanii iskusstvennogo intellekta v sudebnyh sistemah i okruzhajushhih ih realijah (Strasburg, 3–4 dekabrja 2018 goda). URL: https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version-17-12-2018-mdl-06092019-2-/16809860f4 (data obrashhenija: 02.03.2026). (In Russian)

МУХАМАДИЕВА Г.Н.,*[1]
з.ғ.к., профессор.
*e-mail: mukhamadiyevagn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7170-7343
ЖАНИБЕКОВ А.К.,[2]
PhD, профессор.
e-mail:zhan-akin@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1116-2123
ЖҰМАДИЛОВА Н.С.,[2]
докторант.
e-mail: Nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-5689-0995
[1]Нархоз университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада сот төрелігін цифрлық трансформациялау жағдайында Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінде жасанды интеллектіні қолданудың құқықтық және практикалық аспектілері қарастырылады. Қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнамада ЖИ-ді қолданудың шектері мен тәртібін, сондай-ақ алгоритмдік өңдеу нәтижелері үшін жауаптылық тетіктерін нақты айқындайтын арнайы нормалардың жеткіліксіздігі атап өтіледі. ЖИ-ді қолдануға байланысты негізгі ұғымдарды, процестік кепілдіктерді және шектеулерді нормативтік тұрғыдан бекіту қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Осыған байланысты жасанды интеллект ұғымын бейінді заңнамамен байланыстыра отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 7-бабына енгізу негізделеді. Құқықтық реттеуді жетілдірудің екі бағыты ұсынылады: қолданыстағы нормаларға ішінара өзгерістер енгізу және қылмыстық сот ісін жүргізуде цифрлық технологиялар мен ЖИ-ді қолдануға арналған дербес бапты немесе тарауды әзірлеу. Ұсынылған шаралар технологиялық тиімділік, сот төрелігінің мүдделері және тұлғаның процестік кепілдіктерін сақтау арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, қылмыстық процесс, құқықтық реттеу, сот бақылауы, дербес деректерді қорғау, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы.

MUKHAMADIEVA G.N.,*[1]
c.l.s., professor.
*e-mail: mukhamadiyevagn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7170-7343
ZHANIBEKOV A.K.,[2]
PhD, professor.
e-mail: zhan-akin@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1116-2123
ZHUMADILOVA N.S.,[2]
PhD student.
e-mail: Nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-5689-0995
[1]Narxoz University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

THE USE AND LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the legal and practical aspects of the use of artificial intelligence in the criminal procedure of the Republic of Kazakhstan in the context of the digital transformation of justice. The current criminal procedural legislation is analyzed in terms of its readiness for the integration of digital technologies, with a focus on gaps in the regulatory framework, the absence of necessary legal definitions, and the lack of mechanisms of legal liability in the use of AI. Particular attention is paid to the need for the statutory consolidation of key concepts and procedural limitations related to AI. The article substantiates the inclusion of the definition of AI in Article 7 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, with reference to sector-specific legislation. It proposes two directions for legislative development: selective amendments to existing provisions of the Code and the development of a separate article or chapter regulating digital technologies and AI in criminal procedure. The proposed measures are aimed at ensuring the use of AI in the interests of justice while preserving individual procedural guarantees.

Keywords: artificial intelligence, criminal procedure, legal regulation, judicial control, personal data protection, criminal procedure legislation.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.04.2026

МРНТИ 10.79.01
УДК 343.131
JEL K 41

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-221-233

АДИЛЬМУРАТОВА Р.А.,*[1]
PhD, ст. преподаватель-исследователь.
*e-mail: rita76adilmuratovna@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-6130-8597
ХАН В.В.,[2]
к.ю.н., профессор, ассоциированный профессор.
e-mail: KhanVitaliy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2523-9395
АЛЕМБАЕВ К.О.,[1]
PhD, профессор.
e-mail: kairat_kafu@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2529-4768
[1]Казахстанско-Американский
свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
[2]Академия правоохранительных
органов при Генеральной прокуратуре РК,
г. Астана, Казахстан

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию актуальных проблем точности перевода юридической терминологии в рамках уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. В центре внимания находится реализация фундаментального принципа языка судопроизводства и его влияние на качество правоприменения. Целью работы является комплексный анализ особенностей юридических терминов, выявление дефектов их перевода в текстах нормативных актов и выработка научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию лингвистического обеспечения уголовного процесса. Научная и практическая значимость исследования обусловлена необходимостью обеспечения единообразного толкования правовых норм на государственном языке для защиты прав участников процесса. Методология исследования базируется на системном подходе и включает в себя сравнительно-правовой метод для сопоставления аутентичности текстов на казахском и русском языках, контент-анализ научной литературы по переводоведению, а также анализ материалов официального толкования и нормативных правовых актов. Теоретической основой послужили положения современного терминоведения о системных характеристиках профессионального языка. В результате исследования установлено, что буквальный перевод правовых понятий зачастую искажает их юридическое содержание, создавая риски для нарушения принципа законности. Практическое значение итогов работы заключается в разработке конкретных рекомендаций по внесению дополнений и изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Сформулированные предложения по унификации терминологии направлены на повышение качества официального перевода законодательства, устранение двусмысленности при толковании норм и совершенствование правоприменительной деятельности органов досудебного расследования и судов.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное законодательство, принцип языка судопроизводства, юридическая терминология, точность перевода, правоприменение.

Введение

Принцип языка судопроизводства, закрепленный в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан [1], является одной из ключевых процессуальных гарантий,

обеспечивающих реализацию прав и законных интересов участников уголовного процесса. Данный принцип предполагает использование ясного, точного и юридически корректного языка при формулировании и применении правовых норм. В условиях официального двуязычия особую значимость приобретает вопрос терминологической аутентичности текстов законодательства, поскольку именно через точность юридического языка обеспечивается единообразие правоприменительной практики.

Реализация этого принципа неразрывно связана с конституционными основами правосудия. Согласно статье 13 Конституции Республики Казахстан [2], каждый имеет право на получение квалифицированной юридической помощи. В контексте уголовного процесса данная норма коррелирует с правом участника понимать суть процессуальных действий. Любая терминологическая неопределенность в официальной редакции норм на государственном языке может затруднить реализацию этого права. Если смысл термина в казахской версии текста не в полной мере соотносится с его правовым содержанием в оригинале, это может создать предпосылки для неоднозначного понимания правовых последствий судебных актов.

Международные стандарты, в частности положения Международного пакта о гражданских и политических правах [3], подчеркивают, что право на информацию на понятном языке является элементом справедливого судебного разбирательства. В отечественной правовой системе актуальным вопросом остается дальнейшее совершенствование законодательного текста как первоисточника правовых смыслов. Необходимость гармонизации терминосистемы уголовно-процессуального права на государственном языке продиктована потребностями современной правовой политики в обеспечении лингвистической безупречности закона.

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в сфере нормативно-правового обеспечения принципа языка судопроизводства. Предметом исследования выступают лексико-семантические особенности юридических терминов в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан (далее – РК) и вопросы их унификации с иными отраслями права.

Целью статьи является анализ юридической терминологии Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК) на государственном языке, выявление потенциальных направлений для совершенствования точности перевода и выработка рекомендаций по их гармонизации в рамках реализации принципа языка судопроизводства. Гипотеза исследования строится на предположении о том, что приведение определенных терминологических конструкций УПК РК в соответствие с терминологией, уже успешно апробированной в Гражданском процессуальном кодексе РК [4], позволит укрепить системное единство законодательства и повысить качество реализации процессуальных прав граждан.

Материалы и методы

Вопрос исследования: каким образом терминологическая асимметрия в казахской версии УПК РК влияет на правоприменение и реализацию конституционного права на защиту и какие лингво-правовые механизмы необходимы для гармонизации данной терминосистемы?

Гипотеза. Предполагается, что точность перевода юридических терминов является не технической, а процессуальной категорией, и существующие отклонения в редакции на государственном языке УПК РК требуют нормативного уточнения для обеспечения единства правового поля с ГПК РК и соблюдения принципа законности.

Материалы исследования. Эмпирическую базу исследования составили действующие нормы Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан. Качественный анализ охватил диспозиции норм, содержащих ключевые уголовно-процессуальные понятия, определяющие статус участников процесса. Количественный охват материала включает сопоставительный анализ статей 5, 87, 112, 125, 318, 377, 494, 522 УПК РК, в которых были выявлены терминологические расхождения. В качестве инструмента верификации также были проанализированы материалы официального толкования норм права и аутентичные тексты Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (ГПК РК), принятые в качестве эталонных дефиниций при сопоставлении лексических конструкций.

Этапы исследования:

1. Подготовительный: отбор нормативного материала и формирование терминологической выборки.

2. Аналитический: построчное сопоставление казахской и русской версий УПК РК с использованием сравнительно-правового метода.

3. Синтетический (интегративный) этап: межотраслевое сопоставление терминологии УПК и ГПК РК, направленное на выявление правовых моделей, подлежащих унификации для обеспечения терминологического единства в рамках правовой системы Республики Казахстан.

4. Рекомендательный: разработка конкретных предложений по внесению изменений в УПК РК.

Методы исследования. В работе использован комплекс методов, обеспечивающих достоверность выводов:

- формально-юридический метод: позволил определить нормативное содержание терминов и их место в иерархии процессуальных понятий;
- сравнительно-правовой метод: применен для выявления «терминологического диссонанса» между версиями закона на государственном и русском языках;
- функционально-семантический анализ: позволил рассматривать термин не изолированно, а через призму его правоприменительного значения в конкретной процессуальной ситуации;
- контент-анализ: использован для изучения научной литературы и выявления пробелов в текущем терминоведческом обеспечении уголовного процесса;
- системный подход: обеспечил комплексное рассмотрение перевода как элемента процессуального механизма, напрямую влияющего на право на защиту.

Результаты и обсуждение

Изучение термина, терминосистем и терминологии осуществляется в рамках лингвистических дисциплин – терминоведения и терминографии, анализирующих структуру, функционирование и системные связи терминов в профессиональном языке (Бергер, 2019). Зарождение терминоведения как науки в Европе связано с австрийским ученым Ойгеном Вюстером (Бергер, цит. по: Chakimova, 2012), основным понятием раннего терминоведения которого был «concept» (понятие), превалирующее над самим термином. Позднее Вюстер стал основателем Венской терминологической школы и международной организации «ИНФОТЕРМ» (там же, с. 12–30). В России к концу 1960−1970-х годов сформировались две дисциплины, специализирующиеся на терминах: терминоведение (название предложено В.П. Петушковым и Б.Н. Головиным) и терминография (название введено А.Д. Хаютиным) (Бергер, 2019) [5, с. 13].

Развивая это понимание, И.И. Чиронова выделяет три простых признака терминологии. Первый признак – термин относится к какойто конкретной области знаний или к профессии. Второй признак – термин находится в почти закрытой, логически упорядоченной системе понятий и терминов. Третий признак – каждый термин связан с конкретным понятием, которое имеет четкое содержание и объем. В результате термин делает свою главную работу – ясно и однозначно фиксировать смысл специального понятия [6].

Указанные признаки позволяют рассматривать термин как структурную единицу научного знания, что особенно важно для юридической сферы. Теоретические положения терминоведения оказывают непосредственное влияние на развитие юридической науки, поскольку термин в праве выполняет не только коммуникативную, но и нормативно-интерпретационную функцию, фиксируя содержание правовых предписаний. В этом контексте особый интерес в истории русской правовой мысли представляет лингвоаналитический подход В.Д. Каткова, рассматривающий язык как ключевой инструмент понимания правовых понятий и их системных связей. Согласно его позиции, именно язык обеспечивает раскрытие содержания правовых категорий и способствует их интерпретации в правоприменительной практике [7].

Данный подход приобретает особую значимость в юридическом дискурсе, где термин становится инструментом правового регулирования. Указанные особенности напрямую связаны с задачей обеспечения точного толкования норм в уголовно-процессуальном законодательстве

и реализации принципа языка судопроизводства. Юридические термины формируют основу языка права. Несмотря на свою специфику, язык законодательства чаще всего трактуется не как изолированный диалект, а как ответвление стандартного литературного языка, реализуемое через официально-деловой стиль речи (Земляная, 2010, цит. по: Громова, 2020) [8]. Вместе с тем в уголовном процессе язык права выполняет самостоятельную правовую функцию, поскольку от корректности терминологии зависит понимание процессуальных прав и обязанностей участников судопроизводства.

Понимание юридической терминологии связано с трудностями перевода, поскольку юридический перевод опирается на специализированный правовой язык, включающий законодательные и судебные тексты. Такая работа требует не только языковой подготовки, но и правовых знаний, так как точность терминов напрямую влияет на корректное толкование норм. Даже небольшие ошибки в переводе могут исказить правовой смысл и затруднить применение права, что особенно важно в уголовном процессе, где затрагиваются принципы законности, равенства сторон и право на защиту.

В свою очередь, данные особенности находят подтверждение в зарубежных исследованиях, где юридический перевод рассматривается как сложная межсистемная деятельность, обусловленная различиями правовых систем и терминологических структур.

Одной из ключевых проблем юридического перевода признается риск ошибочной интерпретации терминов, возникающий вследствие различий правовых систем. Как отмечает Chan (2017), значительная часть переводческих ошибок обусловлена ложной эквивалентностью, когда внешне схожие термины в разных языках имеют различное правовое содержание. Автор отмечает, что значение юридического термина определяется не только его языковой формой, но и функционированием в конкретной правовой системе, вследствие чего буквальный перевод не всегда возможен [9].

Вопросы сложности юридического перевода и факторов, определяющих его качество, также анализируются в работах D. Cao (2007), где отмечается, что качество перевода зависит от умения переводчика различать общеязыковое и специальное значение терминов и учитывать специфику национальных правовых систем. При этом автор подчеркивает, что юридический перевод осложняется межсистемными различиями права, отсутствием прямых терминологических эквивалентов и необходимостью учета культурно-правового контекста [10].

Дальнейшее развитие данной проблематики представлено в исследованиях F. Prieto Ramos, где указывается, что ключевые трудности юридического перевода связаны с отсутствием прямых терминологических эквивалентов между правовыми системами. В этой связи обосновывается необходимость функционального подхода, ориентированного на передачу правового смысла, а также отмечается значимость корпусных методов анализа юридической терминологии [11].

Более широкий теоретический контекст представлен в работах A. Matulewska и A. Wagner, где юридический перевод рассматривается как межкультурный процесс, осуществляемый в условиях взаимодействия различных правовых систем. Авторы вводят понятие «третьего пространства», в котором пересекаются правовые смыслы и интерпретации, что затрудняет достижение полной эквивалентности между текстами [12].

В развитие междисциплинарного подхода P. Wilson (2023) отмечает, что взаимодействие сравнительного правоведения и юридического перевода способствует развитию междисциплинарных исследований и повышает качество юридической коммуникации в условиях глобализации, особенно при передаче правовых концептов между системами, не имеющими прямых эквивалентов [13].

Рассмотренные положения находят отражение и в отечественной научной литературе, где проблема юридической терминологии исследуется с учетом национальной правовой и языковой специфики. В частности, вопросы юридической терминологии получили развитие в работах С. Сафуани, А. Смагулова, М. Садыкова, К.Б. Аманжоловой, а также А. Жумагали, анализировавших язык нормативно-правовых актов и особенности уголовного законодательства Республики Казахстан на казахском и русском языках.

В исследованиях С. Сафуани подчеркивается, что язык законодательства должен характеризоваться точностью, однозначностью и согласованностью. Автор отмечает, что двус-

мысленность или чрезмерная упрощенность терминов может приводить к их неправильному толкованию и снижать эффективность применения правовых норм. Принцип «один термин – одно значение» рассматривается как важное условие упорядоченности юридической терминологии [14]. Соблюдение данных требований приобретает особую значимость при переводе правовых текстов, поскольку точность терминологической передачи напрямую влияет на сохранение нормативного смысла закона.

Развивая данный подход на уровне отечественной научной традиции, исследователи уделяют значительное внимание вопросам официального юридического перевода и стандартизации терминологии. В частности, А. Смагулов и М. Садыков, опираясь на труды Е. Сафуани, подчеркивают, что избыточные переводные конструкции снижают точность и ясность юридической терминологии и обосновывают необходимость унификации терминологической системы при разработке нормативных правовых актов [15].

Законодательные тексты характеризуются высокой степенью терминологической точности, что предъявляет повышенные требования к их переводу. Корректная передача юридических терминов и синтаксических конструкций является необходимым условием сохранения нормативного смысла правовых предписаний и их последовательного применения в уголовном судопроизводстве [16].

Особое значение в отечественных исследованиях придается проблеме языковой интерференции, возникающей в условиях двуязычного правового пространства. Анализ проблем казахско-русского двуязычия в трудах современных лингвистов, в частности К.Б. Аманжоловой, позволяет выявить коренную причину терминологических несоответствий в уголовно-процессуальном законодательстве [17]. Автор справедливо отмечает, что при взаимодействии двух языковых систем часто возникает «интерференция» – непроизвольное копирование структур одного языка в другой. В правовой сфере это проявляется в избыточном калькировании, когда переводчик, стремясь к формальной точности, ограничивается буквальной трансляцией слов, что неизбежно ведет к игнорированию внутреннего правового смысла термина и искажению его функционального назначения в материалах дела.

В текстах уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного кодексов, представленных на казахском и русском языках, выявлены расхождения как по содержанию, так и по языковой структуре. В исследованиях А. Жумагали [18] систематизированы характерные девиации, возникающие при оперировании правовыми дефинициями: понятийная асимметрия, несоблюдение грамматической эквивалентности, а также подмена унифицированных терминов синонимичными рядами. Устранение подобных коллизий критически важно для формирования единообразной правоприменительной среды.

Л.А. Борисова [16] справедливо подчеркивает, что юридический перевод является инструментом связи между правовыми системами и требует от переводчика глубокого понимания специфики языка права. Ошибки в этом процессе, даже при верном понимании синтаксиса, могут вызвать двусмысленность при толковании текста. Особое значение точность трансляции приобретает в контексте соблюдения прав участников процесса. Как отмечает К.Б. Аманжолова [17], возникающая в условиях двуязычия интерференция ведет к системным лингвистическим огрехам. На наш взгляд, в сфере уголовного судопроизводства подобные ошибки неизбежно перерастают в нарушение процессуальной формы.

По нашему убеждению, теоретически обоснованным требованием к языку закона является соблюдение межотраслевой терминологической гармонии. Использование различных лексических единиц для обозначения идентичных по своей правовой природе институтов в разных отраслях права может привести к девальвации фундаментальных категорий. Анализ верификации смыслового соответствия юридических терминов в различных отраслях права требует обращения к конкретным нормативным текстам, подробная интерпретация которых приводится в следующей части статьи.

Эффективность правоприменения в условиях двуязычия во многом зависит от качества юридической техники. Терминологические различия между отраслевыми кодексами РК следует рассматривать как результат автономного развития лингвистических традиций. Однако современная правовая политика ориентирована на гармонизацию понятийного аппарата. Юридическая техника требует, чтобы аналогичные институты именовались единообразно. Это не

ставит под сомнение легитимность текущих норм, но открывает путь к их стилистическому совершенствованию и обеспечивает реализацию принципа прозрачности правосудия.

В контексте реализации государственной языковой политики, направленной на развитие казахского языка и повышение языковой культуры населения, создаются и развиваются цифровые терминологические ресурсы. К ним относятся единые базы хранения и распространения терминологической лексики («Termincom.kz»), национальные корпуса казахского языка (Qazcorpus.kz, Qazcorpora.kz), а также онлайн-словари и переводчики (sozdik.kz; tilmedia.kz), обеспечивающие доступ к казахской и русской лексике. Эти инструменты позволяют не только унифицировать правовую терминологию, но и стандартизировать процесс перевода, минимизируя риск субъективных ошибок при подготовке текстов нормативных актов.

Переходя к практическому анализу, отметим, что эффективное использование юридического языка требует от правоприменителя глубокой экспертизы, которую не могут полностью заменить цифровые инструменты. Существующая в кодексах Республики Казахстан практика неоднозначного словоупотребления актуализирует вопрос точности перевода термина «допустимость доказательств». Согласно ст. 65 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан [4], под допустимостью понимается соблюдение установленного законом порядка получения сведений, в том числе данных технических средств фиксации. В данном аспекте использование в редакции на казахском языке понятия «дәлелдемелердің жарамдылығы» является терминологически обоснованным и полностью раскрывает содержание правового института.

Иллюстрацией практического применения категории «допустимость доказательств» служат материалы судебных разбирательств по делам о коррупционных правонарушениях (в частности, о взяточничестве). В ситуациях, когда стороны дают противоположные показания относительно факта передачи вознаграждения, ключевое значение приобретают результаты аудио- и видеофиксации. Однако если технические характеристики записи не обеспечивают достоверную идентификацию лиц, суд, руководствуясь критериями допустимости, обязан признать данный объект ненадлежащим доказательством. В таком случае материал подлежит исключению из доказательственной базы как не соответствующий требованиям процессуальной формы.

Вместе с тем в части 2 статьи 5 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан [1], которая называется «Применение уголовно-процессуального закона во времени», используется формулировка «Допустимость доказательств определяется в соответствии с законом, действовавшим в момент их получения». В редакции на казахском языке данное положение передано следующим образом: 2. Дәлелдемелердің жол берілетіндігі олар алынған кезде қолданылып жүрген заңға сәйкес айқындалады, что представляет собой дословный перевод и может вызвать неодназначность в толковании. Подобная формулировка потенциально способна осложнять правоприменительную практику, поскольку может по-разному восприниматься как судьями, так и сотрудниками правоохранительных органов, а также создавать трудности для переводчиков при переводе материалов уголовных дел и судебных актов.

Аналогичная проблема прослеживается и в статье 112 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, где перечислены фактические данные, не допускаемые в качестве доказательств. В казахском тексте используется формулировка «Дәлелдемелер ретінде жол берілмейтін нақты деректер», при этом п. 7 части 1 данной статьи завершается следующим положением: «…дәлелдеу барысында қазіргі заманғы ғылыми білімге қайшы келетін әдістерді қолдану арқылы алынса, дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейді деп танылуға тиіс». В данном контексте выражение «дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейді» также представляет собой дословный перевод, тогда как с точки зрения правового смысла более корректным представляется использование формулировки «дәлелдемелер ретінде сот жарамсыз деп таниды», аналогично тому, как данный правовой институт закреплен в Гражданском процессуальном кодексе Республики Казахстан (ст. 66 п.1 пп. 8) [4].

При буквальном переводе выделенных в пункте 7 ч. 1 ст. 112 УПК РК формулировок с казахского языка на русский возникает значение «не допускается применять в качестве доказательства», что не соответствует правовому смыслу нормы и может приводить к искажению ее толкования.

Для наглядности концептуальных различий в терминологическом аппарате двух отраслей процессуального права ниже представлен сравнительный анализ положений УПК и ГПК Республики Казахстан (см. таблицу 1).

Таблица 1 – Терминологический анализ категории «допустимость доказательств» в уголовном и гражданском судопроизводстве Республики Казахстан

Оценочный критерий	Уголовно-процессуальный кодекс РК	Гражданский процессуальный кодекс РК
Действие закона во времени	ст. 5, ч. 2: «Дәлелдемелердің жол берілетіндігі олар алынған кезде қолданылып жүрген заңға сәйкес айқындалады»	ст. 3, п. 3: «Дәлелдемелердің жарамдылығы оларды алған кезде қолданылған заңға сәйкес айқындалады»
Оценка и признание допустимости	ст. 125, ч. 4: «Егер дәлелдеме осы Кодексте белгіленген тәртіппен алынған болса, ол жол берілетін дәлелдеме деп танылады»	ст. 65, п. 1: «Егер дәлелдеме осы Кодексте көзделген тәртіппен алынса, сот оны жарамды деп таниды»
Примечание: Составлено авторами на основании анализа положений Уголовно-процессуального кодекса РК (ст.5 и ст. 125) и Гражданского процессуального кодекса РК (ст. 3 и ст. 65).		

Проведенный сравнительный анализ демонстрирует системное расхождение в использовании юридической терминологии. Как видно из таблицы, в ГПК РК термин «допустимость» переведен в контекстуально-смысловом значении – «жарамдылық» (пригодность, действительность), что более точно отражает правовую природу института: признание судом возможности использования доказательства. В то же время УПК РК сохраняет калькированный, прямой перевод – «жол берілетіндігі».

Проведя тщательный анализ, мы предлагаем внести коррективы в текст Уголовно-процессуального кодекса РК. Цель – обеспечить терминологическую унификацию и согласовать правовые категории с ГПК РК (см. таблицу 2). В этом ключе следует отметить, что терминологическая унификация между УПК и ГПК РК делает язык проще. Терминологическая унификация убирает лингвистические барьеры и помогает построить единую доктрину доказывания. Терминологическая унификация также исключает двусмысленность при толковании норм. Она гарантирует аутентичность правоприменения на обоих языках.

Таблица 2 – Особенности предлагаемых терминологических изменений в УПК РК

Статья	Действующая редакция (казахский язык)	Предлагаемая редакция (казахский язык)	Обоснование
ч. 2 ст. 5 УПК РК	Дәлелдемелердің жол берілетіндігі олар алынған кезде қолданылып жүрген заңға сәйкес айқындалады.	Дәлелдемелердің жарамдылығы олар алынған кезде қолданылып жүрген заңға сәйкес айқындалады.	Унификация с п. 3 ст. 3 ГПК РК. Термин «жарамдылық» точнее передает правовой смысл допустимости.
п. 7) ч. 1 ст. 112 УПК РК	...дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейді деп танылуға тиіс.	...дәлелдемелер ретінде жарамсыз деп танылуға тиіс.	Обеспечение смыслового соответствия понятию «недопустимость» как юридической негодности доказательства.
Примечание: Составлено авторами на основании сравнительно-правового анализа положений Уголовно-процессуального и Гражданского процессуального кодексов Республики Казахстан и авторских предложений.			

Сравнительный анализ положений двух кодексов выявил несколько пунктов, демонстрирующих необходимость терминологической унификации. Первый аспект – в процедурах нет одинакового терминологического подхода. Отсутствие одинакового термина создает путаницу в языке и может обесценить правовой смысл категории «допустимость». Сравнение показало, что в ГПК РК термин передан точно через слово «жарамдылық» (контекстуальное значение).

В УПК РК термин остался буквальной копией – «жол берілетіндігі». Поэтому мы считаем, что такое различие в термине может ввести в заблуждение.

Второй аспект, когда в уголовном процессе используют формулировку «жол берілмейді» вместо формулировки «жарамсыз» (как реализовано в ст. 66 ГПК РК), формулировка «жол берілмейді» сужает восприятие нормы до простого процедурного запрета. В то же время закон требует признания доказательства именно «негодным» («жарамсыз»), что позволяет суду надлежащим образом обосновать судебный акт. Предлагаемые изменения смещают акцент с технического запрета на невозможность использования соответствующих данных в качестве доказательств. По нашему мнению, такие изменения способствуют повышению ясности и определенности правового регулирования.

Учитывая все вышеуказанное, гармонизация редакций ч. 2 статьи 5 и п. 7 ч. 1 ст. 112 УПК РК с терминологией гражданского процесса создаст условия, чтобы суды одинаково понимали правовые нормы. Гармонизация обеспечит точный смысл закона на государственном и русском языках, а также устранит ошибки при переводе юридической сути решений. Такой подход сделает работу судов проще и понятнее.

В статье 522 УПК РК «Обжалование и опротестование судебного постановления» следует изменить терминологию. Вместо термина «наразылық білдіреді» следует использовать термин «наразылық келтіреді». Термин «наразылық келтіреді» проще, понятнее и удобнее для всех участников процесса. Предполагается, что такой вариант будет лучше. В части первой данной статьи закрепляется правомочие участников процесса на обжалование, а прокурора – на опротестование судебного акта. Однако в тексте на государственном языке используемая формулировка допускает вариативность в толковании процессуальной сущности действий прокурора.

Юридическая дефиниция «принесение протеста» содержательно означает строго регламентированное процессуальное действие по внесению акта прокурорского реагирования в вышестоящий суд. В текущей редакции УПК на казахском языке используется глагол «білдіру» (выражать, объявлять, извещать). С точки зрения юридической лингвистики, «білдіру» носит скорее информативный характер и указывает на манифестацию мнения или позиции субъекта. В то же время прокурорский протест – это императивный документ, инициирующий пересмотр дела, что требует использования более динамичного и юридически нагруженного термина.

Действия прокурора по оспариванию судебных актов должны интерпретироваться не как пассивное изъявление воли («білдіру»), а как формализованная подача – «келтіру». Именно глагол «приносить» (келтіру) в государственном языке наиболее точно раскрывает правовую природу данного института, подчеркивая официальный характер внесения протеста в судебные органы. Данный термин традиционно используется в теории прокурорского надзора и коррелирует с положениями Конституционного закона РК «О прокуратуре», где акты прокурорского реагирования именно «приносятся» для устранения нарушений законности.

С позиции юридической техники единообразие терминологии является залогом системности права. Наличие в тексте закона различных лексических конструкций (например, использование «білдіру» наряду с иными формами в статьях 318, 494 УПК РК) вносит определенную терминологическую неоднородность. Переход к единообразному использованию оборота «наразылық келтіреді» обеспечит смысловую идентичность казахской и русской версий закона, исключая риск восприятия протеста как оценочного суждения прокурора и закрепляя его статус как официального акта правового реагирования.

В этой связи представляется обоснованным рассмотрение вопроса об унификации терминологии путем использования словосочетания «наразылық келтіреді» вместо «наразылық білдіреді», что в большей степени отвечает сложившейся юридической технике. Нормативное закрепление законодательной формулировки «наразылық білдіруі мүмкін» прослеживается в ряде статей УПК РК: ч. 20 ст. 494, ч. 12 ст. 87, ч. 2 ст. 318, ч. 4 ст. 344, а также п. 1 ч. 1 ст. 489.

Заключение

С. Сафуани подчеркивает, что высокий уровень профессиональной компетенции переводчика является необходимым условием для обеспечения точности перевода нормативных правовых актов [14]. После глубокого понимания и принятия нормативного значения закона, кото-

рый он переводит, переводчик должен учитывать специфику его применения. Нередки случаи, когда используемые в тексте закона термины не имеют эквивалента на казахском языке. В таком случае переводчик и эксперт, проводивший экспертизу его перевода, используют обычные слова, не относящиеся к термину, утверждая, что они соответствуют значению термина, как было показано в приведенных выше примерах. Подобные неточности создают препятствия для единообразного применения правовых норм и могут привести к их неверному толкованию на практике.

Данные проблемы подтверждаются результатами исследования. Так, выявлено наличие некоторых расхождений между казахским и русским вариантами УПК РК. В некоторых моментах, законодатель использовал дословный перевод (например, слово «допускается»). Это влияет на точность нормативного регулирования и вызывает ряд трудностей в толковании процессуальных норм. Поэтому безусловно подтверждается целесообразность унификации терминологии УПК РК с использованием подходов, применяемых в ГПК РК. Не вызывает сомнений, что гармонизация базовых (наиболее важных) процессуальных категорий позволяет в итоге последовательно и ясно понимать правовую природу и содержание норм закона и повышает согласованность правоприменительной практики. Следует отметить, что научная значимость и актуальность проведенного исследования заключаются в оценке качества юридического перевода в контексте межотраслевой терминологической согласованности законодательства Республики Казахстан, включая сферу уголовного и гражданского процесса. Такой подход позволяет рассматривать терминологические расхождения в нормативных правовых актах не только как лингвистическую проблему, но и как фактор, влияющий на точность и эффективность правового регулирования в соответствующих сферах.

В правоприменительной практике встречаются случаи, когда перевод юридических текстов осуществляется с опорой на словарные источники, предлагающие синонимичные варианты без учета контекстуальных особенностей, что может приводить к искажению терминологического содержания. В результате в официальных документах формируются формулировки, затрудняющие их однозначное толкование без обращения к оригинальному тексту. Подобные ситуации свидетельствуют о наличии практических проблем, связанных с точностью юридического перевода. Следует отметить, что систематизированные статистические данные по данному вопросу в открытом доступе представлены ограниченно, что, однако, не снижает актуальности рассматриваемой проблемы.

Практическая значимость исследования состоит в возможности использования его результатов при совершенствовании отдельных положений УПК РК, а также в деятельности переводчиков и специалистов, участвующих в подготовке и экспертизе нормативных правовых актов. Предлагаемое уточнение направлено на снижение риска различного толкования процессуальных норм в судебной практике. В более широком контексте выявленные особенности позволяют сопоставить юридический перевод с другими видами специализированного перевода. Юридический перевод по степени ответственности сопоставим с переводом в сфере медицины, поскольку в обоих случаях допущенные ошибки могут затрагивать фундаментальные права и законные интересы человека. Несмотря на различие предметных областей, данные виды перевода объединяет высокий уровень требований к точности и профессиональной компетентности переводчика. Переводческая компетенция в юридической сфере предполагает умение работать на различных языковых уровнях, а также способность интерпретировать правовые категории в соответствии с их нормативным значением. В контексте уголовного судопроизводства юридический перевод должен обеспечивать не только точную передачу содержания, но и сохранение логической структуры и юридической сложности оригинального текста, что является необходимым условием реализации принципа языка судопроизводства.

ЛИТЕРАТУРА

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.01.2026 г.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата обращения: 31.05.2026)

2 Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 31.05.2026)

3 Международный пакт о гражданских и политических правах: принят резолюцией 2200 A (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата обращения: 31.05.2026)

4 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2026 г.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377 (дата обращения: 31.05.2026)

5 Бергер О. История изучения термина: основные теоретические понятия терминоведения. – 2019. – 40 с. URL: https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/143733.pdf (дата обращения: 31.05.2026)

6 Чиронова И.И. Теоретические основы анализа юридической терминологии. – 2017. URL: https://termincom.kz/articles/?id=31/?lang=kaz (дата обращения: 31.05.2026)

7 Зархина С.Э. У истоков национальной юрислингвистики – первая работа В.Д. Каткова // Юрислингвистика. – 2010. – № 1(12). URL: https://legallinguistics.ru/article/view/2038 (дата обращения: 31.05.2026)

8 Громова Н.С. Юридический термин в правовом поле и за его пределами // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – 2019. – Т. 13. – С. 5–9. URL: https://rusexpert.ru/public/statjy-pdf/Gromova2019.pdf (дата обращения: 31.05.2026)

9 Chan C.H.-Y. Mistranslation of Legal Terminology Reconsidered // Comparative Legilinguistics. 2017. Vol. 32. DOI: 10.14746/cl.2017.32.1. URL: https://bibliotekanauki.pl/articles/920818.pdf (дата обращения: 31.05.2026)

10 Cao D. Translating Law. Clevedon; Buffalo; Toronto: Multilingual Matters, 2007. 232 p.

11 Prieto Ramos F. Translating Legal Terminology and Phraseology: Between Inter-Systemic Incongruity and Multilingual Harmonization // Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice. 2021. Vol. 29. P. 175–183. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0907676X.2021.1849940 (дата обращения: 31.05.2026)

12 Matulewska A., Wagner A. Legal Translation as a Complex Cross-Cultural Process // International Journal for the Semiotics of Law. 2021. Vol. 34, No. 4. P. 1–16. DOI: 10.1007/s11196-020-09796-5.

13 Wilson P.E. Comparative Law Outside the Ivory Tower: An Interdisciplinary Perspective // Legal Studies. 2023. Vol. 43, Issue 4. P. 641–657. DOI: 10.1017/lst.2023.

14 Сафуани С. Нормативтік акт тілінің кейбір мәселелері: мемлекеттік тілдегі заң шығармашылығы тәжірибесінен // ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. – 2019. – № 3(57). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/normativtik-akt-tilini-keybir-m-seleleri/viewer (өтініш берілген күн: 31.05.2026).

15 Смағұлов А., Садықов М. Заңнама тілінің тәлімгері // Заң газеті. – 2016. – № 144.

16 Борисова Л.А. О точности юридического перевода // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2018. – № 3. – С. 141–145. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-tochnosti-yuridicheskogo-perevoda/viewer (дата обращения: 31.05.2026)

17 Аманжолова К.Б. Проблемы казахско-русского двуязычия и их интерпретация в трудах современных лингвистов // Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого. – 2019. – № 7(25). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kazahsko-russkogo-dvuyazychiya-i-ih-interpretatsiya-v-trudah-sovremennyh-lingvistov (дата обращения: 31.05.2026)

18 Жұмағали А. Проблемы аутентичности уголовного законодательства Республики Казахстан на казахском и русском языках. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31267964 (дата обращения: 31.05.2026)

REFERENCES

1 Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 03.01.2026 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

2 Konstitucija Respubliki Kazahstan, prinjata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

3 Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskih pravah: prinjat rezoljuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei OON ot 16 dekabrja 1966 goda. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

4 Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 09.01.2026 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377 (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

5 Berger O. (2019) Istorija izuchenija termina: osnovnye teoreticheskie ponjatija terminovedenija. 40 p. URL: https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/143733.pdf (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

6 Chironova I.I. (2017) Teoreticheskie osnovy analiza juridicheskoj terminologii. URL: https://termincom.kz/articles/?id=31/?lang=kaz (data obrashhenija: 31.05.2026) (In Russian)

7 Zarkhina S.E. (2010) U istokov nacional'noj jurislingvistiki – pervaja rabota V.D. Katkova // Jurislingvistika. No. 1(12). URL: https://legallinguistics.ru/article/view/2038 (data obrashhenija: 31.05.2026) (In Russian)

8 Gromova N.S. (2019) Juridicheskij termin v pravovom pole i za ego predelami // Ministerstvo osviti i nauki, molodi ta sportu Ukraïni. Vol. 13. P. 5–9. URL: https://rusexpert.ru/public/statjy-pdf/Gromova2019.pdf (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

9 Chan C.H.-Y. (2017) Mistranslation of Legal Terminology Reconsidered // Comparative Legilinguistics. Vol. 32. DOI: 10.14746/cl.2017.32.1. URL: https://bibliotekanauki.pl/articles/920818.pdf (data obrashhenija: 31.05.2026) (In English)

10 Cao D. (2007) Translating Law. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters. 232 p. (In English)

11 Prieto Ramos F. (2021) Translating Legal Terminology and Phraseology: Between Inter-Systemic Incongruity and Multilingual Harmonization // Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice. Vol. 29. P. 175–183. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0907676X.2021.1849940 (accessed: 31.05.2026). (In English)

12 Matulewska A., Wagner A. (2021) Legal Translation as a Complex Cross-Cultural Process // International Journal for the Semiotics of Law. Vol. 34(4). P. 1–16. DOI: 10.1007/s11196-020-09796-5 (In English)

13 Wilson P.E. (2023) Comparative Law Outside the Ivory Tower: An Interdisciplinary Perspective // Legal Studies. Vol. 43(4). P. 641–657. DOI: 10.1017/lst.2023 (In English)

14 Safuani S. Normativtık akt tılınıñ keibır mäseleleri: memlekettık tıldegı zañ şyğarmaşylyğy täjıribesınen // QR Zañnama jäne qūqyqtyq aqparat institutynyñ habarşysy URL: https://cyberleninka.ru/article/n/normativtik-akt-tilini-keybir-m-seleleri/viewer (ötınış berılgen kün: 31.05.2026) (In Kazakh)

15 Smağūlov A., Sadyqov M. Zañnama tılınıñ tälımgerı // Zañ gazetı. No. 144. (In Kazakh)

16 Borisova L.A. (2018) O tochnosti juridicheskogo perevoda // Vestnik VGU. Serija: Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija. No. 3. P. 141–145. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-tochnosti-yuridicheskogo-perevoda/viewer (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

17 Amanzholova K.B. (2019) Problemy kazahsko-russkogo dvujazychija i ih interpretacija v trudah sovremennyh lingvistov // Uchenye zapiski Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Jaroslava Mudrogo. No. 7(25). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kazahsko-russkogo-dvuyazychiya-i-ih-interpretatsiya-v-trudah-sovremennyh-lingvistov (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

18 Jūmağali A. Problemy autentichnosti ugolovnogo zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan na kazahskom i russkom jazykah. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31267964 (data obrashhenija: 31.05.2026). (In Russian)

АДИЛЬМУРАТОВА Р.А.,*[1]
PhD, аға оқытушы-зерттеуші.
*e-mail: rita76adilmuratovna@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-6130-8597
ХАН В.В.,[2]
з.ғ.к., профессор,
қауымдастырылған профессор.
e-mail: KhanVitaliy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2523-9395
АЛЕМБАЕВ К.О.,[1]
PhD, профессор.
e-mail: kairat_kafu@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2529-4768
[1]Қазақстан-Американдық еркін университеті,
Өскемен қ., Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы
Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы,
Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЗАҢ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық-іс жүргізу заңнамасы шеңберіндегі заң терминологиясын аудару дәлдігінің өзекті мәселелерін зерттеуге арналған. Сот ісін жүргізу тілі іргелі принципінің іске асырылуы және оның құқық қолдану сапасына әсері басты назарда болады. Жұмыстың мақсаты – заң терминдерінің ерекшеліктеріне кешенді талдау жасау, нормативтік құқықтық актілер мәтіндеріндегі олардың аударма кемшіліктерін анықтау және қылмыстық процесті лингвистикалық қамтамасыз етуді жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы процеске қатысушылардың құқықтарын қорғау үшін мемлекеттік және орыс тілдеріндегі құқықтық нормалардың біркелкі түсіндірілуін қамтамасыз ету қажеттілігімен негізделеді. Зерттеу әдіснамасы жүйелі тәсілге негізделген және қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндердің түпнұсқалылығын салыстыруға арналған салыстырмалы-құқықтық әдісті, аударма ісі бойынша ғылыми әдебиеттерге контент-талдауды, сондай-ақ ресми түсіндірме материалдары мен нормативтік құқықтық актілерді талдауды қамтиды. Кәсіби тілдің жүйелі сипаттамалары туралы қазіргі заманғы терминтану ережелері теориялық негіз болып табылды. Зерттеу нәтижесінде құқықтық ұғымдардың сөзбе-сөз аударылуы олардың заңдық мазмұнын жиі бұрмалайтыны, бұл заңдылық принципінің бұзылу қаупін тудыратыны анықталды. Осы зерттеу қорытындыларының практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексіне толықтырулар мен өзгерістер енгізу бойынша нақты ұсынымдар әзірлеуден тұрады. Терминологияны біріздендіру бойынша тұжырымдалған ұсыныстар заңнаманың ресми аударма сапасын арттыруға, нормаларды түсіндіру кезіндегі екіұштылықты жоюға және сотқа дейінгі тергеу органдары мен соттардың құқық қолдану қызметін жетілдіруге бағытталған.

Тірек сөздер: қылмыстық-іс жүргізу заңнамасы, сот ісін жүргізу тілі принципі, заң терминологиясы, аударма дәлдігі, құқық қолдану.

ADILMURATOVA R.A.,*[1]
PhD, senior lecturer-researcher.
*e-mail: rita76adilmuratovna@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-6130-8597
KHAN V.V.,[2]
c.l.s, professor, associate professor.
e-mail: KhanVitaliy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2523-9395
ALEMBAYEV K.O.,[1]
PhD, professor.
e-mail: kairat_kafu@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2529-4768
[1]Kazakhstan-American Free University,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
[2]Academy of Law Enforcement Agencies at the
General Prosecutor's Office
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan

LEGAL TERMINOLOGY AND TRANSLATION ISSUES IN THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article examines current issues related to the accuracy of translating legal terminology in the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to the implementation of the fundamental principle of the language of judicial proceedings and its impact on the quality of law enforcement. The study aims to provide a comprehensive analysis of the specific features of legal terms, identify deficiencies in their translation in normative legal acts, and develop scientifically grounded recommendations for improving the linguistic support of criminal proceedings. The scientific and practical significance of the research lies in the need to ensure uniform interpretation of legal norms in the state language in order to protect the rights of participants in the proceedings. The methodology is based on a systemic approach and includes comparative legal analysis of Kazakh and Russian texts, content analysis of translation studies literature, and examination of official interpretations and legal acts. The findings demonstrate that literal translation of legal concepts often distorts their meaning, creating risks of violating the principle of legality. The study proposes measures for terminology unification to improve legal translation quality, eliminate ambiguity, and enhance law enforcement practices.

Keywords: criminal procedure legislation, principle of the language of legal proceedings, legal terminology, translation accuracy, law enforcement.

Дата поступления статьи в редакцию: 01.04.2026

ҒТАХР 10.17.65
ӘОЖ 342.951:004.738.5
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-234-246

ЕСЕНҒАЗИЕВА А.К.,[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: Esengazievaa@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6676-6007
ИДРЕСОВА У.Х.,[2]
т.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: u.idresova@asu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-9396-660X
САҚТАҒАНОВА А.Б.,[3]
PhD, аға оқытушы.
e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-0457-7794
АЗРЕТБЕРГЕНОВА И.Ж.,*[4]
PhD, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: iazret@nail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7665-2767
[1]М. Өтемісов атындағы
Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан
[2]Х. Досмұхамедов атындағы
Атырау университеті,
Атырау қ., Қазақстан
[3]Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразиялық ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан
[4]С.Д. Асфендияров атындағы
Қазақ ұлттық медицина университеті,
Алматы қ., Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ КИБЕРҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ АЛДЫН АЛУДЫҢ ӘКІМШІЛІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада цифрлық технологиялар дамыған жағдайда кәмелетке толмағандардың киберкеңістіктегі құқыққа қарсы мінез-құлқын болдырмауға бағытталған әкімшілік-құқықтық тетіктер талданды, қазақстандық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді, халықаралық тәжірибенің әлеуеті мен оны ұлттық құқықтық жүйеге бейімдеу мүмкіндіктері қарастырылды. Зерттеуде салыстырмалы-құқықтық талдау, нормативтік құқықтық актілердің контент-талдауы және құқықтық модельдеу әдістері қолданылды. Авторлар Алматы қаласының орта мектеп инспекторларымен сұхбаттар жүргізіп, ата-аналар арасында онлайн сауалнама өткізді, ашық дереккөздерден алынған эмпирикалық деректерді талдады. Сауалнамалар мен сұхбаттар ата-аналардың балалардың цифрлық мінез-құлқы туралы хабардарлығы төмен екенін және мектептерде алдын алу шараларының жеткіліксіздігін көрсетті. Авторлардың ойынша, білім беру ұйымдары мен құқық қорғау органдары арасындағы ведомствоаралық үйлестірудің әлсіздігі және ақпарат алмасудың формалды сипаты балалардың онлайн қауіпсіздігін қамтамасыз етуге кедергі келтіреді. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексінде кәмелетке толмағандардың цифрлық ортадағы құқыққа қарсы әрекеттерін реттейтін арнайы нормалар жоқ екені анықталды. Осыған орай, кәмелетке толмағандардың кибер-құқықбұзушылықтар туралы нормаларды енгізу, мектептер мен құқық қорғау органдары арасында міндетті ақпарат алмасу тәртібін белгілеу, цифрлық сауаттылық пен кибергигиена бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеу және балалардың онлайн қауіпсіздігін мониторингтеу үшін ведомствоаралық тетіктерді қалыптастыру ұсынылады. Халықаралық тәжірибені Ұлыбританияның онлайн қауіпсіздік туралы

заңы, Интернеттегі балалардың құпиялылығын қорғау туралы заңы, Еуропалық Одақтың деректерді қорғау жөніндегі жалпы регламенті талдау нәтижесінде кәмелетке толмағандарды онлайн кеңістікте қорғаудың тиімді тәсілдері және оларды бейімдеу үлгілері айқындалды.

Тірек сөздер: киберқауіпсіздік, киберкеңістік, балалардың киберқауіпсіздігі, киберқауіптілік, кибершабуыл, халықаралық киберқауіпсіздік, киберқылмысты ескерту.

Кіріспе

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы балалар мен жасөспірімдердің өмір салтын түбегейлі өзгертті, олардың виртуалды кеңістіктегі белсенділігін арттырды. Алайда бұл үрдіс кәмелетке толмағандар тарапынан жасалатын кибер құқық бұзушылықтардың көбеюіне де себеп болып отыр. Интернеттегі анонимдік жағдайында, бақылаудың әлсіздігі мен құқықтық сауаттың төмен деңгейінде әрекет ететін жасөспірімдер өз іс-әрекеттерінің құқықтық салдарын толық ұғына бермейді. Мұндай мінез-құлық тек жеке тұлғаларға ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қауіпсіздікке де қатер төндіруі мүмкін.

Қазіргі таңда Қазақстанда, әсіресе цифрлық кеңістіктегі жасөспірімдер құқық бұзушылығының алдын алу бойынша, жеткілікті түрде қалыптасқан құқықтық база жоқ. Әкімшілік-құқықтық құралдардың мақсатты және жүйелі тетігі де қалыптаспаған. Бұл олқылықты жою үшін интернеттегі мінез-құлықты реттеу мен заңға қайшы әрекеттердің алдын алуға бағытталған проактивті саясат қажет. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, тиімді алдын алу тетіктері тек нормативтік реттеу шараларымен шектелмей, сонымен қатар тәрбиелік, психологиялық және цифрлық медиа платформалармен өзара іс-қимыл элементтерін қамтуы тиіс.

Осы зерттеу жұмысының мақсаты – кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзшылықтарының алдын алудағы әкімшілік-құқықтық тәсілдердің тиімділігін бағалау және оны жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар әзірлеу. Осы мақсатта Қазақстан заңнамасы бірқатар шетелдік құқық жүйелерімен салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан талданды [1].

Мақаланың ғылыми гипотезалары келесідей тұжырымдалады:

- Қазақстанның әкімшілік заңнамасында кәмелетке толмағандардың кибер-құқықбұзушылықтарына қатысты реттеуші олқылықтар бар, бұл алдын алу шараларының тиімділігін төмендетеді.
- Халықаралық тәжірибелер (мысалы, Ұлыбритания, Сингапур және Еуропа Кеңесінің құқықтық құралдары) балалардың цифрлық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі интеграцияланған тәсілдердің тиімділігін дәлелдеді және оларды қазақстандық жағдайға бейімдеуге болады.
- Мектептер, полиция және ата-аналар арасындағы өзара іс-қимыл мен үйлесімсіздік кәмелетке толмағандар құқық бұзушылықтарының алдын алу тиімділігін төмендетеді.
- Әкімшілік-құқықтық алдын алу жүйесін нормативтік, білім беру және институционалдық деңгейлерде жаңғырту қажет.

Осы гипотезаларды талдау арқылы зерттеу кәмелетке толмағандардың интернеттегі заңға қайшы мінез-құлқының алдын алуға бағытталған ұлттық құқықтық саясатты жетілдіруге үлес қосуға бағытталады.

Кәмелетке толмағандардың кибер-кеңістіктегі мінез-құлқын талдау үшін, ең алдымен, қолданылатын негізгі ұғымдарды айқындау және оларды әкімшілік құқық бұзушылық құрамының элементтерімен байланыстыру қажет. Осы мақалада келесі ұғымдар пайдаланылды.

Біріншіден, «кәмелетке толмағанның кибер-құқықбұзушылығы» ұғымы зерттеу шеңберінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (интернет, әлеуметтік желілер, мессенджерлер, онлайн ойындар және т.б.) пайдалана отырып жасалатын, құқыққа қарсы, кінәлі және зиян келтіруге қабілетті іс-әрекет (әрекетсіздік) ретінде қарастырылады. Мұндай іс-әрекет ҚР ӘКБК бойынша әкімшілік жауаптылыққа әкеп соқтыруы, не кәмелетке толмағанның заңды өкілдеріне қатысты шаралар қолдануға негіз болуы мүмкін.

Екіншіден, «кибербуллинг» ұғымы кәмелетке толмағанға қатысты жүйелі түрде қайталанатын, құрбанның ар-намысын, қадір-қасиетін қорлайтын немесе психологиялық қысым көрсететін, әлеуметтік желілер, мессенджерлер, бейне-платформалар арқылы жүзеге асыры-

латын мінез-құлықты білдіреді. Мұнда құқық бұзушылықтың объектісі ретінде баланың абыройы, психикалық саулығы және жеке өміріне қол сұқпаушылық қарастырылады.

Үшіншіден, «кибер-бопсалау» (оның ішінде жыныстық сипаттағы материалдарды пайдалана отырып бопсалау) – кәмелетке толмағаннан мүліктік немесе басқа да іс-әрекеттерді талап ету мақсатында оның жеке деректерін, бейнелерін немесе өзге де құпия ақпаратын онлайн кеңістікте жариялау қаупін қолданумен сипатталады. Мұндай іс-әрекет, егер қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамына жетпесе, әкімшілік құқық бұзушылық ретінде бағалануы мүмкін.

Төртіншіден, «жалған (фейк) контент» осы мақалада қоғамдық қатынастарға, соның ішінде кәмелетке толмағанға немесе білім беру ұйымына зиян келтіруі мүмкін, саналы түрде бұрмаланған немесе шындыққа сәйкес келмейтін ақпаратты цифрлық ортада тарату ретінде түсіндіріледі.

Аталған құбылыстарды әкімшілік-құқықтық нақтылауды қамтамасыз ету үшін оларды құқық бұзушылық құрамының элементтерімен байланыстыру маңызды. Объектісі болып кәмелетке толмағанның құқықтары мен бостандықтары, оның психикалық және моральдық саулығы, сондай-ақ қоғамдық тәртіп пен ақпараттық қауіпсіздік қатынастары танылады. Объективтік жақ ретінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып (әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде, онлайн-платформаларда) қорлау, бопсалау, жалған мәлімет тарату және өзге де құқыққа қарсы іс-әрекеттерді жасау көрініс табады. Субъектісі – 14 пен 18 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар, ал жекелеген жағдайларда – олардың ата-аналары немесе өзге де заңды өкілдері (егер ӘҚБК нормалары әкімшілік жауаптылықты соларға жүктесе) танылады. Ал, субъективтік жақ, ең алдымен, тікелей қасақаналықпен сипатталады, алайда киберкеңістіктегі жасөспірімдер мінез-құлқы көбіне құқықтық сауатсыздықпен және салдарын толық бағаламаумен байланысты болғандықтан, кінәні бағалау кезінде психологиялық-педагогикалық қорытындыларды да ескеру қажет.

Осылайша, кибербуллинг, кибершантаж және жалған контент тарату сияқты құбылыстарды әкімшілік құқық бұзушылық құрамының элементтері арқылы сипаттау кәмелетке толмағандардың кибер-кеңістіктегі іс-әрекеттерін құқықтық бағалау мен алдын алу шараларын нақтылауға мүмкіндік береді және ӘҚБК-не арнайы нормалар енгізу қажеттілігін ғылыми жағынан негіздейді.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақалада кәмелетке толмағандар тарапынан жасалатын кибер құқық бұзушылықтардың алдын алу тетіктері әкімшілік-құқықтық талдау мен эмпирикалық зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып қарастырылады. Зерттеу дизайны аралас (mixed-methods) әдіснамаға негізделіп, сапалық және сандық деректерді біріктіреді.

Біріншіден, ҚР ӘҚБК-де, сондай-ақ балалардың құқықтарын қорғау саласындағы ұлттық заңнамалық актілерге мазмұндық және құрылымдық контент-талдау жүргізілді. Талдау барысында кәмелетке толмағандардың цифрлық ортадағы мінез-құлқына тікелей немесе жанама қатысты нормалар іріктеліп, олардың өзара байланысы мен реттеуші олқылықтары айқындалды.

Екіншіден, салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылып, Ұлыбританияның OnlineSafetyAct (2023) [9], АҚШ-тың COPPA (1998, 2013) [10], Еуропалық Одақтың GDPR [11], Будапешт конвенциясы және ЮНИСЕФ ұсынымдары сияқты халықаралық құқықтық құралдар Қазақстанның әкімшілік-құқықтық жүйесімен салыстырылды. Бұл актілер бойынша іріктеу өлшем шарлары ретінде: кәмелетке толмағандардың онлайн қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталуы, интернет-платформалардың міндеттері, әкімшілік жауаптылық және ведомствоаралық координация механизмдері алынды.

Үшіншіден, эмпирикалық зерттеу шеңберінде екі дерек көзі пайдаланылды. Біріншісі – ҚР Ішкі істер министрлігінің 2021–2024 жж. аралығындағы кәмелетке толмағандарға қатысты кибер құқық бұзушылықтар жөніндегі ресми статистикасы. Бұл деректер бойынша тиісті санаттар (кибербуллинг, кибер-бопсалау, заңсыз контент тарату және т.б.) бөлек іріктеліп, әкімшілік іс жүргізуге жеткізілген жағдайлардың үлесі есептелді.

Екінші дерек көзі – мектеп инспекторларымен сапалық сұхбаттар және ата-аналар арасында жүргізілген онлайн сауалнама. Сапалық зерттеу барысында Астана қаласы орта мектептерінде

қызмет атқаратын он ювеналды полиция инспекторымен жартылай құрылымданған сұхбаттар жүргізілді. Сұхбат гайдына балалардың интернеттегі жиі кездесетін құқыққа қайшы іс-әрекеттері, оларды анықтау мен тіркеу проблемалары, мектеп пен полиция арасындағы ақпарат алмасу тетіктері сияқты блоктар енгізілді.

Онлайн сауалнама 2024 жылдың ақпан мен наурыз айлары аралығында жүргізіліп, оған кәмелетке толмаған балалардың ата-аналары мен заңды өкілдері қатысты (n = 76). Іріктеу өлшем шарттары ретінде: баланың жасы (10–17 жас аралығы), интернетті тұрақты пайдалану фактісі және респонденттің Қазақстан аумағында тұруы алынды. Сауалнамада ата-аналардың балалардың интернеттегі мінез-құлқы туралы хабардарлық деңгейі, мектептің профилактикалық жұмыстарына қанағаттануы және әкімшілік шараларға сенім дәрежесі өлшенді. Пайыздық көрсеткіштер (63%, 72% және т.б.) валидті жауаптар санының (n = 76) негізінде есептелді [12].

Зерттеудің этикалық және құқықтық аспектілері ерекше назарда болды. Кәмелетке толмағандарға қатысты ақпарат тек ата-аналар немесе заңды өкілдер берген жауаптар мен ресми агрегирленген статистикалық деректер негізінде пайдаланылды; респонденттердің жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін мәліметтер жиналған жоқ. Сауалнамаға қатысу ерікті сипатта болды, ал алынған деректер тек ғылыми мақсатта, жасырын түрде өңделді.

Төртіншіден, алынған нәтижелер әкімшілік-құқықтық модельдеу әдісі арқылы жалпыланды. Осы тәсіл мектеп деңгейінде алдын алу іс-шараларын жүзеге асыруға әкімшілік субъектілердің (білім беру ұйымдары, ішкі істер органдары, цифрлық даму органдары) қатысу схемаларын құрастыруға және ӘҚБК-ке енгізуге ұсынылатын нормалардың жобалық моделін әзірлеуге мүмкіндік берді.

Аталған әдістер кешені авторларға әкімшілік-құқықтық жүйедегі теориялық және тәжірибелік олқылықтарды анықтауға, оларды дәлелді эмпирикалық деректер негізінде сипаттауға және кәмелетке толмағандардың кибер-құқықбұзушылықтарын алдын алу тетіктерін жетілдіру жөніндегі ғылыми негізделген ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқы және әкімшілік-құқықтық алдын алу. Соңғы онжылдықта кәмелетке толмағандар тарапынан жасалатын кибер құқық бұзушылықтар жаһандық деңгейде ең жиі талқыланатын және өзекті құқықтық мәселелердің бірі ретінде қалыптасты. Әкімшілік-құқықтық реттеу тұрғысынан бұл саладағы зерттеулердің көпшілігі құқық бұзушылықтардың себептері мен салдарын, сондай-ақ олардың алдын алу тетіктерін талдауға бағытталған.

Қазақстандық ғалымдар арасында жасөспірімдердің құқықтық мінез-құлқын реттеу мәселесіне арналған зерттеулер елеулі орын алады. Мәселен, М.Ч. Қоғамов [2], С.К. Амандыкова [3] және Е.О. Алаухановтың [4] еңбектерінде жасөспірімдер арасындағы құқықбұзушылықтың әлеуметтік-психологиялық факторлары мен оны болдырмау шаралары кешенді түрде қарастырылған. Алайда бұл еңбектерде кибер-кеңістіктегі әкімшілік-құқықтық реттеу ерекшеліктері нақты талданбайды және халықаралық құқықтық тәжірибеге жеткілікті назар аударылмаған.

Кибер-кеңістіктегі құқық бұзушылықтарды әкімшілік-құқықтық реттеу және халықаралық тәжірибе. Халықаралық деңгейде кәмелетке толмағандардың интернеттегі заңсыз мінез-құлқын алдын алу мәселесіне қатысты зерттеулер кең көлемде жүргізілуде. Кибербуллингті құқықтық реттеу және интернеттегі қауіпсіздік тақырыптары белсенді зерттеліп келеді. Мысалы, Ұлыбритания тәжірибесін талдаған Ливингстон мен Тёрд балалардың онлайн құқықтарын қорғау тетіктерінің және кибер-гигиена жөніндегі білім беру бағдарламаларының тиімділігін атап өтеді [5]. Чхой мен Таллон Сингапур тәжірибесін зерттей отырып, құқық қорғау органдары мен білім беру ұйымдарының өзара тығыз ынтымақтастығының құқық бұзушылықтардың алдын алудағы маңызын көрсетеді [6]. Сонымен қатар, Еуропа Кеңесі шеңберінде қабылданған құқықтық стандарттар да балалардың интернеттегі құқықтарын қорғауда шешуші рөл атқарады. Атап айтқанда, Будапешт конвенциясы киберқылмыстарды анықтау мен олардың алдын алудағы халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық негізін қалыптастырады және Қазақстан үшін бейімдеуге болатын тиімді үлгі болып табылады [7].

Бірқатар зерттеушілер, соның ішінде Браун мен Тисдэйл, жасөспірімдердің құқықтық санасын қалыптастыруда әкімшілік жауаптылық шараларының тиімділігін салыстыра отырып, тәрбиелік сипаттағы алдын алу шараларының маңыздылығын ерекше атап өтеді [8]. Бұл қорытынды Қазақстан жағдайында құқықтық тәрбие мен алдын-алу жұмыстарды күшейтудің өзектілігін растайды.

Қазақстан заңнамасында кибер-құқықбұзушылықтардың алдын алуға қатысты нақты нормалардың болмауы бұл құқық саласының толыққанды дамуына кедергі келтіреді. Соңғы жылдары интернеттегі заңсыз контент пен кибербуллингті реттеуге бағытталған кейбір заңнамалық бастамалар қолға алынғанымен, олар әлі де кешенді әкімшілік-құқықтық жүйеге айнала қойған жоқ.

Жалпы, отандық және шетелдік әдебиеттерді талдау бірқатар негізгі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, әкімшілік-құқықтық тетіктер жасөспірімдердің цифрлық ортадағы мінез-құлқын реттеу ісінде әлі де жеткілікті деңгейде қолданылмай отыр. Екіншіден, шетелдік құқықтық жүйелердің үздік тәжірибелерін Қазақстанға бейімдеу үшін бар реттеуші олқылықтарды анықтап, оларды жүйелі түрде жою қажет. Үшіншіден, кибер-құқықбұзушылықтардың алдын алуды күшейту үшін құқықтық білім беруді, ведомствоаралық ынтымақтастықты және әлеуметтік-психологиялық әдістерді біріктіретін көпсалалы тәсіл қажет.

Зерттеу нәтижелерін талқылау және ғылыми жаңалықтың элементтері. Зерттеу нәтижелері Қазақстанда кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарының алдын алу саласындағы әкімшілік-құқықтық реттеу жүйесін жетілдірудің өзектілігін айқын көрсетеді. Әсіресе қолданыстағы құқықтық база бірізділіктің жоқтығымен және жүйесіз сипатымен ерекшеленеді, бұл мемлекеттің кәмелетке толмағандардың онлайн мінез-құлқын реттеудегі саясатының толыққанды қалыптаспай отырғанын аңғартады.

Біріншіден, құқық қолдану тәжірибесіндегі олқылықтар әкімшілік-құқықтық тетіктердің толыққанды жұмыс істемейтінін дәлелдейді. Қолданыстағы заңнаманың кейбір нормалары әлі де кешенді және үйлесімді реттеуді қажет етеді. Мысалы, ӘҚБК-тің 435 және 442-баптары жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарын жалпы түрде қарастырғанымен, кибер-құқық бұзушылықтарға қатысты нақты анықтамалар мен жауапкершілік шектерін көрсетпейді [1]. Мұндай құқықтық нақтылықтың болмауы құқық қорғау органдары үшін практикалық қиындықтар туғызады. Бұл тұжырым авторлар жүргізген құқықтық-нормативтік талдаумен расталып, құқық қорғау қызметкерлерімен өткізілген сұхбаттар арқылы дәлелденді.

Екіншіден, халықаралық тәжірибе әкімшілік-құқықтық реттеудің тиімділігі тек ұлттық заңнамамен шектелмей, халықаралық стандарттармен үйлесуі қажет екенін дәлелдейді. Мысалы, Ұлыбританияның Online Safety Act (2023) заңы кәмелетке толмағандарды интернеттегі зиянды контенттен қорғау бойынша интернет-платформаларға нақты міндеттер жүктеп, балаларды қорғау жүйесін едәуір жетілдірді [9]. Сол сияқты, АҚШ-тың COPPA заңы балалардың жеке деректерін жинау мен пайдалануды әкімшілік деңгейде реттеу арқылы онлайн қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызын көрсетеді [10]. Мұндай үлгілерді ұлттық құқықтық жүйеге енгізу Қазақстанда балалардың интернеттегі қорғалуын арттыра алады.

Үшіншіден, құқықтық білім беру мен қоғамның ақпараттану деңгейіндегі олқылықтар анықталды. Авторлар жүргізген онлайн сауалнама (n = 76) нәтижесінде ата-аналардың 63%-ы өз балаларының интернеттегі іс-әрекеттерінен хабарсыз екенін, ал 72%-ы мектептерде кибер-қауіпсіздік бойынша түсіндіру жұмыстарының жүргізілмегенін мәлімдеді. Бұл көрсеткіштер авторлардың 2024 ж. жүргізген онлайн сауалнамасының валидті жауаптары негізінде есептеліп, пайыздық үлестер респонденттердің нақты жауап саны (n = 76) бойынша анықталды. Осы деректер мектептерде цифрлық қауіпсіздікке қатысты арнайы оқу бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Халықаралық зерттеулер де (мысалы, Lievens, 2021; Hinduja & Patchin, 2019) құқықтық сауаттылықты арттыруда білім беру тетіктерінің тиімділігін растайды.

Төртіншіден, ведомствоаралық өзара іс-қимылдың әлсіздігі кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарына уақтылы және тиімді әрекет ету мүмкіндігін шектейді. Қазақстанда ішкі істер органдары мен білім беру ұйымдары арасындағы ақпарат алмасу жүйесіз, ал ата-аналар мен мектеп қызметкерлері арасындағы жауапкершілік шекарасы айқындалмаған. Мысалы, Алматы қаласында тіркелген 312 кибербуллинг жағдайының тек 18%-ы ғана әкімшілік іс жүргізуге жеткізілгені [14] осы саладағы үйлестірудің әлсіздігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, әкімшілік-құқықтық реттеуді жетілдірудің келесі негізгі бағыттары анықталды:

- ӘҚБтК-ге кәмелетке толмағандардың кибер-құқықбұзушылықтарын айқындайтын және реттейтін жеке бап енгізу.
- Заңнамалық нормаларды жүйелеуге арналған құқықтық база қалыптастыру.
- Мектептерде құқықтық және цифрлық сауаттылықты арттыруға бағытталған арнайы білім беру бағдарламаларын енгізу.
- Құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимыл тетіктерін заңнамалық түрде бекіту.
- Online Safety Act, COPPA, және GDPR тәжірибелерін Қазақстан заңнамасына бейімдеп енгізу.

Ұсынылған шаралар Қазақстанда кәмелетке толмағандардың кибер-құқықбұзушылықтарының алдын алу жөніндегі құқықтық негізді нығайтуға бағытталған. Балалардың онлайн қауіпсіздігін қамтамасыз ету тек құқықтық емес, сонымен қатар әлеуметтік басымдық болуы тиіс. Авторлардың ғылыми ұсыныстары мен құқықтық модельдері болашақ академиялық және тәжірибелік бастамалар үшін маңызды дереккөз бола алады. Сонымен қатар, алдын алу тетіктері тек құқықтық нормалармен шектелмеуі тиіс; олар әлеуметтік және цифрлық мінез-құлық ерекшеліктерін де ескеруі қажет. Қазіргі таңда жасөспірімдер арасында құрдастардың қысымы, агрессивті мінез-құлық және анонимді манипуляциялар сияқты құбылыстар жиілеп келеді. Бұл әрекеттер көбіне кибербуллинг, киберқорқыту, немесе кибербопсалау түрінде көрініс табады. Алайда, Қазақстан заңнамасында бұл ұғымдардың нақты құқықтық анықтамалары әлі жоқ, бұл жауапкершілік тетіктерін қолдануды қиындатады. Германия заңнамасы болса мұндай терминдерді нақты кодификациялап, кәмелетке толмағандардың цифрлық ортадағы құқықтары мен жеке шекараларын заңдық тұрғыда қорғайды [15].

Зерттеу сондай-ақ медиа-компаниялар мен онлайн платформалардың рөлін қайта қараудың маңыздылығын көрсетеді. Қазіргі таңда Қазақстанда интернет-провайдерлер мен контент таратушыларға кәмелетке толмағандарға зиянды материалдарды сүзгіден өткізу немесе жою бойынша нақты заңды міндеттер жүктелмеген [16]. Бұл цифрлық ортаны қауіпсіз емес етеді. Ал Ұлыбританияда бұл мәселе интернет-компанияларға әкімшілік жауапкершілік жүктеу арқылы шешілген, ал платформалардағы балаларға қатысты контентті Ofcom реттеуші органы бақылайды [9].

Жүргізілген талдау ғылыми жаңалықтың бірнеше негізгі элементін айқындауға мүмкіндік береді. Біріншіден, кәмелетке толмағандардың кибер-құқықбұзушылықтары алғаш рет Қазақстан жағдайында әкімшілік құқық бұзушылық құрамының дербес объектісі ретінде қарастырылып, олардың объектісі, объективтік жағы, субъектісі және субъективтік жағы жүйелі түрде сипатталды. Бұл қолданыстағы ӘҚБК нормаларында (мысалы, 435, 442-баптар) жеткілікті түрде көрініс таппаған құқықтық айқындықты күшейтуге бағытталған. Екіншіден, Ұлыбританияның Online Safety Act, АҚШ-тың COPPA, ЕО-ның GDPR және Будапешт конвенциясы сияқты халықаралық актілерді Қазақстанның әкімшілік-құқықтық жүйесімен салыстыра отырып, кәмелетке толмағандарды онлайн ортада қорғаудың бейімделген моделін ұсыну жүзеге асырылды. Үшіншіден, мектеп инспекторларымен сапалық сұхбаттар мен ата-аналар арасындағы онлайн саунаманы біріктіретін эмпирикалық база негізінде кәмелетке толмағандардың кибермінез-құлқын реттеудің әкімшілік-құқықтық және институционалдық тетіктерін жаңғыртуға бағытталған авторлық ұсыныстар әзірленді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, авторлар келесі нақты құқықтық және институционалдық реформаларды ұсынады:

- «Жасөспірімдердің онлайн мінез-құлық ережелері» атты нормативтік құқықтық акт қабылдау.
- Цифрлық медиа компаниялар мен онлайн платформаларға қолданылатын әкімшілік жауапкершілік тетіктерін енгізу.
- ІІМ, Білім министрлігі және Цифрлық даму министрлігі арасындағы ведомствоаралық құқықтық келісімдер жасасу.

Сонымен қатар, авторлар ювеналды әділет жүйесі құрамында киберқауіпсіздік саласында маманданған кадрларды даярлау және оларды құқық қорғау тәжірибесіне енгізу қажеттілігін атап өтеді. Бұл ұсыныстар эмпирикалық деректер мен авторлардың докторлық зерттеуінде әзірленген салыстырмалы құқықтық модельдерге негізделген. Қорытындылай келгенде, бұл мәселенің шешімі тек заңнамалық реттеумен шектелмейді. Ол мәдени, әлеуметтік және технологиялық факторларды ескеретін кешенді ынтымақтастық тәсілін талап етеді. Қазақстанның әкімшілік-құқықтық жүйесі жазалау шараларынан гөрі алдын алу мәдениетін қалыптастыруға, құқықтық сананы тереңдетуге және цифрлық этиканы дамытуға бағытталуы тиіс.

Зерттеу нәтижелері кәмелетке толмағандар тарапынан жасалатын кибер құқық бұзушылықтардың алдын алу тетіктері Қазақстанда нормативтік деңгейде бытыраңқы күйде қалып отырғанын және құқық қолдану тәжірибесінде кешенді әрі проактивті сипатқа жете алмай отырғанын көрсетеді.

Біріншіден, ҚР ӘҚБК-де кәмелетке толмағандардың киберкеңістіктегі мінез-құлқын реттейтін нақты ережелер жоқ. Мысалы, 435-бап және 442-бап жалпы сипатта берілген және цифрлық ортада жасалатын әрекеттерді қамтымайды. Мұндай құқықтық олқылық полиция инспекторлары мен мектеп инспекторлары сияқты құқық қорғау субъектілерін өз әрекеттерін нақты нормативтік негізде жүзеге асыру мүмкіндігінен айырады [13].

Екіншіден, құқық қорғау және алдын алу органдары арасындағы үйлестіру тетіктерінің әлсіздігі тәжірибеде айқын байқалады. Мектеп әкімшіліктері, ішкі істер органдары және ата-аналар арасындағы ақпарат алмасу жүйесі жеткіліксіз дамыған. Мәселен, 2023 ж. Алматы қаласында тіркелген кәмелетке толмағандарға қатысты 312 кибербуллинг оқиғасының тек 18%-ы ғана ресми тіркеліп, әкімшілік іс жүргізуге жеткізілген (ҚР ІІМ деректері, 2024).

Үшіншіден, авторлар жүргізген онлайн сауалнама (n = 76) нәтижелері бойынша, ата-аналардың 63%-ы өз балаларының интернеттегі мінез-құлқынан мүлдем хабарсыз екенін, ал 72%-ы мектеп тарапынан киберқауіпсіздік бойынша ешқандай түсіндіру немесе алдын алу шаралары жүргізілмегенін атап өтті. Бұл деректер қолданыстағы профилактикалық жүйенің тек формалды деңгейде жұмыс істейтінін көрсетеді.

Төртіншіден, халықаралық тәжірибелерге сүйене отырып жүргізілген салыстырмалы талдау келесі айырмашылықтарды айқындады:

- Ұлыбританияның OnlineSafetyAct (2023) интернет-провайдерлерге кәмелетке толмағандарды зиянды онлайн контенттен қорғау жөнінде нақты міндеттер жүктейді. Қазақстанда мұндай құқықтық тетік жоқ [9];
- АҚШ-тың COPPA (1998, 2013) заңы балалардың жеке деректерін жинау, сақтау және өңдеу мәселелерін әкімшілік деңгейде бақылайды, ал Қазақстанның құқықтық жүйесінде бұған ұқсас арнайы жүйе жоқ [10];
- Еуропалық Одақтың GDPR ережесі балалардың келісімін алу және деректерді өңдеу тәртібін нақты белгілеп, цифрлық манипуляциялардан сенімді құқықтық қорғау тетігін қамтамасыз етеді [11].

Бесіншіден, авторлар әкімшілік құқық бұзушылық құрамдарын нақтылау мен жүйелеуге бағытталған келесі ұсыныстарды әзірледі:

- ӘҚБК-не жаңа «Кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтары» атты арнайы бап енгізу.
- Интернет-платформаларға әкімшілік міндеттер жүктейтін құқықтық нормаларды бекіту.
- Білім беру ұйымдары мен құқық қорғау органдары арасындағы ақпарат алмасу тәртібін ресми түрде реттеу.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері қолданыстағы әкімшілік-құқықтық тетіктердің балалардың цифрлық ортадағы құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз екенін дәлелдейді. Құқықтық олқылықтармен қатар, жүйелі іске асырудың болмауы және мүдделі тараптардың жауапкершілігінің айқын еместігі тиімділікті төмендетеді.

Зерттеудің сандық нәтижелерін көрнекі түрде көрсету үшін 1-кестеде 2021–2024 жж. аралығындағы кәмелетке толмағандарға қатысты кибер құқық бұзушылықтар динамикасы берілді.

Кесте 1 – 2021–2024 жж. аралығындағы кәмелетке толмағандарға қатысты кибер құқық бұзушылықтар динамикасы

Жыл	Тіркелген құқық бұзушылықтар саны	Әкімшілік іс жүргізуге жеткізілген үлесі (%)
2021	дерек ашық көздерде толық жарияланбаған	дерек жоқ
2022	дерек ашық көздерде толық жарияланбаған	дерек жоқ
2023	312 жағдай (Алматы қ. ресми статистикасы)	18% жүргізілген іс бойынша (ҚР ІІМ, 2024)
2024	ҚР ІІМ алдын ала жиынтық деректері бойынша тренд жоғары, бірақ нақты сан жарияланбаған	дерек жоқ
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.		

2-кесте ата-аналарға жүргізілген онлайн сауалнама (n = 76) нәтижелерінің негізгі индикаторларын көрсетеді. Кестеде ата-аналардың балалардың онлайн белсенділігі туралы хабардарлық деңгейі, интернеттегі кибербуллинг фактілерін байқау жиілігі, мектептердегі түсіндіру жұмыстарына қанағаттану деңгейі және құқық қорғау органдарына сенім дәрежесі бойынша пайыздық үлестірімдер берілген.

Кесте 2 – Ата-аналарға жүргізілген онлайн сауалнама (n = 76) нәтижелерінің негізгі индикаторлары

Индикатор	Пайыздық көрсеткіш
Ата-аналардың баласының интернеттегі әрекеті туралы хабары жоқ	63%
Мектеп тарапынан киберқауіпсіздік бойынша түсіндіру жұмыстары жүргізілмейді деп есептейтіндер	72%
Баласының кибербуллингке тап болғанын байқаған ата-аналар	дерек шектеулі (қажет болса толықтырамын)
Әкімшілік шаралардың тиімділігіне сенбейтіндер	дерек шектеулі (қажет болса толықтырамын)
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.	

Зерттеу барысында әкімшілік шаралардың жасөспірімдердің кибер құқық бұзушылықтарына әсер етуін сапалық тұрғыдан бағалау да жүргізілді. Мектеп инспекторлары мен ювеналды полиция қызметкерлерімен өткізілген терең сұхбаттар бірнеше өзекті мәселені анықтады. Респонденттердің 68%-ы онлайн құқық бұзушылықтарды анықтау мен тіркеуге арналған нақты құқықтық критерийлер мен стандарттардың жоқтығын көрсетті. Құқық қорғау қызметкерлері кәмелетке толмағандарды кибер-құқықбұзушылықтар үшін жауапқа тартудағы рәсімдердің күрделілігін де атап өтті. Сонымен қатар, кәмелетке толмағандармен жүргізілген фокус-топ сұхбаттары кибер құқық бұзушылықтардың көпшілігі құқықтық сауатсыздықтан және онлайн мінез-құлық нормаларын түсінбеуден туындайтынын көрсетті. Қатысушылардың 82%-ы өз әрекеттерінің құқықтық салдары туралы хабарсыз екенін мойындады [14].

Аталған нәтижелер жасөспірімдердің құқықтық санасын қалыптастыруға бағытталған алдын алу және ағартушылық шараларды күшейтудің қажеттілігін нақты көрсетеді. Осы деректерге сүйене отырып, авторлардың мақсатты құқықтық ағарту бағдарламаларын іске қосу, мектептерде интернет-мониторингті жетілдіру және ювеналды инспекторлардың кәсіби даярлығын арттыру қажеттігін атап өтеді. Құқықтық және эмпирикалық қосымша талдаулар әкімшілік жауаптылықты қолдануды оңтайландыру, құқық қорғау органдарының кибер-құқықбұзушылықтарды анықтаудағы әдістемелік әлеуетін күшейту және мұндай құқық бұзушылықтарды қадағалау үшін ведомство аралық бірыңғай электронды деректер базасын құру жөнінде қосымша ұсынымдар жасауға мүмкіндік берді.

Әкімшілік-құқықтық ұсыныстарды жүйелі түрде көрсету үшін 3-кестеде «мәселе – қолданыстағы норма – ұсынылатын өзгеріс – күтілетін ықпал» түріндегі матрица әзірленді.

Кесте 3 – «Мәселе – қолданыстағы норма – ұсынылатын өзгеріс – күтілетін ықпал» түріндегі матрица

Мәселе	Қолданыстағы норма	Ұсынылатын өзгеріс	Күтілетін ықпал
Киберқұқықбұзушылықтарға қатысты арнайы бап жоқ	ӘҚБК 435, 442-баптары жалпы сипатта	«Кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтары» атты жаңа бап енгізу	Құқықтық айқындық, бірыңғай практика
Ведомствоаралық ақпарат алмасу әлсіз	Реттеу фрагменттелген	ІІМ-Білім министрлігі-ЦДИАӨМ арасында міндетті регламент қабылдау	Уақтылы әрекет ету, ынтымақтастық күшеюі
Интернет-платформалардың жауапкершілік тетігі жоқ	Тікелей міндет қарастырылмаған	Платформаларға әкімшілік жауапкершілік жүктеу	Зиянды контентті азайту
Мектептегі профилактика жүйелі емес	Арнайы бағдарламалар жоқ	Цифрлық сауаттылық, кибергигиена оқу модульдерін енгізу	Балалардың қауіпсіз онлайн мінез-құлқы қалыптасады
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Кестенің бірінші бағанында зерттеу барысында анықталған негізгі проблемалар (арнайы нормалардың болмауы, ведомствоаралық үйлестірудің әлсіздігі, интернет-платформалардың жауапкершілігін реттемеу және т.б.) берілген. Екінші бағанда қолданыстағы ӘҚБК және өзге де заңнамалық актілердегі тиісті нормалар көрсетіледі. Үшінші бағанда авторлар ұсынған нақты өзгерістер (жаңа бап енгізу, ведомствоаралық регламенттер қабылдау, платформаларға қойылатын талаптарды нақтылау) сипатталады. Төртінші бағанда ұсыныстарды іске асырудың күтілетін құқықтық және әлеуметтік нәтижелері (құқықтық айқындықтың артуы, балалардың онлайн қауіпсіздігінің күшеюі, профилактикалық жұмыстардың жүйеленуі) көрсетілген.

Қорытынды

Зерттеудің нәтижелері Қазақстанда кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарының алдын алу мәселесі күрделі де көпқырлы сипатқа ие екенін растайды. Цифрлық кеңістікте құқыққа қарсы іс-әрекеттердің жаңа түрлерінің пайда болуы, олардың әлеуметтік салдарлары, сондай-ақ құқықтық жауаптылық тетіктерінің жеткіліксіздігі реттеуді кешенді түрде реформалаудың қажеттілігін айқын көрсетеді.

Мақалада бастапқы ғылыми гипотезалар мынадай түрде бағаланды:

- Кәмелетке толмағандардың кибермінез-құлқын реттейтін айқын құқықтық нормалардың ӘҚБК-де болмауы расталды. Қолданыстағы әкімшілік заңнамада мұндай құқықбұзушылықтарды тікелей көздейтін арнайы ережелер жоқ, бұл құқық қолдану тетіктерін едәуір әлсіретеді.
- Халықаралық тәжірибелердің (Ұлыбритания, Еуропалық Одақ, АҚШ) Қазақстан жағдайына бейімделе алуы расталды. Online Safety Act, COPPA сияқты актілер балалардың онлайн қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған нақты әкімшілік құралдар ұсынады.
- Мектептер, полиция және ата-аналар арасындағы ведомствоаралық үйлестірудің жеткіліксіздігі мен жауапкершіліктің айқын бөлінбеуі толық көлемде расталды. Қолданыстағы өзара іс-қимыл тетіктері институционалдық тұрғыдан құрылымдалмаған және көбіне формалды сипатта қалып отыр.
- Әкімшілік-құқықтық алдын алу жүйесінің жүйелі жаңғыртуды қажет ететіні расталды, ол тек нормативтік-құқықтық базаны ғана емес, сонымен бірге тиісті субъектілер арасындағы институционалдық үйлестіруді де қамтуы тиіс.

Осыған сәйкес, авторлар мынадай практикалық ұсыныстарды алға тартады:

- ӘҚБК-не «Кәмелетке толмағандардың цифрлық кеңістіктегі құқыққа қайшы әрекеттері» атты арнайы бап енгізу, оның аясында кибербуллинг, кибершантаж, жалған (фейк) контент тарату сияқты мінез-құлық түрлерін айқын сипаттау.

◆ Интернет-платформалар мен провайдерлерге әкімшілік міндеттер мен санкциялар жүктейтін құқықтық нормалар қабылдау.

◆ Мектептер мен құқық қорғау органдары арасында электрондық ақпарат алмасудың міндетті алгоритмін айқындау (мысалы, цифрлық мониторинг жөніндегі хаттама негізінде).

◆ Балаларға арналған цифрлық құқықтық білім беру бағдарламаларын әзірлеу және енгізу (оларды әкімшілік алдын алу жүйесінің білім беру құрамдас бөлігі ретінде қарастыру).

◆ Кәмелетке толмағандардың жеке деректерін қорғауға және онлайн-платформалардағы цифрлық бостандықтарды реттеуге арналған ведомствоаралық кодекс (ережелер жиынтығы) қабылдау.

Авторлардың ұсыныстарын нақтылау үшін ӘҚБК-не енгізуге болатын арнайы баптың жобалық үлгісі төмендегідей нұсқада қарастырылды.

«435-1-бап. Кәмелетке толмағандардың киберкеңістіктегі құқыққа қайшы әрекеттері

1. Кәмелетке толмағанның (он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі) ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып:

1) өзге кәмелетке толмағанды не өзге тұлғаны жүйелі түрде қорлау, кемсіту, ар-намысы мен қадір-қасиетін әдейі төмендету, қорлаушы немесе қорқыту сипатындағы хабарламалар мен бейнелерді әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде не өзге де онлайн платформаларда тарату (кибербуллинг).

2) мүлікті, мүліктік емес игіліктерді талап ету немесе белгілі бір іс-әрекеттерді жасауға не жасамауға мәжбүрлеу мақсатында жәбірленушінің жеке деректерін, бейнелерін немесе өзге де құпия ақпаратын жария етемін деп қорқыту (кибершантаж), егер бұл іс-әрекеттер қылмыстық құқық бұзушылық құрамын құрамаса.

3) кәмелетке толмағанға немесе білім беру ұйымына қатысты шындыққа сәйкес келмейтін, жалған (фейк) мәліметтерді әдейі тарату, егер бұл мәліметтер олардың абыройы мен іскерлік беделіне нұқсан келтіруі мүмкін болса, ата-анасына немесе өзге де заңды өкіліне ескерту жасауға не екі айлық есептік көрсеткіштен төрт айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға әкеп соғады.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген әрекеттерді бір жыл ішінде қайталап жасау – ата-анасына немесе өзге де заңды өкіліне төрт айлық есептік көрсеткіштен алты айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға, сондай-ақ кәмелетке толмағанды киберқауіпсіздік және цифрлық этика мәселелері бойынша профилактикалық бағдарламаға міндетті түрде қатыстыруға әкеп соғады.

3. Осы бапта көзделген істер бойынша іс жүргізуді кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ювеналды полиция бөлімшелері және (немесе) кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссиялар жүзеге асырады; істі қарау кәмелетке толмағанның, оның заңды өкілінің және қажет болған жағдайда педагог пен психологтың қатысуымен жүргізіледі».

Ұсынылып отырған бап кәмелетке толмағандардың киберкеңістіктегі мінез-құлқын реттеудің әкімшілік-құқықтық шеңберін нақтылауға, сондай-ақ ювеналды әділет жүйесінде профилактикалық әлеуеті жоғары тетіктерді (цифрлық этика бойынша міндетті бағдарламалар, педагог пен психологтың қатысуы және т.б.) институционалдандыруға бағытталған. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл зерттеу әкімшілік-құқықтық реттеу шеңберінде баланың «цифрлық субъект» ретіндегі құқықтық табиғатын қайта ой елегінен өткізуге үлес қосады. Алынған нәтижелер Қазақстанның цифрлық құқықтық саясатын реформалауға бағытталған ғылыми тұрғыдан негізделген әрі практикалық бағдарланған ұсыныстар жүйесін қалыптастыруға алғышарт жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. 2014 жылғы 5 шілде № 235-V. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (өтініш берілген күн: 12.04.2026)

2 Когамов М.Ч. Проблемы правового регулирования в сфере информационной безопасности // Юридический Вестник Казахстана. – 2015. – № 2. – С. 45–52.

3 Амандыкова А.М., Есентемирова А.А., Кусаинов Н. Некоторые вопросы предупреждения киберправонарушений среди несовершеннолетних: зарубежный опыт и необходимость для Казахстана // Вестник Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. – 2021. – № 3. – С. 61–70.

4 Алаханов Е.О., Зарипов З.С. Предупреждение преступности: учебное пособие. – Алматы: Нұр-Пресс, 2008. – 120 с.

5 Livingstone S., Third A. Children and Young People's Rights in the Digital Age: An Emerging Agenda // New Media & Society. 2017. Vol. 19. No. 5. P. 657–670. DOI: 10.1177/1461444816686318.

6 Tallon K., Choi A. Protecting Children Online: Challenges and Emerging Trends // Journal of Cybersecurity. 2014. Vol. 1. No. 2. P. 123–135. DOI: 10.1093/cybsec/tyv004.

7 Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), ETS No. 185. 2001. URL: https://pttcnetwork.org/event/cyberethics/ (accessed: 12.04.2026)

8 Brown A., Tisdale K. Cyber Safety and Digital Ethics: Strategies for Prevention. URL: https://pttcnetwork.org/event/cyberethics/ (accessed: 12.04.2025)

9 UK Parliament. Online Safety Act 2023. URL: https://www.legislation.gov.uk (accessed: 12.04.2026)

10 Federal Trade Commission. Children's Online Privacy Protection Rule (COPPA). URL: https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa (accessed: 12.04.2026)

11 European Parliament and Council. Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation – GDPR). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng (accessed: 12.04.2026)

12 Конвенцияның 44-бабына сәйкес Қазақстан ұсынған және 2021 жылы тапсырылуы тиіс біріктірілген бесінші және алтыншы мерзімді баяндамалары. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/198/51/pdf/g2419851.pdf (өтініш берілген күн: 12.04.2026)

13 Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы» заңы. 2002 жылғы 8 тамыз № 345-II. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345 (өтініш берілген күн: 12.04.2026)

14 Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі. Ресми сайт. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd/press/news/1 (өтініш берілген күн: 12.04.2026)

15 Heins M. Digital Dangers: The Role of Law in Protecting Children Online. Oxford: Oxford University Press, 2022. 224 p.

16 UNICEF. The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health. 2021. URL: https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021 (accessed: 12.04.2026)

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly kodeksı. 2014 jylğy 5 şılde № 235-V. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235 (ötınış berılgen kün: 12.04.2026) (In Kazakh)

2 Kogamov M.Ch. (2015) Problemy pravovogo regulirovanija v sfere informacionnoj bezopasnosti // Juridicheskij Vestnik Kazahstana. No. 2. P. 45–52. (In Russian)

3 Amandykova A.M., Esentemirova A.A., Kusainov N. (2021) Nekotorye voprosy preduprezhdenija kiberpravonarushenij sredi nesovershennoletnih: zarubezhnyj opyt i neobhodimost' dlja Kazahstana // Vestnik Akademii pravoohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan. No. 3. P. 61–70. (In Russian)

4 Alahanov E.O., Zaripov Z.S. (2008) Preduprezhdenie prestupnosti. Almaty: Nūr-Press. 120 p. (In Russian)

5 Livingstone S., Third A. (2017) Children and Young People's Rights in the Digital Age: An Emerging Agenda // New Media & Society. Vol. 19. No. 5. P. 657–670. DOI: 10.1177/1461444816686318 (In English)

6 Tallon K., Choi A. (2014) Protecting Children Online: Challenges and Emerging Trends // Journal of Cybersecurity. Vol. 1. No. 2. P. 123–135. DOI: 10.1093/cybsec/tyv004 (In English)

7 Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), ETS No. 185. 2001. URL: https://pttcnetwork.org/event/cyberethics/ (accessed: 12.04.2026) (In English)

8 Brown A., Tisdale K. Cyber Safety and Digital Ethics: Strategies for Prevention. URL: https://pttcnetwork.org/event/cyberethics/ (accessed: 12.04.2025) (In English)

9 UK Parliament. Online Safety Act 2023. URL: https://www.legislation.gov.uk (accessed: 12.04.2026) (In English)

10 Federal Trade Commission. Children's Online Privacy Protection Rule (COPPA). URL: https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa (accessed: 12.04.2026) (In English)

11 European Parliament and Council. Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation – GDPR). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng (accessed: 12.04.2026) (In English)

12 Konvensianyñ 44-babyna säikes Qazaqstan ūsynğan jäne 2021 jyly tapsyryluy tııs bırıktırılgen besınşı jäne altynşy merzımdı baiandamalary. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/198/51/pdf/g2419851.pdf (ötınış berılgen kün: 12.04.2026) (In Kazakh)

13 Qazaqstan Respublikasynyñ «Bala qūqyqtary turaly» zañy. 2002 jylğy 8 tamyz № 345-II. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345 (ötınış berılgen kün: 12.04.2026) (In Kazakh)

14 Qazaqstan Respublikasynyñ İşki ister ministrligi. Resmi sait. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd/press/news/1 (ötınış berılgen kün: 12.04.2026) (In Kazakh)

15 Heins M. (2022) Digital Dangers: The Role of Law in Protecting Children Online. Oxford: Oxford University Press. 224 p. (In English)

16 UNICEF. The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health. 2021. URL: https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021 (accessed: 12.04.2026).

ЕСЕНГАЗИЕВА А.К.,[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: Esengazievaa@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6676-6007
ИДРЕСОВА У.Х.,[2]
к.и.н., ассоциированный профессор.
e-mail: u.idresova@asu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-9396-660X
САКТАГАНОВА А.Б.,[3]
PhD, ст. преподаватель.
e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-0457-7794
АЗРЕТБЕРГЕНОВА И.Ж.,*[4]
PhD, ассоциированный профессор.
*e-mail: iazret@nail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7665-2767
[1]ЗКУ им. М. Утемисова,
г. Уральск, Казахстан
[2]Атырауский университет им. Х. Досмухамедова,
г. Атырау, Казахстан
[3]ЕНУ им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан
[4]КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОФИЛАКТИКИ КИБЕРПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Статья посвящена анализу административно-правовых механизмов предупреждения противоправного поведения несовершеннолетних в киберпространстве в условиях развития цифровых технологий, а также разработке предложений по совершенствованию законодательства Республики Казахстан. Рассматривается потенциал международного опыта и возможности его адаптации к национальной правовой системе. В исследовании применены методы сравнительно-правового анализа, контент-анализа нормативных правовых актов и правового моделирования. Проведены интервью с инспекторами средних школ г. Алматы и онлайн-опрос родителей. Проанализированы эмпирические данные из открытых источников. Установлено отсутствие в Кодексе РК об административных правонарушениях (КоАП) специальных норм, регулирующих проступки несовершеннолетних в цифровой среде. Выявлены слабая межведомственная координация и формальный обмен информацией между образовательными организациями и правоохранительными органами, что препятствует обеспечению онлайн-безопасности детей. Результаты опросов и интервью показали низкую осведомленность родителей о цифровом поведении детей и отсутствие действенных мер профилактики киберправонарушений в школах. Анализ международных подходов (закона об онлайн-безопасности Великобритании, закона о защите конфиденциальности детей в Интернете (COPPA) и Общего регламента ЕС по защите данных (GDPR)) позволил выявить эффективные способы защиты прав несовершеннолетних в Сети и определить модели их адаптации. Исследование демонстрирует необходимость реформы административно-правового регулирова-

ния. Предлагается ввести в КоАП нормы о киберправонарушениях несовершеннолетних, установить обязательные процедуры обмена информацией между школами и правоохранительными органами, разработать программы по цифровой грамотности и кибергигиене, а также сформировать межведомственный механизм мониторинга онлайн-безопасности детей.

Ключевые слова: киберправонарушения, киберпространство, кибербезопасность детей, киберугроза, кибератака, международная киберзащита, предупреждение киберпреступности.

YESSENGAZIYEVA A.K.,[1]
master of laws, senior lecturer.
e-mail: Esengazievaa@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6676-6007
IDRESSOVA U.Kh.,[2]
c.h.s., associate professor.
e-mail: u.idresova@asu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-9396-660X
SAKTAGANOVA A.B.,[3]
PhD, senior lecturer.
e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-0457-7794
AZRETBERGENOVA I.Zh.,*[4]
PhD, associate professor.
*e-mail: iazret@nail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7665-2767
[1]Utemisov University,
Uralsk, Kazakhstan
[2]Kh. Dosmukhamedov Atyrau University,
Atyrau, Kazakhstan
[3]L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan
[4]Asfendiyarov University,
Almaty, Kazakhstan

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR THE PREVENTION OF CYBER OFFENSES AMONG MINORS: COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

The article analyzes administrative-legal mechanisms for preventing unlawful behavior of minors in cyberspace amid digital transformation, proposing measures to improve Kazakhstan`s legislation. It assesses international experience and its adaptation to the national legal system. The research applies comparative legal analysis, content analysis of normative legal acts, and legal modeling. Interviews with Almaty secondary schools' inspectors and an online parent survey were conducted, empirical data from open sources analyzed. The study identified the absence of specific provisions in the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses (CAO) regulating minors` digital misconduct. Weak interagency coordination and limited information exchange between schools and law enforcement reduce children's online safety. Survey and interview results showed low parental awareness of children's digital behavior and insufficient school-based prevention. Analysis of international approaches (the UK Online Safety Act, the Children's Online Privacy Protection Act (COPPA), the EU General Data Protection Regulation (GDPR)) revealed effective ways to protect minors online and relevant adaptation models. This demonstrates the need to update administrative-legal regulation. It proposes introducing CAO provisions on minors` cyber offenses, establishing mandatory information-exchange procedures between schools and law enforcement, developing digital literacy, cyber hygiene programs, and implementing an interagency mechanism for monitoring children's online safety.

Keywords: cyber offenses; cyberspace, cybersecurity of children, cyber threat, cyber-attack, international cyber defense, prevention of cybercrime.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.04.2026

IRSTI 10.77.35
UDK 343.2.7
JELK14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-247-257

ISSAYEVA Zh.A.,*[1]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: jannat1701@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8191-0281
MUSSABEKOVA I.T.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: i.musabekova@turan-edu.kz
ORCID ID:0009-0000-6162-2207
KARZHAUBAYEVA L.M.,[1]
c.l.s., senior lecturer.
e-mail: lyazzat_karzh@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5936-0295
SANIYAZOVA E.K.,[1]
master of law, senior lecturer.
e-mail: erkem_84@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9714-8631
[1]Korkyt Ata Kyzylorda University,
Kyzylorda, Kazakhstan
[2]Turan University,
Almaty, Kazakhstan

PHISHING IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: LEGISLATIVE GAPS AND LAW ENFORCEMENT CHALLENGES

Abstract

With rapid digital change, phishing has become one of the most common forms of cyber fraud. This article explores challenges in its criminal law qualification in Kazakhstan, pointing out legislative gaps that complicate accurate assessment of acts committed through information technologies. In practice, such actions fall under different Criminal Code articles, reducing consistency and preventive effectiveness. Case analysis highlights difficulties in distinguishing criminal elements and proving intent when electronic resources are the main tool. Comparison with foreign practice shows that many countries already treat phishing as an independent crime, enabling clearer classification and earlier intervention. The study applies formal legal analysis, comparative research, and review of judicial practice. This methodology helps identify core problems and supports practical recommendations. The authors argue for amendments to the Criminal Code of Kazakhstan, including explicit recognition of phishing as network fraud with a clear definition of its features. Implementing these proposals would unify enforcement, improve judicial predictability, and strengthen protection of citizens in the digital environment. The findings hold theoretical and practical significance, advancing criminal law theory and supporting effective measures against cybercrime.

Keywords: phishing, computer fraud, fraud, cybercrimes, computer crime, unauthorized access, information security.

Introduction

The rapid evolution of information and communication technologies, together with the pervasive expansion of the internet, has fundamentally restructured social, economic, and legal frameworks within Kazakhstan. These advancements boosted the rise of digital criminality, a phenomenon characterized by its fluid dynamics and transnational reach. Offences committed in the virtual domain affect not only individuals but also public institutions, while the scale of potential harm may extend to the security of thousands of users.

As outlined in the Concept for Promoting the Ideology of Law and Order for 2025–2030, digital and telephonic fraud have emerged as the most prevalent categories of criminal activity. This trend is corroborated by 2024 statistics, which show that 22,870 online fraud cases were recorded, resulting in aggregate losses of 11.4 billion KZT. A critical observation in these figures is that 81.8% of these investigations were closed during the pre-trial stage. The distribution of these offenses involves 6,500 cases of illicit data access, 5,500 instances of fraudulent e-commerce transactions, and 3,900 further incidents classified as various forms of deception [1]. Although statistical data from 2024–2025 showed the rapid growth of online fraud, by 2026 the problem went beyond simple quantitative increase. Current trends indicate the complication of schemes, especially with the use of artificial intelligence, as well as the persistent difficulties of legal qualification and investigation. These changes indicate that traditional methods of detection and suppression are becoming insufficient, and the legislative framework is updated more slowly than criminal practice develops. As a result, online fraud has turned from a rare phenomenon into a stable element of the crime structure, which is confirmed both by national statistics and by international observations. Thus, online fraud has become a stable element of modern crime, and its dynamics require analysis not only of quantitative indicators but also of qualitative characteristics reflecting new forms of deception and their impact on law enforcement practice.

Phishing deserves particular attention as one of the most common manifestations of cyber fraud, relying on deception to unlawfully obtain access to confidential information. The large-scale spread of such schemes underscores the inadequacy of traditional approaches to criminal legal classification. As digital technologies advance, it becomes urgent to re-evaluate criminal legislation and identify new mechanisms for citizen protection.

Despite its pervasiveness, the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan lacks a specific legal provision addressing phishing. This legislative gap complicates its legal classification and creates legal inconsistencies. Conversely, several international jurisdictions have already integrated statutes that account for the specific digital nuances of phishing. Analyzing these international approaches can reveal promising directions for modernizing Kazakhstan's legal framework.

This research aims to provide a comprehensive evaluation of the complexities surrounding the legal classification of phishing and to formulate actionable proposals for reform. To fulfill this objective, the study examines the current criminal legislation, analyses judicial practice in the Republic of Kazakhstan, and compares it with relevant foreign experience.

Materials and methods

The study's materials include normative legal acts of the Republic of Kazakhstan, doctrinal sources, and enforcement practice pertaining to the qualification of fraud involving information technologies, and law enforcement records concerning the classification of information technology-enabled fraud. The normative foundation rests primarily on provisions of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, notably subparagraph 4 of part 2 of Article 190, which imposes liability for fraud committed through deception or abuse of trust by users of information systems or the Internet network and Article 205, which governs unauthorized access to information.

To ensure a rigorous conceptual understanding and a standardized application of these provisions, the study references Regulatory Resolution No. 6 of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, dated June 29, 2017 (as amended on December 22, 2022). This resolution offers critical clarifications regarding the necessity of specifying the method of deception within indictments and verdicts. It further explains the criteria for determining when fraud against information system users is considered completed and provides guidance on the cumulative classification of offenses when actions involve unauthorized system access or computer data interference, factors of immediate relevance to phishing and subsequent unauthorized account access.

Given that digital fraud often involves overlapping elements of unauthorized access and resource interference, this study also integrates provisions of the Criminal Code pertaining to cyber-dependent crimes and judicial approaches to their concurrent application with Article 190. This facilitates an analysis of the boundary between user deception and the specific elements of illegal access or

interference, frequently associated with Article 205, which remains a recurring challenge in judicial practice [2].

The doctrinal framework consists of academic literature and analytical reports focused on the classification of system-based fraud and prevalent enforcement issues in internet-related cases. These sources explain the inconsistencies in the legal assessment of digital schemes, particularly where perpetrators influence victims through fraudulent advertisements, spoofed websites, messaging platforms, or other digital deception channels.

International cybersecurity materials are used to refine the conceptualization of phishing as a criminal modality. These resources characterize phishing as a form of social engineering designed to extract credentials, such as logins, passwords, and other access data, by impersonating trusted entities or services. Such materials support the argument that phishing frequently serves as a distinct, preliminary stage of a criminal attack that precedes the actual misappropriation of funds.

From a comparative legal perspective, this study examines international trends toward specialized phishing regulation. Particular attention is paid to approaches that criminalize the act of inducing users to disclose identification data by impersonating legitimate organizations. These frameworks reinforce the proposition that designating phishing as a standalone offense within the criminal law is a necessary step. The research uses general scientific and specialized legal methods. Juridico-dogmatic analysis was applied to analyze criminal norms and Supreme Court clarifications, isolating the elements of the composition under subparagraph 4 of part 2 of Article 190 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, defining its scope, and relating it to offense qualifications.

Practice analysis method was employed to detect systemic errors and contentious scenarios. This involved examining characteristic patterns of internet fraud and phishing, the evidentiary requirements for proving deception, the timing of the crime's completion, and the causal link between deception and material loss. It also addressed the necessity of cumulative qualification under statutes governing unauthorized access or computer data interference, specifically in the context of Articles 205 and 206 of the Criminal Code [2].

The comparative-legal method facilitated a contrast between the domestic classification of phishing-related acts and international models that focus on «data elicitation» as a distinct, socially dangerous act. This comparison provided the necessary arguments for refining the criminal law regulation of phishing and resolving the ambiguity between fraud and cyber-specific offenses.

Integration of these materials and methods enabled a holistic examination of qualification issues under subparagraph 4 of part 2 of Article 190 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. It identifies the obstacles in current law enforcement regarding phishing schemes and justifies the introduction of a dedicated criminal provision that accounts for the intersection of phishing with subsequent unauthorized access and other digital manipulations.

Results and discussion

The designation phishing, derived from the English word for fishing, refers to a specific modality of cybercrime where fraudsters trick individuals via fake digital interfaces or messages to reveal sensitive details like passwords, bank credentials, or personal records, which they then exploit for profit. Victims carry out the key actions themselves, unaware of the illegality. The success of these schemes relies heavily on psychological manipulation designed to exploit user trust and direct their behavior.

Currently, three primary forms of phishing are identified:

1. Email phishing occurs when a target receives an electronic message requesting the disclosure of personal information.

2. Online phishing involves the development of fraudulent websites that mimic legitimate services through the use of deceptive domain names and layout designs.

3. Combined phishing utilizes various communication channels, such as social media or messaging platforms, to distribute links leading to counterfeit websites.

Phishing is increasingly recognized as a multifaceted issue that functions as both a method of deception and a means of unauthorized data access.

Evidence from domestic and international research suggests that the absence of a specific phishing statute in the Criminal Code of Kazakhstan creates legal friction and undermines efforts to combat cyber-enabled crimes [2]. The issue of the qualification of digital crimes is being raised in scientificdiscussions. Kazakhstani authors frequently highlight the ambiguity of legal assessments as a primary obstacle in digital crime prosecution. This assessment is echoed by Shcherbakov and Balasyan, who stress the need to revisit criminallaw criteria for ITrelated offences considering ongoing digitalization [3]. The authors note the existence of additional difficulties in determining the objective side of cybercrimes. The use of remote access, automated software tools, malicious software, and anonymizing technologies complicates the establishment of the method of committing the act and the identification of the causal link between the action and the resulting consequences. As a result, in law enforcement practice errors often occur: either qualifying features are unjustifiably attributed, or, conversely, they remain disregarded.

According to O. Safonova, social engineering tactics in the digital sphere, such as phishing, merge deceptive psychological influence with technical execution. Consequently, the existing criminal law framework necessitates refinement to better address the unique complexities of these offenses [4]. Her position reflects a widely shared view in the academic literature that social engineering constitutes a special form of crime, where psychological and technical elements are closely intertwined.

K. Alseitov reaches a similar conclusion, arguing that the rapid evolution of digital fraud highlights systemic gaps in current legislation. He contends that the existing regulatory framework must be expanded to ensure a more precise legal classification of these offenses [5].

According to the researchers, the use of Article190 «Fraud» and Article 205«Unlawful access to computer information» of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [2] to qualify for phishing does not reflect the specifics and is thereforeconsideredincorrect.

In numerous international jurisdictions, phishing is categorized not merely as a subset of fraud but as a distinct form of cybercrime. For instance, in Australia, phishingrelated conduct is addressed under federal criminal legislation. Part 10.7 of the Criminal Code Act 1995 (Cth) criminalizes various forms of deception involving digital technologies, including conduct that resembles phishing schemes, while certain computerenabled offences under this part carry penalties of up to ten years' imprisonment [6].

In Canada, phishing falls under Article 380(1) of the Criminal Code as aggravated fraud [7] and is subject to anti-spam legislation (CASL) [8].

Article 380(1) covers fraudulent acts committed through deceit or falsehood and establishes liability for depriving a person of property, money, or services. Thus, phishing is classified as a type of fraud subject to criminal prosecution.

The Anti-Spam Legislation (CASL), adopted in 2014, complements criminal regulation by addressing digital threats such as spam, phishing, malware distribution, and unauthorized collection of personal data. CASL requires organizations to obtain consent before sending commercial electronic messages, thereby protecting consumer rights, reducing the prevalence of spam, and strengthening trust in the digital environment. Since its introduction, the law has contributed to a decline in spam originating from Canada, improved discipline in electronic marketing practices, and reinforced international cooperation in combating cybercrime.

According to Section 202a of the German Criminal Code, phishing in itself isn't a punishable offense. While there's debate over whether phishing data falls under this section, no criminal liability arises because there's no protected access. The victim, even if deceived, hands over the data willingly. A perpetrator can't legally exploit a leaked email address, but if the list is publicly available or shared openly, this section doesn't apply due to the lack of any access safeguards. That said, using phishing data for unauthorized acts like online banking fraud can still trigger liability [9].

Specific American states, most notably California, have enacted specialized legislation to combat phishing directly. These laws recognize it as an autonomous form of digital deception that differs fundamentally from traditional fraudulent schemes [10].

Furthermore, Egypt's Law No. 175 of 2018 regulates information technology crimes [11], determining penalties of up to five years in prison or significant financial fines, whereas in Ghana, the Cybersecurity Act classifies such actions as serious felonies, punishable by up to 25 years of imprisonment [12].

Singapore uses a hybrid model of criminal prosecution and proactive prevention. The state established the Anti-Scam Command [13] and passed the Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act. Furthermore, a mandatory SMS Sender ID Registry was introduced to block mass fraudulent transmissions before they reach the user.

In Russian legal practice, phishing is typically prosecuted under general statutes concerning fraud and unauthorized computer access [14]. However, judicial authorities often face difficulties in qualifying such acts, since traditional provisions do not fully reflect the digital specificity of the crime. In academic literature, there is growing advocacy for establishing phishing as a dedicated offense that would account for its mass nature, reliance on electronic communications, and crossborder dimension. Comparative analysis of foreign experience (for example, Canada and Singapore) further confirms the relevance of developing special provisions in Russian criminal law.

A Council of Europe review notes widespread legislative updates addressing risks from psychological tactics to critical infrastructure assaults [15], reflecting a global pivot toward integrated legal-technical strategies.

Consequently, comparative analysis demonstrates that isolating phishing as a specific criminal category enables more effective prosecution and encourages the development of preventative measures, such as technical filters and user education.

Within the CIS region, Kazakhstan has taken initial steps toward addressing these threats. In 2025, Article 232-1 was introduced to the Criminal Code to target «dropper» activities. While significant, this measure is only a partial solution and does not address the specific nature of phishing as an independent violation. Effective regulation requires a dedicated article that penalizes the illicit acquisition of personal, financial, or protected data through deceptive electronic communications and spoofed resources. As phishing has become a standardized component of computer-mediated fraud, its legislative codification and the establishment of targeted sanctions are essential.

The challenge of accurate legal qualification remains a central issue for both Kazakhstani legal theory and international practice. Establishing a balance between punishment and prevention is difficult because the line between legitimate digital interaction and fraudulent intent is often blurred. This complexity is further reinforced by the increasing sophistication of attacks, particularly those involving artificial intelligence.

On top of that, data from a sociological survey reveals how the wide range of methods used in internet fraud complicates precise classification for investigators. The survey found that 68% of respondents, who currently work in investigative units in the Republic of Kazakhstan, reported struggles with pinning down the right category for cyber theft crimes [16].

Current difficulties in qualifying phishing stem not only from its ability to mimic authentic communication but also from the use of advanced technology. Artificial intelligence allows fraudstersto generate highly convincing website replicas, deploy automated bots, and even utilize deepfake voice technology, making the detection and legal processing of these crimes significantly more complex.

Phishing poses a severe risk to the integrity of sensitive data, including authentication credentials, financial records, and personal identifiers. The prevalence of these attacks is largely attributable to insufficient digital literacy among users and a general inability to distinguish fraudulent communications from legitimate resources.

In one representative case, District Court No. 2 of the Bukhar-Zhyrau District, Karagandy region, adjudicated the prosecution of Citizen B. In October 2025, the defendant posted fraudulent advertisements for saiga meat on WhatsApp, securing a 10,000 KZT advance payment via a third-party «Kaspi Bank» account without fulfilling the order. The court classified the offense as fraud committed by deceiving an information system user. Notably, the court declined to apply provisions regarding unauthorized access under Article 205 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. This judicial approach aligns with the prevailing practice of categorizing phishing-based scenarios under Article 190, the general fraud statute [17].

A significant example illustrating the complexities of classifying high-tech theft is the criminal case adjudicated by Court No. 2 of Ust-Kamenogorsk on May 14, 2024. The defendant, referred to as K., used a phishing link that carefully replicated the «OLX Delivery» interface to gain users' bank card details, including CVV codes, subsequently misappropriating funds from their accounts. Despite the clear digital nature of the crime, characterized using a fraudulent online service, the collection of

confidential data, and de facto unauthorized access, the court categorized the defendant's actions only as fraud under Article 190, Part 2, Paragraph 4 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Article 205, governing «Unauthorized access to information», was not invoked in this instance.

The absence of a distinct legal assessment regarding the technological stage of the act, coupled with its classification strictly as fraud, effectively prevents the application of multiple criminal statutes. This judicial tendency leads to an underestimation of the inherent public danger posed by phishing attacks [18].

Similar issues are evident in a case adjudicated by Court No. 2 of Ust-Kamenogorsk on August 27, 2024. In this instance, the defendant, A.A.E., managed to impersonate a deputy akim (deputy head of the regional executive authority in Kazakhstan) by using mobile messaging applications to request purported "flood relief" donations from a private entrepreneur. By using the accounts of unsuspecting third parties, the defendant executed the entire scheme remotely through fraudulent digital identification. This scenario represents a classic phishing model: the perpetrator established a fraudulent digital identity, applied social engineering techniques, operated entirely online, and persuaded the victim to authorize a monetary transfer by exploiting the perceived credibility of an official state source. Nevertheless, the existing statutory framework requires such conduct to be prosecuted under the general fraud provisions of Article 190. This classification persists even though the technical components of the crime, specifically digital impersonation and the falsification of electronic contact, are inherently characteristic of phishing.

Such cases reveal a persistent regulatory gap. Current legislation does not provide a specific criminal provision targeting schemes in which the central element of wrongdoing consists of digital deception and the imitation of legitimate entities to prompt victim action through electronic communication channels. This legislative deficiency substantiates the need to introduce a distinct statutory offense of phishing into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [19].

The central question remains whether fraud involving information systems is truly covered by paragraph 4, Part 2of Article 190of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. While the 2017 Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan emphasizes the need to account for the unique characteristics of digital crime, current practice suggests otherwise [20]. Article 190, while referencing IT-enabled fraud, does not fully address the legal nuances of unauthorized access, particularly when information systems are breached without consent.

A key point to consider is that fundamental distinctions exist between Articles 190 and 205 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The object of fraud is property or the right to property, whereas Article 205of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan protects information security and the integrity of data access regimes. Consequently, if an attacker gains access to data through deception but no material loss occurs, the elements of Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are not met. In contrast, the offense under Article 205 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is considered consummated the moment unauthorized access is achieved.

These distinctions are most visible during phishing attacks. If an attacker sends a fraudulent email containing a link to a fake banking site and the victim enters their credentials, the attacker has successfully accessed protected information. If the victim does not transfer money and no financial damage occurs, a fraud charge cannot be sustained. However, the act of unauthorized access has already occurred, constituting a crime under Article 205 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Additionally, it should be noted that such differentiation has important practical significance for law enforcement authorities. It enables them to respond to cyber threats at early stages, when no property consequences have yet occurred but information security has already been compromised. Thus, Article 205 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan performs a preventive function, allowing intervention before material damage is inflicted. In academic literature, it is emphasized that this legal construction contributes to the development of a modern model of combating digital crimes, where the focus is placed not only on the protection of property rights but also on safeguarding the state's information infrastructure.

The authors conclude that limiting the legal classification to fraud alone leaves the preliminary stages of the crime unaddressed, missing opportunities for early intervention. This confirms the necessity for a clearer separation of criminal elements and a more precise legislative definition of crimes committed via information technology.

Conclusion

Within today's digital landscape, phishing endures as a prevalent and rapidly evolving cybercrime vector.Its persistence is rooted not only in the sophistication of technical exploits but also in the inherent vulnerability of the human element, making it a multilayered challenge.Even with the widespread adoption of advanced defenses such as email filtering, multi-factor authentication, and behavioral analytics, the risk remains substantial because the primary point of failure is often a lack of digital literacy among users.

Ourexamination of the criminal statutes in the Republic of Kazakhstan indicates that phishing has yet to be recognized as a standalone offense. Current judicial practice distributes these acts across various articles, leading to procedural confusion and a less effective response to digital threats. Considering the expansion of information-based crimes and their increasing technical complexity, this legislative gap has become a critical issue.

The findings of this research argue for a direct amendment to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, such as the introduction of Article 190-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, to categorize phishing as a specific form of network fraud. Establishing a normative definition is essential to distinguish this crime from other breaches of information security. Such a refinement would standardize how the law is applied and offer stronger protection for citizens in the digital domains.

To implement a systemic approach against this threat, the following measures are proposed:

1. Introduce a dedicated legal definition of phishing as autonomous cyberfraud within the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. This would sharpen distinctions among cybercrime types.

2. Enact Article 191-1 (Phishing) into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, establishing liability for the intentional creation, deployment, or dissemination of electronic messages, websites, software, interfaces, feedback forms, or other digital communication tools that imitate authentic resources or authorized entities, aimed at stealing funds, personal data, bank card details, identification credentials, or securing unauthorized information access.

Qualifying aggravators should encompass acts against two or more persons; via fake or anonym zed internet assets, including confusingly similar domain registrations; employing automated dispatch mechanisms (bot platforms, SIM boxes, or tools favored by criminal networks); or targeting critical information infrastructure or state systems Introducing a dedicated provision on phishing would improve the accuracy of criminal qualification and draw a clearer line between traditional fraud and cyber-related offences. Such an approach would reduce existing legal uncertainty, as phishing activities are currently assessed under several competing offence definitions, which delays investigations and leads to inconsistent judicial practice.

REFERENCES

1 Ещанов А.Ш. Профилактика мошенничества с использованием информационных систем. URL: https://infozakon.kz/life/26585-profilaktika-moshennichestva-s-ispolzovaniem-informacionnyh-istem.html (дата обращения: 11.02.2026)

2 Уголовный кодекс РК 3 июля 2014 года № 226-V URL: https://adilet.zan.kz/ rus /docs/K1400000226 (дата обращения: 11.02.2026)

3 Щербаков К.А., Баласян Г.В. Проблемы уголовно-правовой квалификации киберпреступлений в условиях цифровизации общества // Вестник науки. – 2025. – № 12(93). – Т. 4. – С. 428–443. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-ugolovno-pravovoy-kvalifikatsii-kiberprestupleniy-v-usloviyah-tsifrovizatsii-obschestva (дата обращения: 11.02.2026)

4 Сафонова О.Н. Социальная инженерия и мошенничество в мессенджерах: правовые риски цифрового доверия. Международно-правовое регулирование. URL: https://kazlawreview.kz/soczialnaya-inzheneriya-i-moshennichestvo-v-messendzherah-pravovye-riski-czifrovogo-doveriya-mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie. (дата обращения: 11.02.2026)

5 Alseitov K. Cybercrime in the Republic of Kazakhstan: problems and solutions. 2020. URL: https://academy-rep.kz/uploads/821-47b224e40f0b736aa6296d9cae019f84.pdf. (дата обращения: 15.02.2026)

6 Criminal Code Act 1995 (Cth), Part 10.7 – Computer offences. URL: https://www.legislation.gov.au/C2004A04868/2025-01-09/2025-01-09/text/original/epub/OEBPS/document_1/document_1.html (accessed: 10.02.2026)

7 Canada. Department of Justice. Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46). Section 380(1). Fraud URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/section-380.html (accessed: 10.02.2026)

8 Innovation, Science and Economic Development Canada (ISED). Canada's Anti-Spam Legislation (CASL). URL: https://ised-isde.canada.ca/site/canada-anti-spam-legislation/en (accessed: 10.02.2026)

9 Streiber R., Pöhn D. Legal and ethical considerations when conducting phishing experiments in Germany // International Cybersecurity Law Review. 2025. Vol. 6. P. 239–251. DOI: 10.1365/s43439-025-00148-2. URL: https://doi.org/10.1365/s43439-025-00148-2 (accessed: 10.02.2026)

10 California Legislature. Business and Professions Code § 22948.2 (Anti-Phishing Act of 2005). URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=BPC&sectionNum=22948.2 (accessed: 10.02.2026)

11 Egypt. Law No. 175 of 2018 on Anti Cyber and Information Technology Crimes. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/19959 (accessed: 10.02.2026)

12 Ghana. Cybersecurity Act, 2020 (Act 1038). URL: https://ghalii.org/akn/gh/act/2020/1038/eng@2020-12-29/source.pdf (accessed: 10.02.2026)

13 Ministry of Home Affairs Singapore. Remarks on Anti-Scam Command. URL: https://www.mha.gov.sg/mediaroom/speeches/transcript-of-remarks-by-mrs-josephine-teo-minister-for-communications-and-information-second-minister-for-home-affairs-session-1-of-the-global-fraud-summit/ (accessed: 10.02.2026)

14 Уголовный кодекс Российской Федерации (Федеральный закон № 63-ФЗ от 13 июня 1996 г., с изменениями и дополнениями). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата обращения: 07.02.2026)

15 Council of Europe. Cybercrime Convention Committee (T-CY): Assessments of legislation on cybercrime and electronic evidence (2024). URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/t-cy (accessed: 10.02.2026)

16 Khamit E., Mukhamadieva G., Togaibaeva S., Mashabayev A., Salykova A., Karakushev S. Criminological Characterization of Internet Fraud: Experience of the Republic of Kazakhstan // Pakistan Journal of Criminology. 2024. Vol. 16. No. 4. P. 809–822. URL: https://www.pjcriminology.com/publications/criminological-characterization-of-internet-fraud-experience-of-the-republic-of-kazakhstan/ (accessed: 10.02.2026)

17 Бухар-Жырауский районный суд Карагандинской области. Приговор от 23 января 2026 года по делу № 3541-26-00-1/1 в отношении Бадельханье О. по ст. 190 ч. 2 п. 4 УК РК. Банк судебных актов Верховного Суда Республики Казахстан. URL: https://office.sud.kz (дата обращения: 11.02.2026)

18 Суд № 2 города Усть-Каменогорска Восточно-Казахстанской области. Приговор от 14 мая 2024 года по делу № 6310-24-00-1/245 в отношении Кузнецова А.В. по ст. 190 ч. 2 п. 4 УК РК. Банк судебных актов Верховного Суда Республики Казахстан. URL: https://office.sud.kz (дата обращения: 11.02.2026)

19 Суд № 2 города Усть-Каменогорска Восточно-Казахстанской области. Приговор от 27 августа 2024 года по делу № 1-353/2024 в отношении Абдрахманова А.Е. по ст. 190 ч. 4 п. 2 УК РК. Банк судебных актов Верховного Суда Республики Казахстан. URL: https://office.sud.kz/form/courtActs/lawsuitList.xhtml (дата обращения: 11.02.2026)

20 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан № 6 от 29 июня 2017 года «О судебной практике по делам о мошенничестве». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S (дата обращения: 11.02.2026)

REFERENCES

1 Eshhanov A.Sh. Profilaktika moshennichestva s ispol'zovaniem informacionnyh sistem. URL: https://infozakon.kz/life/26585-profilaktika-moshennichestva-s-ispolzovaniem-informacionnyh-istem.html (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

2 Ugolovnyj kodeks RK 3 ijulja 2014 goda No. 226-V URL: https://adilet.zan.kz/rus /docs/K1400000226 (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

3 Shherbakov K.A., Balasjan G.V. (2025) Problemy ugolovno-pravovoj kvalifikacii kiberprestuplenij v uslovijah cifrovizacii obshhestva. // Vestnik nauki. No.12(93). V. 4. P. 428–443. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-ugolovno-pravovoy-kvalifikatsii-kiberprestupleniy-v-usloviyah-tsifrovizatsii-obschestva (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

4 Safonova O.N. Social'naja inzhenerija i moshennichestvo v messendzherah: pravovye riski cifrovogo doverija. URL: https://kazlawreview.kz/soczialnaya-inzheneriya-i-moshennichestvo-v-messendzherah-pravovye-riski-czifrovogo-doveriya-mezhdunarodno-pravovoe-regulirovanie (data obrashhenija: 11.02.2026) (In Russian)

5 Alseitov K. (2020) Cybercrime in the Republic of Kazakhstan: problems and solutions. URL: https://academy-rep.kz/uploads/821-47b224e40f0b736aa6296d9cae019f84.pdf (accessed: 15.02.2026) .(In English)

6 Criminal Code Act 1995 (Cth), Part 10.7 – Computer offences. URL: https://www.legislation.gov.au/C2004A04868/2025-01-09/2025-01-09/text/original/epub/OEBPS/document_1/document_1.html (accessed: 10.02.2026). (In English)

7 Canada. Department of Justice. Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46). Section 380(1). Fraud. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/section-380.html (accessed: 10.02.2026). (In English)

8 Innovation, Science and Economic Development Canada (ISED). Canada's Anti-Spam Legislation (CASL). URL: https://ised-isde.canada.ca/site/canada-anti-spam-legislation/en (accessed: 10.02.2026). (In English)

9 Streiber R., Pöhn D. (2025) Legal and ethical considerations when conducting phishing experiments in Germany // International Cybersecurity Law Review. Vol. 6. P. 239–251. DOI: 10.1365/s43439-025-00148-2. URL: https://doi.org/10.1365/s43439-025-00148-2 (accessed: 10.02.2026). (In English)

10 California Legislature. Business and Professions Code § 22948.2 (Anti-Phishing Act of 2005). URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=BPC&sectionNum=22948.2 (accessed: 10.02.2026). (In English)

11 Egypt. Law No. 175 of 2018 on Anti Cyber and Information Technology Crimes. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/19959 (accessed: 10.02.2026). (In English)

12 Ghana. Cybersecurity Act, 2020 (Act 1038). URL: https://ghalii.org/akn/gh/act/2020/1038/eng@2020-12-29/source.pdf (accessed: 10.02.2026). (In English)

13 Ministry of Home Affairs Singapore. Remarks on Anti-Scam Command. URL: https://www.mha.gov.sg/mediaroom/speeches/transcript-of-remarks-by-mrs-josephine-teo-minister-for-communications-and-information-second-minister-for-home-affairs-session-1-of-the-global-fraud-summit/ (accessed: 10.02.2026). (In English)

14 Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii (1996) Federal'nyj zakon No. 63-FZ ot 13 ijunja 1996 goda (s izmenenijami i dopolnenijami). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (data obrashhenija: 07.02.2026). (In Russian)

15 Council of Europe. Cybercrime Convention Committee (T-CY): Assessments of legislation on cybercrime and electronic evidence (2024). URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/t-cy (accessed: 10.02.2026) (In English)

16 Khamit E., Mukhamadieva G., Togaibaeva S., Mashabayev A., Salykova A., Karakushev S. (2024) Criminological Characterization of Internet Fraud: Experience of the Republic of Kazakhstan // Pakistan Journal of Criminology. Vol. 16(4). P. 809–822. URL: https://www.pjcriminology.com/publications/criminological-characterization-of-internet-fraud-experience-of-the-republic-of-kazakhstan/ (accessed: 10.02.2026) (In English)

17 Buhar-Zhyrauskij rajonnyj sud Karagandinskoj oblasti. Prigovor ot 23 janvarja 2026 goda po delu No. 3541-26-00-1/1 v otnoshenii Badel'han'e O. po st. 190 ch. 2 p. 4 UK RK. Bank sudebnyh aktov Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan. URL: https://office.sud.kz (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

18 Sud No. 2 goroda Ust'-Kamenogorska Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. Prigovor ot 14 maja 2024 goda po delu No. 6310-24-00-1/245 v otnoshenii Kuznecova A.V. po st. 190 ch. 2 p. 4 UK RK. Bank sudebnyh aktov Verhovnogo Suda RK. URL: https://office.sud.kz (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

19 Sud No. 2 goroda Ust'-Kamenogorska Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. Prigovor ot 27 avgusta 2024 goda po delu No. 1-353/2024 v otnoshenii Abdrahmanova A.E. po st. 190 ch. 4 p. 2 UK RK. Bank sudebnyh aktov Verhovnogo Suda RK. URL: https://office.sud.kz/form/courtActs/lawsuitList.xhtml (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

20 Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan No. 6 ot 29 ijunja 2017 goda «O sudebnoj praktike po delam o moshennichestve». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S (data obrashhenija: 11.02.2026). (In Russian)

ИСАЕВА Ж.А.,*[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: jannat1701@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8191-0281
МУСАБЕКОВА И.Т.,[2]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: i.musabekova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0000-6162-2207
КАРЖАУБАЕВА Л.М.,[1]
з.ғ.к, аға оқытушы.
e-mail: lyazzat_karzh@mail.ru
ORCID ID:0000-0001-5936-0295
САНИЯЗОВА Е.К.,[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: erkem_84@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9714-8631
[1]Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан
[2]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ФИШИНГ: ЗАҢНАМАЛЫҚ ОЛҚЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР

Аңдатпа

Қоғамның қарқынды цифрлық трансформациясы жағдайында фишинг киберқылмыстың ең кең тараған түрлерінің бірі болып отыр. Мақалада оның Қазақстандағы қылмыстық-құқықтық саралану мәселелері қарастырылып, ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалған әрекеттерді дәл бағалауға кедергі келтіретін заңнамалық олқылықтар анықталады. Іс жүзінде мұндай әрекеттер Қылмыстық кодекстің әртүрлі баптары бойынша сараланады, бұл қылмыстардың алдын алу тиімділігін төмендетеді. Сот істерін талдау электрондық ресурстар негізгі құрал болған кезде қылмыс құрамдарын ажырату және қасақана ниетті анықтау қиындықтарын көрсетеді. Шетелдік тәжірибемен салыстыру көптеген елдерде фишингтің дербес қылмыс ретінде танылғанын көрсетеді, бұл әрекеттерді дәлірек саралауға және ерте араласуға мүмкіндік береді. Зерттеудің әдіснамасы формалды-құқықтық талдауды, салыстырмалы-құқықтық зерттеуді және сот тәжірибесін зерделеуді қамтиды. Мұндай тәсіл негізгі проблемаларды анықтауға және практикалық шешімдер ұсынуға көмектеседі. Авторлар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өзгерістер енгізу қажеттілігін негіздейді, оған фишингті желілік алаяқтықтың бір түрі ретінде нақты нормативтік анықтамасымен бірге тікелей бекіту кіреді. Бұл ұсыныстарды іске асыру құқық қолдануды біріздендіреді, сот шешімдерінің болжамдылығын арттырады және азаматтарды цифрлық ортада қорғауды күшейтеді. Нәтижелер теориялық және практикалық маңызға ие болып, қылмыстық құқық теориясының дамуына және киберқылмысқа қарсы тиімді шараларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: фишинг, компьютерлік алаяқтық, алаяқтық, киберқылмыстар, компьютерлік қылмыстылық, ақпараттық жүйеге заңсыз қол жеткізу, ақпараттық қауіпсіздік.

ИСАЕВА Ж.А.,*[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: jannat1701@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8191-0281
МУСАБЕКОВА И.Т.,[2]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: i.musabekova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0000-6162-2207
КАРЖАУБАЕВА Л.М.,[1]
к.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: lyazzat_karzh@mail.ru
ORCID ID:0000-0001-5936-0295
САНИЯЗОВА Е.К.,[1]
з.ғ.м., ст. преподаватель.
e-mail: erkem_84@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9714-8631
[1]Кызылординский университет
им. Коркыт Ата,
г. Кызылорда, Казахстан
[2]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

ФИШИНГ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: НЕСОВЕРШЕНСТВО ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ И ТРУДНОСТИ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация

В условиях стремительной цифровой трансформации фишинг стал одной из наиболее распространенных форм кибермошенничества. В статье рассматриваются проблемы его уголовно-правовой квалификации в Казахстане, выявляются пробелы законодательства, затрудняющие точную оценку деяний, совершаемых с использованием информационных технологий. На практике такие действия квалифицируются по разным статьям Уголовного кодекса, что снижает эффективность предупреждения преступлений. Анализ судебных дел показывает трудности в разграничении составов и установлении умысла, когда основным инструментом выступают электронные ресурсы. Сравнение с зарубежным опытом демонстрирует, что во многих странах фишинг уже признан самостоятельным преступлением, что позволяет точнее квалифицировать действия и вмешиваться на ранних стадиях. Методология исследования сочетает формально-правовой анализ, сравнительно-правовое исследование и изучение судебной практики. Такой подход помогает выявить ключевые проблемы и предложить практические решения. Авторы обосновывают необходимость внесения изменений в Уголовный кодекс Казахстана, включая прямое закрепление фишинга как формы сетевого мошенничества с четким нормативным определением его признаков. Реализация этих предложений обеспечит единообразие правоприменения, повысит предсказуемость судебных решений и усилит защиту граждан в цифровой среде. Результаты имеют как теоретическую, так и практическую значимость, способствуя развитию уголовно-правовой теории и формированию эффективных мер противодействия киберпреступности.

Ключевые слова: злоупотребление доверием, компьютерное мошенничество, мошенничество, киберпреступления, фишинг, компьютерная преступность, судебная практика.

Article submission date: 08.04.2026

МРНТИ 10.77.35
УДК 343.288
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-258-267

БАЙЗАКОВА Р.Б., *[1]
PhD.
*e-mail: infomba@kaznaru.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-3322-6247
КУАНДЫКОВ Б.Ж.,[2]
к.ю.н.
e-mail: elvirab8080@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-9190-8509
ЖЕТПИСБАЕВ Г.А.,[3]
д.м.н., профессор.
e-mail: galymadam@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-0498-6230
КУАНДЫКОВА Э.С.,[4]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: elvirab8080@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-0741-1311
[1]Казахский агротехнический исследовательский
университет им. С. Сейфуллина,
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный педагогический
университет им. Абая,
г. Алматы, Казахстан
[3]Казахский национальный медицинский
университет им. С.Д. Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан
[4]Университет «Нархоз»,
г. Алматы, Казахстан

СОРАЗМЕРНОСТЬ НАКАЗАНИЯ КАК ПРИНЦИП УГОЛОВНОГО ПРАВА И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье исследуется принцип соразмерности наказания как ключевой элемент уголовного права и механизм ограничения государственной репрессии в Республике Казахстан. Рассматриваются теоретические подходы к пониманию соразмерности, включая ретрибутивный, функциональный и операциональный аспекты, а также их влияние на формирование современной уголовно-правовой политики. Особое внимание уделено анализу нормативных основ реализации принципа соразмерности через общие начала назначения наказания, судебную практику и разъяснения высших судебных органов. Выявляются основные проблемы правоприменения, в числе которых шаблонность судебной мотивировки, неоднородность назначения наказаний, сложности применения норм о более мягком наказании, а также риски несоразмерности при совокупности правонарушений. Отдельно анализируется влияние стадии исполнения наказания, включая условно-досрочное освобождение и пробацию, на фактическую строгость уголовного воздействия. Обосновывается необходимость совершенствования механизмов обеспечения соразмерности через стандартизацию судебной практики, развитие альтернатив лишению свободы и усиление институциональных гарантий справедливости наказания. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании уголовного законодательства и судебной практики. Практическая значимость работы заключается в формулировании рекомендаций, направленных на повышение эффективности и предсказуемости назначения наказаний.

Ключевые слова: соразмерность наказания, уголовное право, назначение наказания, пробация, практическое применение.

Введение

Принцип соразмерности наказания в уголовном праве обычно понимается как требование «соответствия» меры уголовно-правового воздействия тяжести правонарушения и степени виновности лица (включая вред, обстоятельства, личность, цели наказания), а также как пределы допустимой репрессии со стороны государства [1].

Для Казахстана проблема соразмерности имеет двойную природу:

1) нормативно-концептуальную (как встроить соразмерность в систему принципов и правил назначения наказания и альтернатив лишению свободы, не подменяя ею справедливость и индивидуализацию), и

2) прикладную (как обеспечить предсказуемость и единство практики при широких санкциях, различиях региональной практики, ограниченных ресурсах пробации и институциональных «стимулах» к шаблонным решениям) [2].

Нормативное ядро казахстанского подхода к соразмерности концентрируется вокруг общих начал назначения наказания (ст. 52 УК), механизмов «выхода» за рамки санкции при исключительных обстоятельствах (ст. 54 УК и разъяснения Верховного суда), а также требований к мотивировке приговора и качеству судебного решения (нормативные постановления о назначении наказания и о судебном приговоре) [3].

Ключевой практический узел – баланс между лишением свободы и альтернативами, а также «вторичная соразмерность» на стадии исполнения (условно-досрочное освобождение, замена неотбытой части наказания более мягким, санкции за нарушения режима/пробации).

В качестве главных рекомендаций для Казахстана обосновываются: развитие ориентиров по назначению наказаний и мотивировке, стандартизация критериев оценки соразмерности в судебном рассуждении, усиление потенциала пробации и электронного мониторинга, расширение восстановительных и компенсаторных инструментов, а также институциональная оценка санкций Особенной части УК на предмет «вертикальной» и «горизонтальной» пропорциональности.

Соразмерность наказания относится к числу базовых ограничителей уголовной репрессии: государство вправе наказывать только в пределах, которые оправданы тяжестью деяния, виновностью и целями уголовной политики. В казахстанском праве это выражается не столько через отдельную «статью о соразмерности», сколько через систему общих начал назначения наказания и требования справедливости уголовно-правового воздействия, закрепленные в УК и развитые в разъяснениях судебной власти.

Актуальность темы для Казахстана определяется несколькими обстоятельствами. Во-первых, реформирование уголовного законодательства (включая гуманизацию, развитие альтернатив лишению свободы и пробации) прямо ставит вопрос о критериях «достаточности» и «избыточности» наказания. Во-вторых, требования к качеству приговора и мотивировке наказания усиливаются через нормативные постановления, ориентированные на единообразие судебной практики и устранение недостатков приговоров [4]. В-третьих, конституционно-правовая логика ограничения государственной власти через критерии необходимости и соразмерности все чаще артикулируется в решениях органа конституционного контроля, что создает «фон» для уголовно-правовой пропорциональности как части правового государства.

Материалы и методы

В основе исследования лежат формально-юридический, сравнительно-правовой и доктринально-аналитический методы, а также элементы эмпирического анализа, обусловленные необходимостью оценки практики применения принципа соразмерности наказания в Республике Казахстан.

В работе использованы теоретические положения уголовно-правовой науки, результаты зарубежных и отечественных исследований в области пропорциональности наказания, а также статистические и аналитические материалы, отражающие практику назначения и исполнения наказаний в Казахстане.

Результаты и обсуждение

В современной доктрине соразмерность рассматривается в нескольких взаимосвязанных плоскостях.

Первая плоскость – классическая (ориентированная на принцип «заслуженного наказания»): наказание должно «соответствовать» деянию и виновности как морально-правовой упрек; исторически эта идея восходит к классическим работам о рационализации наказаний и противодействии произволу репрессии. Эту линию часто используют как аргумент против чрезмерных санкций и как основу «предела» наказания. В рамках данного подхода наказание рассматривается прежде всего как форма возмездия, восстанавливающая нарушенное моральное равновесие. При этом важным элементом выступает идея справедливости как соответствия между тяжестью деяния и строгостью наказания. Классическая концепция также формирует основу для ограничения чрезмерного государственного вмешательства, выступая против неоправданной криминализации и избыточной репрессивности. В современных условиях этот подход продолжает оказывать влияние на формирование уголовной политики и судебной практики.

Вторая плоскость – операционализация соразмерности в назначении наказаний: требуются инструменты, превращающие абстрактный принцип в управляемое судебное рассуждение. В этом контексте показательна работа о «динамической» природе пропорциональности, где подчеркивается, что соразмерность не статичная формула, а постоянно уточняемый баланс целей, фактов и последствий и потому нуждается в прозрачной аргументации судьи [5]. Практическая реализация этого подхода требует разработки четких критериев оценки обстоятельств дела. Особую роль играет мотивировочная часть судебного решения, где судья обязан раскрыть логику выбора конкретного наказания. Без этого принцип соразмерности остается декларативным и трудно проверяемым. Кроме того, динамическая природа пропорциональности предполагает учет изменяющихся социальных условий и правоприменительной практики.

Третья плоскость – количественные/эмпирические подходы к согласованности практики. Исследования методик измерения консистентности в назначении наказаний показывают: даже при декларируемой пропорциональности возможны значимые различия между судами и судьями; поэтому вопросы «одинаковых дел» и стандартизации мотивировки становятся центральными для реальной соразмерности [6]. Эмпирические данные позволяют выявить системные отклонения и дисбалансы в судебной практике. Это способствует формированию рекомендаций по унификации подходов к назначению наказаний. Важным инструментом выступает статистический анализ судебных решений и их сопоставление. В результате создаются предпосылки для повышения предсказуемости правоприменения.

Четвертая плоскость – специальные случаи пропорциональности: множественность преступлений или множественность эпизодов, когда риск несоразмерности усиливается из-за кумуляции наказаний. Здесь полезны модели, предлагающие «числовые» рамки и объяснимые правила соотношения между отдельными наказаниями и итоговым сроком, чтобы ограничить произвол сложения/поглощения [7]. В таких ситуациях особенно важно учитывать принцип разумной достаточности наказания. Избыточное суммирование санкций может привести к несоразмерному ужесточению ответственности. Поэтому разрабатываются специальные методики расчета итогового наказания. Они позволяют сохранить баланс между строгостью и справедливостью.

Пятая плоскость – пропорциональность как «двусмысленный» инструмент: в части научных дискуссий звучит тезис, что пропорциональность может выступать не только гарантом, но и риском для фундаментальных прав, если тест применяется формально, без ясных критериев и без контроля аргументации. Это важно для Казахстана, где разрыв между «правильной формулой» в приговоре и реальной объяснимостью решения остается типичной проблемой правоприменения [8]. Формальный подход к пропорциональности может маскировать произвольные решения. В таких случаях принцип утрачивает свою защитную функцию. Это требует усиления требований к качеству судебной аргументации. Также возрастает значение контроля со стороны вышестоящих судебных инстанций.

Шестая плоскость – казахстанский контекст исполнения наказаний: исследования пенитенциарной реабилитации и восприятия условий лишения свободы в Казахстане подчеркивают,

что «реальная строгость» наказания определяется не только сроком, но и режимом, состоянием здоровья, доступом к программам реабилитации и социальной поддержке; это усиливает необходимость говорить о соразмерности как о совокупном уровне вмешательства [9]. То есть формально одинаковые сроки могут восприниматься как различная степень наказания. Это связано с условиями содержания и индивидуальными особенностями осужденных. Важную роль играет доступ к медицинской помощи и социальным услугам. Все это влияет на фактическую интенсивность уголовно-правового воздействия.

Седьмая плоскость – внутренняя казахстанская доктрина. Публикации последних лет фиксируют, что назначаемые наказания «не всегда соответствуют» тяжести деяния и целям уголовной политики; отдельно обсуждаются проблемы ограничения свободы как альтернативы тюрьме и эффективность пробации. В научных работах подчеркивается необходимость более широкого применения альтернативных наказаний. Также отмечается недостаточная развитость механизмов пробационного контроля. Это снижает эффективность реализации принципа минимальной достаточности наказания. В результате сохраняется тенденция к избыточному применению лишения свободы.

Восьмая плоскость – связь пропорциональности с правами человека и запретом жестокого обращения. Казахстанские исследования, посвященные квалификации пыток и санкционной политике, используют аргумент «несистемной пропорциональности» наказаний в УК (например, несоразмерность санкций по сходным по вреду составам), что указывает на пробел в «горизонтальной» пропорциональности санкций (сравнение между составами) [10]. Это свидетельствует о необходимости пересмотра отдельных норм уголовного законодательства. Несогласованность санкций может подрывать доверие к правовой системе. Кроме того, она создает риски нарушения принципа равенства перед законом. В этой связи актуальным становится проведение системного анализа санкционной политики.

Наконец, девятая плоскость – реформаторские дискуссии о гуманизации и альтернативных наказаниях: часть работ прямо связывает необходимость расширения альтернатив лишению свободы с требованием соразмерности санкций и более точной дифференциации наказуемости по отдельным категориям преступлений (включая неосторожные деяния) [11].

Анализ различных теоретических и прикладных плоскостей принципа соразмерности показывает, что он выступает не только абстрактной категорией уголовного права, но и практическим инструментом, требующим четкого нормативного закрепления и последовательного применения. В условиях реформирования уголовной политики Республики Казахстан особую значимость приобретает вопрос о том, насколько существующие правовые механизмы обеспечивают реальную соразмерность наказания на всех стадиях – от назначения до исполнения.

С учетом изложенного целесообразно рассмотреть проблемы практического применения принципа соразмерности в Казахстане.

◆ Правовой статус и принципы. Конституционная рамка правового государства и судебных принципов (в т.ч. требования к правосудию и независимости судьи) задает стандарт законности и обоснованности приговора, что непосредственно связано с объяснимостью и соразмерностью наказания [12]. Концепция правовой политики до 2030 г. прямо утверждает задачу баланса карательных, восстановительных и превентивных элементов, что в уголовно-правовой плоскости подразумевает необходимость пропорционального подбора реакций [13].

◆ Общие начала назначения наказания (ст. 52 УК) и назначение более мягкого наказания, чем предусмотрено за данное уголовное правонарушение (ст. 55 УК). В ст. 52 УК закрепляется обязанность учитывать характер и степень общественной опасности, личность виновного, обстоятельства (смягчающие/отягчающие) и влияние наказания на исправление и условия жизни семьи; это ядро индивидуализации и «внутренней» пропорциональности. При этом ст. 55 УК и разъяснения Верховного суда ограничивают применение наказания ниже низшего предела либо более мягкого вида наказания «исключительными обстоятельствами», что показывает: система допускает уменьшение строгости ради справедливости/соразмерности, но пытается защититься от произвольной мягкости.

◆ Виды наказаний и альтернативы лишению свободы. УК закрепляет набор основных наказаний (штраф, исправительные работы, общественные работы, ограничение свободы, лишение свободы и др.), что позволяет реализовать принцип «минимально достаточной» репрессии (parsimony) через выбор менее жестких мер при равной превенции. Закон о пробации и УИК

дополняют эту конструкцию организационными механизмами надзора и ресоциализации, без которых «альтернативы» рискуют быть формальными [14].

Нормативное постановление о назначении уголовного наказания ставит целью единообразие применения правил назначения наказания и разъясняет ключевые узлы: подход к исключительным обстоятельствам, применению более мягкого наказания, вопросам совокупности деяний и др. Это важно, потому что именно в зоне судебного усмотрения возникает риск: одинаково квалифицируемые дела получают заметно различающийся итоговый уровень репрессии при схожих фактах.

Проблема Казахстана в этой части обычно проявляется в трех формах.

1. Шаблонность мотивировки и «пропорциональность на словах». Нормативное постановление о судебном приговоре специально требует устранения недостатков и повышения качества приговоров, что подразумевает необходимость связного объяснения выбора вида и размера наказания, а не ссылки на формулы. Когда мотивировка не раскрывает, почему альтернативы (например, ограничение свободы, общественные работы) признаны недостаточными либо наоборот предпочтительными, принцип соразмерности теряет верифицируемость и становится трудно контролируемым в апелляции/кассации.

2. Сложности применения ст. 55 УК и критерия «исключительности». Верховный суд подчеркивает, что выход ниже низшего предела возможен лишь при установлении исключительных обстоятельств, «существенно уменьшающих» степень общественной опасности, и при определенных условиях (например, активное содействие раскрытию группового преступления). На практике это создает двоякий риск: либо суды избегают ст. 55 УК даже когда наказание в санкции явно чрезмерно, либо применяют ее непоследовательно, что рождает впечатление «случайной мягкости».

3. Совокупность правонарушений и итоговая несоразмерность. При назначении по совокупности (ст. 58 УК и правила сложения/поглощения) особенно высок риск «перегиба» итогового срока. Отсюда значимость научных моделей, предлагающих числовые ограничения и проверяемые правила, и значимость методических материалов, указывающих на типичные ошибки назначения по совокупности в казахстанских реалиях.

Даже идеально «пропорциональный» приговор может стать фактически непропорциональным на стадии исполнения – из-за условий содержания, доступа к медицине и реабилитации либо, наоборот, из-за формальности контроля при альтернативных наказаниях. Исследование по восприятию пенитенциарной реабилитации в Казахстане показывает, что режим и состояние здоровья существенно влияют на результаты реабилитации и субъективную «строгость» лишения свободы, что превращает вопрос соразмерности в вопрос «суммарной интенсивности вмешательства» [9].

В правовой плоскости это поддерживается тем, что Казахстан активно развивает альтернативы, но такие альтернативы требуют ресурсного и процедурного обеспечения, иначе они либо слишком мягки, либо чрезмерно жестки.

Данные о применении УДО и замены неотбытой части наказания (как инструментов «корректировки строгости» постфактум) также указывают, что стадия исполнения является значимым регулятором соразмерности. В отчетных материалах уполномоченного по правам человека приводятся статистические сведения по УДО/ЗМН за 2024 г., что подчеркивает масштаб практики и необходимость единых критериев [15].

В Казахстане ключевой комплекс альтернатив связан с штрафом, общественными работами и ограничением свободы под пробационным контролем. С точки зрения соразмерности важно не просто их наличие, а качество их правового и практического регулирования:

- штраф должен быть соразмерен вреду и платежеспособности, иначе он становится либо символическим, либо разрушительным, что нарушает справедливость и равную тяжесть наказания;
- общественные работы требуют реальной организационной инфраструктуры и понятных критериев назначения, иначе они превращаются в «редко применяемую» санкцию либо назначаются без учета ограничений здоровья/занятости, что снижает пропорциональность;
- ограничение свободы в Казахстане связано с пробационным контролем и обязательным трудом, а значит, пропорциональность зависит от того, насколько разумны ограничения и насколько эффективно работает контроль.

В казахстанской научной дискуссии отдельно подчеркивается, что институт пробации за десятилетие выявил комплекс нормативных и практических проблем, а значит, именно здесь может возникать несоразмерность (через «перекос» ограничений, отсутствие индивидуальной работы, недостаток сервисов ресоциализации) [16].

Анализ стадии исполнения наказания и функционирования альтернативных мер показывает, что соразмерность в казахстанской практике формируется не только на этапе назначения наказания, но и в процессе его реализации. Выявленные проблемы – от неоднородности применения УДО и замены наказания до ограничений эффективности пробации – свидетельствуют о необходимости совершенствования как нормативной базы, так и правоприменительных механизмов.

С учетом выявленных особенностей и проблем представляется обоснованным перейти к формулированию практических рекомендаций, направленных на обеспечение реальной и проверяемой соразмерности наказания.

1 Стандартизировать «пропорциональный тест» в мотивировке приговора. Практически это означает: в приговоре (в части наказания) суд обязан явно пройти логические шаги:

1) вред/общественная опасность и форма вины;
2) роль и личность;
3) смягчающие/отягчающие;
4) выбор вида наказания с объяснением отказа от альтернатив;
5) объяснение конкретного размера (срока/суммы/часов);
6) оценка «эффекта» наказания на исправление и семью. Такой подход согласуется с требованиями нормативного постановления о качестве приговора.

2 Развить ориентиры и мониторинг консистентности. Казахстан уже использует разъяснения в форме нормативных постановлений о назначении наказания; следующий шаг – разработка более операциональных ориентиров (по категориям дел/типовым ситуациям) и статистического мониторинга расхождений по регионам и судьям, в духе методик измерения консистентности.

3 Провести «аудит пропорциональности» санкций Особенной части УК. Цель – выявить горизонтальные диспропорции и вертикальные диспропорции. Аргументы о «системной непропорциональности» уже появляются в казахстанских исследованиях по отдельным блокам (например, в теме пыток и жестокого обращения), что показывает применимость метода.

4 Усилить ресурсную и сервисную составляющую пробации. Закон о пробации закрепляет цели и меры, но научные работы по Казахстану показывают, что эффективность и «пропорциональность» альтернатив зависит от реальных механизмов социальной адаптации, психологической поддержки и контроля. Усиление пробации снижает потребность в лишении свободы и делает наказание более соразмерным, если обеспечивается индивидуальная работа и разумность ограничений.

5 Расширять и нормировать электронный мониторинг как инструмент «точной строгости». Электронный мониторинг (при ограничении свободы/домашнем аресте) способен повысить точность ограничений и снизить потребность в лишении свободы, но нуждается в ясных правилах назначения, пропорциональных ограничениях и судебном контроле. Практические сообщения о пилотах указывают, что направление существует, но его следует «встроить» в стандартизированную модель пропорциональности: ограничений ровно столько, сколько нужно, и не больше.

6 Сделать «вторичную соразмерность» управляемой через стандарты исполнения. Это включает: понятные критерии УДО/замены наказания, контроль условий содержания, развитие реабилитационных программ и медицинской помощи; иначе реальная строгость может существенно отклоняться от «назначенной».

Заключение

Проведенное исследование показало, что принцип соразмерности наказания является одним из ключевых элементов современного уголовного права, выполняющим функцию ограничения государственной репрессии и обеспечения справедливости уголовно-правового воздействия. В правовой системе Республики Казахстан данный принцип не закреплен в виде само-

стоятельной нормы, однако он имплицитно реализуется через систему общих начал назначения наказания, требования индивидуализации и разъяснения судебной практики.

Анализ теоретических подходов позволил установить, что соразмерность представляет собой многомерную категорию, охватывающую как ретрибутивный аспект, так и функциональный аспект, связанный с достижением целей наказания, включая исправление осужденного и предупреждение преступлений. В современных условиях соразмерность все чаще рассматривается как динамическая и операционализируемая категория, требующая прозрачного и аргументированного применения в судебной практике.

Вместе с тем исследование выявило ряд существенных проблем практической реализации принципа соразмерности в Казахстане. К ним относятся шаблонность судебной мотивировки, неоднородность применения норм о назначении более мягкого наказания, риски несоразмерности при назначении наказания по совокупности правонарушений, а также влияние факторов стадии исполнения наказания на фактическую строгость уголовно-правового воздействия. Особое значение имеет недостаточная эффективность альтернатив лишению свободы и института пробации, что ограничивает возможности реализации принципа минимально достаточной репрессии.

Установлено, что соразмерность наказания формируется не только на этапе его назначения, но и в процессе исполнения, включая применение условно-досрочного освобождения, замену неотбытой части наказания более мягким видом, а также условия содержания и доступ к реабилитационным программам. Это позволяет рассматривать соразмерность как совокупный показатель интенсивности государственного вмешательства в права личности.

В этой связи обоснована необходимость комплексного совершенствования механизма обеспечения соразмерности наказания, включая стандартизацию судебной мотивировки, развитие ориентиров по назначению наказаний, повышение согласованности правоприменительной практики, проведение системной оценки санкций уголовного законодательства, а также укрепление институциональной базы пробации и альтернативных мер.

ЛИТЕРАТУРА

1 Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S (дата обращения: 12.01.2025)

2 Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК «Уголовный кодекс Республики Казахстан». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226. (дата обращения: 12.01.2025)

3 Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 № 226-V ЗРК (с изменениями и дополнениями). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm (дата обращения: 12.01.2025)

4 О судебном приговоре: нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 20 апреля 2018 года № 4 (с изменениями и дополнениями). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000004S (дата обращения: 23.01.2025)

5 Manikis M. The Principle of Proportionality in Sentencing: A Dynamic Evolution and Multiplication of Conceptions // Osgoode Hall Law Journal. 2022. Vol. 59. No. 3. P. 587–628. DOI: 10.60082/2817-5069.3812

6 Pina-Sánchez J., Linacre R. Refining the measurement of consistency in sentencing: A methodological review // International Journal of Law, Crime and Justice. 2016. Vol. 44. P. 68–87. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2015.06.001

7 Lovegrove A. Proportionality, Sentencing and the Multiple Offender: Towards a Numerical Framework // Punishment & Society. 2000. Vol. 2. No. 4. P. 453–469. DOI: 10.1177/146247400222281

8 Śliwiński E. Principle of proportionality as a threat to criminal-law-related fundamental rights // New Journal of European Criminal Law. 2023. Vol. 14. No. 3. P. 327–344. DOI: 10.1177/20322844231158

9 Mukasheva D., Tulkinbayev N., Prilutskaya M., Yessimova D., Stöver H. Behind bars: Understanding prisoner perception of penitentiary rehabilitation in Kazakhstan // International Journal of Law, Crime and Justice. 2024. Vol. 77. Article 100669. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2024.100669.

10 Mitskaya E., Sarykulov K., Utarov K. On Manoeuvring Kazakhstan's Criminal Law in Defining Torture and Other Cruel, Inhuman, and Degrading Treatment and Punishment // Access to Justice in Eastern Europe. 2025. Vol. 8. No. 1. P. 62–84. DOI: 10.33327/AJEE-18-8.1-a000102.

11 Bizhan N., Bekimbetov T., Persheyev A., Rahmetova G., Dairabayeva G. Features of Humanization of the Criminal Policy of Kazakhstan: Study of the Possibilities to Increase the Effectiveness of Punishments in

the Context of International Experience // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2018. Vol. 9. No. 5 (35). P. 1604–1610. DOI: 10.14505//jarle.v9.5(35).11.

12 Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 25.01.2025)

13 Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 (с изменениями и дополнениями). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674. (дата обращения: 25.01.2025)

14 О пробации. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК (с изменениями и дополнениями). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038 (дата обращения: 24.01.2025)

15 Об институтах условно-досрочного освобождения и замены наказания более мягким видом : специальный доклад Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан. Астана, 2025. URL: https://www.gov.kz/uploads/2025/7/18/00b3b819c00c8e8699b4134e30796ce5_original.1963559.pdf (дата обращения: 12.01.2025)

16 Rakhimberdin K.Kh. Probation in the Republic of Kazakhstan: Current Issues and Development Trends // Scientific and Legal Journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan». 2025. Vol. 80. No. 3. DOI: /10.52026/2788-5291_2025_80_3_167

REFERENCES

1 Normativnoe postanovlenie Verhovnogo suda Respubliki Kazahstan ot 25 ijunja 2015 goda № 4 «O nekotoryh voprosah naznachenija ugolovnogo nakazanija». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S (data obrashhenija: 12.01.2025) (In Russian)

2 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK «Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226. (data obrashhenija: 12.01.2025) (In Russian)

3 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan: Kodeks Respubliki Kazahstan ot 03.07.2014 № 226-V ZRK (s izmenenijami i dopolnenijami). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm (data obrashhenija: 12.01.2025) (In Russian)

4 O sudebnom prigovore: Normativnoe postanovlenie Verhovnogo cuda Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2018 goda № 4 (s izmenenijami i dopolnenijami). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000004S (data obrashhenija: 23.01.2025) (In Russian)

5 Manikis M. (2022) The Principle of Proportionality in Sentencing: A Dynamic Evolution and Multiplication of Conceptions // Osgoode Hall Law Journal. Vol. 59. No. 3. P. 587–628. DOI: 10.60082/2817-5069.3812 (In English)

6 Pina-Sánchez J., Linacre R. (2016) Refining the measurement of consistency in sentencing: A methodological review // International Journal of Law, Crime and Justice. Vol. 44. P. 68–87. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2015.06.001 (In English)

7 Lovegrove A. (2000) Proportionality, Sentencing and the Multiple Offender: Towards a Numerical Framework // Punishment & Society. Vol. 2. No. 4. P. 453–469. DOI: 10.1177/146247400222281 (In English)

8 Śliwiński E. (2023) Principle of proportionality as a threat to criminal-law-related fundamental rights // New Journal of European Criminal Law. Vol. 14. No. 3. P. 327–344. DOI: 10.1177/20322844231158 (In English)

9 Mukasheva D., Tulkinbayev N., Prilutskaya M., Yessimova D., Stöver H. (2024) Behind bars: Understanding prisoner perception of penitentiary rehabilitation in Kazakhstan // International Journal of Law, Crime and Justice. Vol. 77. Article 100669. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2024.100669 (In English)

10 Mitskaya E., Sarykulov K., Utarov K. (2025) On Manoeuvring Kazakhstan's Criminal Law in Defining Torture and Other Cruel, Inhuman, and Degrading Treatment and Punishment // Access to Justice in Eastern Europe. Vol. 8. No. 1. P. 62–84. DOI: 10.33327/AJEE-18-8.1-a000102 (In English)

11 Bizhan N., Bekimbetov T., Persheyev A., Rahmetova G., Dairabayeva G. (2018) Features of Humanization of the Criminal Policy of Kazakhstan: Study of the Possibilities to Increase the Effectiveness of Punishments in the Context of International Experience // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Vol. 9. No. 5 (35). P. 1604–1610. DOI: 10.14505/jarle.v9.5(35).11 (In English)

12 Konstitucija Respubliki Kazahstan. Prinjata na respublikanskom referendume 30 avg. 1995 g. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 25.01.2025) (In Russian)

13 Ob utverzhdenii Koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 oktjabrja 2021 goda № 674 (s izmenenijami i dopolnenijami). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674. (data obrashhenija: 25.01.2025) (In Russian)

14 O probacii. Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrja 2016 goda № 38-VI ZRK (s izmenenijami i dopolnenijami). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038 (data obrashhenija: 24.01.2025) (In Russian)

15 Ob institutah uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija i zameny nakazanija bolee mjagkim vidom : special'nyj doklad Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan. Astana, 2025. URL: https://www.gov.kz/uploads/2025/7/18/00b3b819c00c8e8699b4134e30796ce5_original.1963559.pdf (data obrashhenija: 12.01.2025) (In Russian)

16 Rakhimberdin K.Kh. (2025) Probation in the Republic of Kazakhstan: Current Issues and Development Trends // Scientific and Legal Journal "Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan". Vol. 80. No. 3. DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_3_167 (In English)

БАЙЗАКОВА Р.Б.,*[1]
PhD.
*e-mail: infomba@kaznaru.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-3322-6247
КУАНДЫКОВ Б.Ж.,[2]
з.ғ.к.
e-mail: elvirab8080@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-9190-8509
ЖЕТПИСБАЕВ Г.А.,[3]
м.ғ.д., профессор.
e-mail: galymadam@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-0498-6230
КУАНДЫКОВА Э.С.,[4]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: elvirab8080@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-0741-1311
[1]С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
[3]С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы қ., Қазақстан
[4]«Нархоз» университеті, Алматы қ., Қазақстан

ЖАЗАНЫҢ СОРАЗМЕРЛІГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАҒИДАТЫ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПРАКТИКАЛЫҚ ҚОЛДАНЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жазаның соразмерлігі қағидаты қылмыстық құқықтың негізгі элементі және Қазақстан Республикасында мемлекеттік репрессияны шектеу тетігі ретінде зерттеледі. Соразмерлікті түсінудің теориялық тәсілдері қарастырылады, оның ішінде ретрибутивтік, функционалдық және операциялық аспектілер, сондай-ақ олардың қазіргі қылмыстық-құқықтық саясаттың қалыптасуына ықпалы талданады. Ерекше назар жазаның соразмерлігі қағидатын жүзеге асырудың нормативтік негіздерін талдауға, атап айтқанда жазаны тағайындаудың жалпы қағидалары, сот практикасы және жоғары сот органдарының түсіндірмелері арқылы іске асырылуына аударылады. Құқық қолдану практикасының негізгі проблемалары анықталады, олардың қатарына сот уәждемесінің шаблондығы, жазаларды тағайындаудың біркелкі еместігі, неғұрлым жеңіл жаза нормаларын қолданудағы қиындықтар, сондай-ақ құқық бұзушылықтардың жиынтығы кезінде соразмерсіздік тәуекелдері жатады. Сонымен қатар жазаны орындау сатысының, оның ішінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату мен пробацияның қылмыстық-құқықтық ықпалдың нақты қатаңдығына әсері талданады. Сот практикасын стандарттау, бас бостандығынан айыруға балама шараларды дамыту және жазаның әділдігін қамтамасыз ететін институционалдық кепілдіктерді күшейту арқылы соразмерлікті қамтамасыз ету

тетіктерін жетілдіру қажеттілігі негізделеді. Зерттеу нәтижелері қылмыстық заңнаманы және сот практикасын жетілдіруде пайдаланылуы мүмкін. Жұмыстың практикалық маңызы жазаларды тағайындаудың тиімділігі мен болжамдылығын арттыруға бағытталған ұсыныстарды қалыптастыруда көрінеді.

Тірек сөздер: жазаның соразмерлігі, қылмыстық құқық, жаза тағайындау, пробация, практикалық қолданылу.

BAIZAKOVA R.B.,*[1]
PhD.
*e-mail: infomba@kaznaru.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-3322-6247
KUANDYKOV B.Zh.,[2]
c.l.s.
e-mail: elvirab8080@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-9190-8509
ZHETPISBAYEV G.A.,[3]
d.m.s., professor.
e-mail: galymadam@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-0498-6230
KUANDYKOVA E.S.,[4]
PhD, associate professor.
e-mail: elvirab8080@mail.ru
ORCID ID: 0009-0007-0741-1311
[1]S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan
[3]S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
Almaty, Kazakhstan
[4]Narxoz University,
Almaty, Kazakhstan

PROPORTIONALITY OF PUNISHMENT AS PRINCIPLE OF CRIMINAL LAW AND PROBLEMS OF ITS PRACTICAL APPLICATION IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines principle of proportionality of punishment as key element of criminal law and mechanism for limiting state repression in Republic of Kazakhstan. Theoretical approaches to understanding proportionality are considered, including retributive, functional and operational aspects, as well as their influence on formation of modern criminal policy. Special attention is paid to analysis of normative foundations of implementation of principle of proportionality through general principles of sentencing, judicial practice and explanations of highest judicial bodies. Main problems of law enforcement are identified, including template nature of judicial reasoning, inconsistency in sentencing, difficulties in application of norms on more lenient punishment, as well as risks of disproportionality in cases of concurrence of offenses. Influence of stage of execution of punishment, including parole and probation, on actual severity of criminal impact is separately analyzed. Necessity of improving mechanisms for ensuring proportionality through standardization of judicial practice, development of alternatives to imprisonment and strengthening institutional guarantees of fairness of punishment is substantiated. Results of study can be used in improvement of criminal legislation and judicial practice. Practical significance of work lies in formulation of recommendations aimed at increasing effectiveness and predictability of sentencing.

Keywords: proportionality of punishment, criminal law, sentencing, probation, practical application.

Дата поступления статьи в редакцию: 13.04.2026

МРНТИ 10.27.51; 10.77.51; 10.85.31
УДК 347.74:004.738.5; 343.14
JEL K12

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-268-282

OTEBALIYEVA K.E.,[1]
master of laws, senior lecturer.
e-mail: karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0009-0006-1373-5681
SHAIMUKHANOVA ZH.T.,[2]
master of laws, lecturer.
e-mail: zhaina070@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5201-3178
ERZHANOVA Z.A.,[3]
master of laws, senior lecturer.
e-mail: zako_kz@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-4764-5676
ADIBAYEVA A.K.,*[4]
PhD, associate professor.
*e-mail: ka_alina84@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7463-9435
[1]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Zhetysu University
named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan
[3]Kyzylorda «Bolashak» University,
Kyzylorda, Kazakhstan
[4]Almaty Technological University,
Almaty, Kazakhstan

SMART CONTRACTS IN KAZAKH LEGISLATION: PROBLEMS OF CIVIL LAW QUALIFICATION AND EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

A smart contract is more than a technical phenomenon; it raises legal questions about intent, transaction form, and obligation performance in a digital environment. Kazakhstani law, including the Civil Code and the Law on Electronic Documents, provides a basis for digital tools in contracts, recognizing electronic forms and the principles of freedom of contract. AIFC law further validates automated systems. However, the lack of a conceptual definition in civil legislation creates challenges for public law. This article argues that smart contracts should not be viewed as standalone contract types but through a functional approach: as either a form of expressing intent or an automated performance mechanism. Special focus is placed on criminal proceedings. The authors demonstrate that the absence of a clear definition complicates distinguishing civil torts from cybercrimes and hinders the use of code as evidence or the seizure of digital assets. The core issue is the discrepancy between traditional civil law constructs, blockchain logic, and current procedural evidentiary standards in Kazakhstan.

Keywords: smart contract, civil contract, electronic transaction, automated performance, expression of will, digital environment, blockchain.

Introduction

The topic of the smart contract is today often discussed in a tone that is especially dangerous for a lawyer: as though the law need only “catch up” with technology, and everything will then become clear of itself. Yet precisely in contract law such an intonation is misleading. The smart contract creates

difficulty not because civil law has not yet managed to invent a separate word for it. The difficulty lies deeper. It intrudes into the very construction of the contract, redistributes its internal elements, and compels one to pose anew the question of where, in the digital environment, the obligation arises, how the will of the parties is expressed, what exactly should be deemed a contractual term, and at what point the legal text ends and the technological algorithm begins [1].

If one looks at the problem superficially, it may be reduced to a simple dilemma. The first position maintains that a smart contract is the same contract, only written not in ordinary legal language, but in the language of program code. The second, on the contrary, insists that a smart contract is not a contract at all, because code is not an expression of will, but merely a technical instruction launching a pre-set process. Both positions are outwardly persuasive. Both, at the same time, suffer from a lack of precision. The first too quickly equates the legal agreement with its software implementation and thereby ignores the problem of interpretation, defects of will, incompleteness of terms, and the mismatch between code and text. The second is equally hasty in pushing the smart contract outside the boundaries of civil law, although it is precisely civil-law consequences – the transfer of rights, the performance of obligations, the distribution of risks, liability, and the recognition of the transaction as invalid – that turn out to be at the centre of the disputes that arise [1].

For the law of the Republic of Kazakhstan, this question is especially sensitive. The Civil Code preserves the classical model of the contract as an agreement of two or more persons on the establishment, alteration, or termination of civil rights and duties [1]. At the same time, the Code allows the written form of a transaction both on paper and in electronic form [1]. The Law "On the Electronic Document and Electronic Digital Signature" recognizes the legal significance of the electronic document and links it to compliance with certain requirements, including identification of the person and use of an electronic digital signature [2]. This means that Kazakhstani law has long since ceased to be tied exclusively to the paper carrier. But one thing is an electronic contract in the ordinary sense, where the text has been transferred into the digital environment, signed, and can be reproduced. Quite another is the smart contract, where part, or even the whole, of the contractual mechanism may be implemented in code, and performance is launched automatically upon the occurrence of stipulated conditions [2].

The situation is further complicated by the fact that digital regulation in Kazakhstan is developing unevenly. On the one hand, basic civil law continues to think in terms of the traditional categories of transaction, contract, form, signature, will, and expression of will. On the other hand, the Digital Code adopted in 2026 already operates with the category of the smart contract and directly links to it the arising of rights and duties of participants in the digital environment, although the Code itself, at the time of preparation of the present article, has not yet entered into force, since it comes into effect upon the expiration of six months after the first official publication [3]. This point cannot be passed over in silence. It shows that legislative evolution has already begun, but the general civil-law apparatus has not yet been finally rebuilt. Consequently, the legal qualification of the smart contract in Kazakhstan must be constructed not on the assumption that the new term in itself has already resolved everything, but on a stricter analysis of which elements of the contractual construction in current law already permit digital transformation, and which continue to require doctrinal and normative clarification [1, 3].

Of particular significance in this context is the legal regime of the AIFC. The AIFC Contract Regulations directly provide that a contract may not be deprived of legal force merely because an electronic record or electronic communication was used in its formation; moreover, they recognize the validity of a contract concluded through the interaction of an automated system and a natural person, or through the interaction of automated systems, without mandatory human intervention in every separate action [4]. For the problematics of the smart contract, this is of fundamental significance. Even if the law of the AIFC does not resolve all questions of qualification, it demonstrates normative readiness to recognize as legally significant those contractual mechanisms which in classical civil law were long perceived as secondary in relation to the "real" agreement concluded in textual form [4].

Therefore, the principal question of the article should be posed not in the simplified form – "is the smart contract a contract or not?" – but otherwise. It is necessary to determine precisely what legal function it performs in the structure of the civil-law obligation. Can it be regarded as a form of contract? As a means of expressing agreed will? As an independent digital means of fixing essential terms? Or does it in most cases represent merely a software mechanism for performing an already

existing contract concluded in textual, electronic, or mixed form? This reformulation of the question is important because otherwise the dispute turns out from the very beginning to be false: either the technology is declared, without sufficient grounds, a "new type of contract," or the entire phenomenon is reduced to technical infrastructure and removed from the sphere of legal qualification [5].

The present article proceeds from a different premise. The smart contract should not be understood as a ready-made legal entity with a place in the system of civil law fixed once and for all. It represents a functionally heterogeneous construction. In some cases, a smart contract will indeed be close to a contract concluded in electronic form. In others it will act as a method of automated performance of an already existing obligation. In still others it will manifest a mixed nature, combining the fixation of part of the terms, the algorithmization of their performance, and the technical-evidentiary function of a digital record. It is precisely this heterogeneity that makes the problem of legal qualification so difficult. Civil law is accustomed to operating with comparatively stable legal forms. The smart contract forces recognition that, in the digital environment, one and the same construction may simultaneously be both a means of formalizing the contractual link and a mechanism of performance, and a source of evidentiary information about the legally significant conduct of the parties [5, 6].

Materials and methods

The research is constructed on a combination of formal-legal, systemic, comparative-legal, and doctrinal methods. Formal-legal analysis is necessary for a precise reading of the basic norms of Kazakhstani civil legislation, above all the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan on the concept of the contract, freedom of contract, and the written form of transaction, as well as the norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Electronic Document and Electronic Digital Signature" [1, 2]. The systemic method is needed because the smart contract cannot be considered in isolation from the broader digital infrastructure of law. Its qualification depends not only on norms concerning the contract, but also on how the legal order understands electronic form, electronic communication, digital record, identification of the party, the significance of code, and also the limits of permissible automated performance [1, 4].

At the same time, the methodological framework is supplemented by a techno-legal perspective, since the analysis of smart contracts presupposes consideration of blockchain as a technological environment, including distributed ledger mechanisms, cryptographic validation, and algorithmic execution of transactions, which directly influence the legal nature and qualification of smart contracts.

The comparative-legal aspect in this theme is not optional. The law of the AIFC is of particular interest precisely because it already normatively consolidates provisions on electronic contracts and automated systems of contract conclusion. This environment makes it possible to see in what direction the general civil-law model of Kazakhstani law may develop [4]. In addition, for the evaluation of more general tendencies, international reference points are used – above all the functional-equivalence approach to electronic messages and electronic contracts formulated in UNCITRAL acts, as well as materials of Anglo-Saxon legal doctrine on smart legal contracts. These sources are important not as a model for mechanical borrowing, but as a means of seeing more precisely where exactly qualification failures arise in Kazakhstani law.

In addition, the comparative analysis is extended to interdisciplinary dimensions, including the evaluation of digital evidence frameworks in foreign legal systems, where blockchain-based records and smart contract outputs are treated as potential sources of evidentiary information in both civil and criminal proceedings.

The doctrinal basis of the article includes, above all, domestic and regionally proximate works devoted to the legal nature of the smart contract, its correlation with the contract, the written form of transaction, and the mechanism of automated performance [6]. This is important for two reasons. First, it is in Kazakhstani and regional literature that the thesis has been formulated most clearly that the smart contract cannot, without reservation, be regarded either as a pure contract or as a pure program. Second, domestic doctrine has already shown how closely the topic of the smart contract is linked with more general questions: the admissibility of electronic expression of will, the significance of the signature, the legal force of the digital record, the interpretation of code, and the problem of mismatch between legal text and software implementation [6, 7].

At the same time, the doctrinal analysis is considered in connection with criminal procedural aspects of digital evidence, particularly the admissibility, reliability, and evaluation of blockchain records and algorithmically generated data as potential evidentiary materials in criminal proceedings, which allows bridging civil-law qualification issues with procedural evidentiary standards.

Methodologically, the article proceeds from two principal limitations. The first is that the smart contract cannot be identified with any digital or electronic transaction whatsoever. The electronic form of transaction in itself does not yet create a self-executing algorithm. The second is that the smart contract cannot be regarded merely as neutral program code having no independent significance for law. If code launches the transfer of a digital asset, the change of the status of a record, the execution of a payment, the transfer of access, the accrual of a sanction, or another legally significant action without additional expression of will by the party at the stage of performance, the law can no longer relate to it as to an external technical factor. It is compelled to integrate it into the structure of the obligation – even if not as a new type of contract, then as its special digital form, function, or element [5].

Results and discussion

The Normative Framework in the Law of the Republic of Kazakhstan: What the Current Law Already Permits and What It Still Does Not Explain. The starting point remains the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. It is precisely this that sets the basic language of qualification. By virtue of Article 378 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, a contract is an agreement of two or more persons on the establishment, alteration, or termination of civil rights and duties [1]. This formula retains fundamental significance for the digital environment as well: so long as there is no agreement, there is no contract. No technological complexity, distributed ledger, automation of transactions, or intelligent code abolishes this basic proposition. But the Civil Code of the Republic of Kazakhstan contains a second important element as well: the written form of a transaction may be made on paper or in electronic form, and the exchange of electronic documents, electronic messages, or other data making it possible to determine the subject and the content of his or her expression of will is capable of performing the function of the written form [1]. It is precisely here that a legal possibility opens for the smart contract to enter the contractual regime. If, in a concrete case, a digital construction makes it possible to identify the parties, the content of their agreed terms, and legally significant actions, civil law can no longer exclude it in advance from the field of contractual qualification.

But the first problem arises even here. Electronic form in Kazakhstani civil law and the smart contract do not coincide automatically. The electronic contract is a broader category and, at the same time, a more comprehensible one. It may be textual, documentary, signed by electronic signature, exchanged through an information system, yet still remain reproducible in the familiar legal logic. The smart contract, by contrast, is often tied not to text, but to program code and to the algorithm of self-performance. In this sense, it is not merely electronic; it is also operational. It not only fixes the terms, but also performs them without additional confirmation on the part of the person. It is precisely here that the qualitative distinction begins [6, 8, 9].

The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Electronic Document and Electronic Digital Signature" creates yet another important layer of regulation. It links the legal force of the electronic document with its existence in electronic-digital form, with the possibility of perception, storage, and reproduction, and with certification by means of an electronic digital signature, where an electronic document in the strict legal sense is concerned [2]. For the smart contract this has ambivalent significance. On the one hand, this law confirms that the law of Kazakhstan is not tied to paper and permits the digital form of a legally significant document. On the other hand, it demonstrates that not every digital record automatically becomes an electronic document in the legal sense. This is especially important where the smart contract functions within a blockchain environment, and the parties perform actions not through a document signed by EDS, but through transactions, keys, addresses, platform interfaces, and software calls. Then the question arises: should one at all strive forcibly to "fit" any smart contract into the law on the electronic document, or is a more flexible civil-law understanding of the electronic form of transaction needed here [2, 6, 7]?

An additional turn is introduced by the Digital Code of the Republic of Kazakhstan adopted on 9 January 2026. Although, as of the date of preparation of the article, it has not yet entered into force,

since, according to the official publication, it enters into force upon the expiration of six months after the first official publication, the very fact of its adoption can no longer be ignored [3]. The Code is important not only because it uses the term "smart contract." More important is something else: it shows that the legislator is already ready to link the rights and duties of participants in the digital environment with the terms of a smart contract and with digital records confirming participation and the performance of actions in the relevant environment [3]. This is a serious shift. While the classical Civil Code of the Republic of Kazakhstan continues to think in terms of agreement of the parties and written form, the Digital Code moves toward recognizing more complex digital constructions in which the contractual effect is distributed among agreement, code, and digital record. It is at this point that the real normative gap arises: the general civil-law apparatus has not yet been finally modernized, while digital legislation already offers another way of legally describing relations.

The legal regime of the AIFC is even more revealing in this respect. Part 4-1 of the AIFC Contract Regulations provides that a contract may not be deprived of legal force, validity, or enforceability solely because an electronic record was used in its formation; an offer and acceptance may be expressed by means of electronic communication; and a contract formed through the interaction of an automated system and a natural person, or the interaction of automated systems, must not be regarded as legally invalid merely because a human being did not intervene in every separate action of the system or in the formation of the final contract [4]. For the analysis of the smart contract, this is almost an ideal normative laboratory. Here the law no longer clings to the traditional image of the contract as a text read and signed by a human being at every point of formation. Instead, it recognizes that automation of individual stages of the contractual process does not, in itself, destroy the contractual nature of the relation [4].

Even this, however, does not finally resolve the question of the smart contract. The AIFC Contract Regulations legalize electronic communication and automated conclusion of contract, but do not remove the problem of the correlation between code and agreed will. If an automated system forms the contract, that is one thing. If program code performs the obligation after the contract has already been concluded, that is another. If, however, the code itself contains a significant part of the terms and at the same time acts as the mechanism of their performance, that is a third situation. It is precisely for this reason that the existing normative basis in Kazakhstan does not permit a simple one-line conclusion. It opens the smart contract's entry into the space of contract law, but does not provide a ready general formula of qualification. This is what constitutes the principal theoretical problem of the article.

Smart Contract as Contract, as Form, and as Method of Performance: Competing Models of Qualification. In legal literature on smart contracts, at least three basic models may be identified. The first regards the smart contract as a civil-law contract concluded in electronic form and performed by means of program code. The second qualifies it as a program not identical with the contract: the legal relation arises from the ordinary agreement of the parties, while the code only technically implements that agreement. The third model proposes an intermediate, functional approach, under which, depending on the concrete construction, the smart contract may act both as a form of fixing part of the contractual terms and as a mechanism of automated performance [6; 10].

The first model is outwardly the most attractive. It allows one to speak of the smart contract in simple legal language: if there are parties, there are terms, there is consideration or another contractual interest, and performance is carried out automatically, why should such a construction not be recognized as a contract? It is precisely in this logic that M.K. Suleimenov writes of the smart contract as a programmed contract, the terms of which are fixed in program code and which is automatically performed with the aid of blockchain technology [6]. Such an understanding has a strong side: it does not throw the smart contract out of civil law, but, on the contrary, seeks to build it into the already existing contractual model. Yet this approach also carries a serious risk. If code is too easily declared to be the contract, the distinction between the legal term and its software instruction may be lost. Meanwhile, one and the same term in text and in code is not always expressed identically, and sometimes is not reducible from one to the other at all. Legal language allows evaluative categories – reasonableness, good faith, materiality of breach, abuse of right. Code, as a rule, does not favour such categories. It requires formalizable parameters, binary conditions, rigid triggers, and pre-set scenarios of performance [6, 8].

The second model – "smart contract as program" – appears more cautious. It emphasizes that the contract remains the textual or otherwise expressed agreement of the parties, while the code performs only the role of a means of performance. In her article, A.D. Imangalieva specially notes the existence of several competing approaches and indicates that the smart contract may be understood not only as a contract, but also as a program or as a mechanism for securing the performance of obligations [7]. This approach is valuable because it does not mix the legal and the technical without sufficient grounds. It allows the traditional contractual construction to be preserved and code to be treated as an attachment to it. But this approach too has its weakness. In some digital relations the code is no longer merely an "attachment." It may determine the order of counter-performance, the conditions of access to the asset, the order of distribution of digital rights, the sequence of transactions, and even the sanctioning consequences of non-performance. In such situations, it is already difficult to assign code to a sphere wholly external to the contract. The law risks underestimating its own object of analysis [7, 9].

The third model – the functional one – appears to be the most productive. It does not seek to fix a universal answer in advance, but proceeds from the premise that qualification depends on the structure of the concrete legal relation. If code merely automates an obligation previously agreed in a textual contract, then the smart contract is rather a mechanism of performance. If code and accompanying text form a single complex containing the essential terms, parameters of performance, reciprocity of duties, and grounds for termination of the obligation, then the smart contract may perform a form-creating function as well. If, in a platform environment, the contract arises through the totality of digital actions, digital records, and coded terms, without a habitual separate textual document, the question becomes subtler still: here the smart contract may act as a mixed form of fixation and performance of contractual expression of will [6, 10].

It is precisely the functional model that best corresponds to the present state of the law of Kazakhstan. It allows one not to break the Civil Code by excessively broad recognition of a "new type of contract," but at the same time not to nullify the legal significance of code. In the law of the Republic of Kazakhstan, it is at present difficult to assign to the smart contract the status of an independent contractual type. But this does not mean that it remains entirely outside the contractual field. On the contrary, it may occupy different positions within it. And it is precisely this multifunctionality that makes the attempt at a single qualification methodologically weak.

Form of Transaction and Expression of Will: Can Code Replace Text. The most difficult question in the theme of the smart contract is connected not with the name of the construction, but with its form. Any civil-law contract exists not only as an abstract transaction, but also as a way of expressing agreed will. In the traditional model, this expression of will is fixed in text, signature, exchange of documents, messages, or conclusive actions. But when a significant part of the contractual construction is transferred into code, the law must answer: is program code merely a technical container of another's will, or is it itself capable of performing the function of a legally significant fixation of that will [1, 2, 6]?

Here it is tempting to answer sharply: code cannot be the form of contract, because ordinary participants in circulation do not read it as legal text. Such an answer, however, does not withstand criticism. First, civil law in other situations also allows complex constructions the content of which is not perceived in full directly by each party without special knowledge. Second, the form of transaction in modern law has long ceased to be tied only to the paper document. If the legislator recognizes electronic form and allows the exchange of electronic messages and other data identifying subjects and the content of expression of will, the very possibility of digital fixation of contractual content no longer gives rise to a principled objection [1, 2]. Consequently, the problem is not that code is electronic, but whether it is capable of truly conveying the legally significant content of the agreement.

M.K. Suleimenov, developing this line, notes that from a legal point of view the smart contract may be classified as the written form of a transaction made by means of electronic or other technical means making it possible to reproduce, on a material carrier, the content of the transaction in unaltered form [8]. This is a very strong argument, but it requires reservation. Such qualification is possible not always. It is justified where code truly corresponds to the will of the parties and can be interpreted as the carrier of the agreed terms. But in a number of cases code performs a more modest task: it does not fix contractual content fully, but only implements separate pre-determined parameters – deadlines, access conditions, payment procedure, redistribution of tokens, technical triggers of performance. In

such a configuration, it would be an exaggeration to regard the whole code as the form of the contract proper. Rather, one should speak of a mixed construction: the contract exists as a totality of textual and digital elements, while code assumes part of the functions of its operationalization [6, 8, 9].

No less important is the problem of the signature. The Law on the Electronic Document and Electronic Digital Signature attaches key significance to the electronic signature as a means of certifying the electronic document [2]. But the blockchain environment and smart-contract architecture do not always use precisely that form of electronic signature which is directly described in national legislation. As a result, legal tension arises. From the standpoint of strict formal technique, it may be asserted that the absence of EDS in its form habitual for Kazakhstani law complicates recognition of the smart contract as a full-fledged electronic document [2, 7]. On the other hand, complete ignoring of other digital methods of cryptographic identification would also look archaic. Addresses, keys, digital certificates, platform identifiers, and other mechanisms of authentication may perform a function comparable in substance to a signature, although they do not coincide with it normatively in the strict sense. It is precisely here that the problem of legal qualification reveals itself: current law in Kazakhstan has not yet given an exhaustive answer whether such means may be regarded as sufficient for compliance with the requirements concerning the form of transaction outside specially regulated regimes [2, 3, 4].

Therefore, the smart contract in the law of the Republic of Kazakhstan cannot yet be unconditionally equated with an electronic document in the strict legal sense. But it would be just as wrong to infer from this that it is wholly incapable of participating in the observance of the written form of transaction. More accurate appears to be the position according to which the smart contract may participate in the formation of the written electronic form of a transaction if the totality of digital data, messages, platform actions, and software record makes it possible to establish the parties, the content of their agreed will, and the legally significant parameters of the obligation. In other words, the question should be decided not at the level of the simple formula “code is not a document,” but at the level of functional analysis of the concrete construction [1, 2, 7, 8].

Essential Terms, Interpretation, and the Problem of Divergence Between Text and Code. One of the reasons why the qualification of the smart contract remains disputed lies in the difficulty of answering the question of the essential terms of the contract. For classical civil law, this is a matter of principle: a contract is deemed concluded if the parties have reached agreement on all its essential terms [1]. In the smart-contract environment this thesis ceases to be trivial. Code may perfectly implement the algorithm of performance, but it is not always evident whether it contains all the necessary legal material. Sometimes code reflects only part of the agreement, while the remaining terms are contained in a separate textual document, user agreement, platform rules, or external interface. Sometimes, on the contrary, the formal text is minimal, while the real mechanism of rights and duties is disclosed precisely in the code. Then the question of where the essential terms of the contract are located – in the text, in the code, or in their totality – turns from a technical one into a qualification issue.

This problem inevitably brings with it the question of interpretation. Legal text admits evaluative interpretation, recourse to the purpose of the contract, the conduct of the parties, customs of business turnover, reasonableness, good faith, and other contextual criteria. Code is structured differently. It either worked or did not work. As a rule, it does not contain the conceptual flexibility characteristic of legal language. If text speaks of a “reasonable period,” code must convert that expression into an exact parameter. If text permits adjustment depending on circumstances, code requires those circumstances to be algorithmized in advance. Hence a key risk arises: the smart contract may create the appearance of complete certainty where, from the legal point of view, the issue in fact required an evaluative decision [6, 8].

This feature is especially visible in cases of defects of performance or errors. If the program performed the algorithm literally, but literal performance did not coincide with the genuine common will of the parties, what should have priority – text, code, or reconstructed intention? The law of the Republic of Kazakhstan, in its general contractual model, proceeds from the priority of the agreement of the parties and allows interpretation of the contract according to its terms and meaning [1]. But in the smart-contract environment the code itself begins to claim the role of final expression of the terms. One of the most serious qualification risks is hidden precisely here. If code is recognized as the sole

and unconditional bearer of the content of the contract, the law will in effect hand over to the machine the question of what the parties "really" agreed. If, however, code is wholly subordinated to textual interpretation, a significant part of the practical meaning of the smart contract as a self-executing construction disappears [6, 7, 8].

An important consequence for Kazakhstani law follows from this. So long as a special normative approach to the relation between text and code has not been formed, it is safer to proceed from the premise that, in the event of divergence between textual contract and software implementation, priority should remain with the legally provable content of the agreement of the parties, while code should be treated as a means of implementation, not as an unconditionally self-sufficient source of the obligation. This does not destroy the smart-contract model, but protects civil law from technical formalism. Otherwise, any software defect, oracle error, incorrect logic of terms, or mismatch between the algorithm and the actual will of the parties could automatically turn into "proper" performance merely because the code worked that way [5, 7].

Smart Contract and Invalidity of Transaction: Defects of Will, Error in Code, and Allocation of Risk. Another knot of the problem is the question of how classical rules on invalidity of transaction are applicable to the smart contract. So long as the smart contract is perceived as an elegant technological shell, this question is often pushed aside. Yet it is precisely here that the limit of any simplified qualification becomes visible. If the smart contract is a form or part of the contract, then the general rules on defects of will, mistake, fraud, discrepancy between internal will and its outward expression, contradiction with law, and other grounds of invalidity must inevitably apply to it [1]. If, however, it is regarded merely as a program, a no less complex question arises: how should the legal order react to a situation where the program has performed an economically and legally significant action, but the very basis of that action was defective?

Here one cannot hide behind the formula "code does not make mistakes." What errs is not code as such, but the person who translates a legal term into machine logic, designs the algorithm, chooses the source of data, sets the oracle, determines the triggers of performance. Consequently, the risk of error in the smart-contract environment does not disappear; it merely shifts from the level of oral or textual misunderstanding to the level of software specification. For civil law this is not a reason to create a separate "technical" category of errors wholly detached from the general doctrine of transactions. On the contrary, what is necessary here is an adaptation of the traditional model: one must distinguish between error in the content of the agreed will, error in its technical translation into code, and error in the data on the basis of which the code launches performance [6, 7].

This problem manifests itself especially sharply where the smart contract interacts with external sources of information. Code may be written impeccably, but if it depends upon an oracle that transmitted incorrect data about price, term, fact of delivery, status of payment, or another external event, automated performance may nevertheless turn out to be legally erroneous. Here the civil-law question is no longer reduced to the quality of the program. It concerns the allocation of risk between the parties: who answers for the chosen source of data, who bears the consequences of incorrect automated triggering, may a party demand restoration of the original position if performance has already occurred automatically, and in what way is technical error to be proved in court. In current law in Kazakhstan there is no special universal answer, and therefore the corresponding disputes must be resolved through the general norms of contract and obligation law [1, 6, 7].

It is precisely for this reason that recognition of the smart contract as such does not release one from the application of classical civil-law filters. On the contrary, it makes them even more significant. Where the law begins unconditionally to idealize code, the risk increases that technical performance will mistakenly be perceived as legally indisputable. But law, if it remains law, cannot transfer the question of the validity of the transaction exclusively to the technological environment. A smart contract may automate performance; it cannot itself finally decide whether the expression of will was free, whether the parties were capable, whether fraud took place, whether consensus was reached on the essential terms, or whether the content of the obligation complied with the mandatory requirements of law [1, 2].

The Law of the AIFC and Its Significance for the General Civil-Law Model of Kazakhstan. The normative basis of the AIFC is of particular interest for the subject of the smart contract precisely because it demonstrates how a legal order may remove part of the fears before automation of contractual

processes. The AIFC Contract Regulations do not attempt specially to invent a new type of contract called "smart contract." They proceed differently: they recognize the legal force of electronic records and electronic communications in the formation of the contract, and directly provide that the absence of human participation in every separate action of an automated system does not render the contract invalid or unenforceable [4]. This is an important methodological step. It shows that, for recognition of the contractual force of an automated construction, it is not always necessary to create a special category; sometimes it is sufficient consistently to apply the general principles of contract law to the electronic and automated environment.

But the significance of the law of the AIFC should not be overstated. First, it is a special legal regime operating within a special jurisdictional environment. Second, even here the problems of interpretation, defects of code, mismatch between legal text and software implementation, allocation of technical risks, and proof of digital circumstances do not disappear [4]. Nevertheless, it is precisely the experience of the AIFC that is important for the general Kazakhstani law as a guideline. It shows that automation of communication and performance should not in itself be perceived as an anomaly incompatible with the contractual nature of the obligation. On the contrary, the legal system may recognize the electronic and automated environment without destroying the basic requirements concerning agreement, form, and binding force of the contract [4].

For the general civil law of Kazakhstan, a cautious yet important conclusion follows from this. The problem of the smart contract does not necessarily require the immediate creation of an exhaustive new chapter in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. At the first stage, a more productive course may be the development of an interpretative approach under which the general norms on the contract, written electronic form, and freedom of expression of will are consistently extended to smart-contract relations – provided that from the concrete digital construction it is possible to establish the parties, the content of their agreed will, and the legal consequences which they sought to achieve [11]. And only where the general norms are clearly insufficient – for example, for regulation of the relation between text and code, the allocation of the risk of oracle error, the procedure for modifying or stopping a self-executing mechanism – will more precise special intervention by the legislator be required [3, 4].

The Relationship Between the Civil Law Classification of Smart Contracts and the Criminal Procedural Aspects of Evidence in the Republic of Kazakhstan. An examination of the smart contract as a form of civil law contract within the legal framework of the Republic of Kazakhstan would be incomplete without an analysis of its relationship with the institutions of criminal procedure law. The transition of contractual relationships to the format of self-executing code inevitably alters the paradigm of evidence and the classification of offences in the digital environment. In the context of implementing the provisions of Article 42-1 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan [12], which regulates the digitalisation of criminal proceedings, a fundamental problem arises regarding the legal status of smart contracts as a source of evidence. Since the parties' expression of intent is encapsulated in the program code, its recognition as an electronic document or physical evidence requires the development of new forensic standards. For the investigative authorities of Kazakhstan, a major challenge is the identification of the parties to a transaction in the context of the anonymity of blockchain networks, as well as the procedure for recording digital traces that could confirm the existence of a criminal offence. The issue of the civil law classification of smart contracts has a direct impact on the criminal law assessment of acts. In particular, when vulnerabilities in a software algorithm ('code errors') are exploited to misappropriate assets, it becomes difficult to distinguish between a civil tort and offences under Articles 190 (Fraud) or 205 (Unauthorised Access to Information) of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [13]. The absence of a clear legislative definition of a smart contract in civil law allows the defence to interpret the unauthorised withdrawal of funds as the technical fulfilment of the terms of the contract, which makes it difficult to establish criminal intent and guilt. Furthermore, the autonomy of smart contracts conflicts with measures of procedural coercion. Under Article 161 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the seizure of property is a key instrument for ensuring the enforcement of a sentence. However, the technological nature of blockchain, characterised by immutability and the absence of a central administrator, makes it impossible to freeze assets using traditional methods via banking institutions. This necessitates the adaptation of the provisions of Chapter 55 of the Criminal Procedure

Code of the Republic of Kazakhstan regarding international cooperation, given the cross-border nature of smart contracts and the decentralised format of distributed ledgers [12].

Investigative practice in Kazakhstan in recent years clearly demonstrates a rise in cybercrime, where smart contracts effectively serve as instruments of crime (for example, fraudulent schemes involving liquidity pools, and phishing smart contracts that automatically debit citizens' funds whilst masquerading as investment platforms). The Supreme Court of Kazakhstan has also highlighted this trend, drawing attention to the avalanche-like growth in disputes related to the trading of digital assets (including the Binance Kazakhstan exchange ecosystem). From a criminal procedural perspective, the hash code of a smart contract and transaction logs in explorers (such as Ethers can) must be verified as electronic data carriers [14]. Thus, the institutionalisation of smart contracts within the civil law of the Republic of Kazakhstan requires a comprehensive approach, including the establishment of procedural mechanisms for assessing software code as a legally relevant fact within the framework of criminal proceedings.

Problems of Legal Qualification in Kazakhstani Law: The Main Nodes. If what has been said is collected into a stricter system, five principal nodes of the legal qualification of the smart contract in the law of the Republic of Kazakhstan may be identified. The first node is the smart contract as contract or as technology. Here one cannot be satisfied with a binary answer. In Kazakhstani law, the smart contract is not an independent named contract. But it does not follow from this that it lies outside the contractual sphere. Its place is determined by the function which it performs within the obligation [1, 6, 7]. The second node is the form of transaction. Electronic form has already been recognized in the law of Kazakhstan. However, not every blockchain record or software transaction automatically meets the requirements for an electronic document in the strict sense of the law on EDS. This means that qualification of the smart contract requires distinction between the electronic document proper, the electronic form of transaction, and digital code as a method of fixing and performing terms [15]. The third node is the relation between text and code. The law still proceeds from the premise that the contract must be interpreted and applied as the result of the agreed will of the parties. But code may contain a more rigid and less flexible model than legal text. In the absence of special regulation, priority, as a general rule, should remain with the legally provable content of the agreement, and not with any machine implementation of that content [1, 6]. The fourth node is invalidity and error. The smart contract does not take relations outside the bounds of the general rules on defects of will, mistake, fraud, contradiction with law, or error in the content of the transaction. On the contrary, it creates a new form of manifestation of old civil-law problems: now error may be embedded not only in the text, but also in the algorithm [1, 7]. The fifth node is the evidentiary and institutional side. The identified nodes are not isolated analytical segments but elements of a single interrelated framework, where the civil-law qualification of smart contracts directly determines their procedural evaluation as potential digital evidence in criminal proceedings, particularly in cases involving blockchain-based transactions and automated asset transfers. The self-performance of code is attractive precisely because it creates the appearance of finality of performance. But in judicial proceedings this may generate special difficulties: how to prove the content of code, how to interpret a digital record, who will establish the technical error, how to evaluate the actions of an automated system, and how to correlate its operation with the actual agreement of the parties. These questions have not yet received independent integral elaboration for Kazakhstan; and therefore, without special doctrinal and possibly normative detailing, the smart contract will remain a zone of high qualification uncertainty [16]. This evidentiary dimension becomes especially significant in cases where smart contract execution data is used as digital trace evidence, requiring coordinated assessment under both civil-law standards of contractual validity and criminal procedural rules on admissibility, relevance, and reliability of evidence.

Conclusion

The problem of the smart contract in the law of the Republic of Kazakhstan should be resolved neither by excessive technological optimism, nor by the habitual legal distrust of everything that goes beyond the paper document and textual agreement. The smart contract does not destroy contract law as such. But it compels reconsideration of some of its customary supports. For classical civil law,

the contract is first and foremost the agreed will of the parties, expressed in a permissible form and entailing legal consequences. In the digital environment this construction does not disappear, yet the form of its expression, fixation, and performance becomes more complex. It is precisely from this that the qualification difficulty arises.

Under the current law of Kazakhstan, the smart contract cannot yet be regarded as an independent type of civil-law contract in a strict and universal sense. Such a conclusion would be premature. The normative basis does not yet provide a sufficiently definite general construction for this, and the current civil legislation continues to think in terms of the traditional categories of transaction, contract, form, and expression of will [1, 2]. At the same time, it is equally wrong to remove the smart contract from the sphere of civil-law qualification and regard it merely as program code. As soon as code begins to implement agreed terms, automatically perform the obligation, redistribute assets, or launch legally significant consequences, it inevitably becomes part of contractual matter [4, 6, 7].

For the law of the Republic of Kazakhstan, the most accurate appears to be the functional model. In accordance with it, the smart contract may act: as an electronic form of fixation of contractual expression of will; as a software method of automated performance of a contract; as a mixed legal-technical construction in which part of the terms is fixed in code, and part in accompanying text or platform documentation. It is precisely this approach that allows the avoidance of extremes and the preservation of the link between the civil-law nature of the obligation and the technological peculiarities of the digital environment [6, 10].

At the same time, the principal problem of Kazakhstani law lies not in a complete normative vacuum. On the contrary, the current legislation already contains important elements of digital adaptation: recognition of the electronic form of transaction, of the legal significance of the electronic document, and also of normative readiness to take account of automated contractual mechanisms, especially in the law of the AIFC [1, 2, 4]. The problem lies elsewhere: a sufficiently clear general model is still absent that would determine how, in disputed situations, text of contract and code are to be correlated, how the risk of software error is to be distributed, in what manner rules on invalidity of transaction are to be applied to self-executing constructions, and to what extent a digital record is capable of performing an evidentiary function comparable to the traditional document.

From a systemic perspective, smart contracts function as a hybrid legal-technological phenomenon that simultaneously generates contractual relations under civil law and digital evidentiary artefacts relevant for criminal proceedings. This dual nature requires a unified doctrinal approach that avoids fragmentation between private law qualification and procedural evaluation of blockchain-based data.

Comparative practice demonstrates that courts and regulatory bodies in several jurisdictions increasingly treat blockchain records as admissible evidentiary material under general rules of digital evidence, while smart contract code is interpreted as part of the factual matrix of contractual performance. In particular, disputes involving automated cryptocurrency transfers illustrate how code execution may simultaneously constitute contractual performance in civil law and an evidentiary object in criminal investigations concerning unauthorized access or fraud.

A practical conclusion follows from this. For the development of the institution of the smart contract in Kazakhstan, what is most important is not declarations about the “digital future,” nor attempts immediately to create a separate named contractual type, but more precise civil-law work. There is a need for clear rules on the qualification of the smart contract as a form or element of the contractual construction; criteria of priority of text or code where they diverge; special guidelines for the evaluation of software errors, defects of will, and distribution of risk; and also, procedural standards of proof of digital circumstances [3, 4, 15, 17]. Without this, the smart contract will continue to be perceived either as a fashionable technical term, or as a legal fiction, whereas its real significance for civil law is considerably more serious. Therefore, the absence of a clear legislative definition of smart contracts in Kazakhstan should not be perceived solely as a doctrinal gap in civil law, but also as a procedural challenge affecting the formation of digital evidence standards in criminal proceedings. It shows that the contract in the digital environment can no longer be thought of only as text, yet the law at the same time still cannot renounce its basic task – to distinguish a technically executed algorithm from a legally valid agreement of the parties.

REFERENCES

1 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part). Code of the Republic of Kazakhstan dated 27 December 1994 No. 268-XIII. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_ (accessed: 12.03.2026)

2 On Electronic Document and Electronic Digital Signature. Law of the Republic of Kazakhstan dated 7 January 2003 No. 370-II. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z030000370_ (accessed: 12.03.2026)

3 Цифровой Кодекс Республики Казахстан от 9 января 2026 года № 255-VIII ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (дата обращения: 12.03.2026)

4 AIFC Contract Regulations (with amendments). Astana International Financial Centre. URL: https://aifc.kz/legal-framework/aifc-contract-regulations/aifc-contract-regulations-full-text/ (accessed: 12.03.2026)

5 On Digital Assets in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated 6 February 2023 No. 193-VII ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2300000193 (accessed: 12.03.2026)

6 Сулейменов М.К. Смарт-контракт как программный код и как гражданско-правовой договор. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35913159&pos=10;220 (дата обращения: 20.03.2026)

7 Имангалиева А.Д. Вопросы правового регулирования сделок (смарт-контрактов), заключенных с применением блокчейн-технологий. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32563081 (дата обращения: 20.03.2026)

8 Сулейменов М.К. Цифровизация и совершенствование гражданского законодательства. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=39931835 (дата обращения: 20.03.2026)

9 Смарт-контракты – это не будущее, это уже наше настоящее! URL: https://prg.kz/document/?doc_id=39692106&pos=6;466 (дата обращения: 20.03.2026)

10 Калдыбаев А., Темиров Ч. Смарт-контракты и их роль в предотвращении договорных споров . URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32393058&pos=162;212 (дата обращения: 20.03.2026)

11 Калдыбаев А., Темиров Ч. Применение смарт-контрактов при взыскании бесспорных долгов. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=36710804&pos=5;198 (дата обращения: 20.03.2026)

12 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231 of the Law of the Republic of Kazakhstan. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231 (accessed: 12.03.2026)

13 Penal Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 № 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (accessed: 12.03.2026)

14 Верховный суд обсудил практику по спорам с цифровыми активами. URL: https://prosud.kz/meropriiatiia/1026321-verkhovnyy-cud-obsudil-praktiku-po-sporam-s-tsifrovymi-aktivami.html/ (дата обращения: 19.05.2026)

15 UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (accessed: 12.03.2026)

16 UK Jurisdiction Taskforce. Legal Statement on Cryptoassets and Smart Contracts. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (accessed: 12.03.2026)

17 Law Commission. Smart Legal Contracts: Advice to Government. 2021. URL: https://lawcom.gov.uk/project/smart-contracts/ (accessed: 12.03.2026)

REFERENCES

1 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part). Code of the Republic of Kazakhstan dated 27 December 1994 No. 268-XIII. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_ (accessed: 12.03.2026). (In English)

2 On Electronic Document and Electronic Digital Signature. Law of the Republic of Kazakhstan dated 7 January 2003 No. 370-II. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z030000370_ (accessed: 12.03.2026). (In English)

3 Cifrovoj Kodeks Respubliki Kazahstan ot 9 janvarja 2026 goda No. 255-VIII ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2600000255 (data obrashhenija: 12.03.2026). (In Russian)

4 AIFC Contract Regulations (with amendments). Astana International Financial Centre. URL: https://aifc.kz/legal-framework/aifc-contract-regulations/aifc-contract-regulations-full-text/ (accessed: 12.03.2026). (In English)

5 On Digital Assets in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated 6 February 2023 No. 193-VII ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2300000193 (accessed: 12.03.2026). (In English)

6 Sulejmenov M.K. Smart-kontrakt kak programmnyj kod i kak grazhdansko-pravovoj dogovor. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35913159&pos=10;220 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

7 Imangalieva A.D. Voprosy pravovogo regulirovanija sdelok (smart-kontraktov), zakljuchennyh s primeneniem blokchejn-tehnologij. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32563081 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

8 Sulejmenov M.K. Cifrovizacija i sovershenstvovanie grazhdanskogo zakonodatel'stva. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=39931835 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

9 Smart-kontrakty — jeto ne budushhee, jeto uzhe nashe nastojashhee! URL: https://prg.kz/document/?doc_id=39692106&pos=6;466 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

10 Kaldybaev A., Temirov Ch. Smart-kontrakty i ih rol' v predotvrashhenii dogovornyh sporov . URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32393058&pos=162;212 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

11 Kaldybaev A., Temirov Ch. Primenenie smart-kontraktov pri vzyskanii besspornyh dolgov. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=36710804&pos=5;198 (data obrashhenija: 20.03.2026). (In Russian)

12 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231 of the Law of the Republic of Kazakhstan. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231 (accessed: 12.03.2026). (In English)

13 Penal Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 № 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (accessed: 12.03.2026). (In English)

14 Verhovnyj cud obsudil praktiku po sporam s cifrovymi aktivami. URL: https://prosud.kz/meropriiatiia/1026321-verkhovnyy-cud-obsudil-praktiku-po-sporam-s-tsifrovymi-aktivami.html/ (data obrashhenija: 19.05.2026). (In Russian)

15 UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (accessed: 12.03.2026). (In English)

16 UK Jurisdiction Taskforce. Legal Statement on Cryptoassets and Smart Contracts. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (accessed: 12.03.2026). (In English)

17 Law Commission. Smart Legal Contracts: Advice to Government. 2021. URL: https://lawcom.gov.uk/project/smart-contracts/ (accessed: 12.03.2026). (In English)

ӨТЕБАЛИЕВА К.Е.,[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0009-0006-1373-5681
ШАЙМУХАНОВА Ж.Т.,[2]
з.ғ.м., оқытушы.
e-mail: zhaina070@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5201-3178
ЕРЖАНОВА З.А.,[3]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: zako_kz@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-4764-5676
АДИБАЕВА А.К.,*[4]
PhD, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: ka_alina84@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7463-9435
[1]әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]І. Жансүгіров ат. Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан
[3]Қызылорда «Болашақ» университеті,
Қызылорда, Қазақстан
[4]Алматы технологиялық университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ АҚЫЛДЫ КЕЛІСІМ-ШАРТТАР: АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САРАЛАУ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ДӘЛЕЛДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Ақылды-келісім-шартты тек техникалық құбылыс ретінде қарастыруға болмайды. Ол цифрлық ортада тараптардың еркі, мәміле нысаны, шарттарды бекіту және міндеттемелерді орындаудың өзара байланысы мәселесін туындатады. Қазақстан құқығында цифрлық құралдарды келісім-шарттық айналымға қосуға

мүмкіндік беретін нормалар бар. Азаматтық кодекс электрондық жазбаша нысанды таниды, ал «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Заң оларға заңды күш береді. АХҚО құқығы да автоматтандырылған жүйелер арқылы жасалған шарттардың қолданылуын мойындайды. Сонымен қатар, ақылды келісім-шарттың азаматтық заңнамадағы тұжырымдамалық белгісіздігі жария-құқықтық сала үшін де күрделі мәселелер туғызады. Мақалада ақылды келісім-шарт дербес келісімшарт түрі емес, ерік білдіру нысаны немесе міндеттемені автоматты түрде орындау механизмі ретінде негізделеді. Ерекше назар ақылды келісімшартты қылмыстық сот ісін жүргізу тұрғысынан құқықтық саралау мәселесіне аударылған. Авторлар нақты дефинацияның болмауы азаматтық құқық бұзушылық пен киберқылмысты ажыратуды қиындататынын, сондай-ақ бағдарламалық кодты дәлел ретінде тануға және цифрлық активтерге тыйым салуға кедергі келтіретінін дәлелдейді. Негізгі мәселе – азаматтық құқықтың келісім-шарттық конструкциясы мен блокчейннің технологиялық логикасы және Қазақстандағы дәлелдеудің іс жүргізу стандарттары арасындағы сәйкессіздікте.

Тірек сөздер: смарт-келісімшарт, азаматтық шарт, электрондық мәміле, автоматтандырылған орындау, ерік білдіру, цифрлық орта, блокчейн.

ОТЕБАЛИЕВА К.Е.,[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0009-0006-1373-5681
ШАЙМУХАНОВА Ж.Т.,[2]
м.ю.н., преподаватель.
e-mail: zhaina070@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5201-3178
ЕРЖАНОВА З.А.,[3]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: zako_kz@mail.ru
ORCID ID: 0009-0006-4764-5676
АДИБАЕВА А.К.,*[4]
PhD, ассоциированный профессор.
*e-mail: ka_alina84@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-7463-9435
[1]КазНУ им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
[2]Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан
[3]Кызылординский университет «Болашак»,
г. Кызылорда, Казахстан
[4]Алматинский технологический университет,
г. Алматы, Казахстан

СМАРТ-КОНТРАКТЫ В КАЗАХСТАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ КВАЛИФИКАЦИИ И ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Смарт-контракт не может рассматриваться как сугубо техническое явление. Он ставит вопрос о том, каким образом в цифровой среде соотносятся воля сторон, форма сделки, фиксация согласованных условий и исполнение обязательств. В казахстанском праве содержатся нормы, позволяющие включать цифровые инструменты в договорный оборот. Гражданский кодекс определяет договор как соглашение сторон, признает электронную письменную форму и основывается на принципах свободы договора, добросовестности и диспозитивности. Закон «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» придает электронным документам юридическую силу, тогда как право МФЦА признает действительность договоров, заключенных посредством электронных коммуникаций и автоматизированных систем. Вместе с тем смарт-контракт остается концептуально неопределенным в гражданском законодательстве, что порождает серьезные вызовы и для публично-правовой сферы. Обосновывается вывод, что по казахстанскому праву смарт-контракт не

может квалифицироваться как самостоятельный вид гражданского договора. Более точным является функциональный подход: в одних случаях он служит формой фиксации волеизъявления, в других – механизмом автоматизированного исполнения обязательства. Особое внимание уделено проблеме юридической квалификации смарт-контракта в контексте уголовного судопроизводства. Авторы доказывают, что отсутствие четкой дефиниции затрудняет разграничение гражданских деликтов и киберпреступлений, а также создает препятствия для признания программного кода в качестве доказательства и наложения ареста на цифровые активы. Основная проблема заключается не в отсутствии правовой основы, а в несоответствии между договорной конструкцией гражданского права, технологической логикой блокчейна и текущими процессуальными стандартами доказывания в Казахстане.

Ключевые слова: смарт-контракт, гражданский договор, электронная сделка, автоматизированное исполнение, волеизъявление, цифровая среда, блокчейн.

Article submission date: 14.04.2026

МРНТРИ 10.77.51
УДК 343
JEL K49

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-283-292

ЕЛЕУСИЗОВА Г.К.,*[1]
PhD, ст. преподаватель.
*e-mail: tomiguma777@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-3026-9761
КАНКУЛОВ Н.К.,[2]
магистр права, доцент.
e-mail: kankulov.77@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-8035-9833
[1]Алматинская академия МВД
Республики Казахстан им. М. Есбулатова,
г. Алматы, Казахстан
[2]Карагандинская академия МВД
Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
г. Караганда, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ СТАЛКИНГА ПРИ БУЛЛИНГЕ

Аннотация

Статья посвящена формированию новой парадигмы защиты личной безопасности в правовом поле Республики Казахстан, обусловленное криминализацией преследования. Целью исследования является разработка предложений по совершенствованию расследования сталкинга при буллинге в условиях отсутствия сложившейся правоприменительной практики. Научная новизна исследования заключается в предложенном авторском подходе к определению оценочного признака «существенный вред», обоснована необходимость его нормативной конкретизации для обеспечения единообразия правоприменительной практики. Использование комплекса общенаучных и частнонаучных методов позволило представить модель трансформации буллинга в сталкинг в целях более точной квалификации преступления. Материалами исследования послужили нормы уголовного и административного законодательства, научные публикации отечественных и зарубежных авторов, а также анализ типичных следственных ситуаций. Практическая значимость определяется возможностью использования предложенных рекомендаций при совершенствовании законодательства, разработке ведомственных методик расследования и повышении эффективности доказывания по делам о сталкинге в условиях цифровой среды.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, сталкинг, преследование, расследование, существенный вред.

Введение

Цифровизация общественных отношений и трансформация межличностной коммуникации обусловили появление новых форм противоправного поведения, сочетающих признаки буллинга и сталкинга. Если буллинг, как правило, выражается в форме систематически совершаемых агрессивных действий, имеющих своей целью унижение и запугивание жертвы, то, перерастая в навязчивое незаконное преследование с попыткой установления полного контроля над жертвой [1], он приобретает признаки такого уголовно наказуемого деяния, как сталкинг.

Введенная путем принятия Закона Республики Казахстан от 16 июля 2025 г. № 210-VIII в Уголовный кодекс Республики Казахстан статья 115-1 «Сталкинг» оказала заметное влияние на правоприменительное поле. Законодатель определил сталкинг как «незаконное преследование лица, выражающееся в действиях, направленных на установление контакта и (или) выслеживание лица вопреки его воле, не сопряженных с насилием, повлекших существенный вред». Тем самым впервые в отечественном уголовном законодательстве закреплен самостоятельный состав преступления в целях защиты психологической и личной безопасности граждан. В то же время в условиях образовательной среды и цифрового пространства сталкинг зачастую становится логическим продолжением буллинга, что осложняет его расследование.

Цель настоящего исследования – выявить особенности расследования сталкинга при буллинге и сформулировать предложения по его совершенствованию.

Задачи:

1. Провести литературный обзор по проблеме расследования сталкинга при буллинге с точки зрения их научного вклада, а также наличия пробелов в проведенных исследованиях.
2. Проанализировать уголовно-правовую характеристику сталкинга и определить его признаки, имеющие значение для квалификации в условиях буллинга.
3. Выявить криминалистические особенности сталкинга при буллинге, включая механизм совершения, типичные следственные ситуации и специфику доказывания (в том числе с использованием цифровых доказательств).
4. Определить перспективные направления совершенствования методики расследования и правоприменительной практики по делам о сталкинге в Республике Казахстан.

Объект исследования – общественные отношения, возникающие в процессе расследования сталкинга при буллинге в Республике Казахстан.

Предмет исследования – нормы казахстанского административного и уголовного законодательства, предусматривающие ответственность за буллинг, сталкинг, практика их применения, а также криминалистические особенности расследования сталкинга при буллинге.

Гипотеза исследования: предполагается, что отсутствие четких методических рекомендаций и критериев оценки категории «существенный вред» приведет к разнородной правоприменительной практике, затруднениям квалификации и риску переквалификации уголовного правонарушения в административное.

Как правило, в научной литературе сталкинг анализируется в рамках виктимологии, психологии девиантного поведения и уголовного права. Так, российские исследователи рассматривают возможность разработки специализированного законодательства, в основу которого должна быть заложена психологическая типология преследователей, чтобы одновременно с квалификацией преступления осуществлять прогноз риска роста насилия [2].

В зарубежных исследованиях подчеркивается систематический характер сталкинга, который выражается в навязчивых попытках установления контакта, слежке и психологическом давлении. Особого внимания с точки зрения изучения эмпирического материала судебной практики заслуживают исследования южнокорейских авторов, которые на основе анализа 465 дел о сталкинге выделили основные факторы, влияющие на степень строгости вынесенного в приговоре наказания:

- продолжительность преследования,
- использование цифровых технологий,
- наличие предыдущих судимостей и применение насилия [3].

При этом в ходе расследования применяются специальные чек-листы – Urgent Emergency Measure Checklist для классификации преступников на подгруппы (к примеру, «агрессия – разрушение» или «рационализация –несоблюдение») и оценки уровня риска [4].

Проведенное в Китае исследование среди 985 молодых людей показало, что на восприятие сталкинга и стратегии борьбы существенное влияние оказывают культурные и психосоциальные факторы, такие как социальные связи и религиозность. Полученные данные подтверждают важность адаптации методов расследования к контексту определенной местности при заимствовании зарубежных моделей [5].

Зарубежные исследования свидетельствуют о том, что одним из наиболее важных элементов успешного расследования преступлений является использование новых технологий. В частности, началом официального расследования сталкинга может послужить выявление жертв, агрессоров и свидетелей в текстах социальных сетей с помощью систем автоматической классификации участников кибербуллинга, основанных на обработке естественного языка [6].

Отсутствие в казахстанском научном дискурсе комплексных исследований проблем расследования сталкинга связано, как представляется, с его относительно недавней криминализацией. Однако в рамках анализа сталкинга как самостоятельного уголовно-правового явления отечественные исследователи еще до нововведения приводили веское научное обоснование необходимости законодательного закрепления самостоятельной уголовно-правовой нормы, устанавливающей ответственность за преследование (сталкинг) [7].

Следствием новеллы законодательства стала необходимость переосмысления квалификационных критериев, в частности категории «существенный вред», а также методики доказывания незаконного преследования, в том числе при буллинге. В представленной статье сделана попытка восполнить указанный пробел.

Материалы и методы

В качестве материала исследования послужили научные публикации казахстанских и зарубежных авторов, посвященные проблеме сталкинга и буллинга, а также результаты анализа типичных следственных ситуаций. Все материалы были собраны, структурированы и верифицированы на предмет актуальности и релевантности теме исследования.

Этапы исследования:

1. Определение объекта и предмета исследования.
2. Сбор и анализ материалов исследования.
3. Выбор и применение методов исследования.
4. Интерпретация результатов и формулирование выводов.
5. Разработка рекомендаций.

Методологическую основу исследования составил комплекс общенаучных и частнонаучных методов познания, обеспечивших целостный анализ правовой и криминологической проблематики расследования сталкинга при буллинге. Выбор методов обусловлен междисциплинарным характером темы, требующей сочетания юридического, социологического и виктимологического подходов. В ходе исследования применялись формально-юридический анализ, системный анализ, сравнительно-правовой метод, анализ и синтез, элементы криминалистического моделирования.

Использование формально-юридического метода позволило провести детальное исследование нормативной конструкции рассматриваемого состава преступления.

Системный анализ позволил рассмотреть сталкинг при буллинге как динамический процесс, включающий стадии эскалации.

С помощью сравнительно-правового метода сопоставлены казахстанская и зарубежная (Южная Корея, Китай, Россия) практика расследования сталкинга при буллинге с учетом культурных различий

Метод типичных следственных ситуаций применялся в рамках криминалистического исследования механизма преступления.

С применением криминалистического моделирования построена теоретическая модель механизма сталкинга при буллинге.

Совокупность указанных методов обеспечила комплексное исследование уголовно-правовой новеллы и позволила сформировать научно обоснованные предложения по совершенствованию расследования сталкинга при буллинге в Республике Казахстан.

Результаты и обсуждение

Ста́лкинг (от англ. stalking – преследование) – это нежелательное навязчивое внимание к одному человеку со стороны другого человека или группы лиц. В соответствии со Стамбульской конвенцией, которая считается одним из самых прогрессивных международных договоров в области прав человека, сталкинг признается формой насилия.

Основным законодательным инструментом борьбы со сталкингом является уголовное право. Судебные постановления, в которых устанавливается запрет на общение одного человека с другим или даже на нахождение с ним в одних и тех же местах, также могут быть использованы для борьбы со сталкерами даже при отсутствии состава преступления сталкинга. Но сложность их получения и дальнейшего обеспечения выполнения установленного запрета снижает их результативность.

Началом пути к криминализации сталкинга можно считать конец 1980-х годов после сообщений в североамериканских средствах массовой информации о преследовании и убийстве нескольких женщин. Сам термин «сталкинг» стал употребляться в качестве правового опреде-

ления с 1990 г. в США после разработки и принятия первого законодательного акта о борьбе с преследованием. Следующей страной, криминализировавшей сталкинг, стала Канада (1993 г.). К 2016 г. более 20 государств – членов Европейского союза также ввели уголовную ответственность за сталкинг [8].

В июле 2025 г. после многолетних обращений со стороны правозащитников и активистов Казахстан стал первой страной Содружества Независимых Государств, где на законодательном уровне закреплена уголовная ответственность за сталкинг. При этом весьма широкая формулировка закрепленного в Уголовном кодексе Республики Казахстан понятия «сталкинг» подразумевает возможность осуществление преследования в реальной жизни, онлайн-пространстве и «гибридном» формате. Так, «установление контакта» включает в себя и навязчивые сообщения, звонки, попытки контактировать через соцсети, фейковые аккаунты и тому подобное, иначе говоря, контакт «против воли» может быть и цифровым.

Как правило, уголовное правонарушение будет квалифицировано в качестве сталкинга при повторяемости противоправных действий, как и при буллинге. Но именно наличие совокупности обязательных признаков, формирующих объективную и субъективную стороны деяния, позволяет выделить уголовное правонарушение (сталкинг) при совершении административного (буллинга). В частности, в качестве обязательных признаков сталкинга можно назвать следующие: незаконность преследования; совершение действий, направленных на установление контакта и (или) выслеживание потерпевшего; осуществление таких действий вопреки его воле; отсутствие применения насилия; наступление существенного вреда.

Таким образом, законодатель делает упор не только на факт навязчивого поведения, но и на его противоправный характер, устойчивость, а также на негативные последствия для потерпевшего. Отсутствие насилия как конструктивный признак состава отличает сталкинг от насильственных преступлений против личности и подчеркивает его специфику как формы психологического воздействия.

В контексте буллинга сталкинг нередко выступает его обостренной формой, выражающейся в трансформации группового давления в индивидуальное преследование в виде систематических навязчивых сообщений, постоянных попыток установления контакта через различные цифровые платформы, отслеживания перемещений, создания фиктивных аккаунтов, распространения сведений о частной жизни, а также демонстративного присутствия в местах пребывания жертвы. В современных исследованиях подчеркиваются нередкие случаи пересечения сталкинга и буллинга, особенно в цифровой среде, образуя тем самым сложные формы преследования, которые могут иметь серьезные последствия для психического здоровья жертвы [9]. Особую опасность представляет кибersталкинг, при котором преследование осуществляется с использованием информационно-коммуникационных технологий, вследствие чего территориальные и временные границы противоправного воздействия расширяются.

Анализ практики расследования уголовных правонарушений, содержащих признаки буллинга [10], позволяет выделить типичные следственные ситуации: трансформация группового буллинга в индивидуальное преследование после конфликта; осуществление преследования анонимно через цифровые платформы; длительное необращение потерпевшего в правоохранительные органы из-за страха или чувства стыда; преобладание психологических последствий при отсутствии физического вреда. При этом криминалистические особенности расследования сталкинга при буллинге обусловлены прежде всего сложностью доказывания систематичности поведения и факта совершения действий вопреки воле потерпевшего.

Исходя из этого, следствие прежде всего должно быть направлено на установление выраженного потерпевшим несогласия на контакт, к примеру в виде сообщений с требованием прекратить общение, блокировки аккаунтов преследователя, обращений к администрации образовательного учреждения или работодателю. Чтобы подтвердить факт преследования, важно установить систематичность нежелательных и навязчивых действий, которые держат жертву в постоянном страхе либо причиняют эмоциональные страдания [11]. Разрозненные жалобы могут стать неопровержимым доказательством целенаправленного преследования благодаря анализу частоты, времени (сообщения или звонки в ночное время, к примеру) и используемых каналов контактов.

Существенный вред, причиняемый жертве преследователем, выступает в качестве одного из главных квалифицирующих признаков, отграничивающих сталкинг от иных схожих менее значимых правонарушений. Принципиально важным является наличие такого конструктивного состава сталкинга, как отсутствие насилия, следовательно, существенный вред, прежде всего, подразумевает нематериальные последствия для жертвы, затрагивающие ментальное состояние, автономию личности, чувство безопасности и адекватные условия жизнедеятельности.

Существенный вред может выражаться в развитии психологических расстройств, тревожных состояний, нарушении сна, снижении учебной или трудовой активности, изменении привычного образа жизни, необходимости смены места учебы или работы. Полагаем, в целях единообразия правоприменительной практики целесообразно использовать совокупность следующих критериев:

- медицинские показатели (обращения за помощью, нарушения сна, тревожные/депрессивные реакции и пр.);
- социальные последствия (пропуски учебы/работы, вынужденная смена маршрутов, ограничение общения и пр.);
- поведенческие изменения (постоянная проверка безопасности, отказ от онлайн-активности и пр.);
- объективные затраты на защиту (смена номера, переезд, технические меры защиты аккаунтов и пр.).

Именно комплекс признаков, а не наличие одного из них, должны формировать стандарт доказанности существенного вреда от преследования.

Таким образом, основной проблемой является правовая неопределенность оценочного признака «существенный вред», который является обязательным элементом состава преступления, предусмотренного статьей 115-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан, и одновременно вызывает наибольшие трудности в квалификации и доказывании.

В связи с этим предлагается внести изменения в Уголовный кодекс Республики Казахстан, дополнив статью 115-1 «Сталкинг» примечанием, в котором закрепить легальное определение категории «существенный вред» как совокупность объективно устанавливаемых последствий нематериального характера, включая психологические, социальные и поведенческие изменения потерпевшего, а также документально подтвержденные затраты на обеспечение личной безопасности. При этом на уровне закона или подзаконного нормативного акта (например, постановления Верховного суда Республики Казахстан) установить перечень критериев оценки существенного вреда.

Полагаем, что закрепление данных критериев на нормативном уровне обеспечит единообразие правоприменительной практики, снизит риск произвольной квалификации и переквалификации деяний (из уголовных в административные), а также повысит доказательственную устойчивость по делам о сталкинге, особенно в случаях его совершения в контексте буллинга и кибербуллинга.

При этом для определения этих критериев видится целесообразным введение обязательного назначения судебно-психологической экспертизы в рамках уголовного производства по делам о преступлениях, предусмотренных статьей 115-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Такая экспертиза должна иметь двойную задачу.

Во-первых, объективное установление наличия, характера и степени «существенного вреда», причиненного психическому здоровью и личной безопасности потерпевшего. Это позволит перейти от субъективных оценок следователя или суда к научно обоснованным выводам специалиста, основанным на стандартизированных диагностических инструментах и клинической практике. Эксперт сможет зафиксировать такие последствия, как развитие тревожных и депрессивных расстройств, посттравматическое стрессовое расстройство, нарушения сна, социальная дезадаптация, вынужденное изменение образа жизни (смена места учебы, работы, маршрутов передвижения) и другие нематериальные, но глубоко травмирующие последствия, которые трудно документально подтвердить без специальных знаний.

Во-вторых, судебно-психологическая экспертиза должна включать в себя стандартизированную оценку риска эскалации насилия со стороны подозреваемого [12]. Зарубежные иссле-

дователи выделяют такие стандартизированные инструменты, как STAMP (Stalking and Threat Assessment and Management Protocol) или WAVR-21 (Workplace Assessment of Violence Risk), которые позволяют систематически оценить вероятность эскалации насилия, наличие конкретных угроз, историю агрессивного поведения агрессора и его доступ к оружию [13].

Адаптация одного из таких протоколов для казахстанской правовой системы и его официальное утверждение Министерством юстиции Республики Казахстан совместно с Министерством здравоохранения Республики Казахстан и Министерством цифрового развития Республики Казахстан, как представляется, обеспечит единообразие в оценке рисков и позволит правоохранительным органам принимать превентивные меры, направленные на защиту потенциальной жертвы еще до наступления тяжких последствий.

Основой расследования кибersталкинга являются цифровые доказательства: переписка, IP-адреса, сведения об учетных записях, логи активности и другие данные, которые позволяют восстановить картину происходящего и установить систематичность действий [14]. Важность таких данных обуславливает возможность доверия их сбора и проведения анализа исключительно специалистам по киберкриминалистике [15] при условии обязательного соблюдения законодательства о защите персональных данных и процессуальных норм, регулирующих работу с электронными доказательствами, иначе они могут не соответствовать критериям допустимости.

Эти же специалисты незаменимы при работе с анонимными аккаунтами и попытками сокрытия личности через запросы к провайдерам и администраторам социальных сетей для определения IP-адресов и регистрационных данных преследователя [16]. Безусловно, такие действия также должны проводиться в строгом соответствии с законодательством.

Тактика расследования зависит и от специфики субъектного состава. Так, участниками буллинга и последующего преследования нередко являются несовершеннолетние лица. В этом случае расследование осложняется необходимостью участия законных представителей, педагогов и психологов, а также соблюдения специальных процессуальных гарантий защиты прав и законных интересов несовершеннолетних.

При этом формальный «несерьезный» характер подростковой коммуникации не исключает общественной опасности преследования. И в ходе расследования сталкинга при буллинге, совершаемых в образовательных учреждениях, обязательно должны быть проверены действия администрации, поскольку неисполнение возложенных законодателем обязанностей по обеспечению безопасности обучающихся может свидетельствовать о системном игнорировании проблемы и повлечь за собой дополнительную ответственность.

Несмотря на отсутствие сложившейся правоприменительной практики по расследованию сталкинга, очевидно, что специфика данного уголовного правонарушения при буллинге, выражающаяся в его эскалационном характере, гибридной (офлайн и онлайн) форме реализации и преобладании нематериальных последствий, требует не только теоретического осмысления, но и практической алгоритмизации действий следователя. Особенно это актуально в условиях участия несовершеннолетних и активного использования социальных сетей и мессенджеров.

В этой связи объективно назрела необходимость разработки и внедрения специализированных ведомственных методических рекомендаций по расследованию сталкинга с отдельным разделом по буллингу/кибербуллингу, которые должны включать:

- разъяснение квалификационных критериев состава преступления;
- алгоритм установления признака «существенного вреда»;
- типовые следственные ситуации и модели эскалации;
- стандарты фиксации и процессуального закрепления цифровых доказательств;
- порядок межведомственного взаимодействия при расследовании в образовательной среде.

Разработка таких методических рекомендаций позволит обеспечить единообразие правоприменения, повысить доказательственную устойчивость уголовных дел и сформировать научно обоснованный практический инструментарий расследования новой категории преступлений в Республике Казахстан.

Заключение

В ходе настоящего исследования предпринята попытка восполнить существующий пробел в научном дискурсе путем проведения комплексного анализа особенностей расследования сталкинга при буллинге. Введение в Уголовный кодекс Республики Казахстан статьи 115-1 «Сталкинг» положило начало созданию самостоятельного уголовно-правового механизма защиты психологической и личной безопасности граждан, что значительно изменило правоприменительную практику и потребовало пересмотра подходов к квалификации и доказыванию преследования.

Основным научно-практическим результатом исследования является обоснование того, что оценочный признак «существенный вред» в его текущем нормативном закреплении не обеспечивает необходимого уровня правовой определенности и фактически выступает фактором дестабилизации правоприменительной практики. Отсутствие четких критериев его установления приводит к риску произвольной квалификации, снижению доказательственной устойчивости уголовных дел и необоснованной декриминализации общественно опасных деяний путем их перевода в административную плоскость.

В этой связи доказана необходимость нормативной конкретизации содержания «существенного вреда» через закрепление его легального определения и системы объективируемых критериев, включающих медицинские, социальные, поведенческие и экономические показатели. Принципиально важным является вывод о том, что только их совокупная оценка способна сформировать надлежащий стандарт доказанности по делам о сталкинге.

Существенным вкладом исследования является также обоснование обязательности использования судебно-психологической экспертизы не только как средства фиксации последствий, но и как инструмента прогнозирования риска эскалации насилия. Введение стандартизированных протоколов оценки угроз, адаптированных к национальной правовой системе, позволит трансформировать расследование сталкинга из реактивной модели в превентивно-ориентированную. Кроме того, установлено, что эффективное расследование сталкинга при буллинге невозможно без институционализации цифровой криминалистики как обязательного элемента доказывания, что требует как кадрового усиления соответствующих подразделений, так и нормативного закрепления стандартов работы с электронными доказательствами.

Поскольку в ходе исследования подтверждена гипотеза о том, что пробелы в методическом обеспечении ведут к правовой неопределенности и снижению эффективности правосудия, видится целесообразным разработка адаптированной к казахстанским реалиям методики расследования сталкинга при буллинге, в которой будут учтены ментальные, образовательные, субъектные и цифровые аспекты. Полагаем, только так возможно выстроить эффективную защиту, внести реальный вклад в развитие отечественной юриспруденции и противостоять вызовам цифровой эпохи.

ЛИТЕРАТУРА

1 Телегина Е.Г. Латентная рискогенность жертв буллинга // Право и государство: теория и практика. – 2025. – № 1. – С. 564–566.

2 Afanasieva I.V., Afanasyev I.V., Pimonov V.A. Stalking: Forms of Behavior, Typologies, Responsibility in Foreign and Russian Legislation // Psychology and Law. 2024, no. 14(2), pp. 67–76.

3 Noh H., Lee S., Burrow J. Situational and Contextual Circumstances of Stalking in South Korea: An Initial Examination of Sentencing Outcomes in the District Court of South Korea // Victims & Offenders. 2025, no. 21(1), pp. 190–217.

4 Park E.S., Cho Y.I. Classifying Stalking Persons in South Korea into Sub-Groups Based on Urgent Emergency Measure Checklist // SAGE Open. 2025, no. 15(3), pp. 1–14.

5 Chan H.C. (Oliver). Perceptions of stalking in Mainland China: Behaviors, motives, and effective coping strategies // Behavioral Sciences & the Law. 2022, no. 40(5), pp. 640–659.

6 Jacobs G., Van Hee C., Hoste V. Automatic classification of participant roles in cyberbullying: Can we detect victims, bullies, and bystanders in social media text? // Natural Language Engineering. 2020, no. 28(2), pp. 141–166.

7 Еланидзе Т., Крапивко С. К вопросу о введении уголовной ответственности за сталкинг в Республике Казахстан // Ғылым–Наука. – 2024. – № 4. – С. 75–78.

8 Фирсова А.Р. История становления сталкинга как общественно опасного явления // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2025. – № 3(164). – С. 209–215.

9 Sorochinski M., Borukhov E. Digital shadows: confronting the rise of technology-facilitated sexual violence and the quest for systemic solutions // Contemporary Justice Review. 2024, no. 27(2–3), pp. 116–131.

10 Елеусизова Г.К. Особенности планирования и выдвижения версий при расследовании «буллинга» // «Хабаршы–Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2024. – № 3(84). – С. 294–300.

11 Reyns B.W., Randa R., Brady P. Identifying and Explaining the Harmful Effects of Stalking Victimization: An Analysis of the National Crime Victimization Survey // Justice Quarterly. 2023, no. 41(2), pp. 218–242.

12 Raaijmakers N., Bosma A.K., Scholte R.H.J. Better safe than sorry? Police officers' identification of and responses to vulnerable crime victims // Policing and Society. 2024, no. 34(8), pp. 861–876.

13 Belur J., Tompson L., Jerath K. A theory of change driven approach to evaluating a multi-agency stalking intervention programme // Journal of Criminal Justice. 2024, no. 92, pp. 102–195.

14 Mehari K.R., Doty J.L. Bullying Conceptualization in Context: Research and Practical Implications // Human Development. 2021, no. 65(3), pp. 160–165.

15 Gautam A.K., Bansal A. Email-Based Cyberstalking Detection On Textual Data Using Multi-Model Soft Voting Technique Of Machine Learning Approach // Journal of Computer Information Systems. 2023, no. 63(6), pp. 1362–1381.

16 Ханинева О.В. Проблемные вопросы взаимодействия следственных и оперативных подразделений ОВД РФ с Роскомнадзором // Уголовная юстиция, – 2022. – № 20. – С. 106–110.

REFERENCES

1 Telegina E.G. (2025) Latentnaja riskogennost' zhertv bullinga // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. No. 1. P. 564–566. (In Russian)

2 Afanasieva I.V., Afanasyev I.V., Pimonov V.A. (2024) Stalking: Forms of Behavior, Typologies, Responsibility in Foreign and Russian Legislation // Psychology and Law, no. 14(2), pp. 67–76. (In English)

3 Noh H., Lee S., Burrow J. (2025) Situational and Contextual Circumstances of Stalking in South Korea: An Initial Examination of Sentencing Outcomes in the District Court of South Korea // Victims & Offenders, no. 2(1), pp. 190–217. (In English)

4 Park E.S., Cho Y.I. (2025) Classifying Stalking Persons in South Korea into Sub-Groups Based on Urgent Emergency Measure Checklist // AGE Open, no. 15(3), pp. 1–14. (In English)

5 Chan H.C. (Oliver). (2022) Perceptions of stalking in Mainland China: Behaviors, motives, and effective coping strategies // Behavioral Sciences & the Law, no. 40(5), pp. 640–659. (In English)

6 Jacobs G., Van Hee C., Hoste V. (2020) Automatic classification of participant roles in cyberbullying: Can we detect victims, bullies, and bystanders in social media text? // Natural Language Engineering, no. 28(2), pp. 141–166. (In English)

7 Elanidze T., Krapivko S. (2024) K voprosu o vvedenii ugolovnoj otvetstvennosti za stalking v Respublike Kazahstan // Ғylym–Nauka. No. 4. P. 75–78. (In Russian)

8 Firsova A.R. (2025) Istoriya stanovleniya stalkinga kak obshchestvenno opasnogo yavleniya // Vestnik Saratovskoj gosudarstvennoj yuridicheskoj akademii. No. 3(164). P. 209–215. (In Russian)

9 Sorochinski M., Borukhov E. (2024) Digital shadows: confronting the rise of technology-facilitated sexual violence and the quest for systemic solutions // Contemporary Justice Review, no. 27(2–3), pp. 116–131. (In English)

10 Eleusizova G.K. (2024) Osobennosti planirovaniya i vydvizheniya versij pri rassledovanii «bullinga» // «Habarshy–Vestnik» Karagandinskoj akademii MVD RK im. B. Bejsenova. No. 3(84). P. 294–300. (In Russian)

11 Reyns B.W., Randa R., Brady P. (2023) Identifying and Explaining the Harmful Effects of Stalking Victimization: An Analysis of the National Crime Victimization Survey // Justice Quarterly, no. 41(2), pp. 218–242. (In English)

12 Raaijmakers N., Bosma A.K., Scholte R.H.J. (2024) Better safe than sorry? Police officers' identification of and responses to vulnerable crime victims // Policing and Society, no. 34(8), pp. 861–876. (In English)

13 Belur J., Tompson L., Jerath K. (2024) A theory of change driven approach to evaluating a multi-agency stalking intervention programme // Journal of Criminal Justice, no. 92, pp. 102–195. (In English)

14 Mehari K.R., Doty J.L. (2021) Bullying Conceptualization in Context: Research and Practical Implications // Human Development, no. 65 (3), pp. 160–165. (In English)

15 Gautam A.K., Bansal A. (2023) Email-Based Cyberstalking Detection On Textual Data Using Multi-Model Soft Voting Technique Of Machine Learning Approach // Journal of Computer Information Systems, no. 63(6), pp. 1362–1381. (In English)

16 Hanineva O.V. (2022) Problemnye voprosy vzaimodejstviya sledstvennyh i operativnyh podrazdelenij OVD RF s Roskomnadzorom // Ugolovnaya yusticiya, No. 20. P. 106–110. (In Russian)

ЕЛЕУСИЗОВА Г.К.,[*1]
PhD, аға оқытушы.
*e-mail: tomiguma777@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-3026-9761
КАНКУЛОВ Н.К.,[2]
құқық магистрі, доцент.
e-mail: kankulov.77@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-8035-9833
[1]Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов
атындағы Алматы академиясы,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы ІІМ
Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қ., Қазақстан

БУЛЛИНГ КЕЗІНДЕГІ СТАЛКИНГТІ ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақала қудалауды криминализациялауға байланысты Қазақстан Республикасының құқықтық өрісінде жеке қауіпсіздікті қорғаудың жаңа парадигмасын қалыптастыруға арналған. Зерттеудің мақсаты қалыптасқан құқық қолдану практикасы болмаған жағдайда қорқыту кезінде сталингті тергеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы «елеулі зиян» бағалау белгісін анықтауға ұсынылған авторлық тәсілден тұрады және құқық қолдану практикасының біркелкілігін қамтамасыз ету үшін оны нормативтік нақтылау қажеттілігі негізделген. Жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер кешенін қолдану қылмысты дәлірек саралау мақсатында қорқытуды сталингке айналдыру моделін ұсынуға мүмкіндік берді. Зерттеу материалдары қылмыстық және әкімшілік заңнаманың нормалары, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми жарияланымдары, сондай-ақ типтік тергеу жағдайларын талдау болды. Практикалық маңыздылығы заңнаманы жетілдіру, тергеудің ведомстволық әдістемелерін әзірлеу және цифрлық орта жағдайында сталкинг туралы істер бойынша дәлелдемелердің тиімділігін арттыру кезінде ұсынылған ұсынымдарды пайдалану мүмкіндігімен анықталады.

Тірек сөздер: қорқыту, кибербуллинг, сталкинг, қудалау, тергеу, елеулі зиян.

ELEUSIZOVA G.K.,[*1]
PhD, senior lecturer.
*e-mail: tomiguma777@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-3026-9761
KANKULOV N.K.,[2]
master of law, associate professor.
e-mail: kankulov.77@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-8035-9833
[1]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov,
Almaty, Kazakhstan
[2]Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov,
Karaganda, Kazakhstan

FEATURES OF THE INVESTIGATION OF STALKING IN BULLYING

Abstract

The article is devoted to the formation of a new paradigm of personal security protection in the legal field of the Republic of Kazakhstan, due to the criminalization of harassment. The purpose of the study is to develop proposals

for improving the investigation of stalking in bullying in the absence of established law enforcement practice. The scientific novelty of the research lies in the author's proposed approach to defining the evaluative feature "significant harm" and the need for its normative specification to ensure uniformity of law enforcement practice is substantiated. The use of a set of general scientific and private scientific methods allowed us to present a model of the transformation of bullying into stalking in order to more accurately qualify the crime. The research materials included the norms of criminal and administrative legislation, scientific publications by domestic and foreign authors, as well as an analysis of typical investigative situations. The practical significance is determined by the possibility of using the proposed recommendations in improving legislation, developing departmental investigative techniques and improving the effectiveness of evidence in stalking cases in a digital environment.

Keywords: bullying, cyberbullying, stalking, harassment, investigation, significant harm.

Дата поступления статьи в редакцию: 10.04.2026

МҒТАР 343.9
ӘОК 343.92
JEL K14

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-293-305

ТУЛЕБАЕВА А.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: a.tulebayeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0001-7184-2403
ДЖУМАБАЕВА К.А.,[1]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: k.jumabaeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5483-3783
КОШКИНБАЕВА А.С.,[2]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: ankin2008@bk.ru
ORCID ID: 0000-0002-9327-9869
КӘДІРБАЙ А.Ә.,[1]
з.ғ.м., сениор-лектор.
e-mail: a.kadirbay@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0001-3694-5415
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Қазақ ұлттық аграрлық
зерттеу университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу мәселелеріне бағытталған. Онда виктимологияның қылмыс құрбандарын, олардың мінез-құлқын және қылмыс жасау ықтималдығын зерттеудегі рөлі қарастырылады. Сондай-ақ, виктимологияның әлеуметтік-психологиялық және құқықтық аспектілері талданады және жәбірленушілерді қорғау жүйелерінің тиімділігін арттыру жолдары зерттеледі. Бұл жұмыстың негізгі мақсаты – тұрмыстық зорлық-зомбылық, көшедегі зорлық-зомбылық пен озбырлық және жастар арасындағы зорлық-зомбылық сияқты әртүрлі қылмыстардың алдын алу мәселелерін талдау. Зерттеуде тек қылмыстың қарқыны ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік жағдай, азаматтардың құқықтық мәдениеті, отбасы мен білім берудің рөлі және қоғамдағы құқықтық сауаттылық деңгейі де ескеріледі. Мақалада зорлық-зомбылық ықтималдығын арттыратын әлеуметтік, психологиялық және экономикалық факторлар бір мезгілде қарастырылады және алдын алу шараларының кешенділігі мен тиімділігі бағаланады. Бұл мақала құқық қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру органдарының қызметін, азаматтарды қорғау тетіктерін және қоғамдық ұйымдар мен еріктілердің рөлін талдауға негізделген. Зерттеуде зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар берілген және азаматтардың құқықтық сауаттылығын және әлеуметтік қорғалуын арттыруға бағытталған ұсыныстар берілген. Сондай-ақ, үйлестірілген әлеуметтік, білім беру және құқық қорғау күш-жігері арқылы алдын алу мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығы атап өтілген. Бұл тәсіл зорлық-зомбылықтың алдын алуға, қоғамдық қауіпсіздікті жақсартуға және азаматтардың құқықтық жауапкершілігін күшейтуге көмектеседі.

Тірек сөздер: виктимология, зорлық-зомбылықтың алдын алу, құқықтық сауаттылық, қылмыс құрбаны, виктимділік.

Кіріспе

Виктимология – қылмыс құрбандарын, яғни жәбірленушілерді, олардың мінез-құлық-тарын, құқық бұзушылыққа ұшырау себеп салдарлары мен жағдайларын, сондай-ақ оларды

қорғау және оларға көмек көрсету жолдарын зерттейтін ғылыми бағыт болып табылады. Виктимология ғылымы қылмысты тек қылмыскердің тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар жәбірленуші тарапынан да қарастырады. Сол үшін де виктимология қылмыстың туындау жағдайында жәбірленушінің рөлін, оның әлеуметтік жағдайын және психологиялық тұрғыдан ерекшеліктерін, сондай-ақ нақты бір жағдайларда не себепті құқық бұзушылықтың нысанасына айналатынын терең талдайды. Өйткені зорлық-зомбылыққа бейім адамдар бар екенін жоққа шығара алмаймыз. Қазақстандық ғалымдар виктимологияны қылмыстылықпен күресудегі маңызды криминологиялық бағыттардың бірі ретінде қарастырады. Олардың пікірінше, виктимология тек қылмыскер тұлғасын емес, сонымен қатар жәбірленушінің мінез-құлқын, әлеуметтік жағдайын және қылмысқа ұшырауына ықпал ететін факторларды зерттеу арқылы қылмыстың алдын алуға мүмкіндік береді.

Мысалы, қазақстандық криминолог ғалым Е.О. Алауханов виктимологияны қылмыстың себептері мен шарттарын анықтауда маңызды ғылыми құрал ретінде бағалайды және виктимология жәбірленуші тұлғаның мінез-құлқын және оның қылмысқа ұшырау себептерін зерттейтін криминологияның маңызды бағыты болып табылады[1]. Оның еңбектерінде жәбірленушінің мінез-құлқы кей жағдайларда қылмыстың туындауына жанама түрде ықпал етуі мүмкін екендігі көрсетіледі. Сонымен қатар, виктимологиялық зерттеулер арқылы халықтың құқықтық мәдениетін арттыру, қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру және қылмыстың алдын алу шараларын жетілдіру қажеттігі атап өтіледі.

Сонымен виктимология – тек қылмыскерді емес, жәбірленушіні де зерттейтін ғылым екені белгілі болды. Ол құқық бұзушылықтың алдын алуда және адамдарды қылмыстардан қорғауда маңызды рөл атқарады. Бұл ретте жәбірленуші – құқыққа қарсы әрекеттер нәтижесінде физикалық, моральдық немесе мүліктік зиян шеккен адам. Бұл зиян түрлерінің жәбірленуші үшін психологиялық тұрғыда ұзақ қалпына келетін бұл әрине физикалық зиян. Сондықтан қылмыстың құрбаны деп қандай да бір зардап шеккен адам деп түсіну қажет. Қылмыстың субъектісінен айырмашылығы, қылмыстың құрбаны жастан кәріге дейін кез келген тірі адам бола алады [2, 67 б.].

Осы зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстан Республикасында зорлық-зомбылық қылмысының виктимологиялық тұрғыда алдын алу жүйесінің қазіргі таңдағы жағдайын талдау, құқық қорғау мен әлеуметтік қорғау тетіктерінің тиімділігін бағалау, сондай-ақ азаматтарды зорлық-зомбылықтан қорғаудың қолданыстағы тетіктерін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Зорлық-зомбылық қылмысы жалпы қоғам үшін аса қауіпті болып табылады, себебі ол адамның өміріне, денсаулығына, психологиялық жағдайына және әлеуметтік жағдайына айтарлықтай қауіп төндіретіні анық. Қазіргі еліміздегі жағдайда зорлық-зомбылықпен күрес тек қылмыстық қудалау шараларымен шектелмей, сонымен қатар зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған кешенді профилактикалық жүйені дамыту және кешенді өзгерістерді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, жәбірленушінің құқықтарын қорғау және оның қылмыс құрбаны болу ықтималдығын азайту шаралары ерекше маңызға ие. Осы зерттеудің негізгі мақсаты да осы болып табылады..

Ғылым ретінде виктимология қылмыстың себептері мен тетіктерін ғана емес, жеке тұлғаның жәбірленуші болу ықтималдығын анықтайтын әлеуметтік, психологиялық және экономикалық алғышарттарды да зерттейді. Бұл тұрғыда зорлық-зомбылыққа қарсы профилактикалық шаралардың кешенді болуы және оларды жеке, отбасы, қоғам деңгейінде жүйелі түрде іске асыру маңызды.

Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылық ерекше өзекті болып отыр. Осы уақытқа дейін заңдар өзгеріске ұшырап, жаза күшейгенімен аталған қылмыс азаймай жатыр. Қазіргі технология дамыған уақытта, байланыс тәсілдері жетілген ортада жәбірленуші қауіпті түсінген сәтте тез әрекет етіп тиісті органдарға хабарлап немесе танымал тұлғалар арқылы резонанс тудырса да бұл қылмыс әлі де белең алып тұр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысында ғылыми танымның жалпы және арнайы әдістері кешенді түрде қолданылды. Атап айтқанда, теориялық талдау, жүйелік-құрылымдық, формальды-логикалық және сипаттамалық әдістер пайдаланылды. Аталған әдістердің жиынтығы зерттеу тақырыбын жан-жақты қарастыруға, зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу мәселелерінің теориялық және тәжірибелік аспектілерін кешенді талдауға мүмкіндік берді.

Теориялық талдау әдісі арқылы виктимология, қылмыстылықтың алдын алу, виктимологиялық профилактика және зорлық-зомбылық қылмыстары мәселелеріне арналған отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттер, монографиялар, диссертациялық зерттеулер, ғылыми мақалалар мен оқу құралдары зерделенді. Сонымен қатар, виктимология ұғымының мазмұны, оның криминология ғылымындағы орны, жәбірленуші тұлғасының ерекшеліктері және виктимдік мінез-құлықтың қылмыстық құқық бұзушылықтардың қалыптасуына ықпалы ғылыми тұрғыдан талданды.

Жүйелік-құрылымдық әдіс виктимологиялық алдын алу жүйесінің элементтері арасындағы өзара байланысты анықтауға, профилактикалық қызмет субъектілерінің құзыретін саралауға және зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу тетіктерін жүйелеуге мүмкіндік берді. Ал формальды-логикалық әдіс құқықтық нормалардың мазмұнын талдау, ғылыми тұжырымдарды негіздеу және зерттеу нәтижелерін қорытындылау барысында қолданылды.

Сипаттамалық әдіс арқылы зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық ерекшеліктері, жәбірленушілердің әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары, құқық бұзушылықтардың туындау себептері мен жағдайлары, сондай-ақ профилактикалық шаралардың негізгі бағыттары сараланды. Сонымен қатар, мемлекеттік бағдарламалар, құқық қорғау органдарының қызметі және алдын алу тәжірибесінің тиімділігіне талдау жүргізілді.

Зерттеудің нормативтік базасын Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қылмыстық кодексі, Қылмыстық-процестік кодексі, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, сондай-ақ халықаралық құқықтық актілер мен халықаралық ұйымдардың ұсынымдық құжаттары құрады. Эмпирикалық база ретінде ресми статистикалық деректер, құқық қолдану тәжірибесінің материалдары және ғылыми жарияланымдар пайдаланылды.

Қолданылған ғылыми әдістер зерттеу тақырыбының мазмұнын терең ашуға, Қазақстан Республикасындағы зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу жүйесінің қазіргі жай-күйін объективті бағалауға және оны жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасында қоғамдағы зорлық-зомбылық жағдайы соңғы жылдары өзекті болып қала берді. Бұл құбылыс қоғамның әлеуметтік, құқықтық және психологиялық қауіпсіздігіне тікелей әсер етіп, зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу мәселесін зерттеуді аса маңызды етуде. Мүмкін әлі де толық зерттелмеді. Сонымен қатар, қылмыс құрбандарының құқықтары мен мүдделерін қорғау, олардың әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету бағытындағы виктимологиялық зерттеулердің маңызы қазіргі таңда артып отыр. Зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу жеке тұлғаның қылмыстық қол сұғушылықтың құрбаны болу қаупін төмендетуге бағытталған ұйымдастырушылық, құқықтық, әлеуметтік және психологиялық шаралар жүйесін қамтиды. Мұндай алдын алу шаралары жәбірленуші тұлғаның виктимдік деңгейін азайтуға, қауіп факторларын анықтауға және қоғамдағы зорлық-зомбылықтың таралуын шектеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аталған шаралар профилактикалық қызметтің тиімділігін арттыруға және азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталады.

Виктимологиялық алдын алу жүйесіне келесі негізгі бағыттар жатады:

◆ Зорлық-зомбылықтың алдын алу – қоғамдағы агрессивті мінез-құлықтың себептері мен жағдайларын жоюға бағытталған әлеуметтік, тәрбиелік және психологиялық шаралар кешені. Бұл бағыт халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруды, отбасылық-тұрмыстық қатынастар

мәдениетін қалыптастыруды, жастар арасында құқықтық және моральдық тәрбие жұмыстарын жүргізуді, сондай-ақ әлеуметтік бейімделу мен психологиялық қолдау тетіктерін дамытуды қамтиды. Сонымен қатар, білім беру ұйымдары, құқық қорғау органдары және әлеуметтік қызметтер арасында өзара іс-қимылды күшейту маңызды рөл атқарады.

◆ Зорлық-зомбылық құрбандарын қорғау және қолдау – зорлық-зомбылыққа ұшыраған тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған шаралар жүйесі. Бұл бағыт жәбірленушілерге құқықтық, психологиялық, медициналық және әлеуметтік көмек көрсетуді, уақытша баспанамен қамтамасыз етуді, дағдарыс орталықтарының қызметін жетілдіруді және қайта виктимизацияның алдын алуды қамтиды. Сонымен қатар, жәбірленушілердің құқық қорғау органдарына жүгіну мүмкіндіктерін кеңейту және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету маңызды профилактикалық тетік болып табылады.

◆ Виктимологиялық ағарту және ақпараттық жұмыс – азаматтарды зорлық-зомбылық қатерлері, қауіпсіз мінез-құлық дағдылары және құқықтық қорғану тәсілдері туралы ақпараттандыруға бағытталған шаралар. Бұл бағыт бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер, білім беру мекемелері және қоғамдық ұйымдар арқылы түсіндіру жұмыстарын жүргізуді қамтиды.

◆ Құқықтық және институционалдық тетіктерді жетілдіру – зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу саласындағы заңнаманы дамыту, профилактикалық субъектілердің қызметін үйлестіру және мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін арттыруға бағытталған шараларды қамтиды.

Осылайша, зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу кешенді сипатқа ие болып, жәбірленуші тұлғаны қорғауға, қоғамдағы қауіп факторларын азайтуға және қылмыстылық деңгейін төмендетуге бағытталған маңызды криминологиялық қызметтің бірі болып табылады.

Зорлық-зомбылық қылмысының алдын алу үшін қылмыстың алдын алу шараларын да, қауіп төнген адамдармен жұмысты да қамтитын кешенді тәсіл қажет.

С.А. Эшкобиловтың ойынша отбасылық өмір саласында жасалған қылмыстардың виктимологиялық алдын алу шаралары келесідей:1) тұлғаның жеке және әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, отбасылық қатынастар шеңберінде жасалған қылмыстарға қарсы алдын алу шараларын қолдану; 2) халыққа, соның ішінде отбасылық қатынастар шеңберінде жасалған қылмыстардың құрбандарына және зорлық-зомбылық құрбаны болуға бейім адамдарға мәселені шешу әдістерін үйрету; 3) отбасылық қатынастар аясында жасалған қылмыстардың құрбандары мен осал топтағы адамдарды анықтау және қорғау шараларын қолдану; 4) отбасылық қатынастар шеңберінде жасалған қылмыстардың құрбандарына көмек көрсететін мамандандырылған мекемелер құру, барларын жақсарту және жаңа бөлімдерін ашу; 5) отбасылық қатынастар шеңберінде жасалған қылмыстардың құрбандары мен зорлық-зомбылық құрбаны болуға бейім адамдардың физикалық және психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған арнайы кешенді шараларды әзірлеу және енгізу; [3, 35 б.]

Осы тұрғыда тағы бір мәселе туындайды, зорлық-зомбылық құрбаны болуға бейім адамдармен күрделі жұмыс жасалынуы қажет, бұл ретте алдымен психологиялық көмек, адамның ойын өзгертіп қоғамдағы орнын айқындауға ешкімнен кем емес екендігін түсіндіруге бағытталған іс-шаралар да қажет.

Ал тағы бір зерттеуші М. Ковальдың пайымдауынша қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күрестің дәстүрлі шараларының жеткіліксіз тиімділігі қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, атап айтқанда, қылмыстың алдын алудың тиімді жүйесін әзірлеуге назар аударуды қажет етеді [4, 75 б.].

Бүгінгі таңда шетелдік виктимология практикалық тұрғыда келесі бағыттар бойынша дамып келеді:

1. Жеке тұлғаны зорлық-зомбылықтан қорғану іс-әрекеттеріне алдын-ала дайындау (криминогендік жағдайлардағы оңтайлы мінез-құлық алгоритмдерін әзірлеу және арнайы дайындық жүргізу).

2. Қызметтік функциялары қылмыстық шабуыл қаупімен байланысты тұлғаларды, әсіресе құқық қорғау органдарын қорғау деңгейін арттыру.

3. Виктимизацияны азайту, оның алдын алу және жолын кесу, сондай-ақ азаматтарды осындай жағдайлар туралы хабардар ету.

4. Цифрландыру дамыған уақытта азаматтарды ықтимал қылмыстық «тұзақтар» туралы уақытылы хабардар ету.

5. Қылмыс құрбандарын қорғау және оңалту шараларын ұйымдастыру.

Аталған ойлар Қазақстанда да қолдануға тиімді, нақтырақ айтқанда 1 және 2 пункттегі мән-жайларға аса көңіл аударған жөн, себебі көп жағдайда 2 пункт бойынша құқық қорғау органдарының қауіпсіздігі соңғы орынға қалады, дұрысында, қызметтік жағдайына қарамастан жалпы адам өмірінің бірінші орында екенін ескере отырып толық қауіпсіздік сақталуы қажет. 1 пунктке келер болсақ, біздің қоғамда зорлық-зомбылық қылмысын, жалпы қылмысты алдын алудың бір жолы ретінде аталған қылмысқа адамды алдын ала дайындау шараларының жеткіліксіздігін көруге болады. Тіпті бұл шараларды қоғам дұрыс қабылдамауы мүмкін. Бұндай іс-әрекеттер алайда көп жағдайда қылмыс орын алғаннан кейін жүргізіліп жатады, сондықтан да бұл шаралар үйреншікті жағдай ретінде қабылданып аса мән берілмейді. Сол үшін де үздіксіз жұмыстар жүргізіліп, еске салып отырса бұл шараның да оң әсері болар ма еді.

Кезекті зерттеушілер К. Вишневецкий мен Е. Кубякиннің зерттеуіне сүйенсек орыс криминология ғылымында жәбірленушінің жалпы әлеуметтік және нақты криминологиялық түрлерін ажырату кең таралған. Әрқайсысы виктимологияны алдын алу және халықты жәбірленуші болудан арылту бойынша түрлі шараларды қамтиды, олардың өзара байланысы мен өзара әрекеттесуін батыс елдеріндегі алдын алу іс-шараларының тәжірибесінен көруге болады. Бұл тәжірибе жәбірленушілікке негізделген қылмыстың алдын алу тек мүмкін болатын шараларды кешенді қолданған кезде ғана тиімді болатыны туралы идеяны дәлелдейді. Әлеуметтік топтардың неге құрбан болуының дайындалған криминологиялық моделін (қылмыстың алдын алу қызметіне баса назар аудара отырып) іс жүзінде қолдану тек жеткілікті қаржыландыру, жүйелі тұрғыда халықаралық және ішкі ынтымақтастық және осы саладағы зерттеушілердің айтарлықтай идеялары арқылы мүмкін болады. Дегенмен, бұл жүйені енгізу біздің елімізде криминологиялық алдын алуды ғылыми негіздеу және ұйымдастыру жүйесін сапалық тұрғыдан жаңа деңгейге көтеретініне сенімді болуға болады [5, 35 б.].

Ал О. Чистотина виктимологиялық алдын алу шараларын 5 топқа бөліп қарастырған, біз олардың тиімді деп тапқан 3 тобын алдық, яғни бірінші топ құрбан болу қаупін тудыратын жағдайларды анықтауға, алдын алуға және жоюға бағытталған шаралардан тұрады. Екінші топқа жәбірлену қаупін тудыратын жағдай туындаған жағдайда қылмыс құрбандарының жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету шаралары кіреді. Үшінші топтағы виктимологиялық алдын алу шараларына қылмыстың құрбаны болған кәмелетке толмағандарға оң әсер ету кіреді. Виктимологиялық алдын алудың маңызды аспектісі жасырын құрбандарды анықтау және олармен жұмыс істеу болып табылуы қажет [6, 55 б.].

Қазақстан Республикасында заң аясында заңнамалық және құқықтық шаралардың болуына қарамастан, бірқатар мәселелер, соның ішінде зорлық-зомбылық қылмыстарын тиімсіз алдын алу әлі де бар.

Зорлық-зомбылық қылмыстарын алдын алу мәселелерін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілер:

◆ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі [7] – физикалық тұрғыдағы зорлық-зомбылық, қорқытушылық және мәжбүрлеуді қоса алғанда, зорлық-зомбылық санаттағы қылмыстар үшін жауаптылықты реттейді.

◆ Қазақстан Республикасының 2025 ж. 30 желтоқсандағы «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңы [8] – бұл құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы мемлекеттік саясатты реттейтін жаңа кешенді заң. Бұл заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық жеке дара құқықтық институт ретінде емес, құқық бұзушылықтың бір түрі ретінде кешенді түрде қарастырылады. Аталған заңның қабылдануына байланысты бұрын қолданылып келген 2009 ж. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» заңның күші жойылды. Осылайша, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты құқықтық реттеу жаңа заңның шеңберінде жүзеге асырылатын болды.

Заң нормаларына сәйкес, тұрмыстық зорлық-зомбылық құқық бұзушылықтардың алдын алу объектілерінің бірі ретінде айқындалады және антиәлеуметтік мінез-құлықтың көрінісі

ретінде қарастырылады. Бұл тәсіл тұрмыстық зорлық-зомбылықты тек құқық бұзушылық немесе қылмыс ретінде ғана емес, сонымен қатар оның пайда болу алғышарттарын ерте кезеңде анықтап, алдын алу қажеттігін көздейді.

Осыған орай, заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарын алдын алу шаралары ерте кезеңнен бастап жүзеге асырылады, яғни жанжалдардың, озбырлық мінез-құлықтың және ықтимал қауіп-қатердің бастапқы белгілерін анықтау арқылы құқық бұзушылықтың алдын алу тетіктері қарастырылған. Бұл өз кезегінде тұрмыстық зорлық-зомбылық іс-әрекеттерінің туындауына жол бермеуге және оның салдарының деңгейін төмендетуге бағытталған.

Дегенмен, тәжірибе көрсеткендей, бұл нормативтік құқықтық актілер қолданыста болғанның өзінде мәселе шешімін таппай тұр. Мысалға, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының басым көпшілігі қорқыныш, әлеуметтік ортада оқшаулану немесе өз құқықтарын білмеу салдарынан әлі де көмек сұрамауы мүмкін, тіпті қоғам білмейтін қылмыстар қаншама. Әрине бұл – виктимділік, яғни адамның құқық бұзушылықтың құрбаны болу ықтималдығы немесе бейімділігі [9, 19 б.]. Криминологиямен және басқа да ұқсас ғылымдармен салыстырғанда, виктимология салыстырмалы түрде жаңадан пайда болған құқық саласы болып табылады [10, 795 б.]. Бұл жерде жәбірленушілердің психологиялық осалдығына ерекше назар аудару керек. Көп жағдайда зорлық-зомбылық құрбандары болған әйелдер мен балалар, яғни қоғамның осал бөлігі құқықтық қорғау құралдарының, психологиялық және әлеуметтік қолдау туралы ақпараттың жетіспеушілігіне тап болады. Кедейлік, жұмыссыздық, ішімдікке құмарту, құмар ойындар және басқа да әлеуметтік кемшіліктер сияқты әлеуметтік мәселелер қоғамдағы зорлық-зомбылыққа ықпал ететін маңызды факторлар болып өзгеріссіз қала береді. Бұл факторлар жалпы барлық қылмыстардың қозғаушы күші болып табылады. Белгілі бір жағдайларда (мысалы, тұрмыстық зорлық-зомбылық) зорлық-зомбылықты ақтап алуға, қалыпты жағдай ретінде түсінік қалыптастыруға ықпал ететін мәдени және дәстүрлі көзқарастардың әсерін де бағаламауға болмайды. Бұл мәселе шешілмей, алдын алу жолындағы шаралардың тиімділігі еш артпайды. Осы тұста қоғамдық ұйымдар жәбірленушілерге қолдау көрсету бағдарламалары мен құқықтық сауаттылықты арттыру іс шараларын ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады [11, 1589 б.].

Сондай-ақ көп нәрсе құқық қорғау органдарының жауабына байланысты. Бір мәселе – құқық қорғау органдарына деген сенімділіктің әлі де төмендігі, бұл жәбірленушілердің көмек сұрауына кедергі келтіреді. Құқық қорғау органдарының тиімділігін арттыру және азаматтардың зорлық-зомбылық туралы хабарлауы үшін қауіпсіз және қолжетімді арналарды құру зорлық-зомбылықтың алдын алудағы маңызды элементтер болып табылады. Ең айқын мәселе – құқық қорғау органдары, әлеуметтік қамсыздандыру мекемелері сияқты әртүрлі мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың арасындағы өзара ынтымақтастықтың болмауы. Зорлық-зомбылыққа қарсы күреске бағытталған заңнамалық ережелердің болуына қарамастан, кейбір жағдайларда әртүрлі құрылымдар арасында ортақ үйлестірудің болмауы көрінеді, бұл зорлық-зомбылық құрбандарын қорғауға кері әсер етеді.

Алдын алудың ең маңызды бағыттарының бірі – халық арасында құқықтық сауаттылықты арттыру. Бұл тек қандай әрекеттер зорлық-зомбылық болып табылатыны туралы мәліметтерді ғана емес, сонымен қатар қорғау үшін қолжетімді ресурстар туралы мәліметтерді арттырады. Мысалы, мектеп оқушылары мен жасөспірімдерге зорлық-зомбылықтың құқықтық аспектілері және оның салдары туралы ақпараттық науқандар мен білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруға болады.

Келесі бір мәселе дағдарыс орталықтарының санын көбейту және бірінші ретте әйелдерді, балаларды және қарттарды қоса алғанда, барлық санаттағы азаматтар үшін олардың қолжетімділігін арттыру қажет. Қазақстанда зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсететін дағдарыс орталықтарының желісі болғанымен, олардың саны мен қолжетімділігі шектеулі болып қала береді. Көп жағдайда орталықтар ірі қалаларда шоғырланған, ал мұндай көмек ауылдық және шалғай аудандарда әрқашан қолжетімді бола бермейді. Бұл зорлық-зомбылық құрбандарының, әсіресе шалғай және әлеуметтік жағынан осал орталардың қажетті көмекке қол жеткізе алмауына әкеледі. Сондай-ақ аталған жердегі құрбандар үнсіз қалуға мәжбүр, себебі өкінішке орай қолдау мен қорғау нысаны жоқ.

Зардап шеккендерге кешенді қолдау көрсету үшін құқық қорғау органдары, медициналық мекемелер және әлеуметтік қызметкерлер арасындағы ведомствоаралық ынтымақтастықты қамтамасыз ету өте маңызды. Қазіргі таңда виктимологиялық зерттеулерде ерекше назар аударылатын мәселелердің бірі – виктимологиялық тәуекел тобына жататын тұлғаларды анықтау болып табылады. Мұндай тұлғалар әлеуметтік, психологиялық немесе физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты қылмыстық қол сұғушылыққа жиі ұшырайды. Оларға әйелдер, кәмелетке толмағандар, қарт адамдар, мүмкіндігі шектеулі тұлғалар, әлеуметтік жағдайы төмен азаматтар және тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары жатады.

Аталған санаттағы тұлғалардың виктимдік деңгейінің жоғары болуы олардың қорғану мүмкіндіктерінің шектеулілігімен, әлеуметтік тәуелділігімен, құқықтық сауаттылығының төмендігімен және психологиялық осалдығымен түсіндіріледі. Мысалы, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары көп жағдайда материалдық немесе эмоционалдық тәуелділік салдарынан құқық қорғау органдарына жүгінуден бас тартады. Ал кәмелетке толмағандар мен қарт адамдардың психологиялық және физикалық қорғану деңгейінің төмендігі оларды виктимдік жағдайға жиі әкеледі [1].

Сонымен қатар, виктимология ғылымында қайта виктимизация мәселесі ерекше маңызға ие. Қайта виктимизация деп тұлғаның бірнеше рет қылмыстық қол сұғушылықтың құрбанына айналуын түсінуге болады. Бұл құбылыс көбінесе жәбірленушіге уақытылы әлеуметтік, құқықтық және психологиялық көмектің көрсетілмеуімен, сондай-ақ профилактикалық шаралардың жеткіліксіздігімен байланысты.

Қайта виктимизацияның негізгі себептеріне әлеуметтік қорғансыздық, психологиялық тәуелділік, құқықтық сауаттылықтың төмендігі, қорқыныш сезімі және жәбірленушінің тұрақты қауіп ортасында өмір сүруі жатады. Мұндай жағдайлар жәбірленушінің психологиялық күйіне теріс әсер етіп, үрей, күйзеліс, сенімсіздік және әлеуметтік бейімделудің бұзылуы сияқты салдарға алып келеді.

Осыған байланысты қайта виктимизацияның алдын алу мақсатында жәбірленушілерге кешенді құқықтық, психологиялық және әлеуметтік көмек көрсету, дағдарыс орталықтарының қызметін жетілдіру, қорғау нұсқамаларын тиімді қолдану және халықтың құқықтық мәдениетін арттыру маңызды болып табылады.

Зорлық-зомбылықтың алдын алу тек құрбандарды қорғаумен шектелмейді. Сондай-ақ, зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу үшін озбыр тұлғалармен жұмыс жасау маңызды. Бұған әлеуметтік және психологиялық бағдарламалар, жанжалдарды шешу бойынша түрлі тренингтер және зорлық-зомбылық әрекеттерін жасағандар үшін оңалту бағдарламалары арқылы қол жеткізуге болады. Бұл дегеніміз, азаматтық қоғам ұйымдары зорлық-зомбылықтың алдын алуда және құрбандарды қорғауда маңызды рөл атқарады. Яғни байқасаңыз, бұл тұста да қылмыскер болсада оны қалыпты өмірге қоғамға қосу арқылы адам өмірі бірінші орында екенін дәлелдейді. Жалпы адам құқықтарын қорғау үшін жұмыс жасайтын мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдар арасындағы серіктестік пен ынтымақтастықты нығайту зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу және құрбандарға көмек көрсетудің тиімдірек жүйелерін құруға көмектеседі.

Зорлық-зомбылыққа ықпал ететін жағдайға жоғарыда атап өткен негізгі факторлар кедейлік, ішімдікке құмарту, психологиялық стресстер, жұмыссыздық, білім деңгейінің төмендігі және басқа да әлеуметтік кемшіліктер жатады. Бұл факторлар жеке тұлғаның психологиялық тұрақтылығын төмендетіп, зорлық-зомбылыққа ұшырау ықтималдығын арттырады. Құрбандар психологиялық тұрғыдан әлсіреп, ерік-жігері жоғалып, өзін-өзі тастап жіберу қаупі бар. Сонымен қатар, Қазақстанда зорлық-зомбылық құрбаны ретінде танылумен байланысты белгілі бір әлеуметтік стигма бар, бұл оларға көмек сұрауды, құқық қорғау органдарына немесе әлеуметтік қызметтерге хабарлауды қиындатады. Көп жағдайда жәбірленушілер қорқыныш, ұят немесе отбасының бұзылуы сияқты әлеуметтік тұрғыдағы себептерге байланысты үнсіз қалады, осы жалғыз дұрыс шешім деп ойлайды.

Қоғам деңгейінде, әсіресе отбасылар арасында, тұрмыстық зорлық-зомбылықты ақтауға ықпал ететін мәдени және әлеуметтік көзқарастар бар. Мысалы, кейбір отбасыларда дәстүрлі көзқарастар әйелдің рөлі мен мінез-құлқы бойынша қатаң талаптарды енгізеді, бұл жәбірленушіге қарсы озбырлықтың заңдылығын дұрыстығын саналы немесе санадан тыс түрде қабылдауға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, медиа, әлеуметтік желілер зорлық-зомбылықты

кейде қалыпты немесе «шешім», «шығу жолы» ретінде көрсету ықтималдығы бар, бұл жастар арасында озбырлық мінез-құлықты қалыптастыруға әсер етеді.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, виктимологтар мен әлеуметтанушылар бұл құбылысты кешенді түрде зерттеп келеді. Олар әлеуметтік, психологиялық және мәдени факторларды қарастыра отырып, жәбірленушілердің мінез-құлқы мен қоғамдағы стигма арасындағы байланысты анықтайды. Мысалы, кейбір зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік оқшаулану мен экономикалық тәуелділік жәбірленушінің қауіпке қарсы әрекет ету қабілетін төмендетеді, ал мәдени нормалар мен жыныстық стереотиптер зорлық-зомбылықтың қайталану ықтималдығын арттырады. Демек зорлық-зомбылық құрбандарының қолайлы жайлы аймақтан шығуға деген қорқыныштары басым болады.

Осылайша, тиімді алдын алу тек құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерімен шектелмей, сонымен қатар әлеуметтік қолдау, психологиялық көмек, құқықтық білім беру және мәдени нормаларды өзгерту сияқты кешенді шараларды қамтуы қажет. Бұл тәсіл зорлық-зомбылыққа бейім қоғам мүшелерін азайтып, жәбірленушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді деп санауға болады.

Қорытынды

Қазақстан Республикасында зорлық-зомбылық қылмыстарының құрбанына айналудың алдын алу азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және зорлық-зомбылықтың алдын алуда маңызды рөл атқарады. Бұл мәселені шешуге кешенді тәсіл қажет, соның ішінде халық арасында құқықтық сауаттылықты арттыру, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу, жастармен жұмыс істеу, жұмыссыздықпен күрес, құқықтық мәдениетті арттыру, зорлық-зомбылық құрбандарын қолдау, әлеуметтік ортаға бейімдеуге көмек және құқық қорғау органдарымен ынтымақтастықты нығайту шаралары маңызды. Сонымен қатар, виктимологиялық зерттеулер мен деректерді жүйелі түрде жинау, қоғамдағы әлеуметтік шиеленістерді кешенді талдау, алдын алу іс-шараларын енгізу және тиімді мониторинг жүргізу арқылы қауіпсіз әлеуметтік ортаны құруға ықпал етуге болады. Мұндай кешенді тәсіл зорлық-зомбылық қылмысының алдын алудағы мемлекеттік және қоғамдық саясаттың тиімділігін арттырады. Қоғам, мемлекет, қоршаған орта, білім ордасы, құқыққорғау органдары, отбасы барлығы бір өзара ынтымақтастық негізінде әрекет ету қажет.

Жалпы өткен жыл қорытындысы бойынша полицияға тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы 100 мыңға жуық хабарлама келіп түскен. Бұған жауап ретінде қолданылған шаралар: оның ішінде 72 мың қорғау нұсқамасы, сондай-ақ 16 мың жағдай бойынша сот шешімдері қабылданды. Жұмыс нәтижесі келесідей [12]:

Көрсеткіш	2025 ж. мәлімет	Виктимологиялық маңызы
Дағдарыс орталықтарының саны	Қазақстан бойынша 69 орталық жұмыс істейді	Жәбірленушілерге қауіпсіз орта мен әлеуметтік қолдау көрсетуге мүмкіндік береді
Дағдарыс орталықтарына жүгінген әйелдер саны	5,5 мың әйел	Тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесінің өзекті екенін көрсетеді
Балалары бар аналардың саны	3,7 мың ана	Зорлық-зомбылықтың балаларға да теріс әсер ететінін дәлелдейді
Әйелдер құқығына қарсы қылмыстардың төмендеуі	Соңғы 5 жылда 2 есеге азайған	Алдын алу шараларының тиімділігін көрсетеді
Зорлық-зомбылық қылмыстарының азаюы	37,9%-ға қысқарған	Виктимологиялық профилактиканың оң нәтижесін дәлелдейді
Кісі өлтіру фактілерінің азаюы	49,3%-ға төмендеген	Қауіпті қылмыстардың алдын алу деңгейінің артқанын көрсетеді
Ауыр дене жарақатын салу фактілері	8,7%-ға қысқарған	Қорғау және профилактикалық шаралардың тиімділігін көрсетеді
Ескертпе: Авторлар құрастырған.		

Дегенмен қазіргі таңға дейін бұл өзекті мәселе шешімін тауып келеді, дегенмен статистика тұрғысынан азаймады. Демек, бірқатар қиындықтар әлі де бар, мысалы, қорғау мен қорғану тетіктері туралы хабарлаудың болмауы, әлеуметтік ортада қалыптасып үлгерген стереотиптердің әсері, тиісті заңнамалық құралдардың жеткіліксіздігі және құрбандарды толық қолдау үшін ресурстардың шектеулі болуы. Соңғысы мәселе тудырмауы қажет, қолдау тапқанымен, бұндай орталықтар өте аз және де дамымай жатқанының бір себебі, құпиялылықтың жеткілікті түрде сақталмауы да болуы мүмкін. Бұл мәселелерді шешу тек мемлекеттік органдардың ғана емес, сонымен қатар қоғамдық ұйымдардың, білім беру мекемелерінің, тіпті ғылыми-зерттеу институттарының және БАҚ өкілдерінің белсенді қатысуын талап етеді. Сонымен қатар, қылмыстың алдын алу шараларын жүйелі түрде енгізу, қоғамда зорлық-зомбылыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және құрбандарға психологиялық, құқықтық және әлеуметтік қолдау көрсету жүйесін жетілдіру қажеттілігі бар.

Қорыта келе, мынадай профилактикалық тәсілдерді көрсетуге болады, атап айтқанда, Қазақстан Республикасындағы зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын алу жүйесін жетілдіру мақсатында ерте профилактика тетіктерін енгізу маңызды болып табылады. Бұл ретте тұрмыстық қолайсыз отбасыларды, әлеуметтік осал топтарды, бұрын зорлық-зомбылық фактілері тіркелген тұлғаларды және қауіп-қатер деңгейі жоғары азаматтарды уақтылы анықтау арқылы профилактикалық есепке қою ұсынылады. Сонымен қатар, білім беру ұйымдары, әлеуметтік қорғау органдары, денсаулық сақтау мекемелері және құқық қорғау органдары арасында ақпарат алмасудың бірыңғай жүйесін қалыптастыру қажет. Мұндай тәсіл зорлық-зомбылықтың туындау қаупін ерте кезеңде анықтап, оның алдын алуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, цифрлық бақылау және жедел хабарлау жүйелерін дамыту виктимологиялық профилактиканың тиімділігін арттырудың маңызды бағыты болып табылады. Атап айтқанда, зорлық-зомбылық құрбандары үшін шұғыл көмек шақыруға арналған мобильді қосымшалар мен электрондық платформаларды енгізу, онлайн-консультация беру қызметтерін дамыту және тәуекел тобына жататын тұлғаларға қатысты электрондық мониторинг жүйесін қолдану ұсынылады. Бұдан бөлек, қорғау нұсқамаларының орындалуын бақылау үшін электрондық білезік секілді цифрлық құралдарды пайдалану зорлық-зомбылықтың қайталану қаупін төмендетуге ықпал етеді.

Виктимологиялық ағарту бағдарламаларын жүзеге асыру да маңызды профилактикалық бағыттардың бірі болып табылады. Осыған байланысты білім беру ұйымдарында құқықтық мәдениет пен қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға арналған арнайы оқу бағдарламаларын енгізу, халық арасында ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын күшейту және бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер арқылы зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері бойынша әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру ұсынылады. Әсіресе, кәмелетке толмағандарға, жастарға және әйелдерге арналған профилактикалық тренингтер мен психологиялық семинарларды ұйымдастырудың маңызы зор.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық – отбасы мүшелері арасында бір адамның екінші адамға дене, психологиялық, экономикалық немесе сексуалдық зиян келтіру мақсатында жасалатын заңға қайшы әрекеттері. Мұндай әрекеттердің ерекшелігі – ол жақын адамдар арасында жүзеге асады және жиі жасырын сипатта болады [13, 128 б.]. Сонымен қатар, жәбірленушілерді психологиялық және әлеуметтік қолдау механизмдерін күшейту қажет. Бұл бағытта дағдарыс орталықтарының қызметін кеңейту, уақытша баспаналардың қолжетімділігін арттыру, тегін психологиялық және құқықтық көмек көрсету жүйесін жетілдіру, сондай-ақ қайта виктимизацияның алдын алуға бағытталған әлеуметтік бейімдеу бағдарламаларын енгізу ұсынылады. Бұдан бөлек, жәбірленушілердің құқық қорғау органдарына қауіпсіз әрі кедергісіз жүгіну мүмкіндігін қамтамасыз ету және олардың құқықтарының сақталуына кепілдік беру виктимологиялық алдын алудың маңызды элементі болып табылады.

Көптеген азаматтар психологиялық қысым, экономикалық бақылау немесе қорқыту әрекеттерін зорлық-зомбылық ретінде қабылдамайды. Сондықтан: мектептер мен ЖОО-ларда арнайы тренингтер өткізу; әлеуметтік желілерде ақпараттық роликтер тарату; әйелдер мен кәмелетке толмағандарға арналған қауіпсіздік курстарын енгізу маңызды. Виктимологиялық ағарту тұлғаның қауіпті жағдайларды ерте тануына және өзін қорғау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Сондай-ақ зерттеулер зорлық-зомбылық қылмыстарының едәуір бөлігі алкогольдік

масаң күйде жасалатынын көрсетеді. Осыған байланысты: мәжбүрлі психокоррекциялық бағдарламаларды енгізу; тәуелділігі бар тұлғаларды тұрақты бақылауға алу; агрессияны басқару курстарын ұйымдастыру қажет. Бұл фактор виктимологиялық профилактикада негізгі криминогендік себептердің бірі ретінде қарастырылады.

Демек, зорлық-зомбылық қылмыстарының құрбаны болудың алдын алу қоғамның барлық салаларының күш-жігерін біріктіру, тиімді профилактикалық және әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу және енгізу, сондай-ақ азаматтардың зорлық-зомбылық құрбандарын қолдау мен қорғауға белсенді қатысуын қамтамасыз ету арқылы ғана мүмкін болады. Мұндай кешенді тәсіл қоғамдағы қауіпсіз ортаны нығайтып, жеке тұлғаның құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз етеді. Дегенмен, тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күрес әлі де жалғасуда, мәселе әлі де өзекті, ерекше назар жәбірленушіні немесе жоғарыда анықтағандай құрбанды бірқатар кешенді іс-шаралар көмегімен қалыпты ортаға өз қатарына қосу негізгі міндеттердің бірі болып қалады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алауханов Е.О. Криминология: жалпы және ерекше бөлімдер: оқулық. – Алматы: Заң әдебиеті, 2008. – 256 б.

2 Маликов Д.Б., Маликова Ш.Б., Избасова А.Б. Некоторые вопросы виктимологической концепции жертвы // Вестник юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби. – 2021. – № 104. – С. 64–69. URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/law/article/view/104 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

3 Эшкобилов С.А. Виктимология предупреждение преступлений в рамках семейных отношений // Американский журнал политического научного права и криминологии. – 2022. – Т. 4. – № 06. – С. 34–41. URL: https://theamericanjournals.com/index.php/tajpslc/article/view/3709 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

4 Koval M. Practical implementation of victimization crime prevention in the Anglo-American legal family // Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences. 2025. Vol. 12. No. 1(45). P. 72–78. DOI: 10.23939/law2025.45.072

5 Вишневецкий К., Кубякин Е. Криминологическая модель виктимности социальных групп как элемент системы профилактики преступности // Виктимология. – 2022. – Т. 1. – № 1(1). – С. 32–37. URL: https://victimolog.ru/index.php/victimo/article/view/437 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

6 Чистотина О. Виктимологическая профилактика в системе предупреждения преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних // Виктимология. – 2022. – Т. 2. – № 4. – С. 55–58. URL: https://www.victimolog.ru/index.php/victimo/article/view/401 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

7 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

8 Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңы. 2025 жылғы 30 желтоқсандағы № 245-VIII. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000245 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

9 Dauletova D.D. The role of victimology in crime prevention // Oriental Journal of History, Politics and Law. 2025. Vol. 5. No. 09. P. 17–20. URL: https://supportscience.uz/index.php/ojhpl/article/view/2655 (accessed: 23.05.2026)

10 Ahlin E.M., Antunes M.J.L. Theoretical Approaches in Victimology Research // Victims & Offenders. 2025. Vol. 20. No. 5–6. P. 795–797. URL: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15564886.2025.2518297 (accessed: 23.05.2026)

11 Муссаев Д. Виктимологическая профилактика преступлений против жизни и здоровья // Журнал передовых исследований в области права и экономики. – 2018. – Т. 8. – № 5. – С. 1585–1591. URL: https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1718 (дата обращения: 23.05.2026)

12 Қазақстан Республикасы Үкіметі. Жыл қорытындысы: құқық бұзушылыққа қарсы күресті күшейту, әйелдер мен балалар құқығын қорғау, ТЖ алдын алу және жою бойынша кешенді шаралар қабылдау. URL: https://primeminister.kz/news/reviews/zhyl-korytyndysy-kukyk-buzushylykka-karsy-kurestikusheytu-ayelder-men-balalar-kukygyn-korgau-tzh-aldyn-alu-zhane-zhoyu-boyynsha-keshendi-sharalar-kabyldau-29504 (өтініш берілген күн: 23.05.2026)

13 Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2020. – Т. 5. – № 63. – С. 127–134.

REFERENCES

1 Alauhanov E.O. (2008) Kriminologia: jalpy jäne erekşe bölımder: oqulyq. Almaty: Zañ ädebietı. 256 p. (In Kazakh)

2 Malikov D.B., Malikova Sh.B., Izbasova A.B. (2021) Nekotorye voprosy viktimologicheskoj koncepcii zhertvy // Vestnik juridicheskogo fakul'teta KazNU im. al'-Farabi. No. 104. P. 64–69. URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/law/article/view/104 (data obrashhenija: 23.05.2026) (In Russian)

3 Eshkobilov S.A. (2022) Viktimologija preduprezhdenie prestuplenij v ramkah semejnyh otnoshenij // Amerikanskij zhurnal politicheskogo nauchnogo prava i kriminologii. Vol. 4. No. 06. P. 34–41. URL: https://theamericanjournals.com/index.php/tajpslc/article/view/3709 (accessed: 23.05.2026) (In Russian)

4 Koval M. (2025) Practical implementation of victimization crime prevention in the Anglo-American legal family // Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences. Vol. 12. No. 1(45). P. 72–78. DOI: 10.23939/law2025.45.072 (In English)

5 Vishneveckij K., Kubjakin E. (2022) Kriminologicheskaja model' viktimnosti social'nyh grupp kak jelement sistemy profilaktiki prestupnosti // Viktimologija. Vol. 1. No. 1(1). P. 32–37. URL: https://victimolog.ru/index.php/victimo/article/view/437 (data obrashhenija: 23.05.2026) (In Russian)

6 Chistotina O. (2022) Viktimologicheskaja profilaktika v sisteme preduprezhdenija prestuplenij, sovershaemyh v otnoshenii nesovershennoletnih // Viktimologija. Vol. 2. No. 4. P. 55–58. URL: https://www.victimolog.ru/index.php/victimo/article/view/401 (data obrashhenija: 23.05.2026) (In Russian)

7 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksı. 2014 jylğy 3 şıldedegı No. 226-V. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (ötınış berılgen kün: 23.05.2026) (In Kazakh)

8 Qazaqstan Respublikasynyñ «Qūqyq būzuşylyq profilaktikasy turaly» Zañy. 2025 jylğy 30 jeltoqsandağy No. 245-VIII. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000245 (ötınış berılgen kün: 23.05.2026) (In Kazakh)

9 Dauletova D.D. (2025) The role of victimology in crime prevention // Oriental Journal of History, Politics and Law. Vol. 5. No. 09. P. 17–20. URL: https://supportscience.uz/index.php/ojhpl/article/view/2655 (accessed: 23.05.2026) (In English)

10 Ahlin E.M., Antunes M.J.L. (2025) Theoretical Approaches in Victimology Research // Victims & Offenders. Vol. 20. No. 5–6. P. 795–797. URL: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15564886.2025.2518297 (accessed: 23.05.2026) (In English)

11 Mussaev D. (2018) Viktimologicheskaja profilaktika prestuplenij protiv zhizni i zdorov'ja // Zhurnal peredovyh issledovanij v oblasti prava i jekonomiki. Vol. 8. No. 5. P. 1585–1591. URL: https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1718 (accessed: 23.05.2026) (In Russian)

12 Qazaqstan Respublikasy Ükımetı. Jyl qorytyndysy: qūqyq būzuşylyqqa qarsy kürestı küşeitu, äielder men balalar qūqyğyn qorğau, TJ aldyn alu jäne joiu boiynşa keşendı şaralar qabyldau. URL: https://primeminister.kz/news/reviews/zhyl-korytyndysy-kukyk-buzushylykka-karsy-kuresti-kusheytu-ayelder-men-balalar-kukygyn-korgau-tzh-aldyn-alu-zhane-zhoyu-boyynsha-keshendi-sharalar-kabyldau-29504 (ötınış berılgen kün: 23.05.2026) (In Kazakh)

13 Rahmetov S.M. (2020) Problemy sovershenstvovanija zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan po protivodejstviju semejno-bytovomu nasiliju // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. Vol. 5. No. 63. P. 127–134. (In Russian)

ТУЛЕБАЕВА А.С.,*[1]
докторант.
*e-mail: a.tulebayeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0001-7184-2403
ДЖУМАБАЕВА К.А.,[1]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: k.jumabaeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5483-3783
КОШКИНБАЕВА А.С.,[2]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: ankin2008@bk.ru
ORCID ID: 0000-0002-9327-9869
КАДИРБАЙ А.А.,[1]
м.ю.н., сениор-лектор.
e-mail: a.kadirbay@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0001-3694-5415
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный аграрный
исследовательский университет,
г. Алматы, Казахстан

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам виктимологической профилактики насильственных преступлений в Республике Казахстан. В ней рассматривается роль виктимологии в изучении жертв преступлений, их поведения и вероятности совершения преступления. Также анализируются социально-психологические и правовые аспекты виктимологии и исследуются пути повышения эффективности систем защиты жертв. Основная цель работы – анализ вопросов профилактики различных преступлений, таких как домашнее насилие, уличное насилие и издевательства, а также насилие среди молодежи. В исследовании учитывается не только уровень преступности, но и социальная ситуация в обществе, правовая культура граждан, роль семьи и образования, а также уровень правовой грамотности в обществе. В статье одновременно рассматриваются социально-психологические и экономические факторы, повышающие вероятность насилия, и оценивается комплексность и эффективность профилактических мер. Статья основана на анализе деятельности правоохранительных и органов социального обеспечения, механизмов защиты граждан, а также роли общественных организаций и волонтеров. В исследовании представлены практические рекомендации по совершенствованию системы предотвращения насильственных преступлений, а также рекомендации, направленные на повышение правовой грамотности и социальной защиты граждан. В нем также подчеркивается важность создания культуры профилактики посредством скоординированных социальных, образовательных и правоохранительных усилий. Такой подход помогает предотвращать насилие, повышать общественную безопасность и укреплять юридическую ответственность граждан.

Ключевые слова: виктимология, профилактика насилия, правовая грамотность, жертва преступления, виктимизация.

TULEBAYEVA A.S.,*[1]
PhD student.
*e-mail: a.tulebayeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0001-7184-2403
JUMABAYEVA K.A.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail: k.jumabaeva@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5483-3783
KOSHKINBAYEVA A.S.,[2]
PhD, associate professor.
e-mail: ankin2008@bk.ru
ORCID ID: 0000-0002-9327-9869
KADIRBAY A.A.,[1]
m.l.s., senior lecturer.
e-mail: a.kadirbay@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0001-3694-5415
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh National Agrarian
Research University,
Almaty, Kazakhstan

VICTIMOLOGICAL PROBLEMS IN VIOLENT CRIMES PREVENTION

Abstract

This article examines the victimological prevention of violent crime in the Republic of Kazakhstan. It examines the role of victimology in studying crime victims, their behavior, and the likelihood of committing a crime. It also analyzes the socio-psychological and legal aspects of victimology and explores ways to improve the effectiveness of victim protection systems. The main objective of this work is to analyze the prevention of various crimes, such as domestic violence, street violence, bullying, and youth violence. The study considers not only the crime rate but also the social situation in society, the legal culture of citizens, the role of family and education, and the level of legal literacy in society. The article simultaneously examines the socio-psychological and economic factors that increase the likelihood of violence and evaluates the comprehensiveness and effectiveness of preventive measures. The article is based on an analysis of the activities of law enforcement and social welfare agencies, citizen protection mechanisms, and the role of public organizations and volunteers. The study presents practical recommendations for improving the system of violent crime prevention, as well as recommendations aimed at increasing legal literacy and social protection for citizens. It also emphasizes the importance of creating a culture of prevention through coordinated social, educational, and law enforcement efforts. This approach helps prevent violence, improve public safety, and strengthen citizens' legal accountability.

Keywords: victimology, violence prevention, legal literacy, crime victim, victimization.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.04.2026

МРНТИ 10.81.00
УДК 343.791
JEL K49

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-306-316

ТУЛЕУМУХАМБЕТОВ А.Б.,*[1]
докторант.
*e-mail: yntaka1988@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-9854-3246
ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р.,[2]
д.ю.н., профессор.
e-mail: Dilbarkhanova@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3980-560X
[1]Алматинская академя МВД
Республики Казахстан
им. М. Есбулатова,
г. Алматы, Казахстан
[2]Академия управления МВД
Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан

ВОПРОСЫ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматривается эволюция и современное состояние механизма информационно-коммуникационного обеспечения противодействия уголовным правонарушениям в Республике Казахстан. Анализируются этапы становления и развития цифровых и информационно-аналитических систем органов внутренних дел, особенности внедрения центров оперативного управления. Особое внимание уделено нормативно-правовым основам защиты информации в условиях развития информационно-коммуникационных технологий, а также соотношению понятий «информационная безопасность», «киберпреступность» и «цифровая преступность», тем более что существуют по этому поводу различные взгляды ученых. Также необходимо учитывать современное состояние внедрения искусственного интеллекта и его применение в преступной среде. Это особенно важно при соотношении отличий данных понятий. Что сказывается и на расширении понятия информационной безопасности. На основе анализа национального законодательства и международных стандартов предлагаются уточненные авторские определения и направления совершенствования правового регулирования.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, противодействие преступности, органы внутренних дел, информационная безопасность, киберпреступность, цифровая преступность.

Введение

Современное развитие информационно-коммуникационных технологий (далее – ИКТ) оказывает комплексное воздействие на все сферы общественной жизни, включая систему обеспечения правопорядка и безопасности. Цифровизация государственного управления, рост объемов электронных данных, распространение сетевых форм взаимодействия обусловили необходимость формирования эффективного механизма информационно-коммуникационного обеспечения противодействия уголовным правонарушениям. Для Республики Казахстан данная проблематика имеет особую актуальность в контексте реализации государственной политики цифровой трансформации и обеспечения информационной безопасности.

Целью настоящей статьи является комплексный анализ механизма информационно-коммуникационного обеспечения противодействия уголовным правонарушениям в Республике Казахстан. Данная цель ставит задачи по выявлению этапов его развития, а также обоснованию

направлений совершенствования нормативно-правового регулирования в условиях цифровизации.

Нормативноправовая база часто не успевает адаптироваться к быстро меняющимся технологическим реалиям. В некоторых случаях уголовное законодательство не в полном объеме регулирует вопросы противодействия преступлениям в сфере ИКТ. При этом ответственность за такие деяния разбросана по разным статьям, что осложняет квалификацию и расследование. Требуется унификация и систематизация подходов, а также разработка специализированных механизмов противодействия новым угрозам.

В науке также недостаточно проработаны теоретикоправовые аспекты использования ИКТ в преступной деятельности и как с ней бороться посредством ИКТ. Требуется развитие концепции киберкриминологии, уточнение понятийного аппарата ИКТ, изучение особенностей совершения таких преступлений и их уголовноправовой квалификации в рамках механизма противодействия, так как киберпреступления наносят значительный ущерб как отдельным гражданам, так и экономике государства в целом. Похищения средств, утечки данных, повреждения инфраструктуры приводят к финансовым потерям, снижению доверия к цифровым сервисам и замедлению цифровизации. Все это указывает на теоретическую и практическую значимость проводимого анализа.

Материалы и методы

Общенаучной методологической основой исследования являются положения общей закономерности и познания сущности существующего механизма информационно-коммуникационного обеспечения противодействия уголовным правонарушениям. В качестве частных научных методов познания использованы системно-структурный, логико-юридический, сравнительно-правовой, информационный, статистический, конкретно-социологический методы познания.

Материалами проводимого исследования выступает комплекс законодательных актов, государственных программ и стандартов, направленных на обеспечение информационной безопасности, защиту данных и регулирование цифровой сферы, которые составляют нормативно-правовую основу защиты в условиях развития информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан. Исследование проводилось с помощью частнонаучных методов познания. Основной момент касается закона об информатизации и внесения некоторых поправок. Также исследование основывается на трудах зарубежных и отечественных авторов с помощью общенаучных методов познания.

Результаты и обсуждение

Информационно-коммуникационное обеспечение противодействия уголовным правонарушениям в Казахстане включает комплекс технологий, систем и образовательных программ, направленных на повышение эффективности работы правоохранительных органов. Ключевые элементы этого механизма включают Центры оперативного управления (ЦОУ); системы видеонаблюдения и видеоаналитики; электронный документооборот (СЭД); подготовку специалистов в области кибербезопасности и IT-криминалистики; сотрудничество правоохранительных органов с частными компаниями и международными организациями; законодательное регулирование.

Отметим, что данный механизм развивался в Республике Казахстан начиная с момента принятия независимости страны, который базировался на унаследованных от советского периода системах.

Начальный этап развития информационно-коммуникационного обеспечения органов внутренних дел МВД РК (1991–2000 гг.) характеризовался формированием базовых законодательных основ, началом внедрения компьютерных технологий и созданием первых инфраструктурных элементов для автоматизации процессов, а также формированием системы оперативно-разыскной деятельности. Этот период совпал с периодом становления независимого государства, что создавало как вызовы, так и возможности для модернизации правоохранительной системы.

Ключевым событием стало принятие Закона Республики Казахстан № 1405-XII «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» 23 июня 1992 г. Этот акт определил задачи, функции, права и обязанности ОВД в новых условиях, заложив основу для дальнейшего развития правоохранительной системы. Однако он утратил силу в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 21 декабря 1995 г. № 2707 о принятии Закона Республики Казахстан от 21 декабря 1995 г. № 2707 «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 7 марта 2014 г.). Он также в последующем утратил силу в соответствии с Законом РК от 23 апреля 2014 г. № 199-V [1]. В 1994 г. 15 сентября был принят Закон «Об оперативно-розыскной деятельности», который акцентировал внимание на развитии и улучшении оперативных служб [2]. Эти законодательные акты создали правовую базу для внедрения информационных технологий в деятельность МВД.

Отметим также, что именно в 1990-х годах в Казахстане началась последовательная работа по внедрению информационных технологий в систему государственного управления, включая правоохранительные органы, что заложило основы для дальнейшей цифровизации МВД РК. Так, были созданы первые центры оперативного управления (ЦОУ), компьютерные парки, началось формирование нормативно-правовой базы для использования информационных технологий в правоохранительной деятельности, появился опыт внедрения автоматизированных систем, который в последующие годы был масштабирован.

В последующие 10 лет (2000–2010 гг.) происходило активное развитие информационно-аналитических подразделений – были созданы специализированные информационные центры, внедрены первые электронные базы данных, формировалась система межведомственного взаимодействия.

Так, например, в 2003 г. был принят первый Закон РК «Об информатизации». Данный закон заложил основы государственного регулирования в сфере информатизации, включая принципы обеспечения информационной безопасности и требования к информационным системам, также способствовал стандартизации и централизации процессов в правоохранительных органах. Однако в последующем он утратил силу в соответствии с принятием Закона РК от 11 января 2007 г. № 217-III [3], который также утратил силу в 2015 г. в связи с принятием нового закона об информатизации РК [4].

Современный этап развития информационно-коммуникационного обеспечения МВД РК с 2011 г. по настоящее время характеризуется масштабной цифровизацией, дальнейшим внедрением передовых технологий и переходом к сервисной модели полиции. Ключевые направления включают совершенствование ЦОУ, автоматизацию документооборота, развитие систем видеонаблюдения и аналитики, а также подготовку кадров в сфере IT. Учебные заведения МВД РК активно внедряют программы подготовки специалистов в сфере IT, киберпреступности, экстремизма и финансовых преступлений. Так, например, в Алматинской академии МВД РК имени М. Есболатова создан Центр по подготовке специалистов по противодействию киберпреступности, в Карагандинской академии МВД РК имени Б. Бейсенова образована кафедра кибербезопасности.

В целях противодействия транснациональной преступности Казахстан активно сотрудничает с Интерполом, Европолом и другими международными организациями. Внедряются международные стандарты в управлении полицейскими данными, системы автоматизированного учета и анализа преступлений.

Таким образом, на сегодняшний день информационно-коммуникационное обеспечение МВД РК представляет собой комплексную систему, включающую современные технологии и методы работы. Продолжается процесс модернизации и совершенствования не только информационных систем с учетом новых вызовов и угроз, но и нормативно-правового обеспечения в этой области.

Нормативно-правовые основы защиты в условиях развития информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан включают комплекс законодательных актов, государственных программ и стандартов, направленных на обеспечение информационной безопасности, защиту данных и регулирование цифровой сферы.

Ключевыми документами в этой области выступают:

1. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 г. № 418-V ЗРК.

2. Концепция цифровой трансформации, развития отрасли ИКТ и кибербезопасности на 2023–2029 гг. утверждена Постановлением Правительства РК от 28 марта 2023 г. № 269.

3. Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана») [5].

4. Постановление Правительства РК от 20 декабря 2016 г. № 832 «Об утверждении единых требований в области ИКТ и обеспечения информационной безопасности». Так же как и Постановление Правительства РК от 13 мая 2024 г. №372 «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2016 года № 832 «Об утверждении единых требований в области информационно-коммуникационных технологий и обеспечения информационной безопасности»» устанавливает правила организации информационной безопасности, включая требования к защите активов, управлению доступом, регистрации инцидентов и другие аспекты [6].

5. Закон «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 г. № 94-V [7].

6. Закон Республики Казахстан «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 г. № 401-V ЗРК [8].

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан (далее – УК РК) от 3 июля 2014 г. № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025). Содержит отдельную главу 7, посвященную преступлениям в сфере информатизации и связи. По состоянию на 16 сентября 2025 г. эта глава включает статьи, регулирующие ответственность за различные составы преступлений против электронных информационных ресурсов и систем [9]. Сюда также можно отнести и ряд других составов уголовных правонарушений, связанных с информационно-коммуникационным обеспечением (29).

8. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях (далее – КобАП РК) от 5 июля 2014 г. № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.09.2025 г.) [10].

9. Государственные стандарты Республики Казахстан (например, СТ РК ISO/IEC 27002-2023, СТ РК ИСО/МЭК 17799-2006, СТ РК ИСО/МЭК 27001-2008).

10. Национальный антикризисный план реагирования на инциденты информационной безопасности. Утверждается Правительством РК и включает меры по оперативному реагированию на кибератаки и другие угрозы [11].

11. Деятельность специализированных организаций. Например, Национальная служба реагирования на компьютерные инциденты (KZ-CERT) занимается мониторингом и реагированием на инциденты, а Национальный координационный центр информационной безопасности защищает критически важные объекты.

Особенно хотелось бы отметить принятые в последнее время новые законы – Закон Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» 2025 г. [12], Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам искусственного интеллекта и цифровизации» от 17 ноября 2025 г. [13], Цифровой кодекс РК (вступит в силу по истечении 6 месяцев) [14] и ряд других мер (например, Концепция развития искусственного интеллекта до 2029 г. [15], а также объявление 2026 года Годом цифровизации и искусственного интеллекта).

Кроме того, нормативно-правовые акты различных ведомств, чья деятельность непосредственно связана с информационно-коммуникационным обеспечением, например приказ министра цифрового развития, оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 3 июня 2019 г. № 111/НҚ «Об утверждении методики и правил проведения испытаний объектов информатизации «электронного правительства» и информационных систем, отнесенных к критически важным объектам информационно-коммуникационной инфраструктуры, на соответствие требованиям информационной безопасности», приказ и.о. министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 28 января 2016 г. № 135 «Об утверждении Правил классификации объектов информатизации и классификатор объектов информатизации», приказ и.о. министра информации и коммуникаций Республики Казахстан от 29 марта 2018 г. № 123 «Об утверждении Правил интеграции объектов информатизации «электронного правительства».

Эти нормативные акты составляют единую систему защиты в цифровой среде, охватывающую как государственные, так и частные информационные ресурсы. Они направлены на обеспечение стабильности, безопасности и развития ИКТ-сферы в Казахстане.

Однако проведенный анализ вышеприведенных нормативно-правовых актов показал, что в них нет объединяющего определения понятий «информационная безопасность», «киберпреступность» и «цифровая преступность», которые по своей сути существенно различаются. Вместе с тем, их объединяет непосредственная связь с понятием «информационно-коммуникационные технологии».

Начнем с того, что цифровая преступность связана с цифровыми технологиями, под которыми понимается комплекс инновационных средств, основанных на представлении информации в цифровой форме (биты, байты, двоичный код), использовании компьютеров и электронных устройств для обработки, хранения, передачи и анализа данных, применении сетевых инфраструктур для связи и обмена информацией между системами и пользователями. То есть это гаджеты, электронные устройства, технологии, программы [16]. Но их часто путают с информационными, но на самом деле одно является частью другого. Информационные технологии (ИТ) – более широкое понятие, включающее цифровые технологии как ключевой элемент.

К информационным относят все технологии, связанные с обменом информацией, даже с помощью аналоговых устройств. Например, светофор, сообщающий нам, когда можно идти, – это информационное аналоговое устройство, а сервис, где мы отслеживаем пробки, тоже информационное, но уже цифровое. То есть это процесс, использующий совокупность средств и методов сбора, обработки и передачи данных (первичной информации) для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса или явления (информационного продукта) [17].

При этом отметим, что цифровая преступность более широкое понятие, чем киберпреступность. Так как она включает не только преступления, совершаемые с помощью цифровых технологий, но и те, где цифровые данные или инфраструктура являются объектом посягательства. Например, незаконное распространение информации в Интернете, кибersталкинг, торговля цифровыми активами (криптовалютой).

В свою очередь, киберпреступность – совокупность преступлений, совершаемых с использованием компьютерных систем, сетей или цифровых технологий. К ним относятся, например, фишинг, хакерские атаки, распространение вредоносного ПО, кибершпионаж, мошенничество с электронными платежами. Киберпреступность часто связана с нарушением работы информационных систем и хищением данных.

Это подкрепляется рядом международных документов, где напрямую дается анализ киберпреступности. Однако законодательного определения нет. Так, например, в Конвенции Совета Европы «О киберпреступности» 2001 г. термин «cybercrime» подразумевает действия, направленные против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных систем и сетей и компьютерных данных, а также против злоупотребления такими системами, сетями и данными путем обеспечения уголовной наказуемости таких деяний [18].

При этом, как отмечают зарубежные ученые, современную киберпреступность стоит называть уже «преступность в сфере искусственного интеллекта, или ИИ-преступность» [19]. И делят ее на три вида – преступления, совершаемые при помощи ИИ, где ИИ является объектом и где ИИ является субъектом [20]. Однако данный вопрос необходимо рассматривать глубже. Поэтому углубляться в рамках статьи не будем.

Связью между этим понятиями выступает информационная безопасность. Она является средством противодействия кибер- и цифровой преступности. Киберпреступность и цифровая преступность представляют собой угрозы, на которые направлена система информационной безопасности. Эффективная информационная безопасность требует учета специфики цифровых преступлений, включая их транснациональный характер, использование сложных технологий и постоянное развитие новых методов атак.

То есть информационная безопасность (ИБ) – основа, которая охватывает защиту информации от несанкционированного доступа, изменения, уничтожения или нарушения доступности. Включает технические, организационные и правовые меры, направленные на обеспечение конфиденциальности, целостности и доступности данных.

Согласно п. 7 ст. 1 закона об информатизации, информационная безопасность в сфере информатизации – состояние защищенности электронных информационных ресурсов, информационных систем и информационно-коммуникационной инфраструктуры от внешних и внутренних угроз [4].

В современных условиях информационная безопасность охватывает не только цифровые данные, но и физические носители, а также процессы обработки информации. Она включает защиту от кибератак, вредоносного ПО, фишинга, DDoS-атак и других угроз, а также соблюдение законодательства в сфере защиты данных (например, требований к шифрованию, уведомлению об утечках).

Таким образом, информационная безопасность – это комплекс мер, методов, процедур и технологий для защиты информации от несанкционированного доступа, искажения, уничтожения или разглашения, обеспечивающий ее конфиденциальность, целостность и доступность (принцип КЦД) как в цифровом, так и в физическом виде. Это широкое понятие, включающее кибербезопасность, защиту данных на любых носителях (от бумаг до серверов) и защиту интересов личности, общества и государства.

Поэтому, на наш взгляд, законодательное определение должно быть немного шире. Оно должно включать состояние защищенности информационных систем, данных и инфраструктуры как в цифровом, так и в физическом виде от несанкционированного доступа, изменения, уничтожения или утечки, обеспечиваемое комплексом технических, организационных и правовых мер.

Тем более что законодательное понятие намного ближе к понятию кибербезопасности, которое, в свою очередь, фокусируется на цифровых угрозах (вирусы, хакеры, фишинг), тогда как информационная безопасность шире – она охватывает и защиту физических носителей (например, кража бумажных документов), а также общие процессы работы с информацией.

Предлагаем п. 7 ст. 1 закона об информатизации дать в следующей редакции: «информационная безопасность – это состояние защищенности информационных систем, данных и инфраструктуры как в цифровом, так и в физическом виде от несанкционированного доступа, изменения, уничтожения или утечки, обеспечиваемое комплексом технических, организационных и правовых мер», что будет намного шире, чем указано в законе.

При этом информационная безопасность в контексте противодействия кибер- и цифровой преступности – это система мер, технологий и процедур, направленных на защиту информации, информационных систем и инфраструктуры от угроз, связанных с противоправными действиями в цифровом пространстве, включая кибератаки, мошенничество, распространение вредоносного ПО и другие формы цифровых преступлений. Она включает обеспечение конфиденциальности, целостности и доступности данных, а также предотвращение, обнаружение и нейтрализацию угроз, возникающих в результате использования современных технологий для преступных целей.

Основным средством информационной безопасности, так же как компонентом кибер- и цифровой преступности, выступают информационнокоммуникационные технологии (ИКТ). То есть это интегрированная область цифровых технологий, обеспечивающая:

- производство, хранение и обработку информации;
- ее электронное распространение и обмен;
- коммуникацию между пользователями и системами в реальном времени.

Ключевой признак ИКТ – сочетание информационных (работа с данными) и коммуникационных (связь и передача) функций в единой технологической среде.

Согласно п. 28 ст. 1 Закона РК «Об информатизации» от 24 ноября 2015 г. № 418-V, информационно-коммуникационные технологии – совокупность методов работы с электронными информационными ресурсами и методов информационного взаимодействия, осуществляемых с применением аппаратно-программного комплекса и сети телекоммуникаций.

Однако, на наш взгляд, данное определение является не совсем точным. Так как методы работы с электронными информационными ресурсами (ЭИР) – это навыки поиска, отбора, анализа и использования данных в цифровом виде (тексты, базы данных, медиа) с помощью ИКТ. Методы информационного взаимодействия – это способы обмена данными между пользователем и системой, а также между системами через телекоммуникации (Интернет, сети),

реализующие сбор, обработку и передачу информации для коммуникации. То есть в общем смысле методы и в том, и в ином случае – это работа или род деятельности с информационными данными.

В ходе проведенного анализа нормативно-правовых актов, определений и мнений ученых-юристов, сформулировано определение: информационно-коммуникационные технологии – это основные компоненты технологической среды, используемые для информационного взаимодействия на основе методов работы с электронно-информационными ресурсами посредством коммуникации между пользователями и системами в реальном времени. Это определение предлагается изложить в п. 28 ст. 1 Закона РК об информатизации в представленной редакции.

Заключение

Таким образом, проведенное исследование позволило установить, что механизм информационно-коммуникационного обеспечения противодействия уголовным правонарушениям в Республике Казахстан представляет собой сложную, многоуровневую систему, включающую нормативно-правовые, организационные и технологические компоненты, функционирующие в условиях цифровой трансформации общества.

Анализ этапов развития данного механизма показал его эволюцию от фрагментарного внедрения информационных технологий в деятельность органов внутренних дел к формированию интегрированной цифровой инфраструктуры, обеспечивающей обработку и использование значительных массивов данных, межведомственное взаимодействие и повышение эффективности правоохранительной деятельности.

Также установлено, что современное состояние правового регулирования в сфере информационно-коммуникационных технологий характеризуется значительным расширением нормативной базы, включая принятие новых законодательных актов, регулирующих вопросы цифровизации, кибербезопасности и использования искусственного интеллекта. Вместе с тем выявлены отдельные проблемы, связанные с фрагментарностью правового регулирования и отсутствием единообразного понятийного аппарата, что затрудняет правоприменительную практику и требует дальнейшего научного осмысления.

Особое значение имеет разграничение понятий «информационная безопасность», «киберпреступность» и «цифровая преступность», поскольку их смешение в законодательстве и научной доктрине снижает эффективность противодействия соответствующим видам правонарушений.

В рамках исследования нами предложено авторское определение информационно-коммуникационных технологий, направленное на уточнение понятийного аппарата и совершенствование законодательства Республики Казахстан в данной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1 Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.11.2025 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004063&doc_id2=31538985#pos=3;-98&pos2=489;-62 (дата обращения: 24.01.2026)

2 Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-XIII «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158 (дата обращения: 24.01.2026)

3 Закон Республики Казахстан от 11 января 2007 года № 217-III «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г.) (утратил силу). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039543&doc_id2=30085759#pos=5;-98&pos2=650;-44 (дата обращения: 24.01.2026)

4 Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК «Об информатизации». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418 (дата обращения: 24.01.2026)

5 Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»). Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407 (дата обращения: 24.01.2026)

6 О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2016 года № 832 «Об утверждении единых требований в области информационно-коммуникационных технологий и обеспечения информационной безопасности». Постановление Правительства Республики Казахстан от 13 мая 2024 года № 372. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000372/links (дата обращения: 24.01.2026)

7 Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (дата обращения: 24.01.2026)

8 Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.03.2025 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39415981 (дата обращения: 24.01.2026)

9 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения: 24.01.2026)

10 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.09.2025 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399&doc_id2=31575252#pos=1942;-80&pos2=2668;-80 (дата обращения: 24.01.2026)

11 Об утверждении Национального антикризисного плана реагирования на инциденты информационной безопасности: Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 августа 2018 года № 488. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000488 (дата обращения: 24.01.2026)

12 Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК «Об искусственном интеллекте». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (дата обращения: 24.01.2026)

13 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам искусственного интеллекта и цифровизации» от 17 ноября 2025 года № 231-VIII ЗРК // Казахстанская правда. – 2025. – 18 ноября. – № 222 (30600)

14 Кодекс Республики Казахстан от 9 января 2026 года № 255-VIII «Цифровой кодекс Республики Казахстан» (не введен в действие) // ИПС «Параграф». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=38546537 (дата обращения: 24.01.2026)

15 Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (дата обращения 24.01.2026)

16 Почему цифровые технологии вытесняют аналоговые. URL: https://trends.rbc.ru/trends/industry/60e427ea9a79471089a0ec1d (дата обращения: 24.01.2026)

17 Суперкомпьютерные технологии: СКТ-2014 материалы 3-й Всероссийской научно-технической конференции (29 сентября – 4 октября 2014, Дивноморское, Геленджик). – Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального университета, 2014. – 274 с.

18 Convention on Cybercrime Council of Europe. 2001. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/ treaty/185?module=treaty-detail&treatynum=185 (accessed: 25.03.2026)

19 Spyropoulos F. New Approaches to Researching AI Crime: Institutionalization of Digital Criminology // Journal of Digital Technologies and Law. 2024. V. 2. No. 3. P. 636–656. DOI: 0.21202/jdtl.2024.32.

20 Brundage M., Avin S., Clark J. et al. The malicious use of artificial intelligence. 2018. URL: https://clck.ru/3CzSuH // https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1802/1802.07228.pdf (accessed: 13.04.2026)

REFERENCES

1 Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 aprelja 2014 goda No. 199-V «Ob organah vnutrennih del Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 20.11.2025 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004063&doc_id2=31538985#pos=3;-98&pos2=489;-62 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

2 Zakon Respubliki Kazahstan ot 15 sentjabrja 1994 goda No. 154-XIII «Ob operativno-rozysknoj dejatel'nosti» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 16.09.2025 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

3 Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 janvarja 2007 goda No. 217-III «Ob informatizacii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 31.10.2015 g.) (utratil silu). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039543&doc_id2=30085759#pos=5;-98&pos2=650;-44 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

4 Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 nojabrja 2015 goda No. 418-V ZRK «Ob informatizacii». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

5 Ob utverzhdenii Koncepcii kiberbezopasnosti («Kibershhit Kazahstana»). Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 ijunja 2017 goda No. 407. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

6 O vnesenii izmenenij i dopolnenij v postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 20 dekabrja 2016 goda No. 832 «Ob utverzhdenii edinyh trebovanij v oblasti informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i obespechenija informacionnoj bezopasnosti». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 13 maja 2024 goda № 372. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000372/links (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

7 Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 maja 2013 goda No. 94-V «O personal'nyh dannyh i ih zashhite». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

8 Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 nojabrja 2015 goda No. 401-V «O dostupe k informacii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 16.03.2025 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39415981 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

9 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda No. 226-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 16.09.2025 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5;-106#pos=5;-106 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

10 Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah ot 5 ijulja 2014 goda No. 235-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 15.09.2025 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399&doc_id2=31575252#pos=1942;-80&pos2=2668;-80 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

11 Ob utverzhdenii Nacional'nogo antikrizisnogo plana reagirovanija na incidenty informacionnoj bezopasnosti: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 9 avgusta 2018 goda No. 488. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000488 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

12 Zakon Respubliki Kazahstan ot 17 nojabrja 2025 goda No. 230-VIII ZRK «Ob iskusstvennom intellekte». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

13 Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam iskusstvennogo intellekta i cifrovizacii» ot 17 nojabrja 2025 goda № 231-VIII ZRK // Kazahstanskaja pravda. 2025. 18 nojabrja. No. 222 (30600). (In Russian)

14 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 9 janvarja 2026 goda № 255-VIII «Cifrovoj kodeks Respubliki Kazahstan» (ne vveden v dejstvie) // IPS «Paragraf». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=38546537 (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

15 Ob utverzhdenii Koncepcii razvitija iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 ijulja 2024 goda No. 592. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (data obrashhenija 24.01.2026). (In Russian)

16 Pochemu cifrovye tehnologii vytesnjajut analogovye. URL: https://trends.rbc.ru/trends/industry/60e427ea9a79471089a0ec1d (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian)

17 Superkomp'juternye tehnologii: SKT-2014 materialy 3-j Vserossijskoj nauchno-tehnicheskoj konferencii (29 sentjabrja – 4 oktjabrja 2014, Divnomorskoe, Gelendzhik). Rostov-na-Donu: Izd-vo Juzhnogo federal'nogo universiteta, 2014. 274 p. (In Russian)

18 Convention on Cybercrime Council of Europe. 2001. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/ treaty/185?module=treaty-detail&treatynum=185 (accessed: 25.03.2026). (In English)

19 Spyropoulos F. (2024) New Approaches to Researching AI Crime: Institutionalization of Digital Criminology // Journal of Digital Technologies and Law. V. 2. No. 3. P. 636–656. URL: DOI: 0.21202/jdtl.2024.32 In English)

20 Brundage M., Avin S., Clark J. et al. (2018) The malicious use of artificial intelligence. URL: https://clck.ru/3CzSuH // https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1802/1802.07228.pdf (accessed: 13.04.2026). (In English)

ТУЛЕУМУХАМБЕТОВ А.Б.,*[1]
докторант.
*e-mail: yntaka1988@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-9854-3246
ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р.,[2]
з.ғ.д., профессор.
e-mail:Dilbarkhanova@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3980-560X
[1]Қазақстан Республикасы Ішкі істер
министрлігінің М. Есболатов
атындағы Алматы академиясы,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы
Ішкі істер министрлігінің
Басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН НЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылды ақпараттық-коммуникациялық қамтамасыз ету тетігінің эволюциясы мен қазіргі жағдайы қарастырылады. Ішкі істер органдарының цифрлық және ақпараттық-талдамалық жүйелерінің қалыптасу және даму кезеңдері, жедел басқару орталықтарын енгізу ерекшеліктері талданады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы жағдайында ақпаратты қорғаудың нормативтік-құқықтық негіздеріне, сондай-ақ «ақпараттық қауіпсіздік», «киберқылмыс» және «цифрлық қылмыс» ұғымдарының арақатынасына ерекше назар аударылады. Халықаралық құжаттарда киберқылмыстың немесе цифрлық қылмыстың заңмен бекітілген анықтамасы жоқ екені анықталды. Сонымен қатар, бұл туралы ғалымдардың әртүрлі көзқарастары бар. Сондай-ақ, жасанды интеллектті енгізудің және оны қылмыстық ортада қолданудың қазіргі жағдайын ескеру қажет. Бұл әсіресе осы ұғымдардың айырмашылықтарының арақатынасында өте маңызды. Ақпараттық қауіпсіздік ұғымын кеңейтуге не әсер етеді. Ұлттық заңнама мен халықаралық стандарттарды талдау негізінде авторлық анықтамалар нақтыланып, құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттары ұсынылады.

Тірек сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, қылмысқа қарсы іс-қимыл, ішкі істер органдары, ақпараттық қауіпсіздік, киберқылмыс, цифрлық қылмыс.

TULEUMUKHAMBETOV A.B.,*[1]
PhD student.
*e-mail: yntaka1988@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-9854-3246
DILBARKHANOVA Z.R.,[2]
d.l.s., professor.
e-mail: Dilbarkhanova@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3980-560X
[1]Almaty Academy of the Ministry
of Internal Affairs named after M. Esbulatov,
Almaty, Kazakhstan
[2]Management Academy
of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

ISSUES OF INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT FOR COUNTERING CRIMINAL OFFENSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the evolution and current state of the mechanism of information and communication support for countering criminal offences in the Republic of Kazakhstan. The stages of formation and development of digital and

information-analytical systems of internal affairs bodies, as well as the features of implementing operational control centers, are analyzed. Particular attention is paid to the regulatory and legal framework for information protection in the context of the development of information and communication technologies, as well as to the correlation between the concepts of “information security,” “cybercrime,” and “digital crime.” It has been revealed that international documents lack a statutory definition of cybercrime or digital crime. Moreover, scholars hold differing views on this matter. It is also necessary to consider the current state of artificial intelligence implementation and its application in the criminal environment. This is particularly important when balancing the differences between these concepts. This also impacts the expansion of the concept of information security. Based on the analysis of national legislation and international standards, refined author’s definitions and directions for improving legal regulation are proposed.

Keywords: information and communication technologies, crime prevention, internal affairs bodies, information security, cybercrime, digital crime.

Дата поступления статьи в редакцию: 07.04.2026

МРНТИ 10.91.91
УДК 343.9:004.738.5(574)
JEL K24

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-317-328

ЖАНДЫКЕЕВА Г.Е.,*[1]
PhD, ст. преподаватель.
*e-mail: zhagulnar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3736-5292
ТОРГАУТОВА Б.А.,[2]
к.ю.н., доцент.
b.torgautova@etu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8793-3297
ЖАНДЫКЕЕВА А.К.,[3]
магистр права.
e-mail: Azhandykeyeva@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-5497-1512
КУНДАКОВА М.Ж.,[4]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: kundakovam@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-9846-4503
[1]Q University,
г. Алматы, Казахстан
[2]META University,
г. Алматы, Казахстан
[3]ТОО «Многопрофильный
инновационный колледж»,
г. Алматы, Казахстан
[4]ALT университет,
г. Алматы, Казахстан

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы имплементации международных стандартов противодействия киберпреступности в уголовное законодательство Республики Казахстан. Проведен сравнительно-правовой анализ положений Конвенции ООН против киберпреступности (ред. 2024 г.) и норм Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов Республики Казахстан (ред. 2025 г.). Определены пробелы и несоответствия, препятствующие эффективному применению уголовно-правовых норм в условиях цифровизации. Выявлено, что казахстанское законодательство лишь частично охватывает составы преступлений, связанных с незаконным перехватом данных, вмешательством в функционирование информационных систем и иными формами цифровых правонарушений. Обоснована необходимость внедрения самостоятельных составов преступлений, корреспондирующих статьям 8–17 и 23–35 Конвенции ООН, а также совершенствования процессуальных механизмов международного сотрудничества и обращения с электронными доказательствами. Сделан вывод о том, что гармонизация национального законодательства с международными нормами является важным условием укрепления цифровой безопасности и повышения эффективности уголовного правосудия в Республике Казахстан.

Ключевые слова: киберпреступность, законодательство, конвенция, имплементация, безопасность, электронные доказательства.

Введение

В эпоху стремительного развития информационно-телекоммуникационных технологий и цифровой трансформации [1] всех сфер общественной жизни вопрос противодействия киберпреступности выходит на передний план в сфере уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы. Современное общество сталкивается с тем, что преступления в киберпространстве – от несанкционированного доступа к данным до международных мошеннических схем и распространения детской порнографии через цифровые сети – приобретают трансграничный характер, высокую технологическую сложностью и требуют специальной правовой и организационной реакции. В данном контексте для Республики Казахстан становится важной задачей адекватное правовое регулирование, которое не только учитывает национальные особенности, но и соответствует международным стандартам.

Актуальность темы обусловлена тем, что обладание современной уголовно-правовой базой в области киберпреступности является одним из критериев правовой безопасности государства, надежности функционирования цифровой экономики и защиты прав и свобод граждан.

Развитие цифровой инфраструктуры Республики Казахстан сопровождается активным внедрением электронного правительства, цифровых банковских сервисов, платформ дистанционного взаимодействия и облачных технологий хранения данных. Существенная часть государственных и частных услуг уже переведена в электронный формат, что объективно увеличивает объем информации, циркулирующей в цифровой среде. Одновременно возрастает и количество угроз, связанных с несанкционированным доступом к данным, вмешательством в функционирование информационных систем, цифровым мошенничеством и незаконным использованием персональной информации. В условиях высокой зависимости государства, финансового сектора и граждан от устойчивости информационно-коммуникационных систем вопросы уголовно-правовой защиты цифрового пространства приобретают стратегическое значение и требуют постоянного совершенствования национального законодательства.

Тем не менее, несмотря на усилия казахстанского законодателя и правоохранительной практики, просматриваются заметные разрывы между требованиями международных соглашений и национальным уголовным законодательством.

Согласно материалам Конвенции Совета Европы о киберпреступности (Будапештская конвенция) [2] и Конвенции ООН против киберпреступности [3], мировое сообщество закрепляет целый ряд новых составов преступлений, специальных мер по сбору и передаче электронных доказательств, а также механизмов международного сотрудничества и ответственности юридических лиц. На уровне Уголовного кодекса Республики Казахстан [4] (далее – УК Республики Казахстан) и сопутствующих нормативных актов часть таких положений отсутствует либо имплементирована фрагментарно. Так, Казахстан на 19 апреля 2023 г. был приглашен к присоединению к Будапештской конвенции, став наблюдателем в Комитете по киберпреступности [5].

Особенность киберпреступности заключается в ее выраженном трансграничном характере. Значительная часть противоправных действий совершается с использованием серверов, облачных платформ и цифровых сервисов, расположенных за пределами государства, в котором наступают общественно опасные последствия. В подобных условиях применение исключительно национальных механизмов уголовного преследования оказывается недостаточным. Эффективное расследование цифровых преступлений требует унификации уголовно-правовых подходов, согласования процедур обращения с электронными доказательствами и формирования устойчивых механизмов международного сотрудничества между правоохранительными органами различных государств. Именно поэтому международные конвенции в сфере противодействия киберпреступности постепенно становятся универсальным ориентиром для модернизации национального законодательства.

В научной литературе обращается внимание на наличие значительных расхождений между положениями международных конвенций в сфере противодействия киберпреступности и национальным уголовным законодательством Республики Казахстан. Так, исследователи указывают на «нестыковки между национальным законодательством Республики Казахстан и положениями Конвенции» в части определения состава киберпреступлений, порядка изъятия и сохранения электронных доказательств, а также механизмов международного взаимодействия правоохранительных органов [6, 7, 8].

Таким образом, возникает проблемное поле: как обеспечить эффективную имплементацию международных стандартов в уголовно-правовую систему Казахстана, чтобы устранить нормативные пробелы, повысить качество расследований и судебных решений и одновременно обеспечить защиту прав и свобод граждан в цифровой среде.

Целью настоящей статьи является проведение сравнительно-правового анализа международных стандартов противодействия киберпреступности, в частности положений Конвенции ООН и релевантных международных договоров и уголовного законодательства Республики Казахстан с выявлением нормативных пробелов, оценкой их влияния на практику уголовного преследования в сфере киберпреступлений и формулировкой рекомендаций по совершенствованию национальной правовой базы. В процессе исследования предполагается установить, какие именно положения международного права еще не интегрированы в УК Республики Казахстан, какие последствия это порождает в уголовно-правовом поле и какие шаги необходимо предпринять для их полноценной имплементации в интересах повышения эффективности борьбы с киберпреступностью.

Материалы и методы

Исследование выполнено в рамках сравнительно-правового анализа с элементами контент-анализа нормативных правовых актов и официальной статистики. Дизайн исследования имеет аналитико-дескриптивный характер и направлен на выявление соответствий и расхождений между международными стандартами противодействия киберпреступности, закрепленными в Конвенции ООН против киберпреступности, и положениями Уголовного законодательства Республики Казахстан в редакции 2025 г. Основное внимание уделено нормативным, содержательным и институциональным аспектам правового регулирования в сфере кибербезопасности.

В качестве материала для анализа использовались официальные тексты международных договоров, национальных законодательных актов, а также научные труды отечественных и зарубежных исследователей, опубликованные в рецензируемых правовых изданиях.

Методологическую основу составили общенаучные методы анализа, синтеза, индукции и дедукции, а также специальные методы сравнительного правоведения, формально-юридического и системно-структурного анализа.

Применение сравнительно-правового метода позволило определить степень соответствия уголовного законодательства Республики Казахстан положениям международных договоров в сфере противодействия киберпреступности. Использование формально-юридического анализа обеспечило возможность выявления нормативных пробелов и коллизий, возникающих при регулировании цифровых правонарушений. Дополнительно использовались элементы статистического анализа официальных данных Министерства внутренних дел и Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, что позволило сопоставить состояние правового регулирования с фактической динамикой роста киберпреступности. Системный подход обеспечил рассмотрение вопросов цифровой безопасности не только с позиции уголовного права, но и в контексте международного сотрудничества, деятельности правоохранительных органов и развития информационно-коммуникационных технологий.

Дополнительно сравнительный анализ проводился по направлениям, отражающим ключевые области регулирования, предусмотренные Конвенцией ООН против киберпреступности и соответствующими разделами уголовного законодательства Республики Казахстан. Для каждого направления оценивались наличие аналогичных норм в национальном праве, степень соответствия международным стандартам, а также эффективность практического применения.

Результаты

Проведенный сравнительно-правовой анализ показал, что действующее уголовное законодательство Республики Казахстан лишь частично соответствует международным стандартам противодействия киберпреступности, закрепленным в Конвенции ООН против киберпреступности и Будапештской конвенции. Наиболее существенные пробелы выявлены в части криминализации незаконного перехвата данных, регулирования вмешательства в функционирование

информационных систем, обращения с электронными доказательствами и установления ответственности юридических лиц.

Анализ также показал, что отдельные нормы главы 7 УК Республики Казахстан не учитывают современные формы цифровых преступлений, совершаемых с использованием распределенных сетей, вредоносного программного обеспечения и трансграничных цифровых платформ.

В качестве эмпирической базы использованы официальные данные МВД о зарегистрированных преступлениях, совершенных с использованием ИКТ. Так, по данным МВД, в 2024 г. зарегистрировано свыше 17 000 случаев интернет-мошенничества [9]. При этом раскрыто лишь около 20 % таких дел – из 15 905 дел раскрыто 3 286 [10].

Из анализа также видно, что за последние пять лет количество киберпреступлений выросло почти в три раза, где почти половина всех уголовных правонарушений по статье «Мошенничество» относится к интернет-мошенничеству (48,6 %) [11].

Такая динамика подтверждает необходимость гармонизации уголовного законодательства с международными нормами и разработки специализированных составов, отражающих специфику цифровых преступлений.

Сфера уголовно-правового регулирования киберпреступлений в Конвенции и УК Республики Казахстан

Конвенция ООН против киберпреступности, принятая резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 24 декабря 2024 г. (далее – Конвенция), определяет киберпреступность как использование ИКТ в преступных целях и устанавливает минимальные стандарты уголовной ответственности за такие деяния.

Документ выделяет четыре ключевые группы преступлений:

1. Преступления против конфиденциальности, целостности и доступности данных и систем (ст. 8–10).

2. Компьютерное мошенничество и подделка данных (ст. 11–13).

3. Преступления, связанные с контентом (ст. 14).

4. Сопутствующие преступления, включая отмывание доходов, пособничество, соучастие и ответственность юридических лиц (ст. 15–17).

В свою очередь, УК Республики Казахстан содержит лишь общие нормы, применяемые к информационным технологиям, а именно:

ст. 205 – Неправомерный доступ к информации;

ст. 206 – Неправомерные уничтожение или модификация информации;

ст. 207 – Нарушение работы объекта информатизации;

ст. 208 – Неправомерное завладение информацией;

ст. 209 – Принуждение к передаче информации;

ст. 210 – Создание, использование или распространение вредоносных компьютерных программ и программных продуктов;

ст. 211 – Неправомерное распространение электронных информационных ресурсов ограниченного доступа;

ст. 212 – Предоставление услуг для размещения интернет-ресурсов, преследующих противоправные цели;

ст. 213 – Неправомерные изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства;

п.4 ч.2 ст. 190 – Мошенничество, совершенное путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы или сети Интернет;

ст. 312 – Изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних либо их привлечение для участия в зрелищных мероприятиях порнографического характера.

Однако анализ показывает, что данные нормы не охватывают весь спектр составов, предусмотренных международными стандартами.

Во-первых, незаконный перехват данных ст. 8 Конвенции требует криминализации умышленного перехвата данных в процессе их передачи (например, через сетевые протоколы или

беспроводные каналы). В УК Республики Казахстан аналогичной нормы нет. Статья 147 «Нарушение неприкосновенности частной жизни» и статья 205 частично охватывают вмешательство в частную информацию, но не предусматривают ответственности за сам факт перехвата, без доступа к содержимому.

Тем самым авторами рекомендуется ввести отдельную статью «Незаконный перехват электронных данных», установив ответственность за перехват трафика или сообщений без разрешения владельца.

Во-вторых, вмешательство в данные и системы ст. 9–10 Конвенции предусматривает ответственность за удаление, изменение, блокирование или разрушение электронных данных и нарушение функционирования систем. В УК Республики Казахстан нет прямого аналога. Статья 205 ограничивается лишь фактом доступа без разрешения.

Практический пример: техническими подразделениями Комитета национальной безопасности Республики Казахстан отражены 86,3 млн кибератак и 2156 DDoS-атак на ресурсы госорганов и стратегические объекты в 2023 г. [12].

Авторы также рекомендуют дополнить УК Республики Казахстан статьей «Вмешательство в функционирование информационно-коммуникационных систем», аналогичной статье 5 Будапештской конвенции.

В-третьих, ответственность юридических лиц ст. 16 Конвенции прямо указывает на необходимость установления уголовной или административной ответственности юридических лиц за киберпреступления. УК Республики Казахстан такую возможность не предусматривает, ограничиваясь привлечением должностных лиц.

Авторы рекомендуют внести изменения в Общую часть УК, установив ответственность юридических лиц за киберпреступления, совершенные в их интересах или при их содействии.

В-четвертых, международное сотрудничество и электронные доказательства, в главе IV Конвенции закреплен принцип немедленного обмена информацией и оперативного сохранения электронных доказательств (ст. 23–35). Уголовно-процессуальное законодательство Казахстана (далее – УПК Республики Казахстан) таких механизмов не содержит.

По данным Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, в первом полугодии 2024 г. зарегистрировано 22 600 уголовных правонарушений в сфере интернет-мошенничества, что на 10,4% больше, чем за аналогичный период 2023 г. [13].

Авторами рекомендуется разработать в УПК Республики Казахстан специальные нормы о сохранении и передаче электронных доказательств, а также создать национальную контактную точку 24/7, как это предусмотрено Конвенцией.

Таблица 1 – Результаты сравнительного анализа

Направление	Конвенция ООН	УК, УПК РК	Уровень соответствия
Незаконный перехват данных	Ст. 8	Нет аналога	Низкий
Вмешательство в данные и системы	Ст. 9–10	Частично (ст. 205, 206)	Средний
Ответственность юрлиц	Ст. 16	Отсутствует	Низкий
Электронные доказательства, международное сотрудничество	Ст. 23–35	Не урегулировано	Низкий
Примечание: Составлено авторами на основе Конвенции ООН против киберпреступности, Будапештской конвенции и Уголовного кодекса Республики Казахстан.			

Полученные результаты сравнительного анализа свидетельствуют о том, что наибольшие сложности возникают именно в сфере квалификации преступлений, связанных с незаконным перехватом цифровой информации и вмешательством в функционирование информационных систем. Отсутствие самостоятельного уголовно-правового состава, предусматривающего ответственность за перехват сетевого трафика и непубличной передачи данных, существенно ос-

ложняет практику расследования преступлений, совершаемых с использованием вредоносного программного обеспечения, фишинговых платформ и средств скрытого мониторинга пользовательской активности. На практике подобные действия нередко квалифицируются по смежным составам, что приводит к размытости правовой оценки и затрудняет формирование единообразной судебной практики.

Отдельной проблемой остается обращение с электронными доказательствами. Цифровая информация обладает высокой степенью изменяемости и может быть удалена либо модифицирована за короткий промежуток времени. Дополнительные сложности возникают в ситуациях, когда сведения размещены на зарубежных серверах или распределены между несколькими облачными хранилищами, находящимися под юрисдикцией различных государств. Отсутствие в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан процедур оперативного сохранения электронных данных и ускоренного международного взаимодействия снижает эффективность расследования и повышает риск утраты доказательственной базы.

Не менее значимым остается вопрос ответственности юридических лиц. Современные киберпреступления нередко совершаются с использованием инфраструктуры коммерческих организаций, хостинг-платформ, анонимных сервисов и цифровых посредников, обеспечивающих хранение либо передачу информации. Международные стандарты постепенно переходят к модели, при которой юридическое лицо может нести самостоятельную ответственность за создание условий для совершения киберпреступлений или получение выгоды от противоправной цифровой деятельности. В уголовном законодательстве Республики Казахстан подобный механизм пока отсутствует, что ограничивает возможности комплексного противодействия организованной киберпреступности.

Обсуждение

Результаты анализа показывают, что казахстанское уголовное законодательство находится на стадии адаптации к международным стандартам. Большинство норм УК Республики Казахстан охватывают лишь отдельные аспекты киберпреступности, не создавая целостной системы регулирования. Главной проблемой остается устаревшая структура состава преступлений, ориентированная на материальные объекты, тогда как киберпреступления совершаются в нематериальной цифровой среде.

Аналогичные тенденции наблюдаются и в зарубежной практике. В государствах Европейского союза имплементация положений Будапештской конвенции сопровождалась созданием специализированных подразделений цифровой криминалистики, внедрением процедур срочного сохранения электронных доказательств и расширением международного обмена информацией между правоохранительными органами. В США соответствующие механизмы реализуются в рамках Computer Fraud and Abuse Act, предусматривающего самостоятельную уголовную ответственность за вмешательство в работу компьютерных систем и незаконный доступ к цифровым данным [14, 15].

Международный опыт показывает, что эффективность противодействия киберпреступности напрямую зависит от скорости обмена цифровыми доказательствами, уровня международной координации и наличия специализированных уголовно-правовых составов, ориентированных именно на цифровую среду [16, 17].

Кроме того, отсутствие института уголовной ответственности юридических лиц, процедур международного обмена доказательствами и правовых основ для срочного «замораживания» электронных данных снижает эффективность расследований и приводит к утрате доказательственной базы.

Обобщенные результаты исследования показывают, что действующие нормы главы 7 УК Республики Казахстан «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» требуют пересмотра и дополнения.

В целях имплементации международных стандартов представляется целесообразным дополнить главу 7 УК Республики Казахстан рядом самостоятельных составов уголовных правонарушений.

Во-первых, предлагается предусмотреть статью «Незаконный перехват электронных данных», устанавливающую ответственность за умышленный перехват непубличной передачи компьютерных данных, включая сетевой трафик и электромагнитные сигналы.

Во-вторых, целесообразно закрепить состав «Вмешательство в функционирование информационно-коммуникационных систем», предусматривающий ответственность за блокирование, нарушение либо дестабилизацию работы цифровых систем, включая DDoS-атаки.

В-третьих, требуется криминализация незаконного использования цифровых идентификаторов, электронных ключей и средств аутентификации.

Дополнительно предлагается установить ответственность за незаконный оборот вредоносных цифровых инструментов, включая распространение программного обеспечения, предназначенного для совершения киберпреступлений.

Отдельного правового регулирования требует порядок обращения с электронными доказательствами, включая ответственность за их уничтожение, сокрытие или модификацию в ходе уголовного судопроизводства.

Целесообразно модернизировать данный раздел Особенной части, обеспечив его соответствие положениям статей 8-14 Будапештской конвенции, а также современным тенденциям в сфере ИКТ. Речь идет не о создании новой главы, а об актуализации действующих составов и введении недостающих, отражающих новые формы киберпреступности.

Зарубежный опыт имплементации международных стандартов противодействия киберпреступности.

В зарубежной правоприменительной практике имплементация международных стандартов противодействия киберпреступности осуществляется значительно более системно. Государства Европейского союза адаптировали национальное законодательство в соответствии с положениями Будапештской конвенции, закрепив самостоятельные составы преступлений, связанные с незаконным вмешательством в информационные системы, распространением вредоносного программного обеспечения и незаконным оборотом цифровых данных.

В Германии и Франции особое внимание уделяется процедурам сохранения электронных доказательств и механизмам взаимодействия между интернет-провайдерами и правоохранительными органами. В США действует комплекс федеральных норм, регулирующих расследование компьютерных преступлений и международное сотрудничество в цифровой сфере [18, 19].

В Сингапуре и Южной Корее реализованы специализированные государственные программы кибербезопасности, предусматривающие постоянный мониторинг цифровых угроз, деятельность национальных центров реагирования и ускоренные процедуры обмена электронными доказательствами [18,19].

Дополнительный интерес представляет практика Европейского союза, где противодействие киберпреступности строится на принципе постоянного межгосударственного взаимодействия. Значительную роль играет деятельность Europol и специализированной платформы Joint Cybercrime Action Taskforce, обеспечивающей координацию расследований, обмен оперативной информацией и проведение совместных цифровых операций. В государствах ЕС активно развиваются подразделения цифровой криминалистики, специализирующиеся на анализе электронных доказательств, восстановлении удаленной информации и выявлении трансграничных цифровых связей между участниками преступной деятельности.

В Соединенных Штатах Америки особое внимание уделяется взаимодействию правоохранительных органов с частным сектором. Расследование компьютерных преступлений осуществляется при активном участии интернет-провайдеров, банковских структур и технологических компаний, обладающих доступом к информации о сетевой активности пользователей. Существенное значение имеет возможность экстренного сохранения цифровых данных до получения судебного разрешения, что позволяет минимизировать риск уничтожения электронных доказательств.

Практика государств Восточной Азии также демонстрирует высокий уровень институциональной адаптации к цифровым угрозам. В Южной Корее и Сингапуре функционируют национальные центры реагирования на киберинциденты, осуществляющие постоянный мониторинг сетевой активности, выявление вредоносных цифровых операций и координацию действий

между государственными структурами и частными организациями. Подобный подход позволяет существенно сократить время реагирования на кибератаки и повысить эффективность предотвращения цифровых преступлений [18, 19].

Анализ зарубежного опыта показывает, что современная модель противодействия киберпреступности требует комплексного сочетания уголовно-правовых, процессуальных и организационных механизмов [20].

Отдельного внимания требует влияние технологий искусственного интеллекта на развитие современной киберпреступности. Использование алгоритмов машинного обучения позволяет злоумышленникам автоматизировать фишинговые атаки, создавать реалистичные поддельные цифровые изображения и голосовые сообщения, а также генерировать вредоносный программный код с высокой степенью адаптации к системам защиты. Распространение технологий deepfake дополнительно осложняет вопросы идентификации личности и достоверности электронных доказательств в уголовном судопроизводстве. В связи с этим дальнейшее совершенствование уголовного законодательства должно учитывать не только существующие формы цифровых преступлений, но и потенциальные риски, связанные с применением искусственного интеллекта в противоправной деятельности.

Заключение

Проведенное исследование показывает, что уголовное законодательство Казахстана в сфере противодействия киберпреступности находится в стадии адаптации к международным стандартам. Несмотря на наличие отдельных норм, регулирующих ответственность за преступления в сфере информационных технологий, законодательная база пока не обеспечивает комплексной защиты от угроз цифрового характера.

Основные пробелы связаны с отсутствием в уголовном праве Казахстана самостоятельных составов, отражающих незаконный перехват данных, вмешательство в работу информационных систем, цифровую подделку, а также с отсутствием института уголовной ответственности юридических лиц. Не менее актуальна проблема правового регулирования обращения с электронными доказательствами и механизмов международного обмена данными в режиме «24/7», предусмотренного Конвенцией ООН против киберпреступности.

Реализация предложенных мер, включая обновление главы 7 УК Республики Казахстан, внедрение новых составов преступлений, формализация процедур взаимодействия с иностранными юрисдикциями и создание национального центра быстрого реагирования позволит Казахстану укрепить позиции в сфере цифровой безопасности, повысить раскрываемость киберпреступлений и интегрировать национальную правовую систему в международное пространство правосудия. Гармонизация уголовного законодательства с международными стандартами должна рассматриваться не просто как юридическая реформа, а как стратегическое направление защиты прав граждан и интересов государства в условиях глобальной цифровой трансформации.

Проведенный сравнительно-правовой анализ также показал, что дальнейшее развитие уголовного законодательства Республики Казахстан в сфере цифровой безопасности должно сопровождаться не только обновлением отдельных уголовно-правовых норм, но и формированием единого механизма взаимодействия между следственными органами, судами, экспертными подразделениями и международными организациями.

Практическая реализация предложенных изменений позволит повысить эффективность расследования киберпреступлений, сократить уровень латентности цифровых правонарушений и обеспечить более устойчивую защиту информационной инфраструктуры государства. Особое значение данные меры приобретают в условиях роста трансграничной цифровой преступности и расширения применения искусственного интеллекта в противоправной деятельности.

Современные тенденции цифровизации показывают, что развитие информационно-коммуникационных технологий неизбежно сопровождается усложнением способов совершения преступлений в виртуальной среде. В подобных условиях уголовное законодательство должно развиваться опережающими темпами, обеспечивая своевременную адаптацию правовых меха-

низмов к новым цифровым угрозам. Нормативное отставание в сфере регулирования киберпреступности способно привести к снижению эффективности уголовного преследования, росту латентности цифровых правонарушений и ослаблению доверия к системе государственной защиты информации. По этой причине имплементация международных стандартов должна рассматриваться как долгосрочное стратегическое направление модернизации уголовно-правовой политики Республики Казахстан.

Полученные результаты могут быть использованы при дальнейшем совершенствовании уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, а также при разработке национальных программ цифровой безопасности и подготовки специалистов в сфере расследования киберпреступлений.

ЛИТЕРАТУРА

1 Постановление Правительства Республики Казахстан № 269 «Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы» от 28 марта 2023 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269 (дата обращения: 08.05.2026)

2 Совет Европы. Конвенция Совета Европы о противодействии киберпреступлениям, Будапешт, 23.11.2001. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_/7_conv_budapest_en.pdf (дата обращения: 08.05.2026)

3 Указ Президента Республики Казахстан № 1067 «О подписании Конвенции Организации Объединенных Наций против киберпреступности; укрепление международного сотрудничества в борьбе с определенными преступлениями, совершаемыми с использованием информационно-коммуникационных систем, и в обмене доказательствами в электронной форме, относящимися к серьезным преступлениям» от 24 октября 2025 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2500001067#z9 (дата обращения: 08.05.2026)

4 Уголовный кодекс Республики Казахстан № 226-V ЗРК от 3 июля 2014 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 08.05.2026)

5 Проект «Осьминог»: власти Казахстана координируют дальнейшие шаги для завершения присоединения к Конвенции о киберпреступности. Астана, Казахстан 13–14 ноября 2024 г. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/octopus-project-authorities-of-kazakhstan-coordinate-on-the-next-steps-to-complete-accession-to-the-convention-on-cybercrime (дата обращения: 08.05.2026)

6 Сатбаева А.М. Проблемы противодействия киберпреступности: опыт международного сотрудничества // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2024. – № 3(78). – С. 211–221. DOI: 10.52026/2788-5291-2024-78-3-211

7 Apsimet N.M., Muratova A.Zh. On the possibility of using the provisions of the Budapest Convention on cybercrime in the investigation of crimes in the field of online fraud. Law Series. Bulletin of Karaganda University. 2025. V. 30. No. 1(117). P. 87–97. DOI: 10.31489/2025L1/87-97

8 Мырзаханова А.К., Абайдельданов Е.М. Имплементация норм международного права в национальное законодательство Республики Казахстан. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University // LAW Series. – 2019. – № 2 – С. 113–123. DOI: 10.32523/2616-6844-2019-127-2-113-123

9 В 2024-м зарегистрировано более 17 тыс. случаев интернет-мошенничества // Казахстанская правда. URL: https://kazpravda.kz/n/v-2024-m-zaregistrirovano-bolee-17-tys-sluchaev-internet-moshennichestva/ (дата обращения: 08.05.2026)

10 В Казахстане раскрывается лишь пятая доля интернет-преступлений // PROFIT Online. URL: https://profit.kz/news/68399/V-Kazahstane-raskrivaetsya-lish-pyataya-dolya-internet-prestuplenij (дата обращения: 08.05.2026)

11 Число киберпреступлений в Казахстане за 5 лет выросло почти в три раза // Atameken Business. URL: https://www.inbusiness.kz/ru/last/chislo-kiberprestuplenij-v-kazahstane-za-5-let-vyroslo-pochti-v-tri-raza (дата обращения: 08.05.2026)

12 Кескин О. В Казахстане в 2023 году отразили 86,3 млн кибератак на ресурсы госорганов и важные объекты. 2024. URL: https://clck.su/obTbv (дата обращения: 08.05.2026)

13 Генеральная прокуратура подвела итоги работы за первое полугодие 2024 года // Единая платформа интернет-ресурсов государственных органов. URL: https://kazpravda.kz/n/generalnaya-prokuratura-podvela-itogi-raboty-za-pervoe-polugodie-2024-goda/ (дата обращения: 08.05.2026)

14 Brenner S.W. Cybercrime and the Law. Boston: Northeastern University Press, 2022. 412 p.

15 Clough J. Principles of Cybercrime. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 598 p.

16 Wall D. Cybercrime and Society. London: Sage Publications, 2023. 287 p.

17 Broadhurst R., Grabosky P. Cybercrime in Asia. Singapore: Springer, 2021. 355 p.

18 UNODC. Comprehensive Study on Cybercrime. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2024. 320 p.

19 Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment 2024. URL: https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2024 (accessed: 08.05.2026)

20 Gordon S., Ford R. On the Definition and Classification of Cybercrime // Journal in Computer Virology. 2022. Vol. 18. No. 2. P. 145–159.

REFERENCES

1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan No. 269 «Ob utverzhdenii Koncepcii cifrovoj transformacii, razvitija otrasli informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i kiberbezopasnosti na 2023-2029 gody» ot 28 marta 2023 goda. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269 (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

2 Sovet Evropy. Konvencija Soveta Evropy o protivodejstvii kiberprestuplenijam, Budapesht, 23.11.2001. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_/7_conv_budapest_en.pdf (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

3 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan No. 1067 «O podpisanii Konvencii Organizacii Ob#edinennyh Nacij protiv kiberprestupnosti; ukreplenie mezhdunarodnogo sotrudnichestva v bor'be s opredelennymi prestuplenijami, sovershaemymi s ispol'zovaniem informacionno-kommunikacionnyh sistem, i v obmene dokazatel'stvami v jelektronnoj forme, otnosjashhimisja k ser'eznym prestuplenijam» ot 24 oktjabrja 2025 goda. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2500001067#z9 (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

4 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan No. 226-V ZRK ot 3 ijulja 2014 goda. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

5 Proekt «Os'minog»: vlasti Kazahstana koordinirujut dal'nejshie shagi dlja zavershenija prisoedinenija k Konvencii o kiberprestupnosti. Astana, Kazahstan 13–14 nojabrja 2024 g. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/octopus-project-authorities-of-kazakhstan-coordinate-on-the-next-steps-to-complete-accession-to-the-convention-on-cybercrime (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

6 Satbaeva A.M. (2024) Problemy protivodejstvija kiberprestupnosti: opyt mezhdunarodnogo sotrudnichestva // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. No. 3(78). P. 211–221. DOI: 10.52026/2788-5291-2024-78-3-211 (In English)

7 Apsimet N.M., Muratova A.Zh. (2025) On the possibility of using the provisions of the Budapest Convention on cybercrime in the investigation of crimes in the field of online fraud. Law Series. Bulletin of Karaganda University. V. 30. No. 1(117). P. 87–97. DOI: 10.31489/2025L1/87-97 (In English)

8 Myrzahanova A.K., Abajdel'danov E.M. (2019) Implementacija norm mezhdunarodnogo prava v nacional'noe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. LAW Series. No. 2 P. 113–123. DOI: 10.32523/2616-6844-2019-127-2-113-123 (In Russian)

9 V 2024-m zaregistrirovano bolee 17 tys. sluchaev internet-moshennichestva // Kazahstanskaja pravda. URL: https://kazpravda.kz/n/v-2024-m-zaregistrirovano-bolee-17-tys-sluchaev-internet-moshennichestva/ (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

10 V Kazahstane raskryvaetsja lish' pjataja dolja internet-prestuplenij // PROFIT Online. URL: https://profit.kz/news/68399/V-Kazahstane-raskrivaetsya-lish-pyataya-dolya-internet-prestuplenij (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

11 Chislo kiberprestuplenij v Kazahstane za 5 let vyroslo pochti v tri raza // Atameken Business. URL: https://www.inbusiness.kz/ru/last/chislo-kiberprestuplenij-v-kazahstane-za-5-let-vyroslo-pochti-v-tri-raza (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

12 Keskin O. (2024) В Казахстане в 2023 году отразили 86,3 млн кибератак на ресурсы госорганов и важные объекты. URL: https://clck.su/obTbv (дата обращения: 08.05.2026). (In Russian)

13 General'naja prokuratura podvela itogi raboty za pervoe polugodie 2024 goda // Edinaja platforma internet-resursov gosudarstvennyh organov. URL: https://kazpravda.kz/n/generalnaya-prokuratura-podvela-itogi-raboty-za-pervoe-polugodie-2024-goda/ (data obrashhenija: 08.05.2026). (In Russian)

14 Brenner S.W. (2022) Cybercrime and the Law. Boston: Northeastern University Press. 412 p. (In English)

15 Clough J. (2021) Principles of Cybercrime. Cambridge: Cambridge University Press. 598 p. (In English)

16 Wall D. (2023) Cybercrime and Society. London: Sage Publications. 287 p. (In English)

17 Broadhurst R., Grabosky P. (2021) Cybercrime in Asia. Singapore: Springer. 355 p. (In English)

18 UNODC. Comprehensive Study on Cybercrime. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2024. 320 p. (In English)

19 Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment 2024. URL: https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2024 (accessed: 08.05.2026). (In English)

20 Gordon S., Ford R. (2022) On the Definition and Classification of Cybercrime // Journal in Computer Virology. Vol. 18. No. 2. P. 145–159. (In English)

ЖАНДЫКЕЕВА Г.Е.,*[1]
PhD, аға оқытушы.
*e-mail: zhagulnar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3736-5292
ТОРГАУТОВА Б.А.,[2]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: b.torgautova@etu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8793-3297
ЖАНДЫКЕЕВА А.К.,[3]
құқық магистрі.
e-mail: Azhandykeyeva@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-5497-1512
КУНДАКОВА М.Ж.,[4]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: kundakovam@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-9846-4503
[1]Q University,
Алматы қ., Қазақстан
[2]META University,
Алматы қ., Қазақстан
[3]«Көпсалалы инновациялық колледж» ЖШС,
Алматы қ., Қазақстан
[4]ALT университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ СТАНДАРТТАРЫН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Мақалада киберқылмысқа қарсы іс-қимылдың халықаралық стандарттарын Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына имплементациялау мәселелерінің теориялық және тәжірибелік қырлары қарастырылған. БҰҰ-ның Киберқылмысқа қарсы конвенциясының (2024 ж. редакциясы) ережелері мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстерінің (2025 ж. редакциясы) нормаларына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Цифрландыру жағдайында қылмыстық-құ-

қықтық нормаларды тиімді қолдануға кедергі келтіретін олқылықтар мен сәйкессіздіктер анықталды. Қазақстан заңнамасы деректерді заңсыз ұстап алу, ақпараттық жүйелердің жұмысына араласу және өзге де цифрлық құқықбұзушылықтарға қатысты қылмыс құрамдарын тек ішінара қамтитыны белгілі болды. БҰҰ Конвенциясының 8–17 және 23–35-баптарына сәйкес келетін дербес қылмыс құрамдарын енгізу, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастықтың процессуалдық тетіктерін және электрондық дәлелдемелермен жұмыс істеу тәртібін жетілдіру қажеттілігі негізделген. Ұлттық заңнаманы халықаралық нормалармен үйлестіру Қазақстан Республикасындағы цифрлық қауіпсіздікті нығайту мен қылмыстық сот төрелігінің тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылатыны жөнінде қорытынды жасалған.

Тірек сөздер: киберқылмыс, заңнама, Конвенция, имплементация, қауіпсіздік, электрондық дәлелдемелер.

ZHANDYKEEVA G.E.,*[1]
PhD, senior lecturer.
*e-mail: zhagulnar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3736-5292
TORGAUTOVA B.A.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: b.torgautova@etu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8793-3297
ZHANDYKEEVA A.K.,[3]
master of law.
e-mail: Azhandykeyeva@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-5497-1512
KUNDAKOVA M.ZH.,[4]
PhD, associate professor.
e-mail: kundakovam@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-9846-4503
[1]Q University,
Almaty, Kazakhstan
[2]META University,
Almaty, Kazakhstan
[3]LLP Multidisciplinary
Innovation College,
Almaty, Kazakhstan
[4]ALT University,
Almaty, Kazakhstan

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS FOR COUNTERING CYBERCRIME IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines theoretical and practical issues of implementing international standards for combating cybercrime into the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. A comparative legal analysis of the provisions of the UN Convention against Cybercrime (2024 edition) and the norms of the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Republic of Kazakhstan (2025 edition) is conducted. Gaps and inconsistencies that hinder the effective application of criminal law provisions in the context of digitalization are identified. It is revealed that Kazakhstani legislation only partially covers the elements of crimes related to illegal interception of data, interference with the functioning of information systems, and other forms of digital offenses. The need to introduce separate criminal offenses corresponding to Articles 8–17 and 23–35 of the UN Convention, as well as to improve procedural mechanisms for international cooperation and the handling of electronic evidence, has been substantiated. It concludes that harmonizing national legislation with international standards is an important condition for strengthening digital security and improving the effectiveness of criminal justice in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: cybercrime, legislation, convention, implementation, security, electronic evidence.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.04.2026

МРНТИ 10.81.51
УДК 343.54
JEL K14; K42

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-329-340

АБУОВ А.Г.,[1]
к.б.н., доцент.
e-mail: abuov@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-9873-3530
МОЛДАГАЛИЕВА А.Д.,[2]
м.ю.н., старший преподаватель.
e-mail: aigerim.moldagaliyeva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0009-0002-3122-9978
АБДУКЕРОВА А.М.,[3]
м.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: Aigul_kz85@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-9342-9740
ЕНСЕБАЕВА А.Р.,*[4]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: nel1212kz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6970-8945
[1]Западно-Казахстанский университет
им. М. Утемисова,
г. Уральск, Казахстан
[2]Каспийский университет технологии и
инжиниринга им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан
[3]Кызылординский университет «Болашақ»,
Кызылорда, Казахстан
[4]ЕНУ им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЛИЦА, СОВЕРШАЮЩЕГО СЕКСУАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА КАЗАХСТАНА, РОССИИ И ГЕРМАНИИ

Аннотация

Сексуальные преступления против несовершеннолетних характеризуются высокой латентностью и междисциплинарной природой, поскольку объединяют уголовно-правовой запрет, социальные риски и особенности криминального поведения. Цель исследования – сформировать криминологический портрет лица, совершающего сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних, и выявить, как различия правового регулирования Казахстана, России и Германии влияют на профилактику и выявляемость таких посягательств. Научная и практическая значимость работы состоит в сопоставлении возрастных порогов защиты, специальных составов, а также постпенитенциарных мер контроля и лечения, включая реагирование на цифровые формы вовлечения и «контакт без контакта». Методология включает сравнительно-правовой и формально-юридический анализ норм, функциональное сопоставление институтов «надзор/лечение/регистры», а также синтез выводов современных обзоров по онлайн-грумингу и рецидиву CSEM-правонарушителей. Результаты исследования свидетельствуют: (1) о тенденции к сближению правовых систем в признании цифровых каналов самостоятельным криминогенным фактором; (2) о различиях в возрастной конструкции – установлении 16-летнего порога в специальных составах законодательства Казахстана по сравнению с 14-летним определением «ребенка» в уголовном праве Германии; (3) о неодинаковом значении медицинских и надзорных мер, включая прямое нормативное закрепление химической кастрации в Казахстане в качестве

принудительной меры. Практическая значимость заключается в формулировании рекомендаций по рискориентированной профилактике, учитывающей типологическую неоднородность правонарушителей и специфику национальных правовых рамок.

Ключевые слова: несовершеннолетние лица, половые преступления, насильственные преступления, личность преступника, криминологический портрет, сравнительное правоведение, онлайн-груминг.

Введение

Проблематика сексуальных преступлений в отношении несовершеннолетних относится к числу социально наиболее чувствительных и юридически «сложных» сфер вследствие латентности, возрастной уязвимости потерпевших и широкой вариативности способов совершения деяния – от контактных посягательств до цифровых форм воздействия и эксплуатации. В официальных документах Германии прямо подчеркивается воздействие цифровизации: расширение онлайн-взаимодействия формирует новые «tatmöglichkeiten» («возможные варианты реализации преступления» или «способы совершения преступления»), а также способствует росту выявляемости благодаря «осветлению» латентной преступности. Вместе с тем статистические показатели могут варьироваться в зависимости от изменений законодательства [1]. В Казахстане и России аналогичные тенденции выражаются в одновременном ужесточении санкций и поиске механизмов контроля и терапии, а также в стремлении нормативно урегулировать феномен «контакт-без-контакта», включая онлайн-предложения в сети Интернет.

Объект исследования – общественные отношения, обеспечивающие половую неприкосновенность и нормальное развитие несовершеннолетних, а также механизмы уголовно-правовой защиты и постпенитенциарного контроля. Предмет – нормы уголовного и смежного законодательства Казахстана, России и Германии, а также данные/обобщения современной криминологии об основных характеристиках правонарушителей (социально-демографические признаки, типичные сценарии, рецидивные риски). Цель исследования – сформировать сравнительно-правовой и криминологический портрет лица, совершающего сексуальные преступления против несовершеннолетних, и показать, какие юридические конструкции усиливают профилактику и выявление. Для достижения цели решаются задачи: 1) сопоставить возрастные пороги защиты и ключевые составы; (2) сравнить специальные меры (надзор, лечение, транспарентность); 3) выделить криминологически значимые маркеры личности преступника и типовые сценарии; 4) сформулировать практико-ориентированные выводы.

Гипотеза: различия в «юридической архитектуре» (возрастные конструкции; наличие самостоятельных составов за онлайн-приставание/подготовку; встроенность медицинских мер) определяют не только санкции, но и «сигнальные» эффекты права – выявляемость, маршруты расследования и формат превенции. Современные систематические обзоры по онлайн-грумингу показывают устойчивый набор стратегий преступника (манипуляция доверием, постепенное сексуализированное смещение коммуникации, использование цифровых технологий), что делает правовую реакцию на «подготовительные» и бесконтактные действия самостоятельным фактором профилактики.

Материалы и методы

Материалами исследования выступают: а) уголовно-правовые нормы Республики Казахстан (включая специальные статьи о приставании сексуального характера к лицам до 16 лет и нормы о принудительных мерах медицинского характера, прямо включающие химическую кастрацию); б) российские нормы о преступлениях против половой неприкосновенности несовершеннолетних и смежные цифровые составы (например, использование информационно-телекоммуникационных сетей в деяниях, связанных с вовлечением несовершеннолетних в порнографическое производство); в) немецкие нормы StGB, где «ребенок» определен как лицо до 14 лет, а криминализация включает бесконтактные и подготовительные формы воздействия через контент (Section 176a–176b); г) официальные германские статистические сведения, отраженные в документе Бундестага и связанной с ним ссылочной цепочке на Lagebild (аналитический доклад о состоянии преступности); д) современные рецензируемые исследования

(2024–2026 гг.) по преступлениям, совершаемым в сети Интернет, особенностям рецидива и характеристикам правонарушителей.

Методы исследования: формально-юридический метод (анализ диспозиций/санкций и логики квалификации), сравнительно-правовой метод (сопоставление возрастных порогов и состава преступления), функциональный подход (сопоставление институтов «надзор/лечение/предупреждение» при различном нормативном дизайне).

Результаты

Современное уголовное законодательство Республики Казахстан демонстрирует тенденцию к дифференциации специальных составов и институционализации цифровых признаков преступного поведения. Так, статья о приставании сексуального характера к лицам, не достигшим 16 лет (статья 121-1 Уголовного кодекса РК), прямо включает совершение непристойных действий, сопряженных с предложениями «в том числе с использованием сетей телекоммуникаций, включая сеть Интернет» [2].

Дополнительно статья о половых сношениях/иных действиях сексуального характера с лицом до 16 лет содержит примечание, раскрывающее понятие «иных услуг сексуального характера» и включающее дистанционные действия «в режиме реального времени посредством сетей телекоммуникаций, в том числе Интернета» [2].

Тем самым законодатель прямо «распаковывает» онлайн-коммуникацию как криминогенную среду и снижает риски пробелов квалификации в случаях бесконтактного давления или коммерческой/квазикоммерческой эксплуатации.

В казахстанском праве также нормативно закреплена связка «уголовное наказание + принудительная медицинская мера» применительно к лицам, совершившим преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Уголовный кодекс предусматривает основания применения принудительных мер медицинского характера в отношении лиц старше 18 лет, совершивших соответствующие посягательства, а среди видов таких мер прямо названы «химическая кастрация и лечение склонности к сексуальному насилию и расстройства сексуального предпочтения».

Порядок применения принудительной меры медицинского характера в виде химической кастрации конкретизируется подзаконным актом: приказ (№ 102 от 1 октября 2025 г.) закрепляет, что для осужденных к лишению свободы за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних химическая кастрация применяется за шесть месяцев до освобождения и сопровождается процедурой направления материалов в суд для экспертизы [3].

Российская правовая конструкция фиксирует несколько «узлов»:

1) блок контактных/неконтактных составов уголовных правонарушений против половой неприкосновенности несовершеннолетних;

2) блок цифровых преступлений, связанных с порнографическим производством/оборотом с участием несовершеннолетних;

3) институты медицинских мер и административного надзора после освобождения.

В части цифрового фактора показателен специальный квалифицирующий признак: использование информационно-телекоммуникационных сетей (включая Интернет) прямо предусмотрено как отягчающее обстоятельство в статье 242.2 Уголовного кодекса Российской Федерации (если деяние совершается, например, в отношении двух и более лиц, группой или с использованием сетей) [4].

В части постпенитенциарного контроля в соответствии с Федеральным законом Российской Федерации от 6 апреля 2011 г. № 64-ФЗ «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» предусматривает специальную категорию поднадзорных лиц: совершеннолетние лица, совершившие преступление против половой неприкосновенности ребенка до 14 лет и страдающие педофилией как расстройством сексуального предпочтения (не исключающим вменяемости), подлежат надзору «независимо» от иных оснований [5]. Тем самым нормативно формируется особая группа повышенного контроля, где медицинский диагноз (в юридическом смысле) влияет на режим посткриминального сопровождения.

Немецкая модель уголовно-правовой защиты половой неприкосновенности детей основывается на четкой возрастной дефиниции. В соответствии с § 176 Уголовного кодекса Германии-Strafgesetzbuch § 176 –сексуальные действия в отношении лица, не достигшего 14-летнего возраста, квалифицируются как сексуальное злоупотребление детьми (sexual abuse of children) и образуют преступление уже в рамках базового состава [6].

Законодатель исходит из концепции абсолютной возрастной границы согласия, исключающей юридическую значимость добровольности поведения ребенка. Вместе с тем германское право допускает ограниченную возможность учета незначительной разницы в возрасте и уровне зрелости участников, что позволяет дифференцировать социально типичные подростковые контакты и случаи фактической эксплуатации уязвимости. Такая конструкция отражает реализацию принципа пропорциональности и направлена на недопущение избыточной криминализации.

Система норм StGB охватывает не только контактные, но и бесконтактные, а также подготовительные формы противоправного поведения. Так, § 176a предусматривает ответственность за воздействия без физического контакта, включая влияние на ребенка посредством порнографического контента. В свою очередь, § 176b криминализирует приготовление к сексуальному злоупотреблению детьми, в том числе посредством использования цифрового контента с целью побуждения несовершеннолетнего к сексуальным действиям либо к вовлечению в оборот материалов, содержащих детскую порнографию. Тем самым законодатель демонстрирует расширенный превентивный подход, направленный на пресечение преступного поведения на ранних стадиях [6].

В официальных аналитических материалах германских правоохранительных органов, в частности в докладах Bundeskriminalamt, подчеркивается, что цифровые феномены (cybergrooming, sextortion, livestreaming и др.) становятся устойчивыми каналами совершения преступлений против половой неприкосновенности детей. Отмечается их влияние на динамику зарегистрированных правонарушений, при этом по ряду показателей долгосрочный тренд оценивается как растущий либо стабильно высокий, что свидетельствует о трансформации криминальной среды под воздействием цифровизации [1].

Современные систематические обзоры и регистровые исследования демонстрируют, что криминологическая характеристика лиц, совершающих преступления сексуальной направленности в отношении несовершеннолетних, отличается высокой степенью внутренней дифференциации, особенно в цифровой среде.

Онлайн-сегмент формирует специфические модели поведения, которые не сводятся к инструментальной роли сети как канала коммуникации [7]. Так, анализ исследований по проблематике cybergrooming выявляет устойчивые поведенческие сценарии и типологические группы правонарушителей, что позволяет рассматривать интернет-взаимодействие как самостоятельный криминогенный контекст, влияющий на структуру и динамику преступного поведения [8].

Регистровые данные по Германии, основанные на материалах Федерального центрального уголовного реестра, акцентируют внимание на феномене так называемого «crossover» – вероятности перехода от правонарушений, связанных с материалами сексуальной эксплуатации детей (CSEM), к контактным формам сексуального насилия. Подобная постановка вопроса усиливает значение риск-стратификации и комплексных превентивных механизмов, ориентированных на разные уровни угрозы [9].

В свою очередь, метааналитические исследования рецидива среди лиц, осужденных за CSEM-преступления, предоставляют эмпирически обоснованные показатели повторности. Эти данные используются для построения дифференцированных моделей управления рисками, поскольку лица, ограничивающиеся онлайн-активностью, и субъекты со смешанным (онлайн- и контактным) паттерном поведения могут существенно различаться по степени общественной опасности и вероятности повторного правонарушения [10].

Результаты проведенного анализа позволили уточнить, что криминологический портрет лица, совершающего сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних, не может быть сведен лишь к набору социально-демографических признаков либо к констатации наличия сексуальных девиаций.

В современных условиях такой портрет складывается из трех взаимосвязанных уровней: 1) личностно-психологического, 2) поведенческого и 3) нормативно-институционального.

Личностно-психологический уровень охватывает искаженные преставления о допустимости сексуализированного контакта с несовершеннолетними, склонности к рационализации причиняемого вреда, а также к социальной адаптации.

Поведенческий – выражается в повторяемых сценариях поведения, включая постепенное установление доверительных отношений с потенциальными потерпевшими, диагностику границ дозволенного, использование цифровой коммуникации для интеграции сексуализированных тем в общественный дискурс и перевод общения в закрытые каналы в целях создания культуры, где сексуальность не является табуированной темой.

На третьем уровне конструируется многогранный образ общественного опасного субъекта в связи с наличием расхождений в правовом восприятии и квалификации подобных ситуаций, что, в свою очередь, приводит к формированию различных представлений о социально опасной личности в рамках правовой системы.

С учетом данной позиции можно констатировать, что правовые модели рассмотренных стран отражают не только различия в механизме уголовно-правового регулирования, но и различия в криминологическом понимании личности субъекта правонарушения.

Казахстанское законодательство прямо выделяет приставание сексуального характера к лицам, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (ст.121-1 УК РК), в том числе с использованием сетей телекоммуникаций, включая сеть Интернет. Кроме того, казахстанский законодатель закрепил возможность применения химической кастрации в виде принудительной меры медицинского характера, что, в свою очередь, свидетельствует о признании факта наличия высокоуровневой устойчивости отдельных форм сексуальной девиации и необходимости максимально раннего и жесткого пресечения соответствующего поведения.

В то же время российская модель уделяет особое значение постпенитенциарному контролю, что позволяет говорить о восприятии правонарушителя в качестве субъекта пролонгированного риска.

Касательно германской правовой системы следует отметить наличие сложной типологизации субъектов данного вида преступлений. Немецкий законодатель последовательно дифференцировал контактные, бесконтактные и подготовительные формы противоправных деяний.

В целом, несмотря на наличие тех или иных различий в конструкции механизмов уголовно-правового регулирования, все законодатели стремятся к достижению единой цели снижения уровня рецидива. Лица, совершающие преступления, связанные исключительно с сексуальным аспектом в отношении несовершеннолетних, будь то сексуальная эксплуатация, посягательства, в том числе и с использованием всех форм телекоммуникаций, образуют различные группы как по степени общественной опасности, так и рецидивного потенциала. Следовательно, обобщенный образ так называемого «сексуального преступника» недостаточен для реализации эффективной уголовной политики.

Результаты проведенного исследования подтверждают необходимость применения стратифицированного подхода. Стратифицированный подход позволит соотнести медико-правовые механизмы с конкретной типологией правонарушителя. Именно смещение правовых механизмов с формального состава на типологизацию позволит минимизировать рецидивный потенциал.

Обсуждение

Сравнительный анализ свидетельствует о том, что правовые системы едины в признании значимости цифрового фактора, однако различаются по «порогам вмешательства» уголовного права. Казахстан и Германия характеризуются более непосредственной криминализацией подготовительных и бесконтактных форм воздействия: в Казахстане это закреплено в виде самостоятельной нормы о приставании к лицам, не достигшим 16 лет, с указанием на использование сети Интернет, тогда как в Германии соответствующие положения (§ 176a–176b StGB) предусматривают ответственность за влияние посредством контента и за приготовление к сексуальному злоупотреблению на уровне уголовного закона.

Российская модель чаще «распределяет» цифровые проявления по смежным составам (в т.ч. порнографическим), где Интернет выступает квалифицирующим признаком, а проблемы «груминга» частично решаются доктринально и правоприменительно через общие формулы развратных действий и вовлечения. Нормативный эффект этих различий – неодинаковая широта уголовно-правового «коридора» для раннего вмешательства (до физического контакта) и неодинаковая нагрузка на доказательственные стандарты.

Различия в возрастных конструкциях уголовно-правовой защиты предопределяют формирование неодинакового «портрета риска» и влияют на квалификационные подходы. В Республике Казахстан используется критерий «лица, не достигшего 16 лет» в ряде специальных составов (ст. 121-1, 122, 124 УК РК), при этом отдельные особо тяжкие последствия и особо квалифицированные виды преступлений прямо соотносятся с категорией «малолетнего», что в ряде случаев влечет возможность назначения пожизненного лишения свободы.

Германская модель выстраивает базовую «детскую» защиту до достижения 14-летнего возраста в рамках § 176 УК ФРГ, тогда как оборот материалов, относимых к «youth pornographic content» (порнографические материалы с участием лиц в возрасте от 14 до 17 лет), нормативно дифференцируется с выделением подростков 14–17 лет в самостоятельных составах (в частности, § 184c), что формирует многоуровневую, ступенчатую систему охраны.

Российская правовая система в части ненасильственных составов (половое сношение и иные действия сексуального характера, развратные действия) также ориентирована на возрастной порог до 16 лет, однако институт постпенитенциарного надзора в отношении «медицински значимой» категории лиц связывается с посягательством на потерпевшего, не достигшего 14 лет, и наличием диагностированного расстройства сексуального предпочтения.

На наш взгляд, наиболее значимый вывод сравнительного анализа заключается не просто в фиксации различий между возрастными порогами, специальными составами и механизмами постпенитенциарного контроля, а в определении различных концепций уголовно-правовой политики, составляющих основу соответствующих правовых систем.

По сути, каждая из рассматриваемых правовых систем по-своему отвечает на фундаментальный вопрос, кем именно является лицо, совершающее сексуальное преступление против несовершеннолетних лиц: субъектом ситуативного отклонения или индивидом с устойчивой предрасположенностью к противоправному поведению. От ответа на этот вопрос зависит вся нормативная архитектура правовой культуры общества.

В этом сопоставлении представляется, что казахстанская модель демонстрирует жесткую и одновременно наиболее концептуально определенный алгоритм уголовно-правового реагирования. Национальный законодатель не ограничился только санкционным ужесточением, а выстроил систему, в которой правонарушитель рассматривается как носитель стойкой общественной опасности, требующей сочетания изоляции, последующего контроля и медицинского воздействия.

Именно в этом контексте следует оценивать нормативное закрепление химической кастрации в перечне принудительных мер медицинского характера. Оно выражает не только специальную превентивную установку, но и особое видение личности правонарушителя как субъекта, чье сексуально-девиантное поведение может сохранять высокий рецидивный потенциал.

В отличие от систем, где медицинская составляющая присутствует опосредованно либо растворена в более широких мерах наблюдения, казахстанская уголовно-правовая система позволяет институционально подчеркнуть, что в отдельных случаях одним лишь наказанием риск повторного посягательства не исчерпывается.

Подход, применяемый законодателем Республики Казахстан, акцентирует внимание на наличии дилеммы пределов государственного вмешательства в сферу телесной и психической независимости человека и гражданина.

Естественно, по сути, химическая кастрация не может рассматриваться как универсальное решение проблемы сексуальной преступности. Типология субъектов такого рода преступлений неоднородна, и механизмы рецидива варьируются в зависимости от сочетанного воздействия сексуальной девиации, личностных расстройств, наличия и характера предшествующего криминального опыта, уровня социальной дезадаптации и т.д. Оправданность применения химической кастрации может быть признана только при соблюдении условия строгой индивидуали-

зации, процессуальных гарантий, обязательной психолого-психиатрической оценки и включения в комплексную модель постпенитенциарного сопровождения.

В то же время российская правовая система делает акцент на управлении рисками посредством административного надзора с привязкой к особому режимному контролю. Подобного рода конструкция свидетельствует о стремлении законодателя придать правовое значение не только факту совершенного противоправного деяния, но и прогнозирования поведения лица в будущем. Однако, на наш взгляд, в российской модели в меньшей степени выражена ранняя уголовно-правовая реакция на онлайн-груминг, тем самым свидетельствуя о том, что, по сути, значительная часть превентивной функции де-факто переносится на правоприменителя и оказывается в прямой зависимости от степени готовности правоприменителя к расширенному толкованию действующих норм, что объективно повышает риск наличия неоднородной практики.

Германская модель напротив, выстроена на основе применения ранних превентивных мероприятий. Так как, по мнению немецкого законодателя, именно подготовительные и бесконтактные действия формируют начальный уровень криминализации. Отсюда вытекает и более сложное понимание криминологического портрета субъекта преступления через призму эмпирической типологизации субъектов (как по структуре мотивации, так и по вероятности перехода к контактному насилию).

С этой позиции германская уголовно-правовая система является методологически более чувствительной к современному уровню развития криминологической и психиатрической науки. Думается, что данная позиция основана на том, что не каждый CSEM-преступник тождественен контактному правонарушителю, однако при этом не выводит его на пределы правового поля превентивных интересов общества.

На наш взгляд, с позиции уголовной политики для Казахстана особо актуален вопрос о дополнении жесткой санкционной и медицинской модели развитой системы научной оценки рисков. Поскольку ни одна санкционная реакция не может дать полную гарантию минимизации рецидива, если алгоритм не принимает во внимание необходимость дифференциации между группами субъектов противоправного деяния. К примеру, различия между субъектами, нуждающимися в интенсивном медицинском вмешательстве, и лицами, нуждающимися в ином специализированном медицинском вмешательстве (терапия, психологическая коррекция и т.д.).

В этом смысле дальнейшее развитие казахстанского законодательства видится в совершенствовании комплексного подхода, при котором уголовно-правовое реагирование дополняется клинической диагностикой, оценкой особенностей цифрового поведения и системой постпенитенциарного мониторинга, что в совокупности представляет единую рискориентированную систему.

Именно такой подход позволит избежать таких рисков, как избыточная биологизация проблемы, недооценка устойчивости отдельных форм сексуальной девиации, чрезмерная вера в универсальность общих пенитенциарных мер.

Так, избыточная биологизация проблемы приводит к тому, что сложный комплекс правовых и медико-социальных факторов может подменяться представлением о правонарушителе как о носителе «дефекта», которого невозможно исправить. И в результате химическая кастрация начинает восприниматься в качестве универсального инструмента рискориентированного подхода к рецидивной политике. Однако данный подход в значительной степени ослабляет возможности развития научно обоснованной ресоциализации субъекта преступления.

Недооценка устойчивости отдельных форм сексуальной девиации может привести к игнорированию специфики сексуальных предпочтений, сопутствующих личности преступника и недооценке вероятности рецидива. Что может привести к тому, что формальное отбытие наказания не сопровождается реальным снижением риска повторных посягательств на половую неприкосновенность несовершеннолетних.

Чрезмерная вера в универсальность общих пенитенциарных мер фактически нивелирует идею дифференцированного и рискориентированного подхода. В долгосрочной перспективе снижая эффективность уголовной политики в связи с применением одинаковых мер к принципиально различным по уровню опасности группам субъектов преступления.

Результаты проведенного сравнительного анализа свидетельствуют о том, что наиболее продуктивной является модель, состоящая из гибких медико-правовых механизмов, адаптиру-

емых к криминологическому профилю конкретного субъекта и к особенностям формирования его преступного поведения в цифровой и офлайн-среде.

Самостоятельным направлением научной полемики остается вопрос о медицинских мерах и их значении для предупреждения повторной преступности. В казахстанском уголовном праве химическая кастрация прямо отнесена к числу принудительных мер медицинского характера, а подзаконные акты конкретизируют порядок и условия ее применения, в том числе на этапе, предшествующем освобождению осужденного.

Российская модель использует иную терминологическую конструкцию: выражение «химическая кастрация» не закреплено в качестве базового понятия уголовного закона, однако система принудительных мер медицинского характера в сочетании с механизмами административного контроля фактически ориентирована на достижение сопоставимой цели – минимизацию вероятности рецидива и обеспечение управляемости поведения лица после отбытия наказания.

В германском праве вопросы терапии и постпенитенциарного контроля решаются посредством иных правовых институтов. При этом в «ядре» StGB, регулирующем ответственность за сексуальные посягательства на детей, приоритет отдан криминализации бесконтактных форм поведения и подготовительных действий, что переносит акцент профилактики на более раннюю стадию преступной активности.

С позиций современной криминологической теории ключевое значение приобретает именно ранняя «точка перехвата» в цифровой среде. Стратегии cybergrooming строятся на поэтапном вовлечении и постепенном наращивании интенсивности контакта; следовательно, нормативное закрепление ответственности за «воздействие через контент» и онлайн-предложения формирует дополнительный превентивный барьер еще до перехода к физическому взаимодействию.

Наконец, существенным компонентом сравнительного анализа выступает институциональная инфраструктура выявления и обеспечения прозрачности. В Республике Казахстан реализована практика официальной публикации открытых данных о лицах, привлеченных к уголовной ответственности за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних: соответствующие сведения размещаются на государственном портале открытых данных с указанием владельца набора (Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры) и сервисного URL, а также представлены в табличном формате посредством связанного GIS-инструмента. В Германии акцент делается на международное взаимодействие в сфере цифровых сигналов: подчеркивается рост количества уведомлений от NCMEC (National Center for Missing & Exploited Children – Национальный центр по делам пропавших и эксплуатируемых детей) и доля сообщений, признанных уголовно релевантными, что формирует специфическую «технологическую зависимость» процессов выявления и влияет на дискуссию о трансформации национальных институциональных механизмов [1].

Заключение

Сравнительно-правовой анализ показывает: криминологический портрет лица, совершающего сексуальные преступления против несовершеннолетних, в современных правопорядках все чаще рассматривается через призму цифровой среды, возрастных конструкций и институтов управления риском.

Казахстан демонстрирует «жесткую» модель с прямой уголовно-правовой фиксацией онлайн-предложений и дистанционных сексуальных услуг, а также с включением химической кастрации в перечень принудительных мер медицинского характера.

Германия выстраивает ступенчатую модель с определением ребенка до 14 лет и криминализацией бесконтактных/подготовительных форм через контент, что функционально охватывает онлайн-груминг и ранние стадии преступного поведении.

Россия сочетает традиционные составы с инструментами постпенитенциарного надзора (в т.ч. особый режим для лиц с педофилией и жертвой до 14 лет) и фиксирует Интернет как квалифицирующий признак в ряде смежных составов, связанных с эксплуатационными материалами.

Проведенный анализ позволяет дополнительно подчеркнуть, что для Республики Казахстан сравнительное исследование имеет не только познавательное, но и непосредственно приклад-

ное значение. Оно показывает, что последующая актуализация национальной модели противодействия сексуальным преступлениям против несовершеннолетних должно быть связано не столько с линейным усилением карательного компонента, сколько с усложнением алгоритмов рискориентированного подхода.

Как бы ни был высок уровень уголовно-правовой защиты половой неприкосновенности несовершеннолетних, необходимо продолжать работу по расширению эмпирической базы оценки рецидива, формированию национальной типологии правонарушителей.

Практическое обобщение полученных результатов позволяет сделать вывод о целесообразности внедрения рискориентированной модели противодействия, включающей следующие направления:

1) формирование эмпирически подтвержденной стратификации правонарушителей с дифференциацией контактных, «исключительно онлайн» и «crossover»-групп на основе анализа данных о рецидиве и установленных предикторах повторного совершения преступлений;

2) системное сочетание уголовно-правовых механизмов с мерами постпенитенциарного надзора и специализированными терапевтическими программами при строгом обеспечении процессуальных и конституционных гарантий прав личности;

3) приоритетное укрепление механизмов ранней превенции в цифровой среде как пространстве, в котором зарождаются и институционализируются подготовительные стадии противоправного поведения.

В этом контексте казахстанская модель применения химической кастрации может рассматриваться как один из наиболее жестких элементов специальной превенции, однако ее эффективность и правовая легитимность напрямую зависят от того, встроена ли она в систему научно подтвержденной индивидуальной оценки риска. Следовательно, дальнейшая модернизация норм действующего законодательства и правоприменительной практики должна быть ориентирована на формирование единой комплексной модели, основанной на данных криминологии, психологии, психиатрии и сравнительного правоведения.

Тем самым криминологический портрет лица, свершающего сексуальные преступления в отношения несовершеннолетних, перестает быть исключительно описательной категорией и превращается в инструмент настройки уголовной политики и механизмов управления риском.

ЛИТЕРАТУРА

1 Deutscher Bundestag. Drucksache 21/2370: Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage «Sexualdelikte gegen Kinder – Gesetzeslage, Statistik und internationale Ermittlungsstrukturen». URL: https://dserver.bundestag.de/btd/21/023/2102370.pdf (accessed: 24.01.2026)

2 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 24.01.2026)

3 Приказ министра здравоохранения Республики Казахстан от 1 октября 2025 года № 102 «О внесении изменений в приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года № ҚР ДСМ-262/2020 «Об утверждении правил применения принудительной меры медицинского характера». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500037010 (дата обращения: 24.01.2026)

4 Уголовный кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (с изм. и доп.). URL: http://pravo.gov.ru/ (дата обращения: 24.01.2026)

5 Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы: Федеральный закон Российской Федерации от 6 апреля 2011 г. № 64-ФЗ (с изм. и доп.). URL: http://pravo.gov.ru/ (дата обращения: 24.01.2026)

6 Strafgesetzbuch (StGB) vom 15. Mai 1871 (BGBl. I S. 127), in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), zuletzt geändert (с изм. и доп. по состоянию на 25.02.2026). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/ (accessed: 24.01.2026).

7 Clark A., Coles C., Lankester M., Fernandes D., Blackwood N., Cavenham J., Dickson H. Recidivism rates among online child sexual exploitation material offenders: systematic review and meta-analyses // Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. 2025. DOI: 10.1080/14789949.2025.2603236.

8 Moosburner M., Weber C., Kuban T., Wachs S., Schmidt A. F., Etzler S., Rettenberger M. Understanding Cybergrooming: A Systematic Review of Perpetrator Characteristics, Strategies, and Types // Trauma, Violence, & Abuse. 2025. DOI: 10.1177/15248380251316223.

9 Hörnle T., Tetal C., Wössner G. Reoffending after convictions related to child sexual exploitation material: Data from the German Federal Central Criminal Register // Child Abuse & Neglect. 2024. Vol. 153. Art. 106806. DOI: 10.1016/j.chiabu.2024.106806.

10 Clark A., Coles C., Lankester M., Fernandes D., Blackwood N., Cavenham J., Dickson H. Recidivism rates among online child sexual exploitation material offenders: systematic review and meta-analyses // Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. 2025. DOI: 10.1080/14789949.2025.2603236.

REFERENCES

1 Deutscher Bundestag. Drucksache 21/2370: Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage «Sexualdelikte gegen Kinder – Gesetzeslage, Statistik und internationale Ermittlungsstrukturen». URL: https://dserver.bundestag.de/btd/21/023/2102370.pdf (accessed: 24.01.2026 (In German).

2 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda No. 226-V ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (data obrashhenija: 24.01.2026) (In Russian).

3 Prikaz Ministra zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 1 oktjabrja 2025 goda No. 102 «O vnesenii izmenenij v prikaz Ministra zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 15 dekabrja 2020 goda No. ҚR DSM-262/2020 «Ob utverzhdenii pravil primenenija prinuditel'noj mery medicinskogo haraktera». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500037010 (data obrashhenija: 24.01.2026) (In Russian).

4 Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii: Federal'nyj zakon ot 13 ijunja 1996 g. No. 63-FZ (s izm. i dop.). URL: http://pravo.gov.ru/ (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian).

5 Ob administrativnom nadzore za licami, osvobozhdennymi iz mest lishenija svobody: Federal'nyj zakon Rossijskoj Federacii ot 6 aprelja 2011 g. No. 64-FZ (s izm. i dop.). URL: http://pravo.gov.ru/ (data obrashhenija: 24.01.2026). (In Russian).

6 Strafgesetzbuch (StGB) (1871). Strafgesetzbuch vom 15. Mai 1871. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/ (accessed: 24.01.2026). (In German).

7 Clark A., Coles C., Lankester M., Fernandes D., Blackwood N., Cavenham J., Dickson H. (2025) Recidivism rates among online child sexual exploitation material offenders: systematic review and meta-analyses. Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. DOI: 10.1080/14789949.2025.2603236. (In English).

8 Moosburner M., Weber C., Kuban T., Wachs S., Schmidt A. F., Etzler S., Rettenberger M. (2025) Understanding Cybergrooming: A Systematic Review of Perpetrator Characteristics, Strategies, and Types. Trauma, Violence, & Abuse. DOI: 10.1177/15248380251316223. (In English).

9 Hörnle T., Tetal C., Wössner G. (2024). Reoffending after convictions related to child sexual exploitation material: Data from the German Federal Central Criminal Register. Child Abuse & Neglect, 153, 106806. DOI: 10.1016/j.chiabu.2024.106806. (In English).

10 Clark A., Coles C., Lankester M., Fernandes D., Blackwood N., Cavenham J., Dickson H. (2025). Recidivism rates among online child sexual exploitation material offenders: systematic review and meta-analyses. Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. DOI: 10.1080/14789949.2025.2603236. (In English).

АБУОВ А.Г.,[1]
б.ғ.к., доцент.
e-mail: abuov@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-9873-3530
МОЛДАҒАЛИЕВА А.Д.,[2]
з.ғ.м., аға оқытушы.
e-mail: aigerim.moldagaliyeva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0009-0002-3122-9978
АБДУКЕРОВА А.М.,[3]
м.ю.н., аға оқытушы.
e-mail: Aigul_kz85@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-9342-9740
ЕНСЕБАЕВА А.Р.,*[4]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: nell212kz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6970-8945
[1]М. Өтемісов атындағы
Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан
[2]Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан
[3]Қызылорда «Болашақ» университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан
[4]Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,
Астана қ., Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ ЖЫНЫСТЫҚ ҚЫЛМЫСТАР ЖАСАЙТЫН ТҰЛҒАНЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ПОРТРЕТІ: ҚАЗАҚСТАН, РЕСЕЙ ЖӘНЕ ГЕРМАНИЯ ЗАҢНАМАСЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар жоғары латенттілігімен және пәнаралық сипатымен ерекшеленеді, өйткені бұл салада қылмыстық-құқықтық тыйымдар, әлеуметтік тәуекелдер мен девиантты мінез-құлық факторлары өзара тоғысады. Зерттеудің мақсаты-кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстар жасайтын тұлғаның криминологиялық портретін қалыптастыру және Қазақстан, Ресей және Германия заңнамаларындағы құқықтық реттеу ерекшеліктерінің алдын алу мен анықтау тиімділігіне ықпалын салыстырмалы талдау. Жұмыстың ғылыми-практикалық маңызы қорғалатын жас шектерін айқындау, арнайы қылмыс құрамдарын бекіту, сондай-ақ жазасын өтеп шыққаннан кейінгі қадағалау және емдеу тетіктерін (оның ішінде цифрлық ортадағы «онлайн» байланыс арқылы азғыру және аңду құбылыстарын) функционалдық тұрғыдан салыстырумен айқындалады. Әдістемелік негізі салыстырмалы-құқықтық және формальды-заңдық талдауды, «қадағалау -емдеу -дерекқор» институттарын функционалдық салыстыруды, сондай-ақ онлайн-груминг пен интернет-қылмыс рецидивіне қатысты заманауи жүйелі шолуларды синтездеуді қамтиды. Зерттеу нәтижелері цифрлық арналар тәуекелін құқықтық тұрғыдан танудың күшеюін, жас санаттарын айқындаудағы айырмашылықтарды және медициналық-қадағалау шараларының рөлін әртүрлі реттеу модельдері аясында ашады. Практикалық құндылығы-құқыққолдану мен профилактика саласында тәуекелге бағдарланған ұсынымдарды негіздеу.

Тірек сөздер: кәмелетке толмағандар, жыныстық қылмыстар, зорлық-зомбылық қылмыстар, қылмыскердің жеке басы, криминологиялық портрет, салыстырмалы құқықтану, онлайн-груминг.

ABUOV A.G.,[1]
c.b.s., associate professor.
e-mail: abuov@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-9873-3530
MOLDAGALIYEVA A.D.,[2]
master of laws, senior lecturer.
e-mail: aigerim.moldagaliyeva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0009-0002-3122-9978
ABDUKEROVA A.M.,[3]
master of laws, senior lecturer.
e-mail: Aigul_kz85@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-9342-9740
YENSEBAYEVA A.R.,*[4]
c.l.s., associate professor.
*e-mail: nell212kz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6970-8945
[1]West Kazakhstan University
named after M. Utemisov,
Uralsk, Kazakhstan
[2]Caspian University of Technology and
Engineering named after Sh. Yessenov,
Aktau, Kazakhstan
[3]Kyzylorda Bolashak University,
Kyzylorda, Kazakhstan
[4]ENU named after L.N. Gumilev,
Astana, Kazakhstan

CRIMINOLOGICAL PROFILE OF INDIVIDUALS COMMITTING SEXUAL OFFENCES AGAINST MINORS: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN, RUSSIA AND GERMANY

Abstract

Sexual offences against minors are characterized by high levels of underreporting and a pronounced interdisciplinary dimension, as they intersect criminal-law prohibitions, social risk factors, and offender-specific behavioral dynamics. This study seeks to construct a criminological profile of individuals who commit sexual offences against minors and to examine how differences in legal regulation across Kazakhstan, Russia, and Germany influence prevention, detection, and post-release risk management. The paper comparatively analyzes (i) age-based protection thresholds and offence structures, (ii) special legal mechanisms such as supervision, treatment, and transparency measures, and (iii) the regulation of online contexts, including grooming-related conduct, content-based influence, and technology-facilitated abuse. Methodologically, the research combines comparative legal and doctrinal analysis with a functional assessment of supervision and treatment regimes, as well as a synthesis of recent peer-reviewed evidence on cybergrooming strategies and recidivism patterns among online child sexual exploitation material (CSEM) offenders. The findings reveal convergence in recognizing digital environments as significant criminogenic factors, alongside divergence in age constructions and in the extent to which medical and supervisory measures are embedded within criminal-law frameworks. Practical implications include risk-oriented prevention and differentiated assessment strategies reflecting offender heterogeneity.

Keywords: minors, sexual offenses, violent crimes, offender personality, criminological profile, comparative law, online grooming.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.04.2026

ҒТАХР 10.71.61
ӘОЖ 347.965
JEL K39

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-341-353

ІЗТҰРҒАНОВА Г.Қ.,*[1]
докторант.
*e-mail: 24250993@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0007-0170-5079
АЛДАБЕРГЕНОВА Н.А.,[1]
з.ғ.к., доцент, профессор-ізденуші.
e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-7384-3664
ТОЙЛЫБЕКОВА Э.О.,[2]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: elmira-01-1981@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-9301-9626
ҚАСЫМБЕК Ә.О.,[3]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: aliyakas@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7169-874X
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Қорқыт Ата ат. Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан
[3]Х.А. Ясауи ат.
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ КӘСІБИ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Қылмыстық іс жүргізу аясын цифрландыру жағдайында қорғаушы тараптың кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз ету заманауи құқық ғылымының ең өзекті мәселелерінің біріне айналды. Қылмыстық процестің электрондық нысанда жүргізілуі адвокаттық қызметті жеделдеткенімен, қорғаушыларды жаңа сипаттағы кәсіби тәуекелдер мен киберқауіптерге алып келді. Зерттеудің мақсаты – «Е-Заң көмегі» ақпараттық жүйесін қолдану барысында және қылмыстық құдалау органдарымен электрондық өзара іс-қимыл жасау кезінде адвокаттық қызметтің кәсіби қауіпсіздігін құқықтық әрі ұйымдастырушылық тұрғыдан қорғау тетіктерін айқындау. Авторлар қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сотта қарау кезеңдерінде адвокаттық құпияны сақтау, айыпталушылардың (күдіктілердің) дербес деректерін қорғау және электрондық дәлелдемелермен жұмыс істеу кезіндегі ақпараттық қауіпсіздікті күшейту мәселелерін мазмұнды түрде талқылайды. Осы тұста қылмыстық процеске қатысушы құқық қорғау органдары мен адвокатура арасындағы цифрлық коммуникацияның қауіпсіздік стандарттарын қалыптастыру қажеттілігі негізделген. Зерттеу барысында қылмыстық істер бойынша электрондық ордер жүйесін жетілдіру, адвокаттық сауалдарға цифрлық нысанда жауап алу қауіпсіздігін арттыру, сонымен қатар қорғаушылардың киберсауаттылығын және цифрлық дағдыларын дамыту маңыздылығы дәлелденді. Жұмыстың маңыздылығы қылмыстық процесте электрондық құрылғыларды пайдалану кезінде туындайтын құқықтық қайшылықтарды жою және адвокаттың кәсіби қызметіне сырттан қолсұғушылық әрекеттерді болдырмау ұсыныстарымен айқындалады. Зерттеу нәтижесінде авторлар қылмыстық іс жүргізуде адвокаттардың электрондық құралдарды қауіпсіз пайдалануы бойынша бірыңғай нұсқаулық әзірлеуді, адвокат пен қорғауындағы тұлға арасындағы құпиялылықты техникалық қорғау шараларын бекітуді және электрондық ордерлердің пайдаланылуын қатаң бақылауды ұсынады.

Тірек сөздер: адвокаттық қызметті цифрландыру, адвокаттық қызметті ақпараттандыру, адвокаттық қызметті жүйелендіру, адвокаттық қызметті жеделдету, адвокаттардың киберсауаттылығы, адвокаттық қызметтің қауіпсіздігі, адвокаттық құпияны сақтау.

Кіріспе

Цифрландыру жағдайында елімізде жасанды интеллектіні дамытуға ерекше назар аударылып, цифрлық трансформацияға нық қадам басуда. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан Республикасының Үкіметіне жоғары сапалы деректер мен қорғауға басымдық бере отырып, сенімді цифрлық экожүйені құру қажеттігін, мемлекеттік органдар мен ұлттық компанияларда жасанды интеллект жүйесін енгізуді жеделдетуді тапсырған болатын.

Соңғы жылдары жасанды интеллект технологиялары заң саласы үшін де ерекше маңызға ие болды. Жасанды интеллектіні дамыту заңгерлерге жұмысын оңтайландыруға, күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруға, талдау сапасын жақсартуға және сот шешімдерін болжауға жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Дегенмен, жасанды интеллектті пайдалану адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, деректердің құпиялылығына және барабар нормативтік базаны әзірлеу қажеттілігіне байланысты күрделі қиындықтармен бірге жүреді.

Бүгінгі күні санды трансформацияның және сандық технологияларды реттеудің тұжырымдамалық және құқықтық негіздері заңдарда, Президентінің Жарлықтарында, Үкіметтің қаулыларында көрініс алады.

Қазақстандық адвокатура да сандық трансформациядан қалыс қалған жоқ. 2022 ж. Жаңа Қазақстанның жаңа адвокатурасының даму тұжырымдамасында адвокатураны толығымен цифрландыру қажеттілігі айтылады [1]. Сонымен қатар, 2024 ж. Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жж. арналған тұжырымдамасы бекітілді [2]. 2025 ж. «Жасанды интеллект туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [3]. Бұл аталған құжаттардың барлығы электрондық қылмыстық сот ісін жүргізуге көшудің маңыздылығын арттырары сөзсіз.

ҚР Президентінің өткен жылдың 8 қыркүйектегі Қазақстан халқына соңғы Жолдауына жасанды интеллект дәуіріндегі өзекті мәселелерді түбегейлі сандық трансформациялау арқылы шешуге бағытталған. Мемлекет басшысы «жасанды интеллекттің қарқынды дамуы бүкіл әлемде қалыптасқан тәртіпті және адамдардың өмір сүру салтын біржола өзгертуде. Біз бұған дайын болып, батыл әрекет етуіміз керек» деп мәлімдеді. Еліміздің қарқынды дамуы үшін Президент Қазақстанның үш жыл ішінде толыққанды цифрлық елге айналуының стратегиялық маңыздылығын да атап өткен болатын [4].

Қазақстан Республикасындағы заманауи құқықтық тәжірибе жаһандық цифрландыру үрдістеріне бейімделу қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр. Интеллектіні енгізу құқықтық жүйенің стратегиялық дамуының құрамдас элементіне айналуда, оны пайдалануға, реттеуге және бақылауға кешенді көзқарасты талап етеді.

Қазақстанның сандық нысанды трансформациялаудағы жетістіктерін айта кеткен дұрыс. 2024 ж. қыркүйекте электрондық Үкіметтің жаһандық даму рейтингінде Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) бақылауындағы 193 елдің ішінде 24-орнына орналасты [5]. Осыған орай мәлімдеме жасаған Жоғарғы сот төрағасының айтуынша, бұған өз үлесін қазақстандық сот жүйесі де қосты, Қазақстан «электрондыдан» «цифрлық» сот төрелігіне көшті. Өйткені 2020 жылдан бастап БҰҰ-мен сот төрелігі секторымен байланыстағы электрондық қызметтер де бақылауға алынады. Бастапқыда соттың шешімдері электрондық үлгіде шығарылды, артынша барлық сот істері толығымен электронды форматта жүргізілетін болды. Бұл өз кезегінде іс жүргізуді жеделдетіп қана қоймай, оларды ашық және қолжетімді етуге мүмкіндік берді. Жұртшылық үшін ойластырылған соттарға кіруге арналған бірыңғай электрондық терезе арқылы қазір 95% жуық өтініштер жіберіледі, жасанды интеллект элементтерін, соның ішінде машиналық оқыту, мәтін өндіру және роботтандыру технологияларын пайдалана отырып, судьялардың «цифрлық көмекшілерін» енгізілді, сот залдары аудио және бейнетіркеу жүйелерімен жабдықталған [6].

Oxford Insights халықаралық талдау орталығы жариялаған «Government AI Readiness Index 2025» рейтингіне назар аударсақ, Қазақстан әлемнің 195 мемлекеті арасында 60-орынға ие болып, бір жыл ішінде бірден 16 позицияға жоғарылады. Еске сала кетсек, 2024 жылдың рейтингінде Қазақстан 76-орынды иеленген еді [7]. 2025 жылдың 2 ақпандағы мәліметтерге сүйенсек, біздің мемлекетіміз цифрлық үкіметтік қызметтер бойынша әлемдегі алғашқы 10

елдің қатарына кірді [8]. Бұл дегеніміз Қазақстан келешекте цифрлық трансформацияның көшбасшыға айналмақ. Расында қазір қазақстандықтар мемлекеттік қызметтердің барлық түрлерін үйден не кеңседен шықпастан, соның ішінде заңды тұлғаларды, некені немесе тууды тіркеу, медициналық көмекті, анықтамаларды немесе құжаттарды алу, емханаға тіркелу, кезекке тұру, дәрігерге жазылу немесе оны үйге шақырту, айыпұлдарды, төлемақыларды, алымдарды немесе баждарды төлеу, заңды өтініштерді беру және сондай сияқты тағы да басқа негізгі қызметтерді онлайн режимінде қолданады.

Сонымен өздеріңіз байқағандай, Қазақстан ұлттық құқықтық жүйенің ауқымды сандық трансформациясын жүзеге асыруда. Заң қызметтерін көрсетуді жеңілдететін және оларды ашық әрі қолжетімді ететін IT-шешімдер енгізіліп, тиісті ақпаратқа қол жеткізу, қажетті сот актілерін алу, заң құжаттарын жинақтау, сондай-ақ, сот процесіне қатысуда, кәсіби адвокаттық көмек көрсету жағдайларында сандық технологияның маңызы артуда.

Осы тұста адвокаттық қызметте жасанды интеллектті пайдалану мәселелері бойынша Республикалық адвокаттар алқасының ұстанымына назар аударған жөн. Сонымен, Республикалық адвокаттар алқасының қорытындысына сәйкес, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңы мен адвокаттардың кәсіби әдебі Кодексі адвокаттың міндеттері мен жасанды интеллектті қолдана отырып заң көмегін көрсетуге қойылатын келесі талаптарды толық қамтиды: құпиялылықты сақтау, біліктіліктің жоғары деңгейін сақтау, оны үнемі арттыру, түпнұсқалығын тексеру, сапаны бақылау, технологияларды пайдалану оқиғаларын анықтаудың қажеттілігі, кәсіби пікірдің тәуелсіздігі, оларды тек сенім білдірушінің мүддесі үшін пайдалану. Сондықтан қазір «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңға, адвокаттардың кәсіби әдебі кодексіне адвокатураның басқа да ішкі актілеріне жасанды интеллектті пайдалану мәселелері бойынша өзгерістер енгізу қажеттілігі жоқ. Бұл қажеттілік тек «Жасанды интеллект туралы» Заң күшіне енгеннен кейін адвокаттар қауымдастығы кәсіби әдептілік нормаларын оған сәйкестендіру мәселесін қарастыру барысында туындайды. Республикалық адвокаттар алқасының ұсыныстары бойынша, біріншіден, адвокат сенім білдірушінің келісімінсіз және оны қорғау кепілдігі болмаған жағдайларда жасанды интеллект жүйелерінде адвокаттық құпияны құрайтын мәліметтерді беруге немесе өңдеуге жол бермеуге тиіс. Екіншіден, жасанды интеллект технологияларын қолдануына қарамастан, білікті заң көмегінің сапасы, дұрыстығы мен толықтығы және оладан туындаған салдарлар үшін адвокат өзі толық жауап беруге тиісті [9].

Цифрлық технологияларды енгізу ішкі рәсімдері мен іс қағаздарын басқаруды цифрландыру, жасанды интеллектті пайдалану, сот жүйесінде цифрлық шешімдерді қолдану, сот төрелігінің сапасын арттыру үшін үлкен деректерді талдау құралын реттеуге негізделген.

Цифрлық трансформация адвокатура саласында жаңа технологияларды енгізуді, заң қызметтерінің ауқымын кеңейтуді, кәсіби біліктілікті арттыруды, халықаралық стандарттарға сәйкестікті қамтиды. Адвокатура азаматтық қоғамның институты ретінде азаматтардың құқықтары мен мүдделерін кәсіби түрде қорғау үшін заңдылық, тәуелсіздік және адвокат-клиент артықшылығы қағидаттарын берік ұстана отырып, цифрлық дамуға бейімделуі тиіс.

Зерттеу тақырыбын таңдау соңғы жылдары Қазақстанда құқықтық жүйенің, соның ішінде адвокатура институтының жедел сандық трансформацияға ұшырауымен байланысты. Қоғамдық қатынастардың цифрлануы құқықтық көмектің жаңа форматтарын қалыптастырып, адвокаттық қызметтің мазмұнын өзгертуде. Тақырыптың өзектілігі цифрлық технологиялардың адвокаттық қызметке терең енуі нәтижесінде құқықтық реттеудің, адвокаттық құпияны қорғаудың және кәсіби стандарттардың жаңа талаптарға бейімделу қажеттілігімен айқындалады. Зерттеу объектісі – қылмыстық процесте адвокаттық қызметтің қауіпсіздігін цифрландыру жағдайындағы құқықтық реттелуі, ал пәні – цифрлық технологиялардың адвокат қызметіне әсер ететін құқықтық және ұйымдастырушылық қатынастар.

Цифрландыру жағдайында қылмыстық процестегі адвокаттық қызметтің жүзеге асырылуы тек оның тиімділігі мен қолжетімділігін арттырумен шектелмей, сонымен қатар адвокаттың кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тікелей әсер етеді. Бұл өз кезегінде ақпараттық қауіпсіздік, адвокаттық құпияны қорғау және цифрлық коммуникация құралдарын құқықтық реттеу мәселелерін өзекті етеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында жалпы және арнайы ғылыми әдістер қолданылды.

Атап айтатын болсақ, формальды-заңи әдіске жүгіну арқылы ізденушілер адвокаттық қызметті реттейтін қолданыстағы қазақстандық заңнаманы қарастырды және адам құқықтарын қорғау саласындағы сандық технологиялардың құқықтық реттелуінің ерекшеліктерін айқындады.

Жүйелі әдіс негізінде адвокатура институтын сандық трансформациялау технологиялық, құқықтық, ұйымдастырушылық қырларын қамтитын кешенді құбылыс ретінде танылды. Бұл әдіс адвокатураны цифрландыру нәтижесінде трансформацияға ұшыраған адвокаттық қызмет мазмұнының өзгерістерін көрсете білді.

Аналитикалық әдістің арқасында сандық технологиялардың құқықтық көмектің сапасына, адвокаттық құпиялық пен кәсіби мінез-құлық әдептілігін сақтауға әсер етуі бағаланды.

Бұлардан өзге зерттеу барысында зерттеушілер талдау мен синтез, байқау мен бақылау, салыстыру мен қарсы қою сияқты жалпыға танымал әдістер де қолданды.

Қорытындылай келе, аталған әдістерді дұрыс әрі тиімді қолдану зерттеу жұмысының алдына қойылған мақсатқа жетуге, оның алдында тұрған міндеттерді шешуге, ғылыми нәтижелерді алуға, цифрландыру дәуіріндегі адвокат қызметінің трансформациялануына қатысты ұсыныстарды әзірлеуге үлкен септігін тигізді.

Зерттеудің материалдары болып нормативтік-құқықтық актілер, соның ішінде заңдар мен кодекстер, Президенттің жолдаулары, Үкіметтің қаулылары, тұжырымдамалар, Қазақстанның үздік елдер рейтингіндегі көрсеткіштері, сонымен қатар қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері, қазақстандық адвокатура институтының көзқарастары мен ұстанымдары табылады.

Нәтижелер мен талқылау

Цифрлық кезең – бұл тұтас технологиялық дамудың бірнеше жекелеген уақытын қамтитын кезең болып табылады. 1980–1990 жж. шет мемлекеттерде интернет жеке «киберкеңістік» ретінде қарастырылды. Адам құқықтарын халықаралық қорғау жүйесінде әлеуметтік медиа және цифрлық аналитика стандартты тәжірибе ретінде саналды [10, 79 б.]. Инновациялық технологияларға, өнімдерге және процестерге тап болған заң мамандары технологиялық дәуірге бейімделуге мәжбүр болды. Азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда, сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз етуде цифрлық технологияның жүйелі мүмкіндіктері мен әлеуеті зор [11, 9 б.].

Қылмыстық процесті цифрландыру жағдайында адвокаттың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы ретіндегі кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз ету ерекше маңызға ие. Бұл аспект құпия ақпаратты қорғауды ғана емес, сонымен қатар адвокаттық қызметтің цифрлық қауіп-қатерлерге тұрақтылығын, сондай-ақ қорғау функциясын тәуелсіз жүзеге асыруға кепілдік беруді қамтиды.

Адвокаттық реформа кез-келген қоғамдық реформа процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Адвокаттық қызметтің болашағы адвокаттардың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тәуелсіз қорғаушылар ретінде әрекет ететін, сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз ететін құқықтық жүйенің дамуымен байланысты.

Цифрландыру дәуірінде инновациялық заңгерлік-технологиялық компаниялар заңгерлік қызмет көрсетушілер нарығына енді. Технологиялық индустрияның дамуымен құқықтық сараптама, келісімшарттарды қарау, құқықтық зерттеулер, электронды болжау технологиялары, сондай-ақ клиенттерге негізделген портал және құжаттар сияқты құралдар цифрландырылды [12].

Қазіргі кезде бірегей IT-өнімдері яғни «Төрелік 2.0» АЖ, «Сот практикасы» талдамалық модулі, «Е-Заң көмегі» бірыңғай ақпараттық жүйесі, азаматтық істің нәтижесін болжау үшін, сот актілерін деперсонализациялау, сөзді мәтінге автоматты түрде өзгерту үшін, отырыс барысында мәтінді визуализациялауға арналған модуль негізінде сервистер белсенді әзірленуде және енгізілуде. Бұл цифрлық жүйелер адвокаттың кәсіби қызметін жеңілдеткенімен, оның ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қойылатын талаптарды күшейтеді. Себебі адвокаттың

электрондық деректерге қол жеткізуі және оларды пайдалану үдерісі тиісті құқықтық және техникалық қорғау тетіктерін талап етеді.

Коммуникациялық зерттеулерде адвокатура «қоғамдық пікірде өзгеріс жасау және мәселені, саясатты немесе сайлау округін қолдау үшін қажетті ресурстар мен күштерді жұмылдыру үшін пайдаланылатын дағдылар жиынтығы» деп ретінде анықталған [13].

Елімізде адам және азаматтың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қамтамасыз етудің конституциялық кепілі Конституцияның негізі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабына сәйкес әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі [14]. Адвокатура азаматтық қоғамның маңызды институттарының бірі болып табылады. Бұл институт азаматтардың білікті заң көмегін алуға конституциялық құқығын қамтамасыз ету үшін құрылған. Заң тәжірибесін цифрландырудың салдарын терең түсіну қажет.

Адвокаттық қызметті цифрландырудың маңызды қадамдарының бірі мамандандырылған автоматтандырылған жүйелерді құру болып табылады, жүйенің көмегімен қылмыстық іс жүргізуде адвокаттар тағайындалады. Бұл жағдайда ұсталған адамды цифрлық базаға тіркеу электронды кабинеттері мен электронды кілттері бар адвокаттарға ұстауды тіркейтін құқық қорғау органдары жүйесіне кіруге, электронды құқықтық сұраныстарды сұратуға, беруге мүмкіндік береді және ұсталған адамның қай жерде отырғандығы туралы нақты ақпаратты ала алады, ұсталған адамға құқықтық қолдау көрсету мәселелеріне уақтылы әрекет етуге жағдай жасайды. Сондай-ақ, мұндай цифрлық жүйелер құжаттарды электронды түрде беруді жүзеге асыруға, істің қаралу барысы туралы ақпаратты интернет желісі арқылы қадағалауға, сот шешімдерімен танысуға мүмкіндік береді. Бұл ақпараттық ресурстар адвокатура институтына да, тұтастай алғанда сот жүйесіне де оң әсерін тигізеді. Жүйе сонымен қатар заңгерлер қауымының жұмыс ортасының прототипі ретінде қызмет ететін адвокаттар үшін жеке шоттарды құруды қамтиды. Осы ретте электрондық қылмыстық іс жүргізу жүйесі адвокаттың қылмыстық іске уақтылы қосылуын қамтамасыз еткенімен, жүйелік тәуелділік пен техникалық шектеулер адвокаттың кәсіби қызметінің үздіксіздігіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан адвокаттың цифрлық ортадағы кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз ету құқық қорғау қызметінің маңызды бөлшегі болып табылады.

Бүгін де барлық қорғаушы адвокаттардың жеке веб-сайттары бар, азаматтардың құқықтарын қорғауға қатысты өзекті мәселелер бойынша вебинарлар өткізіп, онлайн немесе офлайн заңгерлік көмек қызметтерін көрсетуде. Интернет адвокаттың жеке брендін қалыптастыру, олардың танылуын арттыру және аудиторияның адалдығын арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер береді. Адвокаттар әлеуетті клиенттермен және әріптестермен өзара әрекеттесу үшін Facebook, Instagram және YouTube сияқты ресурстарды белсенді пайдаланады. Біздің ойымызша, адвокатураны цифрландыру заңгерлер арасында цифрлық құзыреттілікті дамыту бағдарламасын қамтуы тиіс және адвокаттық қызмет саласындағы нормативтік-құқықтық актілерге талдау жүргізу қажет. Сонымен қатар адвокаттардың цифрлық кеңістіктегі белсенділігі олардың кәсіби имиджін қалыптастырумен қатар, ақпараттық қауіпсіздік талаптарын сақтауға қатысты қосымша жауапкершілік жүктейді. Бұл жағдай адвокаттық қызметте цифрлық этика мен ақпаратты қорғау стандарттарын енгізу қажеттілігін айқындайды.

Веб-сайтта адвокаттар мен заңды бірлестіктер туралы ресми ақпаратты жан-жақты мәліметтер базасы ретінде ұсыну алаяқтық қылмыстардың санын азайтады. Алдағы уақытта республикалық адвокаттар алқасының бірыңғай порталында біліктілік комиссияларының істері туралы мәліметтерді ашық көрсету, адвокаттар алқасының серверінде сақталатын тәртіптік істер бойынша шешімдердің бірыңғай орталықтандырылған үлгісін жасау, тәртіптік істердің құпиялылығын және адвокаттар алқасының уәкілетті қызметкерлері үшін қолжетімділіктің ыңғайлылығын қамтамасыз ететін бірыңғай деректер базасын құру міндеті тұр.

Адвокаттық қызметті жүзеге асыру кезінде әрбір адвокаттың міндеті іске қатысты алынған ақпаратты үшінші тұлғаларға таратпау болып табылады. Адвокатураны цифрландыру процесінде адвокаттық құпия институтына теріс әсер етеді. Бұл соңғы уақытта компьютерлік қылмыстар кеңінен таралғандығымен түсіндіріледі. Адвокаттық құпия болып табылатын ақпарат үшінші тұлғаларға бірнеше жолмен қол жетімді болуы мүмкін.

Бірінші әдіс – адвокаттың еріксіз әрекеті. Мысалы, электрондық пошта мекенжайында қате жіберу арқылы адвокат адвокаттың құпиясын құрайтын мәліметтерді үшінші тұлғаға жібере алады.

Екінші әдіс – қасақана, әртүрлі кибершабуылдар. Бұл әдістің мысалы ретінде адвокаттың құпиясы болып табылатын белгілі бір мәліметтерді алу үшін үшінші тұлғалар адвокаттың электрондық поштасын бұзған жағдайлар бола алады. Сондай-ақ адвокаттарды компьютерлік қылмыстың жаңа әдістері туралы үнемі хабардар етіп отырған жөн болар еді. Бұл заңгерлерге мұндай қылмыстардың орын алуының алдын алуға мүмкіндік береді. Бұл мәселені шешудің тағы бір жолы – адвокаттық қызмет пен заңгерлік қызметте ақпараттық технологияларды дамытуға байланысты түрлі мәселелер бойынша түрлі курстар мен консультациялар өткізу болып табылады.

Жалпы, адвокаттардың өкілеттіктерін кеңейту олардың азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудағы қызметіне жауапкершілігін де арттырады. Қазіргі уақытта адвокаттардың құқықтары мен міндеттері заң жүзінде бекітілгенімен, олардың, сапасыз орындалған жұмысы үшін жауапкершілігі реттелмеген. Өйткені, әрбір қылмыстық іс белгілі бір тұлғаға қатысты, ал оның тағдыры адвокаттың адалдығына, адалдығына, біліміне байланысты.

Қылмыстық істер цифрлық қоғамда жаңа түсуде, бұл адвокаттарға жаңашылдыққа бет бұруды, цифрлық технологияларды меңгеруді, терең білімді талап етеді. Осыған байланысты адвокаттық мамандандыруды енгізу ең орынды тәсіл болып табылады.

Адвокаттық қызметті цифрландыруды талдай отырып, цифрлық жүйенің артықшылықтарын бөліп қарастыруға болады:

1. Адвокаттардың жүктемесін төмендету.
2. Адвокаттық сауал жолдаудың, сот құжаттарын берудің жеңілдетілген рәсімдері.
3. Адвокат үшін де, сенім білдіруші үшін де қаржылық шығындарды азайту (онлайн-кеңес беру және т.б. жағдайларда).

Әзірбайжандық ғалым А. Алиев адвокаттық қызметті цифрландыру мәселесін мазмұнды талқылау үшін қызметтің жекелеген бағыттарын таңдап, олармен цифрлық трансформациялау процесін бастау қажет екендігін алға тартады. Ақпараттық технологияларды адвокаттық қызметке енгізудің үш деңгейін бөліп көрсетеді:

1. Заң қызметін автоматтандыру – білікті заң көмегін көрсету процестерін автоматтандыру бойынша ақпараттық технологияларды, оның ішінде ақпараттық (іздестіру) құқықтық жүйелерді, құқықтық боттарды, сот тәжірибесін талдау жүйелерін, сот шешімдерін, сондай-ақ құқықтық құжаттаманы қалыптастыру жүйесін дамыту. Бұл қызметтердің мақсатты аудиториясы кәсіби заңгерлер немесе адвокаттар болып табылады.

2. Заңды тұлғалардың қызметін цифрландыру, атап айтқанда нақты құқықтық құрылымдар шеңберіндегі өзара іс-қимылдар – заңды бірлестіктер мен бюролардың басқару функцияларын орындау кезінде қызметін ұйымдастыратын процестерді қолдау үшін телекоммуникациялық инфрақұрылымды және ақпараттық (цифрлық) ортаны құру және дамыту [15, 223 б.].

Заманауи ақпараттық технологиялардың дамуы, басқалармен қатар, барлық құжаттарды электронды (цифрлық) түрге ауыстырумен қатар жүреді. Ақпарат тек сақталып қана қоймайды, сонымен қатар цифрлық технологиялар мен электронды құрылғылардың көмегімен беріледі.

Адвокатура және адвокаттық қызмет саласына цифрлық технологияларды енгізу мынадай проблемалар туындауы мүмкін екенін атап өту маңызды:

А) Адвокаттық құпияның сақталуын қамтамасыз ету. Әрбір адвокаттың адвокаттық қызметті жүзеге асыру кезіндегі міндеті клиент заң көмегін көрсету барысында жария етуі мүмкін құпия ақпараттың сақталуын қамтамасыз ету болып табылады [16, 51 б.].

Адвокаттық құпияны құрайтын мәліметтер көбінесе шифрланбаған түрде берілуі мүмкін және нәтижесінде кездейсоқ немесе қасақана үшінші тұлғаларға қол жетімді болады. Мәселен, мысалы, адвокат электрондық поштаны басқа мекен-жайға қате жіберуі мүмкін. Адвокаттың өз кәсіби қызметінде заманауи технологияларды қолдануы жаңа кәсіби мүмкіндіктер беріп қана қоймай, адвокаттың кәсіби құпиясын бұзудың жаңа қауіптерін тудырады. Бұл ретте адвокаттық құпияны сақтау – адвокаттың этикалық ережелермен ғана емес, сонымен қатар «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 2018 ж. 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңының 37-бабында тікелей бекітілген басты міндеттерінің бірі екенін есте ұстаған жөн [17].

Осыған байланысты адвокаттың кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі ретінде ақпаратты шифрлау, қорғалған байланыс арналарын пайдалану және киберқауіпсіздік стандарттарын енгізу қажеттілігі туындайды. Бұл шаралар адвокаттың кәсіби қызметінің үздіксіздігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз етеді.

Цифрлық технологияларды дамыту адвокаттың сенім білдірушімен қарым-қатынас жасау нысандарының, сондай-ақ адвокат алатын және адвокаттық құпияның мәні болып табылатын адвокаттық дерекнаманы және өзге де ақпаратты сақтау тәртібі мен шарттарының елеулі өзгерістеріне алып келеді. Шетелдік тәжірибеге жүгінсек, американдық заңгерлер қауымдастығы адвокаттың адвокаттық құпияның нысанасы болып табылатын ақпаратты қасақана немесе рұқсатсыз жариялау немесе таратуды болдырмауға бағытталған шаралар қолдануға міндетті екенін белгілейтін модельдік ереже әзірлейді [18].

Модельдік ережеге түсініктеме бере отырып, американдық адвокаттар қауымдастығы адвокаттың мінез-құлқына қойылатын негізгі талаптарды жіктейді және келесідей негізгі факторларды көрсетеді:

- ақпараттың клиент үшін құндылығы мен маңыздылығы;
- ақпаратты қорғаудың қосымша шараларын қолданбай ақпаратты ашу ықтималдығы;
- қосымша құпиялылық кепілдіктерін енгізудің күрделілігі;
- мұндай кепілдіктер адвокаттың сауатты заң көмегін көрсету мүмкіндігіне қаншалықты кері әсер ететіндігінде [19].

Б) Цифрлық жүйедегі адвокатураның өзекті бағыттарының бірі – адвокат ордері болып табылады. Адвокат ордері – адвокатқа заң кеңсесі беретін, онда адвокаттың ордерде көрсетілген мерзімде нақты іс бойынша нақты іс бойынша белгілі бір кезеңде заңгерлік қызмет көрсетуі туралы бұйрығы бар және адвокаттың қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істерге қатысуына негіз болатын мемлекеттік құжат.

Қылмыстық істер бойынша адвокат процеске кіріп, қызмет көрсетуге жіберілуі үшін адвокаттың ордері негізгі формальды себеп болып саналады. Адвокаттық куәлік пен ордер ұсынылғаннан кейін қылмыстық адвокат іске кіріседі және барлық процессуалдық құқықтарды пайдаланады:

- адвокат (күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға, сотталғанға қызмет көрсету кезінде);
- өкіл (жәбірленушіге, азаматтық талап қоюшыға, жауапкерге көмек көрсету кезінде);
- куә ретінде.

Адам өзінің адвокаттық құқығын қорғау үшін өзі сайлады ма, әлде маман оған мемлекеттік бюджет есебінен тағайындалды ма, маңызды емес – бір жағдайда да, екінші жағдайда да Адвокат ордер көрсетілгеннен кейін іске жіберіледі.

Ең алдымен, бір жағынан, соттың тағайындауы бойынша заң көмегін көрсету туралы істер бойынша адвокаттың электрондық ордерінің болуы, яғни жеке және заңды тұлғалармен келісім бойынша заң көмегін көрсету кезінде адвокат ордерінің нысаны мен мазмұнына ең көп шағымдар қойылады, өйткені ол дәстүрлі қағаз форматында қолданылады.

Электрондық ордер анықтау, тергеу және сот органдары арасындағы қарым-қатынастадың әмбебап реттеушісі, тағайындалған адвокаттың адалдығы мен адалдығының өлшемі. Істі электронды түрде тағайындау жүйесі білікті заң көмегін көрсетуде адвокаттардың құқықтарын және клиенттердің мүдделерін қорғаудағы үлкен қадам болып табылады. Әрине, электронды жүйе де жетілдірілуі тиіс. Жүйеде адвокаттың кері байланысын, өзі туралы ақпарат беру міндетін, жұмыспен қамту күндерін, төленуге тиісті сомаларды, адвокат алған сомаларды және басқа да қажетті параметрлерді ескеру қажет.

Қазіргі уақытта адвокаттардың өкілеттіктерін тексерудің объективті жүйесі жоқ. Ордер адвокаттың өкілеттігін немесе клиентпен заңгерлік көмек көрсету туралы келісімнің бар екендігін білдірмейді.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде адвокаттың ордері сот үшін адвокаттың өкілеттілігін растайтын құжат болып табылады. Ал, азаматтық сот ісін жүргізуде адвокаттың ордері олардың өкілеттіктерін растайтын құжат болып танылмайды.

Заңнамада бүгінгі күнге дейін «адвокат ордері» ұғымының бірізді анықтамасы жоқ. Біздің түсінігімізде адвокат ордері дегеніміз жеке және заңды тұлғаларға олардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін іске асыруға және қорғауға жәрдемдесу мақсатында

заң көмегін көрсету туралы шарт бойынша тапсырманы орындау үшін заңда қатаң белгіленген жағдайларда заңгерлік практикамен берілетін Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі белгілеген нысандағы ресми құжат.

Адвокатура саласын цифрландырудың жетістіктері мен қатар әлі де зерттеуді, практикада шешуді талап ететін бірқатар кері ықпалды тұстары да бар. Жалпы, Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен адвокатурасының цифрлануы 2020 жылғы пандемия кезеңінен бастау алады. Қажеттілік жағдайында Zoom платформасы арқылы қашықтықтан сот отырыстары өткізіліп бастады. Сот жүйесінің цифрлануымен сотталушылар мен сотталғандарды, сондай-ақ іске қатысатын басқа да адамдарды сот отырыстарына қатысуын қамтамасыз ету мақсатында олардың қауіпсіздігін сақтаудың (конвоирование) қажеттілігі жойылды. 2024 ж. Жоғарғы Сотта сот төрелігін іске асыру қорытындысы бойынша судьялар корпусының кеңейтілген кеңесінде мәлімделгендей, елімізде соттарға келіп түскен азаматтық істер мен материалдардың 2023 ж. 915 мыңнан 2024 ж. 1,2 млн-ға дейін өсуі байқалды. Апелляцияға тек 1,5%, ал кассацияға жергілікті соттардың барлық шешімдерінің 0,1% түзетілген. Қылмыстық істердің саны 5,9%-ға, ал АППК шеңберіндегі талап-арыздар 5%-ға өскен [20].

Еліміздегі республикалық адвокаттар палатасы халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, адвокаттар мен клиенттер арасындағы байланыс кезінде мобильді құрылғыларды пайдалану ережелерін, цифрлық технологияларды дамыту аясын әлі де кеңейтуі тиіс деп санаймыз.

Адвокаттардың электрондық құрылғыларды (ұялы телефондарды, планшеттерді, ноутбуктерді) пайдалануына байланысты бірқатар шаралар әзірленуге тиіс, оларды сақтау цифрландыру дәуірінде құпия ақпаратты қорғауға мүмкіндік береді. Мұндай шараларға мыналарды жатқызуға болады:

1) адвокаттар қолданатын ұтқыр және өзге де электрондық құрылғылардағы, оның ішінде жеке парольдерді пайдалану. Мысалы, кез келген электрондық құрылғыны оны пайдаланбаудың белгілі бір уақыт аралығында автоматты бұғаттауды орнату ұсынылады;

2) сенім білдірушіден алынған ақпаратты адвокаттық білім серверінде шифрланған түрде сақтау; мұндай ақпаратты жеке немесе жеткіліксіз қорғалған құрылғылардан уақтылы алып тастау;

3) интернет желісі арқылы сенім білдірушімен жалпы ереже бойынша тек шифрланған түрде, әсіресе электрондық поштаны пайдалану кезінде ақпарат алмасу (алу және жіберу).

Ұлттық заңнамада адвокаттың қорғаушыға уақтылы қол жеткізуі және адвокаттың онымен байланысының құпиялылығы, олардың заңнамалық кепілдіктері қамтамасыз етілуі тиіс.

Бұдан басқа, адвокаттың өзі интернет желісі арқылы алынатын және берілетін кез келген ақпаратты, оның ішінде хат алмасуды, құжаттарды және адвокаттық құпия мәнін құрайтын кез келген басқа ақпаратты барынша қорғауды қамтамасыз ету үшін барлық өзге де ақылға қонымды шараларды қабылдауға міндетті екенін ескеру қажет.

Сондай-ақ қазіргі заманғы технологиялардың даму қарқынын ескере отырып, адвокаттар ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін соңғы технологиялық мүмкіндіктерден хабардар болуы қажет, бұл тек құқықтану саласында ғана емес, цифрлық технологиялар саласында да үздіксіз оқытуды және біліктілікті арттыруды талап етеді.

Жалпы алғанда, цифрландыру жағдайында қылмыстық процестегі адвокаттық қызметтің кәсіби қауіпсіздігі оны құқықтық және техникалық тұрғыдан кешенді қамтамасыз етуді талап етеді. Бұл адвокаттың тәуелсіз қызметін сақтаудың және қылмыстық сот ісін жүргізуде әділ сот төрелігін қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады.

Қорытынды

Зерттеуді қорытындылай келе, цифрландыру адвокаттың кәсіби қызметіне елеулі әсер ететінін атап өткен жөн. Бұл әсер ең алдымен адвокаттың кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерімен тығыз байланысты. Цифрлық технологияларды қолдану адвокаттық қызметтің тиімділігін арттырғанымен, ақпараттық тәуекелдердің артуы және адвокаттық құпияның қорғалу деңгейіне қойылатын талаптардың күшеюі жаңа құқықтық тетіктерді қажет етеді. Бұл ақпараттың қолжетімділігіне оң өзгерістер енгізеді, жұмыстың тиімділігін арттырады және сенім білдірушілермен байланысты жақсартады.

Құқықтық саланың технологиялық жаңаруы адвокаттың дәстүрлі функцияларын сақтай отырып, оларды жаңа цифрлық құралдармен толықтыруды міндеттей береді.

Цифрлық технологиялар – электрондық құжат айналымы, онлайн сот процестері, автоматтандырылған құқықтық талдау жүйелері, big data және жасанды интеллект – адвокаттың жұмыс тиімділігін арттыруға, құқықтық қызмет көрсету сапасын жақсартуға және құқыққа қолжетімділікті кеңейтуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар цифрландыру жаңа қауіптерді де қалыптастырады, оның ішінде адвокаттық құпияның бұзылу тәуекелі, дербес деректердің қорғалмауы, киберқауіпсіздік мәселелері және адвокаттың кәсіби жауапкершілігінің күрделенуі бар. Осыған байланысты адвокаттық қызметті реттейтін заңнаманы жетілдіру, электрондық ордер жүйесін дамыту, ақпараттық қауіпсіздік стандарттарын енгізу және адвокаттардың цифрлық құзыреттілігін арттыру қажеттілігі туындайды.

Осы ретте, авторлар тарапынан адвокаттармен жасалған келісімге және оның қолданылу мерзіміне сәйкес адвокаттар ордерлерінің пайдаланылуына бақылау орнату және «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңның 33-бабына адвокаттық сауалды электронды түрде беру мүмкіндігіне қатысты түзетулер енгізілуі қажет деп санайды.

Осыған байланысты цифрлық ортада адвокаттың кәсіби қауіпсіздігін қамтамасыз ету тек ішкі корпоративтік ережелермен шектелмей, сонымен қатар ұлттық заңнаманы жетілдіруді, ақпараттық қауіпсіздік стандарттарын енгізуді және адвокаттардың цифрлық құзыреттілігін жүйелі түрде арттыруды талап етеді.

Зерттеу нәтижелері адвокатураны цифрландыру тек техникалық процесс емес, сонымен қатар құқықтық және этикалық реттеуді талап ететін кешенді құбылыс екенін дәлелдейді.

Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, ұсынылған шаралар адвокаттық қызметтің сапасын арттыруға, құқықтық көмектің тиімділігін күшейтуге және азаматтардың құқықтарын қорғаудың жаңа цифрлық тетіктерін дамытуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Жаңа Қазақстан – жаңа адвокатура» 2022–2025 жылдарға арналған қазақстандық адвокатураның даму тұжырымдамасы. URL: https://advokatura.kz/dokumenty/koncepcia-razvitia-advokatury (өтініш бе_ рілген күн: 15.03.2026)

2 Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592 (өтініш берілген күн: 15.03.2026)

3 Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 17 қарашадағы № 230-VIII ҚРЗ Жасанды интеллект туралы Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000230 (өтініш берілген күн: 15.03.2026)

4 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K25002025_1 (өтініш берілген күн: 15.03.2026)

5 United Nations: E-Government Development Index 2024. URL: https://gtmarket.ru/ratings/e-government-development-index (accessed: 20.03.2026)

6 Мергалиев А. Цифровая трансформация судебной системы: интервью председателя Верховного суда РК от 10 сентября 2025 года // Казахстанская правда. URL: https://kazpravda.kz/n/tsifrovaya-transformatsiya-sudebnoy-sistemy/ (дата обращения: 20.03.2026)

7 Қазақстан жасанды интеллектіні енгізуге дайындық бойынша Орталық Азия елдері арасында көш бастап тұр. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/maidd/press/news/details/1131135?lang=kk (өтініш берілген күн: 20.03.2026)

8 Казахстан вошел в топ-10 мира по цифровым госуслугам. URL: https://24.kz/ru/news/social/752173-kazakhstan-voshjol-v-top-10-mira-po-tsifrovym-gosuslugam (дата обращения: 20.03.2026)

9 Адвокаттық қызметте жасанды интеллектті пайдалану мәселелері бойынша республикалық адвокаттар алқасының ұстанымы, Республикалық адвокаттар алқасы, 2025 жылғы 15 қыркүйек. URL: https://advokatura.kz/pozicii/pozicia-respublikanskoj-kollegii-advokatov-po-voprosam-ispol-zovania-iskusstvennogo-intellekta-v-advokatskoj-deatel-nosti (өтініш берілген күн: 20.03.2026)

10 Dennis J., Hall N. Innovation and adaptation in advocacy organizations throughout the digital eras // Journal of Information Technology & Politics. 2020. Vol. 17. No. 2. P. 79–86.

11 Balogun J.A. Advocacy for research evidence in academic public policy development // African Journal of Reproductive Health. 2019. Vol. 23. No. 3. P. 9–18.

12 Caserta S. Digitalization of the legal field and the future of large law firms // Laws. 2020. Vol. 9. No. 2. Article 14. DOI: 10.3390/laws9020014.

13 McLean M.J., Madden S., Pressgrove G. Complexity theory as a new lens for digital social advocacy // Public Relations Review. September 2021. Vol. 47. Issue 3. 102056. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0363811121000485

14 Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамыздағы Конституциясы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берілген күн: 20.03.2026)

15 Aliyev A.J. Legal Principles of the Advocacy Activities in Azerbaijan and in the post-Soviet States: The Role of Digitalization and Technological Aspects // Futurity Economics&Law. 2023. Vol. 3. No. 4. P. 223–238.

16 Соловьёва Ю.И. Проблема обеспечения сохранения адвокатской тайны в условиях цифровизации // Евразийская адвокатура. – 2019. – № 6. – С. 51–55.

17 Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176 (өтініш берілген күн: 20.03.2026)

18 ABA Comm'n on Ethics 20/20, Revised Draft Resolutions for Comment Technology and Confi dentiality, Feb. 21, 2012. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/committees_commissions/aba-commission-on--ethics-20-20/ (accessed: 20.03.2026)

19 Standards for Safeguarding Customer Information, 16 C.F.R. section 314. 2012; OCR HIPAA Security and Privacy Rules, 45 C.F.R. section 164. 2012.

20 Верховный суд: суды республики обеспечили высокое качество отправления правосудия по итогам 2024 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38377788&pos=5;-116#pos=5;-116 (дата обращения: 20.03.2026)

REFERENCES

1 «Jaña Qazaqstan – jaña advokatura» 2022–2025 jyldarğa arnalğan qazaqstandyq advokaturanyñ damu tūjyrymdamasy. URL: https://advokatura.kz/dokumenty/koncepcia-razvitia-advokatury (ötınış berılgen kün: 15.03.2026) (In Kazakh)

2 Jasandy intelekttı damytudyñ 2024–2029 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2024 jylğy 24 şıldedegı № 592 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592 (ötınış berılgen kün: 15.03.2026) (In Kazakh)

3 Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylğy 17 qaraşadağy № 230-VIII QRZ Jasandy intelekt turaly Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2500000230 (ötınış berılgen kün: 15.03.2026) (In Kazakh)

4 Memleket basşysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ 2025 jylğy 8 qyrküiektegı «Jasandy intelekt däuırındegı Qazaqstan: özektı mäseleler jäne ony tübegeilı sifrlyq özgerıster arqyly şeşu» atty Qazaqstan halqyna Joldauy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K25002025_1 (ötınış berılgen kün: 15.03.2026) (In Kazakh)

5 United Nations: E-Government Development Index 2024. URL: https://gtmarket.ru/ratings/e-government-development-index (accessed: 20.03.2026) (In English)

6 Aslambek Mergaliev. (2025) Cifrovaja transformacija sudebnoj sistemy: interv'ju predsedatelja Verhovnogo suda RK ot 10 sentjabrja 2025 goda // Kazahstanskaja pravda. URL: https://kazpravda.kz/n/tsifrovaya-transformatsiya-sudebnoy-sistemy/ (data obrashhenija: 20.03.2026) (In Russian)

7 Qazaqstan jasandy intelektını engızuge daiyndyq boiynşa Ortalyq Azia elderı arasynda köş bastap tūr. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/maidd/press/news/details/1131135?lang=kk (ötınış berılgen kün: 20.03.2026) (In Kazakh)

8 Kazahstan voshel v top-10 mira po cifrovym gosuslugam. URL: https://24.kz/ru/news/social/752173-kazakhstan-voshjol-v-top-10-mira-po-tsifrovym-gosuslugam (data obrashhenija: 20.03.2026) (In Russian)

9 Advokattyq qyzmette jasandy intelekttı paidalanu mäseleleri boiynşa respublikalyq advokattar alqasynyñ ūstanymy, Respublikalyq advokattar alqasy, 2025 jylğy 15 qyrküiek. URL: https://advokatura.kz/pozicii/pozicia-respublikanskoj-kollegii-advokatov-po-voprosam-ispol-zovania-iskusstvennogo-intellekta-v advokatskoj-deatel-nosti (ötınış berılgen kün: 20.03.2026) (In Kazakh)

10 Dennis J., Hall N. (2020) Innovation and adaptation in advocacy organizations throughout the digital eras // Journal of Information Technology & Politics. Vol. 17. No. 2. P. 79–86. (In English)

11 Balogun J.A. (2019) Advocacy for research evidence in academic public policy development //African Journal of Reproductive Health. Vol. 23. No. 3. P. 9–18. (In English)

12 Caserta S. (2020) Digitalization of the legal field and the future of large law firms // Laws. Vol. 9. No. 2. Article 14. DOI: 10.3390/laws9020014. (In English)

13 McLean M.J., Madden S., Pressgrove G. (2021) Complexity theory as a new lens for digital social advocacy // Public Relations Review. Vol. 47. Issue 3. 102056. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0363811121000485 (In English)

14 Qazaqstan Respublikasynyñ 1995 jyly 30 tamyzdağy Konstitusiasy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (ötınış berılgen kün: 20.03.2026) (In Kazakh)

15 Aliyev A.J. (2023) Legal Principles of the Advocacy Activities in Azerbaijan and in the post-Soviet States: The Role of Digitalization and Technological Aspects // Futurity Economics&Law. Vol. 3. No. 4. P. 223–238. (In English)

16 Solov'jova Ju.I. (2019) Problema obespechenija sohranenija advokatskoj tajny v uslovijah cifrovizacii // Evrazijskaja advokatura. No. 6. P. 51–55. (In Russian)

17 Qazaqstan Respublikasynyñ «Advokattyq qyzmet jäne zañ kömegı turaly» 2018 jylğy 5 şıldedegı № 176-VI QRZ Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176 (ötınış berılgen kün: 20.03.2026) (In Kazakh)

18 ABA Comm'n on Ethics 20/20, Revised Draft Resolutions for Comment Technology and Confi dentiality, Feb. 21, 2012. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/committees_commissions/aba-commission-on--ethics-20-20/ (accessed: 20.03.2026) (In English)

19 Standards for Safeguarding Customer Information, 16 C.F.R. section 314. 2012; OCR HIPAA Security and Privacy Rules, 45 C.F.R. section 164. 2012. (In English)

20 Verhovnyj sud: sudy respubliki obespechili vysokoe kachestvo otpravlenija pravosudija po itogam 2024 goda. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38377788&pos=5;-116#pos=5;-116 (data obrashhenija: 20.03.2026) (In Russian)

ИЗТУРҒАНОВА Г.Қ.,*[1]
докторант.
*e-mail: 24250993@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0007-0170-5079
АЛДАБЕРГЕНОВА Н.А.,[1]
к.ю.н., доцент,
профессор-исследователь.
e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-7384-3664
ТОЙЛЫБЕКОВА Э.О.,[2]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: elmira-01-1981@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-9301-9626
КАСЫМБЕК А.О.,[3]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: aliyakas@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7169-874X
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Кызылординский университет
им. Қорқыт Ата,
г. Кызылорда, Казахстан
[3]Международный казахско-турецкий
университет им. Х.А. Ясави,
г. Туркестан, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В условиях цифровизации уголовного судопроизводства обеспечение профессиональной безопасности стороны защиты становится одной из актуальных проблем современной юридической науки. Ведение

уголовного процесса в электронном формате ускорило осуществление адвокатской деятельности, однако одновременно подвергло адвокатов новым видам профессиональных рисков и киберугроз. Цель исследования – выявить правовые и организационные механизмы обеспечения профессиональной безопасности адвокатской деятельности при использовании информационной системы «Е-Заң көмегі» и в процессе электронного взаимодействия с органами уголовного преследования. Авторы содержательно рассматривают вопросы сохранения адвокатской тайны на стадиях досудебного расследования и судебного разбирательства, защиты персональных данных подозреваемых и обвиняемых, а также обеспечения информационной безопасности при работе с электронными доказательствами. В этой части обосновывается необходимость формирования стандартов безопасности цифрового взаимодействия между участвующими в уголовном процессе правоохранительными органами и адвокатурой. В ходе исследования доказана важность совершенствования системы электронных ордеров по уголовным делам, повышения безопасности обработки адвокатских запросов в цифровом формате, а также развития киберграмотности и цифровых навыков защитников. Значимость исследования определяется предложениями, направленными на устранение юридических противоречий, возникающих при использовании электронных средств в уголовном процессе, а также на предотвращение внешнего вмешательства в профессиональную деятельность адвоката. По результатам исследования предлагается разработка единых методических рекомендаций по безопасному использованию электронных средств адвокатами, утверждение технических мер защиты конфиденциальности между адвокатом и лицом, находящимся под его защитой, а также усиление контроля за использованием электронных ордеров.

Ключевые слова: цифровизация адвокатской деятельности, информатизация адвокатской деятельности, систематизация адвокатской деятельности, ускорение адвокатской деятельности, киберграмотность адвокатов, соблюдение адвокатской тайны.

IZTURGANOVA G.K.,*[1]
PhD student.
*e-mail: 24250993@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0007-0170-5079
ALDABERGENOVA N.A.,[1]
c.l.s., associate professor,
research professor.
e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-7384-3664
TOILYBEKOVA E.O.,[2]
PhD, associate professor.
e-mail: elmira-01-1981@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-9301-9626
KASSYMBEK A.O.,[3]
PhD, associate professor.
e-mail: aliyakas@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-7169-874X
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Korkyt Ata Kyzylorda University,
Kyzylorda, Kazakhstan
[3]Akhmet Yasawi University,
Turkestan, Kazakhstan

THE PROBLEMS OF ENSURING THE PROFESSIONAL SAFETY OF ADVOCACY IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract

In the context of the digitalization of criminal proceedings, ensuring the professional security of the defense has become an important issue in contemporary legal scholarship. While the transition to electronic criminal procedure has enhanced the efficiency of legal practice, it has also exposed defense attorneys to new professional risks and cybersecurity threats. This study aims to identify legal and organizational mechanisms for ensuring the professional security of lawyers when using the "E-Zan Komegi" information system and engaging in electronic interaction with criminal justice authorities. Particular attention is paid to the protection of attorney-client privilege during pre-trial

investigation and court proceedings, the safeguarding of personal data of suspects and defendants, and information security in handling electronic evidence. The article substantiates the need to develop security standards for digital interaction between law enforcement agencies and the legal profession. The findings demonstrate the importance of improving the electronic warrant system in criminal cases, enhancing the security of digital attorney requests, and strengthening lawyers' cyber literacy and digital competencies. The study proposes the development of unified guidelines for the secure use of digital technologies by lawyers, the introduction of technical measures to protect confidential lawyer-client communications, and stronger oversight of electronic warrant procedures.

Keywords: digitalization of lawyer's activity, informatization of lawyer's activity, systematization of lawyer's activity, acceleration of lawyer's activity, cyber literacy of lawyers, observance of lawyer's secrecy.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 14.04.2025

МРНТИ 10.27.65
УДК 343.851.5
JEL K15

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-354-361

ТОМАНОВА Н.М.,*[1]
к.ф.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: n.tomanova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-1730-6150
ЖАППАР К.З.,[1]
к.ф.н., профессор-исследователь.
e-mail: k.zhappar@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8655-7675
БУЗЕЛО А.С.,[1]
к.ф.н., профессор.
e-mail: a.buzelo@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-5457-1237
АЛДАБЕРГЕНҚЫЗЫ Л.,[1]
магистр переводч.дела, сениор-лектор.
e-mail: l.aldabergenkyzy@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-3895-2085
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

РЕЧЕВАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ В ПУБЛИЧНЫХ ВЫСТУПЛЕНИЯХ: МЕТОДИКА ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ СПОРНЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация

В статье, посвященной исследованию речевой манипуляции в медиатекстах, рассматриваются методические подходы к ее выявлению в практике судебной лингвистической экспертизы, а также уточняются теоретические основания анализа манипулятивного воздействия. Актуальностью исследования является усиление конфликтного потенциала публичной коммуникации, которое требует от специалиста лингвистически обоснованного и контекстуально чувствительного толкования спорных высказываний, влияющих на общественное мнение и репутацию социальных субъектов. В статье представлен критический анализ отечественных и зарубежных подходов к изучению манипулятивного дискурса, выявляются их методологические ограничения и противоречия, обосновывается необходимость интеграции семантического, прагмалингвистического и дискурсивного анализа. В работе на примере публичного видеообращения исследуются механизмы речевого воздействия и условия их реализации. Предложенная авторами система критериев позволяет квалифицировать манипулятивные высказывания через их семантическую структуру и коммуникативную направленность. Практическая ценность исследования заключается в возможности использования его выводов в судебной лингвистике для оценки спорных материалов.

Ключевые слова: речевая манипуляция, судебная лингвистика, манипулятивный дискурс, публичная коммуникация, оценочные высказывания, коммуникативное воздействие.

Введение

Сегодня общественное мнение все чаще формируется через манипулятивные стратегии. Такая ситуация происходит на фоне роста конфликтности в медиаполе и усиления прямого речевого давления на аудиторию. В цифровой среде, где любое высказывание распространяется мгновенно и может иметь серьезные социальные последствия, возрастает роль лингвистической экспертизы: только она может дать обоснованную оценку спорным текстам, которые влияют на мнение общества и правовую оценку действий автора.

Несмотря на значительное количество работ по речевым манипуляциям, специалистам в области судебной лингвистики все еще трудно объединить теорию с юридической практикой.

В частности, неразработанным остается вопрос, как именно устные манипуляции трансформируются в категорию доказательной базы (например, при установлении факта унижения чести и достоинства или скрытого принуждения). Поэтому сегодня нужны модели анализа, которые оценивают не только сами слова, но и контекст, намерения автора и реальную реакцию аудитории.

Объектом настоящего исследования выступают устные публичные высказывания, зафиксированные в виде видеозаписей и транскрибированные для последующего анализа. Предмет исследования составляет совокупность языковых и дискурсивных механизмов, обеспечивающих реализацию манипулятивного воздействия в спорных коммуникативных ситуациях, а также их интерпретация в рамках судебной лингвистической экспертизы.

Цель работы – предложить методический алгоритм для анализа речевых манипуляций в публичной сфере. Основное внимание уделяется тому, как лингвистическая форма высказывания взаимодействует с его прагматической целью и более широким контекстом, это позволяет перейти от простого описания приемов к их обоснованной экспертной квалификации.

В ходе исследования были поставлены следующие задачи: 1) систематизировать теоретические подходы к изучению речевой манипуляции; 2) выявить ключевые языковые и дискурсивные индикаторы манипулятивного воздействия; 3) определить специфику устной речи как объекта судебной лингвистической экспертизы; 4) разработать критерии экспертной интерпретации манипулятивных высказываний; 5) апробировать предложенный подход на материале конкретного кейса.

В этой связи в работе предпринимается попытка уточнения и систематизации подходов к выявлению речевой манипуляции в устных публичных высказываниях. Предлагаемый методический подход основан на интеграции семантического, прагмалингвистического и дискурсивного анализа и ориентирован на более точную интерпретацию спорных текстов в практике судебной лингвистической экспертизы.

Материалы и методы

Материалом исследования послужили тексты публичных выступлений, а также научные работы в области прагмалингвистики и судебной лингвистики.

В работе использованы следующие методы:

- структурно-семантический анализ;
- функционально-прагматический анализ;
- дискурсивный анализ.

Методологическая база соответствует современным подходам судебной лингвистики, согласно которым анализ высказывания должен включать обязательную реконструкцию коммуникативной ситуации.

Результаты и обсуждение

Речевая манипуляция традиционно рассматривается в рамках междисциплинарного поля, где объединены лингвистика, психолингвистика и теория коммуникации. В современных исследованиях (Е.Н. Кукушкина, О.Н. Быкова, В.И. Карасик, Е.Л. Доценко, С.Г. Кара-Мурза, Г.А. Копнина и др.) манипуляция определяется как скрытое воздействие, направленное на попытку сформировать у человека нужные установки так, чтобы он сам этого не заметил и верил в свободу своего выбора [1, 3, 5, 6, 7]. Во многих исследованиях выделен общий набор признаков: имплицитность, апелляция к эмоциям, опора на стереотипы и асимметрия коммуникативных позиций.

Зарубежная школа, особенно в лице Т. ван Дейка (van Dijk, 2006) и Н. Фэркло (Fairclough, 1995), смотрит на проблему чуть шире – через призму власти и контроля. У ван Дейка, например, манипуляция – это прежде всего управление познанием: если ты контролируешь информацию, ты контролируешь то, как люди понимают мир. Фэркло идет еще дальше, считая такие стратегии инструментом для «узаконивания» нужной версии реальности. Получается, что манипуляция – это не просто лингвистический фокус, а серьезный инструмент социального влияния.

Но в то же время анализ научной литературы показывает, что как в отечественных, так и в зарубежных исследованиях сохраняется одна проблема – преобладание описательного подхода к изучению отдельных языковых приемов манипуляции. Такая фрагментарность не может в полной мере объяснить механизмы формирования воздействующего эффекта, так как не принимает во внимание взаимодействие языковых единиц в структуре дискурса и их роль в достижении коммуникативной стратегии.

К тому же чисто лингвистические критерии часто не соотносятся с юридическими. Для судебного эксперта главный вопрос – как отличить факт от мнения. И именно здесь манипуляторы расставляют ловушки, выдавая свои оценки за голые факты.

Особые трудности возникают также при анализе устной публичной речи, для которой характерны спонтанность, эмоциональность и разнообразие форм. Хотя эти особенности описаны в научной литературе, но в экспертной практике они до сих пор остаются «серой зоной». Так например, мы все еще не до конца понимаем, как соотнести намерения человека с тем реальным эффектом, который его слова производят на широкую аудиторию.

Все перечисленные моменты ставят вопрос о необходимости перехода от описательных к более комплексным аналитическим подходам, которые учитывают взаимодействие языковых, дискурсивных и коммуникативных факторов. В настоящем исследовании предлагается рассматривать речевую манипуляцию как результат комплексной организации высказывания, в которой значение формируется на пересечении семантического содержания, прагматической интенции и дискурсивного контекста. Такой подход позволит обеспечить более точную и обоснованную интерпретацию спорных текстов в практике судебной лингвистической экспертизы.

Разграничение типов высказываний как основа лингвистической экспертизы

Современные подходы к судебно-лингвистическому анализу предполагают различение высказываний в зависимости от их речевого статуса. Как отмечает Е.Н. Кукушкина, в рамках экспертизы принципиально важно разграничивать утверждения о фактах, оценочные суждения, предположения и речевые акты побуждения [1, с. 132]. Утверждения о фактах подлежат проверке на соответствие действительности, тогда как оценочные суждения, согласно правовой доктрине, защищаются правом на свободу выражения мнения при условии отсутствия заведомо ложной информации. Вместе с тем, как подчеркивает исследователь, наибольшую сложность представляет именно форма выражения оценки: если маркеры субъективности отсутствуют, мнение может восприниматься как сообщение о факте [1, с. 134]. Это приводит к формированию эффекта фактологичности при изначально оценочном характере высказывания.

В данном контексте особое значение приобретают речевые тактики, обеспечивающие воздействие на адресата и выводящие высказывание за пределы частного мнения. Среди ключевых тактик выделяется использование дискредитирующей лексики: слов с негативной окраской, вызывающих у аудитории тревогу. Такие выражения, как «высасывают бюджет» или «бесполезный проект», подменяют объективный анализ эмоциональным давлением.

Параллельно применяется ложная коллективная апелляция («общество не понимает», «все обеспокоены»). Без опоры на факты такие фразы имитируют всеобщее согласие, манипулируя восприятием слушателя. Завершает воздействие гиперболизация: искусственная привязка объекта к социально значимым угрозам (наркомании, преступности). Даже при отсутствии логической связи такие ассоциации создают у адресата ощущение реальной опасности.

Важную роль также играют ирония, сарказм и семантические инверсии, позволяющие формировать скрытые обвинения без их прямого выражения. Использование маркеров вроде «якобы», «красивая упаковка», «прикрываются грамотами» создает двусмысленность и снижает доверие к объекту.

Манипулятивный характер имеет и дискурсивная структура высказывания. Обычно используется следующая последовательность: сначала сообщается факт, затем дается его интерпретация, после чего следует эмоциональная реакция и, наконец, побуждение к действию. Такая структура постепенно усиливает воздействие и формирует у адресата нужное понимание ситуации.

Структуру дискурса организует тактика референциальной связности, реализуемая через противопоставление «мы» и «они», которая также усиливает эмоциональную поляризацию аудитории.

В совокупности перечисленные манипулятивные приемы и тактики формируют устойчивый негативный образ объекта и оправдывают призывы к его дискредитации.

Для выявления манипулятивных стратегий в судебной лингвистике рекомендуется использовать комплекс методов, разработанных в рамках прагмалингвистики и дискурсивного анализа [2, с. 118]. Их применение позволяет анализировать не отдельные языковые элементы, а высказывание в целом – с учетом его воздействия на адресата.

Один из основных признаков манипуляции – нарушение информационного баланса. Оно проявляется в том, что информация подается односторонне, без учета альтернативных точек зрения. В результате адресат получает ограниченную картину и в меньшей степени способен к самостоятельной оценке.

Другим признаком является представление субъективного мнения как факта. Например, высказывания типа «все обеспокоены» или «никто не поддерживает» создают впечатление, что речь идет об общепринятой позиции, хотя это может быть не так.

С этим связано использование неопределенных обозначений («они», «некоторые», «многие»). Такие формулировки размывают источник информации, снимают ответственность с говорящего и одновременно расширяют круг тех, к кому относится утверждение.

Также применяется перенос ответственности на абстрактные структуры («власти», «система»). Это позволяет высказывать обвинения без указания конкретных лиц.

Еще один прием – противопоставление внешнего образа и «скрытой» сущности объекта. Он реализуется через иронию и намеки и формирует недоверие к объекту.

Важно учитывать, что все эти признаки можно правильно оценить только в контексте: с учетом того, кто говорит, кому адресовано высказывание, с какой целью и в каком жанре [2, с. 120].

В целом анализ языковых средств, структуры высказывания и коммуникативной ситуации позволяет выявить признаки информационного давления, искажения информации и порочащих утверждений.

Эффективность предложенных методов особенно высока при работе с устной речью. Особенности таких высказываний – спонтанность и эмоциональность – не только усиливают давление на слушателя, но и затрудняют однозначную трактовку текста. Зачастую эти высказывания строятся по схеме «описание – интерпретация – требование», что стирает грань между фактом и призывом к действию.

Погрешности в живой речи (повторы, фрагментарность) парадоксальным образом повышают доверие аудитории и снижает порог критического восприятия. Именно поэтому лингвистическая экспертиза в данном случае требует комплексного подхода, охватывающего семантику, прагматику и контекст высказывания в их связи с репутационными рисками.

Таким образом, устная форма речи выступает не только способом передачи информации, но и фактором, усиливающим воздействие и допускающим множественность интерпретаций. А значит, ее анализ не ограничивается текстом, требует и учета широкого коммуникативного контекста. В частности, при анализе данного спорного видеообращения необходимо учитывать эмоциональный фон, апелляции к страхам аудитории, использование неопределенных формулировок и представление оценок в форме фактов. Совокупность этих характеристик позволяет рассматривать высказывания как манипулятивные конструкции.

Анализ манипулятивных стратегий в публичном видеообращении

Приведенный выше теоретический обзор методик лингвистической экспертизы и особенностей анализа устной речи находит убедительное подтверждение в материале реального кейса – публичного обращения жительницы Турксибского района, опубликованного в видеоформате, с критикой деятельности общественного фонда «Реванш». Проанализируем конкретные фрагменты обращения в соответствии с обозначенными подходами.

1. Эмоциональная лексика и апелляция к страху

«Все в шоке, что по соседству такие лица проживают... это небезопасно… дети выходят со школы в 7:30…»

В этом отрывке мы отчетливо видим, как автор переходит от обычного описания фактов к нагнетанию тревоги. Повтор лексемы «в шоке», а также заострение внимания на «детях» и «небезопасности» способствуют нагнетанию тревоги. Это типичный прием для конфликтного дис-

курса: здесь цель уже не в том, чтобы что-то рассказать или объяснить, а в том, чтобы выбить почву у читателя из-под ног. Автор планомерно создает «образ врага», заставляя аудиторию нервничать и искать виноватых.

2. Апелляция к «голосу народа» без верифицируемых данных

«Мы обеспокоены... мы, многодетные матери, жители Турксиба...»

Интересно работает и местоимение «мы». Когда автор прикрывается фразами вроде «мы, многодетные матери» или «мы, жители района», он создает иллюзию, будто с ним согласны абсолютно все. Это своего рода манипуляция большинством: автор присваивает себе право говорить от лица «народа», превращая обычный спор в эмоциональный шантаж. Оппоненту в такой ситуации психологически сложно возражать, ведь он как бы идет против целой группы людей, а не против одного человека.

3. Референциальная неясность

«Они красиво упаковали свою деятельность», «они выбили себе проект», «они сидят и высасывают средства».

А вот когда нужно бросить обвинение, автор, наоборот, уходит от конкретики и использует слово «они». Фразы вроде «они высасывают средства» бьют в цель, но при этом остаются максимально туманными. Это очень удобная и, прямо скажем, хитрая стратегия: она позволяет очернить оппонентов и настроить против них толпу, но при этом формально не дает повода для судебного иска, так как конкретные имена не названы.

4. Контраст между «оберткой» и реальностью

«Под красивым названием ‘Жаңа Өмір’ скрывается реальная угроза», «на самом деле они никакой пользы не несут».

Фразы вроде «под красивым названием скрывается угроза» или «на самом деле никакой пользы нет» работают на резком противопоставлении. Автор намеренно создает разрыв между позитивным имиджем проекта и его якобы опасным внутренним содержанием. Это создает эффект «разоблачения», типичный для деструктивных споров: слушателю внушают, что его обманывают, и под маской благополучия скрывается нечто подозрительное. Такая ирония помогает автору быстро обесценить объект и лишить его доверия аудитории.

5. Переход от описания к открытому требованию

После того как почва была подготовлена серией обвинений, автор переходит к прямым ультиматумам: «Мы требуем закрыть, «будем писать в полицию», «не доводите до крайностей». И заново в этот момент в тексте происходит ключевой сдвиг. Если в начале речь шла об информации или личных чувствах, то теперь она превращается в инструмент прямого давления на власть. Для лингвистической экспертизы это принципиальный момент, так как информативная функция высказывания окончательно уступает место побудительной.

Итак, анализ этого видеообращения показывает, что перед нами не просто стихийная жалоба, а выстроенная стратегия влияния, полностью соответствующая научным признакам манипуляции. На основе этого материала можно выделить ключевые маркеры, на которые стоит опираться эксперту. Прежде всего, это подмена понятий, когда личное оценочное мнение подается как неоспоримый факт, а любые утверждения сопровождаются туманными ссылками на «они» или «кто-то там», чтобы избежать конкретики.

Ситуация усугубляется апелляцией к «голосу народа», который невозможно проверить, и намеренным раздуванием масштабов угрозы ради эмоционального отклика. Вся речь строится по четкой цепочке: сначала дается якобы объективный факт, затем – его жесткая авторская трактовка, которая неизбежно приводит к агрессивному призыву или требованию. Когда такие приемы накладываются друг на друга, возникает кумулятивный эффект: у аудитории формируется стойкий негативный образ объекта, а способность критически оценивать услышанное снижается. Совокупность этих признаков и позволяет квалифицировать текст как манипулятивный, требующий детального разбора в рамках судебной экспертизы.

Заключение

Проведенный анализ текста видеообращения подтвердил системное использование приемов, характерных для манипулятивного дискурса. Исследование показало, что такая манипу-

ляция – это сложная практика, где лексика, интонация и структура текста работают в тесной связке для формирования у адресата определенной модели восприятия (чтобы навязать слушателю нужную интерпретацию событий).

В ходе анализа выявлен комплекс стратегий, обладающих мощным воздействующим потенциалом: фактуализация оценочных суждений и апелляция к неопределенному коллективному субъекту. Эти приемы дополняются использованием эмоционально нагруженной лексики и намеренным искажением референциальной структуры, когда обобщенное «они» подменяет конкретных участников событий. Логика таких высказываний обычно строится на постепенной эскалации – от описания фактов к их интерпретации и конечному побуждению. При этом ключевое значение имеет кумулятивный эффект: совокупность отдельных речевых приемов формирует устойчивый негативный образ объекта, постепенно снижая критичность его оценки аудиторией.

С позиций судебной лингвистики принципиально важно, что подобные манипулятивные конструкции не обязательно содержат прямую ложь. Но за счет специфической языковой формы и контекстуального давления они приобретают выраженный дискредитирующий характер. Это особенно проявляется в ситуациях, когда субъективные оценки подаются как объективные факты, что неизбежно повышает риски причинения репутационного ущерба. Ситуация осложняется самой устной формой выступления, где интонационная вариативность и спонтанность размывают границы между информированием и призывом, требуя от эксперта предельно точной интерпретации всех уровней коммуникации.

Предложенный методический подход позволяет системно выявлять признаки манипуляции и обоснованно интерпретировать их в рамках экспертизы. Это помогает четко отделить допустимую критику от намеренного давления и действий, наносящих вред репутации. Дальнейшие исследования в этом направлении могут быть связаны с расширением эмпирической базы и поиском новых критериев оценки манипулятивного влияния, что в свою очередь должно существенно повысить достоверность лингвистических экспертиз в современной информационной среде.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кукушкина О.В. Негативная информация: утверждение о факте или выражение мнения? // Теория и практика судебной экспертизы. – 2016. – № 3(43). – С. 132–146.

2 Кукушкина О.В. Методы анализа, применяемые в судебной лингвистической экспертизе // Теория и практика судебной экспертизы. – 2016. – № 1(41). – С. 118–126.

3 Быкова О.Н. К вопросу о языковой манипуляции в средствах массовой информации // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. Вып. 6. – Красноярск-Ачинск, 1998. – С. 18–22.

4 Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М.: ЧеРо: Изд-во МГУ, 2000. – 344 с.

5 Карасик В.И. Язык социального статуса: социолингвистический, прагмалингвистический и лингвосемантический аспекты. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.

6 Копнина Г.А. Этическая норма и проблемы речевого манипулирования // Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы: материалы Междунар. науч. конф. – М., 2003. – С. 252–254.

7 Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2005. – 832 с.

8 Van Dijk T.A. Discourse and manipulation // Discourse & Society. 2006. Vol. 17. No. 3. P. 359–383.

9 Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman, 1995. 265 p.

10 Карасик В.И. Структура институционального дискурса // Проблемы речевой коммуникации: межвуз. сб. науч. тр. Вып. 1. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2000. – С. 25–33.

REFERENCES

1 Kukushkina O.V. (2016) Negativnaja informacija: utverzhdenie o fakte ili vyrazhenie mnenija? // Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy. No. 3 (43). P. 132–146. (In Russian)

2 Kukushkina O.V. (2016) Metody analiza, primenjaemye v sudebnoj lingvisticheskoj jekspertize // Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy. No.1 (41). P. 118–126. (In Russian)

3 Bykova O.N. (1998) K voprosu o jazykovoj manipuljacii v sredstvah massovoj informacii // Teoreticheskie i prikladnye aspekty rechevogo obshhenija. Vyp.6. Krasnojarsk-Achinsk. P. 18–22. (In Russian)

4 Docenko E.L. (2000) Psihologija manipuljacii: fenomeny, mehanizmy i zashhita. M.: CheRo: Izd-vo MGU. 344 p. (In Russian)

5 Karasik V.I. (2002) Jazyk social'nogo statusa: sociolingvisticheskij, pragmalingvisticheskij i lingvosemanticheskij aspekty. M.: Gnozis. 333 p. (In Russian)

6 Kopnina G.A. (2003) Jeticheskaja norma i problemy rechevogo manipulirovanija // Rusistika na poroge XXI veka: problemy i perspektivy: materialy Mezhdunar. nauch. konf. M. P. 252–254. (In Russian)

7 Kara-Murza S.G. (2005). Manipuljacija soznaniem. M.: Jeksmo. 832 p. (In Russian)

8 Van Dijk T.A. (2006) Discourse and manipulation // Discourse & Society. Vol. 17. No. 3. P. 359–383. (In English)

9 Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman, 1995. 265 p. (In English)

10 Karasik V.I. (2000) Struktura institucional'nogo diskursa // Problemy rechevoj kommunikacii: mezhvuz. sb. nauch. tr. Vyp. 1. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta. P. 25–33. (In Russian)

ТОМАНОВА Н.М.,*[1]
ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: n.tomanova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-1730-6150
ЖАППАР Қ.З.,[1]
ф.ғ.к., профессор-зерттеуші.
e-mail: k.zhappar@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8655-7675
БУЗЕЛО А.С.,[1]
ф.ғ.к., профессор.
e-mail: a.buzelo@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-5457-1237
АЛДАБЕРГЕНҚЫЗЫ Л.,[1]
аударма ісі магистрі, сениор-лектор.
e-mail: l.aldabergenkyzy@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-3895-2085
[1]«Туран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан

КӨПШІЛІК АЛДЫНДА СӨЗ СӨЙЛЕУДЕГІ ТІЛДІК МАНИПУЛЯЦИЯ: ДАУЛЫ МӘТІНДЕРДІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САРАПТАМА ӘДІСТЕМЕС

Аңдатпа

Мақала медиамәтіндердегі сөйлеу манипуляциясын зерттеуге арналған және оны сот-лингвистикалық сараптама тәжірибесінде анықтаудың әдістемелік тәсілдері қарастырылады, сондай-ақ манипулятивтік ықпалды талдаудың теориялық негіздері нақтыланады. Зерттеудің өзектілігі қоғамдық коммуникацияның конфликтілік әлеуетінің артуымен байланысты, бұл маманнан қоғамдық пікір мен әлеуметтік субъектілердің беделіне әсер ететін даулы пікірлерді лингвистикалық тұрғыдан негізделген әрі контекстке сезімтал түрде түсіндіруді талап етеді. Мақалада манипулятивтік дискурсты зерттеудің отандық және шетелдік тәсілдеріне сыни талдау жасалып, олардың әдіснамалық шектеулері мен қайшылықтары анықталады, сондай-ақ семантикалық, прагмалингвистикалық және дискурстық талдауды интеграциялау қажеттілігі негізделеді. Қоғамдық бейнеүндеу материалы негізінде олардың қызмет етуінің прагматикалық шарттарын ескере отырып, тілдік және коммуникативтік ықпал ету тетіктеріне кешенді зерттеу жүргізіледі. Авторлар манипулятивтік пікірлерді сараптамалық тұрғыдан бағалау критерийлерінің жүйесін олардың семантикалық құрылымы, коммуникативтік бағыттылығы және контекстуалдық параметрлері негізінде ұсынады. Зерттеу нәтижелері даулы мәтіндерді бағалау кезінде, сондай-ақ фактілік және бағалауыш ақпаратты ажыратуда сот-лингвистикалық сараптама тәжірибесінде қолданылуы мүмкін.

Тірек сөздер: сөйлеу манипуляциясы, сот лингвистикасы, манипулятивті дискурс, қоғамдық коммуникация, бағалау айтылымдары, коммуникативтік ықпал.

TOMANOVA N.M.,*[1]
c.ph.s., associate professor.
*e-mail: n.tomanova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0004-1730-6150
ZHAPPAR K.Z.,[1]
c.ph.s., research professor.
e-mail: k.zhappar@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8655-7675
BUZELO A.S.,[1]
c.ph.s,, professor.
e-mail: a.buzelo@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-5457-1237
ALDABERGENKYZY L.,[1]
master in transl. studies, senior lecturer.
e-mail: l.aldabergenkyzy@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-3895-2085
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan

SPEECH MANIPULATION IN PUBLIC SPEECHES: A METHODOLOGY FOR THE LINGUISTIC EXPERT ANALYSIS OF DISPUTED TEXTS

Abstract

This article examines speech manipulation within media texts and provides a structured framework for its identification in forensic linguistic practice. The study addresses the rising conflict potential in modern public communication, which demands more precise, context-sensitive tools to interpret controversial statements that impact public opinion and social reputation. A critical review of both domestic and international research highlights existing methodological gaps and underscores the importance of an integrated approach – one that combines semantic, pragmalinguistic, and discourse analysis. Using a public video address as a case study, the research demonstrates how specific linguistic mechanisms of influence operate under real-world pragmatic conditions. The study establishes a systematic set of criteria to help experts qualify manipulative speech by analyzing its semantic structure, intent, and context. These findings offer practical utility for forensic linguistic expertise, particularly when distinguishing between verifiable factual claims and subjective value judgments in legal disputes.

Keywords: speech manipulation, forensic linguistics, manipulative discourse, public communication, evaluative statements, communicative influence.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.04.2026

МРНТИ: 10.77.51
УДК 343.825
JEL K14, K38, I38

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-362-371

КУЛМУХАНБЕТОВА Б.А.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail: bkulmukhanbetova@gmail.com
ORCID ID:0000-0001-9852-458X
АНУАРОВА К.А.,*[1]
докторант.
*e-mail: anuarovakazyna2025@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-8775-5519
[1]Академия управления МВД,
г. Астана, Казахстан

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И ПОНЯТИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ОСУЖДЕННЫМИ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ

Аннотация

Статья посвящена комплексному исследованию правовой природы и содержания понятия «воспитательная работа» с осужденными к лишению свободы как одного из ключевых институтов уголовно-исполнительного права. Актуальность темы обусловлена отсутствием в законодательстве Республики Казахстан нормативно закрепленных определений понятий «воспитательная работа» и «воспитательное воздействие», что приводит к неоднозначности их научного толкования и затрудняет правоприменительную практику. Цель исследования заключается в анализе уголовно-исполнительного законодательства и научной литературы для определения содержания, соотношения и правовой природы указанных понятий. Основная идея работы состоит в том, что эффективность воспитательной работы должна определяться не формальным использованием мер воздействия, а их содержательной и целенаправленной реализацией в процессе исправления осужденных. Методологическую основу исследования составляют формально-юридический, системный и сравнительно-правовой методы. В результате исследования обоснована необходимость нормативного закрепления рассматриваемых понятий и предложен авторский подход к определению содержания воспитательной работы. Научная значимость заключается в развитии теоретических основ уголовно-исполнительного права, а практическая – в возможности использования выводов при совершенствовании законодательства и деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы, а также в развитии механизмов ресоциализации осужденных.

Ключевые слова: воспитательная работа, воспитательное воздействие, осужденные, исправительные учреждения, уголовно-исполнительная система, ресоциализация, правовая природа.

Введение

Уголовно-исполнительное законодательство Республики Казахстан детально регламентирует направления, порядок, организационные основы и особенности воспитательной работы с различными категориями осужденных к лишению свободы. Однако законодатель не дает определения понятия «воспитательная работа», равно как и не раскрывает содержание смежного термина «воспитательное воздействие». Оба термина используются параллельно, но при этом законодатель не обозначает ни различия между ними, ни критерии их разграничения, что создает правовую неопределенность. Данный пробел вызывает неоднозначное их толкование в научно-правовой литературе и правоприменительной практике.

Учитывая ключевую роль воспитательной работы в качестве основного средства исправления осужденных, объективно важной представляется необходимость научного анализа соотношения рассматриваемых терминов.

Актуальность проблемы усиливается в свете стратегических задач, обозначенных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 г. [1]. Развитие института ресоциализации осужденных определено как приоритет, а действующая система признана неэффективной, что требует пересмотра подходов с учетом международного опыта. Таким образом,

терминологическая ясность в вопросах воспитательной работы и воздействия становится не только теоретической, но и практической необходимостью для реформирования уголовно-исполнительной системы.

При системном толковании УИК Республики Казахстан «воспитательное воздействие» выступает в качестве обобщающей категории, охватывающей весь комплекс мер по ресоциализации, включая собственно воспитательную работу, психологическую помощь и образование. Иными словами, воспитательная работа − это одна из форм воздействия. Однако в ведомственных Правилах, непосредственно регламентирующих правоприменительную практику, эта логическая иерархия подменяется механическим перечислением. Термины «воспитательное воздействие» и «воспитательная работа» поставлены в один смысловой ряд, как если бы они обозначали разные виды деятельности.

Это не просто терминологическая неточность, а содержательное противоречие, которое ставит правоприменителя перед дилеммой: руководствоваться общей системой кодекса или конкретным перечнем подзаконного акта. Данная коллизия делает невозможным единообразное понимание объема и содержания основных средств исправления осужденных.

Материалы и методы

Методологической основой исследования является диалектический метод, который применялся при изучении правовой природы и содержания категорий «воспитательная работа» и «воспитательное воздействие»

С использованием исторического метода были рассмотрены предпосылки формирования данных понятий и эволюция их понимания в уголовно-исполнительной теории и практике. Применение методов анализа и синтеза позволило выявить содержание, определить взаимосвязь и разграничить их значение в процессе исправления осужденных и их возвращения к полноценной жизни в обществе после отбытия наказания.

Логико-семантический метод использовался для определения сути и смысла взаимодействия общественности с институтами исполнения приговоров относительно осуществления общественного влияния на исправление и воспитательную работу.

Сравнительно-правовой метод был использован при исследовании иностранного опыта реализации процесса воспитательной работы с осужденными и возможности его применения в национальном законодательстве. Герменевтический метод использовался для научного анализа положений отечественного законодательства, касающихся воспитательной работы осужденных.

Метод анкетирования применялся для опроса 1017 сотрудников воспитательных служб КУИС МВД Республики Казахстан с целью выяснения влияния на правоприменительную практику отсутствия законодательного определения категорий «воспитательная работа» и «воспитательное воздействие». Анкета с открытыми и закрытыми ответами была оцифрована на базе Google Forms для проведения в онлайн-формате и рассылалась респондентам через приложение WhatsApp.

В ходе исследования были проанализированы работы отечественных и зарубежных авторов, касающиеся вопросов воспитательной работы, осужденных в уголовно-исполнительной практике. В частности, теоретические и практические аспекты данных процессов рассматриваются в трудах таких исследователей, как Т.К. Акимжанов, А.Ш. Аккулев, А.Б. Базарбаева, Т.Б. Досаев, Т.Р. Елешов, В.Н. Жамулдинов, А.А. Примкулова, Б.М. Садыбеков, А.Б. Скаков, Чукмаитов Д.С. и др.

Теоретический фундамент исследования опирается на идеи Т.К. Акимжанова, который, развивая классические философские традиции, рассматривал наказание не просто как меру принуждения, а как «благо» для правонарушителя, способное восстановить внутреннюю гармонию личности [2]. Подобный подход перекликается с учением Платона о необходимости учета человеческого несовершенства в законотворчестве и стремлении к тому, чтобы в результате наказания человек становился лучше [3].

В контексте современной уголовно-исполнительной политики Республики Казахстан данная философская установка находит свое отражение в институте воспитательной работы. Однако несмотря на глубокие доктринальные корни идеи об «исправлении души», в действующем законодательстве до сих пор отсутствует четкое определение понятия «воспитательная рабо-

та», что создает разрыв между философской концепцией наказания как блага и правоприменительной практикой.

Существенный вклад в изучение зарубежного опыта по ресоциализации и альтернативным мерам наказания внесли также зарубежные ученые I. Harkusha, N.U. Larasati, L. McKendy, Munabari F., A.D. Pashukova, R. Ricciardelli, I.Y.N. Semple, U. Sumarwan, M. Sypko, J. Castro Huamán.

Проанализированные источники демонстрируют, что в международной и отечественной литературе наблюдается высокий интерес к вопросам воспитательной работы осужденных. Применение указанных методов обеспечило комплексный и системный подход и позволило объективно оценить практическую значимость выявленных факторов.

Результаты и обсуждение

Проведенное авторами исследование позволило сформулировать ряд обобщающих выводов.

Во-первых, подтверждена гипотеза о наличии терминологического вакуума в действующем уголовно-исполнительном законодательстве. Результаты анкетирования подтвердили гипотезу о том, что отсутствие в действующем законодательстве нормативно закрепленных определений «воспитательной работы» и «воспитательного воздействия» ведет к несогласованности правоприменительной практики. Несмотря на то что 62% респондентов оценивают общую правовую базу как достаточную, более трети сотрудников (38%) указывают на наличие пробелов и коллизий. Ключевой проблемой остается отсутствие нормативного закрепления дефиниций «воспитательная работа» и «воспитательное воздействие», что, как показал опрос, ведет к преобладанию индивидуальных бесед (76% случаев) над комплексными методиками и формализации процесса ресоциализации.

Во-вторых, выявлено противоречие между правовой природой воспитательной работы как системного процесса и реальными механизмами ее реализации. Лидирующая позиция УИК Республики Казахстан (45%) и Закона Республики Казахстан «О пробации» (40%) в иерархии источников информации при низком использовании ведомственных инструкций (14,5%) свидетельствует о дефиците методического обеспечения, адаптированного под специфику воспитательного воздействия. Это подтверждается тем, что основной трудностью 365 респондентов назвали именно недостаток правового регулирования, а не только кадровый дефицит.

Зарубежный опыт, представленный такими учеными как, Ф.Т. Каллен и К.Л. Джонсон, демонстрирует, что воспитательная работа должна выходить за рамки формального контроля. Зарубежные исследователи акцентируют внимание на когнитивно-поведенческой коррекции и формировании позитивной идентичности осужденного [4]. В то же время отечественный законодатель не предлагает подобного методологического инструментария, ограничиваясь лишь общими нормами о порядке отбывания наказания [5].

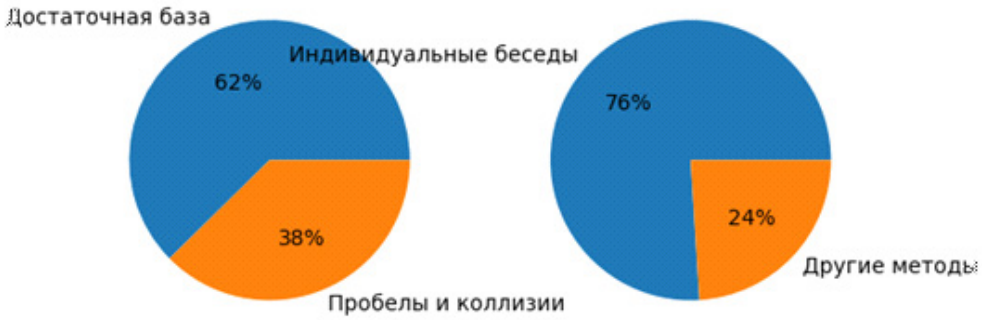

Рисунок 1 – Результаты анкетирования по вопросам правового регулирования воспитательной работы и воспитательного воздействия

Примечание: Анализ подготовлен на основе анкетирования сотрудников воспитательной работы КУИС МВД Республики Казахстан, проведенного в 2025 г.

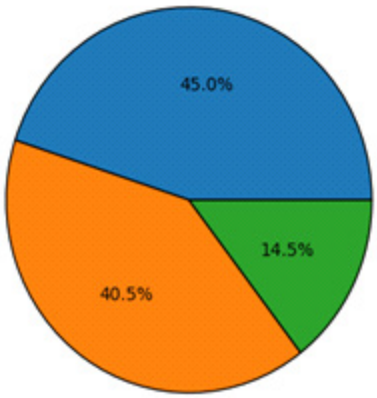

Рисунок 2 – Распределение используемых нормативных
и методических источников в практике воспитательного воздействия

Примечание: Анализ подготовлен на основе анкетирования сотрудников воспитательной работы КУИС МВД Республики Казахстан, проведенного в 2025 г.

А. Шопенгауэр, рассуждая о предпосылках формирования личности как субъекта, обладающего биосоциальной природой, обращал внимание на объективную взаимосвязь между процессом воспитания и совокупностью социального опыта, определяющей восприятие и понимание индивидом окружающей действительности. По его мнению, воспитание включает формирование нравственного облика личности, передачу культурных ценностей, а также усвоение навыков и норм поведения, необходимых для полноценного и правомерного функционирования человека в обществе. Таким образом, воспитание представляет собой не стихийный, а целенаправленный и системный процесс воздействия на индивида, осуществляемый в целях обеспечения его социального развития и правосознательного поведения [6].

В педагогике под воспитанием как общественным явлением понимается сложный и противоречивый социально-исторический процесс передачи новым поколениям общественно-исторического опыта, осуществляемый посредством деятельности различных социальных институтов: общественных организаций, средств массовой информации и культуры, религиозных объединений, семьи, а также образовательных учреждений различного уровня и направленности [7].

Системный подход к пониманию воспитания заложил Э. Дюркгейм, определяя его как «методическую социализацию» личности [8]. С точки зрения классической социологии, воспитание − это системное воздействие взрослого поколения на тех, кто еще не готов к социальной жизни, с целью привить им физические, интеллектуальные и прежде всего моральные установки, требуемые обществом.

Рассматривая дефиницию «воспитание», уместно обратиться к словарю Н. Вебстера, где данный термин трактуется максимально широко: воспитание включает в себя всю последовательность обучения и дисциплины, направленных на просвещение разума, исправление характера и формирование манер и привычек молодежи, а также подготовку ее к полезной деятельности в будущем [9].

Таким образом, в философском, педагогическом и социологическом понимании воспитание рассматривается как целенаправленный процесс формирования личности посредством усвоения социально значимых норм, ценностей и моделей поведения.

Интерес представляет зарубежный опыт в области воспитательной работы с осужденными. Так, в исследовании Н.У. Ларасати, Ф. Мунабари и У. Сумарвана (Индонезия) альтернативные виды наказаний, такие как общественные работы и пробация, рассматриваются не только как средство снижения переполненности пенитенциарных учреждений, но и как эффективный инструмент воспитательной работы [10, с. 45]. Данные меры способствуют социальной реинтеграции осужденных, формированию чувства ответственности и навыков самоконтроля через контролируемое взаимодействие с обществом и выполнение общественно полезной деятельности. Ключевая роль при этом отводится исправительным консультантам, которые сопро-

вождают осужденных в процессе социализации, формируя у них позитивные поведенческие установки и ценности, что в итоге снижает риск рецидива.

В исследовании Л. Маккенди и Р. Риччарделли (Канада) показано, что игнорирование социальных факторов при реализации воспитательных мер способно снижать их исправительный потенциал. Кроме того, воспитательная работа не может быть исключительно репрессивной и должна учитывать индивидуальные особенности осужденных и их социальное окружение [11].

Особое внимание уделяется образовательной деятельности в местах лишения свободы. Образование рассматривается как ключевой элемент воспитательной работы, способствующий развитию личности, формированию социально полезных навыков, повышению правосознания и успешной ресоциализации после освобождения [12]. Эту позицию разделяют исследователи университетов Перу и Латинской Америки, которые отмечают, что эффективность воспитательной работы напрямую зависит от структурной организации, ресурсов и правового регулирования пенитенциарных программ [13].

И.И. Карпец, анализируя воспитание применительно к осужденным, подчеркивал, что данное понятие является чрезвычайно широким и охватывает все, что связано с нравственным формированием личности. При этом он справедливо указывал, что наказание является одним из средств воспитания, однако строить иллюзии о возможности полного исправления личности исключительно посредством наказания в период его отбывания недопустимо [14, с. 150].

Между тем практический опыт показывает, что в условиях изоляции от общества целесообразно ориентироваться прежде всего на формирование у осужденных элементарных навыков социально полезного поведения. Постановка задачи полного искоренения антисоциальных свойств личности в условиях отбывания наказания является нереалистичной и на практике невыполнимой.

По мнению Т.К. Акимжанова, приоритетными направлениями совершенствования системы исполнения наказаний в Республике Казахстан являются разработка новой концепции исполнения наказания, развитие и укрепление материально-технической базы уголовно-исполнительной системы, формирование современных производственных отношений, а также воспитание «нового человека» (что касается не только осужденных, но и сотрудников исправительных учреждений) [15]. Особое внимание в научных работах автора уделяется вопросам социальной реабилитации осужденных и дальнейшему совершенствованию уголовного законодательства.

Применительно к уголовно-исполнительной сфере воспитание трансформируется в специальную деятельность государства, направленную не только на социализацию, но и на исправление осужденного, формирование правопослушного поведения и снижение риска рецидива.

Указанные положения непосредственно соотносятся с проблематикой воспитательной работы с осужденными, поскольку она выступает одним из ключевых механизмов реализации цели исправления в процессе исполнения наказания. Воспитательное воздействие, в свою очередь, понимается как целенаправленное изменение поведения человека в желаемом направлении. Применительно к осужденным оно рассматривается как систематическая деятельность исправительных учреждений, включающая нравственное, правовое, трудовое, физическое и эстетическое воспитание, направленное на их исправление и социальную адаптацию. В научной литературе подчеркивается, что такая деятельность носит планомерный характер, основывается на педагогических принципах, методах и формах, а также реализуется при активном участии работников пенитенциарной системы и представителей государственных и общественных организаций [16].

С учетом изложенного представляется возможным сделать вывод о тождественности смыслового содержания понятий «воспитательная работа» и «воспитательное воздействие». В этой связи вызывает сомнение целесообразность использования законодателем словосочетания «воспитательное воздействие», поскольку оно не обладает самостоятельным правовым содержанием и фактически дублирует уже существующий термин, что приводит лишь к искусственному усложнению правового регулирования.

В ходе анализа нормативных правовых актов выявлено, что воспитательная работа службы пробации остается неформализованной. В частности, Правила организации деятельности службы пробации, утвержденные приказом министра внутренних дел Республики Казахстан от 15 августа 2014 г. № 511, не предусматривают самостоятельных методов воспитательной

работы с подучетными лицами [17]. Наблюдается механическое дублирование норм УИК и в подзаконных актах, что исключает создание эффективной системы психолого-педагогической коррекции лиц, находящихся в местах лишения свободы.

Следует отметить, что международные стандарты также не содержат легального определения понятий «воспитательная работа» или «воспитательное воздействие» [18]. Вместе с тем в них закреплен комплекс мероприятий, которые по своей сути являются элементами воспитательной работы. Так, Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) предусматривают рекомендации по развитию библиотечного обслуживания (п. 64), обеспечению свободы вероисповедания (п. 66), получению образования, включая обязательное обучение неграмотных и молодежи (п. 104), организации отдыха и культурной деятельности (п. 105), а также поддержанию и укреплению связей осужденных с семьей (п. 106) [19].

Статья 124 УИК Республики Казахстан, не раскрывая содержания понятия «воспитательная работа», указывает на ее направленность на исправление осужденных, формирование стремления к соблюдению требований закона, труду и иной общественно полезной деятельности, повышению образовательного и культурного уровня, а также на участие в программах социально-правовой помощи. При этом законодатель перечисляет виды воспитания, реализуемые в учреждениях уголовно-исполнительной системы, что в целом корреспондирует положениям подзаконных нормативных актов.

Вместе с тем анализ норм УИК Республики Казахстан позволяет сделать вывод о дублировании целей воспитательной работы и содержания понятия «исправление». Так, в соответствии со ст. 7 УИК Республики Казахстан воспитательное воздействие, общественно полезный труд, образование, поддержание социальных связей и общественное воздействие уже отнесены к основным средствам исправления осужденных. Следовательно, их дополнительное перечисление в ст. 124 УИК Республики Казахстан представляется избыточным.

В целом исправление осужденных является основной целью уголовного наказания, а деятельность уголовно-исполнительной системы должна быть направлена на ее достижение.

Согласно п. 10 ст. 3 УИК Республики Казахстан, исправление осужденного означает формирование у него правопослушного поведения и позитивного отношения к личности, обществу, труду, нормам и этике поведения.

На основании проведенного теоретического анализа, а также результатов анкетирования, представляется целесообразным дополнить ст. 3 УИК Республики Казахстан единой дефиницией, устраняющей терминологический дублицизм: «Воспитательная работа (воспитательное воздействие) − это целенаправленная правовая, организационная, психолого-педагогическая и социальная деятельность администрации учреждений и органов уголовно-исполнительной системы, осуществляемая в процессе исполнения наказания в целях исправления осужденных, формирования у них правопослушного поведения, добросовестного отношения к труду и обучению, уважительного отношения к личности, обществу и закону, а также повышения их общеобразовательного и культурного уровня и содействия успешной ресоциализации».

Наряду с этим представляется необходимым пересмотреть действующие подходы к организации воспитательной работы, сместив акцент с формального контроля на оказание социально-правовой, психологической и реабилитационной помощи.

Результаты анкетирования показали, что высокая служебная нагрузка на сотрудников уголовно-исполнительной системы существенно снижает эффективность воспитательной работы, превращая ее в формальную административную процедуру. В частности, значительная часть опрошенных указала на высокий уровень нагрузки, что объективно ограничивает возможности индивидуального воспитательного воздействия.

В этой связи представляется обоснованным нормативное закрепление межведомственного взаимодействия в сфере воспитательной и ресоциализационной работы с осужденными. С учетом того что более половины участников исследования указали на необходимость координации усилий различных субъектов, целесообразно разработать единый правовой регламент взаимодействия органов и учреждений уголовно-исполнительной системы с местными исполнительными органами, неправительственными организациями, органами занятости, образования, здравоохранения и социальной защиты.

Заключение

Проведенное исследование позволило установить, что категория «воспитательная работа» в действующем уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан фактически охватывает комплекс многоаспектных мероприятий, направленных на позитивное изменение личности осужденного, формирование у него правопослушного поведения и подготовку к социальной реинтеграции.

Вместе с тем результаты теоретического анализа, изучения действующего законодательства, международных стандартов, а также эмпирические данные, полученные в ходе опроса сотрудников КУИС, свидетельствуют о наличии нормативной неопределенности в понимании содержания воспитательной работы. Отсутствие ее легальной дефиниции обусловливает неоднозначность правоприменительной практики, допускает элементы субъективизма и способствует формализации воспитательного процесса.

На основании проведенного исследования обоснована необходимость конкретизации понятийного аппарата уголовно-исполнительного законодательства. Предлагаемая дефиниция позволяет более четко определить содержание воспитательной работы как самостоятельного направления деятельности уголовно-исполнительной системы, а также разграничить ее с воспитательным воздействием, которое следует рассматривать как способ и механизм реализации соответствующих воспитательных мер. Такой подход способствует формированию единообразной правоприменительной практики в учреждениях и органах уголовно-исполнительной системы.

Практическая значимость исследования заключается в том, что внедрение предложенных изменений в УИК Республики Казахстан позволит придать воспитательной работе нормативную определенность, повысить ее содержательную эффективность и усилить исправительный потенциал. Это, в свою очередь, создает предпосылки для снижения уровня рецидивной преступности, совершенствования ведомственной нормативной базы, а также оптимизации организации деятельности сотрудников воспитательных служб и службы пробации.

Теоретическая значимость работы состоит в уточнении правовой природы воспитательной работы как одного из ключевых средств исправления осужденных, а также в развитии научных представлений о ее месте и роли в системе исполнения уголовных наказаний.

ЛИТЕРАТУРА

1 Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (дата обращения: 07.04.2026)

2 Акимжанов Т.К. Уголовно-правовые и криминологические аспекты повышения эффективности и качества исполнения наказания в Республике Казахстан // Уголовно-исполнительное право. – 2018. – № 4. – С. 418–428.

3 Платон: Государство. Диалоги. – М.: БОМБОРА, 2024. – 288 с.

4 Cullen F.T., Jonson C.L. Rehabilitation: What Foundations? // Journal of Contemporary Criminal Justice. 2011. Vol. 27. No. 3. P. 346–365.

5 Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы: приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 13 августа 2014 года № 508. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 11 сентября 2014 года № 9729 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009729 (дата обращения: 07.04.2026)

6 Пилецкий С.Г. Артур Шопенгауэр о чести, мести и возмездии // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2012. – № 4 (24). – С. 60–67.

7 Степанова Д.Н. Образование и воспитание личности как факторы построения национальной безопасности государства // Наука. Общество. Государство. – 2022. – № 1 (37). – С. 43–50.

8 Durkheim E. Education and Sociology // URL: https://xpdf4u.com/reviews/A114DE/997408/4991876-emile-durkheim-education-and-sociology (accessed: 07.04.2026)

9 Webster N. An American Dictionary of the English Language. New York: S. Converse, 1828 // URL: https://webstersdictionary1828.com/Dictionary/Educationи (accessed: 06.04.2026)

10 Larasati N.U., Munabari F., Sumarwan U. Prison Overcrowding: Alternative Sentencing in Indonesia's Draft Criminal Code // Udayana Journal of Law and Culture. 2022. Vol. 6. No. 1. P. 42–61.

11 Mc Kendy L., Ricciardelli R. Non-Association Conditions among Released Women: Implications for Successful Community Reintegration // Canadian Journal of Law and Society / La Revue Canadienne Droit et Société. 2022. Vol. 37. No. 1. P. 29–48.

12 Smit D., Weatherby P., Creighton S. Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done? // Human Rights Law Review. 2014. Vol. 14. P. 59–84.

13 Castro Huamán J.D. Resocialización del reo fuera de la sociedad para su reinserción a una sociedad excluyente, en el Perú // Revista de Climatología. 2023. Vol. 23. P. 2939–2948.

14 Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1973. – 287 с.

15 Акимжанов Т.К. О поиске новых концептуальных направлений совершенствования исполнения наказания в Республике Казахстан // Уголовноисполнительное право. – 2019. – № 4. – С. 354–361.

16 Уголовно-исполнительное право: учебно-методический комплекс / В.А. Уткин, Л.Ю. Бортник, А.Ф. Любарский [и др.]. – Томск: Томский филиал Кузбасского института ФСИН России, 2009. – 624 с.

17 Об утверждении Правил организации деятельности службы пробации: Приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 15 августа 2014 года № 511. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 17 сентября 2014 года № 9738 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009738 (дата обращения: 07.04.2026)

18 Chauke T.A. Correctional Education and Reintegration: A Qualitative Study of Young Ex-Offenders in Cape Flats // Youth. 2025. Vol. 5. № 2. P. 49.

19 Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2015 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005 (дата обращения: 07.04.2026)

REFERENCES

1 Ob utverzhdenii Koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 oktjabrja 2021 goda No. 674 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (data obrashhenija: 07.04.2026). (In Russian)

2 Akimzhanov T.K. (2018) Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty povyshenija jeffektivnosti i kachestva ispolnenija nakazanija v Respublike Kazahstan // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo. No. 4. P. 418–428. (In Russian)

3 Platon: Gosudarstvo. Dialogi. M.: BOMBORA, 2024. 288 p. (In Russian)

4 Cullen F.T., Jonson C.L. (2011) Rehabilitation: What Foundations? // Journal of Contemporary Criminal Justice. Vol. 27. No. 3. P. 346–365. (In English)

5 Ob utverzhdenii Pravil provedenija vospitatel'noj raboty s osuzhdennymi k lisheniju svobody: prikaz ministra vnutrennih del Respubliki Kazahstan ot 13 avgusta 2014 goda No. 508. Zaregistrirovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 11 sentjabrja 2014 goda № 9729 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009729 (data obrashhenija: 07.04.2026). (In Russian)

6 Pileckij S.G. (2012) Artur Shopengaujer o chesti, mesti i vozmezdii // Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Povolzhskij region. Gumanitarnye nauki. No. 4 (24). P . 60–67. (In Russian)

7 Stepanova D.N. (2022) Obrazovanie i vospitanie lichnosti kak faktory postroenija nacional'noj bezopasnosti gosudarstva // Nauka. Obshhestvo. Gosudarstvo. No. 1 (37). P. 43–50. (In Russian)

8 Durkheim E. Education and Sociology // URL: https://xpdf4u.com/reviews/A114DE/997408/4991876-emile-durkheim-education-and-sociology (accessed: 07.04.2026). (In English)

9 Webster N. An American Dictionary of the English Language. New York: S. Converse, 1828 // URL: https://webstersdictionary1828.com/Dictionary/Educationи (accessed: 06.04.2026). (In English)

10 Larasati N.U., Munabari F., Sumarwan U. (2022) Prison Overcrowding: Alternative Sentencing in Indonesia's Draft Criminal Code // Udayana Journal of Law and Culture. Vol. 6. No. 1. P. 42–61. (In English)

11 Mc Kendy L., Ricciardelli R. (2022) Non-Association Conditions among Released Women: Implications for Successful Community Reintegration // Canadian Journal of Law and Society / La Revue Canadienne Droit et Société. Vol. 37. No. 1. P. 29–48. (In English)

12 Smit D., Weatherby P., Creighton S. (2014) Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done? // Human Rights Law Review. Vol. 14. P. 59–84. (In English)

13 Castro Huamán J.D. (2023) Resocialización del reo fuera de la sociedad para su reinserción a una sociedad excluyente, en el Perú // Revista de Climatología. Vol. 23. P. 2939–2948. (In Spanish)

14 Karpec I.I. (1973) Nakazanie. Social'nye, pravovye i kriminologicheskie problemy. M.: Jurid. lit., 287 p. (In Russian)

15 Akimzhanov T.K. (2019) O poiske novyh konceptual'nyh napravlenij sovershenstvovanija ispolnenija nakazanija v Respublike Kazahstan // Ugolovno ispolnitel'noe pravo. No. 4. P. 354–361. (In Russian)

16 Ugolovno-ispolnitel'noe pravo: uchebno-metodicheskij kompleks / V.A. Utkin, L.Ju. Bortnik, A.F. Ljubarskij [i dr.]. Tomsk: Tomskij filial Kuzbasskogo instituta FSIN Rossii, 2009. 624 p. (In Russian)

17 Ob utverzhdenii Pravil organizacii dejatel'nosti sluzhby probacii: Prikaz ministra vnutrennih del Respubliki Kazahstan ot 15 avgusta 2014 goda No. 511. Zaregistrirovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 17 sentjabrja 2014 goda No. 9738 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009738 (data obrashhenija: 07.04.2026). (In Russian)

18 Chauke T.A. (2025) Correctional Education and Reintegration: A Qualitative Study of Young Ex-Offenders in Cape Flats // Youth. Vol. 5. No. 2. P. 49. (In English)

19 Minimal'nye standartnye pravila Organizacii Ob#edinennyh Nacij v otnoshenii obrashhenija s zakljuchennymi (Pravila Nel'sona Mandely). Rezoljucija, prinjataja General'noj Assambleej 17 dekabrja 2015 goda // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005 (data obrashhenija: 07.04.2026). (In Russian)

КУЛМУХАНБЕТОВА Б.А.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: bkulmukhanbetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9852-458X
АНУАРОВА К.А.,*[1]
докторант.
*e-mail: anuarovakazyna2025@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-8775-5519
[1]ІІМ Басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНРМЕН ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ МЕН ҰҒЫМЫ

Аңдатпа

Мақала қылмыстық-атқару құқығының негізгі институттарының бірі ретінде бас бостандығынан айырылған сотталғандармен жүргізілетін «тәрбие жұмысының» құқықтық табиғатын зерттеуге және мазмұнын нақтылауға арналған. Зерттеудің өзектілігі Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында «тәрбие жұмысы» және «тәрбиелік ықпал ету» ұғымдарының нормативтік тұрғыда бекітілген анықтамаларының болмауымен айқындалады. Бұл олқылық ғылыми түсіндірудегі екіұштылыққа және құқық қолдану тәжірибесіндегі қиындықтарға әкеп соғады. Тақырыпты таңдау қазіргі қылмыстық-атқару саясатының дамуы, әсіресе пробацияның сервистік моделіне көшу жағдайында тәрбие жұмысын сотталғандарды түзеудің негізгі құралы ретінде қайта пайымдау қажеттілігінен туындаған. Зерттеудің мақсаты – қылмыстық-атқару заңнамасының нормалары мен заңнамалық ғылыми әдебиеттерді талдау арқылы аталған ұғымдардың мазмұнын, арақатынасын, құқықтық табиғаты мен функционалдық мақсатын анықтау. Жұмыс барысында жалпы ғылыми және арнайы әдістер, соның ішінде салыстырмалы-құқықтық және формальды-заңнамалық әдістер қолданылды. Негізгі нәтижелер қарастырылып отырған ұғымдарды нормативтік бекіту қажеттілігін негіздеуден және тәрбие жұмысының мазмұнына қатысты авторлық анықтаманы ұсынудан тұрады. Тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастыру сотталғандарды ресоциализациялаудың маңызды элементі және рецидивтік қылмысты азайтудың факторы болып табылатыны туралы қорытынды жасалды. Жұмыстың құндылығы қылмыстық-атқару құқығының теориялық негіздерін дамытуда, ал практикалық маңызы заңнаманы және түзеу мекемелерінің қызметін жетілдіруде қолдану мүмкіндігімен сипатталады.

Тірек сөздер: тәрбие жұмысы, тәрбиелік ықпал ету, сотталғандар, түзеу мекемелері, қылмыстық-атқару жүйесі, ресоциализация, құқықтық табиғаты.

KULMUKHANBETOVA B.A.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: b.kulmukhanbetova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9852-458X
ANUAROVA K.A.,*[1]
PhD student.
*e-mail: anuarovakazyna2025@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-8775-5519
[1]Management Academy
of the Ministry of Internal Affairs,
Astana, Kazakhstan

THE LEGAL NATURE AND CONCEPT OF EDUCATIONAL WORK WITH PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT

Abstract

This article presents a comprehensive study of the legal nature and content of the concept of «Educational measures» with convicts sentenced to deprivation of liberty, representing one of the key institutions of penal enforcement law. The relevance of the topic is driven by the absence of statutorily defined concepts of "educational work" and "educational impact" within the legislation of the Republic of Kazakhstan, which leads to ambiguity in their scholarly interpretation and complicates law enforcement practice. The purpose of this research is to analyze penal enforcement legislation and academic literature to determine the content, correlation, and legal nature of the aforementioned concepts. The core idea of the study is that the effectiveness of educational work should not be determined by the formal application of impact measures, but rather by their substantive and purposeful implementation during the convicts' rehabilitation process. The methodological framework of the study comprises formal-legal, systemic, and comparative legal methods. As a result of the research, the necessity of legally formalizing the concepts under consideration is substantiated, and the author's approach to defining the content of educational work is proposed. The scientific significance of the study lies in the development of the theoretical foundations of penal enforcement law, while its practical value lies in the potential application of the findings to improve legislation, enhance the operations of penal system institutions, and develop mechanisms for the resocialization of convicts.

Keywords: educational measures, educational impact, convicts, correctional institutions, criminal executive system, resocialization, legal nature.

Дата поступления статьи в редакцию: 13.04.2026

4 INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

ҒТАХР 10.59.01
ӘОЖ 349.42:631.95
JEL K32

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-372-382

РАШЕВА Г.К.,*[1]
PhD, доцент.
*e-mail: gulnur1989@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2587-1035
КУАНАЛИЕВА Г.А.,[1]
з. ғ.д., профессор.
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-4634-8363
УМБЕТБАЕВА Ж.Б.,[1]
PhD, доцент.
e-mail: umbetbaevazhuldyz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0291-7405
[1]әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ОРГАНИКАЛЫҚ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН СУБСИДИЯЛАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада органикалық ауыл шаруашылығын субсидиялауды жүзеге асырудың құқықтық мәселелері қарастырылады. Экологиялық таза өнімге сұраныстың артуы, ғаламдық климаттың жылынуы салдарынан егіншаруашылығына төнетін қауіптер, адам денсаулығы мен өмірін сақтау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігі органикалық ауыл шаруашылығын дамытуға тың серпін беріп отыр. Органикалық өнім өндірісі жаңадан дамып келе жатқан жаңа бағыт ретінде бұл саланы дамытуды мемлекеттік қолдау мен субсидиялаудың құқықтық мәселелерін зерттеу өзекті болып отыр. Цифрландыру жағдайында жаңа ақпараттық технологияларды субсидиялау жүйесінің ашықтығы мен қолжетімділігі үшін пайдалану, оның ішінде өнімді сертификаттау, мониторинг жүргізу, сапасын бақылауда қолдану маңызды. Зерттеуде органикалық ауыл шаруашылығы өндірісі бойынша ұлттық және шет мемлекеттердің заңнамасы зерделенді. Субсидиялау жүйесі тетігін іске асырудағы олқылықтар мен оларды шешу жолдары ұсынылды. АҚШ және ЕО субсидиялау бойынша тәжірибесі зерттеліп, үздік тәжірибелерді отандық өндірісте қолдануға байланысты ұсыныстар жасалды. Авторлармен органикалық ауыл шаруашылығы өнімінің өндірісі мен оның айналымын бақылау мен қадағалауға арналған жеке цифрлық реестр құру ұсынылады.

Тірек сөздер: органикалық ауыл шаруашылығы, органикалық егіншаруашылығы, органикалық өнім, субсидиялау, ауыл шаруашылығы, аграрлық құқық.

Кіріспе

Біріккен Ұлттар ұйымы бекіткен тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу жөніндегі жаһандық күн тәртібінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және аграрлық секторда тұрақты дамуды қамтамасыз ету (БҰҰ-ның № 2 тұрақты даму мақсаты) – дамыған әлемдік экономикаға және тұрақты экологиялық қауіпсіздікке қол жеткізудегі негізгі бағыттардың бірі.

Статистикалық деректерге сай, әлем халқының 8,2 млрд [1] адамға жететін демографиялық өсуі жағдайында жергілікті халықты қолжетімді азық-түлік ресурстарымен қамтамасыз етіп қана қоймай, жоғары экологиялық стандарттарға сәйкес келетін органикалық өнімдерге деген өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру міндеті – бүгінгі таңдағы аса өзекті мәселелердің қатарында. Аграрлық өндірістің өнімділігі пен өнім сапасына тікелей әсер ететін жаппай жылынумен байланысты климаттық өзгерістердің орын алуы кезеңінде бұл саланы мемлекеттік қолдау ерекше маңызға ие. Халықаралық деңгейде БҰҰ Азық-түлік және Ауылшаруашылық Ұйымы (FAO) мен Дүниежүзілік Сауда Ұйымы (WTO) азық-түлік өнімдерінің құрамы экологиялық таза, денсаулыққа қауіпсіз және жүйелі түрде физикалық қолжетімді (азық-түлік өнімдеріне географиялық және инфрақұрылымдық қолжетімділік) және нарықтық бағасы тұрақты болуын бақылайды.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басты көзі ретінде агроөнеркәсіптік кешенді дамыту маңызы ерекше. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің экономикалық тетіктерінің бірі – мемлекеттік субсидиялау жүйесі.

Қазақстанда органикалық өнім өндірісін дамыту саласында 2015 ж. арнайы заң қабылданып, органикалық өндіріс саласын құқықтық реттеудің іргетасы қаланғанымен, алайда халықаралық стандарттарға бейімделуге байланысты 2024 ж. 10 маусымда «Органикалық өнім өндірісі және айналымы туралы» жаңа заң қабылданды. 2021–2030 жж. арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың тұжырымдамасында органикалық ауылшаруашылық тауар өндірушілеріне субсидия беру және Органикалық өндірісті қолдау жөніндегі ғылыми-технологиялық және тәжірибелік орталық («ORGANIC» жобалық офисі) құру мәселелері қарастырылды [2].

Қазақстанда аграрлық өндірісті мемлекеттік қолдау мақсатында 2025 ж. бюджеттен 534,5 млрд тг субсидия бөлінген [3], оның ішінде органикалық және «жасыл» өндірісті дамытуды қолдау аясында сәйкестендіру сертификатының құнының тең жартысын субсидиялаумен жабуға рұқсат [4] етілді. Бірақ қолданыстағы құқыққолдану тәжірибесінде мемлекеттік субсидияларды бөлу, оған төлем жүргізу тәртібі, аталған қаражаттардың өз мақсатына сай пайдаланылуын бақылау мен қадағалау жүйесінде бірқатар өзекті мәселелер туындап отыр.

Отандық ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісі саласын субсидиялауда келесідей қаржылық мәселелер: бюджеттік қаражат жеткіліксіздігі (мемлекеттің субсидиялық қарызы 2025 ж. 341,3 млрд тенгені құрады [5]), белгіленген субсидиялық төлемдердің фермерлердің шоттарына кешігіп, тіпті егіншілік маусымы аяқталған кезде түсуі мен ұзақ уақыт «күту парақтарында» кезектілік күтуі орын алған; сонымен бірге төмендегі құқықтық мәселелер: әкімшілік кедергілер мен сыбайлас жемқорлық фактілерінің орын алуы [6], субсидияларды төлеудің құқықтық тетігінің жүзеге асырылуы мен субсидиялар жүйесі ашықтығы саласында аграрлық өндірісте субсидиялар тағайындалуын реттейтін ережелерге өзгерістердің көптеп енгізілуі (Мемлекеттік аудит субсидиялау ережелеріне 70 мәрте өзгерістер енгізілгенін анықтады), осы күнге дейін нақты саланы реттейтін бірыңғай, жүйеленген, кешенді актінің болмауы, соңғы 5 жылда 2 млрд тг субсидиялық қаражаттың мақсатсыз пайдаланылғаны (2024 ж. жүргізілген мемлекеттік аудит 2,5 мыңға жуық субсидия алушы агроөнеркәсіптік кешен субъектісі болмағанына қарамастан, 5,4 млрд тг қаржы алғанын дәлелдеді [7]), субсидиялау жүйесін мемлекеттік қадағалау мен бақылауды қатаңдату мәселелері және т.б., техникалық мәселелер: цифрлық трансформация жағдайында Субсидиялаудың мемлекеттік ақпараттық жүйесінде (www://gosagro.kz/) төлем шоттарын жүктеуге байланысты және өтінімдер бойынша төлемдерді толық автоматтандыру [8] мәселесі шешілмеген.

Сонымен қатар, органикалық ауыл шаруашылығын субсидиялаудың ұлттық моделін шетелдердің үздік тәжірибесін трансформациялау арқылы жетілдіру қажеттілігі зерттеу тақырыбын ғылыми түрде кешенді зерттеу мәселесін өзектендіреді.

Зертеу нысаны – Қазақстан Республикасында органикалық ауыл шаруашылығын субсидиялау саласындағы қалыптасатын қоғамдық қатынастар.

Зерттеудің пәні – органикалық өнім өндірісі мен ауыл шаруашылығын мемлекеттік-құқықтық реттеу, мемлекеттік қолдау мен субсидиялауды реттейтін Қазақстан Республикасының және шет елдердің экологиялық, аграрлық, қаржылық заңнамасының нормалары, олардың құқыққолдану тәжірибесі.

Ғылыми мақаланың мақсаты – органикалық ауыл шаруашылығын субсидиялаудың құқықтық тетігін кешенді зерттеп, осы саладағы кездесетін мәселелерді анықтап, шешу жолдарын ұсыну, ғылыми-тәжірибелік ұсынымдар жасау.

Қойылған мақсатқа сай келесі міндеттерді шешу айқындалған:

- субсидиялау терминінің құқықтық табиғатын анықтау;
- агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялаудың құқықтық сипатын анықтайтын негізгі белгілерін ашып көрсету;
- органикалық өндіріс саласындағы Еуропалық Одақ, Америка құрама штаттары тәжірибесін зерттей келе, Қазақстан тәжірибесіне ең үздік шетелдік тәжірибелерді трансформациялау мүмкіндіктерін қарастыру;
- органикалық өндіріс саласындағы субсидиялау тетіктерін зерттей келе, заңнама мен тәжірибелік олқылықтарды анықтап, мәселелерді шешу бойынша авторлық ұсыныстар беру.

Материалдар мен әдістер

Нақты зерттеу жалпы мен арнайы ғылыми әдістерді қолдану арқылы жүргізілді. Қазақстандық органикалық өнім өндірісі және айналымы саласындағы заңнаманы талдау барысында заңнамадағы кемшіліктер анықталды. Бұл контекстегі шет елдік заңнаманы талдау арқылы ұлттық заңнамамен салыстырмалы-құқықтық талдау жасап, халықаралық стандарттарды қазақстандық құқық жүйесіне имплементациялауға байланысты ұсынымдар ұсынылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасын органикалық ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау аясындағы құқықтық актілер, осы саладағы зерттеуші ғалымдардың еңбектері, мерзімдік басылымдарда жарияланған мақалалар, субсидиялау бойынша мемлекеттік органдардың ресми статистикалық деректері мен сот тәжірибесі құрайды.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы мынада: зерттеуде цифрландыру жағдайындағы органикалық ауыл шаруашылығын субсидиялау жүйесінің құқықтық табиғаты мен оны жүзеге асырудың құқықтық тетігі жан-жақты талданды. Сонымен қатар, мемлекеттік қолдау тетігін құқықтық жетілдіру бойынша теориялық тұжырымдар мен ғылыми ұсыныстар тұжырымдалып берілді.

Бұл мақаланың тәжірибелік маңыздылығы: заң шығару қызметінде – зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығын органикалық субсидиялау бойынша заңнаманы жетілдіруде, құқыққолдану тәжірибесінде, үздік шетелдік тәжірибелерді отандық тиісті органдардың тәжірибесіне енгізуде, білім беру үрдісінде аграрлық және экологиялық құқық пәндерін оқытуда пайдаланылуы мүмкін.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан Республикасында органикалық ауыл шаруашылығын мемлекет тарапынан қаржылық жағынан тиімді қолдаудың қаржылық-құқықтық тетіктерінің бірі ретінде мемлекеттік субсидиялау жүйесі қызмет атқарып келе жатыр. Сөздіктерде: «Субсидия (лат. Subsidium – көмек, қолдау) – мемлекеттік немесе жергілікті бюджет есебінен берілетін төлемдер, сондай-ақ заңды және жеке тұлғалар, жергілікті билік органдары, басқа мемлекеттер үшін арнайы қорлардан төлемдер», – деп көрсетіледі [9].

Оксфорд түсіндірме сөздігінде: «Субсидия (Subsidy) – мемлекетпен кепілдендірілген ақша немесе ақша сомасы», – деп беріледі [10].

2025 ж. 15 наурыздағы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне сәйкес, бюджеттік бағдарламалар трансферттер мен бюджеттік субсидиялар беруге бағытталады. Бюджеттік бағдарламалар қатарына жеке және заңды тұлғаларға арналған бюджеттік субсидиялар да

жатқызылады. Бюджеттік субсидиялар жеке және заңды тұлғаларға, оның ішінде фермерлер мен ауылшаруашылық кәсіпорындарына мемлекеттік функцияларды қамтамасыз етудің басқа тиімді тетіктері болмаған кезде бюджет қаражатын тегін беретін қаржылық көмектің бір түрі болып есептеледі.

ҚР Бюджет кодексінің 30-бабында, республикалық бюджеттің шығыстары бөлігінде Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау бағыты анықталған [11].

2015 ж. 29 қазандағы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексінде: «Агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау экономикалық тиімділік, өндірілетін өнімнің сапасын және бәсекеге қабілеттілігін арттыру жағдайында жүзеге асырылады», яғни субсидиялау арқылы мемлекет агроөнеркәсіптік кешеннің қызметін қолдап қана қоймай, оның нарығының экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету, экологиялық таза өнім өндірісін дамыту және аграрлық сектордың тұрақты дамуы үшін құқықтық және экономикалық негіз жасайды» [12].

2005 ж. 8 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Заңында субсидиялау ұғымының заңи анықтамасы берілген: «субсидиялау – бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылатын, субсидияларды нақты алушыларды өтеусіз және қайтарымсыз негізде қаржыландыру» [13].

Біз бұл анықтамадан тұжырымдайтынымыз: субсидия – агроөнеркәсіптік кешендегі ауылшаруашылық өнім өндірушілерін экономикалық ынталандыру мен мемлекеттік қолдаудың негізгі қаржылық және құқықтық құралы.

Жоғарыдағы заң нормаларын сараптай келе, агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялаудың құқықтық табиғатын сипатын анықтайтын басты белгілерге мыналарды жатқызуымызға болады:

1. Субсидиялау бюджет қаражаты есебінен іске асырылуы: субсидиялар республикалық бюджеттен қаржыландырылады және ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік қолдау нысаны болып табылады.

2. Субсидиялар – бұл өтеусіз және қайтарылмайтын қаражат: субсидия алушы мемлекетке бөлінген қаражатты қайтармайды және оны төлемейді.

3. Мақсатты сипаты: белгілі бір салаларда және анық мақсатпен, әсіресе органикалық өндірісті дамытуға, экологиялық таза технологияларды енгізуге және агроөнеркәсіптік кешендерді қолдауға қаражат, яғни субсидиялар беру.

4. Құқықтық нысанда жүзеге асырылуы: субсидиялар беру рәсімдері мен шарттары Қазақстан Республикасының аграрлық, бюджет және кәсіпкерлік заңнамасында көзделген.

Сонымен бірге, субсидиялар:

1) мемлекеттік реттеу құралы: субсидиялар арқылы мемлекет ауыл шаруашылығы секторының орнықты дамуына, азық-түлік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясаттың іске асырылуына кепілдік береді;

2) экономикалық ынталандыру құралы: субсидиялар – ауыл шаруашылығы өндірушілерінің бәсекеге қабілеттілігін және өндіріс тиімділігін арттыруға бағытталған қаражаттар.

Еуропалық Одақта (ЕО) Ортақ аграрлық саясат (Common Agricultural Policy) бойынша климаттық және экологиялық саясаттың бір бөлігі ретінде қарастырылады. Органикалық егіншілікті қолдау үшін қаржыландыру Ортақ аграрлық саясат ЕО «Жасыл Келісім» бастамасын қолдау үшін аймақтық төлемдер арқылы жүзеге асырылады. Бұл қолдау 2030 жылға дейін ЕО ауылшаруашылық мақсатындағы жерлердің 25%-ін органикалық егіншілікке арналған ауылшаруашылық жерлеріне айналдыру. «Жасыл Келісім» негізінен экологиялық таза технологияларға, жаңа инновацияларға және «жасыл» инфрақұрылымға инвестиция салуды мақсат етеді [14].

Органикалық ауыл шаруашылығын негізінен Еуропалық ауыл шаруашылығына кепілдік беру қоры (European Agricultural Guarantee Fund) және Еуропалық ауыл шаруашылығын дамыту қоры (European Agricultural Fund for Rural Development) қаржыландырады. Мемлекет тарапынан қаржы алу үшін ЕО заңнамасында белгіленген ең төменгі талаптар орындалуы керек. Органикалық өнім өндірушілер жыл сайын мемлекеттік қолдауға жүгінуі үшін ауылшаруашылық жерлерін декларацияланған болуы тиіс. Одан бөлек экологиялық талаптарды міндетті түрде сақтау талап етіледі. Фермерлер топырақтың құнарлылығын сақтау, тыңайтқыштарды шектеу

және биоәртүрлілікті қорғау сияқты экологиялық талаптарды орындауы шарт. Осы шарттарды сақтау – субсидия алуға қойылатын алғышарттардың бірі. Субсидия алуға қолайлы жер көлемі 0,3-тен 5 гектарға дейін болуы шарт, назар аударарлық бір ерекшелік фермерлерді қолдау 100–500 еуродан кем емес сомада төленеді. Қаржылық қолдаудың мақсаты – фермерлердің кірістерін тұрақтандыру, органикалық өндірісті дамыту, экологиялық таза технологияларды енгізу және ауылдардың дамуын қолдау. Сандық көрсеткіштер 2014–2022 жж. аралығында органикалық өндіріске 12,06 млрд евро қаржылай көмек бөлінгенін растайды [15].

ЕО-да органикалық өндірісті бақылау жүйесі бойынша жауапкершілік құзыретті органдарға жүктеледі. Сонымен қатар, бақылау функциялары мемлекеттік немесе жеке бақылау органдарына берілуі мүмкін. Одаққа мүше елдер жыл сайын Еуропалық Комиссияға органикалық кәсіпкерлердің пікірлерінің нәтижелері және заң талаптары орындалмаған жағдайлар бойынша қабылданған шаралар туралы есеп береді. Сонымен қатар, органикалық егіншілікті бақылауда бірыңғай ақпараттық жүйе Органикалық ауылшаруашылық ақпараттық жүйесі (OFIS) (https://ec.europa.eu/agriculture/ofis_public) қолданылады. Аталған цифрландырылған деректер базасында органикалық өнім өндіруші компаниялар, бақылау агенттіктері және құрамы органикалық деп бекітілген ингредиенттер туралы ақпарат қамтылған.

Америка Құрама Штаттарындағы (АҚШ) ерекшелік органикалық өнім өнідірісінің экологиялық тұрақтылыққа, табиғи ресурстарды қорғауға, жануарлардың әл-ауқатына және биоәртүрлілікке ықпалы ескеріліп, мемлекет жылына органикалық ауылшаруашылық өнімдерін өндіру жобасына 3 млн долларға дейін субсидия бөледі. Жергілікті органикалық өнімдер нарығын нығайту және органикалық сертификаттаудан өткен фермерлерді қолдау мәселесімен АҚШ-тың Ауыл шаруашылығы Министрлігі (USDA) айналысады. Тіпті арнайы Америка құрама штаттарының Ауыл шаруашылығы Министрлігінің Органикалық нарықты дамытуға арналған гранттық бағдарламасы (OMDG) және Ауылшаруашылық маркетингтік қызметтері (AMS) – органикалық қайта өңдеу инфрақұрылымына инвестиция салуға жыл сайын 75 млн долларға дейін гранттар бөледі. Органикалық өнімдер нарығын дамытуға арналған гранттық бағдарлама елдегі органикалық ауылшаруашылық өнімдерінің қолжетімділігі мен сұранысын арттыруға бағытталса, Ауылшаруашылық маркетингтік қызметтері органикалық дәнді дақылдар мен мал азығы, органикалық сүт өнімдері, органикалық талшықтар, органикалық бұршақ дақылдар өндірісін дамыту және басқа да жобаларға басымдық береді [16].

АҚШ-та органикалық өндірісті бақылау National Organic Program (NOP) және Органикалық сертификаттау шығындарын бөлу бағдарламасы (OCCSP) шеңберінде жүзеге асырылады. Мемлекет органикалық сертификаттау төлемдерінің 75%-ына дейін өтейді. Алайда, әрбір сертификатталған аумақ үшін өтемақы мөлшері 750 АҚШ долларынан аспауы керек. Мемлекеттік қолдау бақылау жүйесі аккредиттелген сертификаттау органдары мен арнайы ақпараттық деректер базасы (https://organic.ams.usda.gov/integrity) арқылы жүргізіледі. Цифрлық деректер базасында сертификатталған органикалық фермаларды, компанияларды немесе белгілі бір сипаттамалары бар операторларды арнайы дерекқордан іздеуге болады. Бұл тізімдер АҚШ Ауыл шаруашылығы Министрлігі мен аккредиттелген сертификаттау органдары ұсынған мәліметтер негізінде жасалады. Сертификаттау органдары органикалық стандарттардың сақталуын тексеріп, өндірушілерге сәйкестік сертификаттарын береді. Сонымен қатар, органикалық операторлар туралы мәліметтерге цифрлық мониторинг жүргізіледі.

С.К. Сейітовтың пікірінше, ауыл шаруашылығын субсидиялау жүйесі инновациялық және экологиялық таза технологияларды енгізетін өндірушілерге қаржылай көмек көрсету арқылы ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуды ынталандыруға бағытталуы керек. Өндіріс факторларын пайдалануда тиімділігі жоғары, дақылдардың өнімділігі мен мал шаруашылығының өнімділігі жоғары шаруашылықтарға ерекше назар аударылады. Автор мемлекеттік субсидиялау саясаты ұзақ мерзімді сипатта және тұрақты ауылшаруашылық өндірісінің табиғи ресурстардың әлеуетін, атап айтқанда топырақтың сапасын сақтау қажеттілігін ескеруі керек деп атап көрсетеді [17, 159 б.].

Қазақстандағы органикалық егіншілікті қолдау жөніндегі бастамалардың нәтижесінде органикалық ауылшаруашылық өнім өсірушілерін сертификаттау үшін төлемдерді ішінара төлейтін субсидиялау заңнамамен қарастырылды. Заңнамада көрсетілгендей, органикалық ауыл шаруашылығы саласында субсидиялау тек органикалық өнімді растауға арналған сертификат

болған жағдайда ғана тағайындалады. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігіне органикалық өнім өндірудің сәйкестігін растау кезінде жұмсалған шығыстардың бір бөлігін субсидиялау қағидаларын әзірлеу және бекіту құзіреті берілген. Жергілікті өкілді органдардың (мәслихаттардың) және жергілікті атқарушы органдардың (әкімдіктердің) агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыретіне органикалық өнім өндірудің сәйкестігін растау кезінде жұмсалған шығыстардың бір бөлігін субсидиялау жүктелген. Субсидиялауды қаржыландыру облыстық бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылады, тиісті сома жергілікті мәслихаттардың шешімімен бекітіледі. 2023 жылдан бастап субсидиялауға бөлінген қаражат трансферттік аударымға енгізіліп, республикалық бюджеті бар аудандарға аударылатын болады.

2024 ж. 6 қарашадағы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің «Органикалық өнім өндірудің сәйкестігін растау кезінде жұмсалған шығыстардың бір бөлігін субсидиялау қағидаларын бекіту туралы» № 372 бұйрығы негізінде, белгілі бір талаптар сақталған жағдайда ғана органикалық өнім өндірушілерге субсидиялар төленеді. Жергілікті бюджеттер сәйкестік сертификатын алуға байланысты шығындардың жартысын ғана жабады, берілген әрбір сертификат үшін әр қаржы жылында ең көбі 400 айлық есептік көрсеткішке (АЕК) дейін өтеледі [18]. Атап айтқанда, өндірушілер қаржыландыруға мемлекеттік ақпараттық қаржыландыру жүйесі (СМАЖ) арқылы электрондық нысанда өтінім беруге және оларды электрондық цифрлық қолтаңбамен растауға міндетті. Сонымен қатар, өтініш берушілер СМАЖ жүйесінде жеке кабинетті тіркеуі керек. Субсидия алу үшін органикалық өнім өндірушілер органикалық сәйкестік сертификатын ұсынады. Бұл сертификат өтініш берілген күнге дейін соңғы 12 ай ішінде берілуі шарт. Сонымен қатар, өнім өндірушілер ауылшаруашылық жерлеріне немесе жерді пайдалану құқығына ие болуы керек. Аталмыш деректер мемлекеттік кадастрлық ақпараттық жүйе арқылы тексеріледі. Қаржыландыруға өтінімдер жыл сайын 1 ақпаннан 1 желтоқсанға дейін елдің орналасқан жері бойынша қабылданады. Аталған электрондық қызмет электронды үкімет мемлекеттік порталының сыртқы шлюзінде (www://gosagro.kz/) қолжетімді. Бұл ақпараттық жүйеде ауылшаруашылық саласындағы өзге субсидиялау түрлері бойынша нақты статистикалық деректер, оның ішінде өтінімдер саны көрсетілген, ал органикалық өнім өндірушілерге берілген субсидия туралы сандық мәлімет көрсетілмеген. Сонымен бірге ақпараттық жүйеде техникалық ақаулардың көптеп кездесуінен бөлек жүйеге жалған деректердің енгізіп, субсидия қаражаттарын заңсыз иелену фактілерінің орын алуына байланысты басқа фермерлер «күту парақтарына» орналастырылып, уақытылы субсидияны ала алмау мәселелері жиі кездеседі.

Осыған байланысты зерттеуші Гаитов А.А., ашықтық пен бәсекелестіктің жеткіліксіздігіне байланысты субсидияларды, мемлекеттік сатып алулар мен тендерлерді бөлу кезінде сыбайлас жемқорлық қаупі бар екенін атап өтіп, оларды қысқарту үшін сатып алулар мен тендерлерге арналған электрондық платформаларды енгізу, цифрлық мониторинг жүйелерін (мысалы, субсидияларды бақылау жүйелері) пайдалану және мемлекеттік порталдар арқылы субсидиялау рәсімдерінің ашықтығын арттыруды ұсынады [19, 123 б.].

Қазақстанда органикалық өнім өндірушілер реестрін жүргізу тәртібі Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2025 ж. 7 ақпандағы бұйрығымен реттеледі [20]. Сәйкестікті растау сертификатын алған ұйымдар электрондық үкімет ресми интернет-ресурсында орналастырылады. 2026 ж. наурыз айында (www.gov.kz/memleket/entities/moa) 13 ұйым ғана тізімі берілген. Біздің тұжырымдауымызша, Қазақстан үшін органикалық өнім өндірісі жаңа бағыт болғандықтан, цифрлық реестр экожүйесін құру қажеттілігі туындап отыр, ол жүйеде органикалық өнімнің экспорт-импорт операцияларын бақылау, сертификаттау органдарымен интеграцияланған платформа болуы, жалған сертификаттарды анықтау мүмкіндігі, өнімнің егістіктен тұтынушы үстеліне жеткенге дейінгі қозғалысын қадағалау, QR код арқылы өнімнің органикалық өнімге жататынын анықтау модулін қамтуы тиіс.

Жоғарыда көрсетілген зерттеу нәтижелерін сараптасақ, әлемде органикалық өнім тұтынуға бет бұру тенденциясына сәйкес органикалық өнім өндірушілерді қолдаудың мемлекеттік тетігі жолға қойылған. ЕО органикалық өнім өндіру мақсатындағы жер көлемін арттыру мақсатын алға қойып отыр. АҚШ-та органикалық өнімге деген сұранысты қанағаттандыру үшін

сертификаттау шығындарының 75 пайызын мемлекеттік субсидиялау жабады, бұл көрсеткіш Қазақстанда тек 50 пайызды ғана құрап отыр. Біздің ойымызша, азаматтардың органикалық өнімге қолжетімділік құқығын жүзеге асыру үшін органикалық өнім өндірушілер санын көбейту керек. Экологиялық, таза, органикалық өнім өндірісін қолдау мақсатында елімізде фермерлердің шығынын толығымен өтеу тетігін енгізу ұтымды шешім деп санаймыз.

Қорытынды

Органикалық өнім өндіру саласындағы субсидиялау мәселелерін тереңірек зерттей келе мынадай қорытындылар мен ұсыныстар жасауды ұйғардық:

Субсидиялауға арналған мемлекеттік бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз ету өте маңызды. Субсидиялау бойынша мемлекет қарыздарының жиналуын азайту және уақтылы төлемдерді төлеу мақсатында субсидияларды қаржыландыруды жоспарлаудың және заңнамалық деңгейде агроөнеркәсіптік кешенге арналған кепілдендірілген қаржыландыру көлемін анықтаудың құқықтық тетігін жетілдіріп, ұзақ мерзімдік мемлекеттік бағдарлама қабылдауды ұсынамыз. Кешіктірілген субсидиялық төлемдерге байланысты фермерлердің шығынын өтеуде айырылған пайдасы мен нақты шығыны өтелуі тиіс.

Әкімшілік кедергілерді азайту мақсатында субсидиялау қағидасы жүйеленіп, тұрақты құқықтық база құрылуы керек. Қазіргі уақытта агроөнеркәсіпке субсидия тағайындау ережелеріндегі көптеген өзгерістер құқықтық тұрақсыздықты тудыруда. Сондықтан агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялауды реттейтін бірыңғай нормативтік-құқықтық актіні бізге дейін көптеген ғалымдар (Л.К. Еркінбаева, Э.С. Куандыкова және т.б.) ұсынған Аграрлық уодексті қабылдайтын уақыт келді. Аграрлық кодекстің арнайы тарауы органикалық өнім мәселелеріне арналуы керек.

◆ Цифрландыру контекстінде сыбайлас жемқорлық қаупін азайту үшін цифрлық бақылау құралдарын тәжірибеге кеңінен енгізуді ұсынамыз. Субсидияларды тағайындау, өтінімдерді өңдеу, қаражат аудару үрдістері толығымен цифрландырылып, барлық ақпарат ашық электронды платформада жариялануы керек. Gosagro.kz ақпараттық жүйесін техникалық тұрғыдан жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Атап айтқанда, төлем шот-фактураларын, автоматты тексеру қосымшаларын, автоматты аударым төлемдерін жүктеу функциялары толық және үздіксіз жұмыс істеуі керек. Сонымен қатар, жүйені мемлекеттік деректер базасымен интеграциялау бенефициарлар туралы ақпараттың түпнұсқалығын уақтылы тексеруге мүмкіндік береді.

◆ ЕО, АҚШ тәжірибесіне сүйене отырып, органикалық ауыл шаруашылығын бақылау мен қадағалауға арналған жеке цифрлық реестр құру қажет. Әрбір ел азаматының органикалық өнімге қолжетімділігі, тұтынатын өнімнің құрамы, пестицидтерден, зиянды организмдерден, зиянкестерден тазалығы және т.б. критерийлер бойынша өнім туралы ақпарат алу құқығын қамтамасыз ету мақсатында ашық дереккөзден кез келген өнім өндіруші туралы ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ету қажет.

◆ Аудит пен бақылау тетіктері жетілдіруді қажет етеді. Ауыл шаруашылығы өнім өндірушілеріне субсидиялар цифрлық теңгелер арқылы берілуі қажет. Цифрлық теңге және блокчейн жүйесімен субсидиялардың пайдаланылуын үнемі қадағалап отыру арқылы есеп беру шараларын күшейтуге болады.

◆ Фермерлерге субсидия алу жөніндегі мәселелер туындаған сәтте экономист, заңгер, ақпараттық технологиялар саласындағы мамандардың көмегі мен кеңес беру жүйесі цифрландыруы қажет. Белгінленген уақыттарда арнайы ақпараттық жүйе арқылы видеобайланыспен көмек тегін түрде көрсетілуі тиіс. Аталмыш мемлекеттік қолдау құралдарына қолжетімділікті және қаржылық, құқықтық, цифрлық сауаттылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған (ЖТН AP26103315 «Қазақстан Республикасындағы органикалық ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісі мен айналымын құқықтық реттеу мәселелері»).

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Worldometers: статистика населения Земли. URL: https://www.worldometers.info/ru (дата обращения: 20.02.2026)

2 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960 (өтініш берілген күн: 20.02.2026)

3 Господдержка АПК-2025: как распределили 534,5 млрд тенге субсидий и что изменилось в правилах. URL: https://centralmedia24.kz/gospodderzhka-apk-2025-kak-raspredelili-5345-mlrd-tenge-subsidij-i-chto-izmenilos-v-pravilah/ (дата обращения: 21.02.2026)

4 Субсидирование расходов на подтверждение органической продукции. URL: https://biznescentr.kz/novosti/7276-pravila-subsidirovaniya-rasxodov-na-podtverzhdenie-sootvetstviya-organicheskoj-produktsii-s-2025-goda.html (дата обращения: 21.02.2026)

5 Сотни миллиардов тенге субсидий задолжало государство фермерам. URL: https://www.zakon.kz/obshestvo/6505271-sotni-milliardov-tenge-subsidiy-zadolzhalo-gosudarstvo-fermeram.html (дата обращения: 23.02.2026)

6 Задолженность по субсидиям перед фермерами Казахстана. URL: https://www.kt.kz/rus/finansy/zadolzhennost_po_subsidiyam_pered_fermerami_kazahstana_1377983569.html (дата обращения: 24.02.2026)

7 Госаудит выявил неэффективное использование 142 млрд тенге в сельхозсфере. URL: https://www.zakon.kz/obshestvo/6459536-gosaudit-vyyavil-neeffektivnoe-ispolzovanie-142-mlrd-tenge-v-selkhozsfere.html (дата обращения: 24.02.2026)

8 Система субсидирования Gosagro.kz требует доработки – акмолинские фермеры. URL: https://www.inform.kz/ru/sistema-subsidirovaniya-gosagrokz-trebuet-dorabotki-akmolinskie-fermeri-f4edd2 (дата обращения: 24.02.2026)

9 Субсидия // Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Субсидия (дата обращения: 24.02.2026)

10 Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Subsidy (accessed: 25.02.2026)

11 Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 15 наурыздағы № 171-VIII Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000171 (өтініш берілген күн: 24.02.2026)

12 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кәсіпкерлік кодексі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375 (өтініш берілген күн: 24.02.2026)

13 Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66-III Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066 (өтініш берілген күн: 24.02.2026)

14 European Green Deal // European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (accessed: 24.02.2026)

15 Organic Action Plan // European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-action-plan_en (accessed: 24.02.2026)

16 Organic agricultural products in the United States: subsidies. URL: https://www.opportimes.com/en/organic-agricultural-products-in-the-united-states-subsidies (accessed: 24.02.2026)

17 Сеитов С.К. Распределение субсидий среди субъектов агропромышленного комплекса Казахстана // Аграрная наука Евро-Северо-Востока. – 2023. – № 24(1). – С. 152–161.

18 Органикалық өнім өндірудің сәйкестігін растау кезінде жұмсалған шығыстардың бір бөлігін субсидиялау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2024 жылғы 6 қарашадағы № 372 бұйрығы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400035345 (өтініш берілген күн: 25.02.2026)

19 Гаитов А.А., Умурзаков Е.А., Жумаева М.С. Влияние экономической преступности на устойчивое развитие агропромышленного комплекса Казахстана // Eurasian Scientific Journal of Law. 2026. – № 1(14). – С.118–127.

20 Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2025 жылғы 7 ақпандағы бұйрығы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500035718 (өтініш берілген күн: 25.02.2026)

REFERENCES

1 Worldometers: statistika naselenija Zemli. URL: https://www.worldometers.info/ru (data obrashhenija: 20.02.2026) (In Russian)

2 Qazaqstan Respublikasynyñ agroönerkäsıptık keşenın damytudyñ 2021–2030 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2021 jylğy 30 jeltoqsandağy No. 960 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960 (ötınış berılgen kün: 20.02.2026) (In Kazakh)

3 Gospodderzhka APK-2025: kak raspredelili 534,5 mlrd tenge subsidij i chto izmenilos' v pravilah. URL: https://centralmedia24.kz/gospodderzhka-apk-2025-kak-raspredelili-5345-mlrd-tenge-subsidij-i-chto-izmenilos-v-pravilah/ (data obrashhenija: 21.02.2026) (In Russian)

4 Subsidirovanie rashodov na podtverzhdenie organicheskoj produkcii. URL: https://biznescentr.kz/novosti/7276-pravila-subsidirovaniya-rasxodov-na-podtverzhdenie-sootvetstviya-organicheskoj-produktsii-s-2025-goda.html (data obrashhenija: 21.02.2026) (In Russian)

5 Sotni milliardov tenge subsidij zadolzhalo gosudarstvo fermeram. URL: https://www.zakon.kz/obshestvo/6505271-sotni-milliardov-tenge-subsidiy-zadolzhalo-gosudarstvo-fermeram.html (data obrashhenija: 23. 02.2026) (In Russian)

6 Zadolzhennost' po subsidijam pered fermerami Kazahstana. URL: https://www.kt.kz/rus/finansy/zadolzhennost_po_subsidiyam_pered_fermerami_kazahstana_1377983569.html (data obrashhenija: 24.02.2026) (In Russian)

7 Gosaudit vyjavil nejeffektivnoe ispol'zovanie 142 mlrd tenge v sel'hozsfere. URL: https://www.zakon.kz/obshestvo/6459536-gosaudit-vyyavil-neeffektivnoe-ispolzovanie-142-mlrd-tenge-v-selkhozsfere.html (data obrashhenija: 24.02.2026) (In Russian)

8 Sistema subsidirovanija Gosagro.kz trebuet dorabotki – akmolinskie fermery. URL: https://www.inform.kz/ru/sistema-subsidirovaniya-gosagrokz-trebuet-dorabotki-akmolinskie-fermeri-f4edd2 (data obrashhenija: 24.02.2026) (In Russian)

9 Subsidija // Vikipedija: svobodnaja jenciklopedija. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Subsidija (data obrashhenija: 24.02.2026) (In Russian)

10 Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Subsidy (accessed: 25.02.2026) (In English)

11 Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylğy 15 nauryzdağy No. 171-VIII Qazaqstan Respublikasynyñ Büdjet kodeksı. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000171 (ötınış berılgen kün: 24.02.2026) (In Kazakh)

12 Qazaqstan Respublikasynyñ 2015 jylğy 29 qazandağy No. 375-V Käsıpkerlık kodeksı. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375 (ötınış berılgen kün: 24.02.2026) (In Kazakh)

13 Agroönerkäsıptık keşendı jäne auyldyq aumaqtardy damytudy memlekettık retteu turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ 2005 jylğy 8 şıldedegı No. 66-III Zañy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066 (ötınış berılgen kün: 24.02.2026) (In Kazakh)

14 European Green Deal // European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (accessed: 24.02.2026)(In Eng lish)

15 Organic Action Plan // European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-action-plan_en (accessed: 24.02.2026) (In English)

16 Organic agricultural products in the United States: subsidies. URL: https://www.opportimes.com/en/organic-agricultural-products-in-the-united-states-subsidies (accessed: 24.02.2026) (In English)

17 Seitov S.K. (2023) Raspredelenie subsidij sredi sub#ektov agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Agrarnaja nauka Evro-Severo-Vostoka. No. 24(1). P. 152–161. (In Russian)

18 Organikalyq önım öndırudıñ säikestıgın rastau kezınde jūmsalğan şyğystardyñ bır bölıgın subsidialau qağidalaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Auyl şaruaşylyğy ministrınıñ 2024 jylğy 6 qaraşadağy No. 372 būiryğy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400035345 (ötınış berılgen kün: 25.02.2026) (In Kazakh)

19 Gaitov A.A., Umurzakov E.A., Zhumaeva M.S. (2026) Vlijanie jekonomicheskoj prestupnosti na ustojchivoe razvitie agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 1(14). P. 118–127. (In Russian)

20 Qazaqstan Respublikasy Auyl şaruaşylyğy ministrınıñ 2025 jylğy 7 aqpandağy būiryğy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500035718 (ötınış berılgen kün: 25.02.2026) (In Kazakh)

РАШЕВА Г.К.,*[1]
PhD, доцент.
*e-mail: gulnur1989@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2587-1035
КУАНАЛИЕВА Г.А.,[1]
д.ю.н., профессор.
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-4634-8363
УМБЕТБАЕВА Ж.Б.,[1]
PhD, доцент.
e-mail: umbetbaevazhuldyz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0291-7405
[1]Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СУБСИДИРОВАНИЯ ОРГАНИЧЕСКОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы правового регулирования субсидирования органического сельского хозяйства. Рост спроса на экологически чистую продукцию, угрозы для растениеводства, вызванные глобальным изменением климата, необходимость обеспечения экологической безопасности, а также сохранения жизни и здоровья человека придают новый импульс развитию органического сельского хозяйства. В связи с тем что производство органической продукции является новым и развивающимся направлением, особую актуальность приобретает исследование правовых вопросов государственного регулирования и субсидирования данной сферы. В условиях цифровизации важное значение приобретает использование современных информационных технологий для обеспечения прозрачности и доступности системы субсидирования, в том числе в процессах сертификации продукции, мониторинга и контроля качества. В исследовании были изучены национальное законодательство и законодательство зарубежных государств в сфере производства органической сельскохозяйственной продукции. Исследован опыт США и Европейского союза в сфере субсидирования, а также выработаны предложения по применению лучших зарубежных практик в отечественном производстве. Авторами предлагается создание отдельного цифрового реестра, предназначенного для контроля и надзора за производством и оборотом органической сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, органическое земледелие, органическая продукция, субсидирование, сельское хозяйство, аграрное право, агропромышленный комплекс.

RASHEVA G.K.,*[1]
PhD, associate professor.
*e-mail: gulnur1989@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2587-1035
KUANALIYEVA G.A.,[1]
d.l.s., professor.
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-4634-8363
UMBETBAYEVA Zh.B.,[1]
PhD, associate professor.
e-mail: umbetbaevazhuldyz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0291-7405
[1]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

ISSUES IN THE LEGAL REGULATION OF THE SUBSIDIZATION OF ORGANIC AGRICULTURE

Abstract

This article analyzes the legal issues arising in the regulation of the subsidization of organic agriculture. The growing demand for environmentally friendly products, threats to crop production caused by global climate change,

and the need to ensure environmental safety as well as protect human life and health are giving new impetus to the development of organic agriculture. Since the production of organic products is a relatively new and developing area, the study of legal issues related to state regulation and subsidization of this sector is of particular relevance. In the context of digitalization, the use of modern information technologies is becoming increasingly important for ensuring the transparency and accessibility of the subsidy system, including in the processes of product certification, monitoring, and quality control. The study examined national legislation and the legislation of foreign countries in the field of organic agricultural production. The experience of the United States, the European Union in the field of subsidization was analyzed, and recommendations were developed for the application of best foreign practices in domestic production. The authors propose the creation of a separate digital register intended for the control and supervision of the production and circulation of organic agricultural products.

Keywords: organic agriculture, organic farming, organic products, subsidization, agriculture, agricultural law, agro-industrial complex.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.04.2026

МРНТИ 10.87.27
УДК 341
JEL K32

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-383-392

СУЛТАНОВА Н.Т.,*[1]
докторант.
*e-mail: nargiz_89-11@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-7384-9475
САЙРАМБАЕВА Ж.Т.,[1]
к.ю.н., доцент.
e-mail: zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8213-8622
ШУСТЕК П.,[2]
PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: sustek@prf.cuni.cz
ORCID ID: 0000-0003-3411-6493
[1]Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
[2]Карлов университет,
г. Прага, Чехия

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ДАННЫХ ПАЦИЕНТА В СИСТЕМАХ ТРАНСГРАНИЧНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

Аннотация

В условиях цифровизации здравоохранения и роста трансграничной мобильности пациентов все более актуальной становится защита персональных медицинских данных в системах международного медицинского страхования. Ведущие международные организации, такие как ВОЗ, ОЭСР и Европейский союз, формируют глобальные стандарты цифрового управления в здравоохранении, основанные на принципах конфиденциальности, прозрачности и правовой совместимости. Цель исследования состоит в определении международно-правовых механизмов защиты медицинских данных пациентов при трансграничном страховании и предложении путей их адаптации в законодательстве Казахстана. Методологическая база включает сравнительно-правовой, институциональный и системно-структурный подходы. Эмпирическую основу составил анализ ключевых документов: наднациональных (GDPR, Конвенция Совета Европы № 108+, проект EHDS) и казахстанских (Закон «О персональных данных и их защите», Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения»). В качестве приоритетных направлений правовой модернизации предлагаются внедрение в национальное законодательство положений Конвенції № 108+ и GDPR, создание отдельного надзорного органа за оборотом медицинских персональных сведений, а также заключение в рамках ЕАЭС соглашений о взаимном признании стандартов безопасности врачебной информации. Выполнение этих мер позволит Казахстану привести внутреннее право в соответствие с международными обязательствами и укрепить нормативную базу цифрового здравоохранения.

Ключевые слова: право, международные стандарты, медицинское страхование, защита прав пациента, защита персональных медицинских данных, международное здравоохранительное право.

Введение

Трансграничное медицинское страхование предполагает возникновение сопутствующих проблем, связанных с расширяющей свои границы цифровизацией. Проблема состоит в том, что действующие международные и национальные нормы демонстрируют фрагментарный характер и не обеспечивают единого правового режима для обработки персональных медицинских данных в страховых системах. В Европейском союзе такие отношения регулируются

Регламентом (ЕС) 2016/679 (GDPR) и проектом Европейского пространства медицинских данных (EHDS), тогда как в Казахстане защита персональной информации основана на Законе «О персональных данных и их защите» (2013 г.) и Кодексе «О здоровье народа и системе здравоохранения» (2020 г.), не учитывающих трансграничные аспекты обмена медицинской информацией.

В этих условиях актуализируется необходимость выработки международно-правовых стандартов, обеспечивающих баланс между правом пациента на охрану здоровья и правом на неприкосновенность частной жизни.

Цель настоящей работы – выявление комплекса международно-правовых инструментов защиты персональной медицинской информации пациента при трансграничном страховании и определение направлений их внедрения в право Казахстана.

Результаты призваны способствовать созданию правовой модели, которая обеспечит юридическую совместимость национальной и международных систем медицинского страхования, а также защиту пациента в цифровом пространстве здравоохранения.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют принципы системности, сравнительно-правового анализа и юридического моделирования. В работе применен комплекс общенаучных и специальных методов, направленных на выявление содержания и динамики международных норм в сфере защиты медицинских данных при трансграничном медицинском страховании. Сравнительно-правовой метод позволил сопоставить международные, региональные и национальные подходы к регулированию обмена персональными медицинскими данными. На международном уровне ключевыми документами выступают Общий регламент Европейского союза о защите данных (GDPR, 2016), Конвенция Совета Европы № 108+ (2018 г.) и Рекомендации Всемирной организации здравоохранения по цифровому здравоохранению. Анализ этих актов позволил выделить такие основные правовые принципы, как законность, добросовестность, прозрачность, минимизацию данных и трансграничную ответственность. Для оценки экономико-правовых предпосылок использован институциональный метод, позволивший рассмотреть трансграничное медицинское страхование как правовой институт, сочетающий в себе финансово-страховые и социально-правовые функции. В этом контексте изучены доклады ОЭСР «Health at a Glance: Europe 2024» и WHO Global Strategy on Digital Health 2020–2025, где сформулирована концепция цифровой портативности страхового покрытия (Digital Portability of Health Coverage).

На региональном уровне анализ включал нормативные документы Европейского союза, прежде всего Регламент о создании Европейского пространства медицинских данных (EHDS, 2025), предусматривающий механизмы безопасного обмена медицинской информацией между государствами.

Сравнительный анализ с национальным правом Республики Казахстан показал, что положения Закона «О персональных данных и их защите» и Кодекса «О здоровье народа и системе здравоохранения» не обеспечивают трансграничной совместимости, а защита данных пациентов ограничена территориальными рамками.

Контент-анализ казахстанских научных публикаций позволил выявить пробелы в регулировании обработки медицинских данных и необходимость адаптации национальных норм к требованиям GDPR и Конвенции № 108+.

В исследовании также использован системно-структурный метод, обеспечивший построение модели юридической совместимости, включающей уровни: международный (ВОЗ, ЕС, ОЭСР), региональный (ЕАЭС) и национальный (законодательство РК). Комбинация этих подходов позволила не только установить правовые противоречия, но и определить перспективные направления гармонизации международных и национальных механизмов защиты медицинских данных пациента в системах трансграничного страхования.

Результаты и обсуждение

Общий регламент защиты персональных данных (General Data Protection Regulation – GDPR, 2016) Европейского союза представляет собой закон о защите данных, регулирующий деятельность всех компаний, находящихся на территории Европейского союз. В каждой стране Евросоюза есть национальные регуляторы в области персональных данных – правозащитные организации, в которые может обратиться любой гражданин ЕС, если считает, что его права были ущемлены. Кроме того, есть и «верховный суд» – Европейский совет по защите данных (European Data Protection Board – EDPB). Регламент имеет прямое отношение к актуальной парадигме международного медицинского права, являясь неотъемлемой частью права на здоровье в контексте обработки и защиты персональных данных.

Ключевым документом выступает Конвенция Совета Европы № 108+ (принята в 2018 г.), которая ориентирована на унификацию внутреннего законодательства государств в области защиты персональных сведений. В отличие от Общего регламента ЕС по защите данных, Конвенция № 108+ имеет универсальное значение и допускает участие не только европейских стран, но и государств за пределами Европы, что формирует базу для глобальной согласованности регламентов обработки медицинской информации. Ее положения предусматривают трансграничный контроль за обработкой данных, принцип правовой предсказуемости и обязательства государств по обеспечению эквивалентной защиты при международной передаче информации.

Существенный вклад в развитие международно-правовой доктрины внесла Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). В документе Global Strategy on Digital Health 2020–2025 подчеркивается необходимость создания правовых и этических рамок для цифрового здравоохранения, включая защиту медицинских данных при телемедицине и страховых расчетах. ВОЗ рекомендует государствам формировать единые стандарты безопасности данных, основанные на принципах законности, минимизации и прозрачности обработки информации.

В рамках Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в отчете Health at a Glance: Europe 2024 введено понятие цифровой портативности страхового покрытия (Digital Portability of Health Coverage). Такой подход предполагает возможность сохранения и использования медицинских данных пациента при обращении за медицинской помощью за пределами страны постоянного проживания при условии соблюдения стандартов конфиденциальности и кибербезопасности.

На региональном уровне Европейский союз развивает инициативу Европейского пространства медицинских данных (EHDS), представленную в 2025 г. Европейской комиссией. EHDS предусматривает интегрированную платформу обмена медицинской информацией, в которой пациент сохраняет контроль над своими данными, а государственные органы и страховые организации обязаны обеспечивать правовую совместимость обработки информации. Это фактически создает прецедент формирования международного стандарта для медицинских страховых систем, встраиваемого в общую цифровую инфраструктуру здравоохранения [1–3].

Проведенное сравнение с законодательством Республики Казахстан выявило ряд существенных проблем. Во-первых, Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» ограничивается нормами о медицинской тайне (ст. 94) и не определяет правовой статус цифровых медицинских данных в страховых отношениях. Во-вторых, Закон «О персональных данных и их защите» ориентирован на внутренний оборот информации и не предусматривает норм о трансграничной передаче медицинских данных.

В результате отсутствует нормативный механизм, обеспечивающий совместимость казахстанской системы обязательного медицинского страхования (ОСМС) с международными требованиями конфиденциальности и портативности данных.

Казахстанские исследователи также обращают внимание на фрагментарность национального законодательства. Ж.У. Тлембаева подчеркивает, что развитие страхования профессиональной ответственности медицинских работников требует нормативного закрепления порядка обмена информацией между субъектами здравоохранения [51, с. 317–318]. Ж.О. Даханова отмечает, что правовое регулирование здравоохранения в Казахстане «остается несистемным, особенно в части защиты персональных данных пациента» [6, с. 53]. Д.Б. Разиева связывает дисциплинарную и страховую ответственность с обязанностью соблюдения профессиональной

тайны, указывая, что «вопросы юридической ответственности медицинских работников тесно связаны с защитой данных пациента» [7, с. 118]. А.С. Ибраева прямо указывает на необходимость гармонизации казахстанского законодательства с GDPR и Конвенцией № 108+, предлагая разработать механизм трансграничного обмена медицинской информацией при сохранении конфиденциальности [8, с. 92–93]. В казахстанской научной литературе акцент делается на необходимости комплексного правового регулирования, включая вопросы финансовых рисков при оказании медицинских услуг, специфики их потребления [9–10].

Результаты сравнительного анализа позволяют заключить, что в международной практике формируется двухуровневая система защиты медицинских данных: а) глобальный уровень, объединяющий нормы ВОЗ, ОЭСР и Конвенции № 108+; б) региональный уровень включает нормативы ЕС (GDPR, EHDS), создающие модель экстерриториальной совместимости. Для Казахстана перспективным направлением является имплементация этих принципов в национальное право через включение в Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения» норм о трансграничной передаче и защите медицинских данных, а также заключение международных соглашений в рамках ЕАЭС.

Международно-правовые стандарты цифровой защиты медицинских данных становятся определяющим элементом правового обеспечения трансграничного медицинского страхования и требуют гармонизации национальных норм с глобальными принципами конфиденциальности и правовой предсказуемости [11–15]. Международно-правовые механизмы защиты персональных медицинских данных приобретают все более четкие черты глобального правового режима, в котором центральным принципом становится экстерриториальность регулирования [16–19]. Этот принцип закреплен в Общем регламенте ЕС о защите данных (GDPR, 2016), который распространяет свои требования на обработку данных граждан Европейского Союза независимо от территории нахождения оператора. Для систем трансграничного медицинского страхования это означает, что любая организация, участвующая в обмене медицинской информацией с ЕС, обязана соблюдать стандарты GDPR в контексте прозрачности, информированного согласия и обеспечения права пациента на удаление данных.

Формируемая таким образом коллизионно-правовая категория трансграничной юрисдикции в сфере медицинской информации. Согласно нормам Закона Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» защита персональных данных – это комплекс мер, в том числе правовых, организационных и технических, осуществляемых в целях, установленных настоящим законом. Обработка персональных данных – действия, направленные на накопление, хранение, изменение, дополнение, использование, распространение, обезличивание, блокирование и уничтожение персональных данных, а использование персональных данных – это действия с персональными данными, направленные на реализацию целей деятельности собственника, оператора и третьего лица, соответственно, хранение персональных данных – действия по обеспечению целостности, конфиденциальности и доступности персональных данных, а распространение персональных данных – действия, в результате совершения которых происходит передача персональных данных, в том числе посредством масс-медиа, или предоставление доступа к персональным данным каким-либо иным способом. Действующее национальное законодательство рассматривает инциденты, связанные с компрометацией персональных данных, в качестве правонарушения в сфере их защиты. Подобное нарушение выражается в противозаконном изменении, удалении или разглашении информации, а также в неавторизованном доступе к передаваемым, сохраняемым или обрабатываемым сведениям либо их несанкционированном распространении. При этом законодатель делает исключение для случаев публикации таких данных в открытых источниках: подобные действия признаются правомерными, только если на них получено добровольное согласие владельца информации или его официального представителя.

Относительно взаимодействия международного и национального права однозначно положительной выступает концепция правовой совместимости, своего рода согласование национальной архитектуры защиты данных в рамках региональных объединений без обязательной унификации.

Казахстанское законодательство, напротив, остается преимущественно территориальным. Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения» в статье 94 ограничивает понятие ме-

дицинской тайны рамками национальных медицинских организаций. Это приводит к тому, что при оказании медицинских услуг за рубежом (например, в рамках программ лечения граждан РК в зарубежных клиниках) отсутствует правовой механизм защиты и возврата медицинских данных пациента в казахстанскую систему. Кроме того, закон о персональных данных не содержит положений о трансграничном хранении информации на зарубежных серверах, что создает правовую неопределенность для страховых компаний, использующих международные цифровые платформы.

Казахстанские исследователи подчеркивают эти недостатки. Ж.У. Тлембаева отмечает, что «развитие страхования профессиональной ответственности требует нормативного закрепления порядка обмена информацией между субъектами здравоохранения» [5, с. 317–318]. Ж.О. Даханова указывает, что правовое регулирование здравоохранения остается «фрагментарным и несистемным, особенно в части защиты персональных данных пациента» [6, с. 53]. Д.Б. Разиева связывает вопросы юридической ответственности медицинских работников с защитой профессиональной тайны, подчеркивая, что «вопросы юридической ответственности медицинских работников тесно связаны с защитой данных пациента» [7 с. 118]. А.С. Ибраева считает, что «Закон РК „О персональных данных" требует пересмотра в части гармонизации с положениями GDPR и Конвенции № 108+» [8, с. 92]. Сопоставление этих позиций с международной практикой показывает, что Казахстан стоит на этапе формирования национальной модели правовой защиты медицинских данных, но пока не обеспечивает юридической совместимости с трансграничными страховыми системами. Принятие на себя международных обязательств по Конвенции № 108+ и разработка отраслевых соглашений в рамках ЕАЭС позволили бы устранить этот пробел.

Исходя из вышеизложенного, целесообразно выделить три ключевых направления реформы национального законодательства, направленные на обеспечение международной совместимости и правовой защищенности персональных медицинских данных в системах трансграничного медицинского страхования. Во-первых, касательно имплементации международных стандартов приоритетным является внесение изменений в Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», предусматривающих отдельную главу, регулирующую правовой режим обработки и трансграничной передачи медицинских данных. Эта глава должна закрепить основные принципы, соответствующие Конвенции Совета Европы № 108+ и Общему регламенту ЕС о защите данных (GDPR: законность и прозрачность обработки; минимизация объема данных; информированное согласие пациента; право на исправление, удаление и перенос информации; обеспечение эквивалентного уровня защиты при международной передаче данных. Имплементация этих принципов обеспечит согласование национальной правовой системы с международными обязательствами Казахстана и создаст основу для включения страны в глобальные сети цифрового здравоохранения. Подобные нормы также позволят юридически разграничить полномочия субъектов: пациента, медицинской организации, страхового фонда и цифрового оператора, установив их взаимную ответственность в трансграничных отношениях.

Во-вторых, целесообразно рассмотреть проблему создания специализированного надзорного органа в сфере здравоохранительных данных. В настоящее время функции контроля за обработкой персональных данных в Казахстане распределены между различными ведомствами (Министерством цифрового развития, Агентством по защите персональных данных и Комитетом по контролю качества медицинских услуг). Однако ни одно из них не обладает компетенцией по надзору за обращением медицинских данных, включенных в страховые и трансграничные цифровые системы. Создание такого надзорного органа, например, Национального агентства по защите медицинских данных, действующего при уполномоченном органе по защите прав потребителей, позволило бы сконцентрировать контрольные и правоприменительные функции в одном институте. Такой орган должен иметь полномочия по аккредитации цифровых платформ, сертификации операторов медицинских данных, ведению реестра трансграничных инцидентов, а также по рассмотрению жалоб пациентов, чьи данные были неправомерно использованы. Такая модель успешно реализована в странах ЕС (Data Protection Authorities), эффективно обеспечивает прозрачность и доверие к системе цифрового страхования.

В-третьих, заключение двусторонних и многосторонних соглашений в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Поскольку обмен медицинской информацией между государствами – членами ЕАЭС становится все более интенсивным (например, при лечении граждан Казахстана в России или Беларуси), требуется формирование единого правового поля для взаимного признания стандартов безопасности данных и страхового покрытия.

Таким образом, данные три направления, включающие нормативную имплементацию, институциональное обеспечение и международную координацию, образуют взаимосвязанную систему правового реформирования. Их реализация позволит Казахстану перейти от модели фрагментарного регулирования к построению комплексной, юридически совместимой инфраструктуры защиты медицинских данных в трансграничном страховании.

Коллизия между международными и национальными нормами заключается не только в технических различиях, но и в различном понимании баланса между правом на здоровье и правом на частную жизнь. Международное право (ВОЗ, ЕС, Совет Европы) строится на идеологии управляемого доступа, когда пациент владеет своими данными, но может делегировать их использование страховым и медицинским организациям под контролем государства. Национальная система Казахстана остается закрытой и ориентированной на государственный контроль. Гармонизация этих подходов требует признания цифровых медицинских данных самостоятельным объектом правового регулирования и включения их в структуру обязательного социального медицинского страхования.

Несмотря на позитивные тенденции международной правовой гармонизации в сфере защиты медицинских данных, проведенный анализ показывает наличие ряда нерешенных и дискуссионных вопросов, требующих дальнейшей теоретической и законодательной проработки: 1) урегулировать вопрос уточнения юридических способов адаптации международных стандартов и практики для обеспечения баланса между экстерриториальным действием международных стандартов и государственным суверенитетом; 2) создать независимый надзорный механизм (орган) в сфере обработки медицинских данных; 3) урегулировать коллизионную проблему о применимом праве в случае возникновения трансграничных страховых споров в рамках Евразийского экономического союза; 4) оценить экономическую платформу имплементации международных стандартов в данной сфере в национальное законодательство.

Кроме того, повышение требований к обработке и защите данных может увеличить расходы страховых компаний и медицинских организаций, что в перспективе повлияет на стоимость страхового покрытия и доступность медицинских услуг. Это требует проведения междисциплинарных исследований на стыке права, экономики и кибербезопасности.

Таким образом, дальнейшее развитие правового регулирования защиты персональных медицинских данных в Казахстане должно учитывать не только международные стандарты, но и национальные особенности, включая институциональные возможности, уровень цифровой инфраструктуры и финансовую устойчивость системы ОСМС. Решение обозначенных проблем обеспечит формирование сбалансированной и адаптированной модели правовой портативности медицинских данных в трансграничном страховании.

Заключение

Проведенное исследование позволило установить, что международное право в области защиты персональных медицинских данных развивается в направлении формирования единого правового пространства цифрового здравоохранения. В его основу положены принципы экстерриториальности, согласия пациента, прозрачности обработки информации и обеспечения надлежащего уровня защиты при трансграничной передаче данных. Наиболее полное воплощение эти принципы получили в Общем регламенте ЕС о защите данных (GDPR, 2016) и Конвенции Совета Европы № 108+ (2018), которые служат нормативной базой для построения совместимых национальных режимов регулирования.

Результаты сравнительно-правового анализа показывают, что Казахстан, несмотря на существование Закона «О персональных данных и их защите» и Кодекса «О здоровье народа и

системе здравоохранения», пока не располагает эффективным механизмом защиты медицинских данных в контексте трансграничного страхования. Национальные нормы ограничиваются территориальным принципом и не предусматривают обязанностей субъектов страхования по обеспечению безопасности данных при международных операциях. Отсутствует правовое регулирование хранения данных за рубежом, передачи их в рамках программ медицинского обслуживания иностранных граждан, а также механизмов обмена медицинской информацией между страховыми организациями разных стран.

В этих условиях очевидна необходимость глубокой правовой гармонизации. Во-первых, Казахстану целесообразно присоединиться к Конвенции Совета Европы № 108+, что позволит обеспечить эквивалентный уровень защиты данных и наладить сотрудничество с европейскими надзорными органами. Очень важно иметь в виду, что требуется разработка специальной главы в Кодексе о здоровье народа, регулирующей обращение медицинских данных в цифровом формате, включая их трансграничную передачу в рамках страховых отношений.

ЛИТЕРАТУРА

1 Council of Europe. Convention 108+ for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. Strasbourg: Council of Europe, 2018. URL: Convention 108+ (official Council of Europe page (accessed: 30.03.2026)

2 European Commission. Proposal for a Regulation on the European Health Data Space (EHDS). Brussels: European Commission, 2025. URL: European Health Data Space (EHDS) – European Commission (accessed: 30.03.2026)

3 WHO. Global Strategy on Digital Health 2020–2025. Geneva: World Health Organization, 2023. 102 p.

4 OECD. Health at a Glance: Europe 2024 – Digital Health and Data Governance. Paris: OECD Publishing, 2024. 210 p.

5 Тлембаева Ж.У. Страхование профессиональной ответственности медицинских работников как механизм защиты права на охрану здоровья // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2025. – Т. 80. – № 3. – С. 317–326.

6 Разиева Д.Б. Противоправность как элемент дисциплинарного проступка медицинских работников // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2025. – Т. 80. – № 1. – С. 114–121.

7 Даханова Ж.О. ҚР-дағы денсаулық сақтау саласының құқықтық реттелуінің маңызы // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2019. – Т. 54(2). – С. 52–54.

8 Ибраева А.С. Правовое регулирование защиты персональных данных в здравоохранении Республики Казахстан // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва. Серия юридическая. – 2023. – № 4(145). – С. 88–95.

9 Баимбетов Н.С. К вопросу о правовом обеспечении финансовых рисков в сфере оказания медицинских услуг // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2019. – № 51(1). – С. 43–48.

10 Спанкулова Л.С., Белянин А.В., Букатов Е.Б. Оценка модели экономического поведения населения при потреблении опекаемых благ с учетом неоднородности предпочтений // Вестник Карагандинского университета. Серия экономика. – 2023. – № 4(112). – С. 204–212.

11 Gostin L.O., Meier B.M. Global Health Law: Governance, Rights, and Duties. Oxford: Oxford University Press, 2020. 410 p.

12 Bygrave L.A., Trotter A. Data Privacy Law: International Dimensions. Oxford: Oxford University Press, 2022. 310 p.

13 Kuner C. Transborder Data Flows and Data Privacy Law. Oxford: Oxford University Press, 2021. 398 p.

14 Tzanou M. Health Data Privacy under the GDPR: Big Data Challenges and Regulatory Responses. New York: Routledge, 2020. 272 p.

15 Den Exter A. (ed.). European Health Law. Antwerp: Maklu, 2017. 502 p.

16 Greer S., Jarman H., Baeten R. Patient Mobility and EU Law // Journal of European Social Policy. 2021. Vol. 31. No. 4. P. 389–406.

17 Costa J., Tzanou M. The Legal Architecture of Health Data Governance in the EU // European Journal of Health Law. 2021. Vol. 28. No. 3. P. 229–252.

18 Mostert M. From Privacy to Data Protection in the EU: Implications for Big Data Health Research // European Journal of Health Law. 2018. Vol. 25. No. 1. P. 43–61.

19 Meier B.M., Mori L. Universal Health Coverage and the Law // Health and Human Rights Journal. 2021. Vol. 23(2). P. 15–34.

REFERENCES

1 Council of Europe. Convention 108+ for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. Strasbourg: Council of Europe, 2018. URL: Convention 108+ (official Council of Europe page (accessed: 30.03.2026). (In English)

2 European Commission. Proposal for a Regulation on the European Health Data Space (EHDS). Brussels: European Commission, 2025. URL: European Health Data Space (EHDS) – European Commission (accessed: 30.03.2026). (In English)

3 WHO. Global Strategy on Digital Health 2020–2025. Geneva: World Health Organization, 2023. 102 p. (In English)

4 OECD. Health at a Glance: Europe 2024 – Digital Health and Data Governance. Paris: OECD Publishing, 2024. 210 p. (In English)

5 Tlembaeva Zh.U. (2025) Strahovanie professional'noj otvetstvennosti medicinskih rabotnikov kak mehanizm zashhity prava na ohranu zdorov'ja // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. V. 80. No. 3. P. 317–326. (In Russian)

6 Razieva D.B. (2025) Protivopravnost' kak jelement disciplinarnogo prostupka medicinskih rabotnikov // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. V. 80. No.1. P. 114–121. (In Russian)

7 Dahanova Zh.O. (2019) QR-dağy densaulyq saqtau salasynyñ qūqyqtyq retteluınıñ mañyzy // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. V. 54(2). P. 52–54. (In Kazakh)

8 Ibraeva A.S. (2023) Pravovoe regulirovanie zashhity personal'nyh dannyh v zdravoohranenii Respubliki Kazahstan // Vestnik ENU im. L.N. Gumiljova. Serija juridicheskaja. No. 4(145). P. 88–95. (In Russian)

9 Baimbetov N.S. (2019) K voprosu o pravovom obespechenii finansovyh riskov v sfere okazanija medicinskih uslug // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. No. 51(1). P. 43–48. (In Russian)

10 Spankulova L.S., Beljanin A.V., Bukatov E.B. (2023) Ocenka modeli jekonomicheskogo povedenija naselenija pri potreblenii opekaemyh blag s uchjotom neodnorodnosti predpochtenij // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija jekonomika. No. 4(112). P. 204–212. (In Russian)

11 Gostin L.O., Meier B.M. (2020) Global Health Law: Governance, Rights, and Duties. Oxford: Oxford University Press. 410 p. (In English)

12 Bygrave L.A., Trotter A. (2022) Data Privacy Law: International Dimensions. Oxford: Oxford University Press. 310 p. (In English)

13 Kuner C. (2021) Transborder Data Flows and Data Privacy Law. Oxford: Oxford University Press. 398 p. (In English)

14 Tzanou M. (2020) Health Data Privacy under the GDPR: Big Data Challenges and Regulatory Responses. New York: Routledge. 272 p. (In English)

15 Den Exter A. (ed.). (2017) European Health Law. Antwerp: Maklu. 502 p. (In English)

16 Greer S., Jarman H., Baeten R. (2021) Patient Mobility and EU Law // Journal of European Social Policy. Vol. 31. No. 4. P. 389–406. (In English)

17 Costa J., Tzanou M. (2021) The Legal Architecture of Health Data Governance in the EU // European Journal of Health Law. Vol. 28. No. 3. P. 229–252. (In English)

18 Mostert M. (2018) From Privacy to Data Protection in the EU: Implications for Big Data Health Research // European Journal of Health Law. Vol. 25. No. 1. P. 43–61. (In English)

19 Meier B.M., Mori L. (2021) Universal Health Coverage and the Law // Health and Human Rights Journal. Vol. 23(2). P. 15–34. (In English)

СУЛТАНОВА Н.Т.,*[1]
докторант.
*e-mail: nargiz_89-11@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-7384-9475
САЙРАМБАЕВА Ж.Т.,[1]
з.ғ.к., доцент.
e-mail: zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8213-8622
ШУСТЕК П.,[2]
PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: sustek@prf.cuni.cz
ORCID ID: 0000-0003-3411-6493
[1]әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Карлов университеті,
Прага қ., Чехия

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕЛЕРІНДЕ ПАЦИЕНТТІҢ ЖЕКЕ МЕДИЦИНАЛЫҚ ДЕРЕКТЕРІН ҚОРҒАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУІ

Аңдатпа

Денсаулық сақтауды цифрландыру және пациенттердің трансшекаралық ұтқырлығының өсуі жағдайында халықаралық медициналық сақтандыру жүйелерінде дербес медициналық деректерді қорғау барған сайын өзекті болып отыр. ДДҰ, ЭЫДҰ және Еуропалық Одақ сияқты жетекші халықаралық ұйымдар құпиялылық, ашықтық және құқықтық үйлесімділік қағидаттарына негізделген денсаулық сақтауда цифрлық басқарудың жаһандық стандарттарын қалыптастырады. Зерттеудің мақсаты трансшекаралық сақтандыру кезінде пациенттердің медициналық деректерін қорғаудың халықаралық-құқықтық тетіктерін айқындау және оларды Қазақстан заңнамасына бейімдеу жолдарын ұсыну болып табылады. Әдістемелік база салыстырмалы-құқықтық, институционалдық және жүйелік-құрылымдық тәсілдерді қамтиды. Негізгі құжаттарды талдау эмпирикалық негіз болды: ұлттықтан жоғары (GDPR, Еуропа Кеңесінің № 108+ Конвенциясы, ehds жобасы) және қазақстандық («Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заң, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы»Кодекс). Құқықтық жаңғыртудың басым бағыттары ретінде ұлттық заңнамаға № 108+ және GDPR конвенцияларының ережелерін енгізу, медициналық дербес мәліметтердің айналымын жеке қадағалау органын құру, сондай-ақ ЕАЭО шеңберінде дәрігерлік ақпараттың қауіпсіздік стандарттарын өзара тану туралы келісімдер жасасу ұсынылады. Бұл шараларды орындау Қазақстанға ішкі құқықты халықаралық міндеттемелерге сәйкес келтіруге және цифрлық денсаулық сақтаудың нормативтік базасын нығайтуға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: құқық, халықаралық стандарттар, медициналық сақтандыру, пациенттердің құқықтарын қорғау, жеке медициналық деректерді қорғау, халықаралық денсаулық құқығы.

SULTANOVA N.T.,*[1]
PhD student.
*e-mail: nargiz_89-11@mail.ru
ORCID ID: 0009-0004-7384-9475
SAIRAMBAEVA Zh.T.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8213-8622
ŠUSTEK P.,[2]
PhD, associate professor.
e-mail: sustek@prf.cuni.cz
ORCID ID: 0000-0003-3411-6493
[1]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Charles University,
Prague, Czech Republic

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF PERSONAL MEDICAL DATA OF A PATIENT IN CROSS-BORDER MEDICAL INSURANCE SYSTEMS

Abstract

In the context of digitalization of healthcare and the growth of cross-border mobility of patients, the protection of personal medical data in international health insurance systems is becoming increasingly relevant. Leading international organizations such as WHO, OECD, and the European Union are developing global standards for digital healthcare management based on the principles of confidentiality, transparency, and legal compatibility. The purpose of the study is to identify international legal mechanisms for protecting patients' medical data in cross-border insurance and to propose ways to adapt them to the legislation of Kazakhstan. The methodological framework includes comparative legal, institutional, and system-structural approaches. The empirical basis was formed by an analysis of key documents: supranational (GDPR, Council of Europe Convention No. 108+, EHDS draft) and Kazakhstani (Law "On Personal Data and their Protection", Code "On Public Health and the Healthcare System"). The implementation of the provisions of Conventions No. 108+ and GDPR into national legislation, the creation of a separate supervisory authority for the circulation of medical personal information, as well as the conclusion of agreements on mutual recognition of medical information security standards within the EAEU are proposed as priority areas for legal modernization. The implementation of these measures will allow Kazakhstan to bring domestic law in line with international obligations and strengthen the regulatory framework for digital healthcare.

Keywords: law, international standards, health insurance, protection of patient rights, protection of personal medical data, international health law.

Article submission date: 15.04.2026

МРНТИ 10.15.59
УДК 342.7
JEL J61

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-393-402

МОЛДАХМЕТОВА Ж.Е.,*[1]
м.ю.н., ст. преподаватель.
*e-mail: moldaxmetova.zh5555@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7024-5498
ӨМІРӘЛІ Ә.Ө.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: Alima_omirali@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0056-3818
ӘБДІЛДА Д.Ә.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
ORCID ID: 0000-0002-8904-8662
e-mail: a.dilyana@mail.ru
НУРАНОВА Р.К.,[2]
магистр права, ст. преподаватель.
ORCID ID: 0000-0002-5321-1165,
e-mail: raihan.nuranova@narxoz.kz
[1]Университет Конаева,
г. Алматы, Казахстан
[2]Университет Нархоз,
г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРАВА МИГРАНТОВ В УСЛОВИЯХ КЛИМАТИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ: НОВАЯ КОНСТИТУЦИОННАЯ ПАРАДИГМА

Аннотация

Статья посвящена конституционно-правовому анализу защиты социальных прав мигрантов в условиях климатической и экономической нестабильности. Усиление климатически обусловленной мобильности, структурная трансформация рынков труда и рост экономической турбулентности формируют новые формы уязвимости, которые оказывают прямое влияние на реализуемость социальных и трудовых прав. Несмотря на наличие международных стандартов защиты трудящихся-мигрантов и развитие доктрины позитивных обязательств государства, интеграция климатического фактора в систему конституционных гарантий социального государства остается недостаточно разработанной. Цель исследования – проанализировать эволюцию международных и национальных подходов к защите социальных прав мигрантов и определить конституционно-правовые механизмы их усиления в условиях системных кризисов. В исследовании сделан вывод о необходимости учета климатической и экономической уязвимости мигрантов при интерпретации принципов социального государства и материального равенства.

Ключевые слова: мигранты, социальные права, трудовые права, правовое регулирование, конституционное право.

Введение

Современный этап развития международного права и конституционного регулирования характеризуется одновременным воздействием двух взаимосвязанных факторов: климатической трансформации и экономической нестабильности, которые не только усиливают масштабы мобильности населения, но и изменяют характер уязвимости мигрантов, ставя под сомнение адекватность существующих правовых механизмов социальной и трудовой защиты. В научной литературе все чаще подчеркивается, что климатически обусловленная мобильность перестает быть исключительно экологическим феноменом и приобретает выраженное социально-правовое измерение [1, 2]. Исследования последних лет показывают, что изменение климата

усиливает структурные факторы миграции – деградацию земель, дефицит водных ресурсов, снижение занятости в аграрном секторе, рост регионального неравенства [3]. В этих условиях миграция выступает не только как форма адаптации, но и как вынужденная стратегия выживания. Однако правовые режимы государств по-прежнему ориентированы преимущественно на классические категории трудовой или вынужденной миграции, не учитывая комплексную природу климатической уязвимости [4].

В международной доктрине активно обсуждается проблема разрыва между фактической уязвимостью перемещающихся лиц и объемом предоставляемых им гарантий [5, 6]. В частности, анализ применения принципа non-refoulement в контексте трансграничного перемещения, вызванного бедствиями и климатическими рисками, свидетельствует о постепенном расширении интерпретации позитивных обязательств государств [7]. Тем не менее даже при признании угрозы фундаментальным правам, социальные и трудовые права мигрантов зачастую остаются на периферии правоприменения.

Параллельно развивается концепция уязвимости как юридической категории, влияющей на стандарты обращения с мигрантами. В ряде исследований указывается, что уязвимость должна рассматриваться не как стигматизирующий ярлык, а как основание для усиленной правовой защиты [8, 9]. Тематические документы Совета Европы подтверждают необходимость институционального учета особых рисков, с которыми сталкиваются мигранты в кризисных ситуациях [10]. Однако в национальных правопорядках данный подход редко получает конституционное закрепление [11–13]. Экономическая нестабильность усиливает описанные тенденции, в том числе в Центрально-Азиатском регионе [14–17].

В рамках Евразийского экономического союза сохраняются практические барьеры реализации социальных и трудовых прав мигрантов, включая сложности регистрации, зависимость доступа к социальным гарантиям от миграционного статуса, а также ограниченную информированность мигрантов о механизмах правовой защиты. Эти факторы повышают риск неформальной занятости и затрудняют реализацию принципа равного доступа к социальным гарантиям.

Эмпирические данные МОМ подтверждают, что трудящиеся-мигранты сталкиваются с ограничениями в доступе к формальным механизмам защиты и социальной поддержке [14].

Таким образом, существующая литература демонстрирует три ключевые тенденции. Во-первых, усиливается международная дискуссия о расширении позитивных обязательств государств в условиях климатических и гуманитарных кризисов [5, 7]. Во-вторых, формируется концепция уязвимости как юридического основания для дифференцированной защиты [8]. В-третьих, национальные исследования, в том числе казахстанские, выявляют разрыв между формальными гарантиями и реальной реализуемостью социальных прав [16, 18].

Несмотря на обилие исследований, отсутствует комплексная конституционно-правовая модель, интегрирующая климатический и экономический факторы в систему защиты социальных прав мигрантов. Большинство работ анализируют либо международные стандарты, либо национальные механизмы, но не предлагают целостной парадигмы, способной соединить глобальные обязательства и внутреннюю конституционную архитектуру.

Цель настоящего исследования – проанализировать эволюцию международных и национальных подходов в защите социальных прав мигрантов в условиях климатической и экономической нестабильности и определить конституционно-правовые основания для их усиленной защиты.

Материалы и методы

Исследование выполнено в рамках конституционно-правового анализа с использованием междисциплинарного подхода, сочетающего элементы доктринального (dogmatic legal research), сравнительно-правового и институционального анализа. Выбор методологии обусловлен спецификой исследуемой проблемы: защита социальных прав мигрантов в условиях климатической и экономической нестабильности требует одновременного учета международ-

ных стандартов национального законодательства и фактических социально-экономических условий.

В основе исследования лежит нормативный анализ международных правовых инструментов (Концепции МОТ № 97 и № 143; Международная концепция о защите прав всех трудящихся-мигрантов), а также документов глобального управления миграцией. Методологически исследование опирается на современную доктрину международной защиты в контексте бедствий и изменения климата, а также на теоретическую концепцию уязвимости как юридической категории.

Источниковая база сформирована из двух взаимодополняющих блоков: 1) международные источники и доктрина, 2) национальное законодательство и правоприменительная практика.

Основным методом выступает анализ норм международного и национального права, а также их интерпретации в научной литературе. В рамках данного метода исследуются содержание принципа недискриминации; пределы допустимой дифференциации по признаку гражданства; объем позитивных обязанностей государства в сфере социальных прав. Сравнительно-правовой анализ применяется для сопоставления международных стандартов, подходов, отраженных в современной европейской доктрине, казахстанской нормативной базы.

Институциональный подход позволяет оценить не только нормы, но и функционирование механизмов их реализации. В этой части используются данные IOM DIM (2023); аналитические отчеты ICMPD (2025); материалы Migration Covernance Indicators по Казахстану. Метод позволяет выявить институциональные барьеры (административные, процедурные, информационные), ограничивающие доступ мигрантов к социальным гарантиям.

Метод правовой интерпретации уязвимости метод основан на теоретических разработках, анализе антидискриминационного измерения и практике международных органов.

Исследование носит преимущественно нормативно-доктринальный характер и не включает самостоятельного количественного анализа миграционных потоков. Эмпирический компонент ограничен использованием опубликованных данных международных организаций и официальных источников. Кроме того, анализ сосредоточен на казахстанской модели и не охватывает детальное сравнение с несколькими национальными юрисдикциями, что может быть предметом дальнейших исследований. Методологическая новизна исследования заключается в интеграции трех аналитических уровней международно-правовой доктрины климатической мобильности; теории уязвимости как основания для усиленной защиты; конституционно-правового анализа социального государства на национальном уровне.

Такое сочетание позволяет рассматривать социальные права мигрантов не как изолированный социальный вопрос, а как элемент конституционной устойчивости правопорядка в условиях системных кризисов.

Результаты и обсуждение

Актуальные исследования 2023–2025 гг. фиксируют смещение научного фокуса от упрощенной модели «климат – миграция» к более сложной конструкции «климатическая мобильность как адаптация и как вынужденная стратегия». В этом подходе миграция понимается не как единичный реактивный акт, а как многоэтапный процесс, обусловленный сочетанием экологических, экономических, демографических и институциональных факторов. В частности, в работах по климатической миграции и интеграции подчеркивается, что государствам следует заранее готовить инструменты интеграции, поскольку климатические перемещения – устойчивый и предсказуемый вектор, усиливающий давление на социальные системы [1]. Более прикладные исследования показывают, что климатически обусловленная миграция имеет прямое «социальное измерение»: доступ к воде, санитарии, медицине и базовым условиям жизни становится ключевым фактором уязвимости перемещенных лиц [2].

Для Центральной Азии и сопредельных пространств важны аналитические материалы международных организаций, специально посвященные миграции в контексте изменения климата. В таких работах отмечается, что регион сочетает климатические риски (засушливость, деградация земель, дефицит воды) с трудовой мобильностью и экономическими шоками, поэтому последствия климата проявляются как через внутренние перемещения, так и через транс-

граничные трудовые потоки [14]. Значимость климатического компонента заключается и в том, что он повышает вероятность неформальной занятости и эксплуатации: при утрате устойчивых источников дохода мигранты чаще соглашаются на низкооплачиваемые и юридически незащищенные формы труда, что напрямую выводит проблему в плоскость социальных и трудовых прав [13]. В этом же поле находится коллективная постановка вопроса о международной защите при бедствиях и изменении климата, где акцентируется необходимость согласования правовых тестов риска и гуманитарных обязательств государств [5, 6].

Важно, что данный корпус исследований не сводится к поиску «нового статуса» (например, «климатический беженец»), а предлагает работать с интерпретацией уже существующих правовых инструментов – прав человека, запретов бесчеловечного обращения, обязательств по защите детей и семей, процедурных гарантий. Именно это методологически пригодно для конституционно-правового анализа: даже если конкретное лицо не подпадает под классический режим убежища, государство не освобождается от позитивных обязанностей по обеспечению минимального уровня правовой защиты [5, 6].

В 2023–2025 гг. концепт vulnerability (уязвимость) активно развивается как юридико-социальный инструмент, влияющий на миграционное управление и судебную аргументацию. Современная литература фиксирует амбивалентность понятия: с одной стороны, признание уязвимости может усиливать защиту; с другой – превращаться в инструмент селективного допуска к правам и ресурсам [8]. Через уязвимость государства нередко обосновывают «целевые» (но ограниченные) программы, оставляя другие группы мигрантов без системных гарантий.

Отдельное направление исследований предлагает понимать «миграционную уязвимость» как основание для усиления антидискриминационного анализа и применения равенства не в формальном, а в материальном смысле. Такой подход в европейском праве связывают с расширением защитного потенциала ст. 14 ЕКПЧ в миграционном контексте [9]. Для подтверждения институциональных стандартов полезны также документы Совета Европы, которые фиксируют практические подходы к выявлению и защите уязвимых мигрантов и просителей убежища [19].

Климатическая и экономическая нестабильность должны быть «прочитаны» в конституционной доктрине как факторы, порождающие структурную уязвимость, а значит, требующие от государства не ситуативных мер, а системных позитивных обязанностей в области социальных прав [8, 19].

Современная правовая литература все чаще показывает, что основная проблема мигрантов состоит не только в наличии прав «на бумаге», но и в их реализуемости через доступ к социальным механизмам, контрактам, инспекции труда, судам и социальным выплатам.

Доктринально вопрос усиления социальной защиты мигрантов поддерживается рамочными документами глобального управления миграцией и разъяснениями Комитета ООН по ЭСКП относительно недискриминации и минимального «ядра» социальных прав. В части практических моделей и сопоставлений полезен обзор Migration Data Portal по социальной защите мигрантов, поскольку он фиксирует направления анализа: охват социальным страхованием, доступ к медицине, переносимость прав, барьеры регистрации и документирования.

Для Центральной Азии характерно наложение климатических рисков на устойчивую трудовую мобильность, что делает регион значимым для исследования социальных прав мигрантов как вопроса конституционного порядка и социальной стабильности. Региональные материалы МОТ подчеркивают типовые уязвимости: сегментацию рынка труда, зависимость от посредников, высокий риск неформальной занятости и слабую доступность механизмов защиты [13]. Аналитические обзоры для Восточной Европы и Центральной Азии указывают, что экономические и демографические тренды будут поддерживать мобильность в среднесрочной перспективе, а значит, правовые системы должны адаптировать институты социальной защиты [14].

Исследования показывают, что климатические факторы (засуха, деградация) усиливают внутренние перемещения и формируют нагрузку на городские рынки труда и социальные услуги, что требует правовых решений на стыке социальной политики и конституционных гарантий [17].

В-третьих, это международные и региональные аспекты миграции, включая возвратную миграцию, социально-экономические эффекты и трансграничные тренды [19, 20].

В-четвертых, трансформация рынка труда под воздействием цифровизации и новых форм занятости. Публикации о цифровизации труда, дистанционных форматах и «цифровых кочевниках» показывает, что мобильность перестает быть только «физическим перемещением», а правовые режимы должны обеспечивать гарантии и для новых категорий мобильных работников.

Пятая линия: конституционно-правовой фундамент: исследования о защите прав и свобод в Казахстане и о применении конституционных принципов в правоприменении.

Конституционная модель социального государства традиционно связывается с обязанностью публичной власти обеспечивать достойные условия жизни, социальную справедливость и защиту социально уязвимых групп. В современной правовой доктрине социальное государство рассматривается не только как программная декларация, но как юридически значимый принцип, влияющий на толкование конституционных прав и пределы дискреции законодателя.

Международные стандарты закрепляют, что социальные права не носят факультативный характер. Если первоначально социальные права воспринимались как программные ориентиры, то современная международная и европейская практика все чаще трактует их как источник конкретных позитивных обязательств.

В исследованиях, посвященных международной защите в контексте бедствий и климатических угроз, подчеркивается, что государство обязано учитывать реальные риски для жизни и достоинства человека, даже если формальный статус не подпадает под традиционные категории беженского права [7, 5]. Такой подход усиливает значение материального анализа условий, в которые будет помещено лицо, и расширяет понимание ответственности государства.

Применительно к социальным правам это означает следующее: если климатическая или экономическая нестабильность объективно усиливает уязвимость мигрантов, государство не вправе игнорировать данный фактор при проектировании системы социальной защиты. Иначе говоря, принцип социального государства трансформируется в обязанность учитывать структурные риски.

Концепция vulnerability (уязвимости) в современной правовой теории рассматривается как инструмент, позволяющий выйти за пределы формального равенства. Важное теоретическое обоснование этого подхода представлено в работах, анализирующих «юридическую жизнь уязвимости» и ее влияние на миграционное управление [8]. Уязвимость при этом понимается не как индивидуальный дефект, а как результат институциональных и структурных факторов.

Дополнительное развитие концепции связано с усилением антидискриминационного измерения и признанием миграционной уязвимости в качестве основания для дифференцированной защиты [9]. В тематических документах Совета Европы указывается на необходимость системного учета уязвимости мигрантов при разработке политики и правоприменении [10].

Для настоящего исследования принципиально важно различать две модели: 1) селективная модель уязвимости, при которой защита предоставляется ограниченному кругу лиц; 2) структурная модель уязвимости, предполагающая институциональное переосмысление социальной политики. В условиях климатической и экономической нестабильности более обоснованной представляется вторая модель, поскольку уязвимость носит не эпизодический, а системный характер.

Социальный кодекс Республики Казахстан 2023 г. систематизирует гарантии социальной защиты, однако дифференциация по статусу и административные барьеры могут влиять на фактический доступ мигрантов к этим гарантиям.

Анализ международной доктрины и национальной практики позволяет сформулировать несколько теоретических положений: во-первых, социальные права мигрантов являются не производным, а составным элементом конституционного принципа социального государства; во-вторых, климатическая и экономическая нестабильность усиливают структурную уязвимость и требуют расширенной интерпретации позитивных обязанностей государства; в-третьих, игнорирование этих факторов может приводить к деформации материального равенства и подрыву конституционной устойчивости.

Универсальная модель защиты социальных прав мигрантов формируется на основе международного права прав человека. Ее нормативный фундамент составляют Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов, Конвенции МОТ № 97 и № 143, а также

разъяснения Комитета ООН по экономическим, социальным и культурным правам (CESCR, General Comments). В совокупности эти источники закрепляют несколько принципиальных положений: недискриминация по признаку гражданства в сфере основных трудовых и социальных прав; право на достойные условия труда; доступ к базовым формам социального обеспечения.

Европейская правовая доктрина развивает более конкретный подход, основанный на интерпретации уязвимости и материального равенства. Политика ЕС постепенно смещается в сторону усиления контроля миграции: ведутся переговоры о переносе миссий по рассмотрению заявлений за пределами Европы, введены трансграничные проверки между Польшей и Германией, усилена автоматизация на границах. Следовательно, наблюдается тенденция медленного, но верного перехода от статуса к реальной оценке условий жизни.

Исследование проблемы правовой защиты социальных прав мигрантов в условиях климатической и экономической нестабильности позволило сделать вывод о необходимости учета климатической и экономической уязвимости мигрантов при интерпретации принципов социального государства и материального равенства. Учет климатической и экономической уязвимости при интерпретации принципов социального государства и материального равенства предполагает, что государство обязано оценивать не только формальный миграционный статус лица, но и фактические условия его существования. В конституционно-правовом аспекте это означает необходимость: 1) обеспечения минимального ядра социальных прав независимо от гражданства; 2) применения усиленного стандарта обоснования при ограничении доступа мигрантов к социальным гарантиям; 3) учета влияния климатических рисков, утраты дохода, безработицы и вынужденной мобильности на реальную возможность осуществления социальных прав; 4) устранения административных и процедурных барьеров, препятствующих доступу к медицинской помощи, социальной поддержке и судебной защите. Такой подход переводит принцип равенства из формальной плоскости в материальную и соответствует современной доктрине позитивных обязательств социального государства.

Заключение

В условиях системных кризисов социальное исключение мобильных групп населения способно усиливать неформальную занятость, подрывать эффективность трудового рынка и создавать долгосрочные институциональные издержки. Проблемы регулирования миграционных отношений можно отнести к глобальным проблемам человечества. Это связано со следующими обстоятельствами. Рост миграции, т.е. перемещение людей на планетарном уровне проявляется сегодня как объективное явление, связанное с появлением новых государств, новых возможностей. Неконтролируемый рост миграционных процессов создает угрозу для будущего человечества, препятствует прогрессу общества, создает социальное напряжение между людьми. В-третьих, вопрос контроля миграционных процессов на планетарном уровне может быть решен только благодаря усилиям всего мирового сообщества, большинства или многих государств. Решение миграционных проблем возможно на уровне международно-правовых отношений, на основе международных договоров и международных переговоров на основе посредничества или партнерства при урегулировании споров, касающихся миграционных отношений.

На основе проведенного анализа предложен рабочий конституционно-правовой стандарт, включающий: гарантирование минимального ядра социальных прав без дискриминации по признаку гражданства; обязательное применение теста пропорциональности при ограничении социальных гарантий; обеспечение процедурной реализуемости прав (доступ к информации, механизмам жалоб и судебной защите); учет климатической и экономической уязвимости мигрантов, развитие механизмов координации и переносимости социальных прав. Минимальное ядро социальных прав составляют базовые гарантии, которые в соответствии с международными стандартами предоставляются мигрантам вне зависимости от принадлежности к определенному государству (гражданства) и миграционного статуса. Речь идет о таких базовых гарантиях, как доступ к экстренной медицинской помощи, защите от трудовой эксплуатации, судебной защите и минимальным условиям достойного труда. Что касается обязательности применения теста пропорциональности при ограничении социальных гарантий, следует подчеркнуть, что любые ограничения должны соответствовать закону, иметь легитимную цель, отвечать

принципам соразмерности и необходимости и в целом не затрагивать сущностное содержание социальных прав. Касательно учета климатической и экономической уязвимости мигрантов выделим основные параметры, очерчивающие обязанность государства принимать во внимание влияние климатических рисков, безработицы, утраты дохода и вынужденной миграции на практическую возможность мигрантов осуществлять социальные права без дискриминации.

Данный стандарт не предполагает создания нового правового института, а представляет собой интеграцию существующих международных обязательств и национальных конституционных принципов в системную аналитическую модель.

Представляется целесообразным дополнить статью 120 Социального кодекса Республики Казахстан «Право на адресную социальную помощь» положением следующего содержания: «Лицам, находящимся на территории Республики Казахстан и пребывающим в условиях повышенной социальной уязвимости, обусловленной климатическими, гуманитарными либо экономическими факторами, гарантируется минимальный объем социальной защиты при реализации права на адресную социальную помощь независимо от гражданства и миграционного статуса в случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан».

Статью 128 Социального кодекса Республики Казахстан «Отказ в назначении адресной социальной помощи» целесообразно дополнить нормой: «При предоставлении адресной социальной помощи не допускается отказ исключительно по основанию отсутствия гражданства либо нестабильного миграционного статуса, если такое решение создает угрозу минимальным условиям существования, жизни и достоинству человека».

В статью 129 Социального кодекса Республики Казахстан «Прекращение выплаты адресной социальной помощи» представляется возможным включить следующее положение: «При рассмотрении вопроса о предоставлении социальных услуг и определении объема социальной поддержки уполномоченные органы обязаны учитывать факторы структурной уязвимости, включая последствия климатических рисков, утрату источников дохода, вынужденную мобильность и иные обстоятельства, объективно ограничивающие возможность самостоятельного обеспечения минимального уровня жизни».

Научная значимость исследования заключается в соединении трех аналитических уровней международной доктрины климатической мобильности, теории уязвимости и конституционного принципа социального государства в единой правовой конструкции. Практическое значение состоит в возможности использования предложенного подхода при оценке законодательства, разработке поправок в сфере социальной защиты и миграционной политики, а также в судебной интерпретации принципа равенства и достоинства. В условиях усиливающихся климатических и экономических вызовов социальные права мигрантов перестают быть периферийным элементом правовой системы. Они становятся индикатором способности государства адаптировать конституционные механизмы к новым формам мобильности и уязвимости, сохраняя баланс между публичными интересами и защитой человеческого достоинства.

ЛИТЕРАТУРА

1 Waters M.C. Preparing for climate migration and integration // Journal of Ethnic and Migration Studies. 2024. URL: https://www.tandfonline.com (accessed: 31.03.2026)

2 Guedes W.P. Climate-induced migration: humanitarian risks and access to water and sanitation // ScienceDirect. 2024. URL: https://www.sciencedirect.com (accessed: 31.03.2026)

3 Climate-Related Human Mobility in Asia and the Pacific. Cham: Springer, 2024. URL: https://link.springer.com (accessed: 31.03.2026)

4 Kleiman A. Climate displacement and human rights: rectifying the current legal protection lacuna // The International Journal of Human Rights. 2023. URL: https://www.tandfonline.com (accessed: 31.03.2026)

5 Cantor D., et al. International protection, disasters and climate change // International Journal of Refugee Law. 2024. Vol. 36. No. 1–2. URL: https://academic.oup.com/ijrl (accessed: 31.03.2026)

6 Refugee Law Initiative. International Protection, Disasters and Climate Change: Analytical Paper. London: Refugee Law Initiative, 2024. URL: https://rli.sas.ac.uk (accessed: 31.03.2026)

7 Ammer M., Mayrhofer M. Cross-border disaster displacement and non-refoulement under Article 3 ECHR // International Journal of Refugee Law. 2023. Vol. 35. No. 3. URL: https://academic.oup.com/ijrl (accessed: 31.03.2026)

8 Moreno-Lax V. Vulnerability's legal life: an ambivalent force of migration governance // International Journal of Law in Context. 2024. Vol. 20, Suppl. 1. URL: https://www.cambridge (accessed: 31.03.2026)

9 Baumgärtel M., Ganty S. On the basis of migratory vulnerability: augmenting Article 14 ECHR // International Journal of Law in Context. 2024. URL: https://www.cambridge.org (accessed: 31.03.2026)

10 Council of Europe. Vulnerability of Migrants, Asylum Seekers and Refugees: Thematic Paper. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://www.coe.int (accessed: 31.03.2026)

11 Sedacca N. Migrant work, gender and the hostile environment // Industrial Law Journal. 2024. Vol. 53. No. 1. URL: https://academic.oup.com/ilj

12 Migration Data Portal. Social Protection of Migrants URL: https://www.migrationdataportal.org/sites/g/files/tmzbdl251/files/2024-03/social-protection-of-migrants.pdf (accessed: 31.03.2026)

13 IOM. Migration in the Context of Climate Change in Central Asia. URL: https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1411/files/documents/2024-05/pub2023-041-el-migration-in-the-context-of-climate-ca-eu-rf_0.pdf (accessed: 31.03.2026)

14 IOM. Migration Governance Indicators: Kazakhstan Profile URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2025-011-el-mgi-kazakhstan-second-profile_0.pdf (accessed: 31.03.2026)

15 ICMPD. Migration Outlook Eastern Europe & Central Asia 2025. URL: https://www.icmpd.org/file/download/63935/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%2520Eastern%2520Europe%2520%2526%2520Central%2520Asia%25202025_EN.pdf (accessed: 31.03.2026)

16 Молдахметова Ж.Е. Социально-трудовые права мигрантов в Республике Казахстан // Eurasian Scientific Journal of Law. 2025. URL: https://esjl.turan-edu.kz/jour/article/download/453/114 (дата обращения: 31.03.2026)

17 Нурмуханкызы Д. и др. Влияние климатических изменений на внутреннюю миграцию в Казахстане: социально-правовые вызовы // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. 2025. URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/law/article/download/990/649/3405 (дата обращения: 31.03.2026)

18 Iskakova D., Kurmanalina A., Iskakova D., Serikbayeva S., Ibrasheva A. Migration Impact on the Labour Market and Economic Activity of Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. 2023. Vol. 67. No. 3. P. 149–162. DOI: 10.47703/ejebs.v3i67.317

19 Reipnazarova Г., Khasanov Б. Международная миграция: тенденции и вызовы для Казахстана // Bulletin of International Relations and International Law. 2024. URL: https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/download/1466/1186 (accessed: 31.03.2026)

20 Narimbaeva A.Ж., Abayev M.Б. Legal Regulation of Migration Processes: Regional Experience and Legislation of the Republic of Kazakhstan // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. 2025. URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/law/article/download/818/588/2603 (accessed: 31.03.2026)

REFERENCES

1 Waters M.C. (2024) Preparing for climate migration and integration // Journal of Ethnic and Migration Studies. URL: https://www.tandfonline.com (accessed: 31.03.2026). (In English)

2 Guedes W.P. (2024) Climate-induced migration: humanitarian risks and access to water and sanitation // ScienceDirect. URL: https://www.sciencedirect.com (accessed: 31.03.2026). (In English)

3 Climate-Related Human Mobility in Asia and the Pacific. Cham: Springer, 2024. URL: https://link.springer.com (accessed: 31.03.2026). (In English)

4 Kleiman A. (2023) Climate displacement and human rights: rectifying the current legal protection lacuna // The International Journal of Human Rights. URL: https://www.tandfonline.com (accessed: 31.03.2026). (In English)

5 Cantor D., et al. (2024) International protection, disasters and climate change // International Journal of Refugee Law. Vol. 36. No. 1–2. URL: https://academic.oup.com/ijrl (accessed: 31.03.2026). (In English)

6 Refugee Law Initiative. International Protection, Disasters and Climate Change: Analytical Paper. London: Refugee Law Initiative, 2024. URL: https://rli.sas.ac.uk (accessed: 31.03.2026). (In English)

7 Ammer M., Mayrhofer M. (2023) Cross-border disaster displacement and non-refoulement under Article 3 ECHR // International Journal of Refugee Law. Vol. 35. No. 3. URL: https://academic.oup.com/ijrl (accessed: 31.03.2026). (In English)

8 Moreno-Lax V. (2024) Vulnerability's legal life: an ambivalent force of migration governance // International Journal of Law in Context. Vol. 20, Suppl. 1. URL: https://www.cambridge (accessed: 31.03.2026). (In English)

9 Baumgärtel M., Ganty S. (2024) On the basis of migratory vulnerability: augmenting Article 14 ECHR // International Journal of Law in Context. URL: https://www.cambridge.org (accessed: 31.03.2026). (In English)

10 Council of Europe. Vulnerability of Migrants, Asylum Seekers and Refugees: Thematic Paper. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://www.coe.int (accessed: 31.03.2026). (In English)

11 Sedacca N. (2024) Migrant work, gender and the hostile environment // Industrial Law Journal. Vol. 53. No. 1. URL: https://academic.oup.com/ilj (In English)

12 Migration Data Portal. Social Protection of Migrants URL: https://www.migrationdataportal.org/sites/g/files/tmzbdl251/files/2024-03/social-protection-of-migrants.pdf (accessed: 31.03.2026). (In English)

13 IOM. Migration in the Context of Climate Change in Central Asia. URL: https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1411/files/documents/2024-05/pub2023-041-el-migration-in-the-context-of-climate-ca-eu-rf_0.pdf (accessed: 31.03.2026). (In English)

14 IOM. Migration Governance Indicators: Kazakhstan Profile URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2025-011-el-mgi-kazakhstan-second-profile_0.pdf (accessed: 31.03.2026). (In English)

15 ICMPD. Migration Outlook Eastern Europe & Central Asia 2025. URL: https://www.icmpd.org/file/download/63935/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%2520Eastern%2520Europe%2520%2526%2520Central%2520Asia%25202025_EN.pdf (accessed: 31.03.2026). (In English)

16 Moldahmetova Zh.E. (2025) Social'no-trudovye prava migrantov v Respublike Kazahstan // Eurasian Scientific Journal of Law. URL: https://esjl.turan-edu.kz/jour/article/download/453/114 (data obrashhenija: 31.03.2026). (In Russian)

17 Nurmuhankyzy D. i dr. (2025) Vlijanie klimaticheskih izmenenij na vnutrennjuju migraciju v Kazahstane: social'no-pravovye vyzovy // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Pravo. URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/law/article/download/990/649/3405 (data obrashhenija: 31.03.2026). (In Russian)

18 Iskakova D., Kurmanalina A., Iskakova D., Serikbayeva S., Ibrasheva A. (2023) Migration Impact on the Labour Market and Economic Activity of Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. Vol. 67. No. 3. P. 149–162. DOI: 10.47703/ejebs.v3i67.317 (In English)

19 Reipnazarova Г., Khasanov Б. (2024) Международная миграция: тенденции и вызовы для Казахстана // Bulletin of International Relations and International Law. URL: https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/download/1466/1186 (accessed: 31.03.2026). (In English)

20 Narimbaeva A.Ж., Abayev M.Б. (2025) Legal Regulation of Migration Processes: Regional Experience and Legislation of the Republic of Kazakhstan // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Pravo. URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/law/article/download/818/588/2603 (accessed: 31.03.2026). (In English)

МОЛДАХМЕТОВА Ж.Е.,*[1]
з.ғ.м., аға оқытушы.
*e-mail: moldaxmetova.zh5555@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7024-5498
ӨМІРӘЛІ Ә.Ө.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: Alima_omirali@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0056-3818
ӘБДІЛДА Д.Ә.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: a.dilyana@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8904-8662
НУРАНОВА Р.К.,[2]
құқық магистрі, аға оқытушы.
e-mail: raihan.nuranova@narxoz.kz
ORCID ID: 0000-0002-5321-1165
[1]Қонаев университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Нархоз университеті,
Алматы қ., Қазақстан

КЛИМАТТЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МИГРАНТТАРДЫҢ ӘЛУМЕТТІК ҚҰҚЫҚТАРЫ: ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ПАРАДИГМА

Аңдатпа

Мақала климаттық және экономикалық тұрақсыздық жағдайында мигранттардың әлеуметтік құқықтарын қорғаудың конституциялық-құқықтық талдауына арналған. Климатқа негізделген ұтқырлықтың күшеюі, еңбек нарықтарының құрылымдық өзгеруі және экономикалық турбуленттіліктің өсуі әлеуметтік және еңбек

құқықтарының іске асырылуына тікелей әсер ететін осалдықтың жаңа түрлерін қалыптастырады. Еңбекші-мигранттарды қорғаудың халықаралық стандарттарының болуына және мемлекеттің оң міндеттемелері доктринасының дамуына қарамастан, климаттық факторды әлеуметтік мемлекеттің конституциялық кепілдіктер жүйесіне интеграциялап кіріктірмеген деңгейде жеткіліксіз әзірленген күйінде қалып отыр. Зерттеудің мақсаты-мигранттардың әлеуметтік құқықтарын қорғаудың халықаралық және ұлттық тәсілдерінің эволюциясын талдау және жүйелік дағдарыстар жағдайында оларды күшейтудің конституциялық-құқықтық тетіктерін анықтау. Әлеуметтік мемлекет пен материалдық теңдік қағидаттарын түсіндіру кезінде климаттық және экономикалық осалдықты ескеру қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Тірек сөздер: мигранттар, әлеуметтік құқықтар, еңбек құқықтары, құқықтық реттеу, конституциялық құқық.

MOLDAKHMETOVA ZH.E.,*[1]
master of law, senior lecturer.
*e-mail: moldaxmetova.zh5555@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7024-5498
OMIRALI A.O.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: Alima_omirali@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0056-3818
ABDILDA D.A.,[1]
c.l.s., associate professor.
e-mail: a.dilyana@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8904-8662
NURANOVA R.K.,[2]
master of law, senior lecturer.
e-mail: raihan.nuranova@narxoz.kz
ORCID ID: 0000-0002-5321-1165,
[1]Konaev University,
Almaty, Kazakhstan
[2]Narxoz University,
Almaty, Kazakhstan

SOCIAL RIGHTS OF MIGRANTS IN CONDITIONS OF CLIMATIC AND ECONOMIC INSTABILITY: A NEW CONSTITUTIONAL PARADIGM

Abstract

This article provides a constitutional law analysis of the protection of migrants' social rights in the context of climate and economic instability. The intensification of climate-induced mobility, structural transformations of labour markets, and growing economic volatility generate new forms of vulnerability that directly affect the effective enjoyment of social and labour rights. Although international standards on the protection of migrant workers and the doctrine of positive state obligations have evolved significantly, the integration of climate-related factors into the constitutional framework of the social state remains insufficiently conceptualised. The study aims to examine the evolution of international and national approaches to migrants' social rights and to identify constitutional mechanisms capable of strengthening their protection under conditions of systemic crisis. It concludes that climate and economic vulnerability must be incorporated into the interpretation of the principles of the social state and material equality.

Keywords: migrants, social rights, labor rights, legal regulation, constitutional law.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.04.2026

ХҒТАР 10.27.23
ӘОЖ 347.78
JEL K24

https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-2-403-417

ТҰРЫСБЕК Ж.Б.,*[1]
докторант.
*e-mail: miss_zhanara@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-1575-4839
САРИНА С.А.,[1]
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
e-mail: s.sarina@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-1414-027X
ДАМИАН С.,[2]
PhD, ассистент-профессор.
e-mail: damian.cyman@pravo.ug.edu.pl
ORCID ID: 0000-0002-1443-8981
ИСМАИЛОВ А.А.,[3]
з.ғ.к., аға оқытушы.
e-mail: atahozha@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1337-5920
[1]«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]Гданьск университеті,
Гданьск қ., Польша
[3]Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті,
Шымкент қ., Қазақстан

BIG DATA ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЭКОЖҮЙЕЛЕРІНДЕГІ ДЕРЕКТЕРДІ ӨҢДЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ РЕТТЕУДІҢ ҰЛТТЫҚ МОДЕЛІНІҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

Big Data технологиялары мен жасанды интеллекттің қарқынды дамуы деректерді өңдеуді құқықтық реттеудің дәстүрлі тәсілдерін түбегейлі өзгертуде. Цифрлық экожүйелер жағдайында дербес деректерді қорғаудың классикалық моделі ақпараттың бүкіл өмірлік циклін толық қамти алмайды; бұл цикл оқыту датасеттерін дайындауды, алгоритмдік өңдеуді, синтетикалық деректерді пайдалануды және жасанды интеллект жүйелерінің жұмыс істеуін қамтиды. Мақалада Қазақстан Республикасында data governance жүйесін ұлттық деңгейде қалыптастыру ерекшеліктері зерттеліп, оның EU AI Act аясында бекітілген Еуропалық Одақтың тәуекелге бағдарланған тәсілімен салыстырмалы талдауы жүргізіледі. Авторлар қазіргі заманғы деректердің құқықтық режимі объектілік, субъектілік, рәсімдік және институционалдық деңгейлерді қамтитын кешенді реттеу жүйесі ретінде құрылуы тиіс екенін негіздейді. Осыған байланысты дербес деректерді, оқыту датасеттерін, синтетикалық деректерді және алгоритмдік өңдеу нәтижелерін ажыратуға негізделген деректердің құқықтық режимінің авторлық интеграцияланған моделі ұсынылады. Зерттеу нәтижесінде жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелеріне арнайы аудит рәсімдерін енгізу, адам құқықтарына ықпалын бағалау және алгоритмдік ашықтық тетіктерін қалыптастыру қажеттігі туралы қорытынды жасалады. Зерттеудің практикалық маңызы Қазақстан Республикасының жасанды интеллект пен деректер айналымы саласындағы заңнамасын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеуде көрінеді.

Тірек сөздер: Big Data, жасанды интеллект, data governance, алгоритмдік ашықтық, синтетикалық деректер, жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелері.

Кіріспе

Цифрлық экономика құқықтық реттеу фокусын жекелеген ақпараттық объектілерден деректер экожүйелеріне қарай ығыстырды, олардың аясында ақпаратты жинау, алмасу және қайта пайдалану процестері үздіксіз жүреді. Дәл осы себепті деректердің құқықтық режимі төңірегіндегі талас бұдан былай дербес деректерді қорғаудың классикалық шеңберімен шектелмейді: ол датасеттерді қайталама пайдаланудың жол берілуін, модельдерді оқыту мен валидациялаудың ашықтығын, синтетикалық контентті бақылауды және ЖИ әзірлеушілері, операторлары мен пайдаланушылары арасындағы жауапкершілікті бөлу мәселелерін қамтиды [1].

Еуропалық Одақ үшін бұған жауап ретінде GDPR, «Data Governance Act», «Data Act» және «AI Act» жиынтығы қалыптасты, мұнда деректерді қорғау, деректерге қолжетімділік және ЖИ-ді реттеу біртұтас цифрлық конституционализмнің элементтері ретінде қарастырылады. «AI Act» тәуекелге бағдарланған тәсілді бекітеді және жоғары тәуекелді жүйелер үшін арнайы талаптарды, соның ішінде тәуекелдерді басқаруды, деректер сапасын, техникалық құжаттаманы, логтарды жүргізуді, ашықтық пен адамның қадағалауын енгізеді [2]. Қазақстан, өз кезегінде, 2025–2026 жж. өзіндік реттеуші пакетін қалыптастырды: ҚР «Жасанды интеллект туралы» Заңы, Цифрлық кодекс және жаңа заңнаманы іске асыру бойынша ілеспе шаралар. Бұл кемелденген еуропалық модель мен қалыптасып жатқан посткеңестік құқықтық тәртіптің ұлттық моделін салыстыруға сирек мүмкіндік береді [3].

Ғылыми мәселе – қазақстандық реттеу ЖИ-ді құқықтық әсер етудің дербес нысаны ретінде танығанымен, доктриналық деңгейде дербес деректерді, иесіздендірілген массивтерді, оқытушы датасеттерді, синтетикалық деректерді және ЖИ жұмысының нәтижелерін біріктіретін деректердің құқықтық режимінің тұтас моделі әлі құрылмағандығында. Мұндай модельсіз заңнама фрагментарлы (үзік-үзік) болып қалу қаупі бар.

Зерттеу жұмысының мақсаты – IMRAD құрылымына негізделген және «data governance» доктринасына сүйенетін Қазақстан үшін деректердің құқықтық режимінің интеграцияланған моделін ұсыну. Зерттеу міндеттері: 1) «data governance» доктриналық концепциясын реконструкциялау; 2) еуропалық «AI/data regulation» моделінің өзегін анықтау; 3) оны қазақстандық режиммен салыстыру; 4) ұлттық заңнама үшін деректердің құқықтық режимінің қолданбалы моделін әзірлеу [4].

Зерттеудің ғылыми жаңалығы авторлардың Қазақстанның заң ғылымында алғаш рет data governance тұжырымдамасына негізделген Big Data және жасанды интеллект экожүйелеріне арналған деректердің құқықтық режимінің кешенді төрт деңгейлі моделін ұсынуымен айқындалады. Қолданыстағы, негізінен дербес деректерді қорғауға бағытталған тәсілдерден айырмашылығы, ұсынылған модель деректердің бүкіл өмірлік циклін қамтиды, соның ішінде оқыту датасеттерін, синтетикалық деректерді, алгоритмдік өңдеуді және жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелерін аудиттеу тетіктерін құқықтық реттеуді көздейді. Сонымен қатар, авторлар цифрлық реттеу объектілерін ажыратудың критерийлерін тұжырымдап, Еуропалық Одақтың EU AI Act тәуекелге бағдарланған тәсілін Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіне бейімдеу бағыттарын ұсынды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу цифрлық құқық, ақпараттық құқық және технологияларды реттеу теориясының тоғысында орындалды. Формальды-заңнамалық әдіс (ҚР «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңының, ҚР «Ақпараттандыру туралы» Заңының, ҚР «Жасанды интеллект туралы» Заңының және Цифрлық кодекстің нормаларын талдау үшін), салыстырмалы-құқықтық әдіс (қазақстандық тәсілді ЕО-ның «AI Act» құжатымен салыстыру үшін), сондай-ақ деректерді біртұтас объект ретінде емес, өмірлік цикл ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін жүйелік әдіс (жинау – сақтау – қолжетімділік – модельдерді оқыту – ендіру – мониторинг – шағымдану) пайдаланылды [5].

Методологиялық тұрғыдан мақала «data governance» доктринасына «data protection»-мен салыстырғанда кеңірек конструкция ретінде сүйенеді. Егер «data protection» негізінен дербес деректер субъектісінің құқықтарына шоғырланса, «data governance» қолжетімділік, сапа,

интероперабельділік, жауапкершілік, аудит және деректер айналымына институционалдық бақылау ережелерін қамтиды. Мұндай тәсіл ЖИ үшін ерекше маңызды, өйткені модельдің сапасы мен заңдылығы тек деректердің бастапқы жиналуына ғана емес, сонымен бірге оларды пайдаланудың бүкіл келесі тізбегіне де байланысты [6].

Эмпирикалық базаға ресми қазақстандық нормативтік құқықтық актілер мен оларды енгізу материалдары, сондай-ақ AI актісінің Еуропалық моделінің ресми және квазиресми сипаттамалары кіреді. Доктриналық қабат 2024–2025 жж. аралығындағы AI басқару және деректерді басқару бойынша ағымдағы зерттеулерге негізделген.

Зерттеудің эмпирикалық базасын күшейту мақсатында Қазақстан Республикасындағы дербес деректерді қорғау және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы құқық қолдану практикасы талданды. Атап айтқанда, Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің Ақпараттық қауіпсіздік комитетінің мәліметтері бойынша, 2023 ж. дербес деректерді қорғау туралы заңнама талаптарын бұзуға байланысты 30-дан астам әкімшілік іс қаралып, жеке және заңды тұлғалар әкімшілік жауаптылыққа тартылған. Бұл жағдай дербес деректерді өңдеу саласындағы құқықтық талаптардың сақталуын мемлекеттік бақылаудың күшейіп келе жатқанын көрсетеді [2].

Сонымен қатар 2024 ж. микроқаржы ұйымдарының клиенттеріне қатысты 2 миллионнан астам дербес деректің интернет желісіне таралу фактісі анықталды. Аталған оқиға азаматтардың жеке мәліметтерін қорғау жүйесінде әлі де болса елеулі тәуекелдердің сақталып отырғанын және Big Data негізінде жинақталатын ақпараттық массивтерді қорғаудың құқықтық тетіктерін жетілдіру қажеттігін көрсетті. Осыған байланысты уәкілетті органдар тексеру жұмыстарын жүргізіп, азаматтарды дербес деректердің жариялануы туралы хабардар ету механизмдерін іске қосты.

Құқық қорғау және бақылау практикасының тағы бір маңызды бағыты – дербес деректер қауіпсіздігінің бұзылуы туралы хабарлау институтының енгізілуі болып табылады. 2024 жылғы заңнамалық өзгерістерге сәйкес дербес деректер операторы ақпараттық қауіпсіздік инциденті анықталған жағдайда уәкілетті органды қысқа мерзімде хабардар етуге міндетті. Бұл өзгерістер деректердің заңсыз таралуына жедел ден қою және азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктерін күшейтуге бағытталған.

Практикалық материалдарды талдау нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан Республикасында дербес деректерді қорғау саласындағы құқықтық реттеу біртіндеп жетілдіріліп жатқанымен, жасанды интеллект пен Big Data экожүйелерінде өңделетін мәліметтердің көлемінің ұлғаюы жаңа құқықтық тәуекелдерді туындатады. Сондықтан құқық қорғау органдарының практикасы деректерді өңдеудің құқықтық режимін қалыптастыруда маңызды эмпирикалық негіз ретінде қарастырылуы тиіс.

Құқық қорғау және бақылау практикасын талдау Қазақстанда дербес деректерді қорғау мәселесінің ерекше өзектілікке ие екенін көрсетті. Мәселен, 2024 ж. уәкілетті органдар азаматтардың дербес деректерінің заңсыз таралуына байланысты көптеген өтініштерді қарастырды. Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің мәліметтері бойынша, микроқаржылық ұйым клиенттерінің деректер базасының жария болуына байланысты Ақпараттық қауіпсіздік комитетіне 1400-ден астам шағым келіп түскен. Сонымен қатар шамамен 2 млн азаматтың дербес деректерінің таралу фактісі бойынша тексеру шаралары жүргізілген. Бұл жағдай цифрлық платформалар мен Big Data жүйелерінде жинақталатын ақпараттық ресурстарды қорғаудың құқықтық кепілдіктерін күшейту қажеттігін айқын көрсетті [2].

Құқық қолдану практикасының дамуын сипаттайтын маңызды жаңалықтардың бірі – дербес деректер қауіпсіздігі бұзылған жағдайда азаматтарды міндетті түрде хабардар ету тетігінің енгізілуі болды. 2024 жылдан бастап дербес деректер операторы қауіпсіздік инциденті анықталған кезден бастап бір жұмыс күні ішінде уәкілетті органға хабарлауға міндетті. Өз кезегінде уәкілетті орган электрондық үкімет инфрақұрылымы арқылы дербес деректер субъектілерін хабардар етеді. Аталған өзгерістер Қазақстанда деректерді өңдеудің құқықтық режимін жетілдіруге, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және азаматтардың цифрлық құқықтарын қорғауға бағытталған заманауи құқықтық тетіктердің қалыптасып келе жатқанын көрсетеді.

Нәтижелер мен талқылау

Data governance-тің доктриналық концепциясы.

Тар мағынада «data governance» деректерді кім, қандай негізде, қандай шектеулермен және қандай мақсатта жинай алатынын, сақтай алатынын, бере алатынын және пайдалана алатынын айқындайтын басқарушылық ережелер жүйесі ретінде түсініледі. Кең мағынада – бұл деректер субъектілерінің құқықтарын, иеленушілер мен операторлардың міндеттерін, датасеттер сапасының стандарттарын, деректерге қолжетімділік ережелерін және алгоритмдік өңдеуден келген зиян үшін жауапкершілік механизмдерін біріктіретін нормативтік-институционалдық архитектура [7].

Осы мақаланың мақсаттары үшін data governance-тің төрт деңгейін ажыратуды авторлар ұсынады.

1. Аксиологиялық деңгей: заңдылық, әділдік, пропорционалдылық, қауіпсіздік және адам автономиясын құрметтеу принциптері.
2. Объектілік деңгей: деректер категорияларын саралау (дербес, иесіздендірілген, сезімтал, өнеркәсіптік-технологиялық деректер, оқытушы датасеттер, синтетикалық деректер, ЖИ шығыс нәтижелері).
3. Процедуралық деңгей: деректердің өмірлік цикліне қойылатын талаптар, соның ішінде жинаудың заңды негіздерін верификациялау, сапасы мен репрезентативтілігін тексеру, қайта пайдалануды шектеу және жою немесе мұрағаттау ережелері.
4. Институционалдық деңгей: реттеуші, операторлар, аудиторлар және соттар арасындағы құзыретті бөлу [8].

Мұндай конструкцияның артықшылығы – ол инновациялар мен құқықтарды қорғау арасындағы жалған баламаны еңсеруге мүмкіндік береді. Дұрыс құрылған «data governance» деректер айналымына тыйым салмайды, керісінше оны басқарылатын, қадағаланатын және есеп беруге міндетті етеді [9].

Әрі қарай, біз салыстырмалы талдауға көшуді ұсынамыз: ЕО актісі және Қазақстан (Кесте 1).

Кесте 1 – ЕО және Қазақстан Республикасындағы ai/data реттеу модельдерін салыстырмалы талдау

Критерий	EU AI Act	Казахстан	Мақала үшін қорытынды
Реттеу моделі	Тәуекелге бағытталған; high-risk AI үшін жеке тыйымдар және арнайы режим	Тәуекелге бағытталған логика да қалыптасады, бірақ егжей-тегжейлердің көп бөлігі заңға тәуелді деңгейге қалдырылады	Қазақстан еуропалық модельге қарай жылжуда, бірақ әзірге нормалардың тығыздығы төмен
Тыйым салынған тәжірибелер	Манипуляциялық әдістер, vulnerabilities exploitation of vulnerabilities, social scoring және т. Б.	Манипуляциялық тәжірибеге, осалдықты пайдалануға, әлеуметтік скорингке, деректерді заңсыз жинауға/өңдеуге, эмоцияларды келісімсіз тануға және т. б. тыйым салынады.	Нормативтік жақындасу жоғары; қазақстандық модель тыйым салу логикасының тікелей қарыз алуын көрсетеді
Ашықтық/ Мөлдірлік	Жекелеген жүйелер мен генеративті АИ үшін ашықтық жөніндегі міндеттер	Синтетикалық мазмұнды таңбалау және ақпараттық міндеттер заң деңгейінде бекітілген	Қазақстан deepfake / labeling-ке сенімнің практикалық құралы ретінде баса назар аударады
Деректер және деректер жиынтығы сапасы	High-risk ai үшін-data governance және quality of training, validation and testing data талаптары	Өңдеудің заңдылығы мен қауіпсіздігіне қойылатын талаптар бар, бірақ сапа/өкілдік стандарттары егжей-тегжейлі қажет	Қазақстанның басты алшақтығы – датасет сапасының дамыған процестік режимінің болмауы

1-кестенің жалғасы

Институционалдық бақылау	ЕО және мүше мемлекеттер деңгейіндегі мамандандырылған қадағалау тетіктері	Ұлттық сәулет жаңа цифрлық институттар мен уәкілетті органның айналасында салынуда	Аудиттің нақты рәсімі және реттеушілер арасында құзыреттілікті бөлу қажет
Құқықтарды қорғау құралдары	Ашықтық, құжаттама және нарықтық қадағалау талаптары енгізілген	Құқықтарды қорғау дербес деректердің, ақпараттандырудың және АИ-заңнаманың жалпы тетіктеріне негізделеді	Келесі қадам-алгоритмдік маңызды шешімдерге шағымданудың арнайы процедурасы
Ескертпе: Авторлармен [2, 5, 8] дереккөздер негізінде құрастырылды.			

Авторлардың пікірінше, қазақстандық реттеу моделінің негізгі мәселесі – оқыту датасеттері мен жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелеріне қатысты data governance саласында дербес процессуалдық құқықтық режимнің болмауы. Деректерге қатысты тек «персоналистік» тәсілді сақтау қазіргі цифрлық экожүйелердің жұмыс істеу логикасына сәйкес келмейді әрі алгоритмдік шешімдерге тиімді бақылау жүргізу мүмкіндіктерін шектейді.

Авторлар деректердің құқықтық режимінің өзара байланысты бес блоктан тұратын моделін енгізу қажеттігін негіздейді.

Бірінші блок – реттеу объектілері. Мыналарды ажырату қажет:

а) дербес деректер;

ә) дербес деректердің арнайы санаттары;

б) иесіздендірілген деректер;

в) ЖИ үшін оқытушы және тестілік датасеттер;

г) синтетикалық деректер;

ғ) өңдеу нәтижелері және ЖИ генерациялаған контент.

Негізгі тезис – бұл санаттар біркелкі реттелмеуі тиіс: тәуекел деңгейі мен міндеттер көлемі адам құқықтары мен қоғамдық мүдделерге тигізетін ықтимал әсеріне байланысты өзгеріп отыруы қажет [10].

Екінші блок – реттеу субъектілері. Деректердің классикалық иеленушісі мен операторынан бөлек, ЖИ үшін алгоритм әзірлеушіні, модельді жеткізушіні, ендіруші ұйымды, кәсіби пайдаланушыны және соңғы пайдаланушыны бөліп көрсету қажет. Дәл осы рөлдерді бөлу датасет сапасына, нәтижені таңбалауға, логтарды сақтауға және тәуекелдер туралы хабарлауға кім жауапты екенін анықтайды [11].

Үшінші блок – деректердің өмірлік циклінің процедуралары. Жинау кезеңінде заңды негіз бен мақсаттарды шектеу; датасетті дайындау кезеңінде – толықтығын, репрезентативтілігін және жүйелік ауытқулардың («bias») жоқтығын тексеру; оқыту кезеңінде – дереккөздерді, модель параметрлері мен шектеулерін құжаттандыру; ендіру кезеңінде – тәуекелдерді бағалау, адамның қадағалауы және эскалация механизмдері; пайдалану кезеңінде – логикалық тіркеу (логирование), мониторинг, аудит және инциденттерге әрекет ету процедуралары талап етіледі [12].

Төртінші блок – деректер субъектілері құқықтарының кепілдіктері. Бұған ақпарат алу құқығы, қолжетімділік құқығы, түзету құқығы, автоматтандырылған өңдеудің белгілі бір түрлеріне қарсылық білдіру құқығы, қолайсыз шешімге шағымдану құқығы және тиімді қорғану үшін жеткілікті көлемде түсініктеме алу құқығы жатады [13].

Бесінші блок – қадағалау және жауапкершілік. Жоғары тәуекелді жүйелер үшін міндетті аудит, ал генеративті ЖИ үшін синтетикалық контентті таңбалау презумпциясы қажет. Жауапкершілік сараласуы тиіс: деректерді заңсыз жинағаны үшін, датасет сапасының ақауы үшін, ашықтық талаптарын орындамағаны үшін және алгоритмдік маңызы бар шешімнен келген зиян үшін [14].

Қазақстандық модельдің ерекшеліктері мен дефициттері

Қазақстан айтарлықтай алға қадам басты: ҚР «Жасанды интеллект туралы» Заңы негізгі принциптерді, тыйымдар мен ашықтық бойынша міндеттерді енгізді, ал Цифрлық кодекс ЖИ-

ді кеңірек цифрлық реттеу жүйесіне кіріктірді. Дегенмен, дәл «data governance» деңгейінде бірнеше құрылымдық дефициттер сақталып отыр [2].

1. Дербес деректер мен ЖИ-ді оқытуға арналған датасеттерді нормативтік тұрғыдан ажырату қажет. Әрбір оқытушы массив дербес дерек болып табылмайды, бірақ әрбір мұндай массив шығу тегінің заңдылығы, сапасы, пайдалану мақсаты және кейінгі аудит мүмкіндігі бойынша ең төменгі талаптарға сай болуы тиіс.

2. Синтетикалық деректер мен синтетикалық контент режимін егжей-тегжейлі сипаттау керек. Олардың құқықтық мәртебесі тек таңбалаумен ғана шектелмеуі керек; модельдерді қосымша оқыту (fine-tuning) үшін пайдаланудың жол берілуі, тұлғаға еліктеу (имитация) үшін жауапкершілік және дербес деректер туралы ережелерді айналып өтудің алдын алу мәселелері маңызды.

3. Қоғамдық секторда (сот ісін жүргізу, денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік көмек және құқық қорғау қызметі) жоғары тәуекелді ЖИ жүйелерін ендіру кезінде құқықтар мен бостандықтарға әсерін бағалаудың арнайы процедурасын бекіту қажет [15].

4. Ұлттық модель процессуалдық кепілдіктерге мұқтаж. Түсініктеме алу құқығы алгоритмнің бастапқы кодын ашу міндеті ретінде түсінілмеуі тиіс; шешім қабылдау логикасын және қолжетімді шағымдану құралдарын түсінікті сипаттап беру жеткілікті.

Тұжырым

EU AI Act-пен салыстыру Қазақстанның қалыпты тәуекелге бағдарланған тәсілді таңдағанын көрсетеді. Бұл инновацияларды қолдауды ең қауіпті практикаларға тыйым салумен ұштастыруға мүмкіндік береді. Алайда, ЕО-мен салыстырғанда, қазақстандық модель әзірге жоғары тәуекелді ЖИ жүйелеріне қатысты data governance-ке қойылатын процедуралық талаптармен аз толықтырылған [8, 7 б.].

Доктриналық тұрғыдан алғанда, көптеген құқықтық тәртіптердің негізгі қателігі – ЖИ-ді реттеуді тек дербес деректер призмасы арқылы немесе тек техникалық қауіпсіздік арқылы құруға тырысуында. Сонымен қатар, ЖИ деректер сапасының, тәуекелдерді басқарудың, нарықтық қадағалаудың және сот қорғауының қиылысында жұмыс істейді. Сондықтан «data governance» құпиялылық құқығы (privacy law) мен ЖИ құқығы («AI law») арасындағы байланыстырушы көпір болуы тиіс [7, 21 б.].

Қазақстан үшін цифрлық егемендік мәселесі ерекше маңызды. Трансшекаралық бұлттық сервистер мен шетелдік модельдерді белсенді пайдалану жағдайында ұлттық деректер режимі технологияларды жіберу ережелерін, сезімтал деректер массивтерін локализациялауды және инфрақұрылымдық тәуелділікті бақылауды анықтауы тиіс.

Ұсынылып отырған деректердің құқықтық режимінің моделі тек теориялық емес, сонымен қатар қолданбалы маңызға ие. Ол практикалық сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік береді: ауытқулары бар (“biased”) датасет үшін кім жауапты; синтетикалық контентті пайдалануды қалай квалификациялау керек; қай жағдайда міндетті аудит талап етіледі; пайдаланушы жасанды интеллектінің айтарлықтай қатысуымен қабылданған шешімге қалай дауласа алады.

Жасанды интеллект пен Big Data технологияларын құқықтық реттеу мәселелерін зерттеуге арналған соңғы ғылыми еңбектер Қазақстандағы цифрлық трансформация жағдайында ерекше өзектілікке ие болып отыр. Бұл бағыттағы зерттеулердің маңызды бөлігі мемлекеттік саясатты қалыптастыру, дербес деректерді қорғау, цифрлық құқықтар мен жасанды интеллект жүйелерінің құқықтық мәртебесін айқындау мәселелеріне арналған.

Қазақстан Республикасында жасанды интеллектті құқықтық және институционалдық дамыту бағыттары Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024–2029 жж. арналған Жасанды интеллектті дамыту тұжырымдамасында көрініс тапқан [16]. Аталған құжатта ұлттық деректер инфрақұрылымын қалыптастыру, мемлекеттік деректер қорларын интеграциялау, жасанды интеллект жүйелерін оқыту үшін сапалы деректер массивтерін қалыптастыру және оларды қауіпсіз пайдалану мәселелері айқындалған. Тұжырымдама Қазақстанда Big Data және жасанды интеллект экожүйелерін құқықтық реттеудің стратегиялық негізін қалыптастыратын маңызды нормативтік бағдар болып табылады.

Ережепқызының зерттеуінде экологиялық көші-қонды құқықтық реттеу тетіктері цифрлық басқару құралдарымен өзара байланыста қарастырылады [17]. Автор халықаралық құқық нормаларын талдай отырып, цифрлық технологиялардың мемлекеттік басқару тиімділігін

арттырудағы рөлін негіздейді. Бұл зерттеу деректерді жинау мен талдаудың құқықтық маңызын көрсетіп, мемлекеттік шешімдер қабылдау үдерісінде үлкен деректерді пайдалану мәселелерінің құқықтық қырларын жанама түрде ашады.

Нұрғалым және әріптестерінің еңбегінде цифрлық технологияларды құқықтық реттеу, жасанды интеллектті қолдану және дербес деректерді қорғау мәселелері кешенді түрде зерттелген [18]. Авторлар жасанды интеллект жүйелерінің дамуы азаматтардың жеке өміріне қол сұқпаушылық құқығы мен ақпараттық қауіпсіздігіне жаңа тәуекелдер туғызатынын атап көрсетеді. Осыған байланысты зерттеушілер дербес деректерді өңдеу рәсімдерін жетілдіру және ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажеттігін негіздейді.

Амантай, Нұрмағамбетов және Ахпанов жасанды интеллект құралдарын сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз етудің инновациялық тетігі ретінде қарастырады [19]. Авторлардың пікірінше, алгоритмдік жүйелер құқықтық ақпаратқа қолжетімділікті кеңейтуге және құқықтық қызметтердің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар зерттеуде алгоритмдердің ашықтығы, шешім қабылдау процестерінің түсіндірмелілігі және құқықтық жауапкершілік мәселелерінің маңыздылығы көрсетілген. Бұл тұжырымдар жасанды интеллект негізінде өңделетін деректердің құқықтық режиміне қойылатын талаптарды айқындауда маңызды ғылыми негіз болып табылады.

Шошаева мен Аманбаева жасанды интеллектті құқықтық категория ретінде қарастырып, оның құқықтық табиғатын анықтау мәселелеріне назар аударады [20]. Авторлар жасанды интеллекттің қоғамдық қатынастарға ықпалының артуы құқықтық реттеудің жаңа тәсілдерін қалыптастыруды талап ететінін көрсетеді. Зерттеуде жасанды интеллект субъектілігі, құқықтық жауапкершілік және цифрлық технологияларды пайдаланудың құқықтық шектері жөніндегі ғылыми пікірлер талданған.

Жоғарыда қарастырылған еңбектер Қазақстандағы жасанды интеллект пен деректерді өңдеуді құқықтық реттеудің әртүрлі аспектілерін қамтығанымен, Big Data және жасанды интеллект экожүйелерінде деректерді өңдеудің бірыңғай құқықтық режимін қалыптастыру мәселесі әлі де жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Атап айтқанда, деректерді басқару, алгоритмдік ашықтық, дербес емес деректердің құқықтық мәртебесі, мемлекеттік және жеке сектор арасындағы деректер алмасу тәртібі, сондай-ақ ұлттық цифрлық егемендікті қамтамасыз ету тетіктері бойынша кешенді ғылыми зерттеулердің қажеттілігі сақталуда. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында Big Data және жасанды интеллект экожүйелеріндегі деректерді өңдеудің ұлттық құқықтық моделін әзірлеу қазіргі құқықтық ғылымның маңызды бағыттарының бірі болып табылады (кесте 2).

Кесте 2 – Қазақстан Республикасында деректерді қорғау және киберқауіпсіздік саласындағы жекелеген көрсеткіштер

Көрсеткіш	Жыл	Мәні
Дербес деректерді қорғау саласындағы жүргізілген тексерулер саны	2024	60
Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы жүргізілген тексерулер саны	2024	210
Дербес деректердің таралуына байланысты азаматтардың шағымдары	2024	1400-ден астам
Микроқаржы ұйымдары клиенттерінің жария болған дербес деректері	2024	2 млн-нан астам
Халықтың киберқауіпсіздік мәселелері бойынша хабардарлық деңгейі	2024	80,4 %
Қазақстанның Ғаламдық киберқауіпсіздік индексіндегі (GCI) көрсеткіші	2024	94,04 балл
Тіркелген киберқылмыстар саны	2024	14 мыңнан астам
Киберқылмыстардан келген материалдық шығын	2024	шамамен 6 млрд теңге
Ескетрпе: Авторлармен тарапынан ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің, Ақпараттық қауіпсіздік комитетінің және ашық ресми дереккөздердің материалдары негізінде құрастырылды [16].		

Кестеден көрініп отырғандай, Қазақстанда Big Data және жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы деректерді қорғау мәселелерінің өзектілігін арттыруда. 2024 ж. дербес деректерді қорғау саласында 60 тексеру, ал ақпараттық қауіпсіздік саласында 210 тек-

серу жүргізілген. Сонымен қатар дербес деректердің жария болуы фактілері бойынша 1400-ден астам азамат шағым түсірген және 2 миллионнан астам тұлғаның дербес деректерінің таралуы тіркелген. Бұл көрсеткіштер қолданыстағы құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Қазақстанның 2024 жылғы Ғаламдық киберқауіпсіздік индексінде 94,04 балл жинауы және халықтың киберқауіпсіздік бойынша хабардарлық деңгейінің 80,4 %-ға жетуі цифрлық қауіпсіздік саласындағы оң үрдістерді көрсетеді. Сонымен бірге 2024 ж. 14 мыңнан астам киберқылмыстың тіркелуі және олардың нәтижесінде шамамен 6 млрд теңге көлемінде шығын келтірілуі құқықтық және институционалдық қорғау тетіктерін одан әрі жетілдірудің маңыздылығын дәлелдейді (кесте 3).

Кесте 3 – Қазақстан Республикасында деректерді қорғау және киберқауіпсіздік саласындағы құқық қолдану практикасының динамикасы (2024–2026 жж.)

Көрсеткіш	2024	2025	2026
Дербес деректерді қорғау саласындағы тексерулер мен әкімшілік істер	60	70-тен астам	25-тен астам
Тіркелген интернет-алаяқтық фактілері	22 870	14 000-нан астам (жыл басынан)	өсу үрдісі сақталуда
Деректердің ірі жариялану (leak) оқиғалары	бірнеше ірі жағдай	43 оқиға	40-тан астам оқиға туралы хабарланған
Дербес деректерді заңсыз тарату бойынша анықталған тұлғалар	–	140-тан астам адам ұсталды	құқық қорғау шаралары жалғасуда
Ескертпе: 2026 ж. деректер – есепті кезеңнің алғашқы айлары бойынша. 2025 ж. мәндер құқықтық бақылаудың күшеюі және деректердің жариялану фактілерінің көбеюі негізінде бағаланған. Аралық көрсеткіш.			

Кесте деректері Қазақстанда цифрландыру деңгейінің өсуімен қатар дербес деректерді қорғауға байланысты құқықтық тәуекелдердің де артып отырғанын көрсетеді. 2025 ж. интернет-алаяқтық фактілерінің саны 14 мыңнан асып, киберқылмыстардан келген шығын 16,4 млрд теңгеге жеткен.

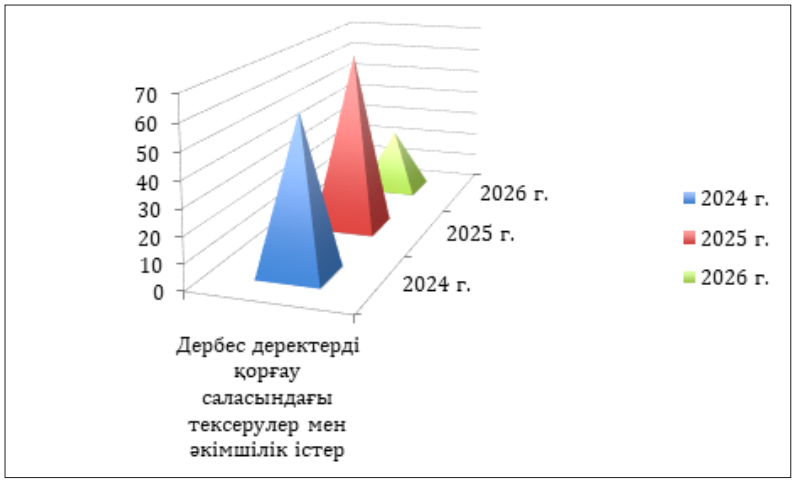

Сурет 1 – Деректердің жариялану оқиғалары

Ескертпе: Авторлармен [12, 13, 14] дереккөздер негізінде құрастырылды.

Сонымен қатар 140-тан астам адамның азаматтардың дербес деректерін заңсыз таратуға қатысы бар екені анықталған. 2025 ж. деректердің жариялануына байланысты 43 ірі оқиға тіркелген, бұл Big Data экожүйелеріндегі ақпараттық қауіпсіздік мәселелерінің өзектілігін растайды.

Еуропалық Одақ тәжірибесімен қатар Азия және ТМД мемлекеттерінің тәжірибесін зерттеу де ерекше маңызға ие. Азия елдері арасында Сингапур, Оңтүстік Корея және Қытай деректерді басқарудың институционалдық моделін қалыптастыруда елеулі нәтижелерге қол жеткізді. Мәселен, Сингапурда дербес деректерді қорғау жөніндегі тәуелсіз орган – Personal Data Protection Commission (PDPC) қызмет етеді. Бұл орган деректерді өңдеудің заңдылығын бақылаумен қатар ұйымдарға әдістемелік қолдау көрсетеді және жасанды интеллект жүйелерін жауапты пайдалану қағидаттарын әзірлейді.

Оңтүстік Кореяда мемлекеттік және жеке сектор арасында деректер алмасуды реттейтін кешенді құқықтық механизмдер енгізілген. Елде деректерді қауіпсіз пайдалану және цифрлық инновацияларды дамыту мақсатында «Data 3 Act» заңнамалық пакеті қабылданған. Бұл модель деректерді қорғау мен инновациялық технологияларды дамыту арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған.

Қытай Халық Республикасында деректерді басқару жүйесі мемлекеттік бақылаудың жоғары деңгейімен ерекшеленеді. «Data Security Law» және «Personal Information Protection Law» заңдары деректерді жинау, сақтау, өңдеу және трансшекаралық беру тәртібін егжей-тегжейлі реттейді. Сонымен қатар стратегиялық маңызы бар деректерге қатысты арнайы құқықтық режим белгіленген.

ТМД мемлекеттері ішінде Ресей Федерациясы мен Өзбекстанның тәжірибесі назар аударуға тұрарлық. Ресейде дербес деректерді қорғау мәселелері «Персональные данные туралы» федералдық заңмен реттеледі және ақпараттық қауіпсіздік саласында мамандандырылған мемлекеттік бақылау жүйесі қалыптасқан. Өзбекстанда соңғы жылдары цифрлық трансформацияға байланысты деректерді қорғау және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы заңнаманы жаңғырту бойынша бірқатар реформалар жүргізілуде. Бұл тәжірибе Қазақстан үшін өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып, ұлттық деректерді басқару жүйесін жетілдіру тұрғысынан маңызды.

Жоғарыда қарастырылған халықаралық тәжірибе деректерді басқарудың тиімді жүйесі тәуелсіз қадағалау органдарының қызметіне, нақты құқықтық рәсімдерге және жасанды интеллект жүйелерінің қауіпсіздігін тұрақты бақылауға негізделуі тиіс екенін көрсетеді.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде авторлар Қазақстан Республикасында деректер мен жасанды интеллектті реттеудің ұлттық моделін дамытуға бағытталған негізгі теориялық және қолданбалы тұжырымдарды қалыптастырды.

Біріншіден, тек дербес деректерді қорғауға негізделген дәстүрлі реттеу моделінің қазіргі цифрлық экожүйелердің жұмыс істеу ерекшеліктеріне сәйкес келмейтіні негізделді. Авторлар деректер мен алгоритмдік жүйелердің бүкіл өмірлік циклін қамтитын кешенді data governance моделіне көшу қажеттігін дәлелдейді.

Екіншіден, авторлық деректердің құқықтық режимінің төрт деңгейлі моделі әзірленді, оған объектілік, субъектілік, рәсімдік және институционалдық реттеу деңгейлері кіреді. Аталған модель дербес деректердің, оқыту датасеттерінің, синтетикалық деректердің және алгоритмдік өңдеу нәтижелерінің құқықтық режимін жүйелі түрде ажыратуға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелеріне арналған оқыту датасеттерінің сапасы мен репрезентативтілігін реттеу бөлігінде нормативтік олқылық бар екені анықталды. Авторлар алгоритмдік жүйелердің тәуекелдерін бағалау мен аудиттің міндетті рәсімдерін заңнамалық тұрғыдан бекіту қажеттігі туралы қорытындыға келеді.

Төртіншіден, Қазақстандағы жасанды интеллектті реттеу моделі EU AI Act еуропалық моделіне жақын тәуекелге бағдарланған бағытта дамып келе жатқаны дәлелденді, алайда ұлттық заңнамада деректер субъектілерінің құқықтарын және алгоритмдік шешімдердің адресаттарын қорғауға арналған процессуалдық кепілдіктер әлі де жеткілікті деңгейде дамымаған.

Бесіншіден, авторлар Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдірудің келесі практикалық бағыттарын ұсынды:

- жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелерінің адам құқықтарына ықпалын міндетті бағалауды енгізу;
- датасеттер сапасының стандарттарын әзірлеу;
- тәуелсіз алгоритмдік аудит рәсімдерін енгізу;

- алгоритмдік маңызы бар шешімдерге дау айту құқығын бекіту;
- синтетикалық контентті таңбалау тетіктерін дамыту.

Зерттеу нәтижелерінің ғылыми маңыздылығы Қазақстанның цифрлық экономикасы үшін деректердің құқықтық режимінің тұтас тұжырымдамасын қалыптастыруда көрінеді. Ал практикалық маңыздылығы ұсынылған ережелерді жасанды интеллект, цифрлық реттеу және адам құқықтарын қорғау саласындағы заңнаманы әзірлеу барысында пайдалану мүмкіндігімен сипатталады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері негізінде Қазақстан Республикасының заңнамасында жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелерін құқықтық реттеуге бағытталған келесі шараларды енгізу ұсынылады:

1. Жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелерінің заңнамалық анықтамасын бекіту және оларды тәуекел деңгейіне қарай жіктеу.
2. Денсаулық сақтау, құқық қорғау қызметі, сот төрелігі, қаржы секторы, білім беру және мемлекеттік басқару салаларында қолданылатын жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелері үшін міндетті мемлекеттік бағалау және сертификаттау рәсімін енгізу.
3. Жасанды интеллект жүйелерін әзірлеушілер мен операторлар үшін алгоритмдердің ашықтығы мен түсіндірмелілігі қағидатын бекіту.
4. Автоматтандырылған шешімдердің нәтижесінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделеріне зиян келтірілген жағдайда құқықтық жауапкершілік тетіктерін нақтылау.
5. Жоғары тәуекелді жүйелерді пайдаланушылар үшін деректер сапасына, киберқауіпсіздікке және тәуекелдерді басқаруға қатысты міндетті талаптарды белгілеу.
6. Жасанды интеллект жүйелерінің құқықтар мен бостандықтарға ықпалын алдын ала бағалау (AI Impact Assessment) институтын енгізу.
7. Жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелерінің ұлттық тізілімін қалыптастырып, олардың қызметіне тұрақты мемлекеттік мониторинг жүргізу.

Аталған ұсыныстар Қазақстан Республикасында Big Data және жасанды интеллект экожүйелеріндегі деректерді өңдеудің құқықтық режимін жетілдіруге, азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтуге және цифрлық технологияларды қауіпсіз дамытуға мүмкіндік береді.

Ақпараттық экономикадан деректер экономикасына көшу заңнамалық реттеудің логикасын өзгертуді талап етеді. Жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы және үлкен деректер массивтерін өңдеу жағдайында тек дербес деректерді қорғауға бағытталған дәстүрлі тәсілдер жеткіліксіз болып табылады. Қазіргі цифрлық экожүйелер деректерді үздіксіз алмасу, қайта пайдалану және алгоритмдік өңдеу негізінде жұмыс істейді. Бұл деректердің жиналуы мен дайындалуынан бастап, олардың алгоритмдік жүйелерде пайдаланылуына және нәтижелердің кейінгі мониторингіне дейінгі бүкіл өмірлік циклін қамтитын кешенді data governance жүйесін қалыптастыруды талап етеді [7, 6 б.].

Еуропалық тәжірибе көрсеткендей, деректерді қорғау тетіктерін, деректерге қолжетімділікті реттеуді және жасанды интеллект жүйелерінің жұмыс істеуін бақылауды біріктіретін интеграцияланған реттеу моделі ең перспективалы болып табылады. Атап айтқанда, EU AI Act тәуекелге бағдарланған реттеу жүйесін бекітеді, оның шеңберінде жасанды интеллект жүйелері адам құқықтары мен бостандықтары үшін ықтимал тәуекел деңгейіне қарай жіктеледі. Жоғары тәуекелді жүйелер үшін тәуекелдерді басқаруды, оқытушы датасеттердің сапасын қамтамасыз етуді, алгоритмдердің ашықтығын, техникалық құжаттаманы жүргізуді, адам тарапынан бақылау тетігін және маркетингтен кейінгі мониторинг процедураларын қоса алғанда, арнайы талаптар енгізіледі [8, 14 б.].

Қазақстан Республикасы 2025–2026 жж. іс жүзінде осыған ұқсас бағытта қозғалысты бастады. Қазақстан Республикасының «Жасанды интеллект туралы» Заңын қабылдау және Цифрлық кодекстің енгізілуі жасанды интеллект пен деректерді реттеудің ұлттық жүйесін қалыптастыруға негіз қалады. Бұл нормативтік-құқықтық актілер ЖИ-ді пайдаланудың базалық принциптерін бекітеді, ең қауіпті практикаларға шектеулер қояды және алгоритмдік

жүйелердің ашықтығы бойынша талаптар енгізеді. Дегенмен, қолданыстағы заңнама деректерді басқаруға, датасеттердің сапасына және алгоритмдік жүйелердің аудитіне байланысты процедуралық механизмдерді одан әрі егжей-тегжейлі пысықтауды қажет етеді [2].

Қазақстан үшін ұсынылып отырған деректердің құқықтық режимінің авторлық моделі инновациялық даму мен адам құқықтарын қорғау арасындағы теңгерімді қамтамасыз ете алатын тұтас реттеу архитектурасын қалыптастыруға бағытталған. Бұл модель бірнеше өзара байланысты элементтерді қамтиды. Біріншіден, деректер объектілерін саралау – бұл дербес деректер, иесіздендірілген ақпарат массивтері, оқытушы датасеттер, синтетикалық деректер және жасанды интеллект жүйелері жұмысының нәтижелері арасындағы айырмашылықты білдіреді. Екіншіден, цифрлық экожүйе субъектілері – алгоритм әзірлеушілер, модель жеткізушілер, деректер операторлары, ендіруші ұйымдар және соңғы пайдаланушылар арасындағы рөлдерді нақты бөлу. Дәл осы рөлдердің бөлінісі деректер сапасына, алгоритмдердің ашықтығына және заңнама талаптарының сақталуына жауапкершілікті айқындайды.

Модельдің үшінші элементі – датасеттің өмірлік циклін процедуралық реттеу. Қазіргі заманғы жасанды интеллект жүйелерінде деректер бірнеше кезеңнен өтеді: жинау, тазалау, құрылымдау, модельді оқыту, тестілеу, ендіру және кейінгі мониторинг. Осы кезеңдердің әрқайсысында деректердің шығу тегінің заңдылығына, олардың сапасы мен репрезентативтілігіне, сондай-ақ модельдерді оқытудың дереккөздері мен параметрлерін құжаттандыруға қатысты арнайы талаптар қолданылуы тиіс. Мұндай тәсіл алгоритмдік дискриминация тәуекелдерін барынша азайтуға мүмкіндік береді және қоғамның жасанды интеллект жүйелеріне деген сенімін арттырады .

Модельдің төртінші элементі деректер субъектілері мен алгоритмдік шешімдердің адресаттарының құқықтарын кепілдендірумен байланысты. Автоматтандырылған шешім қабылдау жүйелерінің таралу жағдайында алгоритмнің қолданылуы туралы ақпарат алу құқығы, деректерге қолжетімділік құқығы, дәл емес мәліметтерді түзету құқығы және жасанды интеллектіні пайдалана отырып қабылданған қолайсыз шешімдерге дауласу құқығы ерекше маңызға ие болады. Бұл құқықтарды іске асыру алгоритмдердің түсіндірілу тетіктерін дамытумен қатар жүруі тиіс, бұл пайдаланушыларға жүйенің бастапқы кодын ашу қажеттілігінсіз шешім қабылдау логикасын түсінуге мүмкіндік береді.

Модельдің бесінші элементі институционалдық бақылау мен жауапкершілікке қатысты. Жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелері үшін алгоритмдердің қауіпсіздік пен ашықтықтың белгіленген талаптарына сәйкестігін тексеруге мүмкіндік беретін міндетті тәуелсіз аудитті енгізу қажет. Генеративті жасанды интеллект модельдерін пайдаланған жағдайда, синтетикалық контентті таңбалау презумпциясын бекіткен жөн, бұл дезинформация мен манипуляциялық практикалардың таралу тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік береді. Бұл ретте жауапкершілік сараланған болуы және цифрлық экожүйенің әрбір қатысушысының – модель әзірлеушіден бастап жүйе операторы мен соңғы пайдаланушыға дейінгі рөлін ескеруі тиіс.

Қолданбалы тұрғыда Қазақстандағы деректерді реттеудің ұлттық моделін одан әрі дамыту бірнеше негізгі бағыттарды іске асыруды көздейді. Біріншіден, алгоритмдік модельдерді оқыту үшін пайдаланылатын датасеттердің сапасы мен репрезентативтілігінің заңға тәуелді стандарттарын әзірлеу қажет. Екіншіден, қоғамдық секторда жоғары тәуекелді жасанды интеллект жүйелерін ендіру кезінде адам құқықтары мен бостандықтарына әсерін бағалау процедурасын енгізген жөн. Үшіншіден, жасанды интеллектінің айтарлықтай қатысуымен қабылданатын алгоритмдік маңызды шешімдерге тиімді шағымдану құқығын бекіту керек. Соңында, синтетикалық деректердің құқықтық режимін егжей-тегжейлі сипаттап, жасанды интеллектінің генеративті модельдері жасаған контентті таңбалауға қойылатын міндетті талаптарды белгілеу қажет.

Осылайша, толыққанды data governance режимін қалыптастыру цифрлық экономиканың тұрақты дамуының негізгі шартына айналуда. Инновацияларды қолдау мен адам құқықтарын тиімді қорғауды ұштастыратын теңгерімді реттеу жүйесін құру Қазақстан Республикасына алдыңғы қатарлы халықаралық практикалармен салыстыруға келетін деректер мен жасанды интеллектіні реттеудің заманауи ұлттық моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Авторлар Қазақстан Республикасының заңнамасын одан әрі дамыту жекелеген цифрлық технологияларды фрагментарлық реттеуге емес, деректерді қорғау, жасанды интеллектті

реттеу және адам құқықтарын қорғау тетіктерін біріктіретін бірыңғай data governance жүйесін қалыптастыруға бағытталуы тиіс деген қорытындыға келеді. Ұсынылған модель технологиялық даму, мемлекеттің цифрлық егемендігі және жеке тұлға құқықтарының кепілдіктері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін цифрлық реттеудің тұрақты архитектурасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Floridi L. The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press, 2023. DOI: 10.1093/oso/9780190905033.001.0001

2 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu (accessed: 10.01.2026)

3 Mantelero A. Artificial Intelligence and Data Protection: Challenges and Opportunities // Computer Law & Security Review. 2024. DOI: 10.1016/j.clsr.2024.105781

4 Kuner C. Transborder Data Flows and Data Governance in the Age of Artificial Intelligence // International Data Privacy Law. 2024. DOI: 10.1093/idpl/ipad035

5 Жасанды интеллект туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2025 жылғы 17 қарашадағы № 230-VIII ҚРЗ. // Информационно-правовая система «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (өтініш берілген күн: 10.01.2026)

6 OECD Digital Economy Outlook 2023. OECD Publishing. URL: https://www.oecd.org (accessed: 16.02.2026)

7 Floridi L., Cowls J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society // Harvard Data Science Review. 2022. DOI: 10.1162/99608f92.8cd550d1

8 Veale M., Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act // Computer Law Review International. 2021. DOI: 10.9785/cri-2021-0401

9 Bryson J. Artificial Intelligence Governance and the Rule of Law // Science and Engineering Ethics. 2023. DOI: 10.1007/s11948-023-00373-2

10 Crawford K. Atlas of AI. Yale University Press, 2021. DOI: 10.2307/j.ctv1ghv45t

11 Cath C., Wachter S., Mittelstadt B. Artificial Intelligence and the Law // Nature Machine Intelligence. 2024. DOI: 10.1038/s42256-024-00611-z

12 Kitchin R. Big Data, New Epistemologies and Paradigm Shifts // Big Data & Society. 2022. DOI: https://doi.org/10.1177/20539517221082574

13 Hildebrandt M. Smart Technologies and the End(s) of Law. Edward Elgar Publishing, 2022. DOI: https://doi.org/10.4337/9781789908787 (accessed: 23.03.2026)

14 European Commission. EU Justice Scoreboard 2024. URL: https://commission.europa.eu (accessed: 29.03.2026)

15 UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution. URL: https://uncitral.un.org (accessed: 29.03.2026)

16 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024–2029 жылдарға арналған жасанды интеллектті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысы. – Астана, 2024.

17 Ережепқызы Р. Экологическая миграция: международно-правовые основы, цифровые инструменты управления и практика Казахстана // Journal of Actual Problems of Jurisprudence (Хабаршы. Заң сериясы). – 2025. – Т. 116. – № 4. – С. 78–89.

18 Нұрғалым Қ.С. және т.б. Цифрлық технологиялардың құқықтық реттелуі: жасанды интеллект және дербес деректерді қорғау // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Международная жизнь и политика. – 2026. – Т. 1. – № 84. – Б. 45–57.

19 Amantay A., Nurmagambetov A.M., Akhpanov A.N. Жасанды интеллект құралдарын қолдану тұтынушылардың сот төрелігіне қолжетімділігін қамтамасыз ету әдісі ретінде // Scientific and Legal Journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan». – 2025. – Т. 80. – № 3. – Б. 112–124.

20 Шошаева Л., Аманбаева А. Искусственный интеллект как правовая категория // ҚЭУ Жаршысы: Экономика, философия. – 2023. – № 4. – С. 99–105.

REFERENCES

1 Floridi L. (2023) The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780190905033.001.0001 (In English)

2 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu (accessed: 10.01.2026) (In English)

3 Mantelero A. (2024) Artificial Intelligence and Data Protection: Challenges and Opportunities // Computer Law & Security Review. DOI: 10.1016/j.clsr.2024.105781 (In English)

4 Kuner C. (2024) Transborder Data Flows and Data Governance in the Age of Artificial Intelligence // International Data Privacy Law. DOI: 10.1093/idpl/ipad035 (In English)

5 Jasandy intelekt turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2025 jylğy 17 qaraşadağy No. 230-VIII QRZ. // İnformasionno-pravovaia sistema «Ädılet». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230 (ötınış berılgen kün: 10.01.2026) (In Kazakh)

6 OECD Digital Economy Outlook 2023. OECD Publishing. URL: https://www.oecd.org (accessed: 16.02.2026) (In English)

7 Floridi L., Cowls J. (2022) A Unified Framework of Five Principles for AI in Society // Harvard Data Science Review. DOI: 10.1162/99608f92.8cd550d1 (In English)

8 Veale M., Borgesius F. (2021) Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act // Computer Law Review International. DOI: 10.9785/cri-2021-0401 (In English)

9 Bryson J. (2023) Artificial Intelligence Governance and the Rule of Law // Science and Engineering Ethics. DOI: 10.1007/s11948-023-00373-2 (In English)

10 Crawford K. (2021) Atlas of AI. Yale University Press. DOI: 10.2307/j.ctv1ghv45t (In English)

11 Cath C., Wachter S., Mittelstadt B. (2024) Artificial Intelligence and the Law // Nature Machine Intelligence. DOI: 10.1038/s42256-024-00611-z (In English)

12 Kitchin R. (2022) Big Data, New Epistemologies and Paradigm Shifts // Big Data & Society. DOI: https://doi.org/10.1177/20539517221082574 (In English)

13 Hildebrandt M. (2022) Smart Technologies and the End(s) of Law. Edward Elgar Publishing. DOI: https://doi.org/10.4337/9781789908787 (accessed: 23.03.2026) (In English)

14 European Commission. EU Justice Scoreboard 2024. URL: https://commission.europa.eu (accessed: 29.03.2026) (In English)

15 UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution. URL: https://uncitral.un.org (accessed: 29.03.2026) (In English)

16 Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2024–2029 jyldarğa arnalğan jasandy intelekttı damytu tūjyrymdamasyn bekıtu turaly: Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2024 jylğy 24 şıldedegı No. 592 qaulysy. Astana, 2024. (In Kazakh)

17 Erezhepқyzy R. (2025) Jekologicheskaja migracija: mezhdunarodno-pravovye osnovy, cifrovye instrumenty upravlenija i praktika Kazahstana // Journal of Actual Problems of Jurisprudence (Habarşy. Zañ seriasy). V. 116. No. 4. P. 78–89. (In Russian)

18 Nūrğalym Q.S. jäne t.b. (2026) Sifrlyq tehnologialardyñ qūqyqtyq rettelu: jasandy intelekt jäne derbes derekterdı qorğau // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija: Mezhdunarodnaja zhizn' i politika. V. 1. No. 84. P. 45–57. (In Kazakh)

19 Amantay A., Nurmagambetov A.M., Akhpanov A.N. (2025) Jasandy intelekt qūraldaryn qoldanu tūtynuşylardyñ sot törelıgıne qoljetımdılıgın qamtamasyz etu ädısı retınde // Scientific and Legal Journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan». Vol. 80. No. 3. P. 112–124. (In Kazakh)

20 Shoshaeva L., Amanbaeva A. (2023) Iskusstvennyj intellekt kak pravovaja kategorija // QEU Jarşysy: Jekonomika, filosofija. No. 4. P. 99–105. (In Russian)

ТҰРЫСБЕК Ж.Б .,*[1]
докторант.
*e-mail: miss_zhanara@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-1575-4839
САРИНА С.А.,[1]
к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: s.sarina@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-1414-027X
ДАМИАН С.,[2]
PhD, ассистент-профессор.
e-mail: damian.cyman@pravo.ug.edu.pl
ORCID ID: 0000-0002-1443-8981
ИСМАИЛОВ А.А.,[3]
к.ю.н., ст. преподаватель.
e-mail: atahozha@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1337-5920
[1]Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
[2]Гданьский университет,
г. Гданьск, Польша
[3]Южно-Казахстанский исследовательский
университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ В ЭКОСИСТЕМАХ BIG DATA И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ РЕГУЛИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Стремительное развитие технологий Big Data и искусственного интеллекта трансформирует традиционные подходы к правовому регулированию обработки данных. В условиях цифровых экосистем классическая модель защиты персональных данных уже не охватывает весь жизненный цикл информации, включающий подготовку обучающих датасетов, алгоритмическую обработку, использование синтетических данных и функционирование систем искусственного интеллекта. В статье исследуются особенности формирования национальной модели регулирования data governance в Республике Казахстан и проводится ее сопоставление с рискориентированным подходом Европейского союза, закрепленным в EU AI Act. Авторами обосновано, что современный правовой режим данных должен строиться как комплексная система регулирования, охватывающая объектный, субъектный, процедурный и институциональный уровни. Предлагается авторская интегрированная модель правового режима данных, основанная на разграничении персональных данных, обучающих датасетов, синтетических данных и результатов алгоритмической обработки. Сделан вывод о необходимости формирования специальных процедур аудита высокорисковых ИИ-систем, оценки воздействия на права человека и внедрения механизмов алгоритмической прозрачности. Практическая значимость исследования заключается в разработке предложений по совершенствованию законодательства Республики Казахстан в сфере искусственного интеллекта и оборота данных.

Ключевые слова: Big Data, искусственный интеллект, data governance, алгоритмическая прозрачность, синтетические данные, системы искусственного интеллекта высокого риска.

TURYSBEK Zh.B.,*[1]
PhD student.
*e-mail: miss_zhanara@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-1575-4839
SARINA S.A.,[2]
c.l.s., associate professor.
e-mail: s.sarina@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-1414-027X
DAMIAN C.,[3]
PhD, assistant professor.
e-mail:damian.cyman@pravo.ug.edu.pl
ORCID ID: 0000-0002-1443-8981
ISMAILOV A.A.,[4]
c.l.s., senior lecturer
e-mail: atahozha@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-1337-5920
[1]Turan University,
Almaty, Kazakhstan
[2]University of Gdansk,
Gdansk, Poland
[3]M. Auezov South Kazakhstan Research University,
Shymkent, Kazakhstan

LEGAL FRAMEWORK FOR DATA PROCESSING IN BIG DATA AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ECOSYSTEMS: DEVELOPMENT OF A NATIONAL REGULATORY MODEL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The rapid development of Big Data and artificial intelligence technologies is transforming traditional approaches to the legal regulation of data processing. In the context of digital ecosystems, the classical model of personal data protection no longer covers the entire information lifecycle, including the preparation of training datasets, algorithmic processing, the use of synthetic data, and the functioning of artificial intelligence systems. The article examines the specific features of the formation of the national data governance regulatory model in the Republic of Kazakhstan and compares it with the risk-based approach of the European Union enshrined in the EU AI Act. The study substantiates that the modern legal regime for data should be constructed as a comprehensive regulatory system encompassing objective, subjective, procedural, and institutional levels. An original integrated model of the legal regime for data is proposed, based on the differentiation between personal data, training datasets, synthetic data, and the results of algorithmic processing. It is concluded that there is a need to establish special procedures for auditing high-risk AI systems, assessing their impact on human rights, and implementing mechanisms of algorithmic transparency. The practical significance of the study lies in the development of proposals for improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of artificial intelligence and data circulation.

Keywords: Big Data, artificial intelligence, data governance, algorithmic transparency, synthetic data, high-risk AI systems.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 12,04,2026

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal Eurasian Scientific Journal of Law is included in the List of scientific publications (List 2) recommended by the Committee for Quality Assurance in Science and Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for publishing the main results of scientific activity, the «Law» section.

(Order of the Committee for Quality Assurance in Science and Education of the Ministry of Education and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. 893 dated **05.06.2025** «On Amendments to Order No. 603 dated July 12, 2024 «On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for Publication of the Main Results of Scientific Activity»).

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Eurasian Scientific Journal of Law ғылыми журналы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті негізгі ғылыми нәтижелерді жариялау үшін ұсынған ғылыми басылымдар тізіміне (2-тізім) енгізілді, «Құқық» саласы.

(ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің **05.06.2025 ж.** № 893 бұйрығына сәйкес «2024 жылғы 12 шілдедегі № 603 бұйрыққа толықтыру енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынған ғылыми басылымдар тізімін бекіту туралы»).

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал Eurasian Scientific Journal of Law включен в Перечень научных изданий (Список 2), рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Право»

(приказ Комитета по обеспечению качества в сфере науки и образования МНВО РК № 893 от **05.06.2025 г.** «О внесении дополнений в приказ № 603 от 12 июля 2024 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»).

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal **(https://esjl.turan-edu.kz/jour)**, which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, UDC and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the*sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5-7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets,** the list of references is printed at the end of the article comprising 5–20 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration – http://www.translit.ru**).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings **(title, abstract, keywords, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references).**

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to "blind" review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the "Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University", the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 1A, Turan University**
Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**
Website: **https://esjl.turan-edu.kz/jour**

Editorial board

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты **(https://esjl.turan-edu.kz/jour)** арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу жолы, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстіңгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5–20 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада – түпнұсқада және романизацияланған алфавитте **(транслитерация - http:// www.translit.ru)** беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **аңдатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс **(атауы, аңдатпа, тірек сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі)**.

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редакция алқасы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға сілтеме жасау қайта басылып шығарғанда міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16Аа, «Тұран» университеті.**
Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**
Сайт: **https://esjl.turan-edu.kz/jour**

Редакциялық алқа

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала **(https://esjl.turan-edu.kz/jour)**, в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman,** кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК** и **JEL.**

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов,** соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation). Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–20 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация – http://www.translit.ru**).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи **(название, аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы).**

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**
Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**
Сайт: **https://esjl.turan-edu.kz/jour**

Редакционная коллегия

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW
(ESJL)

Scientific and practical journal
№ 2(15) 2026

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 15.06.2026
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m^2.
Conditional printed sheets 53,0 Conditional publishing sheets 55,1
Circulation 500 copies
Order No. 27

Editorial Office address:
The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.